

MUZEUL BANATULUI MONTAN

BANATICA

18



2008

PROTECTIVE ARCHEOLOGICAL EXCAVATIONS ON THE SITE IN PODUMKA NEAR ORLOVAT

Snezana Marinković

Key words: Serbia, Zrenjanin, bronze age

Based on the reconnoiter process of the right bank of the Tamis River on the excavation site between Botos and Orlovat in 2005 another site was discovered - site of Podumka.

The site is located at 1.5 kilometers from Botos, and 5 kilometers from Orlovat. Founded on its archeological activities program, the National Museum in Zrenjanin started the project realization and the archeological excavations for the research of the settlement from the Bronze Age on the site of Podumka.¹

The site is on the right bank of Tamis, on the 15 meters high rafter. It is located on the mildly tilted slope which falls down towards the bank of Tamis and the village road and fields which are vanishing in the direction of Orlovat. In the first phase of excavations three probes were launched. Probe I has the proportions 5 X 5 meters. It is located in the south from so-called pyramid whose peak elevation is 99 meters and which is the highest point in Middle Banat.

Probe I is 100 meters away from the pyramid. It is also 5 to 6 meters away from the rafter. (picture 1).

Probe II is located in the south-west part from the Probe I, it is approximately 7 meters away from it. Its proportions are 4 X 3 meters (picture 2).

Probe III is on the very edge of the coastal rafter with its proportions 4 X 5 meters. Probes are oriented on the north and south. (picture 3).

Topography of the soil consists of contemporary humus that is dark brown, cultivation soil that is light brown and a yellowish bottom. That is the general situation of the deposit of the layers on the site of Podumka. The question whether the location is conditioned by relative proximity of Tamis remains open. Based on the analysis of

¹A skilled team was formed; the head of the excavation was Snezana Marinkovic, curator of the National Museum in Zrenjanin, academician Bogdan Brukner as consultant, Ph. D. Dubravka Nikolic (The Faculty of Philosophy in Belgrade) and students Dusan Marinkovic, Ognjen Dzomba and Dijana Gombos.

the layers on certain places, the cultivation layer was mostly destroyed in all probes by cultivation except in Probe III where the layer is more preserved due to the proximity of the rafter that prevented maximal cultivation. The first layers in probes were consisted of dark thick soil in which fragments of ceramics and animal bones were sporadically found. The depth of the layer is ' roughly between 16 and 30 centimeters. The cultivation layer's (Probes I, II, III) thickness is minimally 35 centimeters up to the maximal 70 centimeters. This is light grey, flour looking and loose soil where everyday activities took place. Interesting situation is in Probe III (its excavation is not over) in which we found a mixture of contemporary and pre-historical humus. Thickness of the contemporary humus in the Probe III is 16 to 30 centimeters, its relative depth is 1.60 meters, and the thickness of the cultivation layer is 60 centimeters. Probe III is the exact example where you can clearly observe geological layers and shows that the settlement had either two phases of residence or it lasted in alluvium.

In the cultivation layer fragments of construction works were discovered in the depth of roughly 0.50 meters with its approximate proportions of 2.5X2.5 meters (Probe I). Significant is the discovery of house mortar with a print of wattled fence. Evidently, the objects in question are not of substantial construction as it is the case in the culture of Vinca and area surrounding river Tisa. This is the example of some sort of cottages of solid built. In Probe I a hole was discovered in which five dishes were found in the depth of 1.6 meters. Near this group of whole dishes some fragments of ceramics were found as well. Consideration of the fact that the group of dishes was found near carbonized tree remnants leads one to think that this part belonged to the kitchen section, actually that it was found at the bottom of the hole - dug out. Judging by the general situation in the Probe I it is possible that the hole with the group of dishes was dug in and that it belongs to the younger phase of residence on this site. In other places (Probes II,III) construction works were not noticed.

Due to excavations in the Probe II the hole was noticed in the depth of 1.32 meters which was dug in the thick layer of lumber and cultivated layer by the profile. A significant number of ceramic fragments was found in the hole that belongs to the same dish as well as the tools made of bones and a stone pound with perforation.

Specific for Probe III are the remains of the bones of large animals. The findings of the dishes are of greater proportions. Typologically speaking this ceramics belongs to the older dishes. The findings of fine smooth ceramics are infrequent.

* * * * *

A two-week campaign brought enough information about the typology of the pottery. The type of transitional ceramics is more frequent and that is the one with smooth surface. The second group is consisted of the pottery of grey even surface, which is rarely brown, with thin walls with ornaments.

In this group of fine pottery also belongs the very important discovery of goblet of smaller proportions, of brown color and soft surface with two handles and ornament in the shape of engraved parallel lines (three). This is the typical example of early stage of Vatin culture which is important for relative chronological inventory of the whole (Probe I) because this is the case of early exarpie.²

Typologically speaking this pots are part of ceramic shapes which were used at Early Bronze Age B2 according to some authors (picture 1)³. The types of Bowie decorated with dots and parallel narrow lines of triangle shape also belong to the group of fine pottery. Analogous examples we find in regions of Gomolav (picture 2)⁴. This is the typical ornament of Kostolac - Kocofeni group.⁵ The fragment with thick walls with wide, net - like motive, stands out; and it is characteristic for Baden culture (Probe I, depth of 70 centimeters), (picture 3)⁶. The fragment with a moonlit ornament with curved lines is characteristic for Verbicioara culture (picture 4)⁷.

Different kinds of pots of brown surface with an ornament below the edge belong to the group of rough pots. On some pots there are warlike ornaments or horizontally drilled handles. The pot with rhomboid slit, brown and black in color, of rough surface with two opposite handles and traces of fire is interesting (Probe I, whole I). Considering the factor of time it belongs to Vatin - Verbicioara cultural complex (picture 1)⁸.

A large pot with rough surface, black in colour, badly fumed with granular structure and with two ribbon like handles and wartlike bumps and ornaments on the

² M. Garasanin, *Praistorija na tlu Srbije Vatinaska kultura*, Beograd, 1973, page 150.

³ M. Garasanin, *Praistorija jugoslovenskih zemalja Bronzano doba IV Vatinaska grupa*, Sarajevo, 1983, page 509.

⁴ B. Brukner, *Praistorija Vojvodine Pozni eneolit*, Novi Sad, 1974, page 161.

⁵ B. Brukner, *Praistorija Vojvodine Pozni eneolit*, Novi Sad, 1974, page 165.

⁶ B. Brukner, *Praistorija Vojvodine Pozni eneolit*, Novi Sad, 1974, page 508, picture 110.

⁷ N. Tasic, *Jugoslovensko podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad-Beograd, 1983, page 58.

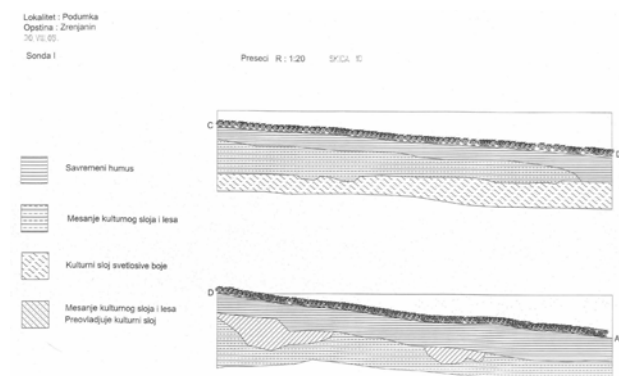
⁸ N. Tasic, *Jugoslovensko podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad-Beograd, 1983, page 61, picture 21.

edge belongs to the group of kitchen dishes (Probe I, whole I), (picture 2)⁹. As for its typology, it is rather vague. Two conical pots each with only one handle and found next to each other belong to the group of rough pots. They are black in color with traces of soot. These two dishes are particularly interesting, because right under them fish bones were found, which suggests their application (Probe I, whole I), (picture 3, 4). Considering the factor of time they belong to the Early Vatin culture as well as the remaining dishes from Probe I, whole I.

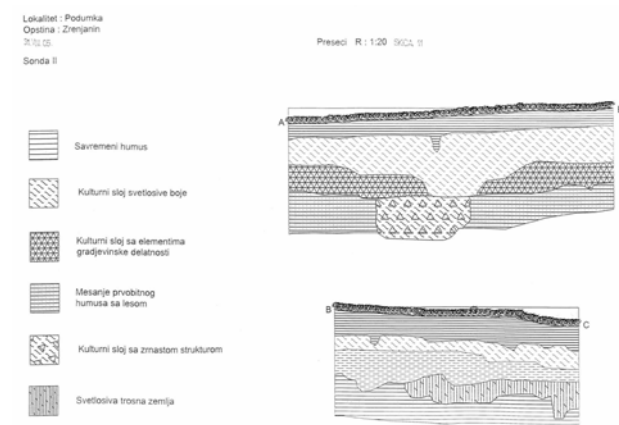
Tools made of bones were rare and those are mainly awls made of bird bones. Tools made of stone are also rare except for a few narrow chisels and stone hatchets. Only one scraper was found. Osteological findings are mainly present in Probe III. Most parts of animal bones generally belong to large ruminants (cattle). Bones of wild animals and fish bones were also discovered. Sea shells appear in smaller degree.

The initial data during these brief excavations gave only basic information about the region and the proof that it belonged to the Early Bronze Age. It is certain that the formation of the settlement was done by the members of Kostolac - Coțofeni phase. The question, whether the ceramic fragments of the Kostolac - Coțofeni phase were brought here or they are actually part of the proof of residence of members from the mentioned group in the region of Podumka, remains open. No difference was noticed in the shades of layers in the cultivated levels, and that would be necessary considering the sudden appearance of vatin materials. The assumption is that the oldest level belongs to the mentioned phase in which groups met and cohabited, and where material of Verbicioara culture was found. The research of the three probes have not given adequate answers about the boundaries of the settlement nor detailed data about possible type of residence. In order to acquire the accurate picture of settlement boundaries and material culture we need to continue excavations that would bring more precise results.

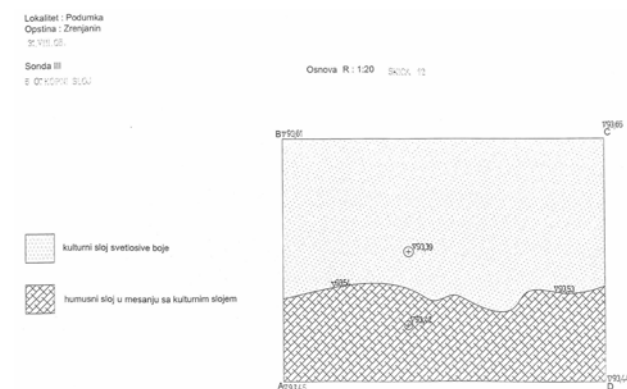
⁹ N. Tasic, *Jugoslovensko podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad-Beograd, 1983, page 61, picture 21.



Cross section structure

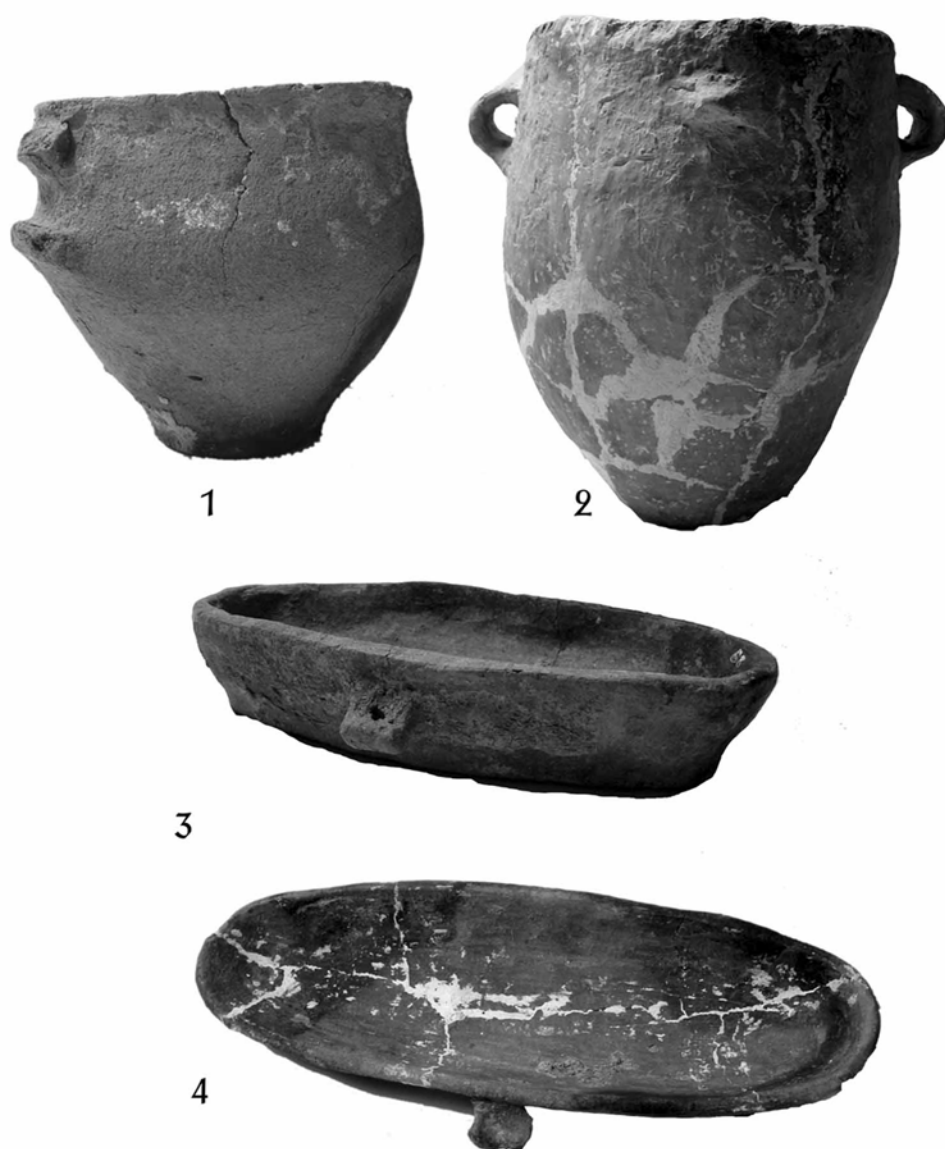


Cross section structure





T II. Pottery belonging to the Early Bronze Age



T III. Pottery belonging to the Early Bronze Age

O NOUĂ AȘEZARE DIN EPOCA BRONZULUI APARTINÂND GRUPULUI CULTURAL BALTA-SĂRATĂ DESCOPERITĂ LA COȘTEIU (JUD. TIMIȘ) II

Răzvan Pinca, Petru Rogoza

Cuvinte cheie: Banat, Coșteiu, epoca bronzului, grup cultural Balta Sărată

Keywords: Banat, Coșteiu, bronze age, Balta Sărată cultural group

Cercetările arheologice în așezarea de epoca bronzului aparținând grupului cultural Balta-Sărată de la Coșteiu¹ au început în toamna anului 2004 și s-au concretizat prin trasarea unei secțiuni (S1) cu dimensiunea de 1/30 m orientată est-vest și poziționată la marginea de sud-est a terasei în apropierea canalului Eruga. Pe terasă au fost făcute intervenții minore contemporane concretizate prin săparea unor rigole pentru scurgerea apei.

Nefiind o zonă intens locuită de-a lungul timpului, succesiunea stratigrafică se prezintă sub forma a trei nivele bine conturate (fig. 1). Nivelul vegetal are o grosime ce oscilează între 10 cm la marginea estică a terasei unde terenul începe să coboare ușor în pantă, și de 40 cm în zonele în care activitatea umană contemporană a produs mici modificări ale terenului. În nivelul vegetal pe toată lungimea secțiunii au apărut fragmente ceramice ce se încadrează în perioada secolelor al XVIII-lea și până în secolul al XX-lea. Al doilea nivel format din pământ de culoare negricioasă are o grosime ce variază între 12 și 90 cm și are în componență fragmente ceramice preistorice, relativ puține, și din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea mai numeroase, cărbune, fragmente de cărămidă, piatră, oase de animale și zgură de fier. Se observă clar că așezarea preistorică este suprapusă parțial de o așezare târzie ce se întinde pe perioada secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea². Stratul de cultură cu materiale din

¹ Așezarea inedită a fost identificată în vara anului 2004, vezi R. Pinca, P. Rogoza, *O nouă așezare din epoca bronzului aparținând grupului cultural Balta-Sărată descoperită la Coșteiu (jud. Timiș) I*, în An.B., Arheologie-Istorie, S.N., XII-XIII, 2004-2005, p. 619-632. La cercetările arheologice a participat și Lovas A. căruia îi mulțumim pe această cale pentru întregul sprijin acordat.

² R. Pinca, P. Rogoza, *op. cit.*, p. 620

epoca bronzului este relativ uniform cu grosimea cuprinsă între 40 și 80 cm, și are în componența lui fragmente ceramice preistorice, piatră cu urme de prelucrare și neprelucrată, oase de animale, mici fragmente de oase umane incinerate(?), urme relativ puține de chirpici și cărbune. În secțiune au mai putut fi observate trei gropi, două de mici dimensiuni și suprapuse săpate în epoca modernă iar cea de-a treia de mari dimensiuni, un bordei, situată în partea de est a secțiunii și care datează din epoca bronzului. Materialele provenite din primele două gropi menționate mai sus sunt de factură modernă: fragmente ceramice, fragmente de cărămidă, piatră și cărbune iar în cea de-a treia materialul recoltat și mult mai numeros este exclusiv preistoric.

Materialul arheologic constă în majoritate din ceramică bine arsă, unele dintre materiale prezintă și urme de ardere secundară, având ca degresant nisip cu bobul mic și mijlociu, chiar și pietriș de mici dimensiuni, cea mai frecventă categorie fiind cea a ceramicii semifine cu pastă uniformă, netezită pe ambele fețe și care se încadrează în fazele a doua și a treia ale grupului cultural Balta-Sărată³. În faza a doua se observă cristalizarea repertoriului tipologic specific ceramicii acestui grup⁴ care va ajunge la apogeu în etapa ulterioară, faza a treia, în care predomină elementele incizate și canelurile⁵. Decorul unora dintre vase este destul de complex, aici întâlnindu-se mai multe tehnici și motive decorative pe același vas. Fiind principala manifestare culturală a Bronzului mijlociu și târziu din nord-estul Banatului românesc⁶, repertoriul formelor ceramice se caracterizează prin tipuri de vase cu dimensiuni diferite, de culoare neagră, brună, brun – cărămizie și roșiatică, reprezentat prin străchini (pl. I/1,2,3; pl. II/1,2; pl. III/1; pl. IV/1,2; pl. V; pl. XIII/2; pl. XIV/5; pl. XV/6), castroane (pl. III/2,3,4; pl. VI/1,2,3; pl. VII/1,2,3; pl. VIII/3; pl. X/2; pl. XI/1,2; pl. XII/2; pl. XV/1,2,3), cești (pl. VIII/2; pl. XII/1,3,4; pl. XIII/1; pl. XIV/1,2,3,4,6,7; pl. XV/5), vase de mari dimensiuni (pl. VIII/1; pl. IX/1; pl. IX/2; pl. X/1), vase mici cu pereții drepți (pl. XII/5; pl. XV/4), boluri (pl. XVI/1,3), un strecurător (pl. XVI/5) și un fragment dintr-un idol antropomorf (pl. XVI/4) ornamentat cu cercuri imprimate ca la Sacu și

³ R. Petrovsky, M. Gumă, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României – Descoperirile de tip Balta-Sărată*, în StComC, III, 1979, p. 50-110; Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului în „Clisura Dunării”*, în Banatica, V, 1979, p. 71-105; M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara, 1997

⁴ M. Gumă, *op. cit.*, p. 50

⁵ *Ibidem*, p. 54

⁶ *Ibidem*, p. 49

Ciuta (jud. Caraș-Severin)⁷. De asemenea din săpătură a mai fost recuperat un fragment de jasp roșu cu urme de prelucrare (pl. XVI/2).

Din punct de vedere al ornamentării, motivele decorative caracteristice grupului cultural Balta-Sărată întâlnite aici se prezintă în majoritate sub forma inciziilor realizate cu un obiect cu vârf ascuțit ce sunt grupate câte două sau trei dispuse vertical sau oblic, incizii simple (pl. IV/1), incizii dispuse oblic și în ghirlandă (pl. I/1,2,3; pl. II/1,2; pl. III/1,2; pl. IV/2; pl. V, pl. XIII/2, pl. XV/5), incizii dispuse orizontal (pl. III/4, pl. XV/6), incizii și împunsături succesive în canal „*Stichkannaltechnik*” (pl. VI/1, pl. VII/1), incizii realizate vertical și cu pieptenul (pl. XIV/2,4; pl. VIII/2), incizii sub formă de spirală (pl. XV/1) și perforații (pl. XVI/5). Celelalte forme de ornamentare sunt mai puțin numeroase și se prezintă sub forma canelurilor dispuse în ghirlandă, oblic și orizontal pe corpul vasului (pl. III/3; pl. VII/2; pl. XIV/5,6), a brâului alveolat (pl. VIII/1,3; pl. X/1,2), a proeminențelor conice (pl. I/1,2,3; pl. II/1,2; pl. V) și a ornamentelor în relief (pl. VI/2,3; pl. IX/1,2; pl. XII/5; pl. XV/3,4). Față de tipologia ornamentelor publicate în prima parte a cercetărilor arheologice de la Coșteiu⁸, a apărut și un fragment ceramic de la o strecurătoare cu perforații (pl. XVI/5).

Cercetările prezente și viitoare în așezarea de Epoca Bronzului aparținând grupului cultural Balta-Sărată de la Coșteiu contribuie la mai buna cunoaștere a aspectelor legate de prezența purtătorilor acestui grup cultural în golful de câmpie al Lugoșului, iar prin multitudinea și diversitatea materialului descoperit este posibil ca aici să se afle una dintre cele mai importante așezări de acest gen din zonă.

⁷P. Rogozea, *Thraco-Dacica*, XIII, 1-2, 1992, p.49-51, pl.1

⁸R. Pinca, P. Rogozea, *op. cit.*, p. 632, pl. XVII

A NEW BRONZE AGE SETTLEMENT OF BALTA SĂRATĂ TYPE FROM COȘTEIU (TIMIȘ COUNTY)

Summary

In the autumn of 2004 we started archeological research in the Bronze Age settlement from Coșteiu (Timiș County) a site located close to the railway station, known as “Islaz” area. These research referred to a section 1/30m sized. The results of the research discovered three levels of dwelling: on the first were discovered ceramic fragments from XVIII-XX centuries, the second contains ceramic fragments from XVIII-XIX centuries and prehistorical too, the third contains only prehistorical ceramic fragments and also a piece from an antropomorphical idol and a red jaspered piece.

The ceramics had been ascribed to the Balta Sărată cultural group of the Middle and Late Bronze Age, phase II-III. The fragments come from bowl, pots, jugs, cups, etc. Ornamentation of the ceramics consists in stamped, incised and in relief decoration.

LIST OF FIGURES AND PLATE

Fig. 1 – Coșteiu “Islaz” point, S1/2004 profile kerf.

Pl. I – XVI – Ceramic sherds from Coșteiu „Islaz” belonging to the cultural group Balta-Sărată

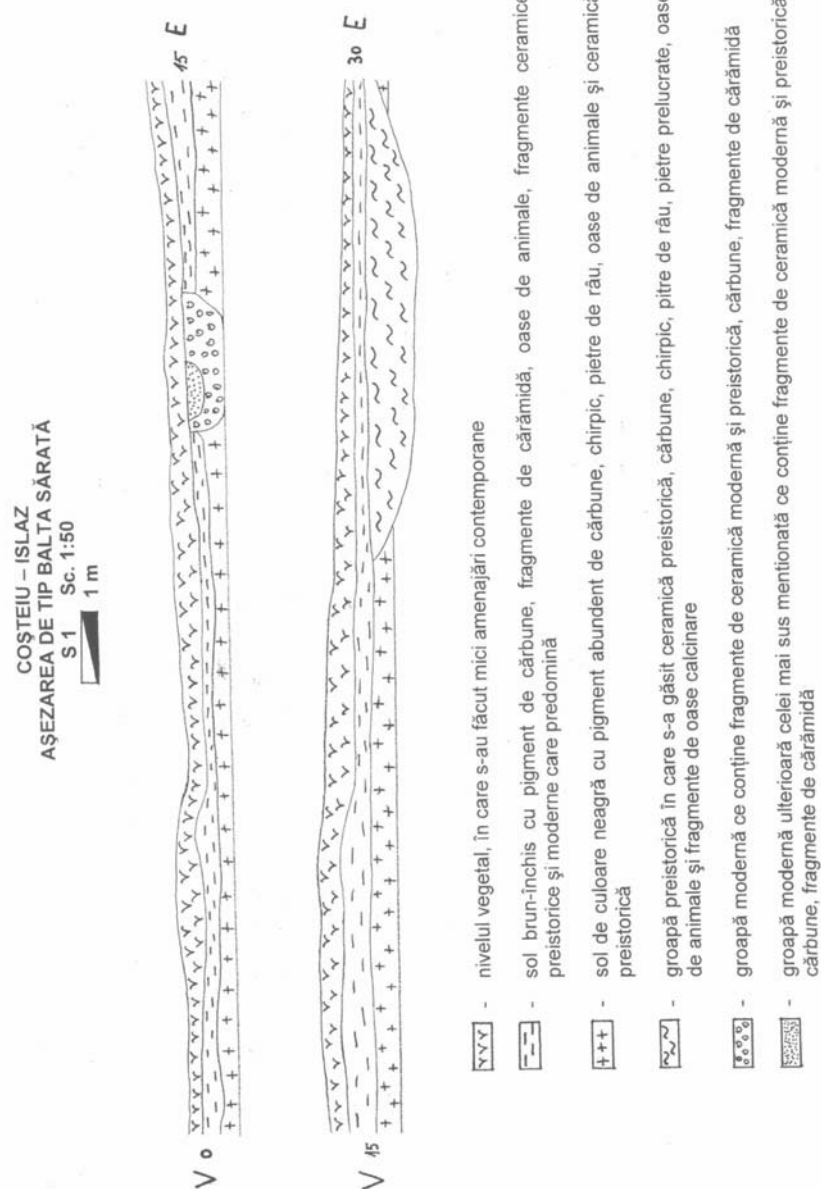
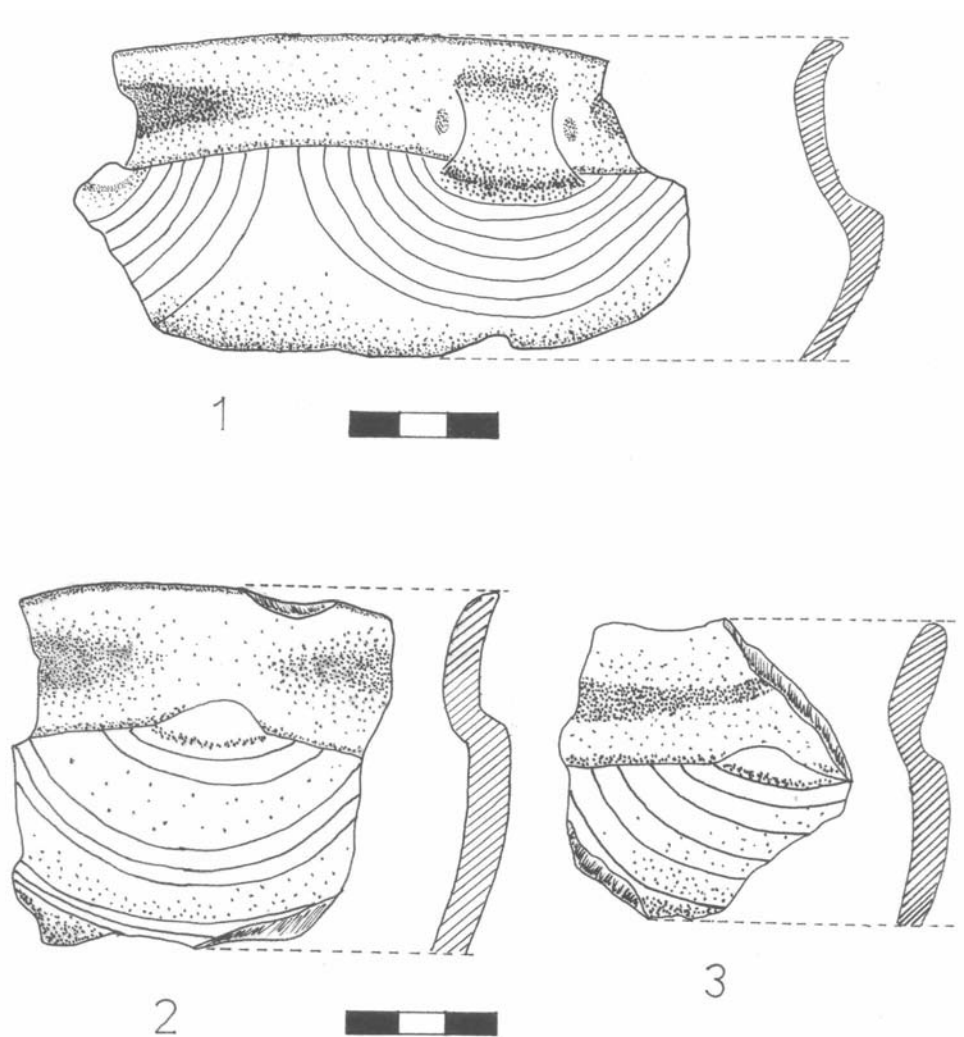
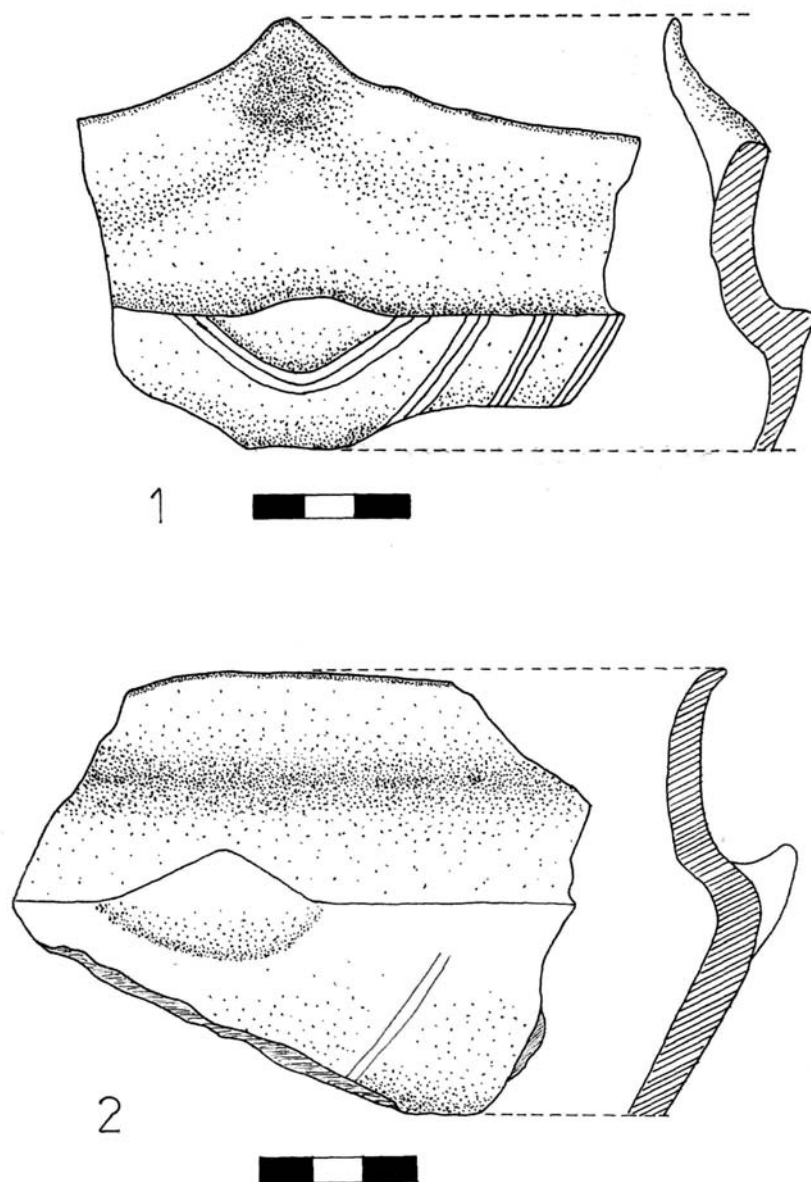


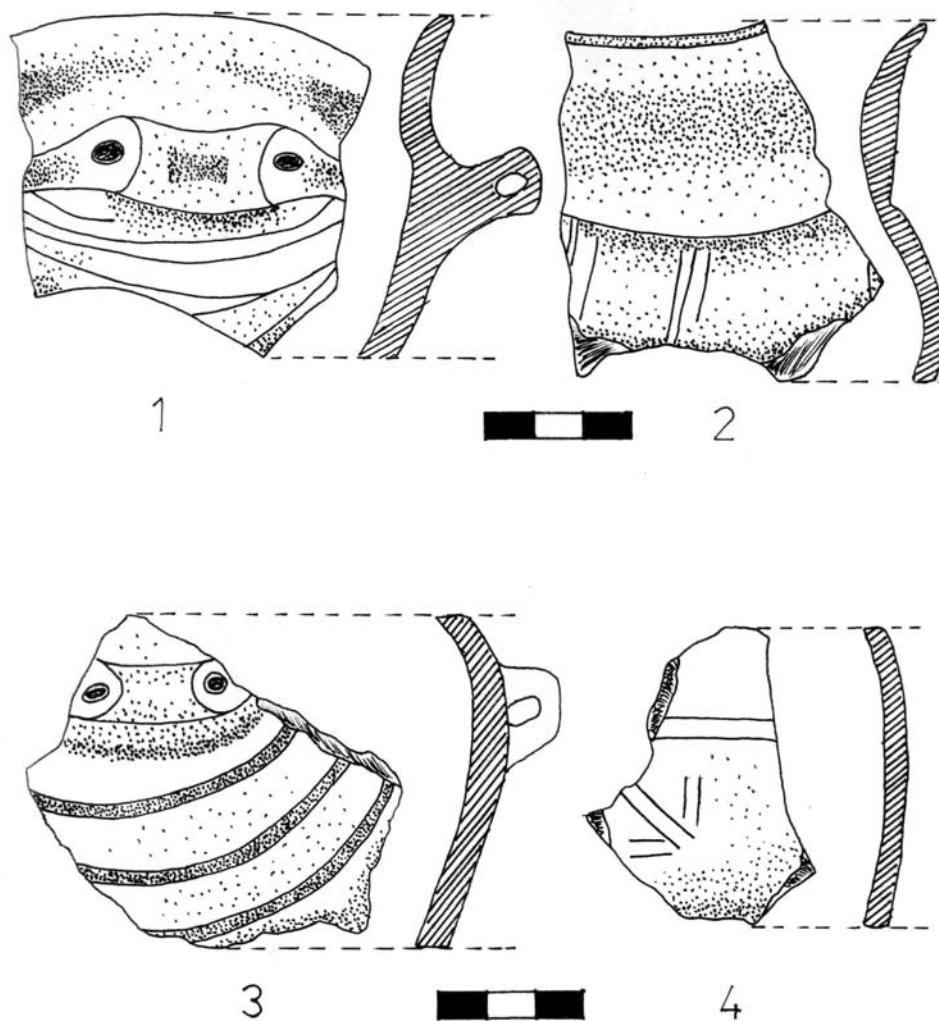
Fig. 1. Coșteiu - "Islaz". Profilul secțiunii S₁.



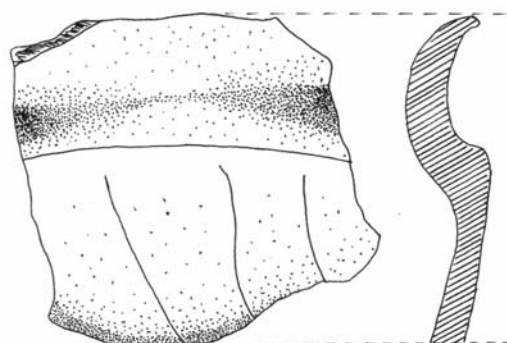
Pl. I. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



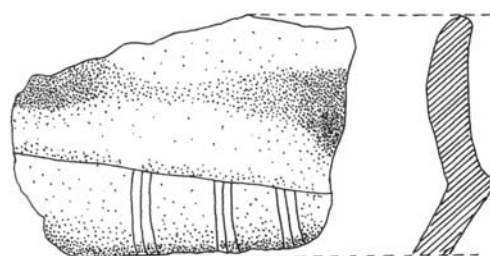
Pl. II. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



Pl. III. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III

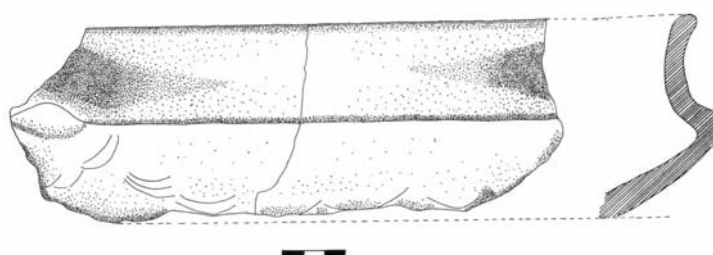


1

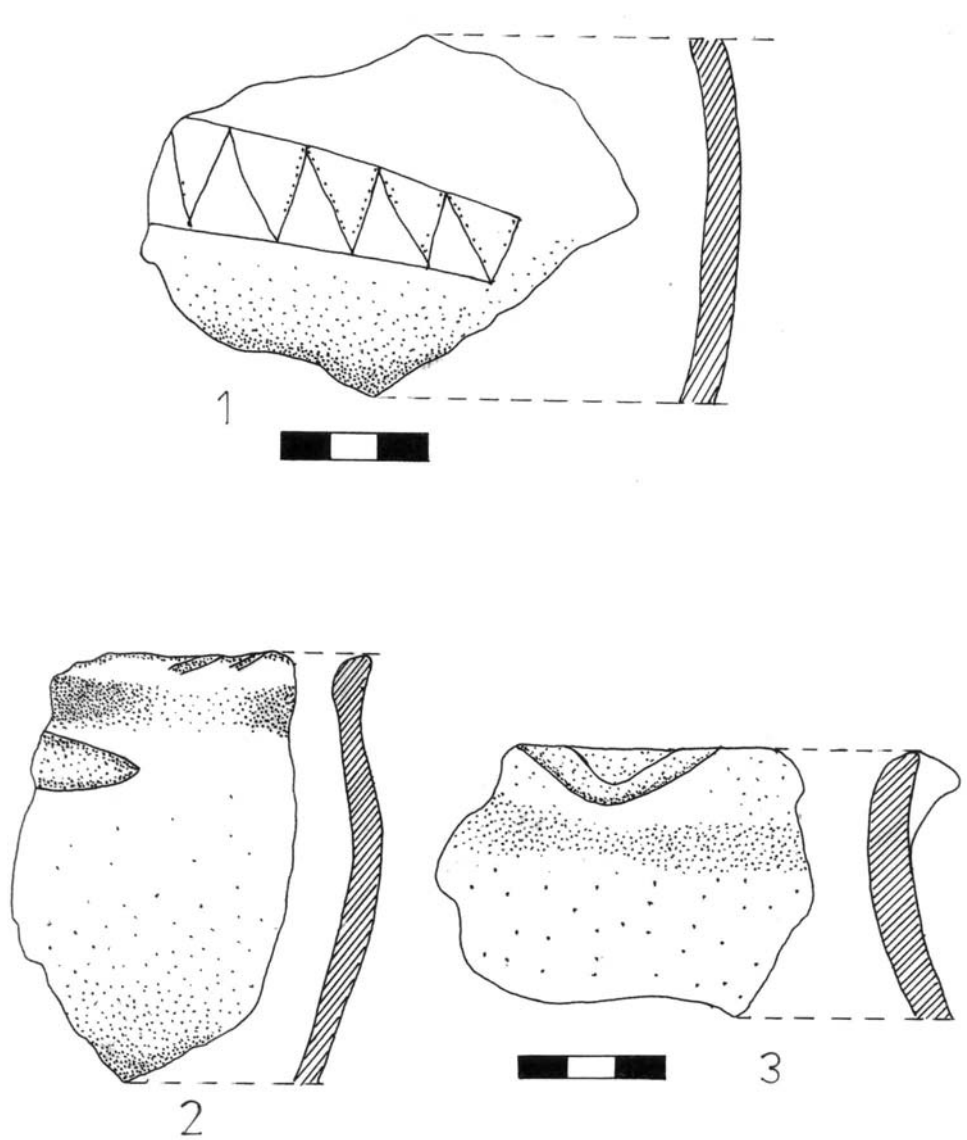


2

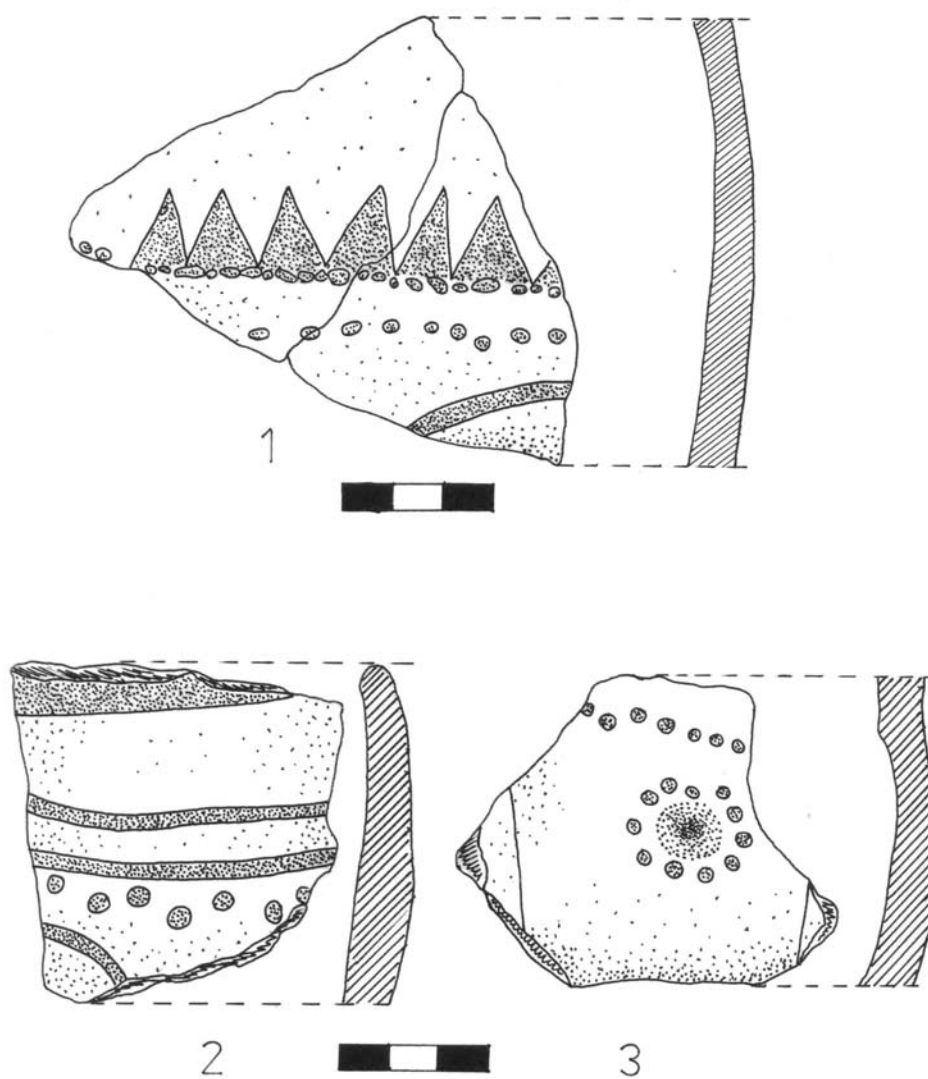
Pl. IV. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



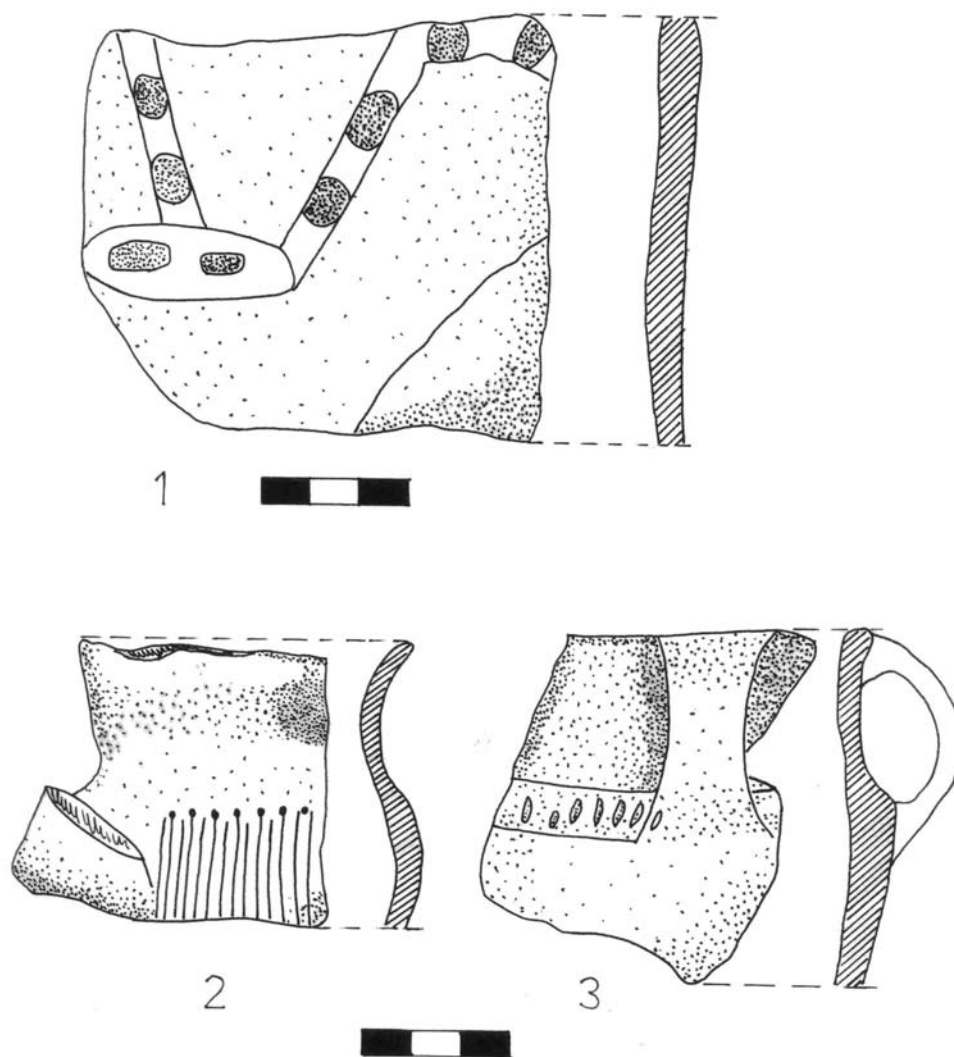
Pl. V. Fragment ceramic de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



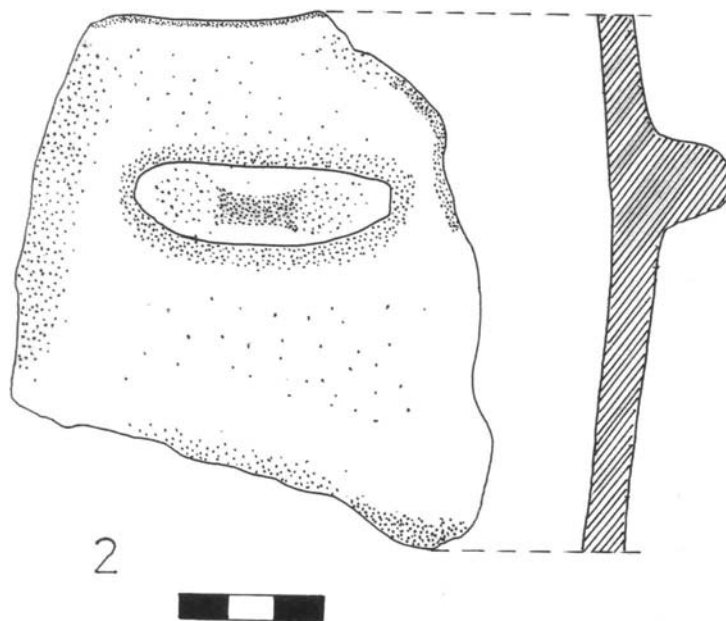
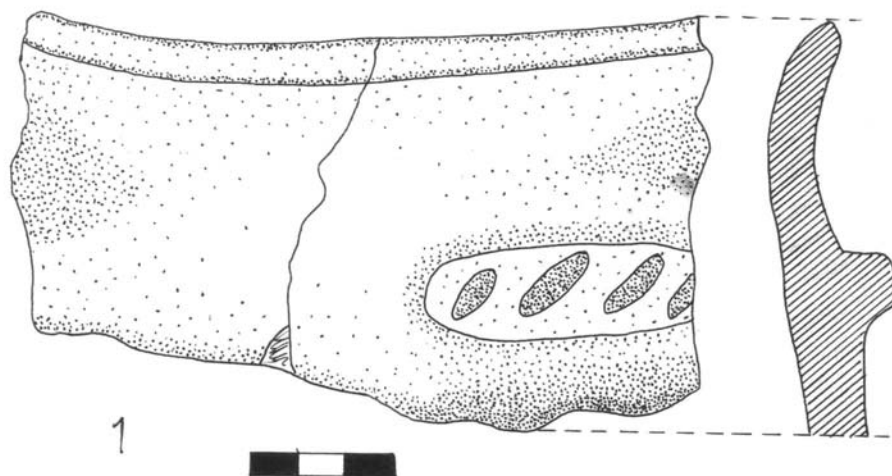
Pl. VI. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



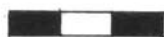
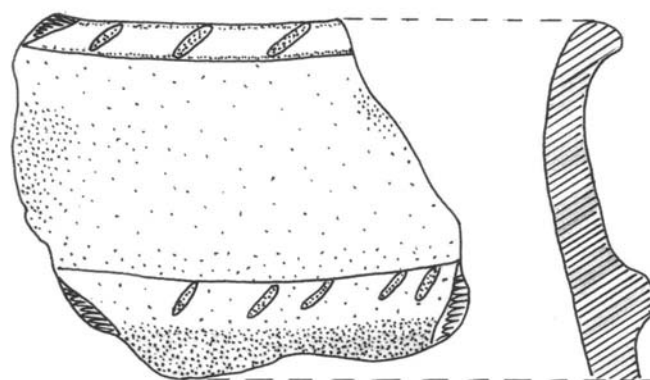
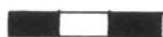
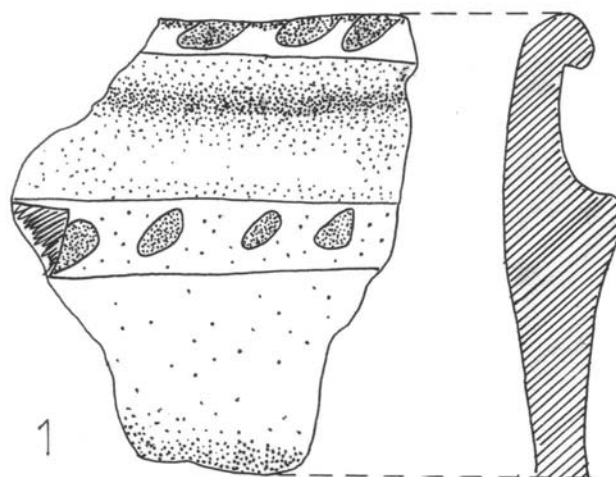
Pl. VII. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



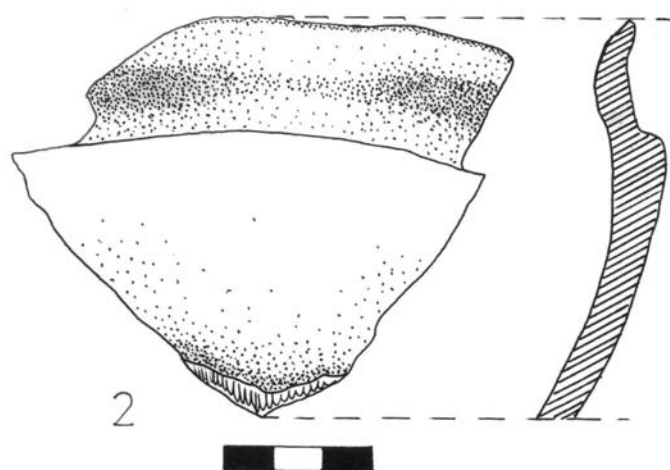
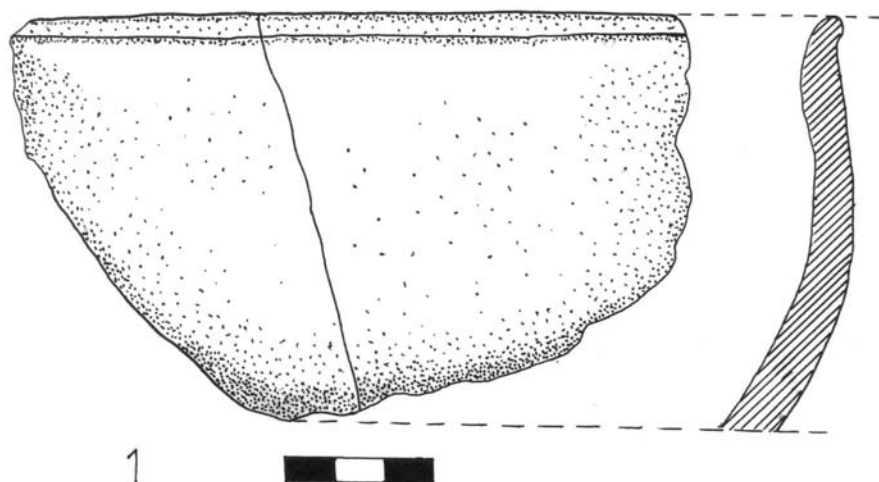
Pl. VIII. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



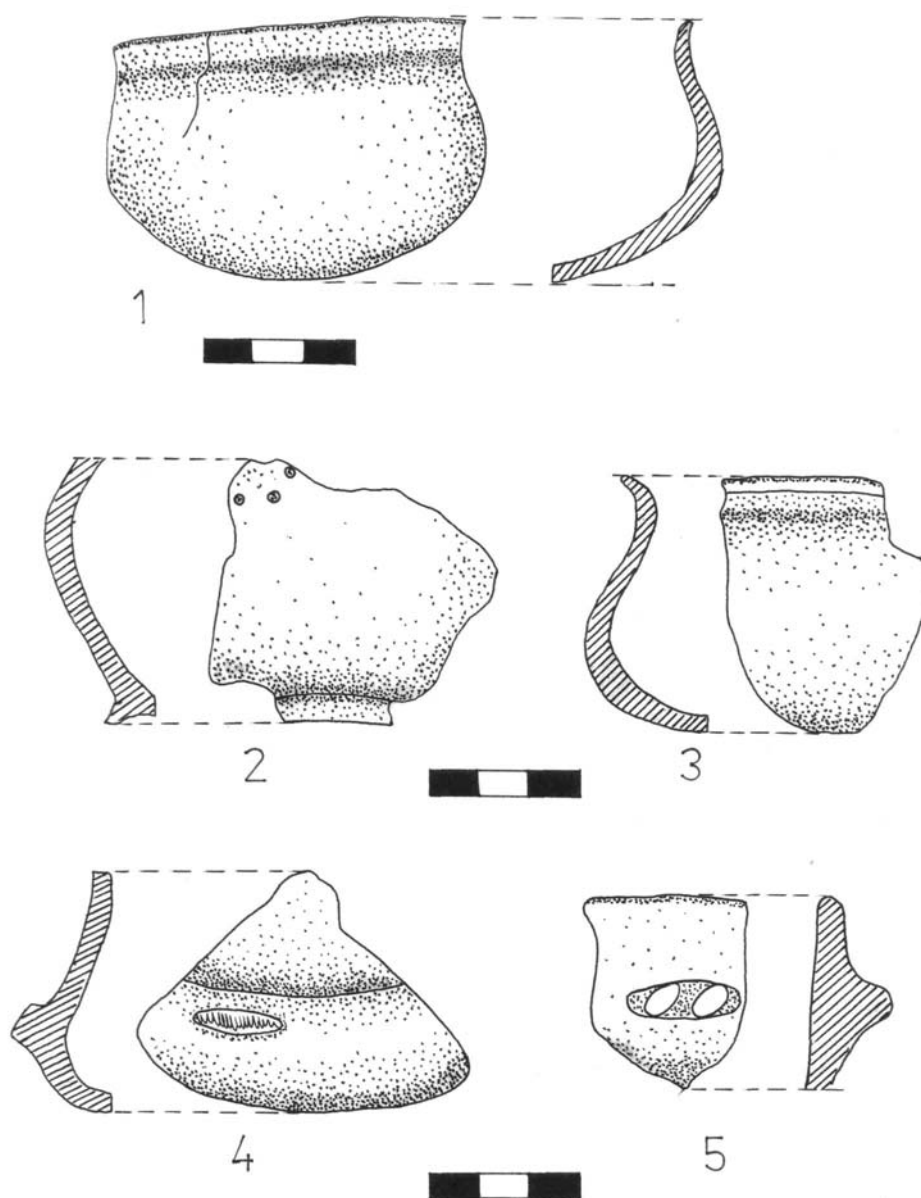
Pl. IX. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



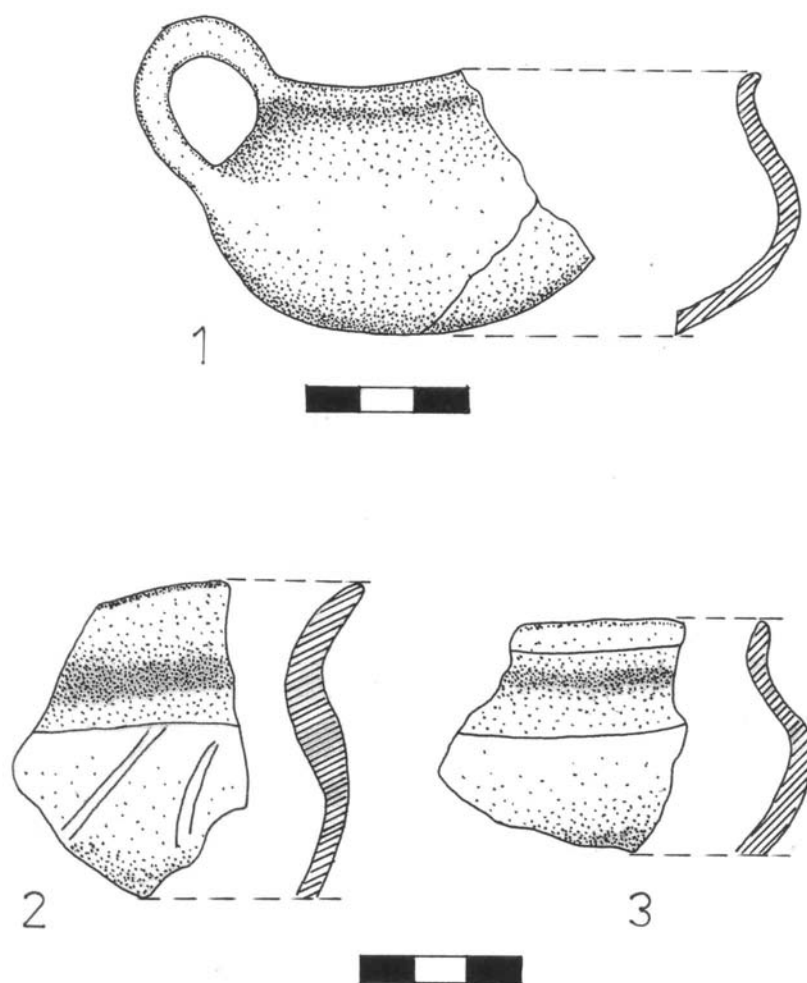
Pl. X. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



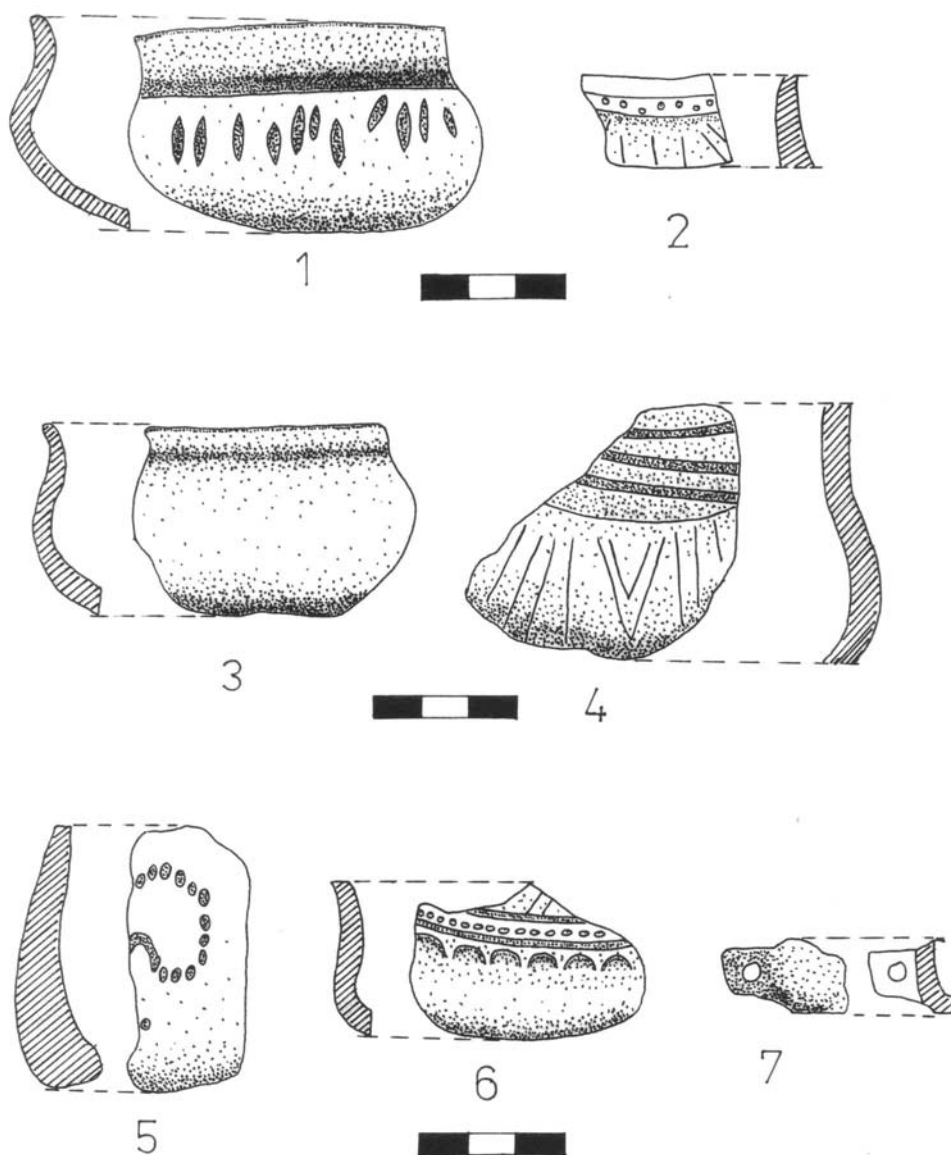
Pl. XI. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



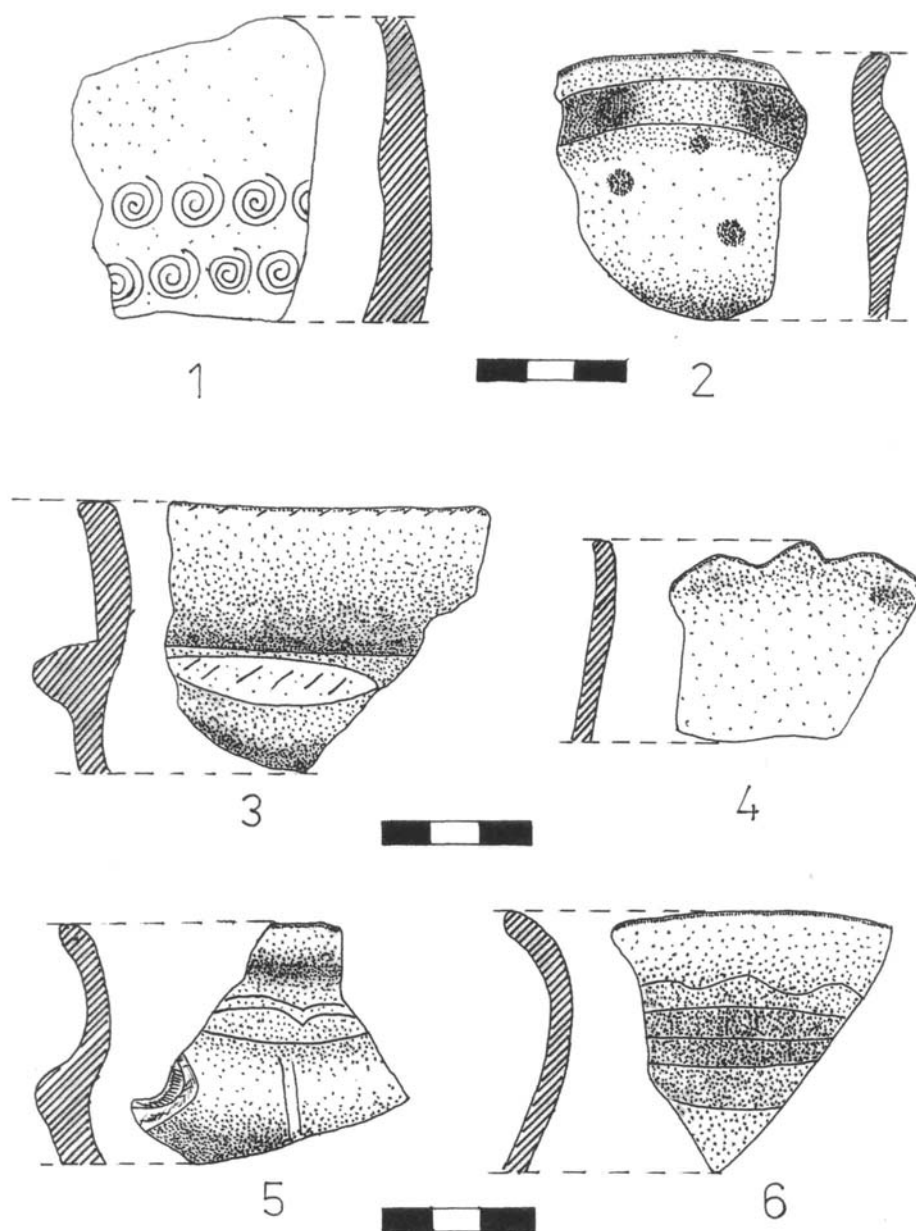
Pl. XII. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



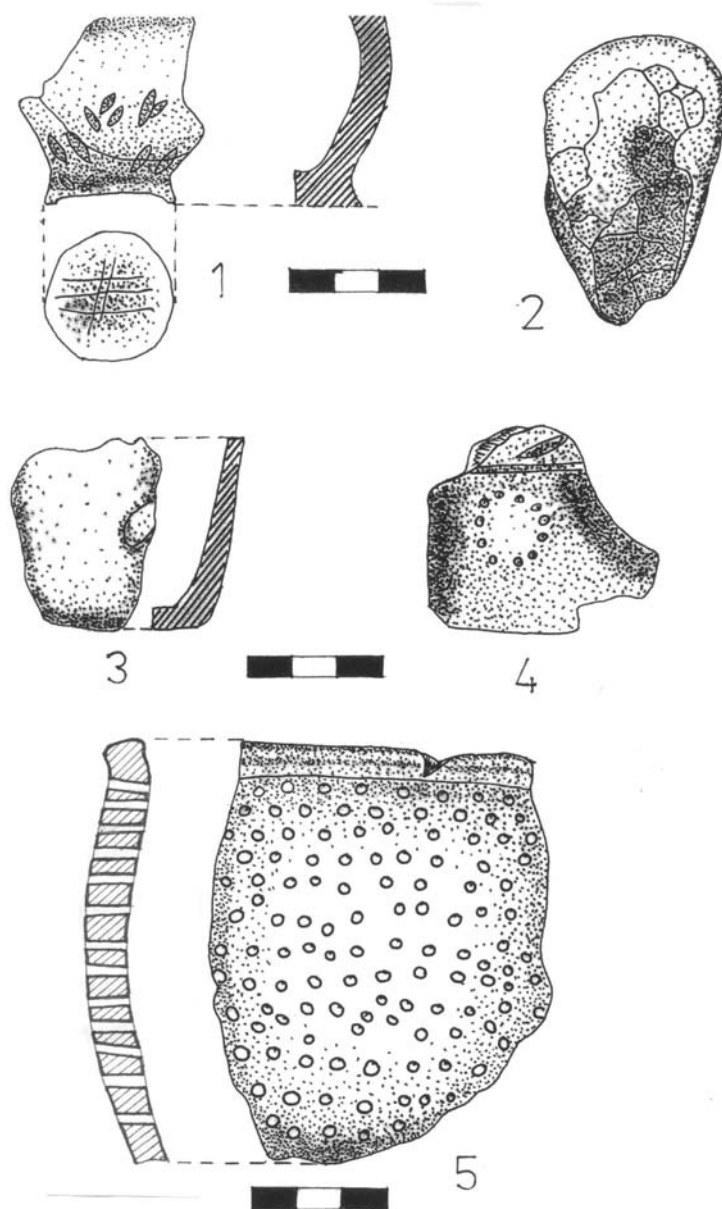
Pl. XIII. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



Pl. XIV. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



Pl. XV. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III



Pl. XVI. Fragmente ceramice de la Coșteiu, grupul cultural Balta Sărată II - III

LOCUIREA DE EPOCA BRONZULUI DE LA PECIU NOU

Florentina Marțiș

Cuvinte cheie: România, Banat, Peciu Nou, epoca bronzului, așezare, cultura Vatina

Keywords: Romania, Banat, Peciu Nou, Bronze Age, settlement, Vattina Culture

Cercetările arheologice perieghetice efectuate în anul 2003 în hotarul comunei Peciu-Nou, au dus la descoperirea unei așezări de epoca bronzului aparținând culturii Vatina.

Așezarea se află situată în partea de sud a comunei Peciu Nou, la cca. un kilometru distanță de sat spre râul Timiș (Fig. 1), pe o zonă mai înaltă față de nivelul luncii în locul numit de localnici *Stietzel*¹. În urma amenajărilor pentru grădinărit, terasa a fost nivelată în așa fel încât nivelul de locuire de epoca bronzului este la suprafață iar inventarul a fost împrăștiat pe aproximativ 200 mp.

În zona de sud a acestei așezări se află o albiere ce amintește de un braț mort al Timișului, primăvara bălțind apa în acest spațiu.

Inventarul descoperit cu prilejul cercetării perieghetice în hotarul comunei Peciu Nou, constă în unelte de piatră și os, plastică din ceramică și os și fragmente ceramice.

Unelte. S-au descoperit unelte din piatră: silex, calcedonie și microdiorit, din categoria tipologică lame, burine, topoare, percutoare-zdrobitoare cuboidale și sferice (Pl. V/1-6) Lama de silex (Pl. V/1) prezintă lustruire pe ambele fețe, ce denotă folosirea în două etape ca lamă de seceră în montură. Toporul perforat din diorit culoare negru, are forma unui buzdugan, posibil ca formă secundară în urma uzurii intense, prin remodelare.

Unelte din os: străpungătoare din os de ovicaprine și dinte, (Pl. IV/4,5) cu lustruire accentuată.

¹ Măsurătorile GPS arată o elevație de 81 m., și coordonatele de 45°35'551" latitudinea nordică și 21° 03' 385" longitudine estică.

Așezarea a mai fost menționată în literatura arheologică de specialitate (Fl Gogâltan, *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind Grupul Cornești Crvenka în Festschrift für Florin Medeleț zum Geburtstag*, Ed. Mirton, Timișoara, 2004, nota 211, p. 103)

Plastica. S-a descoperit un fragment de idol antropomorf (un picior), sau picior de altăraș asemeni celui din cimitirul Dárda (Ungaria)² (Pl.I/2), din ceramică semifină, dintr-o pastă bine omogenizată, ardere slab oxidantă, culoarea ocru, și un idol de os (Pl.I/1), confecționat dintr-o falangă de porcine, care prezintă incizii paralele în V în zona pieptului, iar în zona capului sunt excizați ochii, orientați lateral, la mijloc fiind profilat un nas-cioc, sugerând o figurină zoomorfă.

Ceramica este de factură fină, semifină și de uz comun. Arăturile au scos de-a lungul timpului, la suprafață un bogat inventar ceramic cu diverse decoruri rare, cu incrustații cu o substanță albă (Pl.I/3-4), ceramică semifină cu incizii, cu triunghiuri hașurate (Pl.I/9), (Pl.II/1,3,5,) și arcade (Pl.I/9), (Pl.III/2,4), cu incizii paralele pe buza vasului (Pl.III/3), cu decor perforat dispus în linii paralele (Pl.I/5), cănițe cu fund sferic pentru scopuri rituale (Pl.IV/2), cănițe miniaturale cu fund plat (Pl.IV/3), amforete (Pl.I/6, Pl.II/1), vase cu toarte și apucători perforate sau pline (Pl.I/8), (Pl.II/2, Pl.III/1-2).

Compoziția. Ceramica de uz comun are în compoziție fragmente ceramice pisate, pleavă și nisip, pleavă și fragmente ceramice pisate, iar cea semifină iarbă tocată și fragmente ceramice pisate mărunț, ceramica fină prezintă în compoziție nisip fin și mărșă iar ca degresant, mică.

Arderea variază de la slab oxidant la slab reductant, acest fapt relevându-se prin culorile ceramicii de la ocru-roșcat și ocru-galben până la negru pentru majoritatea pieselor

Modelarea. Ceramica prezintă suprafețe netezite, rareori lustruite, în majoritate ceramica fiind uzuală.

Formele ceramice. Sunt prezente cănițe cu fund sferic, cu fund plat, vase tronconice, strachini cu buza evazată, îngroșată și puternic profilată, strachini invazate, cu toarte – proeminente din buza vasului de formă alungită, cu apucători pe buză sau pântec, tăvițe rectangulare (Pl.IV/1), amforete.

Ornamente. Ceramica prezintă decoruri tipice culturii Vatina: incizii, incrustații cu alb, de tip Szeremle, incizii în bandă sub buza vasului cu arcade și hașuri, triunghiuri hașurate, torți perforate cu incizii paralele-hașurate, arcade hașurate pe suprafața de deasupra torții, incizii tringhiulare umplute cu incizii dispuse în evantai ce pornesc din vârful tringhiurii. La bază tringhiurile sunt încadrate de linii incizate paralele, spațiul dintre acestea fiind completat cu incizii verticale. Sunt prezente și împunsături de

² Tibor Kovács *The bronze Age in Hungary*, Budapesta, 1977, p. 119

formă triunghiulară cu incrustația cu alb dispuse în linii paralele care încadrează un alt decor.

Materialul arheologic descoperit în această așezare se încadrează tipologic în cultura Vatina. Între materialele descoperite sunt și câteva fragmente ceramice decorate cu incrustații cu alb, ce pot fi atribuite grupului cultural Szeremle (Pl.I/3-4). Ceramica de tip Szeremle s-a mai descoperit în așezări Vatina, uneori sfârșitul locuirilor de tip Vatina pe tell-uri (ex. cel de la Židovar) datorându-se unor populații purtătoare de ceramică barocă decorată cu incrustații cu alb³. La Omoljica în necropolă, au fost descoperite fragmente ceramice decorate de asemenea cu incrustații cu alb⁴.

În împrejurimi au fost semnalate așezări Vatina în localitatea Diniaș- *Gomilă* (jud. Timiș), Foeni- *Gomila Lupului* (jud. Timiș), Cruceni- *La sondă* (jud. Timiș)⁵, probabil pe cursul unor brațe secate, ale Timișului sau Begăi. Caracteristic acestor locuri este faptul că majoritatea sunt așezate pe terase sau tell-uri care astăzi sunt ușor nivelate. Așezarea de epoca bronzului din Peciu Nou- *Stietzel* completează seria de descoperiri Vatina care au ceramica cu decoruri de origine miceniană⁶, cu incizii în arcade, ghirlande triunghiuri în benzi hașurate⁷. Prezența idolului de os nu a fost semnalată în nici o altă așezare din Banatul de câmpie.

Caracterului fortuit al descoperirii ne determină să avem rezerve în avansarea de teorii cu privire la această așezare. Mai multe date despre locuințe, inventar, relațiile dintre acest sit și cele mai apropiate așezări, le vom putea afla eventual la o cercetare arheologică sistematică.

THE BRONZE AGE SETTLEMENT FROM PECIU NOU (TIMIȘ COUNTY)

Summary

The archaeological research on the farming fields surrounding the village of Peciu Nou brought us to the discovery of an archaeological settlement belonging to the Vattina Culture.

³ Florin Gogâltan, *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind Grupul Cornești Crvenka în Festschrift für Florin Medeleț zum Geburtstag*, Timișoara, 2004, p. 100.

⁴ *Idem*, p. 101.

⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁶ Mihai Rotea, *Cultura Vatina*, în *Comori ale epocii bronzului din România*, București, 1995, p.262-264.

⁷ *Idem*, p. 263.

The inventory found here includes pieces of ceramics typesmooth, half-smooth, and usual ceramics.

The type of pottery varies: amphoreas, cups, miniatural cups, pots, boulders, rectangular fish plates. The ornaments of those pieces include incisions in triangles, arcades, parallel lines, stings, in lines. The pieces decorated with white stings were probably brought from other settlements (imported). Two art items were also discovered: the foot of an antropomorph idol in ceramics and a zoomorph bone idol.

Tools are made by chipped and polished stone artefacts. We can include here blades, burins by silicolites, perforated ax, reused as a hammer made of diorite.

Tools made of bone are represented by burins, grattoirs and blades.

LIST OF FIGURES AND PLATE

Fig.1. The Peciu Nou village map, Timiș county, with the flooding branches of the Timiș River and the location of the Stiezel eponime dating from the Bronze Age.

Pl.I. 1. Zoomorph idol;

2. Foot of an antropomorph idol;

3-6. Ceramics fragments with white stings;

7-9. Ceramics fragments decorated with incisions (Peciu Nou, Timiș county);

Pl.II. 1-7. Decorated ceramics fragments (Peciu Nou, Timiș county);

Pl.III. 1-4. Decorated ceramics fragments (Peciu Nou, Timiș county);

Pl.IV. 1. Small plate of ceramics;

2-3. Small cups of ceramics;

4-5. Bone tools (Peciu Nou, Timiș county);

Pl.V.1-2. Touched up blades;

3. Burin;

4. Perforated hammer;

5. Prism shaped firing pin;

6. Sfer shaped firing pin (Peciu Nou, Timiș county).

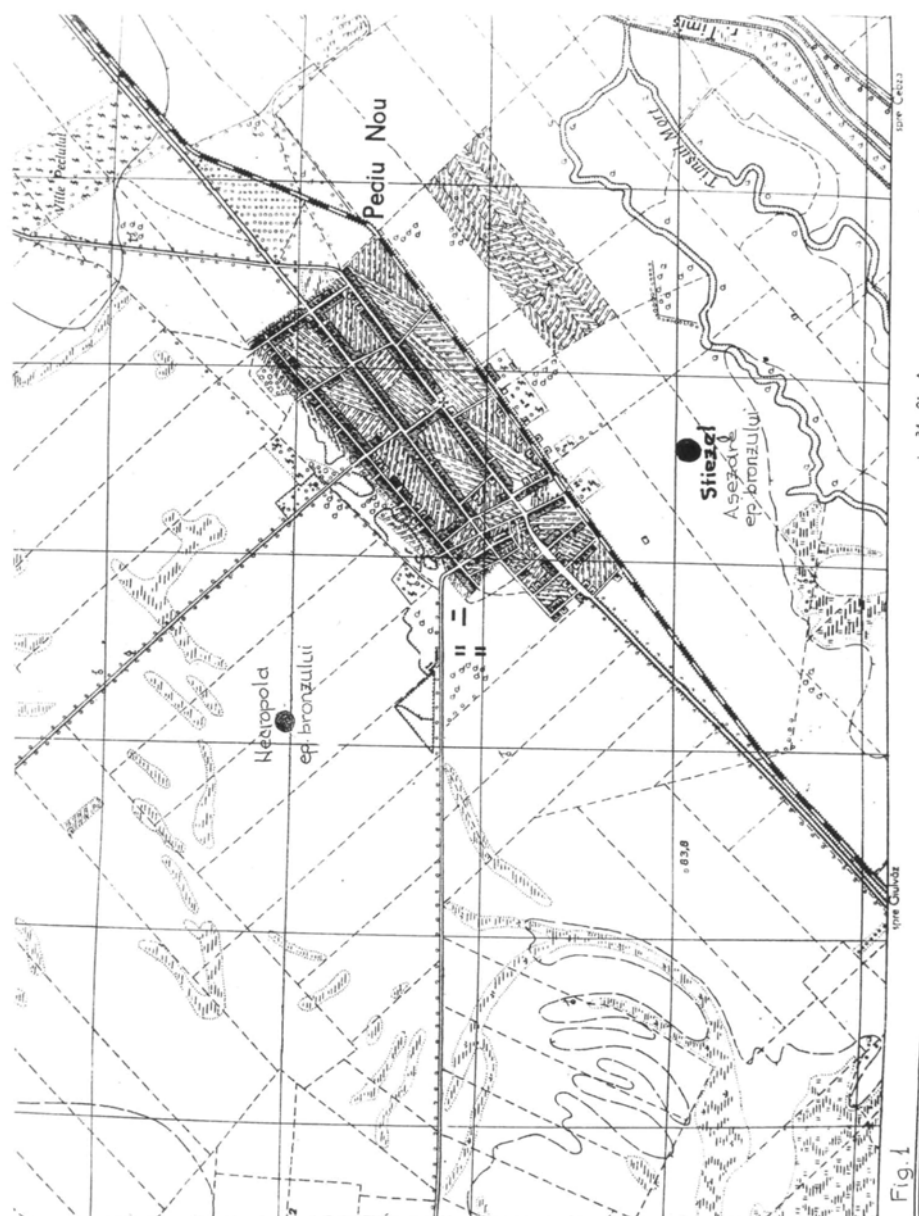
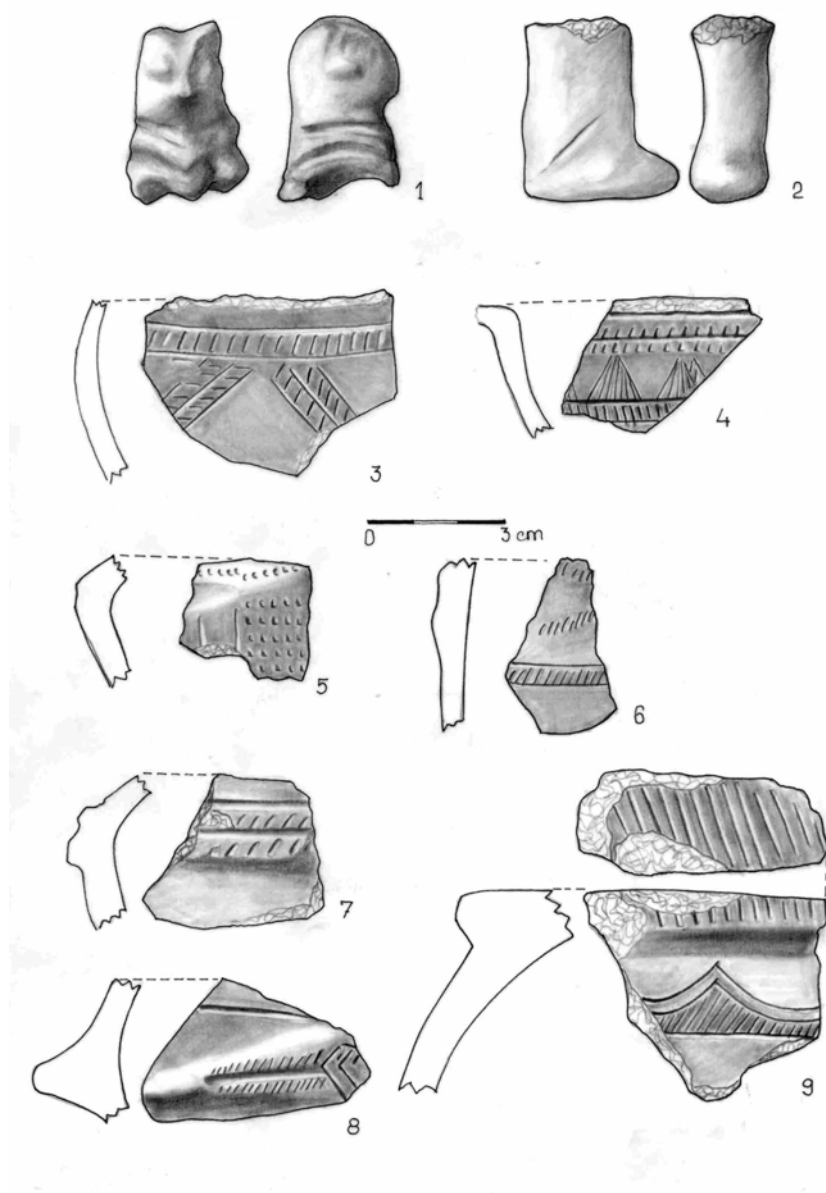
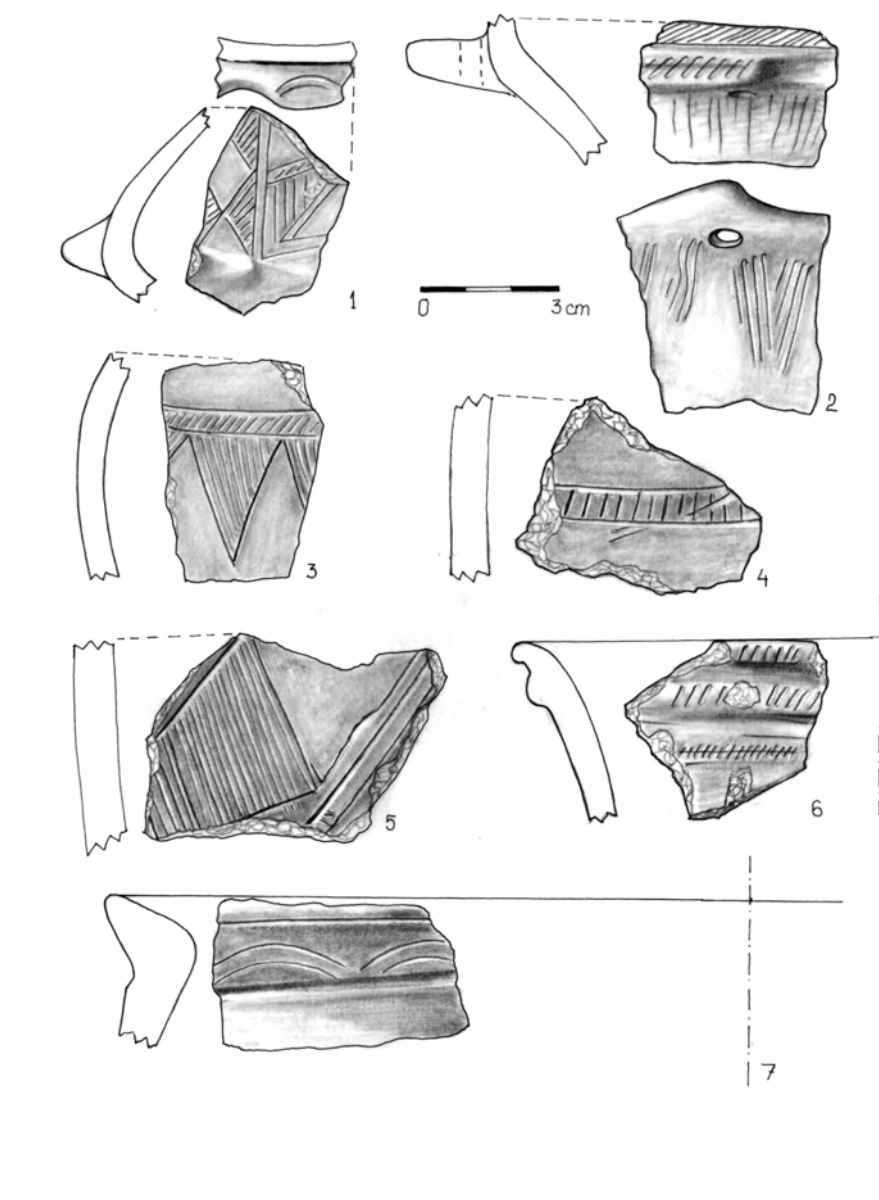


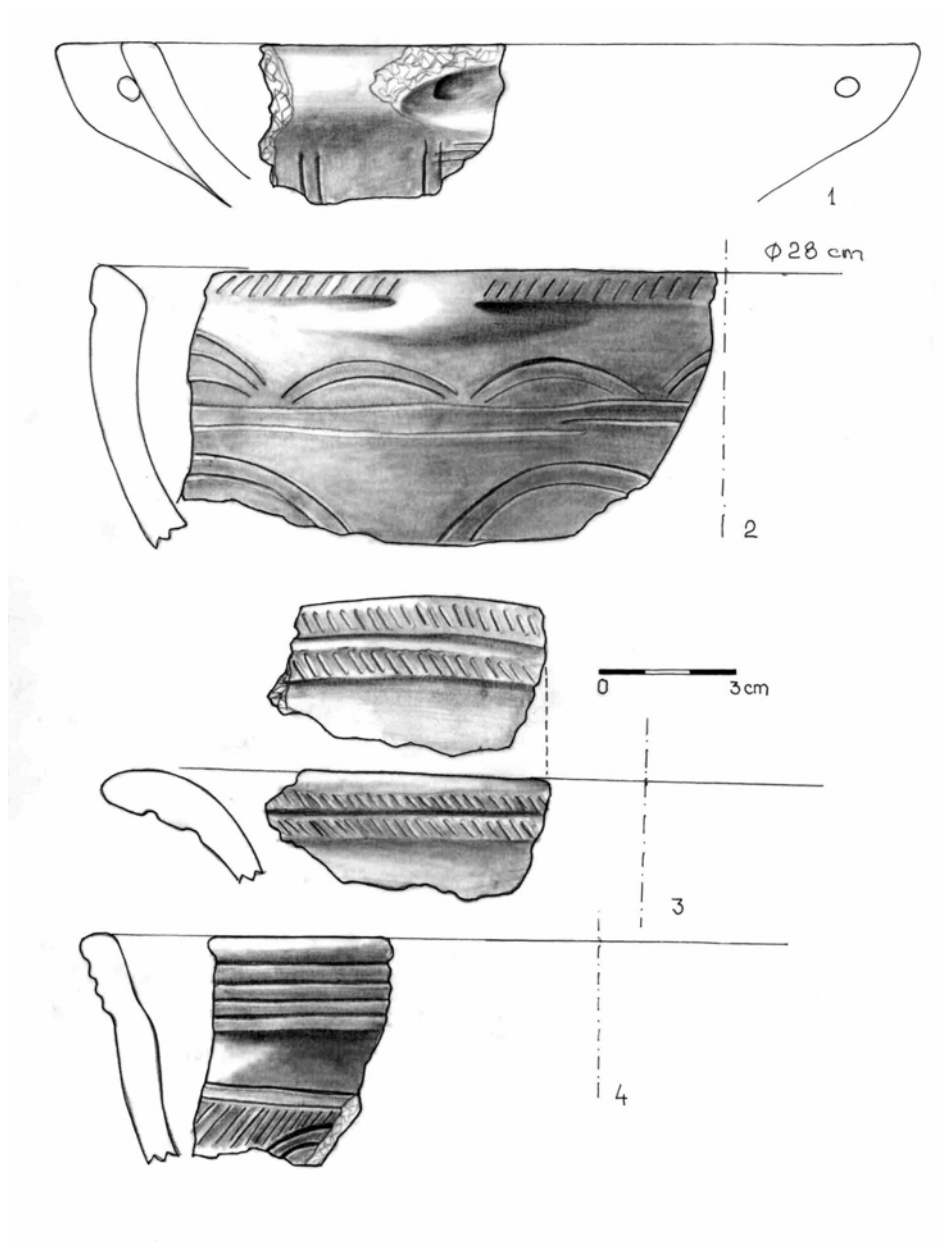
Fig.1 Harta comunei Peciu Nou, jud. Timiș, cu brațele inundabile ale râului Timiș și localizarea așezării de epoca bronzului în punctul cu eponimul Stiezel.



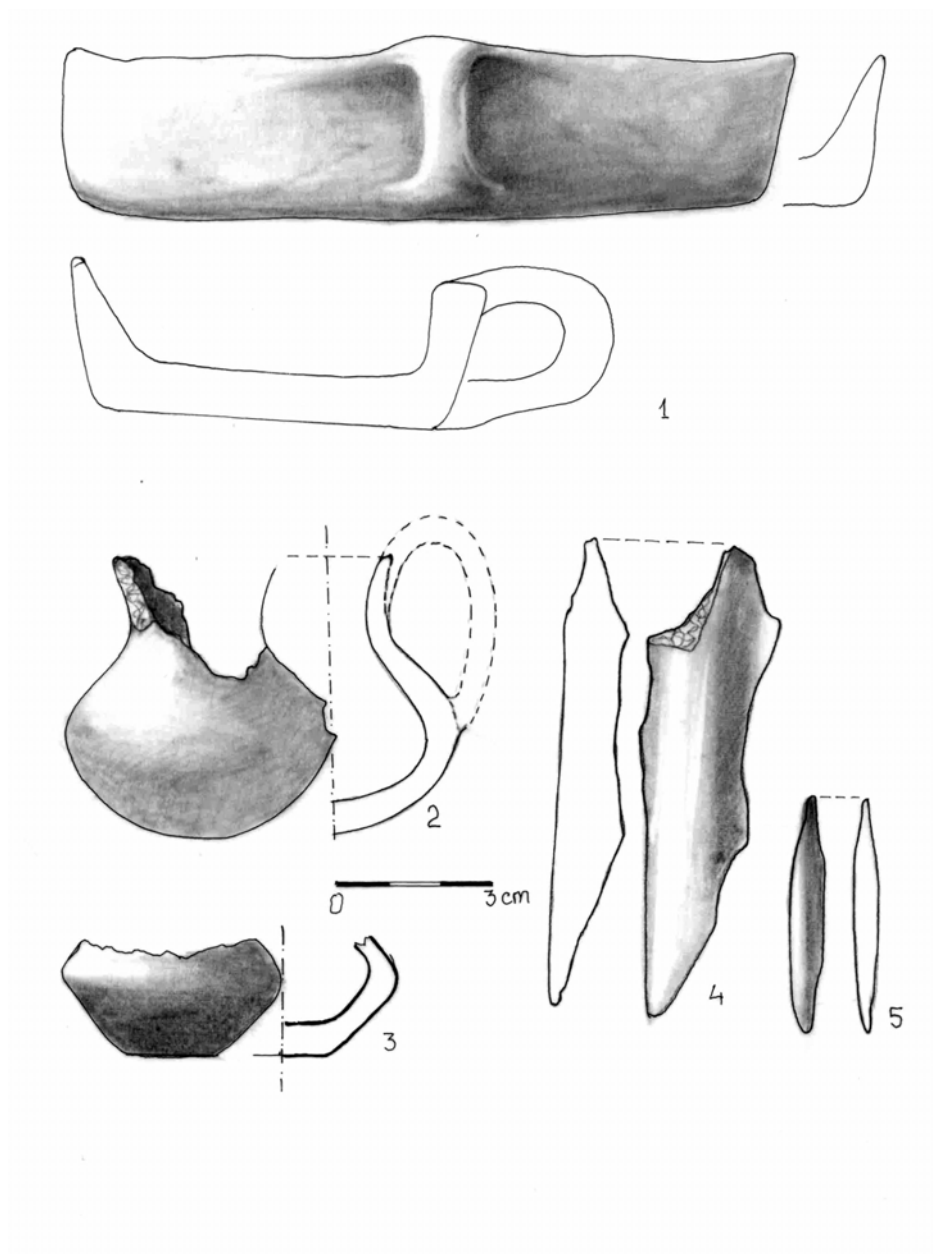
Pl.I.1 Idol zoomorf; 2 Fragment idol antropomorf (picior); 3-6 Fragmente ceramice cu incrustație cu alb; 7-9 Fragmente ceramice decorate cu incizii (Peciú Nou, jud. Timiș)



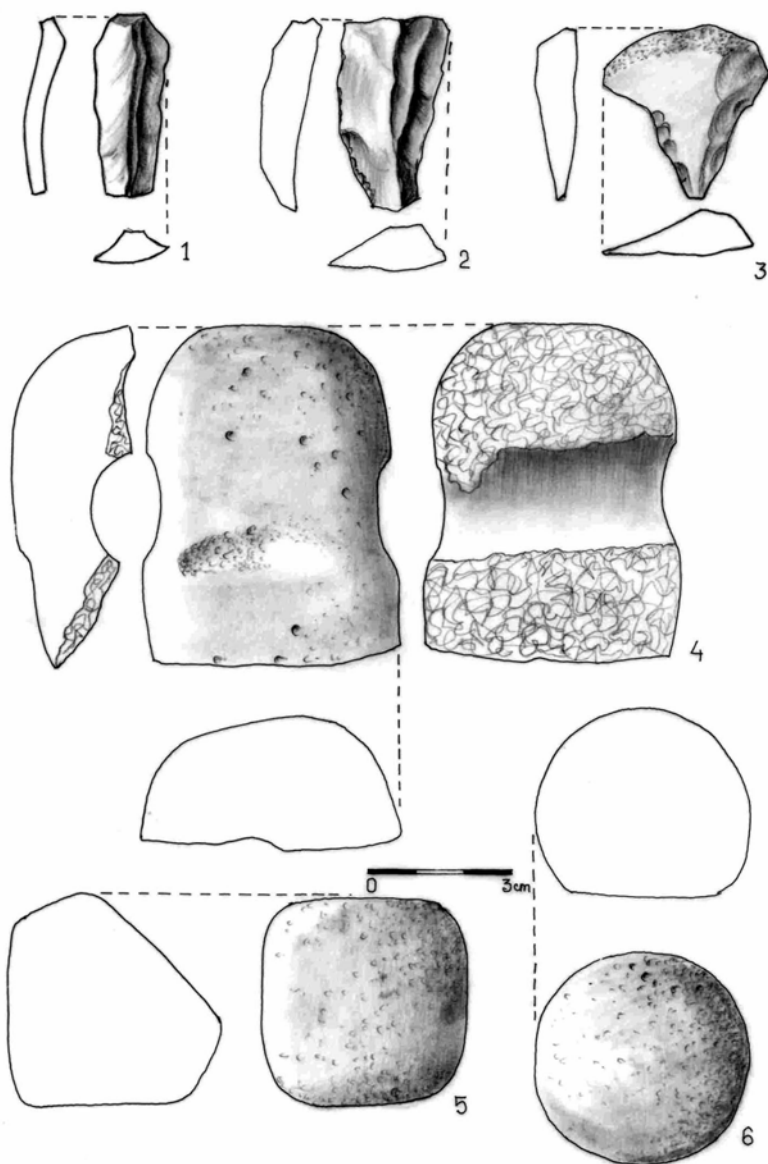
Pl.II. 1-7 Fragmente ceramice decorate cu incizii (Peciu Nou, jud. Timiș)



Pl.III. 1-4 Fragmente ceramice decorate cu incizii (Peciu Nou, jud. Timiș)



Pl.IV.1 Tăviță ceramică; 2-3 cănițe ceramică; 4-5 Unelte os
(Peciú Nou, jud. Timiș)



Pl. V.1-2 Lame retușate; 3 Burin; 4 Topor perforat; 5 Percutor prismatic;
6 Percutor sferoidal (Peciu Nou, jud. Timiș)

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN LOCALITATEA SCĂPĂU, JUD. MEHEDINȚI

Gabriel Crăciunescu

Cuvinte cheie: Mehedinți, repertoriu arheologic, neolitic, bronz, medieval

Mots clef: Mehedinți, répertoire archéologique néolithique, bronze, médiéval

Localitatea Scăpău face parte din com. Devesel, jud. Mehedinți, fiind practic formată din fostul sat Securicea și satul Scăpău având, împreună, o suprafață de 1883 ha. Cele două foste localități se continuă fără întrerupere, acesta fiind, probabil, motivul pentru care una din localități a dispărut atât din nomenclatorul localităților cât și ca entitate. Fostul sat Securicea, mai mic, este situat în partea de vest a actualei localități, în zona în care se termină dealurile Stârminei și începe o câmpie cu o ușoară înclinare către est. Practic este înconjurat pe trei laturi de dealuri, fiind situat ca într-o adevărată căldare. Vechiul sat Scăpău, mai mare și mai întins, este o continuare către est a fostului sat Securicea, fiind plasat în zona de unde începe Câmpia Bălăciței. Din această precizare se poate observa că pe teritoriul actualei localități se întâlnesc atât dealuri cât și o câmpie plană care începe în partea de vest dar se extinde mult în est. Partea de vest, adică teritoriul fostei localități Securicea, este marcată de existența unor dealuri ale căror terenuri nu sunt tocmai indicate pentru agricultură. O parte din aceste dealuri sunt acoperite cu păduri, situație care poate că a existat și în urmă cu mii de ani. Latura de sud a localității este flancată de o coamă de deal a cărei înălțime scade treptat până ce dispare în câmpia amintită. Pânza freatică, în fostul sat Securicea, se află situată la 8-15 m iar în vechiul sat Scăpău, la doar 3-5 m. În fostul sat Securicea, în zona de nord-vest, până prin anul 1970 exista un izvor cu debit mic dar permanent, care a fost astupat o dată cu lucrările de regularizare a debitelor torentelor pluviale care erau colectate de pe numeroasele dealuri din zonă și se scurgeau prin localitate. În extremitatea nordică terenurile fostei localități Securicea ajung până în marginea Dunării Mici, cea care înconjoară Ostrovul Corbului. În estul vechiului sat Scăpău se află două izvoare: unul pornește din centrul satului și are un debit destul de mare iar celălalt, situat în extremitatea vestică, a fost amenajat pentru consumul apei potabile de către localnici.

Din 1822 datează prima atestare documentară a acestui sat¹ iar pentru 1855 este amintit primul preot, D. Goliciu². Sătenii din această localitate au avut și un reprezentant în Adunarea Ad-Hoc a Țării Românești, numit Ion Roateș. Istoria acestei localități coboară mult în timp, mărturie fiind descoperirile arheologice fortuite efectuate de-a lungul anilor. Acestea evidențiază mai multe zone de interes arheologic situate pe forme de teren diferite.

I. „La Vărzărie” este un punct situat pe malul Dunării Mici (Pl. IX), în grădina de legume a familiei Costescu. Terenul este în pantă și de pe el au fost strânse câteva fragmente ceramice aparținând culturii Criș. Prezentăm aici un fragment de vas cu corpul globular având culoarea cărămizie, lucrat din pastă amestecată cu pleavă și câteva pietricele. Sub buza vasului se află un șir de cercuri adânci lucrate cu un instrument rotund (Pl. I/1). Pe partea interioară a vasului se află un strat compact de carbonați de calciu. Tot din acest punct mai prezentăm un fragment din corpul unui vas pe care se află o toartă lată (Pl. I/2). Și pasta acestuia, de culoare maro deschis, conține pleavă.

II. La est de stațiunea amintită și la o distanță de 2 km de sat (Pl. IX), se află punctul denumit de localnici „Cetățuie”. Din această zonă provin două piese de bronz: un celt³ și un vârf de lance⁴, ambele lucrate din bronz. Celtul are gaura dreaptă, bordura îngroșată, corpul zvelt și oval în secțiune (Pl. II/1). Tăișul este lat și ușor arcuit. Cele două suprafețe sunt netede. Piesa are lungimea de 9,5 cm, lățimea tăișului de 3,9 cm, diametrul de 2,7 cm și adâncimea găurii de înmănușare de 6,3 cm. Această piesă are analogii în depozitul Gușterița II, în care se află o piesă care seamănă foarte bine cu piesa noastră⁵. Unele asemănări există între această piesă și alta descoperită la o distanță de circa 10 km, în localitatea mehedinteană Mileni⁶.

Vârful de lance are o nervură mediană în relief și goală la interior iar pe tubul de prindere are două găuri pentru fixare, dispuse diametral (Pl. II/2). Piesa are lungimea

¹ Al. Stănciulescu, *Atestări documentare privind localitățile județului Mehedinți*, în Mehedinți, cultură și civilizație, IV, 1982, Drobeta Turnu Severin, p. 249-283.

² *** *Anuarul pe anul 1900*, editat de Sfânta Episcopie a Râmnicului Noului Severin, București, 1900, p. 225.

³ G. Crăciunescu, *Piese de metal din colecția arheologică a Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în Thraco-Dacica, XIX, 1-2, București, 1998, p. 146 și Pl. I/1.

⁴ *Ibidem*, p. 146 și Pl. II/1.

⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, Pl. 148/19.

⁶ G. Crăciunescu, *Depozitul de bronzuri de la Mileni*, în Drobeta, VIII, 1997, Pl. I/6.

de 8 cm, lăţimea de 2,9 cm şi diametrul de 1,1 cm. Această piesă îşi găseşte oarecare analogii într-o piesă de la Panticeu⁷ datată în sec. XIII a. Chr. dar şi în două piese de la Sălcioara⁸ care a fost datată în sec. XI a. Chr. Tipul acesta de lance se întâlneşte şi în sec. al XII-lea în depozitele de la Cozla⁹ şi Suseni¹⁰. În depozitul de la Mileni¹¹ există cinci vârfuri de lance care prezintă multe asemănări cu piesa de la Scăpău.

III. „*Tarlaua lui Lungu*” este un punct situat în vestul fostei localităţi Securicea (Pl. IX). Aici a fost descoperit un topor de piatră (Pl. III/2) cu o gaură de înmănuşare uşor tronconică. Piesa are tăişul bine păstrat dar oblic faţă de restul piesei iar ceafa este pătrată. Dimensiunile acestui topor sunt următoarele: lungime – 8 cm; lăţime – 4,6 cm şi diametrele găurii de înmănuşare de 1,8 şi 2 cm. Cercetările de teren efectuate în zonă nu au permis descoperirea nici unui material arheologic.

IV. În partea de est a fostei localităţi Securicea, pe terenul săteanului C. Măciucă (Pl. IX, se află o staţiune arheologică de epocă romană. Aceasta a apărut în anul 2005, în urma unei ploii torenţiale care a creat un mic ogaş cu adâncimea de circa 0,30 m. În acest ogaş au apărut materiale de factură romană, pe care le-am strâns în mai multe deplasări în zonă. Staţiunea se află la 100-150 m nord de fostul sat Securicea, pe drumul care duce în „*Valea Puşului*”. Punctul se află la baza dealurilor care înconjoară localitatea şi de unde începe câmpia care se înclină uşor către est, în zona vechiului sat Scăpău. Amintim faptul că izvorul astupat prin anii ‘70 de lucrări ample ale terenului, se afla la circa 200 m de această staţiune. Materialul arheologic adunat constă într-o mare varietate de piese ceramice lucrate din materiale fine sau groiere. Capacele de vas sunt prezente prin fragmente din diferite părţi ale lor, atât fragmente de buză (Pl. IV/1) cât şi partea centrală (Pl. IV/2) de care se apuca. Ceştile şi căniţele de diferite mărimi sunt prezente atât prin torţi, fiind lucrate dintr-o pastă de bună calitate (Pl. IV/5) cât şi prin fragmente de buză (Pl. V/8) care au o culoare gri deschis. Există fragmente de vase (castroane) de culoare maro deschis lucrate din pastă de bună calitate (Pl. V/7) dar şi altele (castroane) lucrate din pastă amestecată cu mult nisip fin, care au în general culoarea crem (Pl. V/5). Fragmentele de vase mari (Pl. V/3,4,6), a căror formă este mai greu de stabilit, au o culoare gri şi sunt lucrate dintr-o pastă cu mult nisip. La aceeaşi categorie de vase, având culoarea

⁷ M. Petrescu-Dîmboviţa, op. cit., Pl. 58/6.

⁸ *Ibidem*, Pl. 295/1,2.

⁹ C. Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Cozla (Judeţul Caraş-Severin)*, în *Banatica*, V, 1979, fig. 2/3.

¹⁰ A. Filimon, *Le dépôt en bronze de Suseni*, în *Dacia*, I, 1924, p. 343-358.

¹¹ G. Crăciunescu, *Depozitul de bronzuri de la Mileni*, în *Drobeta*, VIII, 1997, Pl. II/1-5.

maro, pasta este fină (Pl. V/1,9). A mai fost descoperită toarta unei amfore de mari dimensiuni (Pl. IV/4) precum și un fragment de țiglă (Pl. IV/3). Printre aceste materiale ceramice amintim și o piesă de fier (Pl. I/3) puternic oxidată, care are lungimea de 22 cm și diametrul de 0,8 cm. În privința repertoriului formelor ceramice romane din Oltenia, o lucrare apărută de mai mult timp¹² este încă cea mai completă. Fragmentul de buză de culoare gri deschis (Pl. V/8) face parte dintr-un vas cu o toartă, prezență constantă în Oltenia¹³ în sec. II d. Chr. Unele fragmente ceramice par să facă parte din oale cu două torți, prezențe cotidiene la Romula, Slăveni și Drobeta¹⁴, materiale care sunt datate în sec. II și începutul sec. III d. Chr. Între materialele noastre avem și fragmente de buză care pot aparține unor cănițe. După împărțirea pe care o face Gh. Popilian, acestea par să aparțină tipului 3 și se datează în a doua jumătate a sec. II și începutul celui următor¹⁵. Unul din fragmentele descoperite de noi (Pl. V/7) face parte din buza unei farfurii. Acestea sunt forme comune care au o perioadă de existență destul de îndelungată dar care au fost descoperite în special în castele de la Slăveni și Drobeta și au putut fi datate în prima jumătate a sec. II d. Chr.¹⁶

V. Punctul „*Stația de Pompare*” sau „*La Godovan*” este situat în partea de sud-vest a vechiului sat Scăpău (Pl. IX). Aici au fost găsite o serie de materiale de factură romană în stare foarte fragmentară, din care prezentăm doar un fragment din buza unui urcior (Pl. V/2). Materialele de factură feudală sunt mai numeroase și se întâlnesc două categorii: smălțuite și nesmălțuite. Cele nesmălțuite provin din vase cu pereții subțiri și sunt mai fărâmițate. Sunt lucrate din pastă care conține mult nisip (Pl. I/7) și au adesea câte un brâu crestat. Fragmentele ceramice smălțuite sunt resturi ale unor străchini. Unul din ele păstrează piciorul tronconic și gol la interior al unui asemenea vas, care este smălțuit la interior. Chiar pe fundul vasului este reprezentat un pește înscris într-un cerc realizat din motive vegetale (Pl. VI/3). Smălțul folosit pe acest fragment de vas are culorile galben și verde. Pe un alt fragment de strachină, la care se păstrează piciorul tronconic, smălțul are culoarea oliv iar decorul constă în patru cercuri concentrice (Pl. VI/2). Ultimul fragment de vas care merită menționat, nu are decât o mică parte din picior dar ceva mai mult din corp (Pl. VI/1). Smălțul din interiorul vasului are culoarea verde deschis. Decorul este mai elaborat și constă în

¹² Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

¹³ *Ibidem*, PL. XXXVII/372.

¹⁴ *Idem*, Pl. XL/406.

¹⁵ *Idem*, p. 105-106 și PL. LV/625.

¹⁶ *Idem*, p. 123-124 și PL. LXVIII/835.

benzi de linii incizate paralel, dispuse vertical și oblic, precum și multe elemente vegetale. Pe fundul vasului, la interior, se află patru cercuri concentrice, grupate două câte două. În zonă, asemenea materiale au fost descoperite în unele din locuințele așezării de la Ostrovul Mare¹⁷ și au fost datate în sec. XIII-XIV.

VI. În sudul satului vechi, se află punctul „*Magaziile CAP*” (Pl. IX), chiar pe o terasă scundă și nisipoasă, care se pierde în câmpia plană și foarte fertilă din partea de sud a localității. La baza acestei mici terase localnicii au amenajat un izvor care are debit mic dar constant în toate perioadele anului. Trebuie să mai amintim că în această parte a satului se află mai multe zone nisipoase și ușor ridicate care ar putea să fie niște tumuli. După 1990 magaziile fostului CAP au fost cumpărate de o persoană particulară care a săpat sub una din construcții pentru construirea unui pivnițe. Cu acea ocazie au apărut mai multe materiale arheologice despre care am aflat la mai mulți ani. Unul din cei care au lucrat acolo, ne-a adus la muzeu mai multe fragmente ceramice și un cuțit de fier pe care nu a vrut să îl doneze instituției muzeale. Fragmentele ceramice, câteva din numerosul material descoperit, au fost cedate muzeului. Din acestea s-a putut întregi un vas cu profilul complet. Vasul este lucrat din pastă cu mult nisip în amestec, are culoarea maro, fundul drept, corpul se lărgeste ușor la partea superioară și se termină cu o buză crestată. Imediat sub buză se află un brâu crestat și el, iar la o treime sub buză piesa este înconjurată de un alt brâu tot crestat (Pl. III/1). Piesa are dimetrul bazei de 9,5 cm, diametrul gurii de 19,5 cm și înălțimea de 23,3 cm. Materiale asemănătoare se întâlnesc în zonele vecine, din care amintim un profil de vas asemănător descoperit la Gornea „*Țărmuri-Pod Păzăriște*” din nivelul superior¹⁸ sau un fragment de vas descoperit la Valea Timișului – „*Rovină*” care este mai apropiat de ceea ce avem noi¹⁹ și care este datat în faza mijlocie a culturii Basarabi. Cuțitul de fier a fost desenat și măsurat de noi în puținul timp în care ne-a fost pus la dispoziție. Acesta (Pl. VII) are lama curbată către vârf unde este și mai îngustă. Mânerul este mai gros decât lama și are, înfășurat pe el, un material textil care acum este întărit, parcă ar avea o crustă de piatră. La capăt mânerul este lățit prin ciocănire, în același plan cu tăișul, având o formă aproximativ semicirculară. Lungimea piesei este de 21,8 cm, lungimea lamei are 11,5 cm, lățimea tăișului este de

¹⁷ V. Boroneanț, G. Crăciunescu, *Așezarea și necropola din secolele XIII-XIV de la Ostrovul Mare, km. 875*, în Drobeta, VI, 1985, Pl. III/5; VII/1,2.

¹⁸ M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, Pl. LXIV/9.

¹⁹ *Ibidem*, Pl. LXXXVIII/12.

3 cm iar a mânerului de 4,8 cm, grosimea tăişului este de 0,6 cm iar cea a mânerului de 2,5 cm. În 2004 am avut posibilitatea să trasez două secţiuni în apropierea punctului în care s-au făcut aceste descoperiri. Prima secţiune, de 6x1 m, a fost amplasată în continuarea construcţiei în care s-au descoperit aceste materiale, la o distanţă de 8 m. Cercetarea realizată aici s-a soldat cu descoperirea câtorva fragmente ceramice din care am reţinut în mod deosebit doar trei. Este vorba de un fragment din buza unui castron care are pe umăr caneluri oblice faţă de aceasta (Pl. I/4) şi care este lucrat din pastă de culoare brună. Se mai păstrează un fragment din buza unui vas de mărime medie şi de culoare gri. Pe partea interioară a fragmentului (Pl. I/6) se află un decor ce constă din două benzi delimitate de câte două linii puternic incizate. Fiecare bandă este umplută cu S-uri înlănţuiţi. În exterior, la baza buzei, se află resturile unui decor care pare să fie organizat după modelul uneia din benzile descrise anterior. Un alt fragment face parte tot din buza unui vas dar de dimensiuni foarte mici (Pl. I/5). Sub buză se află un şir de S-uri uşor oblici şi înlănţuiţi. Sub acest şir, în pasta crudă a fost trasată o linie cu o roţiţă dinţată. Acest tip de decor se întâlneşte frecvent pe o zonă largă. Amintim în acest sens descoperirile de la Rogova²⁰, Cerneţi²¹, Izvorul Frumos²² sau Ostrovul Mare²³. Tot din acest punct au fost aduse la muzeu şi câteva fragmente ceramice aparţinând unor vase care au fost lucrate din două categorii de pastă. Una conţine mult nisip cu bobul mărunţ iar cealaltă este lucrată din pastă în amestecul căreia se află pietricele de mărimea bobului de porumb. Vasele din ambele categorii sunt bine finisate şi decorate cu benzi de incizii paralele dispuse orizontal care încadrează benzi de incizii în val (Pl. VIII/2). În unele cazuri inciziile în val suprapun inciziile paralele (Pl. VIII/1). Asemenea materiale au fost descoperite în localităţi din

²⁰ G. Crăciunescu, *Descoperiri Basarabi în localitatea Rogova, jud. Mehedinţi*, în *Banatica*, 16, I, 2003, Pl. III/1,2.

²¹ G. Crăciunescu, *La culture Basarabi dans département de Mehedinţi*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, Fig. I/1.

²² G. Crăciunescu, *La culture Basarabi dans le sud-ouest de l'Oltenie*, în *Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores*, I, *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa*, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7.-9. November 1996), Bukarest, 1996, Pl. V/3.

²³ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, Fig.180/5; G. Crăciunescu, *La culture Basarabi dans le sud-ouest de l'Oltenie*, în *Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores*, I, *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa*, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7.-9. November 1996), Pl. VI/1.

Mehedinți²⁴, Dolj²⁵ sau Banat²⁶. Genul acesta de materiale aparține feudalismului timpuriu și pot fi încadrate în sec. X-XI d. Chr. Aceste descoperiri din sud-vestul României seamănă destul de bine cu descoperirile de la Dridu²⁷.

Fără a prezenta niște descoperiri deosebite, am dorit să aducem în discuție potențialul arheologic al unui sat de mărime medie situat pe forme de teren variate și fără prea multe surse de apă cunoscute în prezent. Întinderea locuirilor din Neolitic până în Feudalismul dezvoltat demonstrează existența unor resurse pe care noi nu le apreciem suficient astăzi, sau schimbări esențiale ale habitatului uman din această zonă. Poate cel mai elocvent exemplu ar fi acela că pânza freatică coboară permanent în ultimii ani, datorită unor lucrări care au permis controlul torentelor și excesului de umiditate din sol.

DECOUVERTES ARCHEOLOGIQUES DE LA LOCALITÉ DE SCĂPĂU, DEP. DE MEHEDINTI

Résumé

La localité de Scăpău fait partie de la commune Devesel, dans le département de Mehedinti, étant formée des anciens villages de Securicea et de Scapau, ayant ensemble une surface de 1883 ha. L'ancien village de Scapau, plus étendu, est une continuation vers l'est de l'ancien village de Securicea, étant emplaced dans la zone où il commence la Plaine de Balacitea.

La première attestation documentaire de ce village provient de l'année 1822, en 1855 étant mentionné le premier prêtre, D. Goliciu. Les habitants de cette localité ont eu même un représentant dans l'Assemblée Ad-Hoc du Pays Roumain, nommé

²⁴ R. Florescu, M. Davidescu, *Așezarea din sec. X-XI de pe castrul Drobeta*, în Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Praga, 1966, II, 1971, p. 1129-1131; G. Crăciunescu, *Descoperiri din feudalismul timpuriu în județul Mehedinți*, în Drobeta, XIV, 2004, Pl. III/1; IV; VI; VIII; XIX/3.

²⁵ O. Toropu, C. Voicu, *Noi descoperiri din perioada feudală timpurie în Oltenia*, în SCIV, 22, 1971, 4, p. 671-675; O. Toropu, O. Stoica, *La nécropole préféodale d'Obîrșia Olt (Note préliminaire)*, în Dacia, N. S., XVI, 1972, p. 163-188.

²⁶ I. Uzum, *Considerații istorico-arheologice cu privire la așezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI-XIV*, în Drobeta, IV, 1980, Fig. 2;3;10.

²⁷ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

Ion Roates. Mais l'histoire de cette localité est beaucoup plus ancienne, en témoignage étant les découvertes archéologiques fortuites effectuées au long du temps. Celles-ci mettent en évidence plusieurs zones archéologiques emplacements sur des différentes formes de terrain.

I. *La Varzarie* est un point situé sur la rive du Petit Danube (Pl. IX), dans le jardin de légumes de la famille de Cristescu. Le terrain est en pente, y étant collectés quelques fragments céramiques, appartenant à la culture de Cris.

À l'est de la station mentionnée et à une distance de 2 km du village, il y a le point dénommé par les habitants *Cetatuie*. De cette zone proviennent deux pièces en bronze: un celte et une pointe de lance.

III. *Tarlaua lui Lungu* est un point situé à l'ouest de l'ancienne localité de Securicea (Pl IX). C'est ici qu'on a découvert une hache en pierre (Pl. II/2) avec un orifice d'attachement.

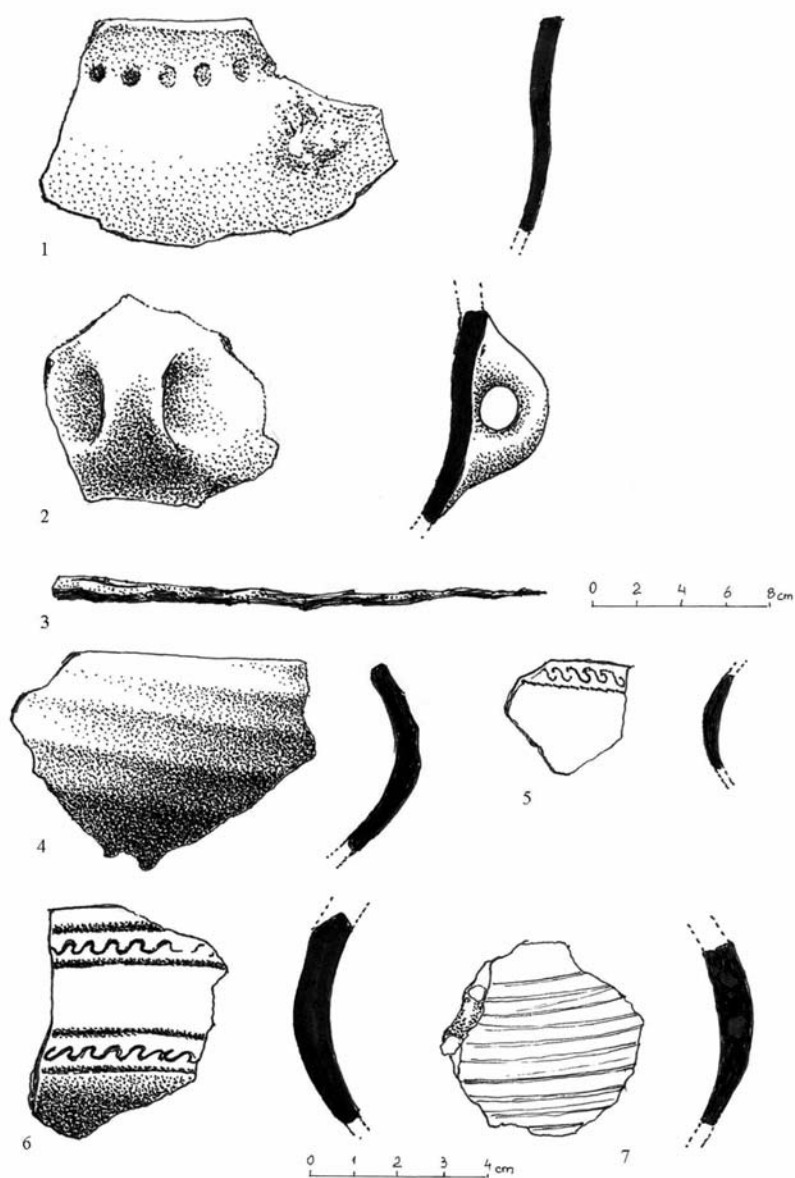
IV. À l'est de la localité de Securicea, sur le terrain appartenant au villageois C. Maciuca (Pl. IX), se trouve la station archéologique de l'époque romaine, découverte au long de l'année 2005. Aussi, des autres fragments romains ont été découverts dans la route qui mène vers *Valea Putului*.

V. Le point *Statia de Pompare* ou *La Godovan* est situé au sud-ouest de l'ancien village de Scapau (Pl. IX). Sur cette place on a trouvé toute une série de matériaux fragmentaires de facture romaine. Les matériaux de l'époque féodale sont beaucoup plus nombreux, provenant des XIII^e-XIV^e siècles.

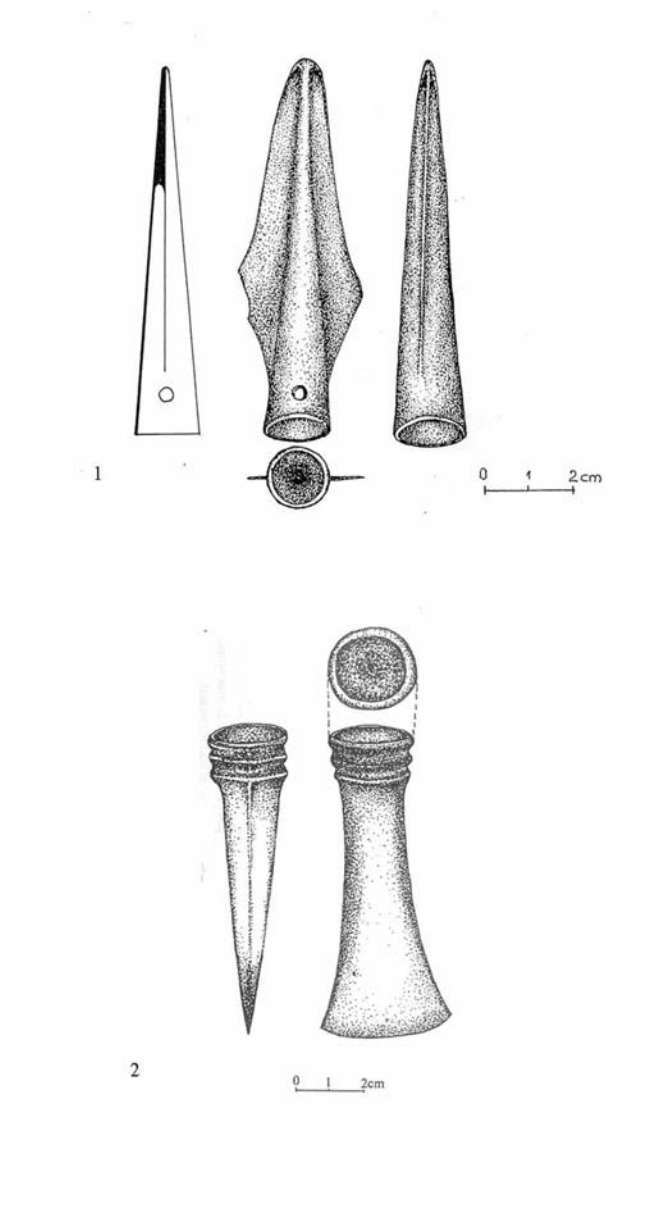
VI. Au sud du village ancien se trouve le point *Magaziile CAP* (Pl. IX), situé sur une terrasse basse et sableuse, qui descend vers la plaine fertile de la cote sudique de la localité. Dans cet endroit on a découvert des matériaux appartenant à la phase moyenne de la culture de Basarabi. Aussi, se sont collectés des matériaux appartenant au début du féodalisme (X^e-XI^e siècles av. Ch).

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

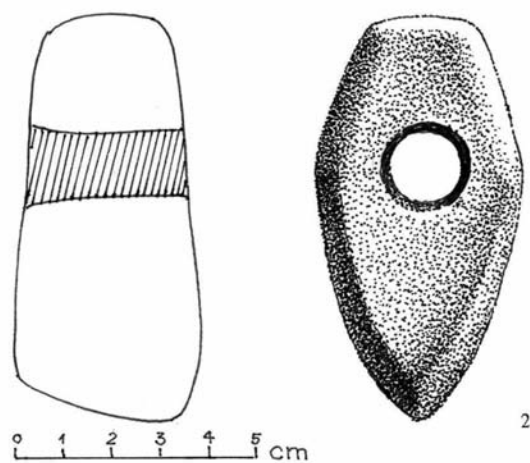
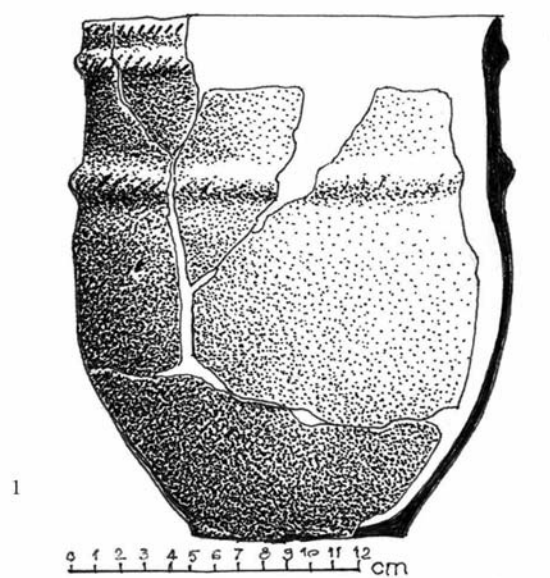
- Pl. I. Scăpău *Varzarie*. Céramique appartenant à la culture de Basarabi.
Pl. II. Scăpău *Cetățuie*. Pointe de lance et celte.
Pl. III. Scăpău *Magaziile CAP*. Vaisseau de la culture de Basarabi.
Pl. IV. Scăpău. Céramique romaine.
Pl. V. Scăpău. Céramique romaine.
Pl. VI. Scăpău. *Statia de pompare*. Céramique polie – XIII^e – XIV^e siècles.
Pl. VII. Scăpău *Magaziile CAP*. Couteau métallique.
Pl. VIII. Scăpău *Magaziile CAP*. Céramique usuelle – X^e – XI^e siècles.
Pl. IX. Scăpău. La carte de la zone avec des découvertes archéologiques.



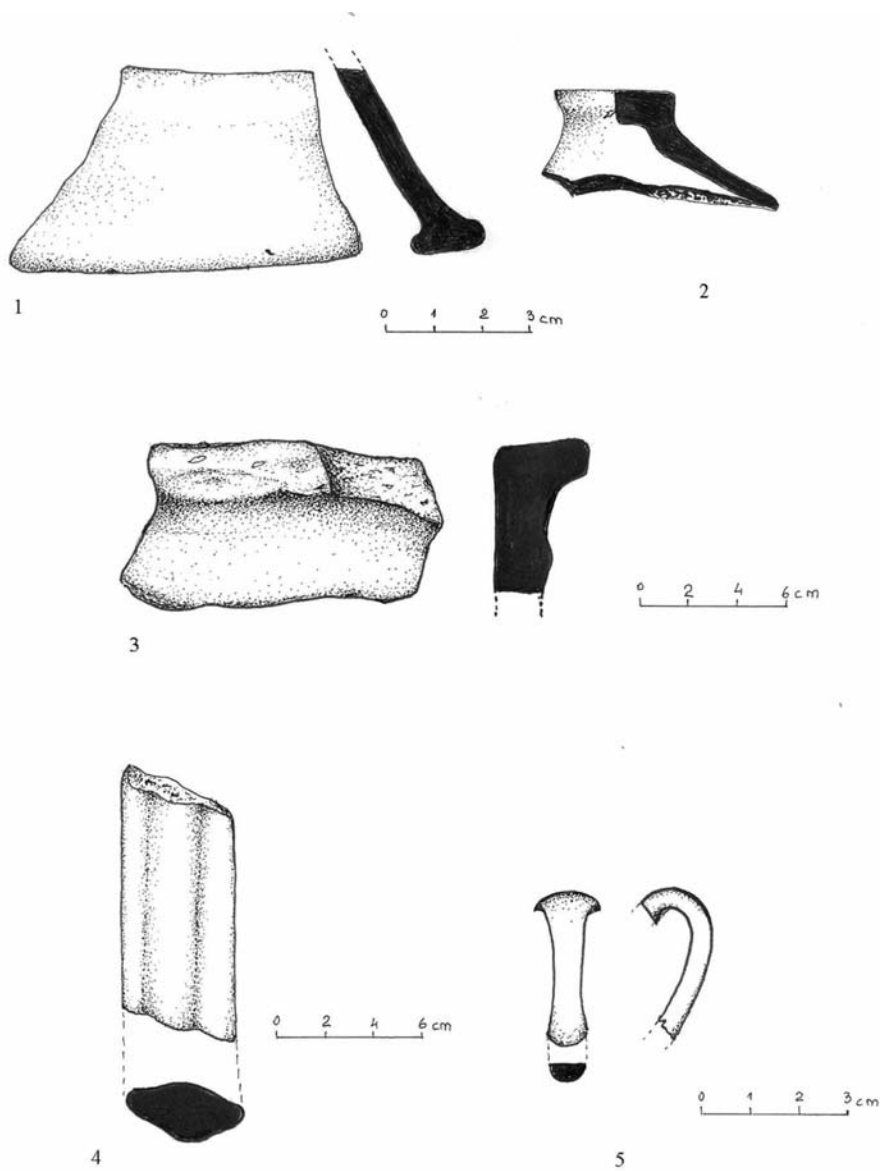
Pl. I. Scăpău *Vărzărie*. Ceramică aparținând culturii Basarabi.



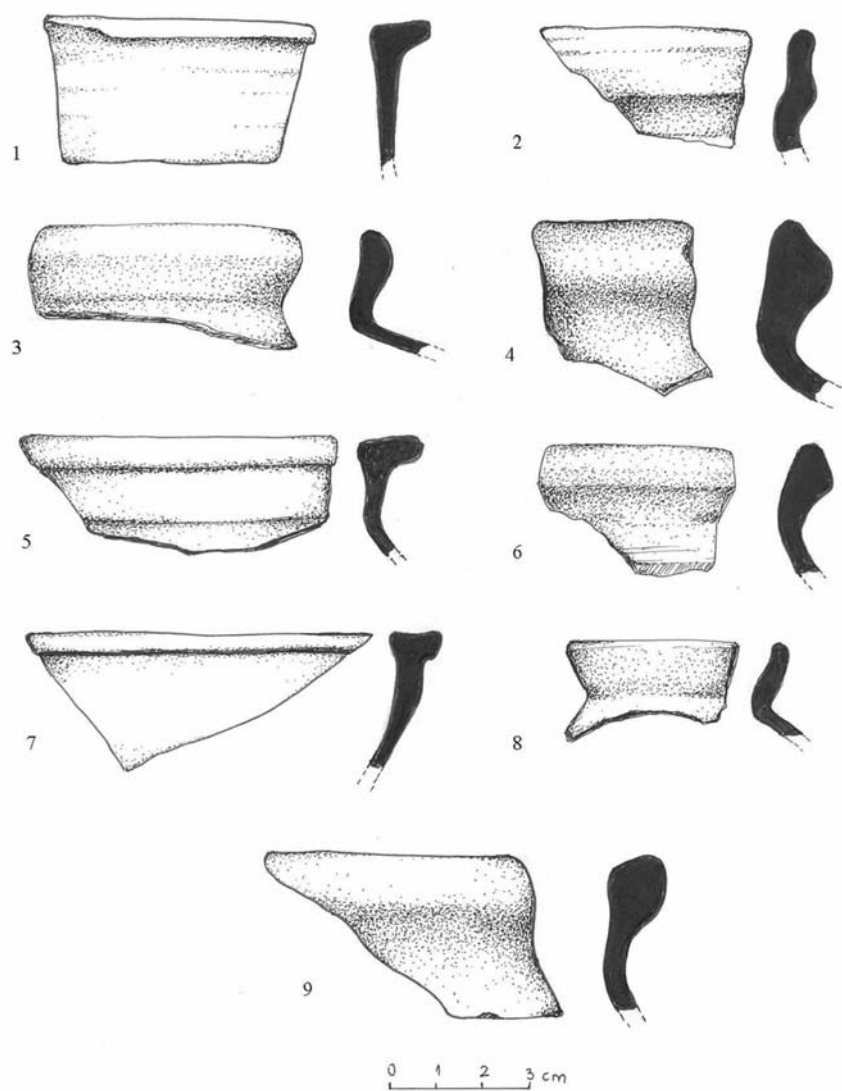
Pl. II. Scăpău *Cetățuie*. Vârf de lance și celt.



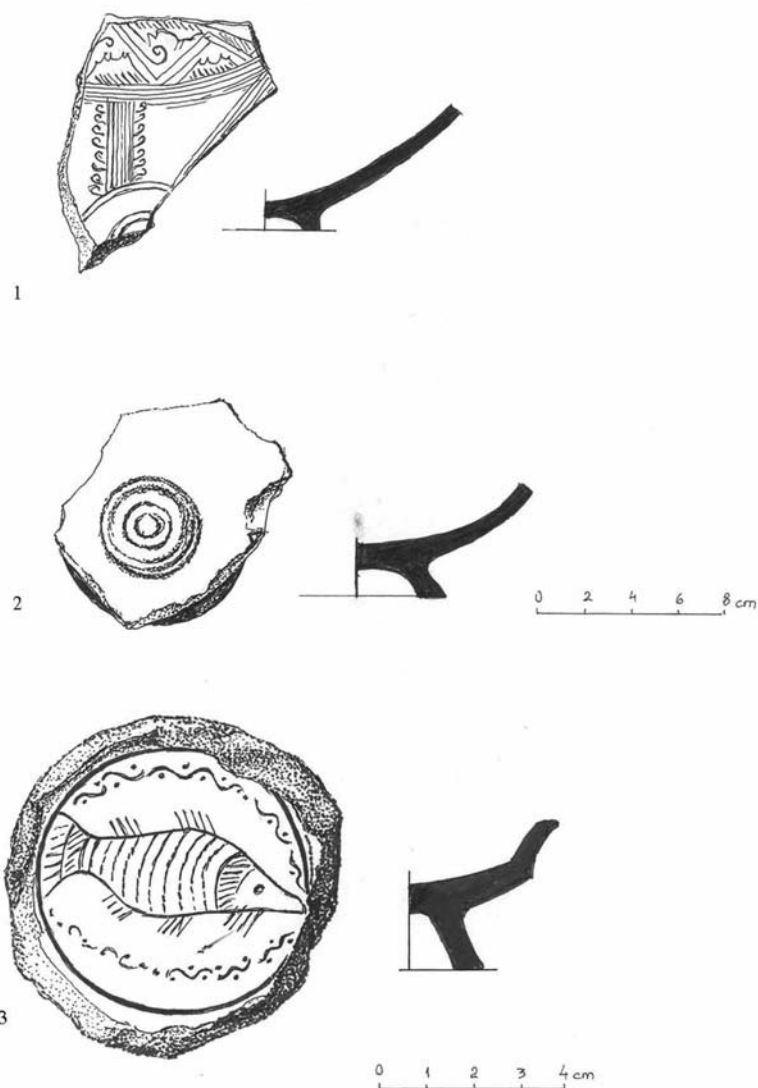
Pl. III. Scăpău *Magaziile CAP*. Vas cultura Basarabi.



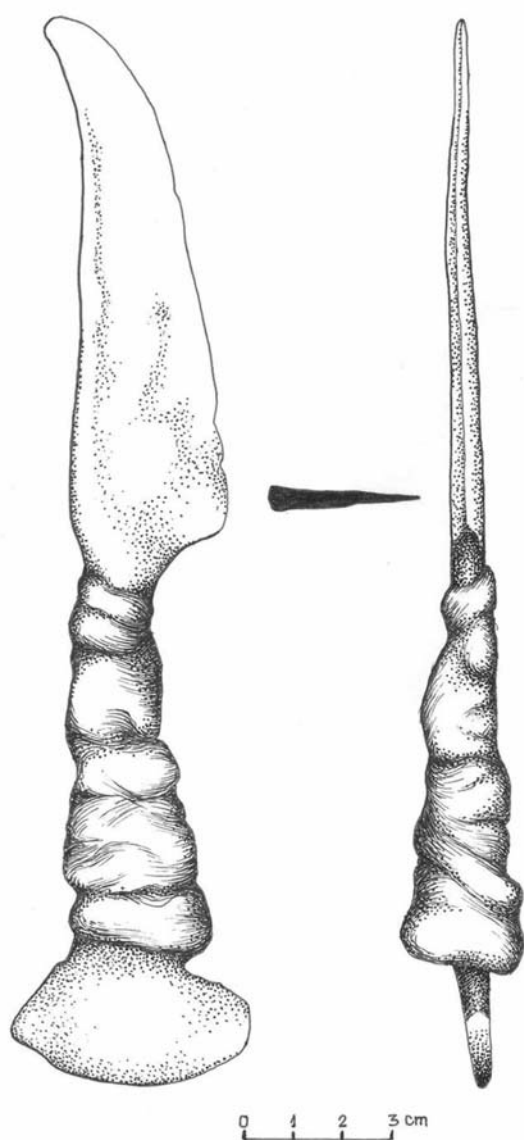
Pl. IV. Scăpău. Ceramică romană.



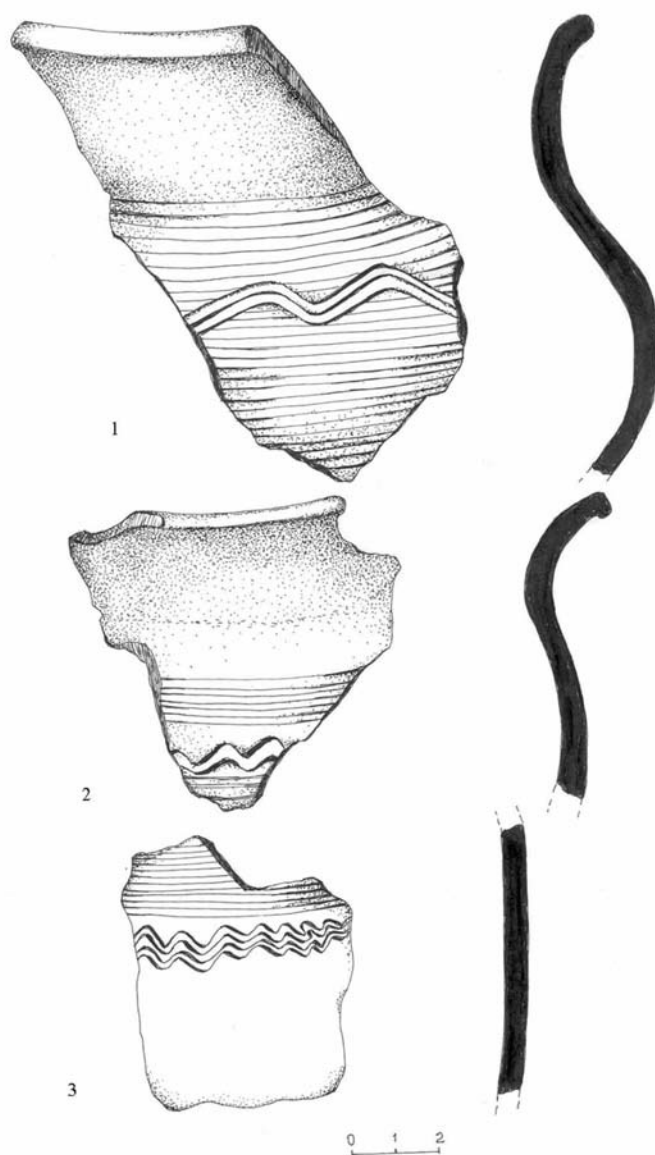
Pl. V. Scăpău. Ceramică romană.



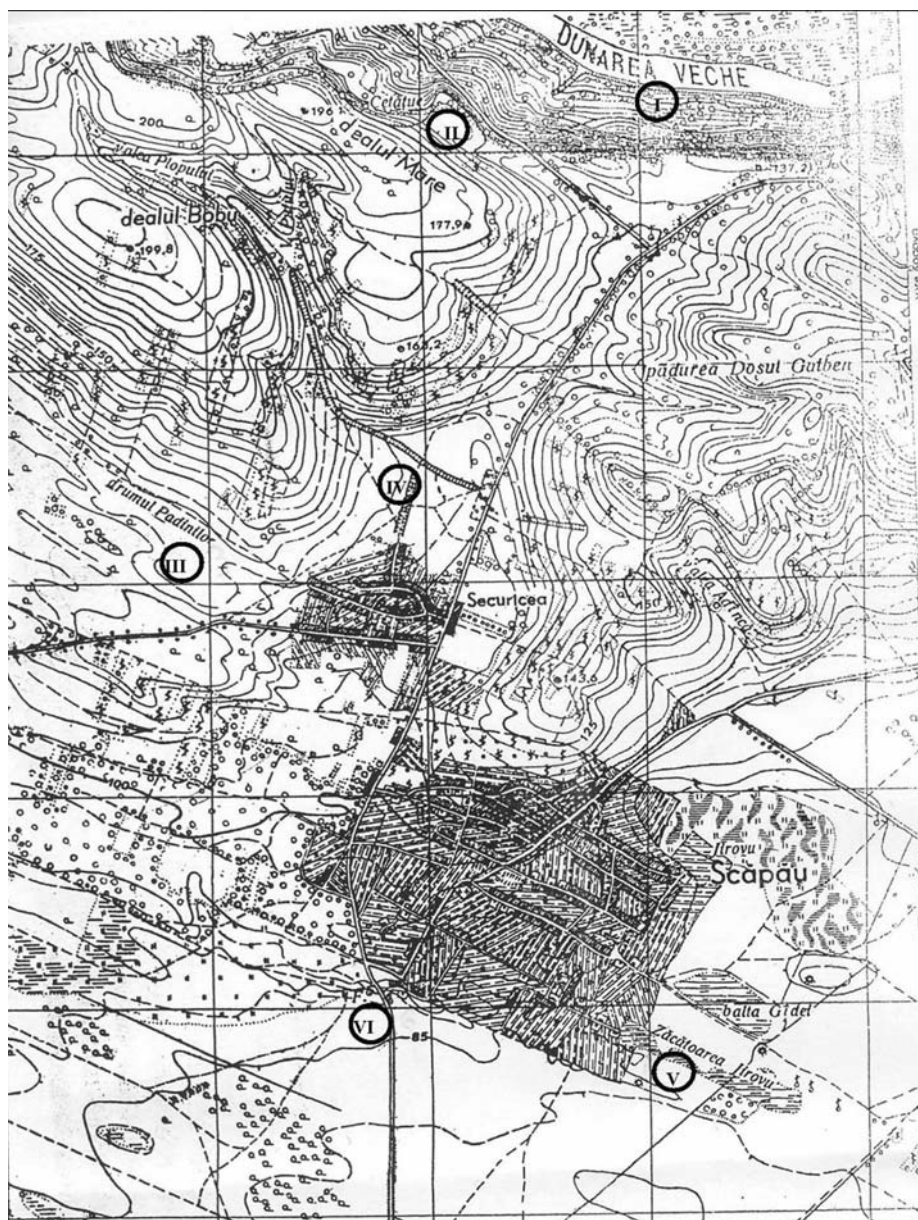
Pl. VI. Scăpău. *Statia de pompare*. Ceramică smălțuită sec. XIII–XIV.



Pl. VII. Scăpău *Magaziile CAP*. Cuțit din fier.



Pl. VIII. Scăpău *Magaziile CAP*. Ceramică uzuală sec. X–XI.



Pl. IX. Scăpău. Harta zonei cu descoperiri arheologice.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND EXPLOATAREA ȘI OBTINEREA AURULUI ȘI A ARGINTULUI ÎN DACIA PREROMANĂ

Bogdan Seculici

Cuvinte cheie: Dacia preromană, orfevrărie, aur, argint

Mots clef: Dacie préromaine, orfèvrerie, or, argent

Orfevrăria reprezintă acel meșteșug al creării obiectelor de artă aplicată, din metal prețios, cum sunt aurul și argintul¹. Numeroasele tezaure descoperite pe teritoriul țării noastre, ca și uneltele de bijutier sau urmele unor ateliere (Pecica², Tășad, Poiana, Grădiștea de Munte³ etc.), dovedesc îndemânarea meșteșugarilor geto-daci, confirmând existența unei producții locale.

Tema lucrării de față o constituie încercarea de a depista sursele de materie primă necesară orfevrărilor daci în vederea prelucrării acestora și obținerea obiectelor de orfevrărie.

Este recunoscut faptul că printre motivele cuceririi Daciei de către romani s-au numărat și acelea de ordin economic, romanilor fiindu-le cunoscut, în primul rând, aurul⁴. Bogăția în metal prețios a Daciei se reflectă cel mai bine în cantitatea impresionantă a tezaurului regal dacic aflat de romani în 106 în albia râului Sargetia, estimat de Ioannes Lydus⁵ (care îl preia pe Criton) la 1650000 kg aur și 3310000 kg argint, cifre reduse de 10 ori, mai aproape de realitate, de J. Carcopino⁶, care a dus la redresarea visteriei imperiale și la o scădere a prețului aurului și argintului în imperiu cu 10%.⁷

¹ cf. DEX, București, 1975, p. 633.

² I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 84-98.

³ *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, coord. C. Preda, vol. III, București, 2000, p. 54-55.

⁴ V. Wollmann, *Minele, salinile și carierele de piatră din Dacia romană*, teză de doctorat, Cluj, 1983.

⁵ Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28.

⁶ J. Carcopino, *Les richesses des daces et le redressement de l'empire romain*, Dacia, I, 1924, p. 28-34; idem, *Un retour de l'imperialisme de conquête : l'or de daces*, Points de vue sur l'imperialisme romain, Paris, 1934, p. 73-84.

⁷ I.I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, Sargetia, IV, 1968, p. 98.

Fermecătoarea idee că măcar o mică parte din tezaurul regal dacic ar fi scăpat vigilenței romanilor, amplificată și de descoperirile în zonă de monede de aur de tip kosson, a produs o adevărată manie în rândul căutătorilor de comori, în zona munților Orăștiei, aducând grave prejudicii patrimoniului național și științei.

Vom încerca, în rândurile de mai jos, să analizăm, în parte, situația celor două metale prețioase, aurul și argintul, în Dacia epocii Latene, cu certitudinile, dar mai ales numeroasele semne de întrebare, mai ales în ceea ce privește aurul, fără a avea pretenția unei abordări exhaustive a subiectului.

Referindu-ne la tezaurele de argint descoperite în Dacia, începând cu cel de la Cioara, jud. Alba, din 1920⁹, o statistică relativ recentă¹⁰ menționează peste 60 (conținând falere, fibule, colane, lanțuri, brățări, pandative, iar uneori vase de argint și monede din același metal) doar podoabele, din punct de vedere cantitativ, însumând aproximativ 50 kg¹¹ de metal prețios. La acestea se adaugă și cele peste 230 de tezaure monetare, cuprinzând mai mult de 30000 de denari, originali sau imitații locale¹², și care, cantitativ, însumează în jur de 400 kg argint¹³.

Dintre aceste tezaure, descoperite întâmplător și cu un conținut incomplet păstrat, cele mai importante, prin numărul și calitatea pieselor, rămân, până la noi descoperiri cele de la București-Herăstrău, Coada Malului (jud. Prahova), Surcea (jud. Covasna), Lupu (jud. Alba), Sâncrăieni și tezaurele traco getice de la Agighiol, Peretu etc de sec. V-IV.

În ceea ce privește aurul, după ce atinge o adevărată artă locală în epoca bronzului, dar mai ales în Hallstatt, care e considerată perioada de maximă înflorire a prelucrării sale¹⁴, perioadă din care provin peste 3100 de podoabe de aur, descoperite în peste 73 de localități¹⁵, începând, cel mai târziu, cu veacul al VI-lea și până la cucerirea romană, se constată o penurie de astfel de obiecte. Pentru perioada sec. II

⁸ Liviu Mărghită, *Comorile regelui Decebal*, Timișoara, 1994, p.103-104.

⁹ Vezi Liviu Mărghită, *op.cit.*; idem, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976; Fl. Medeț, *În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad*, *Analele Banatului*, serie nouă, III, 1994.

¹⁰ *Enciclopedia arheologiei...*, p.54.

¹¹ Florin Medeț, *op.cit.*, p.194.

¹² I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, *passim*

¹³ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973; I. Glodariu, *op.cit.*

¹⁴ Șt. Olteanu, N. Maghiar, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p.38.

¹⁵ Fl. Medeț, *op.cit.*, p.194.

î Hr-II d Hr, exceptând monedele de tip Kosson, punctele în care s-au descoperit piese ornamentale din aur sunt : Cetățeni (jud. Argeș), Chitid (jud. Hunedoara), Câmpeni (jud. Botoșani), Cugir (jud. Alba), Poiana (jud. Galați), Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara), Pecica (jud. Arad), Poiana (jud. Vrancea), Popești (jud. Giurgiu), Răcățau (jud. Bacău), Mediaș (jud. Mureș), Remetea Mare (jud. Timiș), Totești (jud. Hunedoara)¹⁶. Piese de aur, descoperite mai ales în morminte tumulare, nu își găsesc analogii în repertoriul pieselor de podoabă și vestimentație daco-getice, părand a contura un orizont specific zonei nord-balcanice¹⁷.

Nelămurită încă în istoriografia românească este raritatea obiectelor de aur în această perioadă.

S-a considerat¹⁸ că absența generală a aurului în Dacia secolelor III î.Hr.-I d.Hr. ar fi consecința vânzării sale în sud pentru cumpărarea argintului și a altor produse, D. Popescu lansând chiar ipoteza existenței unor mari centre care „drenau” producția de aur din diferite regiuni, pentru a-l transforma în podoabe. O altă ipoteză, mai plauzibilă și îmbrățișată de majoritatea cercetătorilor, susține existența unui monopol regal asupra aurului, care poate pune în concordanță situația arheologică și cea consemnată de izvoarele literare privind prada de război luată de romani din Dacia. Existența acestui monopol poate reprezenta chiar o realitate anterioară existenței statului dac, tezaurul regal fiind, probabil, opera mai multor generații. De altfel, acest monopol s-a putut extinde și asupra argintului, cel puțin din secolul al III-lea, a cărui tehnică de extracție probabil că acum pătrunde în Dacia, ca și în privința altor resurse ale subsolului, funcționarea acestuia putând fi asigurată și prin unele restricții de ordin religios, un fel de tabu pe scară largă a aurului¹⁹. Prezența aurului în această perioadă mai este confirmată și de prezența podoabelor de argint sau bronz aurite prin procedeul amalgamării²⁰.

Sursele de proveniență ale aurului necesar orfevrarilor daci constau în spălarea nisipurilor aurifere, precum și în exploatarea zăcămintelor aurifere ori a filoanelor de

¹⁶ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, București, 1996, p.32-36; Fl. Medeleț, *op. cit.*, p 204, anexa 5.

¹⁷ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 36.

¹⁸ D. Popescu, *Cecetări arheologice în Transilvania*(III), MCA II, 1956, p.186-189.

¹⁹ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 38.

²⁰ Lista de acest gen la Fl. Medeleț, *op.cit.*, p.207, anexa 7.

suprafață sau de adâncimi medii, deși cercetători ca V. Pârvan²¹ sau D. Popescu²² resping un minerit al aurului la daci, acceptând doar teoria „spălatului de nisipuri”.

Se presupune, de altfel că spălarea nisipurilor a fost principala sursă de obținere a aurului nativ până la cucerirea romană, unii cercetători avansând chiar un procent de 80% în favoarea acestei surse, pe considerentul bogăției nisipurilor aluvionare în urmă cu 2000 de ani²³. M. Rusu²⁴ a observat asocierea zăcămintelor de cupru cu cele de aur și argint în zonele de spălare, același autor oferind o listă a spălătoriilor de aur antice: în Banat, la Bocșa Montană, Borlova, Bolvașnița, Turnu Ruieni, Valea Mare, Oravița, în Munții Apuseni și în Maramureș, la Băița, Băița Bihorului, Brad, Breaza, Crișcior, Lupeni, Roșia Montană, Someșul Rece etc. și, posibil pe Valea Orașului, la Costești.

Nu există dovezi concrete privitoare la reconstituirea metodelor de spălare. Probabil că ele nu se deosebeau prea mult de cele folosite de-a lungul veacurilor până în secolul XX, „ustensilele” utilizate rezumându-se la o lopată de lemn, o covată, un ciur, o pânză de lână, sau piele de oaie. E greu de crezut însă că marea cantitate de aur pomenită încă de Herodot²⁵, concretizată în cifrele avansate pentru tezaurul regal dacic²⁶, s-ar fi putut aduna doar din spălarea râurilor.

Exceptând ciocanul de piatră din mina de aur de la Caraci, toporul de piatră din mina de aur de la Musari, sau cel de bronz găsit în mina de la Orașul Nou (Satu Mare)²⁷, precum și grupul de statuete antropomorfe din minele de aur de la Baia de Criș, reprezentând oameni cu ciocan-târâncop, fixat sub centură, și în spate având un sac sau un coș²⁸, datând însă din Hallstatt, nu există dovezi directe despre exploatarea minelor în Dacia preromană. Exploatarea ulterioară din perioada romana și Evul Mediu, au înlăturat, orice urmă. Ni se pare aproape imposibil că amploarea

²¹ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Buc., 1926, p.596.

²² D. Popescu, *Prelucrarea aurului înainte de cucerirea romană*, MCA II, 1956, p. 197-198.

²³ T. Moraru, T. Onișor, în *Crisia*, 1971, p.18.

²⁴ M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, Acta MN, IX, 1972, p.30.

²⁵ Herodot, IV, 104.

²⁶ Vezi notele 5 și 6.

²⁷ D. Popescu, *Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania până la cucerirea romană*, SCIV, 2, 1951, 2, p.28.

²⁸ O. Floca, *Les statues anthropomorphes primitives de Baia de Criș, Roumanie*, OGAM, 17, nr.3-6/1965, p. 337-350.

pe care a luat-o mineritul imediat după cucerirea romană s-ar fi putut realiza fără cunoașterea locurilor de exploatare a metalelor prețioase, și deci, fără existența unor mine. Zonele de extracție a minereurilor de aur și argint se găseau, probabil în Munții Apuseni, în Munții Maramureșului și în Munții Banatului (Bocșa- „Cracu cu Aur”, Moldova Nouă).

Fără îndoială că minele dacilor nu aveau un caracter monumental, ei nu au recurs la „ruina montium”, precum romanii, exploatările lor fiind, probabil, scurte și înguste galerii sau puțuri pe direcția filonului aurifer, săpate eventual cu ajutorul focului²⁹. Fl. Medeleț vorbea despre existența unor comunități specializate în exploatarea resurselor miniere, prin analogie cu alte spații, extragerea și prelucrarea primară a aurului neputându-se realiza, în opinia sa, prin activități individuale sau întâmplătoare³⁰.

Analizele efectuate de E. și F. Stoicovici asupra obiectelor de podoabă aurite, din argint, bronz sau fier, au evidențiat prezența aurului coloidal, specific munților noștri, la 66,6% din piesele analizate³¹. Aceeași cercetători, prin analize fizico-chimice asupra unor monede și podoabe de argint dacice, au relevat necunoașterea de către daci a unei metode eficiente de separare a aurului argint, acestea conținând în permanență aur între 0,63 și 6,35%³².

Marea puritate a aurului dacic, în cazul ambelor metode de exploatare, a determinat un număr mic de operații în prelucrarea primară a acestui metal. În caz de nevoie se opera foarte simplu, fără instalații speciale. Autorii antici oferă unele informații cu privire la acest subiect: Plinius menționează prăjirea aurului în vederea purificării, Agricola specifică un mod de afinare cu ajutorul sării și a plumbului, iar Strabon indică o dublă coacere a minereului, cu obținerea succesivă a zgurii de electrum și arderea completă a argintului³³. Operațiunea de coacere a pepitelor sau a granulelor de aur producea fuziunea lor, împiedicând pierderile ce puteau interveni atunci când materialul era transportat spre atelierele de orfevrărie.

Argintul apare în Dacia în secolul al III-lea, odată cu emiterea de către geto-daci de monede proprii de argint de bună calitate, când probabil pătrunde în Dacia tehnica de prelucrare a acestuia. Începând cu secolul al II-lea, însă, se constată o degradare a calității acestor monede, unde procentul de argint ajunge să varieze de

²⁹ E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj, 1997, p.17.

³⁰ Fl. Medeleț, *op.cit.*, p.38.

³¹ Eugen și Florica Stoicovici, *Aurul din argintul dacic*, Acta MN, XI, 1974, p.20-21.

³² idem în Acta MN, X, 1973, p. 541-543.

³³ E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p.17.

la 33% până la simple urme³⁴, ca și o scădere bruscă a greutateii lor de la 13 grame, cât prevedea sistemul tradițional dacic, la doar 6 grame³⁵. Dar începând cu ultimele decenii al secolului al II-lea î.Hr., se observă apariția unor tezaure constând în obiecte de podoabe de argint de bună calitate, dar și alte tezaure, cu podoabe având doar învelișul de argint de foarte bună calitate, iar miezul de calitate inferioară din cupru sau aliaj de argint și cupru, fenomen aproape concomitent cu pătrunderea pe piața internă a Daciei a tetradrahmelor Macedoniei Prima și ale insulei Thassos, al drahmelor din Apollonia și Dyrachium precum și a denarului roman republican. Mai mult, se constată prezența în multe din tezaurele de argint descoperite în Dacia a acestor monede străine, în special a denarului roman republican.

Cu privire la proveniența argintului din podoabele dacice, au existat, de-a lungul timpului, mai multe opinii.

Bazându-se pe apariția obiectelor de podoabe dacice abia după pătrunderea în Dacia a tetradrahmelor grecești și mai ales pe asocierea mai sus menționată, cercetători ca G. Teglas³⁶ sau V. Pârvan³⁷ au considerat aceste monede ca sursă de materie primă pentru orfevrarii argintari din Dacia, ipoteză ce ar implica absența galeriilor în Dacia preromană și, în consecință, necunoașterea metalurgiei primare a argintului. În sprijinul acestei ipoteze vine și descoperirea, în 1953, a tezaurului de la Stăncuța (jud. Brăila), având în conținut denari republicani, tetradrahme thassiene și două bare de argint, al căror metal provenea din topirea monedelor³⁸. Tot pe „filieră sudică”, argintul putea proveni din expediții de pradă, sau în schimbul aurului, al sării⁴⁰ și, poate, al sclavilor⁴¹.

Astăzi nu se mai poate vorbi despre necunoașterea de către daci a zăcămintelor argintifere din munții lor, majoritatea cercetătorilor punându-se de acord asupra

³⁴ Adrian Bejan, *Bogățiile Daciei preromane*, Tibiscus, III, 1974, p.97.

³⁵ E. Chirilă, V. Lucăcel, *Un tezaur dacic din NV Transilvaniei. Contribuții la tipologia și circulația așa numitelor imitații al tetradrahmelor Macedoniei Prima în Dacia*, Zalău, 1970, p. 14.

³⁶ G. Teglas, în AÉ, XII, 1892, p. 408.

³⁷ V. Pârvan, op.cit., p. 560.

³⁸ C. Preda, *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurele geto-dacice în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, SCIV, VIII, 1957, 1-4, p. 117 și urm.

³⁹ Ibidem p. 114.

⁴⁰ V. Pârvan, op.cit.; idem, *Dacia. Civilizații antice din țările carpato-danubiene*, ed IV, 1967, p.122; C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Câteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, AISC, III, 1936-1940, p.200-233.

⁴¹ I. Glodariu, op.cit., p. 106.

provenienței autohtone a argintului din podoabe, cel puțin în spațiul intracarpatic. În sprijinul acestei ipoteze vin, în primul rând, analizele fizico-chimice efectuate⁴² asupra monedelor dacice din secolele III-II î.Hr. și podoabele din sec. I î.Hr. - I d.Hr., care au relevat utilizarea argintului în toată această perioadă.

Numărul mare de denari romani republicani emiși în Dacia prin copierea aproape perfectă a originalelor, dovedit de descoperirea ștanțelor monetare din atelierele de la Tilișca⁴³ și Grădiștea de Munte⁴⁴, ori cele descoperite izolat la Brașov, Ludești, Poiana (jud. Galați) și undeva în Banat⁴⁵, a necesitat, probabil, o cantitate mare de argint care e illogic a fi fost obținută din topirea monedelor străine. În legătură cu acest subiect se impun câteva precizări: calitatea slabă a ultimelor monede emise de daci și podoabele având doar înveliș de argint de calitate a fost pusă de unii cercetători⁴⁶ pe seama unei „crize a argintului”, datorată epuizării momentane a resurselor de argint din Dacia accesibile nivelului tehnic existent la acea dată. În cazul menținerii unei producții constante de argint în perioada sec. III-I î.Hr., proasta calitate a monedelor se datora unei cereri pe piață⁴⁷, cantitatea impunându-se în detrimentul calității. Interesantă ni se pare ipoteza lui E. Iaroslavschi în această controversată chestiune, care pune reapariția argintului de bună calitate din monede pe seama progreselor tehnice făcute de daci, în speță epurarea argintului din zăcămintele până atunci ignorate.

O recentă ipoteză⁴⁸ pune slaba calitate a argintului din unele tezaure cu podoabe dacice pe seama existenței unui monopol regal asupra producției argentifere din Transilvania în sec. I î.Hr. - I d.Hr. în vederea asigurării emisiunilor monetare de tip roman. În aceste condiții, unele ateliere de orfevrărie nu au beneficiat întotdeauna de cantități suficiente de argint. În sfârșit, revenind la problema exploatarea argintului, cele 331 000 kilograme capturate de romani constituie, ca și în cazul aurului, o altă dovadă a utilizării minelor în Dacia.

⁴² E. Stoicovici, F. Stoicovici, *op.cit.*

⁴³ N. Lupu, *Tilișca. Așezări arheologice de pe Cățărnaș*, Buc., 1985, p. 869. Autorul menționează 14 ștanțe monetare descoperite aici, din care 10 reușite și 4 rebuturi, ultima dintre ele datându-se în jurul anului 70 î.Hr.

⁴⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, în *Ephemeris Napocensis*, 1992, p. 57-68.

⁴⁵ Listă preliminară cu ștanțele monetare descoperite în Dacia la Fl. Medelet, *op.cit.*, p. 203-204, anexa 4.

⁴⁶ E. Chirilă, N. Barbu, în *Ziridava*, X, 1978, p. 64-65; E. Chirilă, E. Chifor, în *Acta MP*, III, 1979, p. 68-71; A. Bejan, *op.cit.* p. 96.

⁴⁷ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Buc, 1973, p. 368.

⁴⁸ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 52.

Referitor la cele două teorii privind obținerea minereurilor de argint, Fl. Medeț⁴⁹ admitea confecționarea podoabelor și prin topirea pieselor monetare, pentru zonele est și sud carpatice, acolo unde aprovizionarea cu acest metal din Transilvania și Banat era intermitentă.

Toate aceste considerente converg, așadar, spre existența a două surse de proveniență a argintului în orfevrărie și monetărie, una principală și o alta secundară.

Identificarea exploatărilor miniere este, așa cum am spus, dificilă, dacă nu imposibilă. Dată fiind asocierea frecventă în minereuri a aurului, a argintului și a cuprului, e probabilă exploatarea lor concomitentă.

La fel ca în cazul exploatării, se cunosc prea puține despre metodele de obținere a argintului din minereuri de către daci. Metoda cupelării, utilizată în antichitate, atestată la Laurium⁵⁰ și în țara noastră, pentru prima dată în Transilvania secolului XVI⁵¹ a fost probabil utilizată și de geto-daci. Se utiliza minereul de galenă (sulfură de plumb și argint), frecvent în Munții Apuseni și în Munții Maramureșului, care era încălzită, obținându-se argint și litargă (oxid de plumb), rezultată din oxidarea plumbului în contact cu aerul. Cuvele în care se desfășura acest proces erau confecționate din argilă amestecată cu os, iar spuma de litargă era scoasă prin introducerea unor tije de fier pe care se lipea imediat⁵². Separarea aurului de argint (așa cum s-a văzut, insuficient stăpânită de daci) se realiza într-un creuzet poros prin amestecare cu sare și o materie organică, pereții creuzetului absorbind argintul sub formă de clorură de argint. Se mai utiliza sulfatul de antimoniu, obținându-se sulfat de argint, care se ridica la suprafața aurului sub forma unei spume ușor de îndepărtat⁵³. Filoanele de argint au constituit, desigur o altă sursă de aprovizionare pentru orfevrarii daci. Deși nu s-au descoperit, se presupune că cuptoarele pentru reducerea minereurilor conținând metale prețioase erau asemănătoare ca tipologie cu cele pentru obținerea fierului, atestate în Dacia. Mangalul descoperit în atelierul de orfevrari de la Tășad⁵⁴

⁴⁹ Fl. Medeț, în *Symposia Thracologica*, IX, 1992, p.228-229.

⁵⁰ cf. E. Iaroslavski, *op.cit.*, p.18, nota 39.

⁵¹ R. Popa, E. Kovacs, *În legătură cu extragerea metalelor prețioase în secolul XVI*, SCIV, 16, 1, 1965, p.113-127.

⁵² E. Iaroslavski, *op.cit.*, p.18.

⁵³ A. Rustoiu, *op.cit.*, p.39.

⁵⁴ N. Chișodan, *Arta argintarilor din NV României în epoca lui Burebista*, Acta MP, I, 1977, p. 67-72.

poate constitui o dovadă în acest sens. Mangalul era obținut prin distilarea uscată a lemnului fără accesul aerului, în gropi lutoase, lemnul utilizat fiind, mai ales, pinul⁵⁵.

În finalul acestei expuneri, se impune concluzia originii metalelor prețioase din podoabele dacilor în primul rând în exploatarea bogățiilor din subsol, chiar dacă au existat, așa cum s-a văzut, și alte surse. Desigur că ei au recurs în special la zăcămintele de suprafață, mai ușor accesibile, dar, probabil că în cazul depistării unei filoane bogate, au efectuat și exploatare de profunzime. Exploatarea și obținerea aurului și a argintului au permis orfevrilor daci să-și etaleze întreaga pricepere în realizarea podoabelor din aceste metale prețioase.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT L'EXPLOITATION ET L'OBTENTION DE L'OR ET DE L'ARGENT DANS LA DACIE PRÉ-ROMAINE

Résumé

L'étude ci-jointe essaie de trouver les sources de l'or et de l'argent de l'orfèvrerie des dacs.

Les nombreux trésors d'argent découverts sur le territoire de la Dacie qui datent du III-ème siècle a. J.C.-du II-ème siècle d'après J. C. , les analyses physiques et chimiques effectuées sur les bijoux d'or et d'argent, les sources historiques qui font référence au trésor royal des dacs découvert par l'empereur Trajan en 106 d'après J. C. amènent à la conclusion de l'origine de l'or et de l'argent de l'exploitation des richesses du sous-sol de la Dacie, le grignage des sables des rivières même si on existait d'autres sources secondaires.

Il est accepté par la majorité des historiens à la fois l'existence d'un monopole royal sur l'or de la Dacie.

L'exploitation et l'obtention de l'or et de l'argent ont permis aux orfèvres dacs de présenter toute leur habileté pour réaliser les bijoux.

⁵⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj, 1979, p. 27-28.

ORGANIZAREA INTERNĂ A CASTRULUI DE LA MEHADIA (*PRAETORIUM*). RECONSTITUIREA DATELOR OFERITĂ DE VECHILE BILETE DE SĂPĂTURĂ

Călin Timoc, Carmen Timoc

Cuvinte cheie: Dacia Romană; Castrul Mehadia
Schlüsselworte: Römisches Dakien, Castrum Mehadia

Castrul și așezarea romană de la Mehadia joacă un rol major în literatura arheologică de specialitate prin relevanța datelor pe care le oferă. Localitatea este tipică pentru genul de așezări provinciale, vicane apărute pe lângă castru cu o singură unitate de garnizoană. Neatingând vreodată statutul de oraș acest „Lagerdorf” a avut șansa de a nu fi părăsit nici după retragerea aureliană. Publicarea unei monografii despre cercetările arheologice de la castrul și așezarea civilă romană de la Mehadia, precum și a mai multor studii și rapoarte de săpătură aveau să aducă argumentele necesare în acest sens¹.

O caracteristică tipică acestei localități antice este faptul că niciodată în decursul existenței sale romane nu a fost distrusă de vreun atac barbar nici măcar în vremurile de restriște, ea fiind ferită de asemenea situații extreme (concretizate în altă parte arheologic prin straturi compacte de arsură) datorită poziției strategice din cadrul sistemului defensiv al Daciei, departe de limitele provinciei.

Descoperirile de material arheologic sunt modeste atât în așezarea civilă cât și în castru, devină fiind în bună măsură caracterul sătesc al locului. Referitor la fortificația romană știm că ea a fost ocupată până la retragerea aureliană de *cohors III Delmatarum miliaria equitata*, indiciu important în identificarea densității de edificii militare de la *Praetorium* – Mehadia.

Din analiza noastră vom exclude materialele de construcție din ceramică (țigle, olane, cărămizi), acestea nefiind absolut indispensabile operei de edificare și nu vom ocoli în discuțiile noastre nici analiza pertinentă întreprinsă de N. Gudea pentru descoperirile mai vechi ale profesorului Mihail Macrea.

¹ O sinteză a cercetărilor arheologice întreprinse a fost efectuată de Călin Timoc, Iulian Lalescu, *Cercetări de teren pe teritoriul castrului și așezării romane de la Mehadia. Câteva observații*, în *Anale*, VIII/2000, Universitatea „Tibiscus” Timișoara, p. 198-201.

Așa cum s-a mai subliniat castrul de la Mehadia a beneficiat încă de timpuriu în prezentările publice de o machetă realizată la începutul perioadei interbelice („*pecunia sua*”) de generalul Nicolae Cena. Pentru multă lume planimetria castrului reprezenta nivelul cercetărilor la care ajunsese temerarul general prin propriile săpături arheologice. Fals! Macheta a fost făcută, după mărturisirile preotului Buracu, prietenul de o viață a generalului, copiind aproape în detaliu după cartea lui K. Jakobi, planul castrului de la Saalburg – Taunus².

Castrul de la Mehadia a fost cercetat doar în zona porților, a turnurilor de colț și în zona mediană, *latus praetorii*³. Mihail Macrea alături de Marius Moga au încheiat cercetările arheologice în 1946⁴. Castrul a fost cercetat îndeosebi în anii 1942 și mai ales în 1943. Documentația însă s-a pierdut și doar apelând la biletele de șantier și la contextualitatea materialului arheologic (acolo unde se poate) mai există o posibilitate de reconstituire a planului interior al castrului roman⁵.

Despre patrimoniul mobil excavat sau încadrarea lui stratigrafică nu poate fi vorba deoarece o serie întreagă de piese provin din descoperiri de suprafață, iar materialul din vechile cercetări arheologice a suferit „un accident postsăpătură”⁶.

În stadiul actual al cercetării oglinda descoperirilor reflectată de statistica biletelor de șantier „relevante” (vezi anexa) sugerează următoarele:

1. *Principia* (clădirea comandamentului), avea intrarea orientată spre Nord (marcată de niște trepte) și dispunea de un *atrium* (curte), în centrul căreia exista o fântână. Cele două laturi sunt încadrate probabil de un rând de 5 încăperi care reprezintă *armamentaria*, iar latura opusă intrării unde sunt înșiruite birourile ofițerilor este cunoscută o încăpere dotată cu *hypocaustum*. Nu știm nimic despre *basilica* și *aedes*!

² În colecția de cărți de istorie a generalului Cena preotul Buracu enumera câteva volume foarte importante, printre care: L. Iakobi, *Das Römerkastell Saalburg*, L. Iakobi, *Das Römerkastell Saalburg (Karte u. Tafel)*, H. Iakobi, *Führer durch das Römerkastell Saalburg*, vezi în acest sens Coriolan I. Buracu, *Muzeul General Nicolae Cena în Băile Herculane. Cronica Mehadii*, Turnu-Severin, 1924, p. 13.

³ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, p. 15.

⁴ Vezi întreaga problemă la Fl. Medeleț, V. Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică II. (1918-1948)*, Timișoara, 2003, p. 235-236.

⁵ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *op.cit.*, p. 11.

⁶ Ibidem, p. 34.

2. O clădire cu indicativul „A” aflată în apropierea zidului de incintă, probabil în apropierea porții praetoria.

3. Clădirea „D” se află în *praetentura* castrului și reprezintă foarte probabil o baracă.

4. Clădirea „Z” este poziționată în apropierea incintei de est, posibil pe latura de est, în sectorul median. După descoperirile arheologice și descrierea zidăriei edificiul ar putea reprezenta *praetorium*-ul.

Din datele sugerate de vechile bilete de săpătură este clar că cercetările au urmărit edificiile prioritare din castrul, edificiile de pe *latus praetori* și cele din *praetentura*. După cum sunt date indicațiile în funcție de ziduri și laturi de clădiri este clar că metoda de săpătură a urmărit încălecarea zidurilor, iar *praetentura*, precum și porțile castrului au fost săpate prin secțiuni. *Retentura* a fost investigată sumar printr-o secțiune magistrală în diagonală, de la colțul clădirii comandamentului până la turnul de colț din zona sud-vestică a fortificației. Strategia de cercetare a castrului de la Mehadia adoptată de M. Macrea este foarte asemănătoare cu cea de la Buciumi (jud. Sălaj), fortificație dezvelită aproape două decenii mai târziu.

DIE INNERE ORGANISIERUNG DES LAGERS VON MEHADIA (*PRAETORIUM*). DIE REKONSTRUKTION DER DATEN NACH DIE ALTEN GRABUNGSKARTEN *Zusammenfassung*

Der Lager und die römische Siedlung von Mehadia spielt eine wichtige Rolle in die Fachliteratur durch die Relevanz der Daten, die er vorbringt. Nach der Publizierung der gesamten Ausgrabungen in einer Monographie konnte man leider nicht den Grundplan der Innenbauten bestimmen, wegen dem Verlust der Dokumentation.

Hier versucht man eine Analyse der Daten aus den Grabungskarten der Funde. Ein Anhang dieser Daten stellt sich einer Identifizierung der erforschten Gebäude vor.

So wissen wir heute dass die alten Ausgrabungen die *Principia*, *Praetorium* und vielleicht zwei Baracken berührt haben.

Ziua - an	Secțiunea	Piesa	Dim. (cm)	plansa	bilet	Datare
1943		Buză oală roșie	dg = 12	I / 5	clăd. Z	
1943		Buză oală roșie	dg = 12	I / 6	clăd. Comand., camera cu hypocaust	
1943		Fund strachină gri	dg = 26	IV / 1	clăd. Comand.	
1943		Fund & perete strach	dg = 22	IV / 5	clăd. Z	
1943		Buz / peret chiup ros	dg = 22	V / 3	clăd. Comand.	
1943		Capac buton chrism	dg = 12	VI / 6	clăd. Z	300 - 350
1943		Piesă de mozaic	6,5 x 4	VIII / 2	clăd. Comand.	
1943		Piesă de mozaic	7 x 3,7	VIII / 4	clăd. Comand.	
1943		Piesă de mozaic	7 x 3,8	VIII / 5	clăd. Comand.	
1943		Disc de paviment ?	d = 10	VIII / 7	clăd. Comand.	
1943		Disc de paviment ?	d = 10	VIII / 8	clăd. Comand.	
1943		Călcâi lance	L = 11,5	X / 9	clăd. Comand.	
1943		Piron cu ciupercă	L = 4	XVI / 1	clăd. Z	
1943		Piron cu ciupercă	L = 9,5	XVI / 8	clăd. Comand.	
1943		Piron fragm.	L = 5,3	XVI / 11	clăd. Comand., camera cu hypocaust	și cea dinspre Sud de ea
1943		Piron	L = 7	XVII / 25	între clăd. D și zidul extern	
1943		Piron	L = 9,5	XVII / 30	clăd. Z	
1943		Piron cap piramidal	L = 7	XVII / 32	clăd. Z	
1943		Piron cap discoidal	L = 12	XVIII / 3	clăd. Z	
1943		Piron fragm.	L = 10	XVIII / 4	clăd. Z	
1943		Piron cap discoidal	L = 13	XVIII / 5	clăd. Comand.	
1943		Fier cap in forma "S"	L = 4,5	XX / 1	clăd. Comand., camera cu hypocaust	
1943		Fier cap in forma "T"	L = 8	XX / 3	clăd. Z	
1942		Balama ? Fier	L = 17	XXII / 3	între clăd. D și zidul extern	pe latura de Nord
1943		Lanț fier cu tijă term.	L = 15	XXII / 5	latura de Nord între clăd. D și zidul extern	
11 XI 1943		Aplică bronz traforat	L = 3	XXV / 1	între clăd. Z și zidul de incintă	
1943		Aplică bronz turnat	L = 7,1	XXV / 8	între clăd. A și zidul exterior	
1943		Aplică bronz turnat	L = 2,8	XXV / 12	pe zidul de E al clăd. Comand.	
4 XI 1943		Aplică bronz turnat	Id = 3	XXV / 16	clăd. Comand.	
1943	Secțiune ?	Inel bronz turnat	d = 2,1	XXV / 18	Sect. Dintre clăd. Comand. Și colțul de S-V	
1943		Statuie ? Frag. Bronz	5 x 3,5	XXVII / 4	atriul clăd. Comand.	

12 XI 1943	Disc tablă bronz	d = 7	XXVIII / 1	atriul clăd. Comand.	
1943	Disc tablă bronz	d = 4	XXVIII / 2	între incintă și clăd. Z	
4 XI 1943	Cataramă de aramă	L = 6,8	XXVIII / 6	atriul clăd. Comand.	
1943	Teacă ? Tablă bronz	L = 6,5	XXVIII / 8	clăd. Z	
1943	Spatulă ? Bronz orif.	L = 4,5	XXIX / 4	latura de Nord a clăd. Z	
1943	Frag. Vas de sticlă	3,8 x 3,5	XXX / 2	clăd. Comand., camera cu hypocaust	
1943	Placă ? Frag. Sticlă	12,5 x 5,7	XXX / 8	între clăd. A și zidul exterior	
5 XI 1943	Linguriță de os	9 x 7	XXXI / 1	atriul clăd. Comand.	
1943	Ac de păr fragm.	L = 6,8	XXXI / 10	clăd. Z	119 - 123
	As Hadrianus	d = 2,64		clăd. Din interiorul castrului	după 128
	Sestertius Sabina	d = 2,16		clăd. Din interiorul castrului	
	Commodus mon. Col.	d = 2,7		clăd. Comand.	
	Den. Sept. Severus	d = 1,55		între clăd. Comand. Și turnul de colț S-V	196 - 197
	Den. Sept. Severus	d = 1,9		clăd. Din interiorul castrului	206
	Den. Potin Caracalla	d = 1,74		atriul clăd. Comand.	196 - 198
	Den. Iulia Mamea	d = 2		clăd. Comand., latura de Est	
	Den. Maximinus Thrax	d = 1,8		clăd. Comand., latura de Est	235
	Anton. Gordian III	d = 2,25		atriul clăd. Comand.	240
	Anton. Filip Arabul	d = 22,6		clăd. Comand.	244 - 248
	Den. Sever. Alex.	d = 1,9		clăd. Comand. în fațadă	
	Den. Filip Arabul	d = 1,9		clăd. Comand. în fațadă	
	Anton. Volusianus	d = 2,15		atriul clăd. Comand.	din atrium
	Bronz Heren. Etrusc.	d = 2,55		lângă zidul de nord al clăd. Comand.	
	Bronz Valerianus	d = 2,57		clăd. Comand., latura de N. Lângă "trepte"	
	Bronz Valerianus	d = 2,57		atriul clăd. Comand.	
	Anton. Marianina	d = 2,15		latura de N a clăd. Comand.	256 - 257
	Bronz Constantinus I			clăd. Din interiorul castrului	324 - 330
	Bronz Constantinus I			atriul clăd. Comand.	324 - 330
	Bronz Constantinus I			clăd. Din interiorul castrului	situată la sud de comandament
	Monedă barbară de imitație			clăd. Din interiorul castrului	

Cărămizile ștampilate nu au fost înregistrate cu loc de descoperire
 Probabil în cazul pieselor mari de piatră sau caramida nu li se putea atasa un bilet !?

12 XI 1942 poarta de nord a castrului
 21 IX 1942 lângă bastionul de Nord al porții de Est
 1943 Secțiunea III deasupra primului strat de dărâmături
 Cataramă de bronz

Date tehnice de sapatura citate in bilete	Plansa	
1943 Secțiunea II peste val	XVI / 12 până la 15 XVIII / 8 - 9	XXV / 21
17 IX 1942 Secțiunea perpendiculară pe zid la nord de poarta de Est		
15 XI 1943 găsită o fibulă de bronz arc	XXVI / 3	
25 IX 1942 Secțiunea III	Statuie	XXVII / 3
25 IX 1942 Secțiunea III	Statuie	XXVII / 6
23 IX 1943	Oglindă de bronz	XXVIII / 10
21 IX 1942	Pondus de bronz cu text inscripționat (cifre)	XXVIII / 12
21 IX 1942	Piesă de bronz pt prindere	XXIX / 2
26 IX 1942	Bastonaș frag. Os	XXXI / 8
		lângă bastionul de Nord al porții de Est
		lângă bastionul de Nord al porții de Est
		turnu de colț N-E

ÖFFENTLICHE UND PRIVATE GEBÄUDE AN DEN RÖMISCHEN STRASSEN AUS DEM BANAT

Ovidiu Bozu

Cuvinte cheie: Dacia Romană, Drumuri romane; mansio
Schlüsselworte: Römisches Dakien; Römerstraßen, mansio

An der Grundlage der römischen Straßen aus dem Banat, wie übrigens derjenigen aus dem ganzen Imperium Romanum, standen die natürlichen Wege, welche die Menschen seit den ältesten Zeiten benutzt haben. Auf diesen Wegen gingen die vorgeschichtlichen Bevölkerungen, darauf wurden materielle und kulturelle Güter befördert und Reiche haben sich konfrontiert. Der tektonische Korridor Timiș-Cerna, das Bistra- und das Mureș-Tal waren die natürlichen Wege aus Südwestrumänien, welche an der Grundlage des Straßennetzes standen, die im römischen Dakien sich entwickelte.

Zwei römische Straßen führten von der Donau, ab *Lederata* bzw. *Dierna*, um die Banater Berge. Die erste Straße führte westlich von diesen Bergen, die zweite befand sich im Timiș-Cerna-Korridor und trafen sich bei Tibiscum, von wo die Straße gegen das Mureș- und Bistra-Tal, um ins innerkarpatische Dakien zu führen¹. Eine weitere römische Straße führte von Südwesten nach Nordosten die Bozovici-Senke und verband so die zwei Hauptrouten *Lederata-Tibiscum* und *Dierna-Tibiscum*.

Neben den Kastellen, die an den römischen Straßen aus dem Banat standen, identifizierten die archäologischen Ausgrabungen private oder öffentliche zivile Bauten, um die sich echte Siedlungen entwickelten. Derartige Bauten wurden an der Straße Dierna-Tibiscum in Băile Herculane, Mehadia, Domașnea, Buceșnița, Petroșnița, Valea Timișului, Caransebeș und Iaz untersucht (*Taf. I/1*).

BĂILE HERCULANE, Kr. Caraș-Severin.

Im Staatsarchiv aus Caransebeș, Kr. Caraș-Severin, wird eine Karte aus dem Jahr 1774² aufbewahrt, welche das Aussehen des Badeortes Băile Herculane

¹ O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovski, *Drumurile romane în Banat*, in *Banatica*, IV, 1977, Reșița, S.136

² *Plan von demen Băden zu Mehadia, unwwieith Orsova Erklärung der Buchstaaben*, Staatsarchiv, Zweigstelle Caransebeș, Kr. Caraș-Severin, Fonds 116, Sammlung Pläne, Inv.-Nr. 222, Z. 215/1774.

umfasst, wo der Plan eines Amphitheaters, eingerichtete warme Quellen und Bäder, römische Mauern und Kanäle dargestellt sind.

Die Ruinen des Amphitheaters lagen 183 m vom Fels in der Mitte des Flusses Cerna, auf welchem der Steinpfeiler der Brücke gebaut wurde, und 42,70 m vom linken Flussufer. Das Amphitheater mit Steinfundamenten hatte gemäß den österreichischen Kartographen den äußeren Durchmesser von 47,40 m und den inneren Durchmesser von 41,70 m. Der Umfang maß wahrscheinlich ca. 148 m, so dass seine Fläche 1852 m² betrug. Die Arena hatte wahrscheinlich eine Fläche von 1498,60 m², mit einem Umfang von 142 m (*Taf. I/2*). Die österreichischen Architekten und Bauingenieure mussten die massiven Ruinen berücksichtigen um hier einen rechteckigen Park mit Terrassen anzulegen (der Park besteht bis heute im historischen Kern des Badeortes Băile Herculane (*Taf. I/3*)).³

Der 1774 kartographisch aufgenommene Plan eines römischen Bades, über welchem später die heute als *Hygeas Quelle* bekannte Thermalquelle eingerichtet wurde, hatte eine bebaute Fläche von 667 m² und 11 Räume. Der Raum "d" in der Mitte des Gebäudes hatte 60,80 m² und umfasste ein kreisförmiges Becken mit Stufen, die zum Beckenboden hinabstiegen (Durchmesser des Beckenbodens: 5 m). Im Raum "g" gab es ein weiteres, rechteckiges Becken mit Seiten von 8 x 4,20 m (Fläche ca. 33 m²). Es war ein Schwimmbecken und wies ebenfalls Stufen auf. Zwischen dem Becken und den Raumwänden gab es 18 quadratische Bänke mit einer Fläche von je 1,60 m² (*Taf. I/4*).⁴

Im steilen Cerna-Ufer, in einem ca. 10 m Höhenunterschied zwischen dem Cerna-Lauf und den heutigen Gebäuden des Thermalkomplexes Apollo, bei ca. 4-6 m vom rechten Cerna-Ufer, haben die Römer weitere fünf Thermalquellen in Bauten eingerichtet. Die Räume haben innere Flächen zwischen 21,46 m², 23 m² und 23,70 m².⁵

Heute überlappen sich das Straßennetz, die Gebäude vom historischen Kern des Badeortes Băile Herculane mit denjenigen aus der Karte vom Jahr 1774 oder denjenigen, die Nicolae Stoica de Hațeg in seiner Chronik erwähnte.⁶

³ Ovidiu Bozu, Vidu Micli, *Edificii publice și amenajări termale romane pe un plan al stațiunii Băile Herculane din 1774*, în *Patrimonium Banaticum*, IV, Timișoara, 2005, S.124-125, 130, Taf. I/2, Taf. V/1.

⁴ Ebenda., S.125-126, S.141, Taf.IV.

⁵ Ebenda., S.127-128, 138 PL II/2.

⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului* (Hrsg. Damaschin Mioc), București 1969, S. 8-83, 173.

MEHADIA, Gem. Mehadia, Kr. Caraş-Severin.

Die antike Siedlung *Praetorium* liegt im Timiş-Cerna-Korridor, ca. 29 km nördlich von *Dierna*-Orşova und 83 km südlich von *Tibiscum*-Jupa. Sie befindet sich 3 km nördlich vom Dorf Mehadia, am Ort *Zidina* oder *Luncă*. Sie erstreckte sich auf ca. 7 ha neben der Nationalstraße Caransebeş-Orşova, an der Konfluenz zwischen den Flüssen Bolvaşniţa und Belareca. Die Untersuchungen identifizierten mehrere Gebäude mit öffentlichem oder privatem Charakter.⁷

Östlich vom Kastell, vor der *porta principalis dextra*, ist das Vorhandensein von zwei Gebäuden, A und B, verzeichnet⁸ (*Taf. II/1*). Vom Gebäude A wurde ein rechteckiger Raum (Maße 10,70 x 6,60 m, Fläche 70,62 m²). Die Mauern sind mit Mörtel gebunden und 60-70 cm dick. Von der Nordostecke begann ein weiterer Raum, von dem man nur die Länge von drei Wänden kennt: 9,50, 4,50 und 4 m.

Bei 4 m nördlich vom Gebäude A wurden nur die 12 bzw. 6 m langen Mauern von der südöstlichen Seite des Gebäudes B identifiziert, das auch eine Apsis mit dem wahrscheinlichen Radius von 3 m hatte.⁹ (*Taf. II/2*). Desgleichen wurden weitere drei Gebäude auf dem Ufer des Flusses Belareca identifiziert, von denen nur die östlichen Seiten erhalten sind, da der Rest vom Fluss zerstört wurde (*Taf. II/3*). Die drei Gebäuden hatten rechteckige Grundrisse und Mauern aus mit Mörtel gebundenen Steinen. Sie lagen bei 9,50 bzw. 6,50 m voneinander und sind in Richtung Osten aufgereiht. Dies führte die Autoren der Monographie dieses archäologischen Objektes zur Meinung, dass „eine Straße in der Siedlung existierte, wenn sie nicht sogar die römische Hauptstraße, die nach Norden führte, sein könnte“. ¹⁰

Das Gebäude des römischen Bades, das der Siedlung und dem Kastell von Mehadia angehörte, lag ca. 108 m südlich vom Kastell und ca. 50 m vom linken Belareca-Ufer. Ihre Orientierung war Nordosten-Südwesten, hatte einen rechteckigen Grundriss und Steinmauern mit Mörtel. Ihre Fläche maß 232 m² (*Taf. II/4*). Im Inneren gab es sechs Räume, von denen drei Apsiden aufweisen, sie sicherten den minimalen Standard für die Funktionierung eines römischen Bades.¹¹

⁷ M. Macrea, N. Gudea, I. Moţu, , a.a.O., S. 59-60, Abb. 2.

⁸ Ebenda, S. 56, Abb. 7.

⁹ Ebenda.

⁹ Ebenda., S. 61

¹⁰ Ebenda., S. 70-73, Abb. 13

¹¹ *Inscriptiile Daciei Romane*, III/1, Buc. 1975, S. 121

DOMAȘNEA, Gem. Domașnea, Kr. Caraș-Severin.

Im Konfluenzbereich der Bäche Domașnea und Luncavița, ma Ort *Coveiul lui Iocșa*, rechts von der Nationalstraße Caransebeș-Orșova, wurde bei 1 km von der Ausfahrt aus dem Dorf Domașnea eine römische Siedlung archäologisch identifiziert. Sie wies offensichtliche Spuren von Gebäuden mit Fundamenten aus Stein und Mörtel, die sich auch rechts von der Straße ausdehnen. Die Notausgrabungen des Jahres 2007 fanden rechts von der Straße römische Bauten aus Holz und Lehmverputz mit Ziegeldächern. Man fand große Keramik- und Dachziegelmengen. Auf dem Hügel Domașnea-Poarta Orientală fand man beim Straßenbau im Jahr 1828 ein römisches Gebäude mit den Seiten 38 x 32 m, wovon auch ein Militärdiplom vom Jahr 154 stammt.¹² Weitere römische Gebäude wurden im Weichbild des Dorfes, in Mala Lungă und am Haus von Românu Nicolae signalisiert.

BUCOȘNIȚA, Gem. Bucușnița, Kr. Caraș-Severin

Während der Modernisierung der Nationalstraße DN 6 wurde auf der rechten Seite der Straße in der Richtung Caransebeș-Orșova eine römische Baute teilweise freigelegt und untersucht. Das Gebäude befand sich ebenfalls in der Nähe der römischen Straße Dierna-Tibiscum.¹³

PETROȘNIȚA, Gem. Petroșnița, Kr. Caraș-Severin

Die Rettungsgrabungen in *Lunca Timișului*, ca. 200 m. westlich vom Kilometerstein KM 10 von der Straße Caransebeș-Orșova¹⁴ (*Taf. III/1*) führten zur Identifizierung eines römischen Gebäudes. Es wurde nur ein Teil eines Raumes untersucht, wo man zwei 1,25 m dicke Mauern aus mit Mörtel gebundenen Steinquadern und die Spuren einer abgerissenen Mauer. Die erhaltene Höhe der Mauern betrug 75-85 cm.¹⁵ Der Grabungsleiter erwähnte das Vorhandensein von zwei Bewohnungsschichten im Inneren des Raumes und einen 1,50 m tiefen Graben bei 3,50 m Abstand außerhalb der Mauern (*Taf. III/2*)¹⁶. Der Ausgräber sprach sich

¹² Rettungsgrabungen vom Jahr 2006, geleitet von Dumitru Țeicu și Adrian Ardeț, präsentiert am Symposium...

¹³ Adrian Ardeț, *O construcție romană descoperită la Petroșnița (jud. Caraș-Severin)*, in *Banatica* 15, I, Reșița, 2000, S.217-222.

¹⁴ Ebenda, S.221, Taf. 2.

¹⁵ Ebenda., S.217-218.

¹⁶ Ebenda, S. 217

über die Funktion dieses ca. 17 km südlich vom Kastell von Tibiscum¹⁷ liegenden Gebäudes nicht aus. Auf Grund der wenigen Funde¹⁸ kann man hier eine *villa rustica* vermuten, die – wie auch andere römische Bauten in der Gegend - in der unmittelbaren Nähe der römischen Straße Dierna-Tibiscum lag.

VALEA TIMIȘULUI, Gem. Buchin, Kr. Caraș-Severin

Während der Bauarbeiten des Jahres 2005 für die Einlegung der Wasserrohre wurden Mauern einer römischen Baute gefunden¹⁹.

CARANSEBEȘ, Kr. Caraș-Severin.

Câmpul lui Corneanu

Der Ort *Câmpul lui Corneanu* liegt bei 150-200 m von der heutigen Straße DN 6, Caransebeș-Orșova. Hier legten Ausgrabungen vom Jahr 1975 ein 2500 m² großes römisches Gebäude mit Umwehrmauer frei (*Taf. IV/1*).

Die Seiten der Umwehrung maßen je 50 m. Die Letztere, 90 cm dick, wurde aus mit Erde gebundenen Flußbettsteinen gebaut. Die Mauer hatte ein 20 cm tiefes Fundament aus ungebundenen Steinen. Die erhaltene Höhe der Mauern betrug im Durchschnitt 60-70 cm, an den Ecken sogar bis 1,20 m²⁰ (*Taf. IV/2*). Es wurden drei Bauphasen festgestellt. Die Umwehrung gehört der ersten Phase an, der zweiten Phase wurde ein dicht an der östlichen Umwehrung liegendes Gebäude (130 m²) zugeschrieben. Die Maße dieses Gebäudes waren 13 x 10 m; es umfasste sieben Räume (auf dem Plan mit den Buchstaben A-F markiert)²¹. Die Maße und Flächen der sieben Räume: Raum "A" 7,5 x 1,5 m; 11,25 m²; Raum "B", in der Mitte, 7,5 x 4,5 m; 33,75 m²; Raum "C" war identisch mit Raum "A"; Räume D, E și E' je 2,5 x 2,5 m; 6,25 m²; Raum „F" 8,5 x 2 m; 17 m². Keine der Räume weisen Spuren von Heizanlagen auf²².

¹⁷ Ebenda., S. 218, 222, Taf. 3, wo man erwähnt: ein Tonlampenfragment, eine Bronzefibel, ein Schreibinstrument aus Bein, einen römischen Ziegelstein mit Einritzungen, eine Bronzemünze von Geta.

¹⁸ Unpublizierte Rettungsgrabung von dr. Adrian Ardeț vom Museum aus Caransebeș.

¹⁹ Ebenda.

²⁰ Ebenda, Taf. VIII.

²¹ Ebenda.

²² Ebenda, S. 313.

Zwischen den Umwehrmauern von der östlichen und westlichen Seite, fand man einen 2 m breiten Raum entlang der Nordmauer der ein auf Holzpfeiler gestütztes Satteldach hatte und wahrscheinlich als Stall diente.²³

Das Fundmaterial war reich und mannigfaltig: Keramik, Schmuck, Werkzeug, Haushaltsgegenstände, Münzen²⁴.

Das römische Gebäude von *Câmpul lui Corneanu* wurde in die zweite Hälfte des 2. Jh. datiert. Es lag in der unmittelbaren Nähe der römischen Straße; die Ausgräber dachten an ein öffentliches und kommerzielles Gebäude, eine Raststätte für Pferdewechsel vom *mansio*-Typ.²⁵

CARANSEBEȘ, Kr. Caraș-Severin

Măhala

An der Ausfahrt von Caransebeș in Richtung Orșova, bei ca. 1 km von DN 6, auf dem linken Ufer des Flusses Sebeș befindet sich ein römisches Gebäude vom *villa rustica*-Typ.²⁶ So wie das Gebäude von *Câmpul lui Corneanu*, das in einem Abstand von ca. 500-700 m von ihm liegt, lag auch diese Baute in der unmittelbaren Nähe der römischen Straße.

Das Gebäude war Nord-Süd orientiert und die untersuchte Fläche betrug 147,5 m². Die äußere Mauer war aus mit Erde gebundenen Steinen. es wurde nur ein rechteckiges Gebäude mit drei Räumen – von denen einer mit Apsis - ausgegraben (Taf. V/1). Die 80 cm dicken Mauern bestanden aus mit Mörtel gebundenen Flußbettsteinen.

Die Räume waren mit einer Hypokaustanlage geheizt. Die Wände waren im Inneren verputzt und die Räume – ausgenommen derjenige mit Hypokaust – hatten einen 20 cm dicken, gut geglätteten Mörtelfußboden. Das Vorhandensein von Rohren

²³ Ebenda, Taf. III /1-5: verzierte Keramikfragmente, ein bronzener Anhänger, ein Waagegewicht, eine Bronzenadel, zwei Fibeln, von welchen eine „Trompetenfibel“ und eine frühromische Scharnierfibel; Taf. IV/1-8: ein Teller mit flachem Boden, eine eiserne Speerspitze, eiserne Gegenstände für das Bauwesen, eine Lanzen spitze, sieben Münzen, von welchen zwei Silbermünzen von Vespasianus bzw. Faustina Minor, eine von Crispina und vier schlecht erhaltene Münzen.

²⁴ Ebenda, S.320

²⁵ E.Iaroslavschi, *O villa rustica la Caransebeș*, in *Banatica*, III, 1975, S. 355-360, Abb. 1.

²⁶ Adrian Ardeț, *Cercetări arheologice la biserica medievală de la Cărbunari-Tigănești(sec.XIII-XIV)*, in *ActaMN*, 33, I, 1996, S. 415, 419, Abb. 1.

(*tubi*) für heiße Luft und der Fragmente von *taegulae mamatae* könnten darauf hinweisen, dass das Gebäude mehrstöckig war.

Das Fundmaterial ist spärlich: wenige provinzialrömische Keramikfragmente, ein Bronzeplättchen, ein Tonlampenfragment mit Blumenverzierung, eine polyedrische Glasperle, sechs Ziegel mit dem Stempel AEP. Diese *villa rustica* existierte offenbar während der ganzen Bestehenszeit der Provinz Dakien.

IAZ, Gem. Obreja, Kr. Caraș-Severin

Cărbunari-Țigănești

Der Ort *Cărbunari-Țigănești* liegt an der Ausfahrt aus Caransebeș in Richtung Oțelul Roșu, bei ca. 1 km von der ersten Stadt und ca. 2 km südöstlich vom antiken Tibiscum, auf der oberen Terrasse des Flusses Timiș²⁷ (Taf. V/2).

Trotz der Tatsache, dass dieser Ort auf einer alten österreichischen Karte mit dem Ortsnamen *Bisericutza* (= "Kirchlein") auftaucht, identifizierten die Ausgrabungen hier ein römisches Gebäude unter einem Friedhof aus dem 13.-14. Jh.²⁸

Der Ausgräber erwähnte zwei 75 cm dicke, ungefähr Ost-West orientierte Steinfundamente in einem 6 m Abstand voneinander²⁹ (Taf. V/3). Im neben dem Fundament durchgeführten Schnitt fand man in 40 cm Tiefe einen schlecht erhaltenen Dupondius von Philippus Arabs.³⁰

Es ist sicher, dass dies die letzte römische Baute vor der Vereinigung der zwei römischen Hauptstraßen aus dem Banat (*Lederata-Tibiscum* und *Dierna-Tibiscum*) bei Tibiscum war.

An der Straße, welche die zwei oben genannten Hauptstraßen verband, wurden die römischen Bauten von Lăpușnicel und Dalboșeț untersucht.

LĂPUȘNICEL, Gem. Lăpușnicel, Kr. Caraș-Severin

In der Gemarkung des Dorfes Lăpușnicel, bei ca. 700 m nördlich vom Kilometerstein KM 77 von der Kreisstraße 57B, welche die Ortschaften Mehadia - Iblanița- Bozovici – Anina verbindet, am Fuss des Hügels Vinești, liegt der Ort "Cetate" (Taf. VI/1).

²⁷ Ebenda, S. 416.

²⁸ Ebenda, S. 422, Abb. 4.

²⁹ Ebenda, S. 416.

³⁰ Ovidiu Bozu, *Cercetările arheologice din punctul „Cetate” com. Lăpușnicel, jud. Caraș-Severin*, in *Banatica*, V, 1979, Reșița, S. 189-200, Abb. 11.

Hier wurde ein römisches Gebäude vom Typ *mansio-statio*³¹ teilweise untersucht. Die Fläche des Gebäudes maß 3261 m². Die Orientierung war Nord-Süd und wurde in der unmittelbaren Nähe von römischen Straßenkreuzungen errichtet (Taf. VI/2).

Von hier führte eine Straßenabzweigung über 30 km zum römischen Kastell und der römischen Siedlung von *Praetorium*-Mehadia; eine weitere, ebenfalls 30 km lange Abzweigung führte nach *Ad Panonnios* – Teregova und eine dritte führte durch die ganze Bozovici-Senke nach Dalboșeț, das 30 km von Lăpușnicel liegt.

Die Mauern umfassen eine Fläche von 2925 m², die Maße sind 65 x 45 m. Sie wurden sorgfältig aus mit gutem Mörtel gebundenen Steinbruchsteinen gebaut und hatten ein 85 cm dickes Fundament. Die durchschnittliche erhaltene Höhe betrug 60-80, die Dicke 75-80 cm. Die Mauern der Räume mit Apsiden (A, B, C) des dazugehörigen römischen Bades erreichten sogar eine Höhe von 1,60 m. In der Nähe der Nordost- und der Nordwestecke gab es zwei Apsiden von Räumen die nicht freigelegt wurden.

Das Badgebäude besteht aus drei Räumen (A, B, C), alle mit Apsiden, und zwei runden Becken. Es liegt 4 m von der Westseite des Hauptgebäudes, misst 24 x 14 m (totale Fläche 336 m²).

Der Raum A ist Nord-Süd orientiert. Seine Länge beträgt 6,50 m, die Breite bleibt unbekannt. Der gut geglättete, 50 mm dicker Mörtelboden liegt heute in einer Tiefe von 1,60 m, direkt auf einer Schicht von gelbem Lehm. Hier befinden sich die Hypokaustpfeiler aus mit Mörtel gebundenen quadratischen Ziegelsteinen (20 x 20 x 8 cm), die auf ebenfalls quadratischen Basen (30 x 30 x 8 cm) stehen. Sie bildeten drei Reihen von je 11 Pfeilern (Abstand zwischen den Pfeilern = 25-30 cm). Sie stützten den oberen, 23 cm dicken Fußboden aus *cocciopesto*, der eingestürzt vorgefunden wurde. Die Wände waren im Inneren weiß verputzt; die Apsis war außen rot gestrichen (Taf. VI/4).

Der Raum B, Nord-Süd orientiert, hatte die Maße 5,5 x 3 m (Fläche = 16,50 m²) und hatte auch eine Hypokaustanlage, von welcher nur die Pfeilerbasen erhalten sind. Die Apsismauer weist in der Mitte eine 65 cm breite Öffnung, wodurch die heiße Luft herein kam. Im Apsisraum fand man Fragmente von *tegulae mammatae*, die mit rot gestrichenem Verputz bedeckt waren. Der Raum B wurde außen weiß

³¹ Dumitru Protase, *Villa rustica de la Dalboșeț*, in *Banatica*, III, 1975, S. 349; das archäologische Objekt wird heuer von einem Team von der Westuniversität von Timișoara unter der Leitung von Prof. Dr. Doina Benea ausgegraben.

verputzt. Die Ostwand des Raumes ist mit dem Becken Nr. II durch eine 1 m lange und 75 cm dicke Wand verbunden (*Taf. VI/3*).

Der Raum C, Ost-West orientiert, hatte die Maße 6 x 4,75 m und eine Fläche von 28,50 m². Er besaß ebenfalls eine Hypokaustanlage. Die 12 Hypokaustpfeiler bildeten drei parallele Reihen; der Abstand zwischen den Pfeilern betrug 60 cm. Ein einziger Pfeiler war vollständig erhalten und bestand aus 11 Ziegelsteinen einschließlich der Basis. Der Fußboden aus *cocciopesto* war 23 cm dick und bestand aus zwei Schichten, eine von 15 und die andere von 8 cm. Auf diesem Fußboden lagen viele Rohre (*tubi*) für die heiße Luft, die sich ursprünglich im Wandputz lagen. Die Apsis hatte auch hier eine Öffnung von 61,25 cm in der Mitte, wodurch die heiße Luft eingeführt war.

Das Becken I war ein *frigidarium* und war aus Steinbruchstein und Mörtel gebaut; seine Wände waren 75-80 cm dick und ihre erhaltene Höhe betrug 45-65 cm. Der äußere Durchmesser maß 4,80 und der innere 3,25 m. Der Boden war aus mit kleinen Steinen gemischtem Mörtel; darüber lag eine 10 cm dicke *cocciopesto*-Schicht über der ganzen Fläche des Beckens. In der Beckenwand gab es einen Abflusskanal. Vom äußeren Beckenrand ging eine 3,10 m lange, Nord-Süd orientierte Wand hervor, die zur Westmauer des Hauptgebäudes parallel verlief; diese Wand setzte unter dem Fundament eines heutigen Gebäudes fort (*Taf. VI/3*).

Das Becken II wurde nur zur Hälfte freigelegt. Es hatte den äußeren Durchmesser von 5,75 m und den inneren von 4 m. Diese Becken war ein *caldarium* und wurde aus mit Mörtel gebundenen, geschnittenen Steinbruchsteinen. Die 80 cm dicke Beckenwand hatte eine maximale erhaltene Höhe von 75 cm. Sie war im Inneren mit einer 15 cm dicken "Polsterung" aus Ziegelsteinen versehen. Diese wurde ihrerseits mit zwei Verputzschichten (3 bzw. 2 cm dick) versehen. Der Boden bestand aus einer 30 cm dicken, gut geglätteten Mörtelschicht mit kleinen Steinen. Dieser Boden wurde anschließend mit Ziegeln (30 x 30 x 5 cm) gepflastert, über die man eine 5 cm dicke *cocciopesto*-Schicht anlegte, diese bildet an der Wandbasis einen erhobenen Rand. Im Becken fand man viele ineinander eingefügte Rohre, die von einer gewölbten Decke stammen könnten.

DALBOȘEȚ, Gem. Dalboșeț, Kr. Caraș-Severin

Der Ort *Dragomireana*, wo man eine *villa rustica* archäologisch untersuchte, liegt auf der hohen Terrasse vom rechten Ufer des Flusses Nera. Das Gelände gehört eigentlich dem Gebiet des Dorfes Șopotul Vechi und ist Eigentum von Găină Petru.

Die bebaute Fläche dieses römischen Gebäudes ist von ca. 6.800 m²³² (*Taf. VII/1-2*).

Die Außenmauern umschließen einen Innenhof mit den Maßen 31,40 x 21,40 m (Fläche 672 m²) und ca. 40 Räume von verschiedenen Größen. An der Nordwestecke, außerhalb des Hauptgebäudes liegt das römische Bad mit vielen Räumen und drei Becken. Die Mauern bestehen aus mit Mörtel gebudnenen Flußbett- und Steinbruchsteinen und haben eine erhaltene Höhe zwischen 80 cm-1,30 m. Die Wände weisen noch Spuren von sukzessiven roten, braunen, weißen und grünen Putzschichten. In den Becken fand man zahlreiche fragmentarische und vollständige kegelförmige Behälter.³³

Die römische Straße von Mehadia nach Lăpuşnicel verlief nur wenige Dutzend Meter vor diesem Gebäude. Sie führte von hier über Şopotul Nou, Stancilova und Cărbunari ins römerzeitliche Bergwerkgebiet von Sasca.³⁴ Es ist möglich, dass von Dalboşet über die Almăj-Berge durch das Bârzului-Tal und über das Oreviţa-Kamm jene *viae agrariae, rusticae, paganicae* führten, welche die Siedlungen von der Nera-Senke mit denjenigen von Gornea, Moldova Veche, Moldova Nouă, Măceşti und Pojejena, am Banater Donauufer verbanden.³⁵

Entlang der Straße *Lederata-Tibiscum* untersuchte man bisher römische Bauten in den Dörfern Berzovia, Ramna und Brebu (*Taf. VIII/1*).

BERZOVIA, Gem. Berzovia, Kr. Caraş-Severin

Auf einem Plan der Ausgrabungen von Hoffinger erscheint der rechteckige Umriss einer römischen Baute in der Nähe des Lagers der Legion IV Flavia felix vom heutigen Dorf Berzovia (das antike *Berzobis*). Hier gab es mehrere geheizte Räume, von denen der größte auch eine Apsis hatte. Ein weiterer Raum wies Stufen auf, was auf ein Becken hinweist, sodass dieses Gebäude sehr wahrscheinlich die Thermen des Legionslagers darstellte³⁶ (*Taf. VIII/2*).

³² Ebenda, S. 352.

³³ O. Răuţ, O. Bozu, R. Petrovsky, *a.a.O.*, S. 147.

³⁴ Die Bewohner der sieben Dörfer von der Bozovici-Senke überquerten in der Zwischenkriegszeit die Almăj-Berge zu den Märkten von Moldova Veche, Sicheviţa und Berzasca auf Straßen, die auch heute existieren. Zwischen den Jahren 1990-1995, während des Bürgerkrieges vom ehemaligen Jugoslawien, benutzten die selben Bewohner diese Straßen um Kraftstoff über die Donau zu schmuggeln.

³⁵ O. Răuţ, O. Bozu, R. Petrovsky, *a.a.O.*, S. 157, Abb. 10

³⁶ Florin Medeleţ, *Contribuţii la istoria începuturilor Muzeului din Reşiţa*, in *Banatica*, 15, 2000, S. 14.

RAMNA, Gem. Ramna, Kr. Caraş-Severin

Von der Straße *Lederata-Tibiscum* führt – nach dem Dorf Surduc Banat – eine Abzweigung in Richtung Doclin, Biniş, Bocşa und Ramna; hier traf sie sich mit der Hauptstraße von der Richtung Vărădia-Surduc-Berzovia und führte weiter über Fârliug, Brebu, Cornuţel Banat nach *Tibiscum*-Jupa.

Am Fuße des Hügels Dealul Mare, am halben Weg der Feldstraße von Bocşa Vasiova nach Ramna, wurde am Ort *Berani* eine römische Baute vom *villa rustica*-Typ identifiziert und teilweise ausgegraben³⁷ (*Taf. IX/4*).

Das Gebäude war rechteckig und hatte die Maße 10,80 x 4,45 m (Fläche 48 m²). Es besteht aus zwei geheizten Räumen. Die Hypokaustanlage hatte Pfeilern aus runden Ziegeln mit dem Durchmesser von 19 cm und der Dicke von 9 cm. Diese waren mit Mörtel gebunden und standen auf quadratischen Ziegelsteinen (Maße 22 x 22 x 6 cm). Das *praefurnium* lag an der Südseite des Gebäudes, war rechteckig und hatte die Maße 2,70 x 1,25 m.

Die Mauern waren aus Steinbruchstein und ihre erhaltene Höhe betrug nur 25 cm, während ihre Dicke 80 cm maß. Der Fußboden war eine 25 cm dicke *cocciopesto*-Schicht. Man fand sehr wenig Keramik und ein paar Eisengegenstände. Das Gebäude ist sehr ähnlich zur *villa rustica* von Gornea.

BREBU, Gem. Brebu, Kr. Caraş-Severin

Drei km nordöstlich vom Dorf Brebu, bei nur ca. 40 m links von der Kreisstraße Reşiţa-Caransebeş, am Fuße des Hügels Cozlar, liegt der Ort *Gura Văii* (*Taf. IX/1*), wo ein römisches Gebäude vom *villa rustica*-Typ untersucht wurde. Der Grundriss ist beinahe quadratisch (19 x 20 m, Fläche 380 m²). Es ist ein einfaches, gut proportioniertes Gebäude (*Taf. VIII/2-3*). In seiner Endphase hatte das Gebäude 10 Räume mit einer totalen Wohnfläche von 84 m².³⁸ An der Nordwestseite gab es vier Räume und waren alle von einer Hypokaustanlage geheizt. Die Hypokaustpfeiler bestanden aus einem quadratischen Ziegelstein als Basis (25 x 25 x 5 cm), auf welchem höchstens drei kleinere Ziegelsteine (18 x 18 x 9 cm) erhalten sind. Der Fußboden bestand aus großen Ziegeln (*bipedales*) mit den Maßen 53 x 53 7,5 cm. Einer der Räume (E), mit den Maßen 4,50 x 3,50 m diente als Badezimmer. Der Raumfußboden

³⁷ Ovidiu Bozu, *Construcţia romană din punctul „Gura Văii”, c. Brebu, j. Caraş-Severin*, in *Banatica* VI, 1981, S. 129 ff.

³⁸ Ebenda., S. 132-133, Abb. 4, 5 und 6 : hier seien nur die Tonlampe mit dem Stempel *COMNIS* und die bronzene kräftig profilierte Fibel erwähnt.

lag in einer Tiefe von 70 cm im Vergleich zu demjenigen der anderen Räumen und bestand aus gut gestampften kleinen Steinen, über welche man eine 30 cm Schicht von *opus signinum* gelegt hat. Die Wände dieses Raumes wurden mit einem 6-8 cm dicken wasserdichten Verputz versehen. Der Eingang ins Becken bestand aus drei halbrunden Stufen aus Ziegeln (Maße der Ziegel 25 x 25 x 5 cm). Der Abfluss war durch ein Rohr mit dem Durchmesser von 11 cm in der Südwand des Raumes gesichert.

Die Funde³⁹ und die zwei archäologisch identifizierten Bauphase weisen auf eine breite Datierung des Gebäudes hin, nämlich für die ganze Bestehenszeit der Provinz Dakien.

Das Gebäude hat manche Merkmale, die auf eine *villa rustica* – wenn auch nicht zwingend – hinweisen. Es liegt nur 100 m südlich von der römischen Straße, die über den Hügel *Cozlar* nach *Tibiscum* führt; so könnte es auch einen öffentlichen Charakter haben. Wir wissen, dass ein Teil der römischen Bauten, die an öffentlichen Straßen lagen und vom *villa rustica*-Typ waren, neben ihrer Funktion als landwirtschaftliches Gut auch öffentliche Funktionen haben konnten wie *mutatio*, *mansio*, *taberna* oder *therma*.⁴⁰

Entlang des Banater Donauufers lagen mehrere römische Siedlungen an einer Straße, die heute unter dem Wasser liegt. Teile von dieser Straße kann man noch in den Orten *Liubcova-Grind II* und *Gornea-Țărmuri* wenn der Donaupegel niedrig ist – als der Stausee des Wasserkraftwerkes der Eisernen Tore teilweise geleert wird – sehen (*Taf. X/1*).

GORNEA, Gem. Sichevița, Kr. Caraș-Severin

Das römische Gebäude vom *villa rustica*-Typ, die am Ort *Căunița de Sus*⁴¹ ausgegraben und *in situ* konserviert wurde, liegt auf dem Donauufer, links von der Straße *Moldova Veche-Orșova*, am Kilometerstein 76 (*Taf. X/2*). Es ist eine in zwei Etappen gebaute rechteckige Wohnung mit den Maßen 19,40 x 5,85 m und einer Fläche von 113,50 m². Sie war Ost-West orientiert. In der ertsen etappe hatte die

³⁹ R. Chevallier, *Les voies romanes*, Paris 1972, S. 277 ff; Nicolae Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a imperiului. II. Vama romană monografie arheologică*, Cluj-Napoca 1996, S. 100.

⁴⁰ Nicolae Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, in *Banatica. Studii și cercetări arheologice*, Reșița, 1977, S. 16, Abb. 3.

⁴¹ Ebenda, S. 20-24

villa vier Räume, davon einer mit Apsis. Drei Räume hatte Hypokaustheizung. Das *praefurnium* hatte die Maße 5,20 x 5,35 m und war aus Stein und Ziegelstein. Es hatte ein gewölbtes Ziegeldach und liegt an der Nordmauer des Gebäudes. Die Mauern bestanden aus mit Mörtel gebundenen Steinbruchsteinen; sie waren 75-80 cm dick und die erhaltene Höhe betrug 70 cm. Drei Räume (B, C, D) hatten 12-14 cm dicke *cocciopesto*-Fußböden; die Räume A und F hatten Fußböden aus einer Kies- und Sandschicht, über welcher Ziegelsteine und schließlich eine dünne *cocciopesto*-Schicht lagen.⁴² Um dieses Gebäude wurden identifiziert und teilweise ausgegraben mehrere Wohnungen aus Holz und Lehm und einer der zwei Keramiköfen. Auf Grund der Funde datierte man die Anfänge der Siedlung von *Căunița de Sus* ins letzte Viertel des 1. Jh. und das Ende ins späte 4. Jh. n. Chr.⁴³

MOLDOVA NOUĂ, Kr. Caraș-Severin

Bei ca. 15 km von der Donau und 7 km vom Zentrum der Stadt Moldova Nouă, in der Nähe des Gebirgsmassives Boșneac von den Almăj-Bergen wurde eine Bergwerkersiedlung aus der Römerzeit identifiziert.

Die Ausgrabungen retteten eine einzige römische Baute vor der Zerstörung; weitere zwei wurden 1987 von Baggern zerstört, als man die Bergwerke von *Ogașul-Băieșului* ausgedehnt hat.

Das römische Gebäude vom *villa*-Typ, die einer Familie von römischen Bergarbeiter gehörte, hatte eine Fläche von 392 m² ⁴⁴ (*Taf. XI/1*). Der Plan des Gebäudes war rechteckig (28 x 14 m) und bestand aus einem Hauptkörper (= Wohnung) mit acht Räumen, von denen nur einer eine Hypokaustanlage hatte. Der Raum 4 war ein kleines Badezimmer mit *cocciopesto*-Fußboden; von ihm führte ein Korridor in einen Innenhof. Im hinteren Teil des Hofes gab es ein Nebengebäude mit Steinmauern. Hier fand man Schlacke und Reste von geschmolzenem Metall, was auf Depots oder Metallwerkstätten hinweist. Man fand ebenfalls Fragmente von Schmelztiegeln mit Spuren von geschmolzenem Metall im Inneren. Alle Wände waren aus mit Mörtel gebundenen Steinbruchsteinen gebaut. Sie waren 70 cm dick und ihre erhaltene Höhe betrug 35-40 cm.

⁴² Ebenda, S. 27.

⁴³ Ovidiu Bozu, *Exploatare miniere de epocă romană la Moldova Nouă-Ogașul Băieșului*, Symposia Thracologica, 1993.

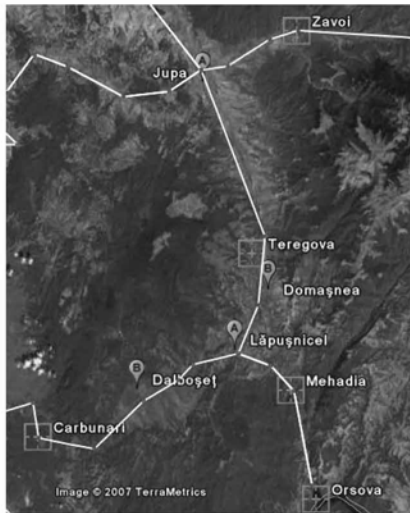
⁴⁴ Volker Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării, carierele de piatră din Dacia romană*, Cluj-Napoca 1996, S. 151.

In der unmittelbaren Nähe dieses Gebäudes wurden in der Fachliteratur zahlreiche römische Schächte und Stollen, wo man ein komplexes Erz aus Kupfer, Silber, Gold, Blei und Eisen abbaute.⁴⁵

Die meisten bisher untersuchten römischen Gebäude von den Straßen aus dem Banat wurden aus Steinbruch- und auch aus Flussbettsteinen, die mit gutem Mörtel gebunden waren, gebaut; eine Ausnahme war nur das römische Gebäude vom Ort *Câmpul lui Corneanu*-Caransebeș.

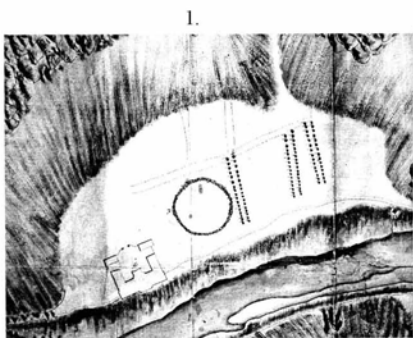
Ihr Plan und Architektur variierten von einfachen Gebäuden mit wenigen Räumen bis zu komplexen Bauten mit Dutzenden von Räumen, wie in Dalboșeț, Lăpușnicel oder Băile Herculane, mit gut erhaltenen Mauern, Hypokaustanlagen, Bädern, Farbverputz sowohl innen als auch außen, was das Banat auf eine hohe Stelle innerhalb der Architektur des römischen Dakien platziert.

Wir machen auf die Abwesenheit jeglicher römischen Bauten in der Ebene vom westlichen Banat. Es ist bekannt, dass die Entwicklung einer Zivilisation mit dem Zugang zu ausreichendem und gutem Wasser eng gebunden war. Dies könnte die Erklärung für das Fehlen von römischen Siedlungen oder Gebäuden sein, nämlich die ausgedehnten Sumpf- und Schwemmgebiete, die schlechte Qualität des zugänglichen trinkbaren Wassers und das Fehlen eines Straßennetzes. Man kann auch das Vorhandensein der Erdwälle berücksichtigen, da diese die hohe, unüberschwemmbar von der niedrigen, überschwemmbar Ebene trennen. Der Raum zwischen den Flüssen Donau-Theiß und Marosch und bis zu den Erdwällen der römischen Provinz Dakien angehört hat und konnte als Puffergebiet vor den von den Jazygen bewohnten Ebenen fungieren. Das Gebiet war spärlich bewohnt im 2. und in der ersten Hälfte des 3. Jh. n. Chr., eine Situation, die sich nach der Aufgabe Dakiens durch die Römer radikal änderte (*Taf. XII-Taf. XIII*).



Taf. I.

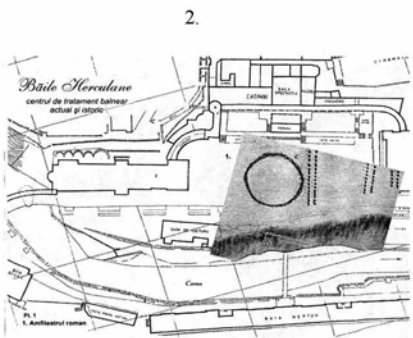
1. Die römische Straße Dierna – Tibiscum.
2. Băile Herculane im Jahr 1774 mit dem römischen Amphitheater.
3. Das römische Amphitheater auf einem aktuellen Plan der Băile Herculane.
4. Der Plan der Thermen vom Jahr 1774.
5. Die Thermen, Detail.



1.

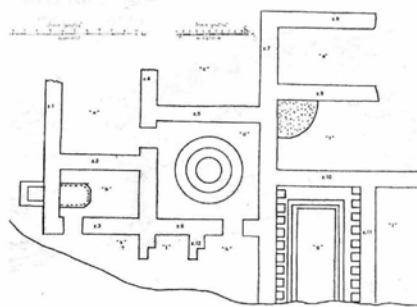


4.

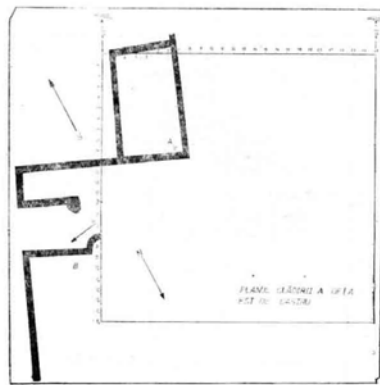


2.

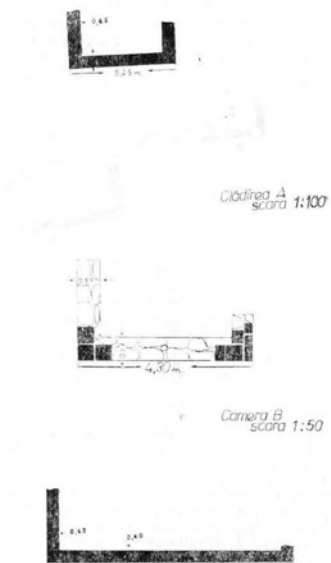
3.



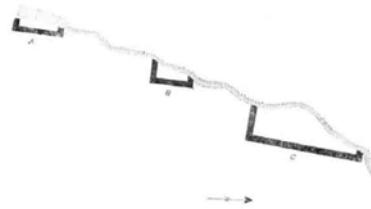
5.



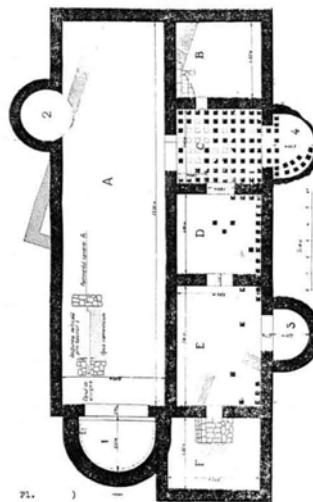
1.



2.



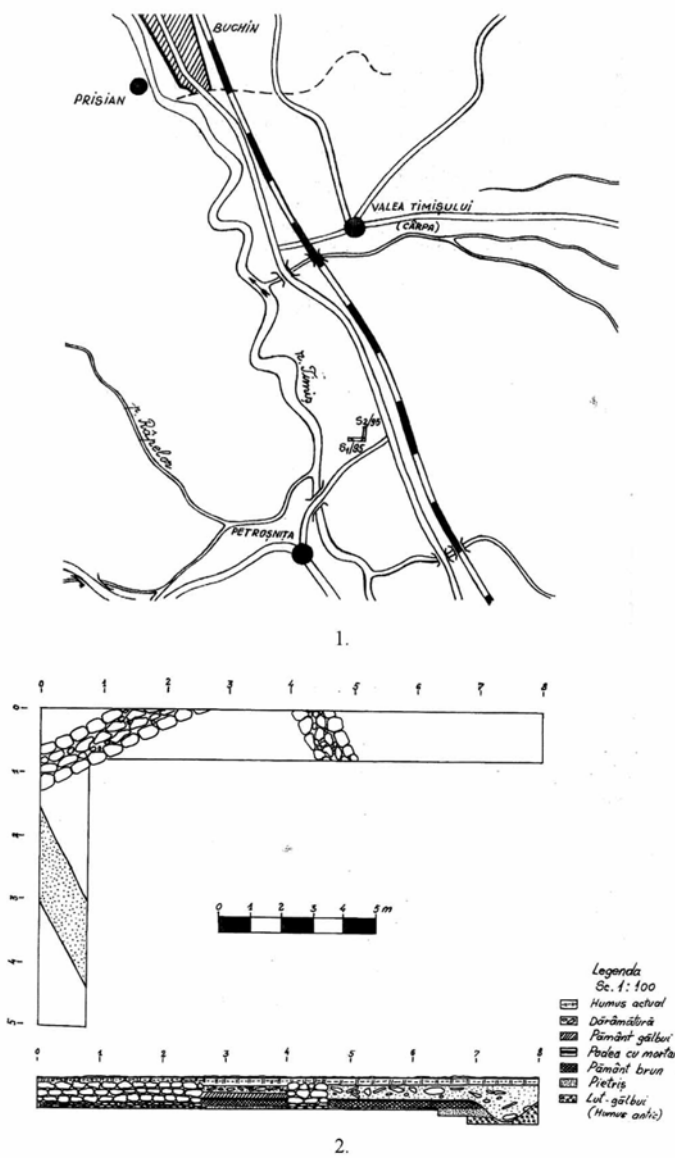
3.



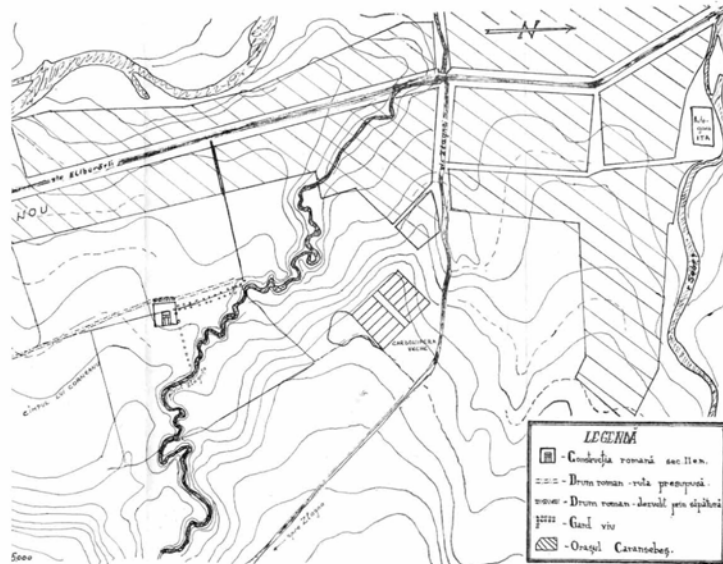
4.

Taf. II.

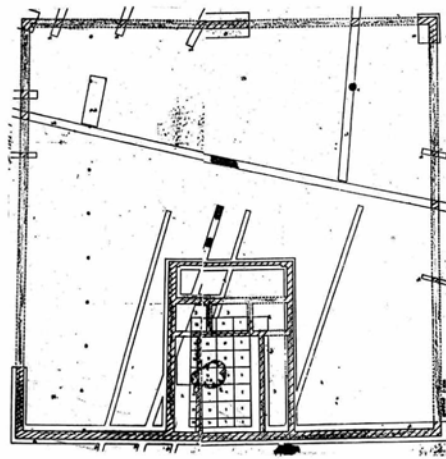
1. Grundriss des Gebäudes A.
(Nach Macrea, Gudea, Moțu 1993, Abb 7)
2. Grundriss des Gebäudes B.
(Nach Macrea, Gudea, Moțu 1993, Abb 9)
3. Der Plan der drei Gebäude vom Ufer des Flusses Belareca.
(Nach Macrea, Gudea, Moțu 1993, Abb 8)
4. Das Gebäude des römischen Bades.
(Nach Macrea, Gudea, Moțu 1993, Abb 13)



Taf. III. 1. Die Karte des Petroșnița-Gebietes; 2. Der Grundriss des römischen Gebäudes. (Nach Ardeț 2000, 220, Taf. 1; 221, Taf. 2).

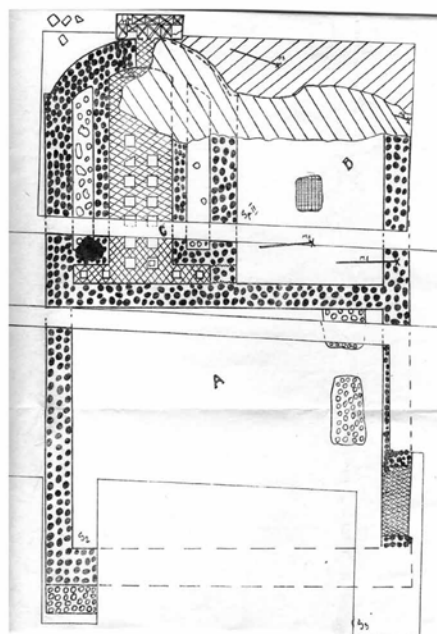


1.

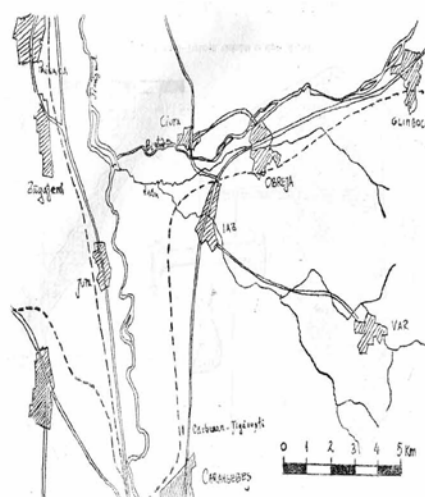


2.

Taf. IV. 1. Topographische Skizze mit der Stelle des römischen Gebäudes von Câmpul lui Corneanu; 2. Der Grundriss des römischen Gebäudes.
(Nach M. Petrovszky, R. Petrovszky 1977, Taf. 1, Taf. 8).

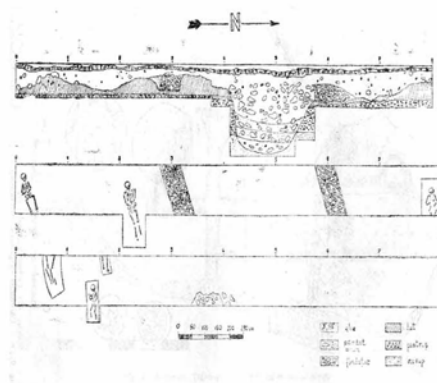


1.

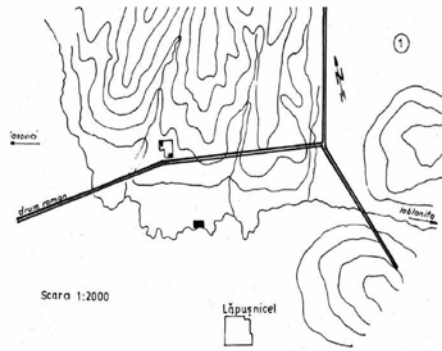


2.

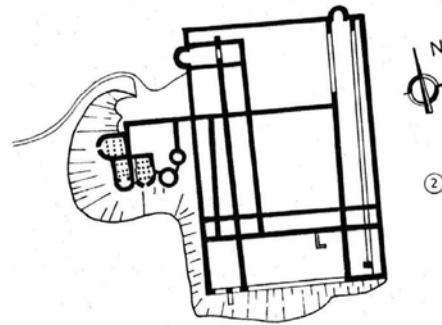
Taf. V. 1. Das römische Gebäude von Mehală. (Nach Iaroslavschi 1975, Abb. 1).
 2. Die Karte der Zone Iaz Cărbunari-Țigănești.
 3. Grundriss und Profil des römischen Gebäudes (Nach Ardeț 1996, 419, Abb.1; 422, Abb.4).



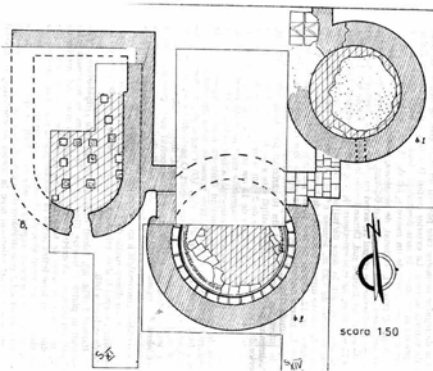
3.



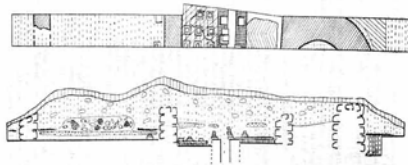
1.



2.



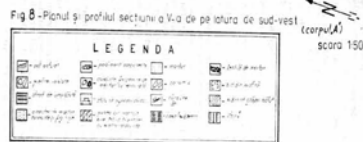
3.



4.

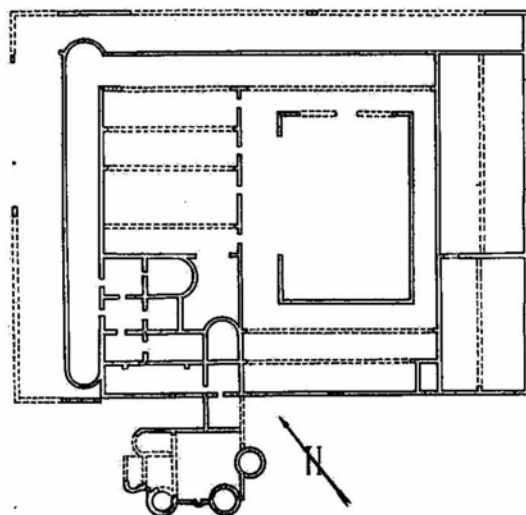
Taf. VI.

1. Karte der römischen Straßen mit dem Gebäude von Lăpușnicel.
2. Der Grundriss des römischen Gebäudes vom *mansio-statio*-Typ von Lăpușnicel.
3. Der Raum B mit den zwei Becken der Bäder.
4. Der Grundriss des Raumes A von den römischen Bädern.

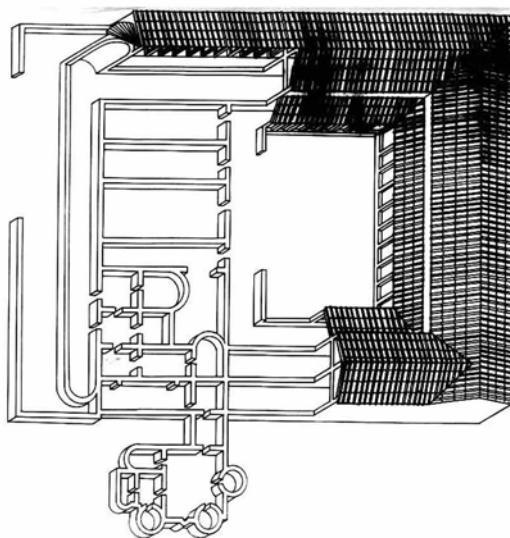


LEGENDA

1. ziduri	2. ziduri	3. ziduri	4. ziduri
5. ziduri	6. ziduri	7. ziduri	8. ziduri
9. ziduri	10. ziduri	11. ziduri	12. ziduri
13. ziduri	14. ziduri	15. ziduri	16. ziduri
17. ziduri	18. ziduri	19. ziduri	20. ziduri
21. ziduri	22. ziduri	23. ziduri	24. ziduri
25. ziduri	26. ziduri	27. ziduri	28. ziduri
29. ziduri	30. ziduri	31. ziduri	32. ziduri
33. ziduri	34. ziduri	35. ziduri	36. ziduri
37. ziduri	38. ziduri	39. ziduri	40. ziduri
41. ziduri	42. ziduri	43. ziduri	44. ziduri
45. ziduri	46. ziduri	47. ziduri	48. ziduri
49. ziduri	50. ziduri	51. ziduri	52. ziduri
53. ziduri	54. ziduri	55. ziduri	56. ziduri
57. ziduri	58. ziduri	59. ziduri	60. ziduri
61. ziduri	62. ziduri	63. ziduri	64. ziduri
65. ziduri	66. ziduri	67. ziduri	68. ziduri
69. ziduri	70. ziduri	71. ziduri	72. ziduri
73. ziduri	74. ziduri	75. ziduri	76. ziduri
77. ziduri	78. ziduri	79. ziduri	80. ziduri
81. ziduri	82. ziduri	83. ziduri	84. ziduri
85. ziduri	86. ziduri	87. ziduri	88. ziduri
89. ziduri	90. ziduri	91. ziduri	92. ziduri
93. ziduri	94. ziduri	95. ziduri	96. ziduri
97. ziduri	98. ziduri	99. ziduri	100. ziduri

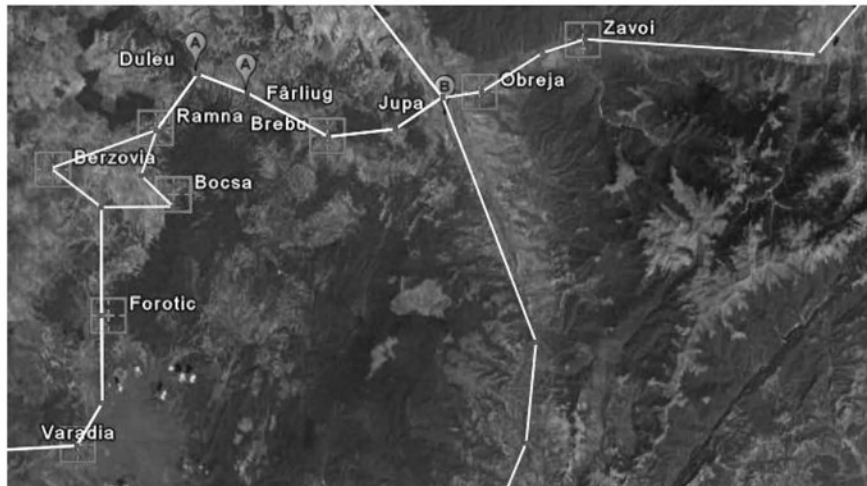


1.

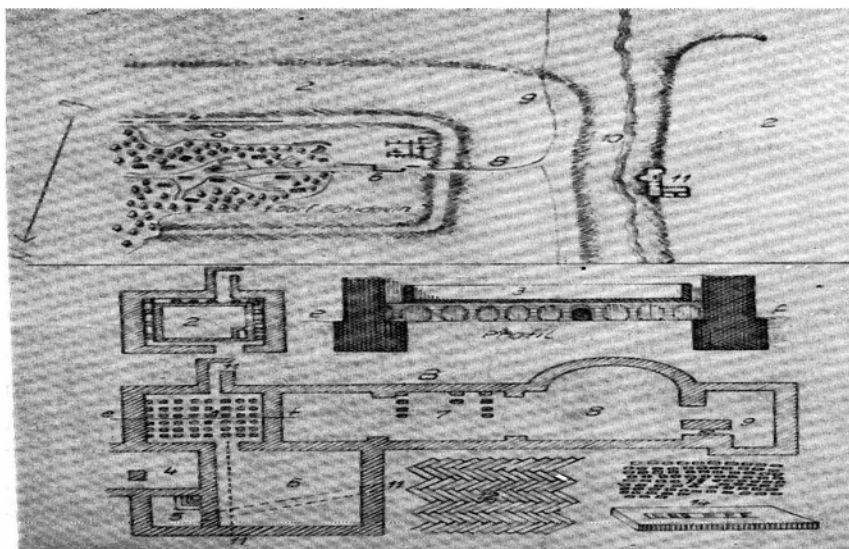


2.

Taf. VII. 1. Der Grundriss des römischen Gebäudes vom *villa rustica*-Typ von Dalboșeț (nach dem Grundriss des Prof. D. Protase vom Archiv des Museums von Reșița); 2. Rekonstruktionsversuch von O. Bozu.

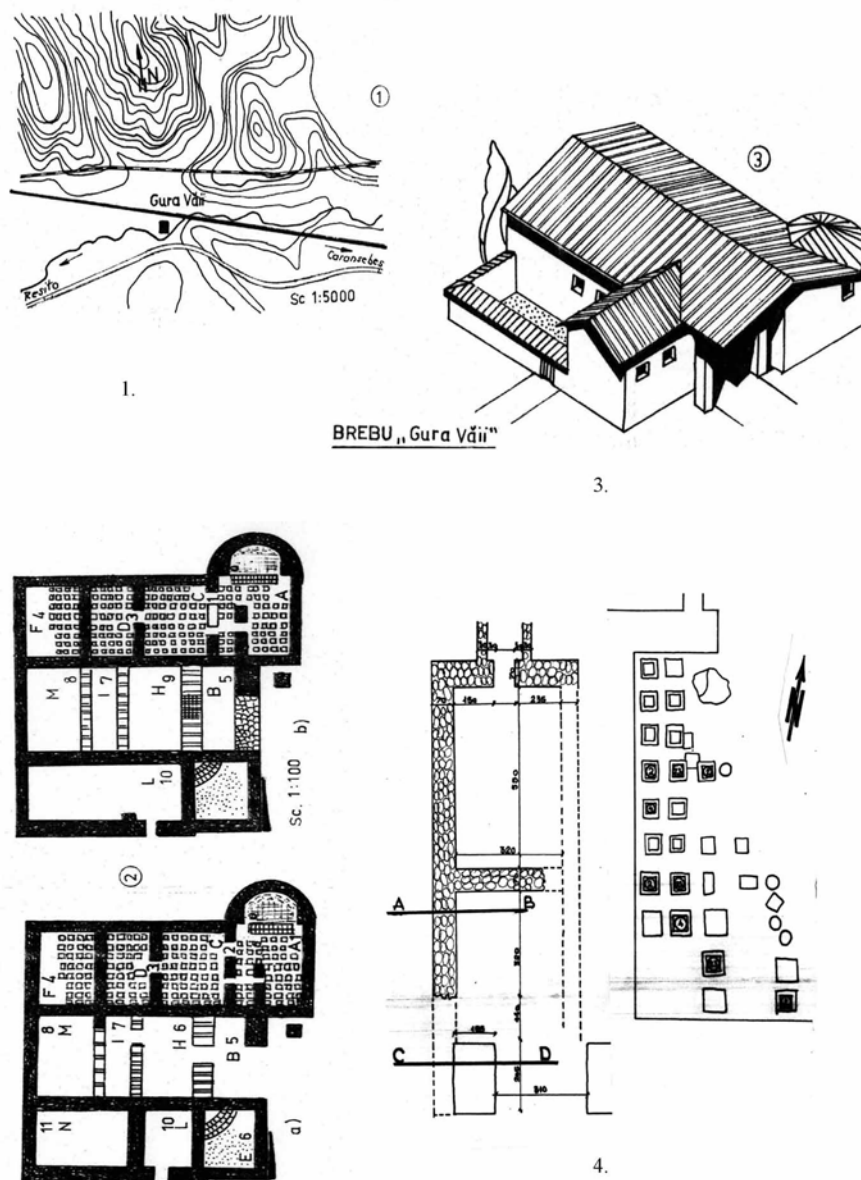


1.



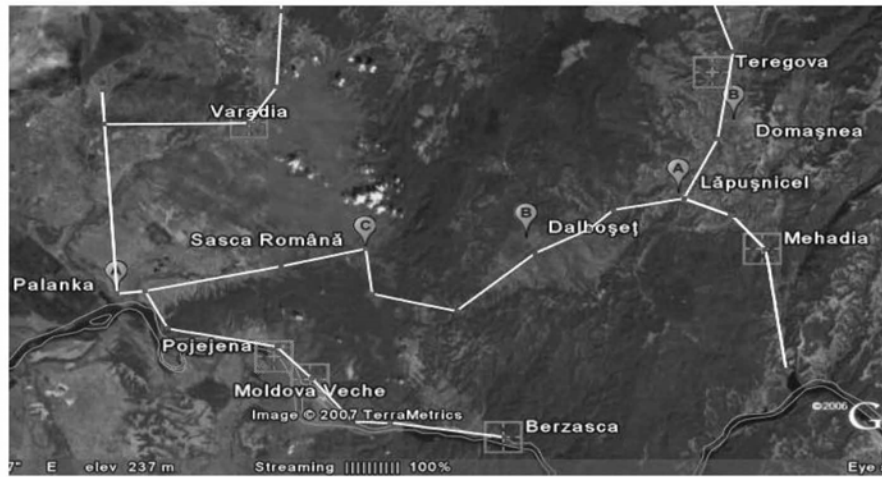
2.

Taf. VIII. 1. Die römische Straße *Lederata-Tibiscum*; 2. Das römische Gebäude von Berzovia nach dem Plan der Grabungen des Hoffinger vom Jahr 1783.



2.

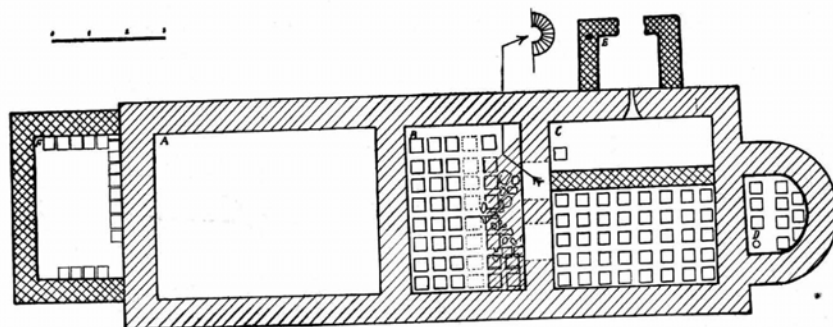
Taf. IX. 1, 2, 3. Karte, Plan und Rekonstruktion des römischen Gebäudes von Brebu-Gura văii; 4. Das römische Gebäude von Ramna-Beran.



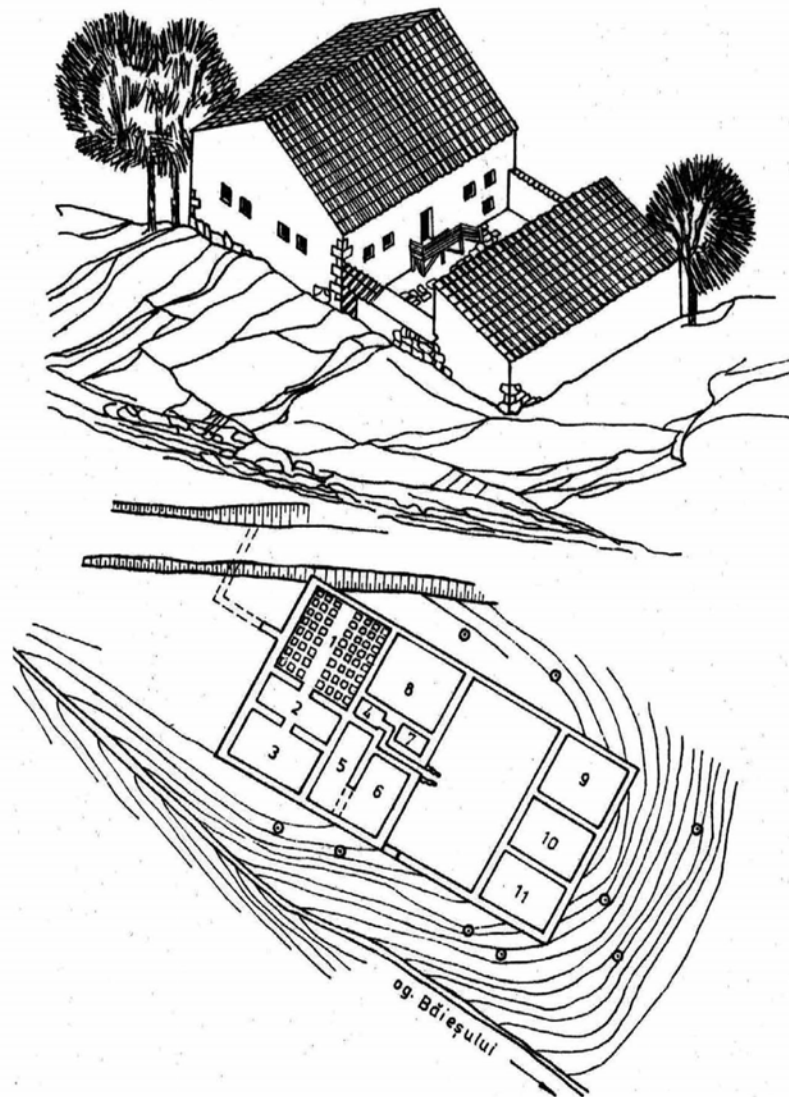
1.



2.



Taf. X. 1. Die römische Straße vom Donautal; 2. *Villa rustica* von Gornea.



Taf. XI. Bauwerk typ *villa* von Gebeit Moldova Nouă – Ogaşul Băieşului, amgehörigen Römische Abbaugrube.

THE ARCHEOLOGICAL RESEARCHES FROM BUCOȘNIȚA

*Adrian Ardeț
Dumitru Țeicu*

Cuvinte cheie: arheologie preventivă, Buceșnița, construcție romană
Key words: preventive archaeology, Buceșnița, roman building

Caransebeș Depression is represented through a hill relief. It opens with the passing of the plateau called “*Câmpul Fomi*”, placed between two villages: Ilova and Slatina Timiș. On one side of the Caransebeș Depression there is the Semenice Mountain and on the other side the Țarcu Mountain¹.

At the ground of this plateau, as we mentioned before, opens Timiș flood plain, which is a prolongation of the Timis plain towards the Caransebeș Depression.

The contemporary villages Buceșnița, Petroșnița, Vălișoara and Timiș Vallay (Cârpa) are spread at the base of the hills representing extensions of the Țarcu Mountain or the Semenice Mountain.

Through the middle of this depression flows the Timiș River, the most important river from Banat. Along the time this area represented an important interest for archeologists and historians. Scientific explorers recorded marks of the prehistoric period and of the Roman times. We recommended for research the territory between the Bolvasnita brook and Ilova brook, on a length of almost 7 km (pl. I). In this area there were recorded the following discoveries:

1. Bolvasnita. Poll made in 1968 by Florin Medeleț who discovered a brick with the stamp MID.²

2. Buceșnița.

A. The point called Șes lies on the 2nd platform of the Timiș river³, where were recorded marks of brickwork with mortar and tiles.

B. In the point called *La Numere*, which incorporates the subject that we deal with, lies along the National Road of Romania DN6 on the route București –

¹ Caraș-Severin 1981, 9-11.

² IDR III/1, XXVII, 141.

³ Petrovsky / Munteanu, 1979, 431.

Timișoara, which is situated at approximately 1 km South from the crossroad with the road of Buceșnița⁴.

3. Goleț (Buceșnița village). In this point was discovered a hoard dated in the time of Gallienus (253-254 p.Hr). *The hoard discovered in 1840, by a country woman named Maria Terebuga, while digging a corn field, was hidden in a chest*⁵.

4. Petroșnița (Buceșnița village). In this point there is a Roman building, which lies at 200 meters west from the land mark on DN 6 which indicates kilometer 10 to Caransebeș. It was incompletely studied in 1995⁶.

5. Timiș Valley (Cârpa). In this point there had been recorded marks of Roman materials since the end of the 19th century⁷. In the year 2006, when the network of drinking water was introduced in the village, at the entrance of the settlement near the house of Munteanu's family were revealed marks of Roman walls bound with mortar, bricks and Roman pottery. A summary archeological investigation was made, which revealed a Roman river stone wall bound with mortar orientated east-west, crab of 0,90m⁸.

6. Vălișoara (Buceșnița village). In the point called Șes, which lies at approximately 400 meters south-west from the village were recorded marks of tiles and fragments of pottery⁹.

7. Vârciorova (Bolvașnița village). In the point called *La Copaci* were recorded stone walls bound with mortar, tiles and pottery material¹⁰.

Following, we are referring only to the researches made in the point called *La Numere*, which lies right of the Buceșnița village and recorded as being along the road DN6. When this important portion of the road line was modernized in the autumn of 2006 there appeared the marks of Roman constructions.

In a first stage we initiated making a section of 30 X 2 m North-South (fig. 1), a parallel section with the national road, revealing 6 wall of which 4 of river stone bound with mortar and 2 of limestone and bricks.

⁴ Petrovsky / Munteanu, 1979, 431-432.

⁵ Medelet 1994, 262.

⁶ Ardet 2000, 217-222.

⁷ Tudor 1968, 36.

⁸ The research collectivity is formed by A. Ardet, Lucia Ardet and Flavius Muntean.

⁹ Petrovsky / Munteanu, 1979, 435.

¹⁰ Bozu/Munteanu/Petrovski 1982, 328.

This situation required enlargement of the section towards west with 4 more meters. After this change we succeed to catch 3 quadrilateral rooms noted by us with *A, B, C* (pl. II). We mention that these diggings were not finalized due to the unfavorable weather conditions¹¹. We hope to begin as soon as possible the study of this important archeological point.

Due to this impediment in our research we succeeded in getting to only 1 meter depth overtaking a stratigraphic situation which can be changed. In this conditions the first level surprised us by its depth of 1 m. It is composed of a yellow loam mixed with sand, thick of approximately 0,30-0,40m. This situation appears outside the rooms, more exactly in the small squares 1-4, 12-17, 23-25. Over this level there is a section of ruins composed by stones and mortar outside the buildings. Inside the buildings this section is composed by tiles bound with stones from the walls, thick of 0, 30-0,40m. Over these archeological there levels is the modern earth, thick of appreciatively 0,20m.

Room *A* is composed by two parallel walls, which lies at a distance of 6 m one by the other (fig. 1). These walls are made of river stone bound with mortar and are 0,75m thick. These walls are closed with a stone wall, tighter than the one mentioned before, with a thickness of 0,50m. Inside these walls we succeeded to discover in the northern side the floor made of bricks with the dimensions of 42X27 cm. In the south of this building the floor is composed by smaller bricks with the dimensions of 22X22cm. In the middle of the room the brick layer was destroyed by some locals who made some modern sounding.

The second room noted by us with *B* lies at 5 meters south of the building *A* and has a rectangular form with the dimensions of 6 X 5,7m. The northern wall and the southern one are 0,75m thick and the eastern one and the western one are 0,50m thick. The walls are made of river stone bound with mortar. The third room discovered during these researches is in the most far southern side of the section and was surprised in the small squares 26-30 (Fig. 2).

This building is composed by two parallel walls made of limestone and brick bound with mortar. They are 0,90m thick, being closed by a similar wall destroyed in modern times. We mention that this building had outside four alternative sections of opus signium and plaster. In the interior these walls were lined with pieces of marble boot. We suppose it was a water basin.

¹¹ The researches started at the middle of September and developed during October.

Discovers made at Bucoşnița were not very generous with archeological material, even if this material (pottery, ferrum, coins) missed completely. The only discovers that deserve a special attention is represented by a brick which has printed the stamp *MID*¹² (fig. 3) with the dimensions 23 X 19 cm and thickness of 5 cm. A piece of brick has only the letter *M* stamped, which comes also from a brick with the stamp *MID*.

Except these two bricks, two pieces of tiles were discovered, with the stamp *G T I*¹³ (fig. 4), having the printed letters in a cartridge with the dimensions of 8 X 3, 5cm.

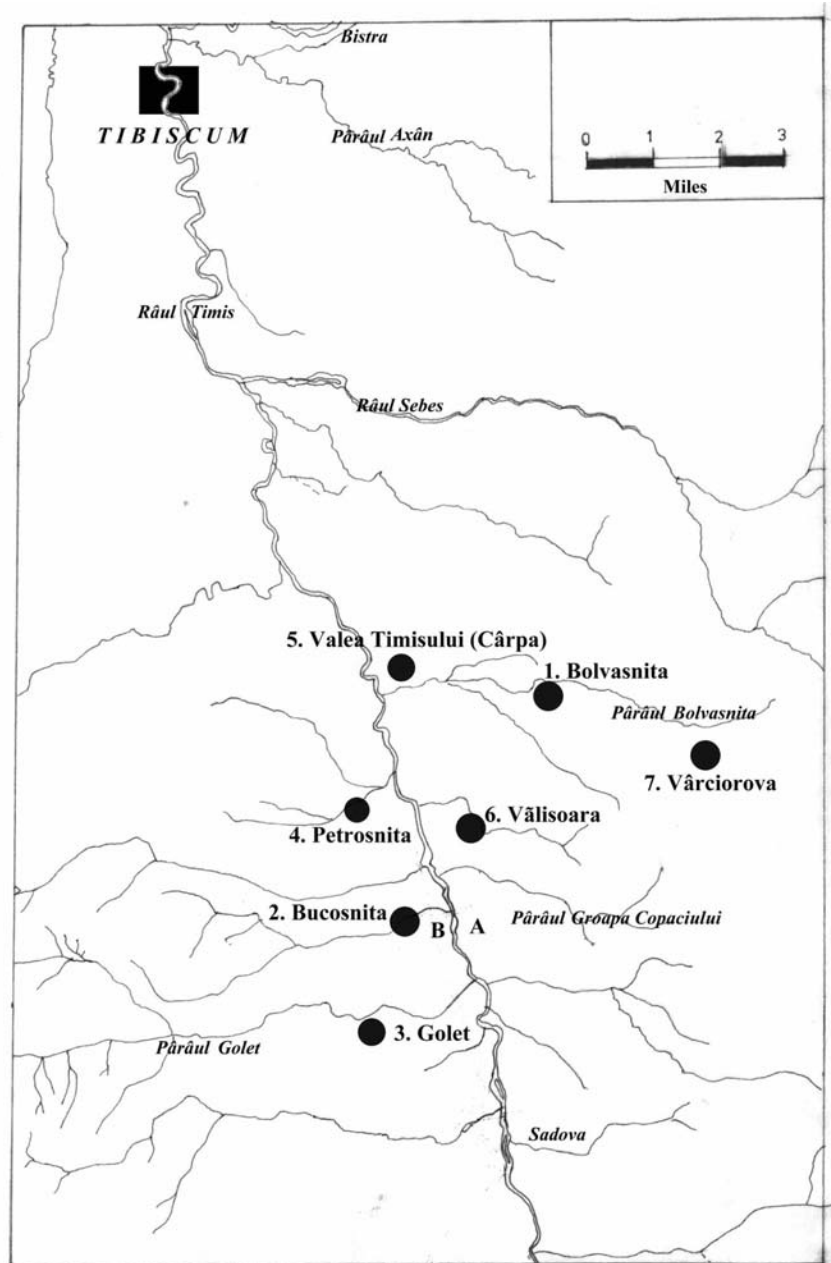
The archeological researches made in Bucoşnița at the point called *La Numere* represent a big step in knowing the area, even if they were not exhausted and the archeological discovers were not very rich. These researches together with the one from Petroşnița and Timiș Valley inscribe in a larger area that will be further studied. We say that this is very probably the Roman settlement of *Mascliane*, which lies at a distance of 14 miles from *Tibiscum*. In this stage of the research we suppose we have a *villa rustica*.

¹² IDR III/1, 263.

¹³ IDR III/1, 261.

BIBLIOGRAPHY

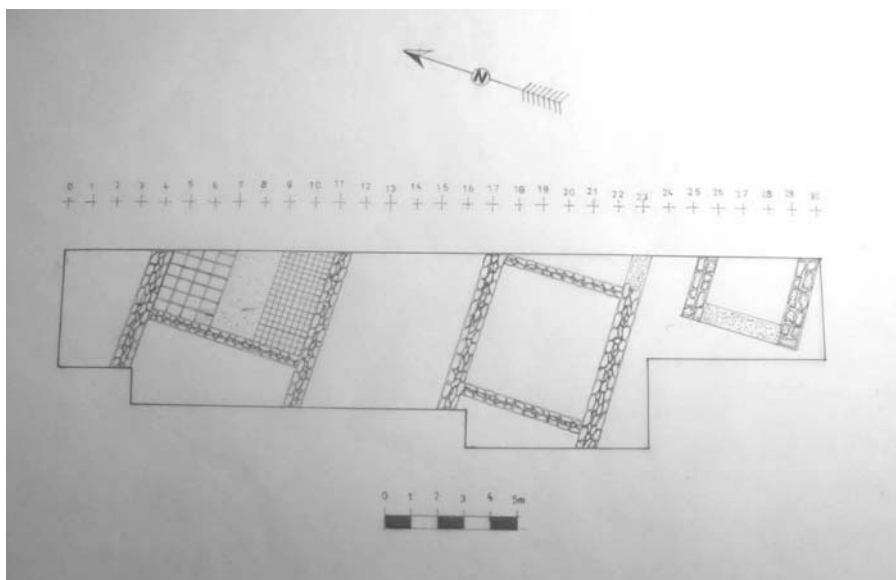
- Ardeț 2000 A. Ardeț, O construcție romană descoperită la Petroșnița (jud. Caraș-Severin), in *Banatica*, 15, 2000, p. 217-222.
- Bozu/Munteanu /Petrovsky 1982 O. Bozu, I. Munteanu, R. Petrovsky, Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin, XVI. Vârciorova (com. Bolvașnița), in *StComC* IV, 1982, p. 328.
- Caraș-Severin 1981 *Caraș-Severin*. Monografie (Ed. T. Jurjică), Ed. Sport-Turism, 1981, p. 9-11.
- IDR III/1, 1977 *Inscripțiile Daciei Romane*, Vol. III:Dacia Superior, 1, Zona de Sud-Vest, Ed. Academiei Române, 1977.
- Medelet 1994 Fl. Medelet, Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène, secolul IV î.Chr. – 106 d. Chr., in *AnB*. Serie nouă. Arheologie-Istorie, III, 1994, p. 262, nr. 60.
- Petrovsky / Munteanu, 1979 R. Petrovsky, I. Munteanu, Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin (I), în *StComC* III, 1979, p. 431-432 (I. Bucosnița); p. 434-435 (IX. Valea Timișului); p. 435 (X. Vălișoara).
- Tudor 1968 D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia Romană*, Ed. Științifică, București, 1968.



Pl. I. Map of Caransebeș Depression.



Fig. 1. Buceșnița “La Numere”. Archeological researches 2006.



Pl. II. Bucoșnița “La Numere”. Plan of archeological researches 2006.



Fig. 2. Bucoșnița “La Numere”. The Bath



Fig. 3. Buceșnița “La Numere”. The Stamp *MID*



Fig. 4. Buceșnița “La Numere”. The Stamp *GTI*

UN CUPTOR DIN VATRA SATULUI MEDIEVAL RĂDVANI

Ioan Crișan

Cuvinte cheie: Bihor, sat medieval, cuptor
Mots clef: Bihor, village médiéval, four

Situl arheologic Rădvani se află la circa 3 km sud-vest de centrul localității Cefa, județul Bihor, și la tot atâția kilometri de frontiera româno-ungară, la marginea de nord a Pădurii Rădvani pe un grind ce se ridică din câmpia joasă a Crișurilor. Această poziție a făcut ca în literatura de specialitate situl să fie cunoscut și sub denumirea de Cefa-La pădure. Este un sit multistratificat, cu nivele de locuire începând din neolitic. Cercetările arheologice coroborate cu izvoarele scrise au condus la localizarea în acest punct a unei așezări, care, din anul 1214¹ până în secolul al XVII-lea când a fost părăsită², apare în documente sub numele de *Rădvani*.

În funcție de topografia locului, suprafața așezării a fost împărțită în patru sectoare: *A, B, C, D*. Între anii 1990-1999 săpăturile s-au derulat în sectorul *D* unde locuirea s-a dovedit a fi mai consistentă. Au fost investigate mai multe complexe de locuire și anexe gospodărești, fiind vizate în principal nivelele medievale timpurii de locuire. Rezultatele săpăturilor au fost parțial publicate în literatura de specialitate.

În secțiunea S II/C, practică în anul 1995, la distanță de 2,50 m nord de locuința L₁₅, pământul înroșit semnală existența în peretele de vest al secțiunii a unui complex cu puternice urme de ardere. În caseta deschisă pentru dezvelirea acestui complex, la adâncimea de 0,60 m, s-a conturat forma unei încăperi de formă dreptunghiulară de 2,50 X 2 m, cu latura lungă pe direcția secțiunii. Acoperișul acesteia, probabil în două ape, era sprijinit pe stâlpi de lemn, implantați în spatele laturilor scurte. Urmele stâlpilor, cu diametru de 0,20 m, se distingeau clar la baza stratului cenușos de culoare albicioasă cu depuneri medievale gros de 0,30 m, adâncindu-se cu 0,20 m în stratul următor.

¹ Györfy Gy., *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, vol. I, Budapest, 1966, p. 656

² C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1967, p. 394; I. Bársony, *Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, XXII, 1992, p. 105

În colțul de nord-est al încăperii, sub nivelul de călcare al acesteia, aflat la 0,85 m de la suprafața solului (0,40 m de la baza stratului cu depuneri medievale) era săpat un cuptor de mari dimensiuni având formă semilunară. În sistemul de numerotare a complexelor din așezare complexul are indicativul de *Cp.g. I*. Vatra cuptorului, amenajată prin lutuire, cu axele de 2 x 1 m, se afla la adâncimea de 1,70 m de la suprafața solului (1,20 m de la baza stratului). Înălțimea maximă a bolții era de 0,70 m. În fața gurii cuptorului se afla groapa de deservire a acestuia, de formă ovală în lungime de 1,60 m și lățime de 0,85 m, cu fundul albiat. Accesul la gura cuptorului se făcea coborând treptele săpate pe marginea încăperii care îl adăpostea.

Cuptorul era prevăzut cu un sistem de suflare a aerului pentru întreținerea focului și obținerea unor temperaturi ridicate. În spatele cuptorului, în poziție centrală, la nivelul medieval de călcare, se afla orificiul, cu diametrul de 0,10 m, al unui canal subteran ce cobora vertical și, ramificându-se sub pământ, ajungea la camera de ardere în trei puncte suprapuse, cu deschidere largă de formă ovală, situate pe vatră, în perete și pe boltă. Un alt orificiu având același diametru se afla pe podina încăperii spre vest de primul. Deschiderea sa de formă ovală (0,25 x 0,15 m) atingea partea de vest a bolții cuptorului. Probabil că un canal similar era practicat și în partea dreaptă a bolții, prăbușită în vechime. Ca să se creeze un curent puternic, aerul trebuia suflat cu ajutorul unor burdufuri sau foale. În acest fel se întreținea focul pe vatra cuptorului, iar fumul se evacua pe gura acestuia. Având în vedere că lutuiala vetrei era arsă până aproape de vitrificare, în cuptor temperatura ajungea la valori ridicate. Interiorul încăperii care adăpostea cuptorul, groapa cuptorului și cavitatea acestuia erau pline cu cenușă și cărbune. Erau resturi ale combustiei materialului din cuptor dar probabil și ale incendiului care la un moment dat a mistuit întregul complex.

Materialul arheologic scos la lumină constă din fragmente ceramice și oase animale. Nu au fost găsite alte materiale și nu au apărut indicii că acest cuptor ar fi servit unei anumite activități meșteșugărești. Fără a da un răspuns definitiv credem că el avea o destinație gospodărească, fiind un cuptor de copt pâine. În acest caz el putea fi o anexă a locuinței *L*₁₅, dar putea deservi și alte gospodării care se aflau în imediata vecinătate.

Cuptoare de acest tip au mai fost descoperite în așezare, unele de dimensiuni apropiate, având aceeași destinație, dar fără sisteme de suflare a aerului. Cuptoarele din locuințe, fără a fi adâncite, erau săpate într-un colț al acesteia. De dimensiuni mult mai mici ele serveau doar la încălzitul acestora.

Fragmentele ceramice descoperite în cuptor provin de la vase-borcan și de la căldări de lut și prezintă caracteristici asemănătoare cu cele descoperite în locuința L₁₅ și în celelalte locuințe apropiate (L₁₂ și L₁₄), aflate în aceeași poziție stratigrafică cu cuptorul. Prin caracteristicile pe care le prezintă ceramica permite încadrarea cronologică a complexului în linii largi în secolul XII³.

UN FOUR MÉNAGER DU VILLAGE MÉDIEVAL RĂDVANI

Resumé

Au cours de la campagne des fouilles archéologiques de l'année 1995 sur l'emplacement du village médiéval Rădvani (village disparu du département de Bihor) a été découvert un four médiéval prévu d'un système ingénieux du soufflage pour l'entretien du feu. Le four avait une destination ménagère, probablement à la cuisson du pain. À l'appui du matériel céramique, le four date du XII^e siècle.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Rădvani. Le four domestique Cp. G.1.

Pl. I. Rădvani. Cp. G.1. 1. Plan. 2. Profile stratigraphique.

Pl. II. Rădvani. Céramique médiévale. Le XII^e siècle.

³ Pentru ceramica medievală din Bihor din secolele XI-XIII, a se vedea S. Dumitrașcu, *Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII - XI)*, Oradea, 1978; Idem, *Biharea*, I, 1994, p. 207-213; I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana. Secolele X-XIII*, Oradea, 2006, p. 77-81

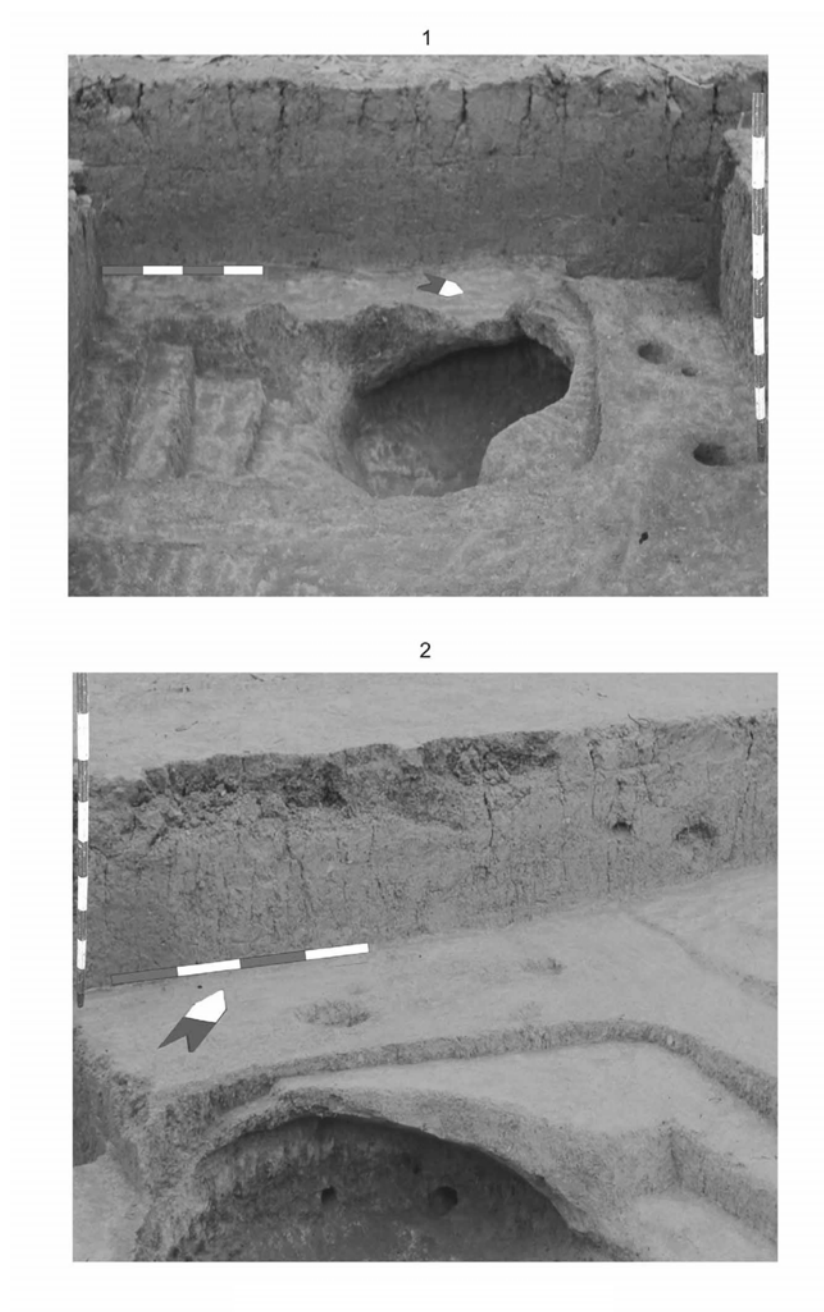
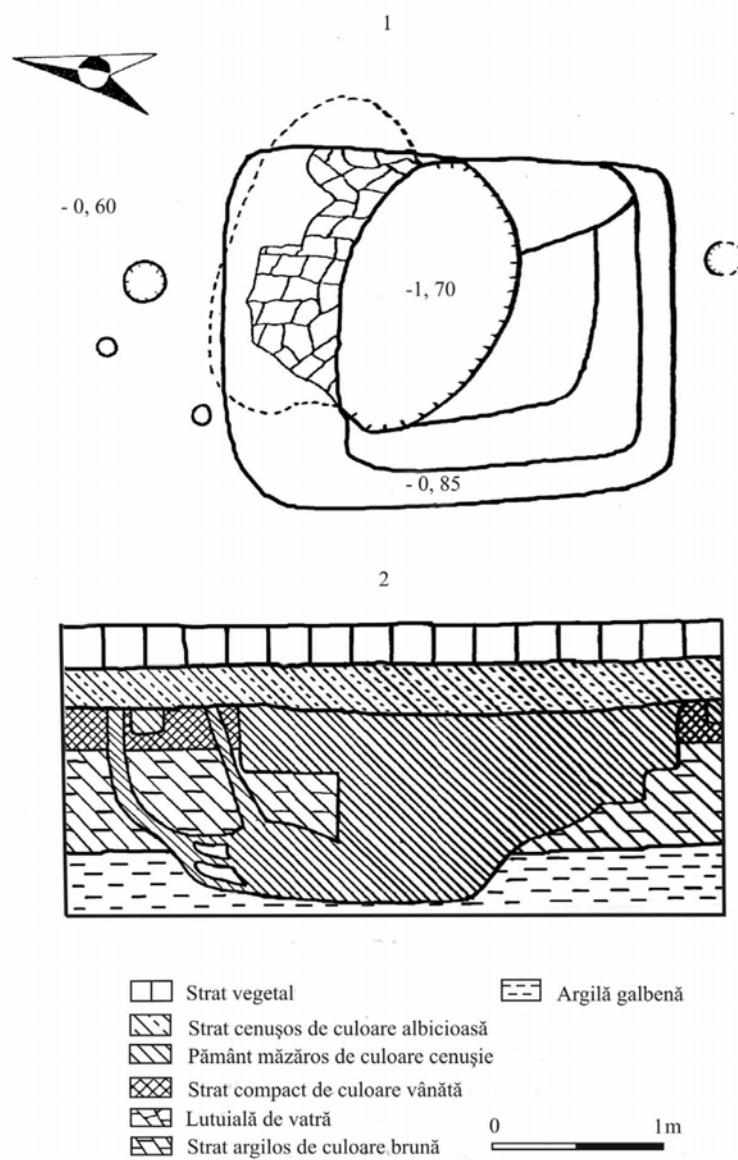
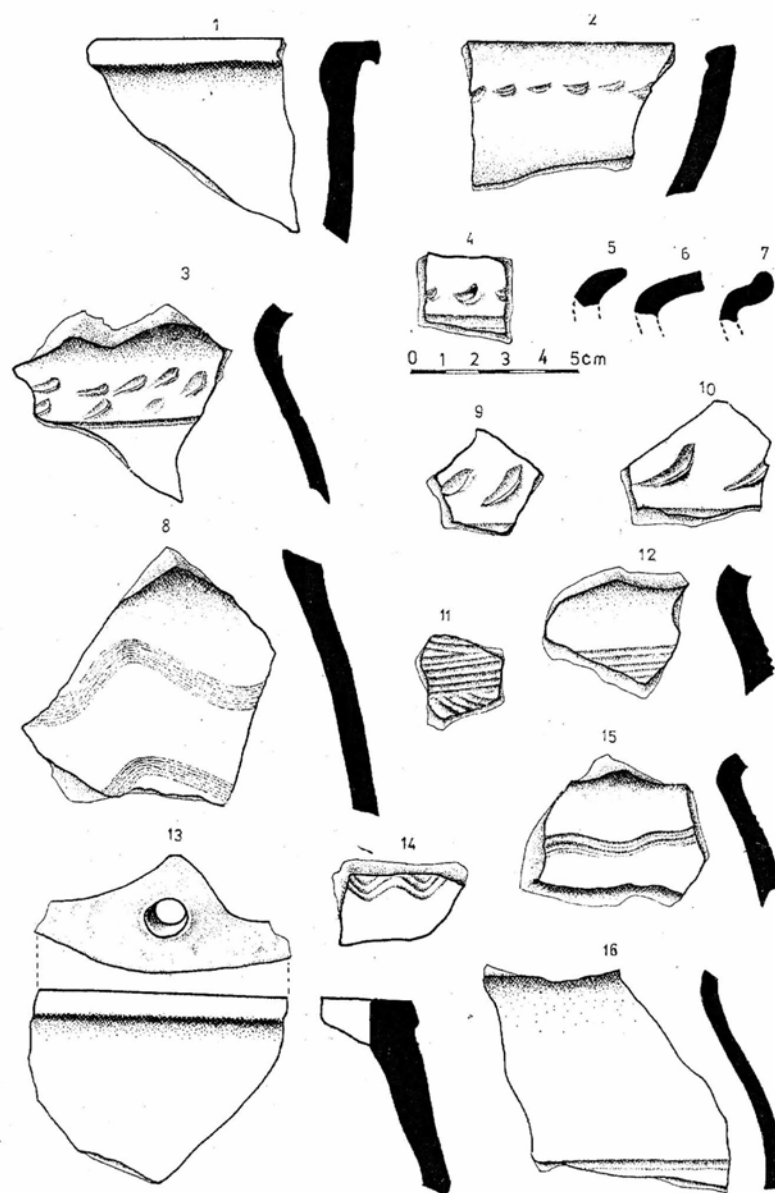


Fig. I. 1, 2. Cuptorul gospodăresc Cp. G.1



Pl. I. Cuptorul gospodăresc Cp. G.1. 1. Plan. 2. Profil stratigrafic.



Pl. II. Rădvani. Ceramică sec. XII

RAPORT PRELIMINAR PRIVIND SĂPĂTURILE DE SALVARE DE LA SLATINA TIMIȘ „GURA ILOVEI”

Adriana Radu

Cuvinte cheie: Banat, cultura Basarabi, platformă de pietre

Mots clef: Banat, la culture de Basarabi, plateformes en pierres

Lucrările de modernizare a șoselei naționale DN6, pe tronsonul cuprins între Caransebeș – Bahna, au impus efectuarea unor cercetări arheologice în vederea eliberării terenului de sarcină istorică, desfășurate în special în zona culoarului Timiș-Cerna. Depresiunea intramontană Timiș-Cerna, cu orientare axială N-S, reprezintă morfostructural un graben periferic al Carpaților meridionali, ce evoluează de-a lungul unui sistem de falii, dezvoltate pe linia axului, având o constituție complexă, cu alternanțe între porțiuni înguste (mici defilee și chei la Armeniș, Mehadia etc.) și bazine de eroziune cu relief deluros. O astfel de zonă este cea de la Slatina Timiș¹.

Situl preistoric de la Gura Ilovei, din hotarul comunei Slatina Timiș, este cunoscut în literatura de specialitate datorită importanțelor descoperiri eneolitice². El se află în dreapta șoselei naționale DN6, în direcția Caransebeș-Băile Herculane, la 100 m spre nord de ramificația din care se desprinde, către stânga, drumul ce duce spre satul Ilova (Fig. I). Situată într-o zonă mai înaltă, ce se ridică la cca. 400 m față de râul Timiș, pe prima terasă înaltă a acestuia, așezarea este amplasată pe un promontoriu ale cărui laturi abrupte creează un sistem natural de apărare. Legătura cu dealurile vestice se realizează prin sud-est, zonă în care platoul coboară lin și unde sistemul de apărare s-ar fi putut realiza printr-un șanț, sugerat de configurația terenului. Baza laturii nordice este scăldată de pârâul Ilovei.

Întrucât marginile locuirii preistorice se întind până în dreptul șoselei naționale DN6, a fost necesar să se efectueze săpături de salvare în marginea de către drum a platoului (Fig. II).

¹ C. Scheușan, *Depresiunea Domașnea-Mehadia*, Reșița, 1997, p.3-4.

² G. Lazarovici, I. Munteanu, *Așezarea eneolitică de la Slatina Timiș*, în *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, IV, Caransebeș, 1982; G. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, p.102; A. Radu, *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002.

DESCRIEREA SĂPĂTURILOR

Secțiunea S1 (15x2m), prin care s-a urmărit stabilirea limitelor așezării eneolitice, a fost trasată la cca. 70 m de intersecție, în direcția către pârâului Ilovei, spre Caransebeș, într-o zonă joasă. Fiind plasată în afara spațiului ocupat de așezarea eneolitică, secțiunea S1 ar fi trebuit să fie sterilă din punct de vedere arheologic sau, cel mult să dețină urme ale trecerii locuitorilor preistorici pe aici. Rezultatele săpăturilor au întrecut aceste supoziții.

După îndepărtarea stratului vegetal gros de cca. 0,10-0,12 m, culoarea pământului devine gălbuie, încep să apară pietre și câteva fragmente ceramice. De la jumătatea caroului 3, în dreptul metrului 5, se conturează o platformă compactă formată din pietre de râu de diferite mărimi, așezate una lângă alta și una peste alta. Densitatea dispunerii lor variază. Există atât porțiuni în care platforma este mai subțire, cât și zone în care, la săpare, pietrele s-au dislocat foarte ușor și nu au mai fost susținute de altele în adâncime. În unele locuri, în urma dislocării pietrelor au apărut suprafețe circulare, ce sugerează existența unor stâlpi de susținere ai locuinței. Săpăturile ulterioare nu au confirmat prezența acestora. Lungimea păstrată a acestei locuințe este de 9,5 m (Fig III).

Săpăturile din suprafața carourilor 5, 6, 7, au furnizat mai multe fragmente ceramice decât cele efectuate în carourile 3-4, unde au fost găsite urmele mărunte de cărbune și câteva bucăți de pământ ars.

În timpul operațiunii de spăcluire și de demontare a acestei platforme cioburile vaselor s-au concentrat în zona carourilor 5-7. Între pietre, pământul a fost de culoare brună.

Grosimea platformei a variat între 0,18-0,26 m (Fig. IV). După îndepărtarea ei și după efectuarea operațiunii de nivelare și îndreptare a apărut un strat cu pământ galben-lutos, tare. Continuarea săpăturilor, cu un nivel de cca. 0,15 m, ne prezintă un strat cu o consistență asemănătoare și rare fragmente ceramice, în parte sa superioară. Următorul nivel, săpat într-un pământ galben, lutos, compact, nu a păstrat nici un fragment ceramic. El a fost considerat steril din punct de vedere arheologic.

În exteriorul platformei, în carourile 1-2-3 s-a mai săpat în adâncime un nivel de cca. 0,20 m. Pământul a fost galben, lutos, compact, cu nuanțe roșietice, destul de greu de săpat, iar fragmentele ceramice au fost rare. Baza acestui nivel a fost marcată din loc în loc prin pietre de diferite mărimi. Ele ar putea să reprezinte nivelul de amenajare și de construcție al platformei. Un nou nivel, de cca. 0,18-0,20 m, săpat în pământul galben tare este marcat în partea superioară prin foarte rare

fragmente ceramice. La cca. 0,6 m față de nivelul actual al solului urmele de locuire din afara locuinței încetează să apară. (Fig. V)

DESCRIEREA MATERIALULUI

Factura ceramicii este semifină, mai rar fină și de uz comun. Categoria semifină, executată din pastă compactă, cu nisip, pietricele mărunte și uneori mici fragmente ceramice, prezintă o anumită duritate. Rare sunt cazurile în care pasta este moale, afânată. În spărtură culoarea este brun-roșcată, cenușiu deschis sau închis, mai rar negru. Exteriorul, bine netezit prezintă un slip brun-roșcat, cenușiu, cenușiu-cafeniu, cenușiu-brun, cu o nuanță roșiatică puternică, mai rar cenușiu închis sau negru-cenușiu. Interiorul vaselor este cenușiu-deschis sau închis, negru-cenușiu, brun-roșcat.

Categoria ceramicii fine prezintă aceleași caracteristici cu specificația că pereții vaselor sunt mai subțiri. Uneori apar cioburi ce prezintă stratul interior de culoare neagră, iar în exterior, slipul negru conține nisip și paiete de mică.

Fragmentele ceramice, puțin numeroase, nu permit reconstituirea unui număr mare de vase. Sunt întâlnite oale de mari dimensiuni cu buza lată, răsfrântă către exterior, cești și căni cu buza evazată, toarte în bandă cu secțiune ovală, străchini tronconice și străchini cu buza aplecată către interior având exteriorul fațetat.

Marea majoritate a fragmentelor ceramice au fost decorate. Ornamentele au fost realizate din caneluri, prin șampilare și incizie.

Canelurile sunt puțin numeroase. Dispuse pe gâtul vaselor sau în partea superioară a corpului, de cele mai multe ori sunt însoțite de motive incizate și șampilate (Pl. 1 / 1, 2, 7; 2/1, 2; Fig. 1/2; 2/1,2).

Motivele imprimate s-au obținut prin folosirea unei ștampile din lut³. Ștampilarea a fost folosită în redarea S-urilor aplicate pe buza sau corpul vaselor și pe toarte. Șirurile de S înălțuite sunt dispuse vertical, orizontal, se îmbină și redau motive diferite (Pl. 2/1, 2; 3/6; Fig. 1/2). De asemenea, această tehnică a fost folosită în redarea imprimeurilor șnurate, a șnurului fals. Ornamentul a creat motive liniare simple sau benzi din linii apropiate și ghirlande (Pl. 1/ 2, 6, 7, 8; Fig. 1/1). Șiruri de puncte (Pl. 1/3), ornamente având o formă apropiată de cea a literei „epsilon” (aplicate și ele pe buza sau corpul vaselor) (Pl. 2/4, 6; 3/5; Fig. 2/1), constituie o altă variantă a acestor motive. Mici triunghiuri sau romburi imprimate prin ștampilare, marchează baza gâtului vasului sau baza unui ornament aplicat în această zonă sau în altă parte (Pl. 1/ 1, 4, 7).

³ M. Gumă, *O nouă descoperire aparținând culturii Basarabi în sudul Banatului*, în *St.Com. C, IV*, Caransebeș, 1982, p. 162, nota 2.

Inciziile sunt realizate din linii adânci, dispuse paralel, situate distanțat, apropiat sau îmbinate unghiular (Pl. 1/7; 3/2-4, 7, 8). Ele formează benzi orizontale hașurate în rețea (Pl. 2/7; 4/4, 5), triunghiuri incizate și hașurate (Pl. 1/1; 3/1; 4/1, 3, 6-9), incizii repetate în forma literei C - delimitate de benzi șnurate sau incizate (Pl. 2/3, 5, 7), benzi hașurate prin incizii în V sau în zig-zag (Pl. 4/1, 2), spirale hașurate (Fig2/2). Ele sunt dispuse pe buza și pe corpul vaselor.

Toate aceste motive ornamentale sunt astfel combinate încât pe aceeași suprafață putem găsi caneluri, incizii sau impresiuni.

ÎNCADRARE CULTURALĂ

Prin factură, forme și ornamente ceramica aparține culturii Basarabi.

Tipurile de locuințe întâlnite în cadrul acestei culturi sunt cele de suprafață (considerate mult timp ca specifice acestor așezări)⁴, dar și semibordeiele și bordeiele, cercetate în așezarea de la Valea Timișului⁵. Cele două locuințe de suprafață⁶ descoperite la Valea Timișului și Gornea – Țărmuri⁷ aveau podeaua formată dintr-un pat de pietriș, bine tasat, acoperit cu un strat de lutuială. Nici una dintre acestea nu a avut mai multe camere și, în interiorul lor, nu au fost găsite vetre sau părți din ele. La Valea Timișului, unele bordeie și semibordeie au fost podite cu pietriș mărunț sau piatră de râu de dimensiuni mari⁷. În acest context putem spune că podeaua din pietre a locuinței de la Slatina Timiș-Gura Ilovei nu constituie o noutate pentru cultura Basarabi.

Pentru motivele ornamentale cele mai bune analogii le găsim în așezarea din imediata apropiere de la Valea Timișului „Rovină”⁸, dar și printre fragmentele ceramice descoperite la Gornea – Țărmuri⁹ și „Piatra Ilișovei”¹⁰. Ele își găsesc corespondențe în toată aria cu descoperiri aparținând culturii Basarabi și în cadrul grupului Bosut¹¹ din Serbia. Formele ceramice, care datorită stării fragmentare a materialului sunt greu de reconstituit, prezintă aceleași analogii.

⁴ Idem, *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, în *St.Com.C*, II, Caransebeș, 1977, p. 261.

⁵ M. Gumă, N. Gumă, *Săpături de salvare la Valea Timișului (Județul Caraș-Severin)*, în *Banatica* IV, Reșița, 1977, p. 49.

⁶ M. Gumă, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în *Banatica*, 7, Reșița, 1983, p. 77.

⁷ *Ibidem*.

⁸ M. Gumă, N. Gumă, *op. cit*, p. 79-82.

⁹ Gh. Lazarovici, *Gornea, Preistorie*, p. 95-105.

¹⁰ M. Gumă, *O nouă descoperire...*, p. 156-163.

¹¹ *Ibidem*, p. 165; M. Gumă, N. Gumă, *op cit*, p. 65.

Canelurile, cu o frecvență ridicată în toate siturile aparținând acestei culturi, sunt mai slab reprezentate în așezarea de la Slatina Timiș, poate și datorită numărului redus de fragmente ceramice.

Ornamentele în forma literei epsilon¹² găsite la Slatina Timiș au analogii în ceramica de la Valea Timișului și în cea de la Piatra Ilișovei. Ele constituie un element de tradiție de tip Insula Banului¹³.

În literatura de specialitate, în raza comunei Slatina Timiș, la Ilova¹⁴, a fost menționată o așezare Basarabi. Ea a fost descoperită de Marian Gumă și profesorul Munteanu (din Vărciorova) și a fost localizată în punctul numit „Șesul cu spini” situat pe o terasă înaltă aflată în vecinătatea estică a căii ferate Băile Herculane-Caransebeș și la aprox 400 m vest de poalele dealului „Fața Ilovei”.

Considerăm că întreprinderea unor noi săpături ar putea să aducă lămuriri asupra intensității locuirii din punctul „Gura Ilovei” precum și noi date referitoare la legătura dintre cele două situri.

RAPPORT PRELIMINAIRE CONCERNANT LES FOUILLES DE SAUVETAGE DE SLATINA TIMIS „GURA ILOVEI”

Résumé

Les travaux de modernisation de la chaussée nationale DN6, dans le secteur Caransebes-Bahna, ont nécessité des fouilles archéologiques, déployées en spécial dans la zone du couloir de Timis-Cerna.

Le site préhistorique de Gura Ilovei, situé dans le territoire de la commune de Slatina Timis, est connu dans la littérature de spécialité pour ses importants vestiges énéolithiques. En tenant compte du fait que le logement préhistorique s'étend jusqu'à la chaussée nationale DN6, il a été nécessaire de réaliser des fouilles de sauvetage, en marge de la voie vers le plateau.

¹² M. Gumă, N. Gumă, *op cit*, p. 65, PL. XV/4,13, PL. XVIII/3; M. Gumă, *Unele probleme și perspective...*, p. 263, Pl. IV /1, 2, 6.

¹³ M. Gumă, N. Gumă, *op cit*, p. 65.

¹⁴ *Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin, I*, în *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, III, 1979, p.432; S. A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, VI, 2004, p. 85

La section S1 (15x20 m), qui a eu pour but la délimitation de l'étendue de l'établissement énéolithique, a été tracée en dehors de l'espace occupé par cet établissement.

Après l'enlèvement de la végétation, de la moitié du carreau 3, devant le mètre 5, se contourne une plateforme compacte en pierres, mises l'une sur l'autre. La longueur gardée de celle-ci a été de 9,5 m, ayant une épaisseur variable, entre 0,18-0,26 cm.

Les fragments céramiques découverts sont de facture demi-fine, plus rare fine et d'usage commun. L'extérieur, bien poli, présente un slip brun-rougeâtre, gris, gris-brunâtre, avec une puissante nuance rougeâtre, plus rare gris foncé ou noir gris.

La plus grande majorité des fragments céramiques ont été décorés. Les cannelures sont peu nombreuses. Les motifs imprimés formés des rangées de S entrelacés, des imprimés cordées (la technique du faux cordon), rangées de points, des ornements ayant une forme similaire de la lettre „epsilon”, des petits triangles ou des rhombes imprimés par estampillage. Les incisions sont réalisées des lignes foncées, disposées en parallèle, avec des espaces entre eux, ou combinées d'une manière angulaire. Celles-ci forment des bandes horizontales hachurées en réseau, des triangles incisés et hachures, des incisions répétées en la forme de la lettre C, des bandes hachurées par des incision en V, des spirales hachurées. Toutes de ceci sont disposées sur le col et le corps de la vaisselle.

Selon la facture, formes et ornements cette céramique appartient à la culture de Basarabi. Les meilleures analogies peuvent être trouvées dans l'établissement de *Rovina* de la vallée de Timiș et aussi parmi les fragments céramiques provenant de Gornea-Țărmuri et de Piatra Ilișovei. Aussi, celles-ci ont des correspondances dans toute l'aire avec des découvertes appartenant à la culture de Basarabi du groupement Bosut de la Serbie.

Dans la littérature de spécialité, dans l'aire de la commune de Slatina Timis, a été mentionné un établissement de Basarabi. Celui-ci a été découvert par Marian Gumă et le professeur Munteanu (de Vârciorova), étant localisé dans le point dénommé *Șesul cu spini*.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. I. 1 Slatina Timiș – *Gura Ilovei*, vue générale du site énéolithique. 2. Slatina Timiș – *Gura Ilovei* – vue de la chaussée du site et de la section S1.

Fig. II. L'élévation topographique du site Slatina Timiș – *Gura Ilovei*.

Fig. III. 1. Slatina Timiș – *Gura Ilovei*, vue générale de la section S1. 2 Détail de la plateforme en pierres.

Fig. IV. 1. Slatina Timiș – *Gura Ilovei*, la plateforme en pierres. 2. Section dans la plateforme en pierres.

Fig. V. Slatina Timiș – *Gura Ilovei*, couche de fond et profile de la section S1/2004.

Pl. 1-4. Slatina Timiș – *Gura Ilovei*, céramique appartenant à la culture de Basarabi.

Fig. 1-2. Slatina Timiș – *Gura Ilovei*, céramique appartenant à la culture de Basarabi.



1.



2.

Fig. I. 1. Slatina Timiș „Gura Ilovei”, vedere generală a sitului eneolitic; 2. Slatina Timiș „Gura Ilovei” – vedere dinspre drum a sitului și a secțiunii S1.

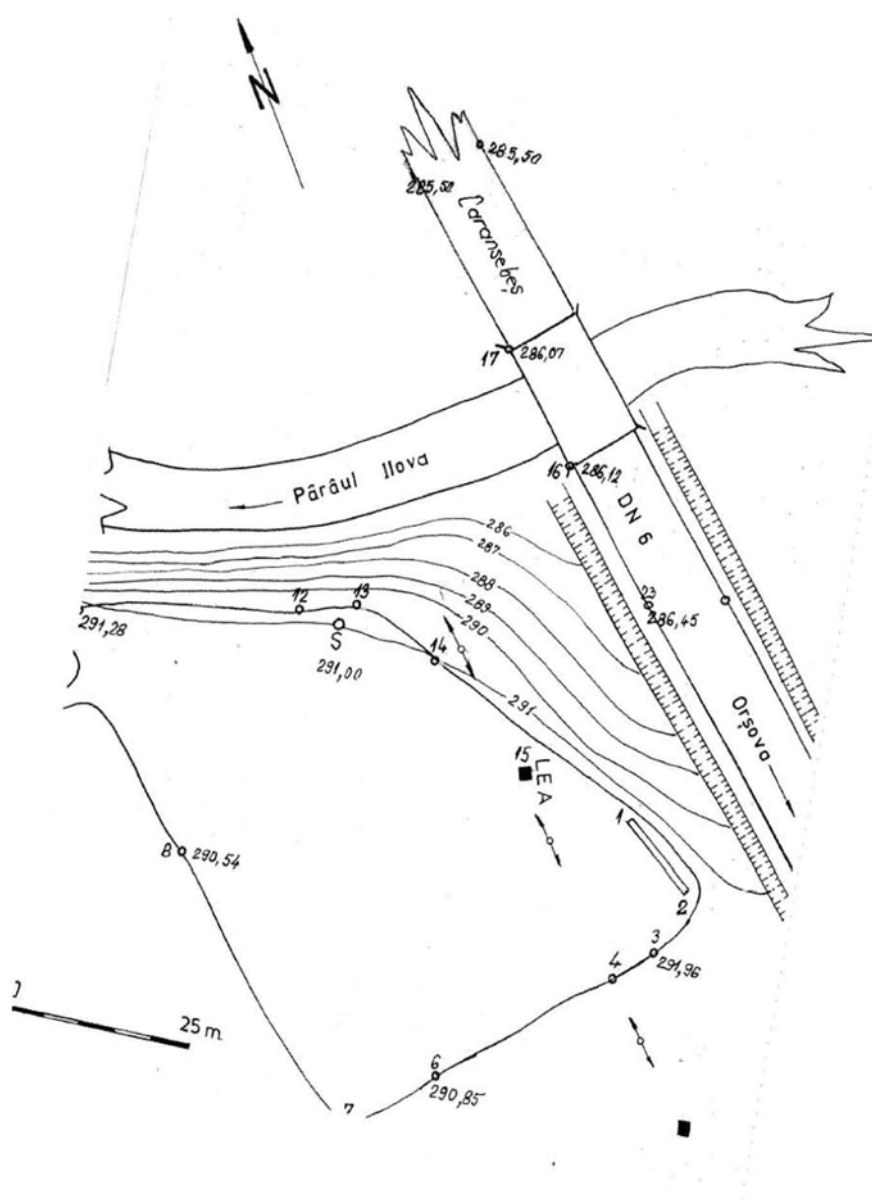


Fig. II. Ridicarea topografică a sitului Slatina Timiș – „Gura Ilovei”.



1.



2.

Fig. III 1. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, vedere de ansamblu a secțiunii S1; 2. Detaliu platformă pietre.



1.



2.

Fig. IV 1. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, platforma din pietre; 2. Secțiune în platforma din pietre.

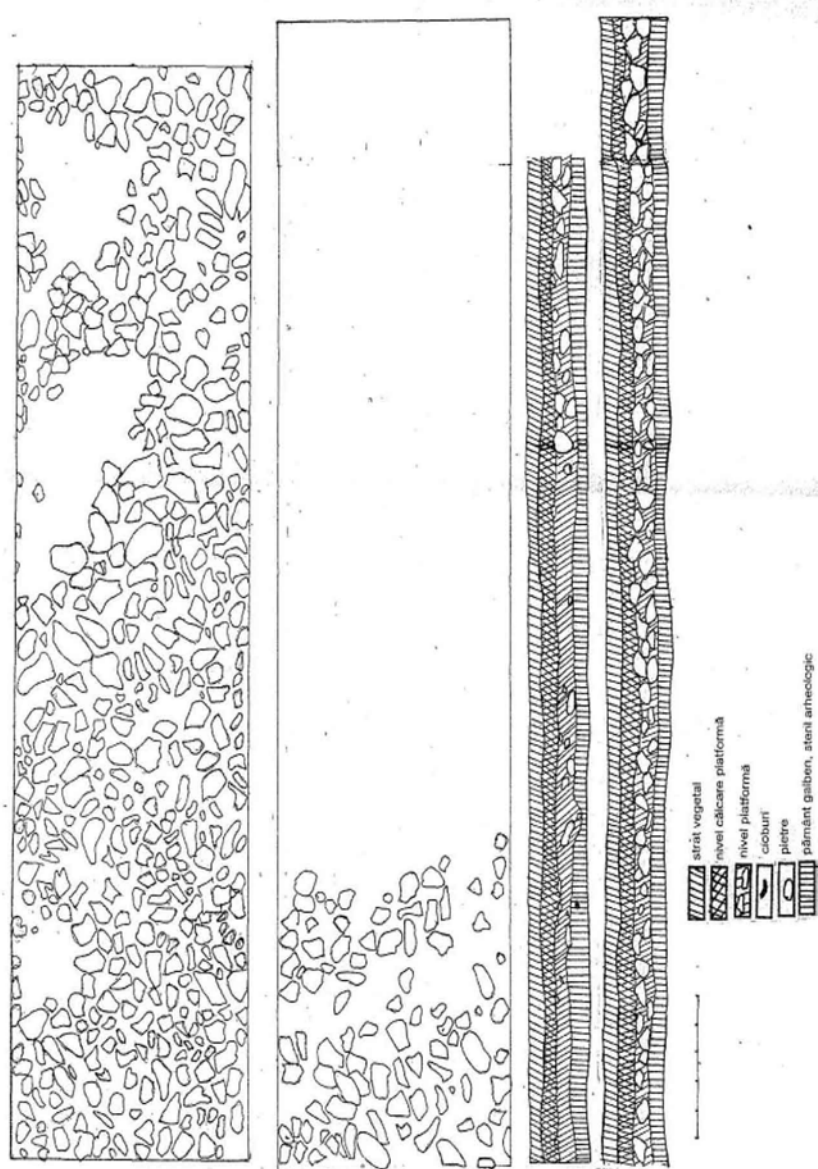
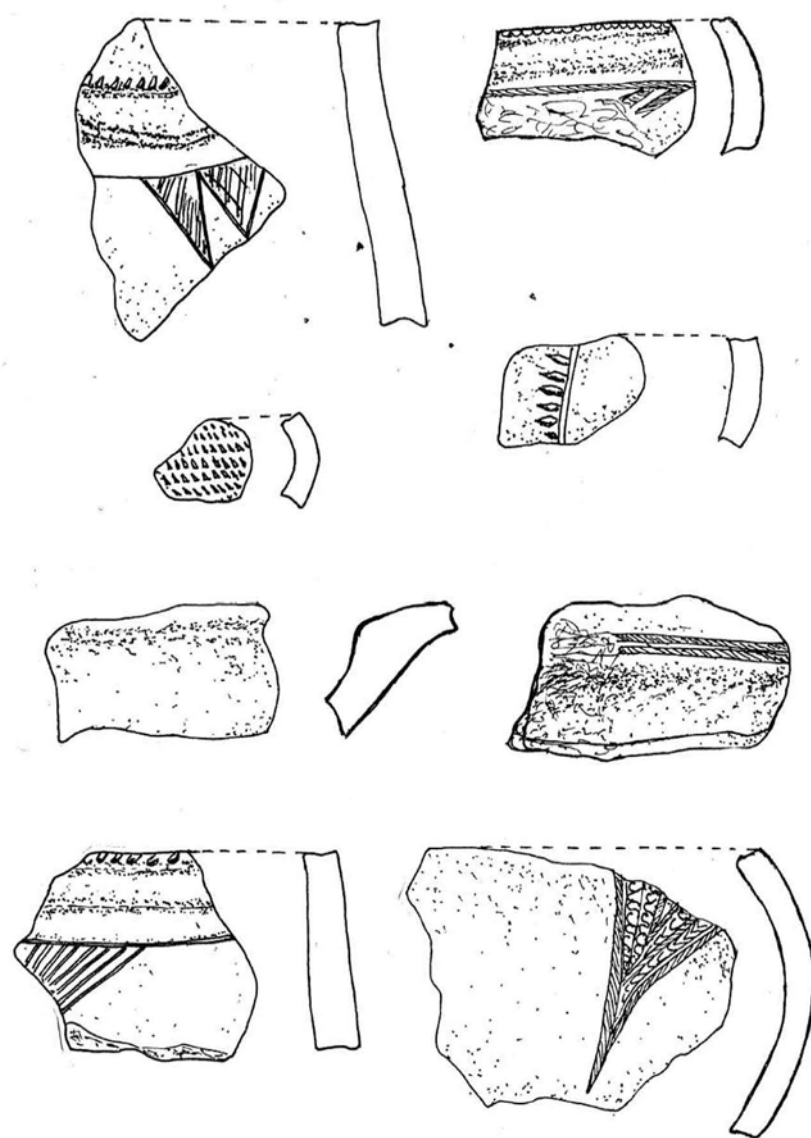
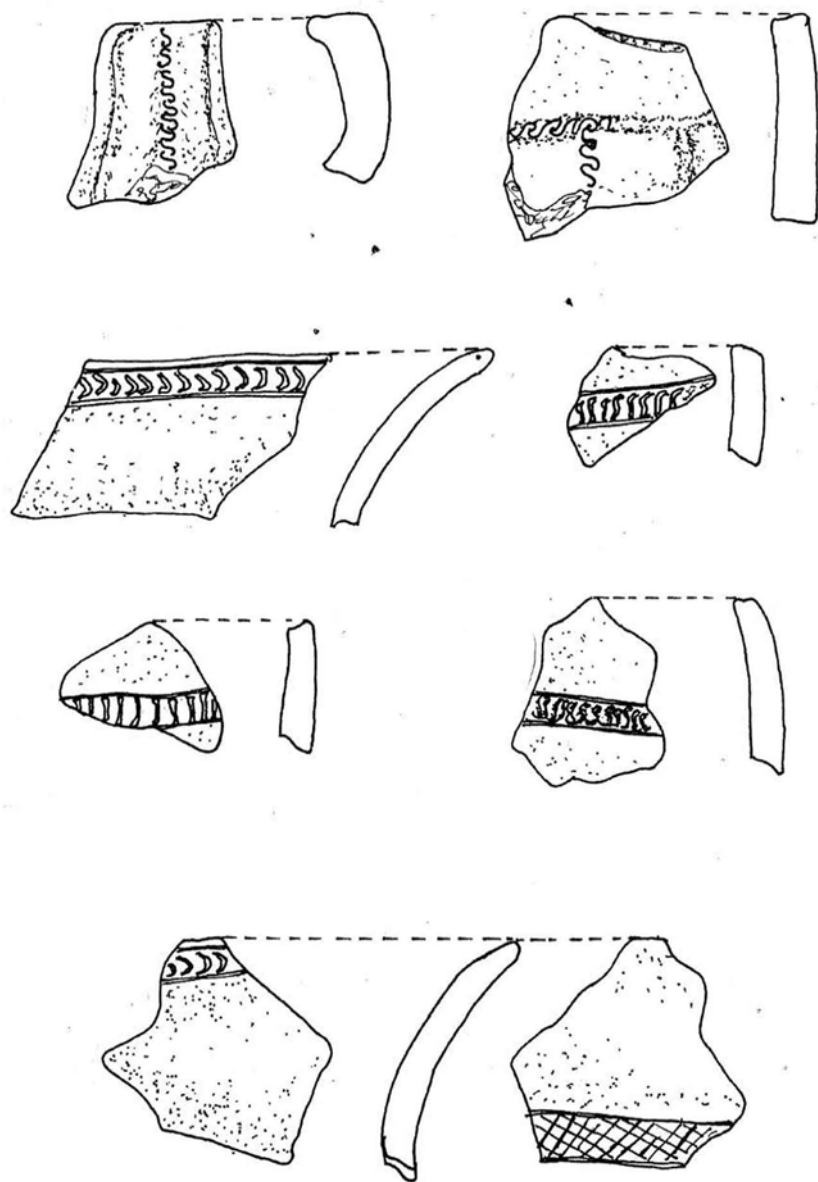


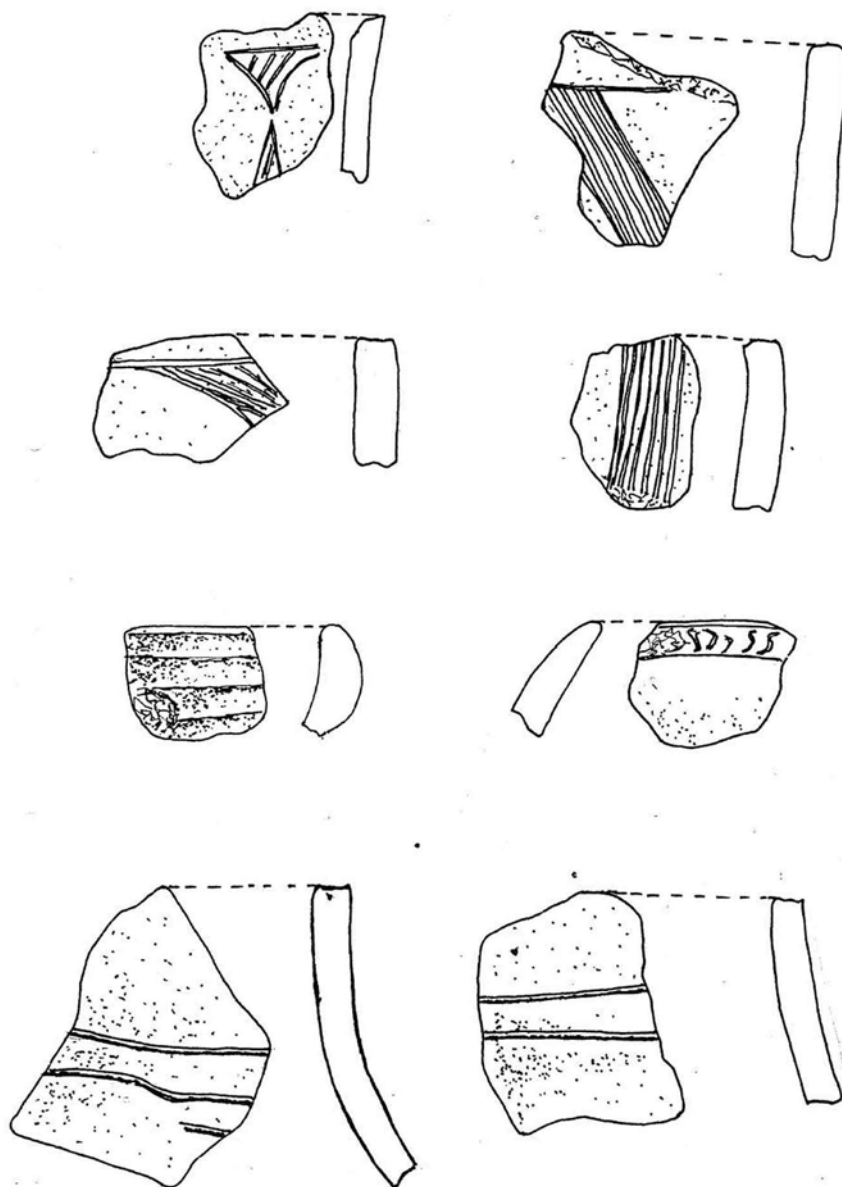
Fig. V. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, grund și profil al secțiunii S1/2004.



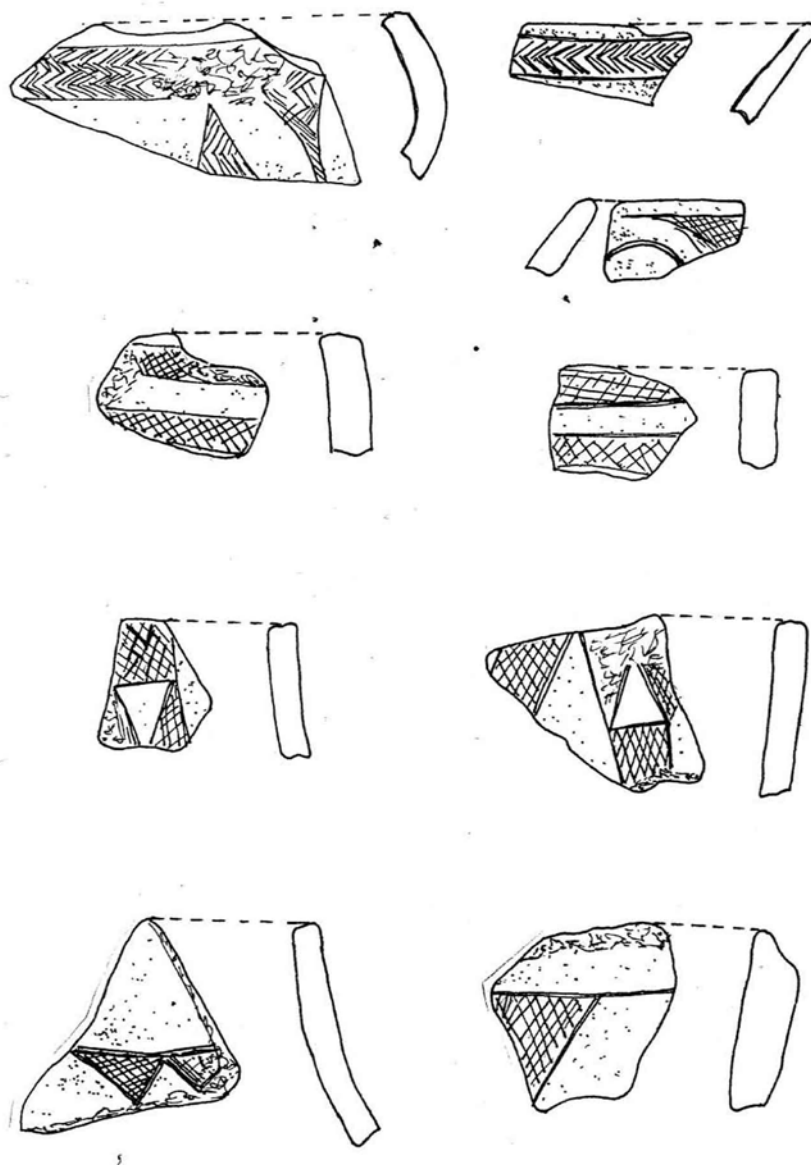
Pl. 1. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, ceramică aparținând culturii Basarabi.



Pl. 2. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, ceramică aparținând culturii Basarabi.



Pl. 3. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, ceramică aparținând culturii Basarabi.



Pl. 4. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, ceramică aparținând culturii Basarabi.



1.



2.

Fig.1. 1-2. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, ceramică aparținând culturii Basarabi.



1.



2.

Fig.2. 1-2. Slatina Timiș – „Gura Ilovei”, ceramică aparținând culturii Basarabi.

RAPORT PRELIMINAR PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DE LA TIMIȘOARA - CASTELUL HUNIADÉ 2007

*Alexandru Rădulescu,
Daniela Tănase,
Zsuzsanna Kopeczny*

Cuvinte cheie: arheologie preventivă, Timișoara, Castel Huniade

Key words: preventive archaeology, Timișoara, Huniade castle.

1. Introducere

Colectiv: responsabil științific: Alexandru Rădulescu (Universitatea de Vest Timișoara); membri în colectivul de cercetare: Daniela Tănase, Zsuzsanna Kopeczny, Alexandru Flutur, Dan Ciobotaru (Muzeul Banatului Timișoara), Călin Timoc (Universitatea de Vest Timișoara)

În perioada iunie - octombrie 2007, la "Castelul Huniade" din Timișoara au fost efectuate cercetări arheologice preventive, determinate de lucrările de restaurare a Castelului. Clădirea este monument istoric, actualmente sediu al Muzeului Banatului Timișoara. La acest monument au mai fost efectuate săpături arheologice în anul 1980, când au fost descoperite structuri datând din perioada angevină, situate în actuala curte interioară, dar și la parterul clădirii, unde a fost reperat și șanțul de apărare¹.

2. Cercetarea arheologică propriu-zisă

Castelul Huniade, în forma în care se vede astăzi, este rezultatul a mai multe faze de construcție și intervenții. Unele părți, precum cele două bastioane de pe latura sudică, datează probabil din secolul al XVI-lea. Fundațiile par să fie și ele mai vechi, din secolul al XV-lea, când se pare că Ioan de Hunedoara a reconstruit castelul în urma distrugerilor provocate aparent de un cutremur puternic². Pe aceste temelii s-a reconstruit în secolul al XIX-lea clădirea actuală. În legătură cu primul castel,

¹ Rădulescu 2006.

² Borovszky f. a., p. 15-16.

ridicat de regele Carol Robert de Anjou cândva între 1308-1315, informațiile sunt vagi. Se crede că a fost construit din piatră și avea formă pătrată cu turnuri circulare pe colțuri. Până acum, această planimetrie nu a fost confirmată. În 1902-1903, când clădirea funcționa ca și cazarmă militară, s-a decis consolidarea fundațiilor castelului cu ajutorul unor centuri de beton. Din descrierile de epocă reiese că, pe parcursul acestor lucrări s-au descoperit porțiuni de ziduri de piatră care aveau traiectorie diferită în comparație cu castelul actual³. Ca urmare, cercetarea noastră a avut drept obiectiv principal stabilirea planului castelului din epoca angevină, dar s-a urmărit și determinarea stratigrafiei în exteriorul clădirii, absolut necesară pentru a determina fazele de construcție succesive, din secolul al XIV-lea până în secolul al XIX-lea, precum și reperarea sistemului de fortificare

Pentru aceasta au fost trasate două secțiuni în partea de est a castelului: secțiunea S 1, perpendiculară pe turnul de nord-est (3X22 m) și secțiunea S 2, perpendiculară pe bastionul de sud-est (3X10 m).

Secțiunea 1. Fiind situată în zonă urbană, stratigrafia din jurul castelului a fost de repetate ori deranjată datorită multiplelor intervenții constructive și de amenajare a parcului înconjurător. În general straturile arheologice nederanjate apar la aproximativ 1,5–2 m adâncime. În zonele cercetate de noi, la fundația castelului, la o adâncime de 1,45 m față de actualul nivel de călcare, s-a descoperit o centură de beton turnată cândva pe parcursul secolului XX, care ne-a împiedicat să observăm structurile originale. Până la această adâncime, s-a putut totuși observa că fundația turnului se lățește treptat și are formă circulară. În această zonă, în carourile 2- 8, stratigrafia a fost deranjată și de prezența unei construcții moderne (Pl. II/1), a cărei funcționalitate nu am reușit deocamdată să o stabilim. Este vorba despre un spațiu subteran, cu ziduri de cărămidă foarte subțiri și construite neglijent, cu trei stâlpi centrali pentru susținerea tavanului și cu scări de acces, construite din cărămidă și grinzi. În carourile 1-3, abia la o adâncime de 3,15 m față de actualul nivel de călcare apar straturi nederanjate de intervențiile moderne. La adâncimea de 3,70 cm au apărut o bârnă groasă și o serie de pari dispuși transversal. Sub aceste bârne s-au găsit fragmente ceramice de la vase aproape întregi, cahle, oase de animale, din secolele XIV-XV, dar și stâlpi de lemn, posibil de la vechea fortificație a castelului (Pl. II/3). În profilul de sud al secțiunii s-a putut observa că în această zonă era primul șanț de apărare al castelului angevin, pe care îl regăsim și în carourile 4-5 din S 2. Acest șanț al castelului

³ Borovszky f. a., p. 5-6.

a apărut și în săpătura din anul 1980, în interiorul sălii de marmură a Castelului Huniade⁴. Apoi, probabil în perioada otomană (a doua jumătate a sec. XVI-XVII) sau chiar mai devreme, s-a renunțat la acest șanț de apărare, iar fortificația a fost extinsă.

Stratul steril apare la adâncimea de 4,40 m, un pământ albăstrui-albicios. La aceeași adâncime s-a ajuns la talpa fundației și s-au găsit stâlpi din lemn, fațetați, dispuși vertical unul lângă altul. Peste această platformă de stâlpi și scânduri s-a construit fundația zidului, sistem de construcție practicat în zonele cu sol mlăștinos.

În carourile 4-7 nivele nederanjate apar la 2 m adâncime: un strat galben-marونیu cu foarte puține artefacte. La acest nivel, de-a lungul profilului de sud al secțiunii s-a descoperit un șir de stâlpi de lemn. Aceștia au fost ciopliți din trunchiuri mai mari, rezultând stâlpi cu secțiune dreptunghiulară sau semicirculară, de dimensiuni reduse (diametru sau latură de 15-20 cm). Sub acest strat galben-marونیu apare pământul cenușiu-albăstrui de mlaștină în care au fost bătuți stâlpii de palisadă.

În carourile 8-9, de la adâncimea de 2,15 m de la actualul nivel de călcare s-au conturat gropi de stâlpi de la o palisadă orientată nord-sud (Pl. II/2). Între stâlpii palisadei, în pământul de umplură s-au găsit fragmente ceramice, de cărămizi, monede otomane, care permit presupunerea că această palisadă a fost construită în perioada pașalâcului de Timișoara (1552-1716). Structura acestei palisade diferă de cea a celei descrise mai sus. Stâlpii au fost realizați din trunchiuri întregi de copaci, dispuși în 3 șiruri paralele, bătuți oblic în pământ, probabil și cu scopul de a consolida malul șanțului. Cele două șiruri exterioare erau formate din stâlpi cu diametru mai mare, cuprins între 20-30 cm. Între stâlpi s-a umplut cu lut galben și nisip tasat.

În carourile 10-11 la adâncimea de 2,25 m s-a descoperit o zonă de arsură care pare a fi de la escarpa șanțului de apărare. În acest strat s-au descoperit multe fragmente ceramice de factură turcească și orientală: vase, tigăi smălțuite, porțelan și pipe, artefacte databile în secolele XVII-XVIII. S-au găsit și fragmente de ghiulele din fontă. De asemenea, s-a observat în profilul secțiunii că aici începea șanțul de apărare, un șanț natural de fapt, constituit dintr-un braț al râului Timiș. Șirul de stâlpi orientați vest-est, din carourile 4-7, se termină în acest șanț (Pl. II/2). În legătură cu aceștia se pot emite mai multe supoziții: pot proveni de la un pod construit pe latura de est a castelului peste râul Bega ori să aibă legătură cu vechiul sistem de fortificare. În sprijinul ipotezei că este vorba despre două faze diferite de amenajare a sistemului

⁴ Rădulescu 2006, 14; Fig. 1; Fig. 2.b.

de fortificație vine și observația conform căreia stâlpii cu secțiune circulară au fost bătuți între stâlpii deja existenți din faza mai timpurie. În zona șanțului de apărare s-a ajuns la adâncimea de 3,90 m și s-a observat că zona a fost inundată, fapt relevat de prezența unui strat de nisip cu scoici, în care se aflau și fragmente ceramice și oase de animale. Apoi, s-a ajuns în stratul albastrii de mlaștină, în care mai apar rare fragmente ceramice și oase de animale, dar și câteva fragmente osteologice umane. Sub stratul albastrii de mlaștină apare un strat albastrii-albicios, nisipos, în care nu mai apar artefacte și constituie sedimentul natural al râului.

Secțiunea 2. Straturile superioare au fost, și în acest caz, deranjate de intervențiile moderne. La fundația castelului, la adâncimea de 1,50 m față de actualul nivel de călcare, a apărut din nou consolidarea din beton, surprinsă și în secțiunea S 1. S-a ajuns până la adâncimea de 3,50 m față de actualul nivel de călcare și a fost descoperită baza acestei centuri. Sub aceasta am identificat aceeași situație ca în secțiunea 1: stâlpi din lemn, verticali, fațetați, peste care s-a amenajat platforma de lemn care susținea fundația bastionului. În solul nederanjat s-au găsit fragmente ceramice din secolele XIV-XV și oase de animale.

În caroul 2, la o adâncime de 0,35 m de la actualul nivel de călcare a apărut un zid construit din cărămidă prinsă cu mortar, lat de 0,28 m. Baza zidului se află la adâncimea de 1,35 m. La aceeași adâncime, în partea de vest a acestui zid, a fost găsit un pavaj din pietre de râu, acoperit cu un strat subțire de arsură neagră, rezultat al unui incendiu (Pl. III/1). Pavajul este adosat acestui zid, prin urmare erau funcționale în același timp, probabil în secolul al XVIII-lea, sau prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În carourile 1-3, la adâncimea de 2,35 m față de actualul nivel de călcare, apar stâlpi de la sistemul de fortificare, dispuși în cinci șiruri semicirculare de la N spre S, la o distanță de 70 cm unul de celălalt, intrând sub fundația actuală a bastionului (Pl. III/2). Prin urmare putem afirma că această structură făcea parte din sistemul de fortificare a castelului dintr-o perioadă anterioară construirii bastioanelor cândva la începutul secolului al XVI-lea, poate chiar din perioada angevină. În stadiul actual al cercetărilor, fără dovada stratigrafică a legăturii fortificației cu structuri mai vechi, propunem o datare mai largă în secolele XIV-XV. În zona acestor stâlpi, sub umplutura dintre ei, la adâncimea de 2,65-2,80 m s-a dezvelit un strat de cultură ce conținea multe fragmente ceramice de secol XIV-XV și numeroase fragmente osteologice animale.

Stâlpi de fortificație și palisadă compusă din pari și crengi împletite apar și în caroul 4, la adâncimea de 2,30 m, cu orientarea N-S (Pl. III/3), iar în caroul 5 a apărut șanțul exterior de apărare. În carourile 3-5 s-a ajuns până la adâncimea de 2,80 m față de actualul nivel de călcare, unde apare deja stratul steril mlăștinos de culoare albăstruie-albicioasă în care au fost bătuți stâlpii palisadei. În șanțul de apărare exterior nu s-a putut continua cercetarea din cauza pânzei freatice. În zona aceasta s-au descoperit câteva ghiulele de piatră și de fier și fragmente ceramice care pot fi datate în secolele XV-XVI. Aici, între cele două palisade s-a descoperit și un ancadrament de piatră, de la o fereastră cu deschidere semicirculară, cu muchie teșită, caracteristic goticului târziu. Nu s-au găsit, însă, materiale de epocă și factură turcească sau orientală, ceea ce ne face să credem că palisada datată în această perioadă, surprinsă în S 1 se încheie undeva între cele două secțiuni sau continuă undeva în prelungirea secțiunii 2.

3. Materialul arheologic

Materialul arheologic recuperat pe parcursul cercetărilor arheologice este foarte bogat și divers. Așa cum ne-am obișnuit, predomină materialul ceramic.

Materialul ceramic este variat atât din punctul de vedere al formelor cât și din punct de vedere al cronologiei. Ceramica se încadrează în patru categorii: vase, cahle de sobe, olane și pipe.

În mod fericit s-a recuperat un număr destul de mare de vase ceramice reintregibile. Cele mai timpurii forme de vase ceramice datează din secolul al XIV-lea, continuând apoi cu cele de secol XV-XVI, ceramică turcească, sec. XVI-XVII și, în final ceramică modernă. În secțiunea 1, în carourile 1-3, în umplutura șanțului de apărare mai vechi s-au găsit numeroase fragmente ceramice de la vase aproape întregi, cahle, oase de animale, din secolele XIV-XV, dar și stâlpi de lemn, posibil de la vechea fortificație a castelului. În carourile 8-9, între stâlpii palisadei, în pământul de umplură s-au găsit numeroase fragmente ceramice, fragmente de vase din maiolică și porțelan (Pl.). În carourile 10-11 o zonă de arsură care pare a fi de la escarpa șanțului de apărare. În arsură s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, unele smălțuite, fragmente de vase din porțelan și faianță, databile în secolul al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea,

Olanele și țiglele provin, probabil de la vechile sisteme de acoperire ale castelului.

Fragmentele de cahle provenind de la sobele de încălzit sunt foarte puține la număr. Acest lucru se datorează, probabil, și faptului că cercetările au vizat, deocamdată, doar spațiul exterior al castelului. Cele mai semnificative sunt cele două

exemplare, aproape întregi, descoperite în umplutura vechiului șanț de apărare din S 1, în zona carourilor 2-4. Este vorba despre o cahlă-oală în formă de pahar și o cahlă oală cu deschidere pătrată (Pl. III./4 și V/6).

Pipele descoperite sunt de asemenea foarte diverse: cu angobă, smălțuite, din sau din pastă caolinică (Pl. V/6). Cele mai multe s-au descoperit în S 1, în zona palisadei și șanțului din epoca turcească, dar și în S 2. Din strat deranjat provine și un gât de pipă, cu gura îmbrăcată în foiță de cupru, precum și un capac de pipă confecționat de asemenea dintr-un aliaj de cupru (Pl. V/5).

S-au descoperit ghiulele de fier, întregi sau fragmente, de calibre diferite, înfipite în special în zona palisadelor cu ocazia asediilor din 1552 și 1716. Ghiulele sunt de mai multe tipuri: pline sau goale în interior, la una se poate observa și prezența cuprului în aliajul din care a fost realizată (Pl. III/1, 7). Lotul pieselor de fier este completată de două vârfuri de săgeată de arbaletă și câteva fragmente de cuțite, păstrate destul de prost.

Categoria artefactelor mărunte, realizate din bronz și argint este compusă din câteva monede medievale maghiare și otomane, realizate din argint, capacul de pipă din bronz, amintit mai sus, o jumătate dintr-o pafta de bronz, cu decor ajurat, descoperită în umplutura palisadei datată în epoca turcească din S 1.

Fiind un material fragil, descoperirile de sticlă sunt foarte puține. S-au găsit mai multe fragmente reintregibile dintr-un vas, probabil pahar de sticlă (Pl. V/2), decorat cu un brâu în zona buzei și două fragmente de brățară (V/1), cu secțiune semicirculară, de culoare neagră.

Au mai fost recuperate mai multe fragmente și exemplare întregi de ghiulele de piatră, cu diametrul în jur de 7-10 cm. În S 2, în zona palisadei s-a descoperit un fragment dintr-un ancadrament de piatră (Pl. III/2), cu deschidere semicirculară, cu o muchie teșită, de stil gotic târziu.

Resturile de oase de animale sunt foarte numeroase. Este vorba în special de oase de ovine, porcine și bovine, dar și animale sălbatice, consumate de către locuitorii castelului. Cele mai multe s-au descoperit în S 2, în carourile 1-2, într-un strat de cultură cu multă arsură și fragmente ceramice, databile în secolele XIV-XV, precum și în S 1, în umplutura vechiului șanț de apărare. În șanțul de apărare de epocă turcească, de fapt brațul Timișului, s-au descoperit și câteva fragmente de oase umane.

4. Considerații cu privire la rezultatele cercetării

Săpăturile nu au confirmat până în acest moment, descrierea făcută în anul 1903⁵, referitor la amplasarea castelului angevin ușor oblic față de clădirea actuală.

S-au descoperit însă porțiuni din fortificația acestuia, a căror dispunere în comparație cu clădirea ne face să credem că edificiul din secolele XIV-XV ocupa o suprafață mai mică.

În momentul de față putem afirma că există mai multe faze de amenajare a fortificației castelului, databile în perioada cuprinsă între secolele XIV-XVII. Sub amenințarea atacurilor turcești, comiții Filippo Scolari, Pavel Chinezul și Ioan de Hunedoara au întreprins, în mod sigur, mai multe lucrări de fortificare a castelului. Într-o ilustrație de epocă, copiată după originalul lui Wattay Ferenc, una dintre cele mai reușite reprezentări a castelului și orașului Timișoara, castelul apare înconjurat de o fortificație de lemn și pământ (Pl.) În stadiul actual nu putem încă reconstitui planimetria acestei fortificații și nu putem stabili o cronologie absolută privind momentul amenajării acestora.

Din fortificația din epoca angevină a reușit să surprindem o porțiune din șanțul de apărare și posibil structura unui pod care făcea legătura cu o altă insulă din estul castelului. Pe ilustrația amintită mai sus, dar și pe planul austriac realizat de către M. Seutter, apare marcat un asemenea pod în zona cercetată de noi, deci mai mult ca sigur acest pod a funcționat până la această dată.

În epoca turcească fortificațiile de lemn au fost refăcute, fiind amenajat un zid de pământ, bătut între stâlpi de lemn. Șanțul de apărare din această perioadă a fost chiar un braț al Timișului care delimita pe latura estică insula pe care a fost amplasat castelul.

Ipotezele formulate de noi vor putea fi validate doar prin continuarea săpăturilor arheologice în anii următori, al căror obiectiv principal va fi stabilirea planului castelului angevin, dar și clarificarea etapelor constructive ale clădirii.

Bibliografie

Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai. Temesvár*, Budapesta, f.a.

Al. Rădulescu, *Castelul Huniade Timișoara. Sondajul arheologic din anul 1980*, în *Analele Banatului S. N.*, XIV/2, p. 11-32.

⁵ Borovszky f.a., p. 6.

PREVENTIVE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES
“CASTEL HUNIADE – TIMIȘOARA” 2007.
PRELIMINARY RAPORT

Abstract

Due to the restoration of Castel Huniade, monument building, in 2007 preventive archeological excavations were undertaken.

Other researches were made in 1903, with the occasion of brace works needed at that time. In 1980 archaeologist A. Rădulescu excavated in the NV area.

In 2007 our research pointed the outer space of the building, namely the eastern side. In two tranches measuring 3 x 10 and 3 x 22 m, traced by the NE tower and the SE bastion, we excavated the earthen-wooden fortification of the castle. We succeeded in identifying several phases of construction, dating from the XVI-XVIIth centuries. In trench 1, near the NE tower, we believe we discovered the structure of a wood bridge over the river Timiș. A bridge placed in this area is represented on Austrian maps as well.

During our excavations we collected many pottery fragments, dating from the XV-XVI centuries, as well as Ottoman glazed pottery. Also we discovered several cannon balls, made of bronze, iron and stone, fragments of knives, smoking pipes etc.

In this phase of the researches we cannot draw up in details the plan of the fortification that surrounded the castle. Therefore it is very important to continue the excavations on the other sides of the castle and in the interiors as well.

LIST OF FIGURES AND PLATE

Pl. I. View of Timisoara, after a painting in Watercolours of Wattay F. (M.B.T. collection).

Pl. II. 1. Brick building from the Modern Age. 2. Defence system from the Otoman period and the bridge structure. 3. Ceramics pots from the old defence ditch.

Pl. III. 1. General view with the brick wall and the stone pavement. 2-3. Details with wooden defence works.

Pl. IV. 1. Cannon ball of iron. 2. Window ornament. 3. Ceramics pot. 4. Stove tile. 5-6. Pots from the Otoman period. 7. Fragment of iron cannon ball.

P. V. 1. Fragments of glass bracelet. 2. Fragments of glass cup. 3. Fragment of cross bow. 4. Pipe lid. 5. Pipe fragment. 6. Pipes. 7. Glass shaped Stove tile. 8. Pottery fragment.

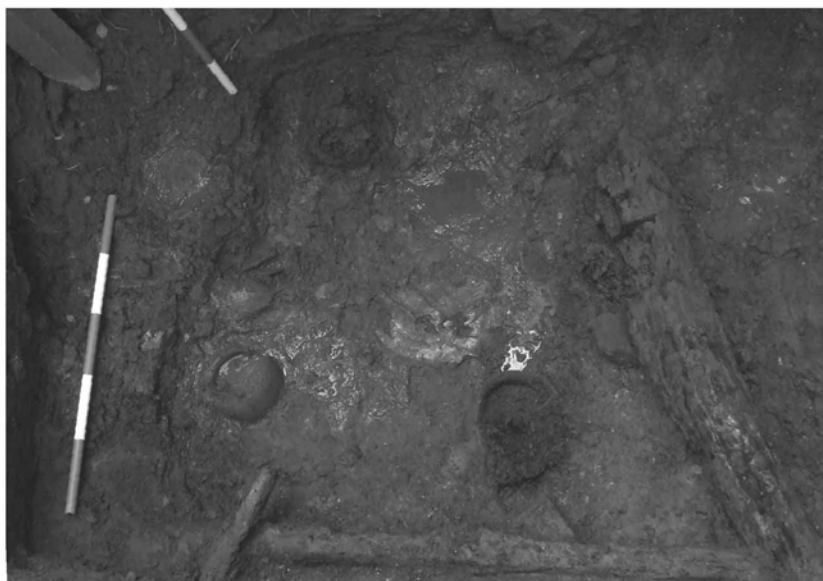


PI. I.: Reprezentarea Timișoarei, după pictura în acuarelă realizată de Wattay F. (colecția M.B.T.).



1

2

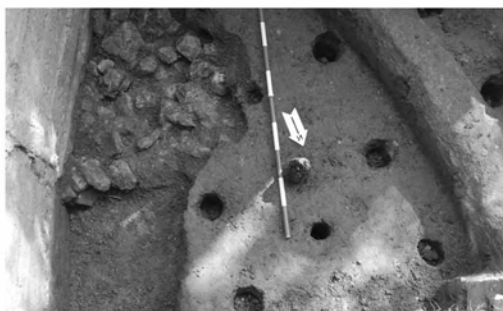


3

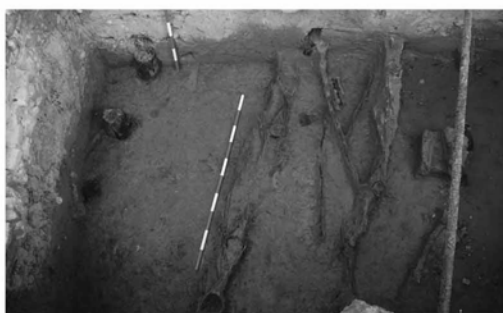
PI. II.: S 1 - 1. clădirea de cărămidă din epoca modernă; 2. palisada din epoca tucească și structura podului; 3. vasele ceramice din vechiul șanț de apărare.



1

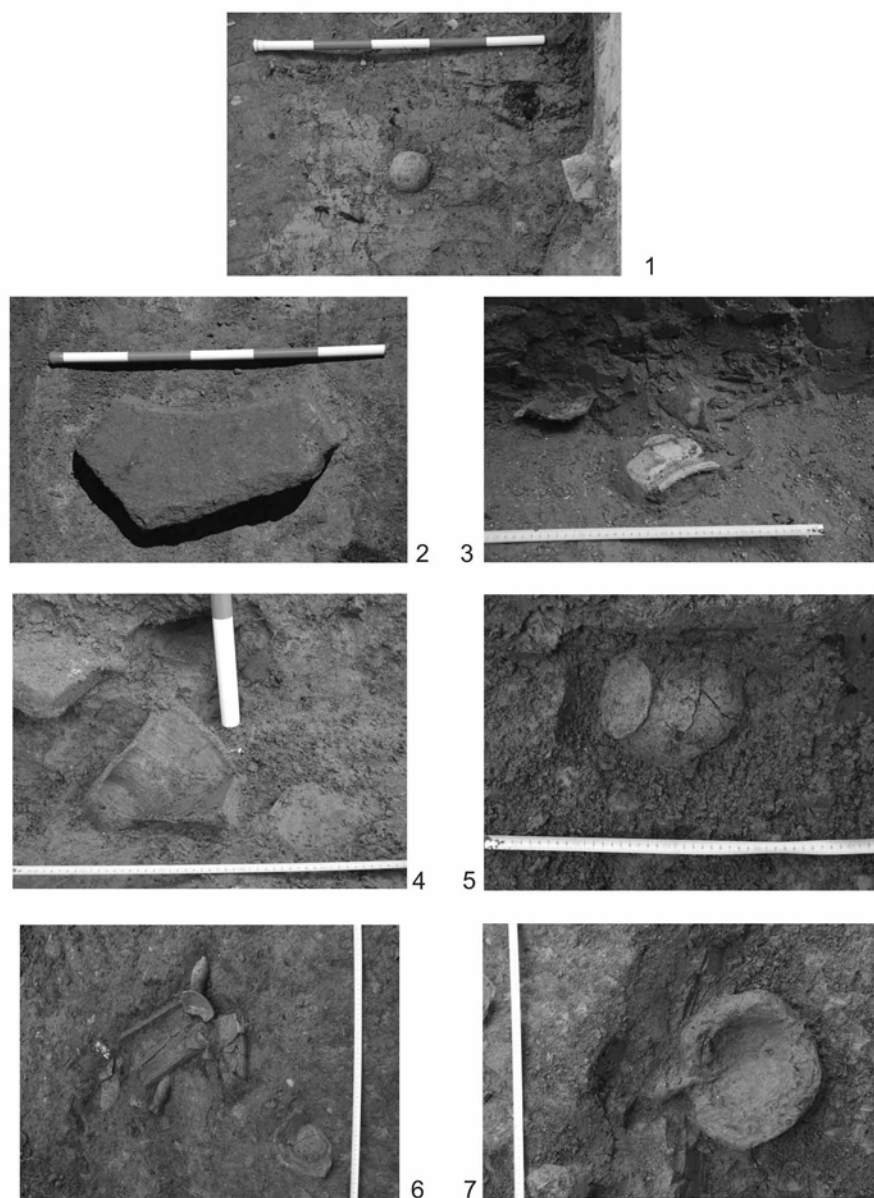


2

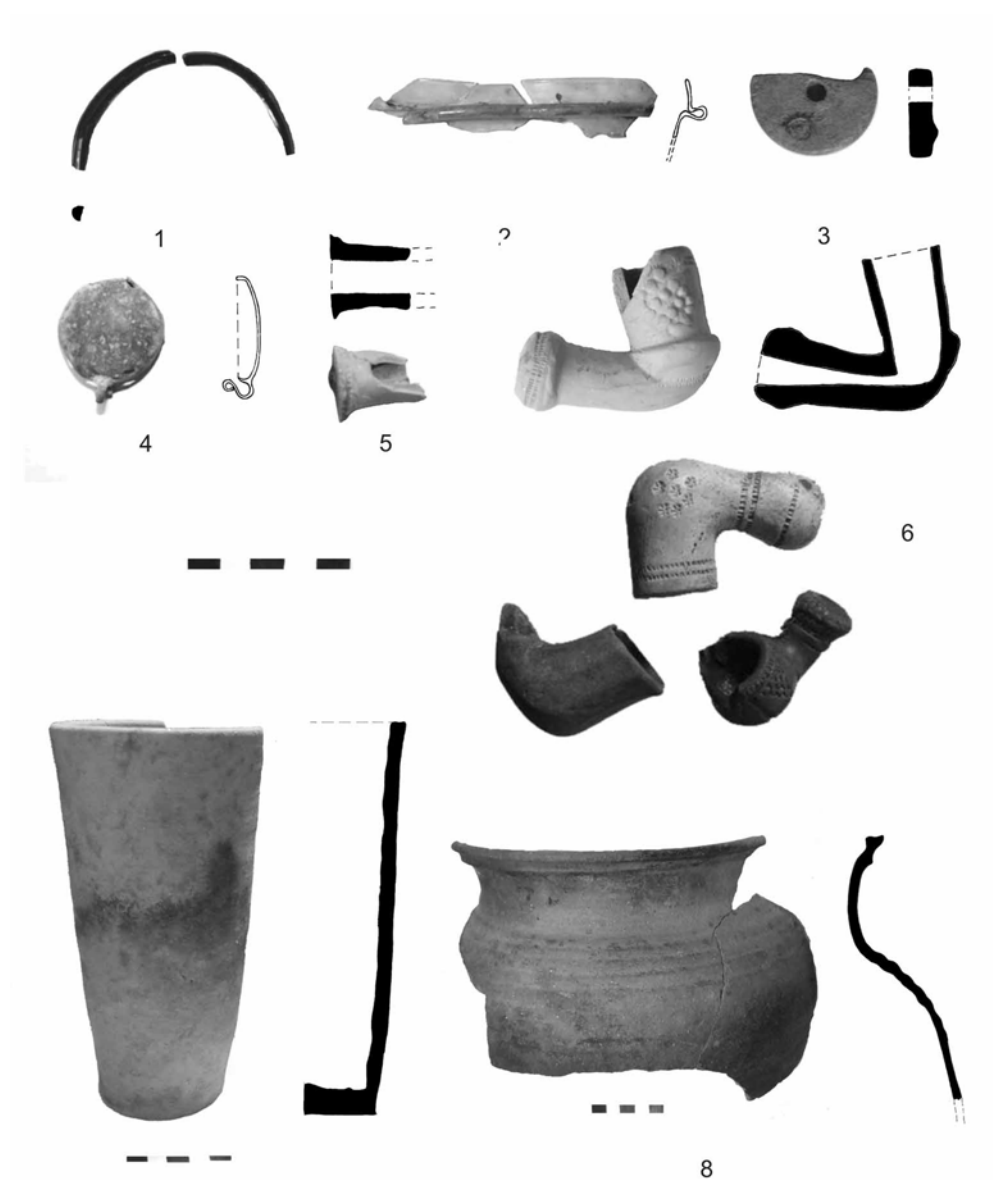


3

Pl. III.: S 2 - 1. vedere generală cu zidul de cărămidă și pavajul de piatră; 2-3. detalii cu fortificațiile de lemn.



Pl. IV.: 1. ghiulea de fier, 2. ancadrament de fereastră, 3. vas ceramic, 4. cahlă, 5-6. vase din perioada turcească, 7. fragment de ghiulea de fier.



PI. V.: 1. fragmente de brățară de sticlă, 2. fragmente de pahar de sticlă, 3. nucă de arbaletă, 4. capac de pipă, 5. fragment de pipă, 6. pipe, 7. cahlă în formă de pahar, 8. fragment de vas.

DOUĂ MONEDE MOLDOVENEȘTI PUȚIN CUNOSCUTE, LA CETATEA SEVERINULUI

Ion Stîngă

Cuvinte cheie: Cetatea Severinului, Sec. XV, monede moldovenești
Mots clef: 1e chateau fort de Sévérin, le XV^e siècle, monnaies moldaves

În jurul Cetății Severinului sunt cunoscute ca fiind descoperite 8 monede moldovenești emise de Petru Mușat și Alexandru cel Bun (Stîngă 2004, 88-93). Prezența acestor monede lângă Cetatea Severinului este explicată de importanța economică și strategică a Cetății Severinului la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea și de intensificarea schimburilor comerciale între cele trei țări românești (Cantacuzino 2001, 117-132).

În acest context general favorabil Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrân reînnoiesc privilegiile comerciale acordate negustorilor brașoveni (1412 și 1413). Pe de altă parte voievodul Transilvaniei reînnoiește scutirile de vamă acordate negustorilor moldoveni la Brașov (DRH,B,1, nr.119, p.196-197).

Prin intermediul acestor negustori, fie moldoveni, fie brașoveni pe drumul Brașov, Bran, Câmpulung, Slatina, Craiova au ajuns aceste monede la Cetatea Severinului și de aici în Serbia (Moisil 1915, 13-14).

În cele ce urmează ne oprim cu mai multă atenție asupra unui tip de monedă moldovenească încadrată de autorii MBR, în tipul zis *domn necunoscut*, sub titlul *emisiuni anepigrafe excepționale* (MBR, p.58) considerând că aceste monede nu sunt obligatoriu emisiuni ale lui Alexandru cel Bun.

Singurele monede de acest tip cunoscute de noi sunt în număr de trei. Desenul publicat în MBR, 64, nr.462, nevăzut de autori ci numai preluat dintr-o publicație din Moldova, și alte două, descoperite în apropierea Cetății Severinului.

Toate cele trei monede cunoscute până în prezent se constituie în tot atâtea variante.

1. Cupru argintat, ușor schifată
d: 12 mm; g: 0,23 gr.

Av: Cap de bour, coarnele strânse, între ele stea cu șase raze. De o parte și alta a botului câte o cruce cu brațele egale, terminate în pastile. Totul în cerc perlat.

Rv: În câmp, o reprezentare în formă de trident (?) cu toate extremitățile terminate cu globule. În dreapta tijei, stea cu cinci raze, în stânga semiluna (MBR, p.64, nr.462), unde figura de pe revers este numită – cruce cu adaos la extremitățile orizontale (Fig.1).

Moneda a fost descoperită întâmplător pe malul Dunării, în dreptul ruinelor podului și castrului Drobeta. În anul 1987 făcea parte dintr-o colecție particulară.

2. Cupru argintat

d: 11 mm; g: 0,35 gr.

Av: Ca mai sus, dar brațele crucilor nu sunt egale.

Rv: Ca mai sus, dar tija se termină cu o bară, înclinată spre dreapta (Fig.2).

Moneda face parte dintr-un tezaur descoperit în condiții necunoscute, în anul 1931, în satul Bistrița, com. Șimian, localitate aflată tot pe malul Dunării, la cca. 6 km est de Cetatea Severinului.

Desenul monedei prezentate în MBR, la nr.462 reprezintă o altă variantă a reversului tipului monetar (Fig.3). Lipsește semiluna, iar tija tridentului (?) și brațului mijlociu sunt mai lungi.

Moneda descoperită în preajma castrului a aparținut așezării și necropolei din estul Cetății Severinului (Bărcăcilă 1959, 769-794; Țeicu 2002, 174-183).

A doua monedă este prezentă, așa cum am mai spus, într-un tezaur mai puțin cunoscut, descoperit în anul 1931, reconstituit fragmentar în colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier. Este singurul tezaur cunoscut lângă Cetatea Severinului care are în componența lui și monede din cupru. Probabil, în momentul teaurizării, argintul de pe jumătatea de gros moldovenesc se mai păstra. Tezaurul de la Bistrița se încheie cu monede emise de Mircea cel Bătrân, având coemitent pe Petrusian sau Petru-Stan (Stîngă 2002, 103 și bibliografia).

Acest tip monetar, cu mare putere de circulație este considerat a fi bătut la Cetatea Severinului, în ultimii ani de domnie a lui Mircea, între 1416-1418 (Stîngă 2002, 110).

Prezența jumătății de gros în componența acestui tezaur poate contribui la precizarea emitentului și a momentului emiterii acestui tip monetar. Sigur moneda a fost emisă înainte de 1418 și poate după 1400. În această situație emitentul pare a fi Alexandru cel Bun. Prin urmare și moneda descoperită în apropierea castrului cât și cea din MBR pot fi atribuite lui Alexandru cel Bun.

Marea varietate de monedă descoperită fie izolat, fie în tezaure, fie monedă mărunță, fie din metal prețios denotă importanța deosebită a Cetății Severinului ca punct de trafic comercial european (Cantacuzino 1996, 115).

BIBLIOGRAFIE

1. Bărcăcilă 1959 Alex. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Drobetai și din cimitirul medieval suprapus*, în MCA, 5, 1959, p.769-794
2. Cantacuzino 1996 Gh. I. Cantacuzino, *Cetățile dunărene și dezvoltarea unor centre urbane din Țara Românească*, în HISTORIA URBANA, 1-2, IV, Sibiu, 1996, p.113-122
3. Cantacuzino 2001 Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, București, 2001
4. DRH Documenta Romaniae HISTORICA, B, Țara Românească
5. MBR *Monede și bancnote românești*, București, 1977
6. Moisil 1915 C-tin Moisil, *Monede și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile românești învecinate*, în BSNR, XII, 12-13, 1915, p.12-29
7. Stîngă 2002 I. Stîngă, *Cetatea Severinului și tezaurele sale (secolele XIV-XV)*, Reșița, Drobeta Turnu Severin, 2002
8. Stîngă 2004 I. Stîngă, *Contribuții privind cunoașterea circulației monedei moldovenești la Cetatea Severinului, în a II-a jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea*, în DROBETA, 14, Drobeta Turnu Severin, 2004, p.88-93
9. Țeicu 2002 Dumitru Țeicu, *Observații privind necropola medievală de la Turnu Severin*, în DROBETA, 11-12, Drobeta Tr. Severin, 2002, p.174-183

DEUX MONNAYES MOLDAVES MOINS CONNUES DÉCOUVERTES DANS LA CITÉ DE SEVERIN

Résumé

L'auteur revient avec des précisions et conclusions concernant une émission monétaire moldave, que les numismates (MBR) appellent du type „prince inconnu”, sous le titre „émission anépigraphe exceptionnelle” (MBR, no. inv. 462). Les monnaies figurent dans la catégorie des demi-grosz. L'une, de découverte fortuite, a été trouvée sur le bord du Danube, non loin du *castrum* de Drobeta, et appartient à une collection privée, l'autre (no. inv. II 1977) appartient à un trésor monétaire découvert dans le village de Bistrița en 1931 et partiellement reconstitué dans les collections du Musée de la Région des Portes de Fer. En fait, les deux monnaies moldaves de la Cité de Severin s'avèrent être les seules connues comme appartenant à ce type. La présence d'une pièce du trésor, clos par des émissions de Mircea le Vieux associé à Petrusian/Petru-Stan, datées entre 1416-1418, nous permet d'attribuer ce type à Alexandre le Bon. Les demi-grosz connus jusqu'à présent (3 pièces) auraient pu être frappés par Alexandre le Bon dans l'intervalle 1400-1418.

La découverte des monnaies dans le périmètre de la Cité de Severin s'explique par la présence des marchands moldaves ou de Brașov sur la route qui passait par Bran, Câmpulung, Slatina, Craiova, Severin.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Monnaie découverte sur le bord du Danube. Dessin. Revers.

Fig. 2. Bistrița, com. Simian. Monnaie. Revers.

Fig. 3. Monnaies et billets roumains n°. 462.

Fig. 4. Trois variantes du type des monnaies moldaves.



Fig. 1. Monedă descoperită pe malul Dunării. Desen. Revers.



Fig. 2. Bistrita, com. Șimian. Monedă. Revers.



Fig. 3. “Monede și bancnote românești” nr. 462.



Fig. 4. Trei variante ale tipului de monede moldovenești.

ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI

Ioan Marian Țiplic

Cuvinte cheie: arheologia, cercetare istorică, ideologie

Key words: archeology, historical research, ideology

Cercetarea istorică la sfârșit și la început de mileniu.

Maniera de a scrie istorie, de a gândi și concepe trecutul, a cunoscut, firește, deplasări și schimbări masive și semnificative pe parcursul ultimelor decenii ale secolului al XX-lea. Analizând condiția istoriei la acest sfârșit de veac, constatăm mutații ce ne duc cu gândul la un posibil sfârșit de *ciclu istoric*¹. Jacques Le Goff a remarcat situația paradoxală în care se află știința istorică în prezent și anume, pe de o parte succesul evident de care se bucură astăzi scrisul istoric în cercuri largi din opinia publică și pe de altă criza care traversează conștiința istoricilor și chiar disciplina în întregul ei². Criza istoriei provine din anumite incertitudini ale noilor curente și experiențe istoriografice, dar mai ales din imixtiunea tot mai evidentă a politicului ce încearcă să-și subsumeze știința istorică în vederea unor legitimări ale acțiunilor prezente prin recursul la fapte trecute similare.

Fiind o expresie a experiențelor și conștiinței trecutului, istoria a fost vreme îndelungată considerată o *magistra vitae*, oferind modele cu aplicabilitate în prezent, dar istoria nu poate fi oracolul prezentului, după cum bine sublinia și T. Nicoară³. Cu toate acestea istoria a fost intens folosită și instrumentalizată în folosul politicului și ideologicului, regimurile totalitare abuzând masiv de ea în scopul propriilor interese, de multe ori cu acordul tacit al istoricilor⁴.

Sensul și conținutul actual al termenului de istorie s-au conturat abia în ultima treime a secolului al XVIII-lea, când Chladenius a propus următoarea definiție: *o serie de evenimente se numește istorie*.⁵

¹ T. Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei. Explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, 2002, p. 14.

² J. Le Goff, *Histoire et memoire*, Paris, 1988, p. 250.

³ T. Nicoară, *op.cit.*, p. 15.

⁴ Vezi mai jos, *Naționalismul și arheologia*.

⁵ R. Koselleck, *Conceptul de istorie*, Iași, 2005, p. 28.

Maniera de a scrie istorie a evoluat, cel puțin în ultima jumătate de veac, cunoscând transformări și deplasări semnificative dinspre o istorie liniară, istorie a politicului, spre una diversificată ce tratează aspecte sociale, religioase, politice, economice, militare, de mentalitate colectivă etc. Th. Kuhn, în teoria revoluțiilor științifice, remarca faptul că fiecare epocă este caracterizată de câteva paradigme de cunoaștere, modele susceptibile să explice un ansamblu de fenomene într-o manieră coerentă și convingătoare⁶. Istoriografia romantică a lărgit sfera de interes a istoricului, inaugurând o nouă paradigmă de cunoaștere, bazată pe preceptele herderiene, ce aveau în vedere restituirea spiritului național, coagularea imaginii de sine și a noilor forme de solidarități și instituții. Dar pozitivismul a determinat o fragmentare, o decupare pe felii a realității istorice, a promovat cultul pentru restituiri minuțioase, dar de cele mai multe ori fără legătură între ele; decupaje în care istoria politică a rămas privilegiată în detrimentul aspectelor de istorie economică, socială, culturală⁷.

De la apariția sa, ambiguitatea fundamentală a conceptului de *istorie* a avut efecte profunde asupra limbajului curent al politicii, generând o serie amplă de interpretări. Amestecând criteriile intrinseci ale științei și ale efectelor sale asupra lumii, Nietzsche ajunge la concluzia că avem trei tipuri de istorie: *istoria antică*, *istoria monumentală*, *istoria critică*.⁸

În ciuda rezistențelor și a unor aparente inerții istoria și-a avut propria sa *revoluție coperniciană*⁹ la începutul secolului XX și mai ales spre mijlocul acestuia, când aceste tendințe s-au materializat într-o altfel de istorie lansată simultan de Max Weber și Karl Lamprecht în Germania, John Dewey și Frederik Turner în SUA, Henri Beer și colaboratorii săi în Franța. Noul curent s-a numit *noua istorie* și s-a impus ca și curent istoriografic în jurul revistei *Annales* fondată la Strassbourg, în 1929, de către Lucien Febvre și March Bloch¹⁰.

Ca un răspuns la acest curent istoric, la mijlocul secolului al XX-lea a apărut ceea ce s-a numit *Noua Arheologie*, al cărei certificat de naștere poartă semnătura

⁶ T. Kuhn, *La structure des revolutions scientifiques*, Paris, 1983.

⁷ T. Nicoară, *op.cit.*, p. 16.

⁸ R. Koselleck, *op.cit.*, p. 107.

⁹ J. Claude Schmidt, *L'histoire des marginaux*, în: *La Nouvelle Histoire*, coord. J. Le Goff, Bruxelles, 1988, p. 277.

¹⁰ A. Burguiere, *Histoire d'une histoire: naissance des „Annales”*, în *Annales ESC*, 6, 1979, p. 1347-1359.

a doi americani: D. Clarke și L. R. Binford¹¹. O analiză scurtă asupra acestui curent este realizată de Gordon R. Willey și Jeremy A. Sabloff, ce pornesc în analiza lor de la prezentarea momentului istoric la care a apărut *New Archaeology* și de la punctele ce au concurat la geneza noii teorii¹². La momentul publicării lucrării lor – prima ediție a fost tipărită în Marea Britanie în anul 1974 – în Statele Unite ale Americii arheologia nu era disociată de antropologie. După cum chiar autorii de mai sus arată, mulți dintre arheologii americani aveau o formație generală de antropologi, nașterea noului curent fiind de fapt produsul stilizat al antropologiei arheologice.¹³ La mijlocul secolului al XX-lea arheologia nu putea fi *divorțată* de antropologie și asta deoarece în concepția americană arheologia sau preistoria erau părți ale antropologiei, spre deosebire de spațiul vechiului continent unde arheologia era disociată de preistorie, având la rândul ei mai multe subcategorii: arheologia clasică, egiptologia¹⁴. Conform definiției lui Guy Rachet arheologia este o disciplină a istoriei, termenul fiind introdus în secolul al XVIII-lea de un călător și colecționar lionez Jacques Spon pentru a desemna studiul trecutului *clasic* atât din punct de vedere al artei cât și al istoriei. În sensul actual termenul desemnează știința care se ocupă cu studiul monumentelor și a altor urme aparținând civilizațiilor dispărute, în general aflate sub pământ și în mare parte distruse. Cronologic arheologia, ca disciplină istorică¹⁵, începe cu originea omului și merge cu studierea evoluției societății umane până în secolul al XVI-lea.¹⁶ Nu suntem de acord cu această cronologie a perioadei asupra căreia se oprește arheologia, deoarece majoritatea târgurilor și orașelor de la Dunărea de Jos au apărut după secolul al XVI-lea, iar pe de altă parte ar rămâne complet pe dinafară ceea ce astăzi poartă numele de arheologie industrială și are ca obiect cercetarea urmelor instalațiilor manufacturiere și preindustriale ale secolelor XVIII-XIX¹⁷.

¹¹ Despre apariția și dezvoltarea acestui curent vezi P. Courbin, *Qu'est-ce que l'archéologie? Essai sur la nature de la recherche archéologique*, Paris, 1982, p. 21 sqq

¹² G. R. Willey, J. A. Sabloff, *A History of american Archaeology*, San Francisco, f.a., p. 183.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵ Pentru că ea poate fi împrumutată și de alte domenii și este suficient să amintim cercetările ce au dus la scoaterea la lumină a gropilor comune din preajma orașului croat Vukovar. Acest tip de cercetare a fost realizat de ceea ce s-ar putea numi *arheologia criminalistică*.

¹⁶ G. Rachet, *Dictionnaire de l'archéologie*, Robert Laffont, p. 83.

¹⁷ V. Wollmann, *Arheologie industrială. Din istoria patrimoniului tehnic pe teritoriul României*, Alba Iulia, 2003.

Arheologia medievală românească își cantonează interesul cu precădere în secolele XVI-XVIII, cu excepția Transilvaniei care este racordată la cronologia Europei centrale și de vest¹⁸, prin urmare trebuie să amendăm și din această perspectivă definiția propusă de G. Rachet.

Ian Hodder apreciază că din cauza naturii sociale și istorice a arheologiei nu putem vorbi decât de o diversitate în ceea ce privește teoriile ce stau la baza metodologiilor abordate de arheologi¹⁹. În anii '80 ai secolului trecut majoritatea celor ce s-au ocupat de studierea istoriei arheologiei din perspectiva teoriilor care au animat-o în ultimii cca. 100 de ani au ajuns la concluzia că teoriile arheologice au avut o evoluție liniar ascendentă de la istoria culturală până la arheologia procesuală și post-procesuală. Acest lucru este valabil în cazul unei analize globale la nivelul științei arheologice, dar dacă trecem la compartimentări cronologice, teritoriale, ideologice, constatăm că evoluția ideilor și teoriilor în arheologie nu a fost una liniară și exemplul cel mai bun este dat de situația din fostele state comuniste în care vidul teoretic ce a urmat colapsurilor regimurilor dictatoriale a generat pătrunderea unei diversități de abordări teoretice a datelor arheologice: de la idei ale școlii cultural istorice și până la aspecte ce țin de un ultra-naționalism în arheologie și istorie (vezi cazul Napoleon Săvescu și teoria tracismului în România). Florin Curta face la rândul său o scurtă radiografie a relației dintre istorie, arheologie și ideologii, ajungând la concluzia existenței unei rupturi între arheologia promovată de țările vest europene și cea practică în țările din fostul lagăr socialist²⁰. Motivul acestui decalaj ar putea fi dat de apropierea extrem de evidentă a istoriei și arheologiei de doctrinele naționaliste²¹.

Continuând excursul său asupra istoriei teoriilor arheologice I. Hodder analizează cazul arheologiei germane, arătând lipsa de dezbateri asupra problemelor teoretice și mai ales slaba implicare a arheologilor germani în dezbaterile generate de

¹⁸ Asupra problemelor de cronologie vezi I. M. Țiplic, *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și evul mediu timpuriu (secolele IV-XIII)*, Iași, 2005.

¹⁹ I. Hodder, *Archaeological Theory in Europe: the last three decades*, London, 1991, p. 11.

²⁰ Fl. Curta, *Archaeology and History: European Developments and National "Schools"*, în: *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Fl. Curta ed., The University of Michigan Press, Ann Harbor, 2005, p. 5-11.

²¹ Este suficient să aducem aminte de directivele trasate de conducerea PCR ce vizau scoaterea în evidență a importanței slavilor în procesul de formare a poporului român sau de importanța factorului trac în devenirea politică a regatului dac. Istorici și arheologi ca I. Nestor, K. Horedt, D. Protase, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, Șt. Olteanu, N. Edroiu ș.a. ilustrează perfect integrarea discursului istoric în cel politic conjunctural.

apariția curentului *Noua Arheologie*²². Admite că această atitudine „necombativă” ar putea fi explicată în cazul arheologiei medievale din Germania prin faptul că această disciplină este de dată mai recentă și încă nu și-a definit scopurile și locul în marea familie a arheologiei. Într-adevăr, dacă analizăm opiniile exprimate de trei dintre cei mai importanți arheologi și istorici ai evului mediu german (Jankuhn, Fehring și Schlesinger) constatăm că arheologia medievală este considerată o disciplină auxiliară a istoriei medievale²³, *partea arheologică a studiilor medievale*²⁴ sau o disciplină independentă cu scopuri diferite de cele ale istoriei²⁵.

Această situație este caracteristică și arheologiei medievale românești, care prin reprezentanții ei, în special clujeni, este mai aproape de modelul german decât de cel francez sau italian, cu toate că nașterea ei a avut mai degrabă origini teoretice sovietice. Dacă în URSS impulsul dat arheologiei medievale a venit dinspre politica de stat ce urmărea demonstrarea neveridicității teoriei privind originea varegă a fondatorilor statului kievean, în România socialistă acest impuls a fost dat de renașterea ideologiei cu privire la originea dublă latino-slavă a poporului român. În acest context cele două centre - clujean și bucureștean – au dat reprezentanți de seamă și ne referim aici doar la I. Nestor și Șt. Pascu.

Marxismul și influența acestui curent asupra cercetării istorice.

Nu dorim și nu considerăm necesară o analiză a doctrinei marxiste, ci doar o punctare a influențelor pe care aceasta le-a avut și le mai are asupra cercetării arheologice și istorice. În marxismul clasic schimbarea este explicată ca fiind un concurs al interacțiunii dintre forțele de producție și cele de schimb²⁶. O atare definiție este astăzi amendată de adepții așa numitului curent *post-marxist* din Europa și SUA. Aceștia consideră că teoria marxistă are valoare și poate fi valorificată doar prin relaționarea ei cu noile teorii sociale și antropologice cum ar fi *structuralismul* sau *relativismul*.²⁷

²² I. Hodder, *Archaeological Theory in Europe*, p. 187-222.

²³ G. P. Fehring, *Einführung in die Archäologie in Deutschland*, în: *Archäologie: Einführungen*, Darmstadt, 1987.

²⁴ H. Jankuhn, *Umriss einer archäologie des mittelalters*, în: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 1, 1973, p. 9-19.

²⁵ W. Schlesinger, *Archäologie des Mittelalters aus der Sicht des Historikers*, în: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 2, 1974, p. 7-31.

²⁶ K. R. Dark, *Theoretical archaeology*, London, 1995, p. 180.

²⁷ *Ibidem*, p. 180-181.

Anumite voci consideră că în arheologie doctrina marxistă clasică este de regăsit la St. Roskams, ce se situează spre linia extremă a doctrinei și anume marxism-leninismul. În viziunea lui K. R. Dark, Ian Hodder (1986, 1992) sau chiar G. Childe (1949) prin metodologia propusă sunt încadrabili unei linii post-marxiste în care teoria clasică asociată cu noile curente structuraliste și relativiste pot oferi explicații plauzibile pentru schimbările culturale prin care a trecut omenirea.

Curentul istoriografic dezvoltat în jurul *Annales* și cel ce își revendică o apartenență la marxism au mai multe puncte de convergență. Guy Bois remarcă cel puțin trei paliere la care putem identifica întâlniri și convergențe²⁸:

- a. influența indirectă și difuză pe care marxismul a exercitat-o asupra *istoriei noi*, prin economismul atât de specific la Ernest Labrousse;
- b. influența pe care istoricii marxiști o primesc dinspre curentul noii istorii și care a generat apariția la aceștia a unor teme de cercetare cum ar fi istoria sensibilității și mentalităților colective;
- c. istoricii marxiști care și-au asumat noile metode de cercetare.

În arheologia din fostele state comuniste influența marxismului sau mai bine zis a marxism-leninismului a avut două căi de dezvoltare:

- a. cea ideologică: prin orientarea interesului în cercetarea arheologică către aspectele legate de social și economic.
- b. cea „barbară” manifestată prin obligativitatea recursului la textele clasicilor marxism-leninismului și a epigonilor acestora, recurs ce trebuia demonstrat prin inserarea unor idei din *Opere alese* în cadrul studiului istoric.

Din ambele perspective rolul arheologiei a fost redus la acela de instrument menit să demonstreze valabilitatea surselor scrise. Pentru mulți arheologi ce au activat și activează în Europa centrală și de sud-est, având ca preocupare principală studierea evului mediu, sursele scrise au reprezentat un substitut pentru o bază teoretică solidă. Arheologia fiind văzută de cei mai mulți ca o *servitoare* a istoriei sau cum spunea A. V. Arcikhovskii arheologia este *istoria înarmată cu spadă*²⁹.

În Polonia o analiză a influenței marxism-leninismului asupra arheologiei a relevat existența a patru perioade în care acest curent s-a manifestat în mod diferit: 1945-1948, 1949-1955, 1956-1975, după 1975. Între acestea cea mai „neagră” s-a dovedit a fi perioada cuprinsă între 1949-1955, aceasta fiind și perioada în care

²⁸ G. Bois, *Marxisme et histoire nouvelle*, în: *La Nouvelle Histoire*, p. 261.

²⁹ A. V. Arcikhovskii, *Vvedenie v arkheologiiu*, Moscow, 1940, p. 3, apud Fl. Curta, *East Central and Eastern Europe*, p. 24.

materialismul istoric a devenit singura ideologie oficială acceptată³⁰. Discuțiile asupra rolului marxismului în arheologia poloneză sunt extrem de ample și se desfășoară de mai mulți ani cu începere din 1993, dar și aici relația dintre istorie și arheologie este abordată doar marginal.³¹

O astfel de analiză fost realizată și pentru arheologia bulgară și cea din Ungaria, fiind abordate aspecte ce vizează implicarea politicului în cercetarea arheologică și mai ales a ideologiei comuniste în maniera de prezentare a rezultatelor cercetărilor³².

Numitorul comun al tuturor acestor arheologii – integrând aici și România, Cehia, fosta Republică Democrată a Germaniei – este dat de faptul că arheologia a utilizat pentru toate palierele sale cronologice conceptul de cultură definită pe baza existenței sau non-existenței unor tipuri sau atribute considerate elemente distinctive. Așezate pe hartă aceste culturi arheologice au devenit grupuri etnice, pregătite astfel de a fi utilizate în discursul ideologic național ca elemente de legitimare a existenței statelor moderne³³.

O altă caracteristică a marxismului prezentă în discursul istoric și arheologic se leagă de stăruința cu care s-a încercat cronologizarea oricărei etape istorice din viziunea dezvoltării sociale a societății. Pentru evul mediu principalul criteriu de departajare a fost *modul feudal de producție*, rezultând în România o cronologie relativă ce utiliza cu predilecție termenul de *prefeudalism* și *feudalism* pentru a defini perioada migrațiilor și evul mediu. Utilizarea acestor termeni anacronici continuă și în lucrările

³⁰ J. Lech, *Between Captivity and Freedom: Polish Archaeology in the 20th Century*, în: *Archaeologia Polona*, 35-36, 1997-1998, p. 84-97.

³¹ P. Barford, *Paradigms lost: Polish archaeology and post-war politics*, în: *Archaeologia Polona*, 31, 1993, p. 257-270; S. MILISAUKAS, *Observations on Polish archaeology, 1945-1995*, în: *Archaeologia Polona*, 35-36, 1997-1998, p. 223-236; P. Urbańczyk, *Political circumstances reflected in post-war Polish Archaeology*, în: *Public Archaeology*, 1, 2000, 49-56; Z. Kobyliński, *Theoretical orientations in archaeology in Poland (1945-1995)*, în: *Theory and Practice of Archaeological Research*, ed. W. Hensel, St. Tabaczyński, P. Urbańczyk, 3, Warsaw, 1998, p. 225-258.

³² D. W. Bailey, *Bulgarian archaeology: Ideology, sociopolitics and the exotic*, în: *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, ed. Lynn Meskell, London, New York, 1998, p. 87-110; J. Lászlósky, Cs. Siklódi, *Archaeological theory in Hungary since 1960: Theories without theoretical archaeology*, în: *Archaeological Theory in Europe*, ed. I. Hodder, London, New York, 1991, p. 272-298.

³³ Fl. Curta, *Archaeology and History*, p. 7.

publicate după anii 90 ai secolului trecut³⁴, cu unele luări de poziție prin care se încearcă redefinirea terminologiei utilizate de cronologia relativă³⁵. Nu suntem de acord cu utilizarea cronologiei vest-europene în ceea ce privește evul mediu din zona Dunării Mijlocii și de Jos, deoarece secolele VII-X nu sunt caracterizate de aceleași fenomene în cele două regiuni, manifestându-se o oarecare retardare a fenomenelor în zona estică a continentului. Din acest considerent este impropriu să adaptăm cronologia evului mediu vest european la evul mediu transilvan/românesc, propunerea lui Ioan Stanciu de a utiliza termenul de *ev mediu timpuriu* în loc de *evul mediu dezvoltat* (*High Middle Ages*)³⁶ pentru perioada secolelor VIII-XI fiind una demnă de luat în seamă³⁷, deși este relativ dificil de integrat această cronologie în istoriografia română datorită diferențelor majore între spațiile istorice intra- și extra-carpătice.

În altă ordine de idei T. Kaiser consideră că impactul ideologiei marxiste asupra arheologiei din statele balcanice poate fi observat în trei arii de cercetare:

- prima arie este cea a teoriei în arheologie, fiind impusă ideea că motorul evoluției tuturor societăților a fost confruntarea socială;
- cea de a doua se referă la necesitatea de a interpreta din punct de vedere economic și social artefactele arheologice provenind din perioada neolitică și eneolitică și aceasta sub influența textelor lui Fr. Engels;
- a treia arie acoperită a fost cea a periodizării, relaționată la rândul ei cu modalitatea socio-economică de cercetare a istoriei și preistoriei; legat de aspectul periodizării s-a dezvoltat și teoria materialist-dialectică ce presupune evoluția ascendentă a societății umane de la preistorie la perioada modernă, fiecare etapă fiind generată și condiționată de cea anterioară.³⁸

Toate acestea mulate pe necesitatea demonstrării drepturilor politice asupra teritoriilor stăpânite în prezent au generat apariția în ideologiile naționaliste balcanice

³⁴ I. Stanciu, Al. V. Matei, *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în: *Acta Musei Porolissensis*, 18, 1994, p. 135-163.

³⁵ I. Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, în: *Arheologia Medievală*, III, 2000, p. 127-191.

³⁶ Fl. Curta, *Early Middle Ages: Problems of Chronology*, în: *East Central and eastern Europe*, ed. Fl. CURTA, p. 28, n. 46.

³⁷ *Ibidem*, p. 137, n. 1.

³⁸ *Archaeology and Ideology in Southeast Europe*, în: Ph. L. Kohl, Clare Fawcett, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005, p. 99 sqq.

a ideii continuității ca supremă dovadă a legitimității statale și politice. În arheologia românească ideea continuității este una de o specială importanță, ea având menirea să demonstreze continuitatea de locuire și biologică începând din epoca fierului și până la formarea statelor medievale. Arheologiei medievale românești i-a revenit cea mai grea sarcină și anume să furnizeze informații și descoperiri care să susțină ideea continuității în perioada cuprinsă între secolele V-XIII, adică cea mai „obscură” perioadă din istoria spațiului nord dunărean. Implicarea politică nu mai trebuie detaliată și este suficientă trimiterea la bibliografia din anii 1968-1990³⁹.

Ca o scurtă concluzie putem spune că sub impulsul ideologiei naționaliste de tip marxist arheologia medievală s-a orientat tot mai mult spre interpretarea datelor arheologice din perspectivă etnică, interpretând artefactele ca elemente pentru definirea etnicității. Arheologii vest europenii consideră că naționalismul și implicarea lui în arheologie a avut și unele urmări pozitive generând dezvoltarea arheologiei cultural-istorice⁴⁰ iar unificarea europeană va genera creșterea tendințelor naționaliste în arheologie ca o măsură de protecție împotriva europenizării înțeleasă în sensul în care este percepută globalizarea⁴¹.

Arheologia și istoria medievală în România.

În ceea ce privește istoriografia română, aceasta, în funcție de fluctuațiile climatului politic, de *deschiderile și închiderile* sale, a arătat un interes inegal față de problematica istoriei noi⁴², practicând mai mult sau mai puțin evident o cercetare de tradiție marxistă, care pe alocuri se întâlnea și cu noile curente istoriografice europene. Pătrunderea ideilor noii istorii s-a făcut timid și în sincope, mai ales în perioada de destindere economică și politică ce a urmat Primăverii de la Praga, când, în urma unui congres româno-francez, istoricii români au venit în contact direct cu rezultatele istoriografiei franceze. În această perioadă au apărut și la noi o serie de lucrări ce își axau atenția pe subiecte cum ar fi istoria artei, istoria economică și în ceea ce privește

³⁹ Pentru o mai bună exemplificare vezi I. Miclea, R. Florescu, *Geto-dacii: strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă*, București, 1980; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972.

⁴⁰ B. G. Trigger, *Romanticism, nationalism and archaeology*, în: Ph. L. Kohl, Clare Fawcett, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, p. 269.

⁴¹ K. Kristiansen, *National Archaeology in the Age of European Integration*, în: *Antiquity*, 64, p. 835-839.

⁴² L. Antonesei, *Închiderile și deschiderile istoriografiei*, în: *Xenopolitana*, I, 1993, 1-4, p. 5-9; T. Nicoară, *op.cit.*, p. 36.

arheologia, pe analiza comparativă a rezultatelor cercetărilor arheologice cu cele ale etnologiei și etnografiei.

Tot în perioada anilor '70 ai secolului al XX-lea, sub patronajul Comisiei Monumentelor Istorice din România, este inițiată o campanie de cercetare a microzonelor istorice din România și principalul promotor al acestei cercetări - pentru Transilvania - a fost Radu Popa, care a început acest tip de cercetare la sfârșitul anilor '60, publicând apoi în 1970 lucrarea ce va introduce un nou sistem de cercetare arheologică a vestigiilor evului mediu⁴³. Școala de arheologie fondată de Radu Popa se baza pe cercetarea arheologică sistematică a micro-zonelor istorice (Țara Maramureșului, Țara Hațegului, Țara Bârsei) și finalizarea acestei cercetări prin monografii complete⁴⁴. Absolut firesc, în cadrul cercetării, unul din punctele forte rămânea cercetarea fortificațiilor, în jurul cărora s-a desfășurat viața economică și politică a hinterlandului ce aparținea de ele, iar în acest context sunt de amintit, pe lângă Radu Popa⁴⁵, eforturile lui Gheorghe Anghel⁴⁶, Mircea Barbu și Mihai Zdroba⁴⁷, Vasile Drăguț⁴⁸, Lucian Borcea⁴⁹. Putem spune despre acest tip de cercetare că se apropie de metodologia cercetării totale și utilizând chiar și unele aspecte de cercetare proprii în special etnoarheologiei.

În paralel cu sistemul de cercetare promovat de către Radu Popa, la Cluj-Napoca se dezvoltă un alt centru de cercetare a evului mediu transilvănean, mai ales a spațiului central al provinciei, centru de cercetare ce îi are ca exponenți pe Mircea

⁴³ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

⁴⁴ Din păcate dispariția prematură a lui R. Popa, a lăsat această zonă incomplet cercetată, ea fiind preluată de unul dintre discipolii săi și finalizată printr-o lucrare monografică (A. Lukacs, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1998).

⁴⁵ R. Popa, *La începutul evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988; idem, *Cetățile din Țara Hațegului*, în: *BMI*, 41, 1972, p. 54-66; R. Popa, R. Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra*, în: *MCA*, 14, 1980, p. 496-503.

⁴⁶ Gh. Anghel, *Cetatea feudală de la Tăuți (jud. Alba)*, în: *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie*, București, 1970, pp. 196-208; idem, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972.

⁴⁷ M. Barbu, M. Zdroba, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în: *Ziridava*, VIII, 1977, p. 17-28; M. Zdroba, M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în: *Ziridava*, VI, 1976, p. 47.

⁴⁸ V. Drăguț, *Cetatea Bologa. Notă preliminară*, în: *RMM. MIA*, 47, 1978, 2, p. 43-45.

⁴⁹ S. Dumitrașcu, L. Borcea, *Sondajul arheologic din iulie 1973 în cetatea Biharea*, în: *Crisia*, 4, 1974, p. 57-62.

Rusu⁵⁰, Ștefan Matei⁵¹, Petre Iambor⁵² și mai recent Adrian Andrei Rusu⁵³, Ioan Aurel Pop, Ioan Stanciu⁵⁴, Călin Cosma⁵⁵ și Tudor Sălăgean⁵⁶. Numele acestora sunt legate în mod direct de cercetarea așezărilor și fortificațiilor medievale transilvane, atât din punct de vedere al abordării arheologice, cât și din punct de vedere al studierii acestora din prisma documentelor și a fenomenelor socio-politice și putem spune că sunt un fel de pionieri ai arheologiei așezărilor.

Cu toată activitatea laborioasă a acestor cercetători, domeniul arheologiei medievale, în speță a fortificațiilor nu s-a îmbogățit cu urmași ai arheologilor mai sus menționați, deoarece, exceptându-i pe Petre Iambor și Ștefan Matei, nu au existat colaborări și nici nu s-a creat o școală care să promoveze și să continue cercetările întreprinse de fiecare în parte. Trebuie să remarcăm, totuși, că Adrian Andrei Rusu, ca fost elev al lui Radu Popa, promovează sistemul acestuia de cercetare, corectând în același timp lipsurile inerente acelor începuturi.

⁵⁰ M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în: *AIIC*, 3, 1960, p. 7-25; idem, *Cetățile transilvănene din sec. IX-X și importanța lor istorică*, în: *Ziridava*, X, 1978, p. 159-179; idem, *Castrul roman Apulum și cetatea Alba Iulia*, în: *AIIC*, 22, 1979, p. 47-70; M. Rusu, Șt. Dănilă, *Cetatea feudală timpurie de la Șirioara*, în: *FI*, II, 1972, p. 57-63.

⁵¹ Șt. Matei, P. Iambor, *Observații privind așezările fortificate din Transilvania în perioada feudală timpurie*, în: *ActaMN*, XVII, 1980, p. 507-515.

⁵² P. Iambor, Șt. Matei, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăstur*, în: *AIIC*, 18, 1975; idem, *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur (sec. IX-XIV)*, în: *ActaMN*, XVI, 1979, p. 599-620; P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în: *ActaMN*, XIX, 1982, p. 75-86; idem, *Donjonul cetății Dăbâca*, în: *ActaMN*, XXI, 1984, p. 197-200.

⁵³ A. A. Rusu, *Castelani din Transilvania în sec. XIII-XVI*, în: *AIIC*, XXII, 1979, p. 71-98; idem, *Cetățile medievale timpurii din zona orașului Cluj în lumina unui document inedit*, în: *SUBB*, 25, 1980, 1, p. 8-13; idem, *Donjoane din Transilvania*, în: *ActaMN*, XVII, 1980, pp. 177-197.

⁵⁴ I. Stanciu, *Teritoriul nord-vestic al României și khaganatul avar*, în: *Acta Musei Porolissensis*, XXIII, 1, 2000; idem, *Cercetarea arheologică a epocii migrațiilor și a perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V-IX p. Chr.) în teritoriul nord-vestic al României*, în: *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea dicata* (ed. C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu), Zalău, 2001.

⁵⁵ C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, Cluj-Napoca, 2002; C. Cosma, N. Gudea, *Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.-10. Jahrhunderten n. Chr.*, Cluj-Napoca, 2002.

⁵⁶ T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006.

Un nou avânt este luat de istoriografia română după 1989, când începe să se contureze și la noi o școală a istoriei mentalităților colective, grupată în jurul unor nume ca Lucian Boia, Stelian Brezeanu, Sorin Mîtu. Dar în acest nou context socio-politic arheologia în ansamblu și ramura ei arheologia medievală în particular nu a cunoscut o evoluție semnificativă față de perioada de la mijlocul secolului al XX-lea, deși în majoritatea discursurilor referitoare la necesitatea scrierii unei istorii „reale” se face apel la investigația ce presupune dialogul istoricului cu lingvistul, arheologul, geograful și alți specialiști ai științelor auxiliare ale istoriei⁵⁷.

Încă se mai discută dacă arheologia este o știință de sine stătătoare sau reprezintă o disciplină auxiliară a istoriei, existând opinii conform cărora arheologia medievală nu poate fi decât o știință auxiliară a istoriei. Michel de Bouard și Marc Bloch consideră că este chiar *periculos să considerăm că arheologia este distinctă de istorie...Arheologia medievală, în special, trebuie să rămână o știință auxiliară a istoriei...*⁵⁸. Nu suntem de acord cu această imagine oferită de cei doi remarcabili cercetători ai arheologiei și istoriei medievale, deoarece în condițiile de astăzi arheologia se dovedește tot mai mult o disciplină independentă, dar în același timp interconectată cu istoria.

Oricum ar fi, dialogul arheologiei medievale românești cu istoria este unul destul de restrâns, deși pentru o bună parte din istoria evului mediu arheologia este singura în măsură să ofere informații. În aceste condiții, când arheologia este autarhică, munca arheologului nu este lipsită de pericole. În concluziile sale el acordând atenție specială singularului și noului, ce vin dintr-un alt orizont cultural, oprindu-se mai puțin asupra comunului, faptelor de rutină, ce formează fundalul unei civilizații materiale a cărei schimbare se face în ritmuri lente. Multe dintre studiile arheologilor medieviști se cantonează asupra ritului și ritualului funerar ca un element definit pentru societățile medievale timpurii, uitând de fapt că *moartea* este un moment tratat special de fiecare comunitate și nereprezentând un barometru viața de zi cu zi în societatea medievală timpurie.

În ultimul secol și jumătate arheologiei i-a fost încredințată sarcina de a oferi istoriei informații fundamentale despre începuturile evului mediu. La începutul secolului al XX-lea apăreau primele lucrări valoroase dedicate cercetării arheologice medievale,

⁵⁷ St. Brezeanu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002, p. 7.

⁵⁸ M. de Bouard, *The Centre for Medieval Archaeological Research, University of Caen*, în: *World Archaeology*, 1, 1969, 1, p. 61-67, 1969.

acestea datorându-se arheologului francez J. A. Brutails⁵⁹. În spațiul istoriografic românesc primele lucrări de arheologie medievală sunt legate de numele lui Ion Nestor, cel care poate fi considerat și părintele acestei discipline în România. Obiectivele arheologiei medievale sunt aceleași cu cele pe care le urmărește arheologia în general și anume:

- studierea siturilor și a conținutului lor arheologic în context temporal și spațial pentru reconstituirea secvențelor culturii umane;
- reconstituirea modurilor de viață din trecut;
- studierea procesului cultural și explicarea schimbărilor culturale;
- înțelegerea siturilor, artefactelor și a tuturor mărturiilor arheologice în relație cu lumea contemporană.⁶⁰

La acestea se adaugă unele particularități generate de specificul siturilor arheologice cercetate, precum și marele avantaj pe care îl dă posibilitatea corelării informațiilor obținute cu cele provenite din surse documentare.

La ora actuală există în Transilvania, în opinia noastră, două centre ce își dispută domeniul cercetării istoriei evului mediu: cel de la Cluj grupat în jurul Facultății de Istorie și a Institutului de Arheologie și Istoria Artei⁶¹ și cel de la Sibiu grupat în jurul Facultății de Istorie și Patrimoniu⁶². Centrul de la Sibiu este unul de dată mai recentă dar cu perspective mai bune datorită existenței mai multor arheologi tineri. Există, pe lângă aceste grupuri, o serie de arheologi ce activează în centre universitare mai mici sau în muzee județene, cum ar fi dr. Dan Crișan Băcșeț (Muzeul Județean Zalău), Florin Mărginean (Muzeul Județean Arad) ș.a.

Alături de cele două centre un altul foarte important este Bucureștiul, unde în jurul Institutului de Istorie "Nicolae Iorga", Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" și a Universității, au activat și activează un numeros corp de medieviști și arheologi, dintre care enumerăm: dr. Șerban Papacostea, dr. Răzvan Theodorescu, (†) dr. Radu Popa, dr. Constantin Cantacuzino, dr. Adrian Ioniță, dr. Viorel Achim, dr. Virgil

⁵⁹ J. A. Brutails, *L'Archeologie du Moyen Age et ses methodes. Etudes critiques*, Paris, 1900; idem, *Precis d'archeologie du Moyen Age*, Toulouse, 1908.

⁶⁰ S. A. Luca, *Arheologie generală: prima parte. Note de curs*, Alba Iulia, 1999, p. 18.

⁶¹ Este vorba despre dr. Adrian Andrei Rusu, dr. Ioan Stanciu, dr. Călin Cosma (Institutul de Arheologie și Istoria Artei), dr. Dumitru Protase, dr. Nicolae Edroiu, dr. Aurel Pop (Facultatea de Istorie), dr. Tudor Sălăgean (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei).

⁶² Acesta este compus din reprezentanți ai trei generații: dr. Thomas Năgler, dr. Paul Niedermaier, dr. Alexandru Avram, dr. Zeno Karl Pinter, dr. Ioan Marian Țiplic, dr. Aurel Dragotă, dr. Petre Munteanu Beșliu (Muzeul Național Brukethal).

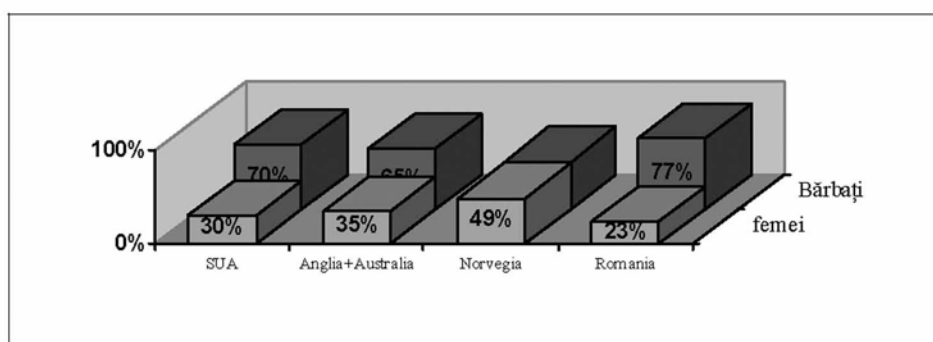
Ciocâltan, dr. Radu Harhoiu, dr. Alexandru Madgearu, dr. Ovidiu Cristea ș.a. În Moldova centrul universitar al Iașiului adăpostește de asemenea un grup de arheologi și istorici medievali grupați în jurul Universității "Alexandru Ioan Cuza" și a Institutului de Arheologie, ai cărui reprezentanți de seamă sunt dr. Victor Spinei, dr. Dan Gheorghe Teodor ș.a.

Din perspectiva cantitativă arheologia și istoria perioadei migrațiilor, respectiv a evului mediu, sunt foarte bine reprezentate, dar nu același lucru se poate spune când analizăm comparativ rezultatele și receptarea acestora în mediile științifice europene comparativ cu ale altor țări cum ar fi Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria sau Croația, ca să nu ne comparăm decât cu fostele state ale lagărului comunist.

Feminismul și cercetarea arheologică

Roberta Gilchrist pornește în analiza subiectului de la o întrebare: bărbații și femeile cercetează în mod diferit arheologia sau gândesc diferit despre trecut?

Feminismul în arheologie are mai multe aspecte ce merită a fi tratate, unul dintre cele mai importante este impunerea încă din anii '60 și '70 ai secolului trecut a unui mod de percepere a realității arheologice prin prisma artefactelor descoperite, mod ce a indus impunerea unor teorii cu privire la împărțirea arealului unei așezări în zone diferite cu specific masculin sau cu specific feminin. O astfel de analiză a efectuat David Clarke asupra unei așezări de epoca fierului de la Glastonbury, propunând o distincție între casele *mari* și cele *mici*, primele fiind atribuite familiilor și activităților masculine iar celelalte, atribuite pe baza artefactelor descoperite ariei domestice, în general feminine.⁶³



Grafic 1. Proportia femei-bărbați în arheologie

⁶³ Roberta Gilchrist, *Gender and Archaeology*, London, 1999, p. 17.

În arheologia actuală această problematică este analizată din dubla ipostază a rolului femeii în istorie, la modul general, dar și din aceea a rolului femeii-arheolog în cercetarea arheologică curentă. La ora actuală în arheologia mondială există, așa cum ne prezintă Roberta Gilchrist, un procent de 25-30% femei-arheolog. Repartiția în cadrul unor țări europene, asiatice și pe continentul nord-american arată astfel: în SUA în jur de 20%, în Anglia și Australia cca. 35%, iar în Norvegia 49%.⁶⁴ Autoarea menționată consideră că concluziile arheologice sunt și ele influențate de gen, după cum rezultă dintr-o simplă analiză cu privire la temele și artefactele arheologice alese pentru studiu de femei și de bărbați. În timp ce primele se îndreaptă spre analiza unor probleme legate de relațiile sociale, de artefactele cu valențe „domestice”, bărbații sunt mult mai tentați să aleagă teme legate de război, de conflicte și implicit artefacte corelate cu aceste teme: săgeți, arme în general, fortificații etc. Pornind de la această premisă se avansează ideea cum că femeile ar avea o altă percepție decât a bărbaților. Subiectul a fost pe larg tratat într-un volum relativ recent – *Excavating Women* – dedicat istoriei femeilor arheolog în arheologia europeană. Analiza principală a volumului rămâne una cantitativă, având totuși o reprezentativitate reală la nivelul continentului european, deși în mare parte sud-estul continentului nu este supus analizei⁶⁵. Parțial poate fi adevărat deoarece se poate observa că femeile arheolog au preferat să se refere mai mult la problemele legate de studiul textilelor, a bijuteriilor sau a decorațiunilor, fiind clar mai legate de perioadele istorice în care rolul femeii a fost mai vizibil, așa cum a fost cazul evului mediu timpuriu⁶⁶.

În arheologia românească post-belică au existat câteva femei-arheolog care au deschis drumul afirmării a tot mai multe reprezentante în rândul colectivelor de cercetare. Nume ca Maria Comșa, Eugenia Zaharia nu mai au nevoie de prezentare, ele fiind deschizătoare de drum pentru generațiile de după anii '60 ai secolului al XX-lea. Dacă până în anii '80 reprezentarea femeilor în arheologia românească a fost una sporadică, în prezent ele reprezintă cca. 23% din numărul total de arheologi înregistrați în Registrul Arheologilor din România⁶⁷ și sunt tot mai prezente în peisajul

⁶⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁶⁵ Margarita Diaz-Andreu, Marie Louise Stig Sorensen, *Excavating women. A history of women in european archaeology*, London, New York, 1996.

⁶⁶ Roberta Gilchrist, *op. cit.*, p. 24.

⁶⁷ <http://arh.cimec.ro/RegistruArheologi.aspx>. Din păcate acest registru nu este destul de bine actualizat, astfel încât persoane care au plecat din România de mai bine de 10 ani figurează ca arheologi debutanți sau specialiști, existând și situații bizare când arheologi morți

istoriografic românesc. Interesant este că abordează cu predilecție tematici „domestice”: așezări, ceramică, istoria costumului, istoria artei etc., mai puțin teme „războinice”: istorie militară, necropole, armament.

Rămâne însă întrebarea: au dezvoltat femeile arheolog o apropiere feministă asupra cunoașterii istoriei? Este greu de răspuns și în nici un caz benefic să fie așezate rezultatele cercetării arheologice în poziții antagonice prin prisma genului celui care le-a produs.

În schimb este absolut necesară creșterea rolului temelor ce privesc rolul femeii în societate. Pentru evul mediu o analiză profundă a ceea ce a însemnat femeia în societate poate oferi o serie de răspunsuri capabile să întregască scenariul reconstituirii societății europene medievale. Dacă fortificațiile și tot ceea ce depinde de ele au făcut obiectul unor cercetări ce se întind pe mai bine de trei secole, se cunosc, totuși, puține lucruri despre locul femeilor în aceste fortificații. Literatura istorică engleză a adus de mai multă vreme în discuție rolul „domestic” al fortificațiilor și în acest context a căutat să „așeze” femeia în acest plan⁶⁸. La fel istoriografia franceză a produs în ultimii 20 de ani o serie de lucrări care au introdus femeia în atenția cercetătorilor⁶⁹. În istoriografia de limbă română avem doar o singură lucrare de sinteză dedicată femeii medievale, dar și aceasta se oprește doar asupra analizării relațiilor matrimoniale și a rolului femeilor din familiile boierilor moldoveni și munteni în cadrul acestor relații⁷⁰. O situație diferită avem atunci când ne oprim asupra literaturii române cu subiect istoric, în cadrul căreia avem o serie de personaje feminine puternic conturate.

O motivație a acestei penurii de lucrări dedicate rolului femeii în societatea medievală românească ar putea deriva din faptul că mișcările feministe, ce au avut un puternic avânt în anii '60 și '70 ai secolului trecut, nu au găsit ecou în cadrul statelor comuniste. Pe de altă parte lumea arheologilor din România a rămas destul de patriarhală, femeile fiind tolerate dar nu întotdeauna luate în considerare.

de 4-5 sau mai mulți ani figurează în registru că nu și-au ridicat atestatul. Din aceste motive este dificil de apreciat dacă numărul de 648 de arheologi atestați reprezintă și numărul real al arheologilor din România.

⁶⁸ Despre acest subiect vezi pe larg Roberta Gilchrist, *op.cit.*, p. 109-145.

⁶⁹ G. Duby, *Cavalerul, femeia și preotul. Căsătoria în Franța feudală*, București, 1997; idem, *Doamnele din veacul al XII-lea*, București, 2000; J. le Goff (coord.), *Omul medieval*, Polirom, 1999; Ph. Aries, G. Duby (coord.), *Istoria vieții private*, București, 1-10, 1994-1998.

⁷⁰ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Iași, 1972.

Arheologia medievală: schimbări și orientări în cercetarea arheologică europeană

Arheologia medievală reprezintă una dintre noile ramuri ale arheologiei, dar cu toate acestea se poate spune că are deja o istorie și încă una supusă foarte mult unor schimbări generate de explozia de descoperiri efectuate în ultimii cca. 25 de ani.

Într-o scurtă analiză realizată asupra stadiului arheologiei medievale din Anglia la nivelul anilor '80 ai secolului trecut Tania Dickinson arată că, deși, mai ales pentru ce înseamnă arheologia perioadei anglo-saxone avem numeroase studii, totuși acestea sunt de un caracter general și mai puțin axate pe o prezentare exhaustivă a unor artefacte⁷¹.

La fel ca și în Anglia, schimbările prin care au trecut muzeele în ultimii 30 de ani au generat o scoatere tot mai mult în afara vieții științifice a personalului acestora, ce se vede nevoit să facă față noilor sarcini legate mai degrabă de aspectul relațiilor cu publicul și mai puțin de cel al catalogării și publicării colecțiilor existente. Acest fapt coroborat cu intrarea unor volume tot mai mari de obiecte arheologice în colecțiile muzeale fac aproape imposibilă prelucrarea într-un timp util a ceea ce înseamnă inventarele arheologice acumulate până în prezent.

Vestul Europei a cunoscut o situație mai fericită deoarece încă de la mijlocul secolului al XX-lea s-au constituit asociații profesionale ale arheologilor medieviști, care au publicat și volume sau periodice dedicate valorificării cercetărilor arheologice sau colecțiilor muzeale. Experiența britanică este poate cea mai reprezentativă din perspectiva înțelegerii situației actuale a arheologiei medievale la nivel european.

D. Hinton prezintă o situație comparativă între anii de început ai *Societății pentru arheologia medievală* (perioada anilor '50) și anii '80 ai secolului al XX-lea, luând în calcul locul de muncă al membrilor acestei asociații. Dacă la începuturile ei majoritatea membrilor aparțineau rețelei muzeale, deja în anii '80 numărul acestora a scăzut drastic în favoarea celor ce lucrează în universități sau institute de cercetare.

Aceeași situație o observăm și în cazul României, unde – chiar dacă avem doar de puțin timp o asociație a arheologilor medieviști⁷² – majoritatea celor care se ocupă de studiul arheologiei medievale sunt grupați în jurul unor centre universitare (Cluj, București, Iași, Sibiu) sau în jurul unor institute de cercetare aparținând Academiei Române (București, Cluj, Iași), dar numărul total al acestor persoane nu depășește cifra de 30.

⁷¹ D. A. Hinton (ed.), *25 Years of Medieval Archaeology*, Sheffield, 1983, p.5.

⁷² www.medievistica.ro

În ultimii 10 ani asistăm la o creștere a cercetărilor arheologice de salvare efectuate în centrele orașelor medievale, dar nu întotdeauna aceste cercetări sunt efectuate de arheologi medieviști și aceasta s-ar putea datora și lipsei unei coagulări la nivel teoretic a ceea ce înseamnă arheologia medievală românească, lucru ce derivă în opinia noastră din inexistența unei concentrări durabile a unei sau unor școli de arheologie medievală.⁷³

O altă problemă a arheologiei medievale, chiar a arheologiei în general, a fost bine reliefată de Harvey când spunea că *nu este suficient să fim arheologi. Trebuie să fim și istorici în aceeași măsură*⁷⁴. D. Hinton spunea că rolul arheologului nu este de a pune la dispoziție dovezi care pot fi sau nu utilizate de istoricii ce se ocupă de aspectele sociale sau economice, ci de a demonstra semnificația acestor dovezi prin expunerea modului cum au fost ele create.

Faptul că arheologul medievist nu și-a statuat locul în rândul familiei mari a arheologiei generează și situații în care lucrări ce tratează istoria socială, economică sau demografia medievală ignoră rezultatele obținute de arheologie, deoarece nu toți cei ce studiază documentele au înțeles sau înțeleg potențialul arheologiei medievale. Ne raliem și noi opiniei că emisiuni ca cele de tipul Time Team Travellers⁷⁵ pot crea o altă înțelegere asupra ceea ce înseamnă cercetarea completă a unui sit, oferind un model de integrare a arheologiei, istoriei și științelor exacte în vederea obținerii unui rezultat cât mai complet. Istoricul economist I. Blanchard spunea că *un istoric preocupat de aspectele economice ar putea învăța multe de la un arheolog și de la un istoric geograf*⁷⁶.

Tocmai de aceea trebuie ca arheologia medievală să se dezvolte ca o disciplină autonomă și nu ca una ce furnizează doar materiale de lucru pentru istorici⁷⁷. În anii

⁷³ Un alt aspect mai puțin fericit este acela al efectuării cercetărilor arheologice de salvare de către o singură persoană sau o singură instituție la nivelul întregii țări. Pentru Transilvania această situație este ilustrată de cercetările de la Bistrița, Alba Iulia, Sighișoara, Sibiu ce au fost efectuate de către SC. Damasus SRL. Paradoxal această situație de anormalitate a generat rezultate pozitive manifestate prin superspecializarea în domeniul arheologiei medievale – arheologia urbană – a societăți menționate și a colectivelor de arheologi utilizate.

⁷⁴ D. A. Hinton, *op.cit.*, p. 8.

⁷⁵ Discovery Channel.

⁷⁶ I. Blanchard, *Review of periodical literature, 1979* în: *Economic History Review*, 34, 1981, p. 161-165.

⁷⁷ Rahtz, *New Approaches to Medieval Archaeology*, în: *25 Years of Medieval Archaeology*, ed. David A. Hinton, p. 12.

'80 ai secolului al XX-lea arheologia medievală a trecut printr-o puternică etapă de dezvoltare generată de extinderea cercetărilor arheologice asupra așezărilor rurale și a hinterlandului principalelor orașe. Rezultate notabile în acest sens sunt de remarcate în Anglia și Franța, țări unde cercetarea evului mediu este legată subliminal de cercetarea începuturilor statale. Această adevărată explozie poate fi datorată impunerii unor noi metode de cercetare „împrumutate” dinspre alte științe, cum ar fi: datarea cu radio-carbon, fotografia aeriană sau din satelit, prospecțiuni geologice, analize osteologice etc. Din perspectiva impunerii unor noi teorii și metodologii este de remarcate apariția, ca urmare a curentului „Noii arheologii”, a ceea ce E. Higgs a numit arheologia mediului (*environmental archaeology*). Această teorie s-a dezvoltat la Cambridge și pornește de la ideea că omul poate fi studiat ca parte a mediului în care trăiește, mediu care îl și influențează și îi induce o anumită dezvoltare socio-economică⁷⁸. Noua teorie s-a impus relativ greu, dar în prezent numeroase centre de cercetare arheologică și-au dezvoltat câte un program de cercetare axat pe ceea ce se numește *landscape archaeology*⁷⁹. Teoria a pătruns și în rândul arheologilor germani, unde este cunoscută sub denumirea de *Umweltarchäologie*. Recent, una dintre prestigioasele instituții de cercetare din Germania a demarat un proiect vizând cercetarea din perspectiva acestei noi teorii a regiunii Crimeii⁸⁰. În România astfel de cercetări interdisciplinare sunt departe de a fi realizate, în principal datorită unui fals patriotism generator de autosuficiență, ce a dus și încă duce la necunoașterea teoriilor și metodelor aplicate de către centrele de cercetare din spațiul vest și chiar central european. În viziunea noastră arheologul medievalist din România se află în postura struțului: ceea ce nu cunoști nu te poate afecta.

Apariția de noi abordări teoretice în arheologia medievală a permis ca aserțiunea lui Sawyer, cum că *arheologia medievală este o cale extrem de costisitoare pentru a afla ceea ce știm deja*⁸¹, să nu mai fie una de actualitate.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁷⁹ Vezi pe larg despre principiile după care funcționează la M. Aston, T. Rowley, *Landscape Archaeology. An introduction to fieldwork techniques on post-roman landscapes*. Newton Abbot, London, Vancouver, 1974.

⁸⁰ <http://web.rgzm.de/218.0.html>. Este vorba despre Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, în cadrul căruia dr. Rainer Schreg a demarat proiectul *Transformation und Kulturaustausch am Rand der mediterranen Welt. Das Bergland der Krim im Frühmittelalter*.

⁸¹ R. Hodges, *New approaches to medieval archaeology, Part 2*, în: *25 years of medieval archaeology*, ed. David A. Hinton, Sheffield, 1983, p. 24.

Pentru arheologia evului mediu timpuriu din Europa estică cea mai importantă sarcină a fost și rămâne descoperirea de materiale arheologice care să permită o creștere a nivelului cunoștințelor istorice. Această sarcină este mai importantă în jumătatea estică a Europei decât în cea vestică, în opinia lui Csánád Balint, datorită a două motive:

a. pentru Europa estică sursele scrise – acolo unde există – sunt extrem de sărace în comparație cu cele din Europa vestică

b. pe de altă parte nu sunt cunoscute cu exactitate regiunile în care s-au stabilit și au trăit pentru o vreme mai scurtă sau mai îndelungată numeroasele popoare venite dinspre estul extrem⁸².

Csánád Balint consideră că arheologia est-europeană a fost nevoită între anii '50-'80 ai secolului al XX-lea să devină o disciplină istorică și aceasta din motive ideologice:

- ca urmare a reacției marxiste legată de tentativele de a introduce cercetarea tipologică în arheologia statelor comuniste, interesul arheologilor a fost orientat spre analiza problemelor economice și sociale ale civilizațiilor și popoarelor din trecut.

- ca o consecință directă a schimbărilor politice de după cel de al doilea război mondial în majoritatea țărilor central și est europene a crescut interesul pentru o abordare „națională” a arheologiei⁸³.

La ora actuală arheologia perioadei migrațiilor și a evului mediu cunoaște în Ungaria o foarte puternică dezvoltare, beneficiind și de faptul că a acumulat în mai bine de 100 de ani de cercetări de strângerea unor imense baze de date ce permit în prezent realizarea unor sinteze pe tipuri de situri arheologice⁸⁴. Nașterea arheologiei medievale în Ungaria a cunoscut același proces de evoluție prin care treptat necesitatea creșterii numărului de arheologi specializați în cercetarea așezărilor, necropolelor sau monumentelor ecleziastice și militare, a generat apariția unei noi discipline arheologice în perioada interbelică, devenind după război una dintre cele mai prolifiche specializări arheologice din Ungaria. Se poate spune că punctul de plecare al creșterii interesului pentru cercetarea siturilor arheologice medievale l-a constituit ocazia comemorării a

⁸² Cs. Balint, *Some ethnospecific features in central and eastern European archaeology during the early Middle Ages: the case of Avars and Hungarians*, în: St. Shennan, *Archaeological approaches to cultural identity*, p. 185.

⁸³ Cs. Balint, *op.cit.*, p. 185.

⁸⁴ Pentru detalii privind cercetarea arheologică a perioadelor menționate vezi *Hungarian Archaeology at the turn of the Millennium*, Zsolt Visy (ed.), Budapest, 2003, p. 283-414.

900 de ani de la moartea regelui Ștefan I. Pregătirile pentru acest eveniment au cuprins și alocarea de mari sume de bani pentru cercetarea așa-numitelor centre regale de la Buda, Esztergom, Visegrad și Szekesfehervar, cercetare ce a adus la lumină numeroase artefacte arheologice. Dezvoltarea programelor de cercetare a ceea ce s-a numit „perioada de cucerire a patriei” a impus relativ timpuriu înființarea în unele centre universitare a departamentelor care să pregătească personal specializat în arheologia medievală.

În Estonia arheologia medievală a cunoscut o dezvoltare ai rapidă și în același timp precoce; interesul pentru evul mediu manifestându-se încă din secolul al XVIII-lea, când este abordată de tot mai mulți istorici perioada zisă a formării Estoniei medievale (Livonia). De aici până la demararea unor cercetări arheologice științifice în cadrul unor situri medievale nu a fost decât un pas, astfel încât la începutul secolului al XX-lea în Estonia are loc nașterea noii discipline arheologice. Actualmente cercetarea arheologică clasică este tot mai mult trecută în plan secund de impunerea noilor orientări ce pun accent pe așa-numitele *enviromental archaeology* și *landscape archaeology* ce urmăresc reconstituirea condițiilor de viață și a mediului în care au evoluat comunitățile din secolele XIII-XVI din regiunea estoniană⁸⁵. Programele de cercetare sunt cantonate cu precădere în domeniul monumentelor eclesiastice și militare, dar o parte importantă a arheologilor medieviști este implicată în cercetarea marilor centre urbane medievale timpurii din secolul al XIII-lea, cum este cazul orașului Tallin, actuala capitală a Estoniei. Metodologia de cercetare abordată cu precădere până în anii '70 ai secolului XX se baza pe utilizarea secțiunilor stratigrafice și înregistrarea datelor furnizate de stratigrafie și de artefactele arheologice. În prezent și în Estonia se dezvoltă foarte o direcție de cercetare ce necesită colaborarea dintre arheologie și o serie de științe, cum ar fi: geologia, paleoantropologia, fizica, chimia ș.a.

În anii '80 arheologia s-a divizat în două direcții de cercetare: una cu adevărat teoretică și implicând simbolistica, structuralismul, interpretarea și abordarea contextuală, iar cealaltă care a devenit cunoscută sub denumirea de *post-procesualism*⁸⁶. Această a doua direcție promovată de scrierile lui Ian Hodder a avut nevoie de aproximativ 15 ani pentru a dezvolta metode reflexive de cercetare

⁸⁵ Pentru detalii vezi *Archaeological Research in Estonia. 1865-2005*, Valter Lang (ed.), Tartu University Press, 2006, p. 159-225.

⁸⁶ Herbert D. G. Maschner, *Introduction*, în: H. D.G. Maschner, C. Chippindale, *Handbook of archaeological methods*, I, Lanham, New York, Toronto, Oxford, 2005, p. 3.

aplicabile în cercetarea de teren și în laboratoare. Dar ceea ce caracterizează arheologia ultimilor 25 de ani este puternica dezvoltare a colaborării dintre arheologie și științele exacte, cum ar fi arheometria, cercetările fizico-chimice asupra artefactelor arheologice și implicarea acestor tipuri de cercetări în arheologia de teren, dezvoltarea unor direcții de cercetare în domeniul informaticii și IT destinate în special cercetării arheologice.

O altă direcție de dezvoltare a metodelor de cercetare în arheologie a fost impusă după anii '70 și este acum într-o puternică afirmare, această direcție este legată de ceea ce se numește *arheologia experimentală*, fiind puternic legată de etnoarheologie și de antropologie în sensul definit de nord-americieni. Unul dintre cei mai activi propagatori ai arheologiei experimentale la începutul mileniului trei este Izumi Shimada, el considerând că arheologia experimentală este o metodă de testare a ideilor și de descoperire a trecutului prin intermediul experimentului⁸⁷.

Este dificil de realizat o ierarhie valorică a tehnicilor, metodelor și teoriilor utilizate în arheologie în condițiile în care multe dintre acestea își au originea în arheologia de la începutul secolului al XX-lea și chiar unele au rămas aproape neschimbate. Coordonatorii *Handbook*-ului consideră că metodele cele mai bune sunt cele care au o bună coeziune între tehnică și metodă și între metodă și teorie⁸⁸.

În prezent arheologia medievală, ca parte a mării familii arheologice, cunoaște la rândul ei o dezvoltare accentuată, fiind pusă în fața unor varietăți de probleme metodologice și chiar teoretice legate de diversificarea domeniilor de cercetare. Arheologia medievală germană, față de care arheologia medievală românească și în special cea transilvană are afinități foarte mari, este modelul după care se reasează organizațional majoritatea arheologiilor medievale „naționale”. Din această perspectivă în rândul arheologiei medievale putem distinge, după modelul german, o serie de sub-specializări, ce au apărut ca urmare a unei „diviziuni necesare” a arheologiei:

- arheologia fortificațiilor – care a cunoscut o dezvoltare foarte puternică în țări ca Cehia, Polonia și Ungaria (limitându-ne doar la Europa Centrală și de Sud-Est);

⁸⁷ I. Shimada, U. Wagner, *Peruvian Black Pottery Production and Metal working: a Middle Sican Craft WORKSHOP at Huaca Sialupe*, în: *Materials Research Society Bulletin*, 26, 2001, p. 25-30.

⁸⁸ H. D. G. Maschner, C. Chippindale, *Handbook of archaeological methods*, I, Lanham, New York, Toronto, Oxford, 2005, p. 29.

- arheologia necropolelor și a monumentelor eclesiastice (ce a cunoscut o dezvoltare puternică în special în Ungaria și Germania);
- arheologia așezărilor (rurale sau urbane) – foarte bine dezvoltată în Rusia, Ucraina, Polonia.

Acestea sunt câteva din ceea ce înseamnă sub-specializările arheologiei medievale, unele dintre ele fiind dezvoltate în anii '60-'70 și în arheologia medievală românească. Spre deosebire de arheologiile din statele vecine României, unde ponderea științifică și chiar numerică a arheologiei medievale în raport cu celelalte specializări ale științei arheologice a crescut în mod constant, în România interesul pentru studierea arheologiei medievale a scăzut într-un ritm rapid spre sfârșitul anilor '80, perioadă de când s-a impus foarte mult, mai ales sub atenta îndrumare politică, cercetarea perioadei dacice și daco-romane. Astăzi nu putem vorbi de existența unei specializări care să-și definească foarte clar sub-categoriile de cercetare după principiul german (*Burgenarchäologie*, *Graber- und Kirchenarchäologie*, *Siedlungs- und Stadtarchäologie*⁸⁹).

Din acest punct de vedere putem doar să admirăm rezultatele colegilor noștri maghiari, cehi sau polonezi care au reușit să se impună în domenii în care chiar și arheologia medievală vest-europeană își caută încă drumul: cercetarea așezărilor medievale părăsite (vezi cazul Cehiei și Rusiei), cercetarea arheologică aeriană (vezi cazul Poloniei) sau cercetarea necropolelor (vezi cazul Ungariei).

Noile direcții de abordare a cercetării arheologice medievale europene impun realizarea de proiecte axate pe dezvoltarea unor modele reconstitutive ale habitatului în micro-zone geografice specifice, modele care prin intermediul computerului și softurilor specializate să se constituie în etaloane pentru realizarea unor experimente virtuale legate de evoluția habitatului în evul mediu timpuriu și până în timpurile moderne⁹⁰.

Naționalismul și arheologia

O problemă a politicii globale în anii de final ai secolului al XX-lea a fost naționalismul și dezvoltarea unor ideologii naționaliste⁹¹, ideologii ce au pătruns în

⁸⁹ G. P. Fehring, *Archaeology of Medieval Germany: an Introduction*, London, New York, 1991.

⁹⁰ R. Francovich et al., *Archaeology and history of the Middle Ages*, 1996.

⁹¹ A se face deosebire între național (=care este propriu unei națiuni, unui stat) și naționalism (= ideologie și politică ce a contribuit în perioada secolelor XVI-XIX la formarea națiunilor).

aproape toate ramurile științei. Arheologia nu a făcut notă discordantă și anumite aspecte ale ideologiilor naționaliste au impregnat-o cu o serie de concepte. Se poate spune, așa cum susține Kühnl, că o expunere istorică pur științifică nu există din cauză că toate discursurile și expunerile de idei au o implicare politică și deci nici analiza arheologică, transpunerea ei în sinteze, nu poate fi ocolită de atașamentul față de un concept politic.

O încercare de analiză a modului în care s-a repercutat ideologia naționalistă asupra arheologiei din țările europene au realizat-o Margarita Diaz-Andreu și Timothy Champion în lucrarea *Nationalism and archaeology in Europe*. În introducerea acestei lucrări sunt prezentate și câteva opinii ale unor autori ce s-au preocupat de analiza ideologiilor naționaliste și efectul lor asupra cercetării arheologice⁹², pornind de la ideologia nazistă germană și fascistă italiană și terminând cu ideologiile naționaliste israeliene și franceze de după anii '60 ai secolului trecut.

O altă lucrare ce încearcă o abordare globală a problematicii privind implicarea naționalismului în arheologie este cea care a fost editată de Philippe Kohl și Clare Fawcett, cuprinzând în linii mari lucrările simpozionului ținut în noiembrie 1991 la Chicago⁹³.

Legătura dintre arheologie și naționalism poate fi studiată, mai întâi, din perspectiva rolului jucat de arheologie în istoria construcției identităților naționale⁹⁴. A doua modalitate de analiză ar putea porni de la legăturile dintre construirea statelor naționale și instituționalizarea arheologiei.⁹⁵ B. G. Trigger consideră că arheologia naționalistă se dezvoltă cel mai puternic în rândul popoarelor care se simt amenințate, sunt în nesiguranță sau deprivate de drepturi politice de către națiuni mai puternice.⁹⁶

Marie Louise Stig Sørensen, analizând cum în Danemarca arheologia a devenit „vehicolul” pentru imaginile și obiectele care serveau discursului naționalist, aprecia

⁹² Margarita Diaz-Andreu, T. Champion, *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 1996, p.1 sqq cu bibliografia.

⁹³ Ph. L. Kohl, Clare Fawcett, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, p. 3

⁹⁴ B. Wailes, Amy L. Zoll, *Civilization, Barbarism and Nationalism in European Archaeology*, în: Ph. Kohl, C. Fawcett, *op.cit.*, p. 21.

⁹⁵ Margarita Diaz-Andreu, T. Champion, *Nationalism and archaeology*, p. 6.

⁹⁶ B. G. Trigger, *Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist*, în: *MAN*, 19, 1984, p. 360, apud Margarita Diaz-Andreu, T. Champion, *Nationalism and archaeology*, p. 7.

că arheologia a fost instituționalizată când *a devenit politic de folos și abia atunci a apărut în ochii opiniei publice*⁹⁷.

În majoritatea statelor europene în intervalul 1880-1925 au luat ființă o serie de instituții cu profil arheologic patronate de stat și cu atribuții în ceea ce privește cercetarea și protejarea trecutului. De la acest stadiu *național*, în contextul răspândirii ideilor naționaliste ca urmare a nemulțumirilor generate de Conferința de Pace de la Paris, s-a ajuns foarte repede la stadiul *naționalist* de exacerbare a semnificației naționale a artefactelor arheologice. Înregimentarea disciplinelor umaniste în ideologiile naționaliste a reprezentat un fapt firesc în condițiile în care în Europa s-au impus începând cu anii '20 ai secolului trecut regimurile totalitare fasciste, naziste sau comuniste. Ceea ce este un lucru comun aproape întregii Europe este faptul că relația dintre arheologie și naționalism a devenit evidentă în prima jumătate a secolului al XX-lea, în special după terminarea primei conflagrații mondiale și a pierdut din importanță în partea de vest a continentului imediat după cel de al doilea război mondial⁹⁸. Poate exemplul cel mai clasic pentru înregimentarea arheologiei unei cauze naționaliste este dat de Germania nazistă, stat în care studierea istoriei și arheologiei națiunii germane a devenit politică de stat, fiind una dintre principalele preocupări ale asociației SS-Ahnenerbe⁹⁹.

Disoluția "marelui imperiu sovietic", în opinia lui Ph. Kohl¹⁰⁰, a atras o serie de state nou apărute în conflicte implicând desemnarea teritoriilor naționale. În aceste conflicte etnico-religioase unul dintre argumentele la care s-a făcut rapid apel a fost determinismul istoric, iar arheologia a fost rapid atrasă în disputele politizate. Totuși, nu trebuie să credem că arheologia a fost atrasă împotriva voinței celor ce o studiază în acest gen de dispute politice, deoarece făcând apel la lucrările lui Trigger și Patterson¹⁰¹, putem spune că, arheologia datorită mediului în care se dezvoltă ca

⁹⁷ Marie Louise Stig Sorensen, *The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: the National use of Archaeology in Nineteenth-Century Denmark*, în: Margarita Diaz-Andreu, T. Champion, *Nationalism and archaeology*, p. 24 sqq.

⁹⁸ Margarita Diaz-Andreu, *Archaeology and nationalism in Spain*, în: Ph. Kohl, Clare Fawcett, *op.cit.*, p. 55.

⁹⁹ Bettina Arnold, H. Hassmann, *Archaeology in Nazi Germany: the Legacy of Faustian Bargain*, în: Ph. Kohl, Clare Fawcett, *op.cit.*, p. 70 sqq.

¹⁰⁰ Ph. L. Kohl, *Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past*, în: *Annual Review of Anthropology*, 27, 1998, p. 224.

¹⁰¹ B. G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge, 1989; T. C. Patterson, *Toward a Social History of Archaeology in the United States*, Orlando, 1995.

știință, era inevitabil să fie inclusă în bagajul argumentativ al discursurilor politice cu tentă naționalistă. Este evident că în evoluția sa un stat generează particularități naționale care se vor regăsi și în modul de abordare metodologică a unor științe și în acest sens pot fi date o serie de exemple: există la ora actuală un model arheologic britanic, francez, spaniol, italian, german, rusesc etc., la fel cum, oarecum indusă de evoluția politică din ultima parte a secolului al XX-lea au luat ființă și o serie de asociații care s-au calchiat pe structurile politice ale perioadei. În ultima afirmație facem referire la World Archaeological Congress¹⁰² și la European Association of Archaeology¹⁰³, două organisme care încearcă să tranșeze frontierele politice și etnice, oferind un răspuns în maniera politicii globalizante pentru modul în care trebuie să colucreeze arheologiile naționale și implicit arheologii.

Recent discursul istoric încearcă să elimine din cuprinsul său termeni din familia substantivului *național* atunci când se referă la evul mediu și acreditează un nou termen care este mai apropiat de realitățile societății medievale: *identitatea*. Aceasta poate fi înțeleasă în diverse accepțiuni: politică, ca și apartenență la o categorie privilegiată, religioasă și chiar socială. Cercetarea *identității* prin prisma descoperirilor arheologice a făcut chiar obiectul dezbaterilor în cadrul uneia dintre secțiunile *3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology „Medieval Europe”*, intitulată *Identity and Demarcation*¹⁰⁴. În istoriografia română asupra acestei tematici se oprește discursul lui Stelian Brezeanu atunci când, poate sub influența dată de acest nou curent din istoriografia europeană, vorbește despre *identități* și *solidarități* medievale în spațiul românesc¹⁰⁵. Deși, credem că ar trebui privită cu circumspecție ideea unei „solidarități” în spațiul românesc, indiferent de natura acesteia. Să nu uităm că cel puțin până la sfârșitul secolului al XVIII-lea am avut de a face cu state total diferite în spațiul geografic al României de astăzi, iar *solidaritatea* pare mai degrabă un paleativ cosmetizat aplicat perioadei medievale pentru ceea ce însemna în discursul marxist-leninist *internaționalizarea societății comuniste* în secolul al XX-lea.

¹⁰² P. J. Ucko, *Academic Freedom and Apartheid: The Story of the World Archaeological Congress*, London, 1987.

¹⁰³ K. Kristiansen, *The Strength of the Past and its Great Might, an Essay on the use of the Past*, în: *Journal European of Archaeology*, 1, 1993, p. 3-33.

¹⁰⁴ G. Helmig, Barbara Scholkmann, M. Untermann eds., *Centre. Region. Periphery – Medieval Europe Basel 2002*, II, Hertingen, 2002, p. 287-432.

¹⁰⁵ St. Brezeanu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002.

Cercetarea arheologică – orientată până nu de mult spre demonstrarea ancestralelor legături dintre Rusia sovietică și sateliții săi central europeni – a fost ghidată spre sfârșitul secolului al XX-lea spre noi teme de cercetare care urmau să demonstreze *drepturile istorice ale poporului român* (sic!) – s.n. În cadrul acestei noi etape arheologia transilvăneană s-a orientat către cercetarea perioadei romane și post-romane dar și asupra perioadei ”întunecate” a istoriei regiunii și anume secolele VIII-X, fapt ce a permis alocarea unor fonduri însemnate pentru cercetarea siturilor arheologice Dăbâca, Biharea, Alba Iulia, Cluj-Mănăstur etc.¹⁰⁶

Recent teoria continuității a fost analizată din perspectiva *continuității culturale* deoarece *chestiunea trebuie discutată fără prejudecăți, în primul rând pentru că ea reprezintă unul dintre aspectele majore ale ”problemei continuității”*...¹⁰⁷ Analiza este însă făcută tot din perspectiva apartenenței la tabăra adeptilor continuității, aducându-se în discuție o mai veche teorie ce vorbește despre *retragerea la munte*, care în opinia lui Alexandru Madgearu *a marcat specificul civilizației românești din evul mediu timpuriu*.¹⁰⁸ Un adept al acestei teorii este și Gheorghe Baltag, ce a și încercat impunerea în istoriografia română a unui nou concept numit de el *cultura plaiurilor*, o cultură materială detectabilă în zonele cu altitudine mai mare de 600 m și specifică unei populații romanice¹⁰⁹.

Mascarea ideilor naționaliste și prezentarea lor ca *eforturi de afirmare a spiritului național constructiv al popoarelor*¹¹⁰ sunt prezente și în publicațiile ce au ieșit de sub tipar în perioada ulterioară anilor '90 ai secolului trecut. Petre Țuțea considera că *s-a exagerat naționalismul. Naționalismul poate fi practicat și cuviincios. Nimeni nu poate interzice unui popor să-și trăiască tradiția și istoria cu gloriile și înfrângerile ei. Pârvan zice: „Etnicul e punct de plecare și*

¹⁰⁶ Un stadiu al cercetărilor vizând aceste situri arheologice și maniera tradiționalistă de interpretare a rezultatelor vezi la P. Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Cluj-Napoca, 2005.

¹⁰⁷ Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997, p. 1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 197.

¹⁰⁹ Gh. Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara. Elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Târnavei Mari din preistorie până în secolul al XIII-lea d. Hr., cu privire specială asupra zonei municipiului Sighișoara*, București, 2000, p. 262 sqq.

¹¹⁰ I. Țurcanu, *Istoria. Receptare, cercetare, interpretare*, Iași, 2006, p. 176.

*universalul punct de sosire“. Eu, ca naționalist, am gândit multă vreme că națiunea e punctul terminus al evoluției universale.*¹¹¹

Un exemplu și mai edificator de *face lifting* este dat chiar de tratatul de *Istoria românilor*, unde Ștefan Pascu în *Prefață* dă dovadă a faptului că discursul de tip patriotic nu a dispărut: *...rezultatul firesc* - este vorba despre refacerea economică și politică de după invazia mongolă din 1241 - *a fost continuarea într-un ritm accentuat a procesului de unificare a formațiunilor politice din spațiul carpato-danubiano-pontic* (sic!)...¹¹². Iată un exemplu de ceea ce înseamnă promovarea într-o lucrare de maximă importanță a ideii că unirea a existat ca și comandament în conștiința populațiilor din spațiul românesc cel puțin din secolul al XIII-lea.

Dintre compartimentele ce au participat în mod activ la crearea unor mituri naționale, furnizând materiale pentru producțiile literare și cinematografice, cele mai reprezentative au fost arheologia clasică și cea legată de ceea ce se numea în epocă arheologia *prefeudală*. Din perspectiva problematicei acestei lucrări cele mai intens mediatizate au fost cercetările arheologice legate de etapa etnogenezei, fiind implicați și formați pentru aceasta o întreagă serie de arheologi: C. Daicoviciu, Șt. Pascu, D. Protase, L. Mărghită, Ligia Bârză. Rezultatele cercetărilor lor au fost interpretate ca argumente irefutabile pentru ceea ce ideologia comunistă a dezvoltat mai ales după anii '70 ai secolului trecut sub denumirea de *trecutul istoric al poporului român*; o nouă variantă a teoriei continuității.

Pornind de la A. D. Xenopol¹¹³, D. Onciul¹¹⁴ și continuând cu cei menționați mai înainte această teorie a avut permanent numeroși adepți, lucrările lor înscriindu-se în linia agreată de Academia Republicii Socialiste România. Dacă pentru produsele istoriografice ale sfârșitului de secol XIX putem aduce ca justificare contextul politic în care ele au văzut lumina tiparului – definitivarea conștiinței naționale la nivelul popoarelor central și sud-est europene -, pentru cele apărute spre sfârșitul secolului XX nu mai găsim nici o justificare.

Legătura organică dintre analiza continuității și istoria formațiunilor statale românești a fost analizată critic și de Radu Popa în contextul prezentării punctelor

¹¹¹ P. Țuțea, *Între Dumnezeu și neamul meu*, Ediție îngrijită de Gabriel Klimowicz, Fundația Anastasia, 1992, p. 51.

¹¹² *Istoria românilor*, III, p. XII.

¹¹³ A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, 1884.

¹¹⁴ D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. de A. Sacerdoțeanu, 2 vol., București, 1968.

slabe ale lucrării lui Ștefan Pascu¹¹⁵, considerând că *siguranța pretinde ... multă competență în domeniul specializat al arheologiei medievale...*¹¹⁶, lucru ce nu poate fi probat de autorul menționat anterior prin argumentele utilizate. În acest context problema cea mai spinoasă este dată de încercările de reconstituire a istoriei sociale și politice a secolelor IX-XI cu ajutorul arheologiei.

O problematică oarecum asemănătoare a generat în Polonia startul unor dezbateri de idei între adepții ideii autohtonismului (potrivit căreia slavii ar fi trăit încă din epoca bronzului pe teritoriul actual al Poloniei), în marea lor majoritate lingviști și un grup de arheologi grupați în jurul lui Kazimierz Godłowski, care au îmbrățișat ideea prezenței slavilor pe teritoriul polonez ca urmare a unei migrații din regiunea subcarpatică a Ucrainei¹¹⁷.

La nivelul cercetătorilor din spațiul Europei centrale există o înțelegere mai adâncă a inserției politice în discursul arheologic, dar dezbaterile și mai ales rezultatele acestora sunt încă în faza de discurs maieutic.¹¹⁸ În Croația și Slovenia ideea autohtonismului este încă relativ bine ancorată în discursul arheologic¹¹⁹ și față de exagerările acestei linii ce păstrează caracteristicile școlii sovietice au fost luate poziții chiar dinspre istoriografia română¹²⁰. Fl. Curta consideră că dinspre literatura arheologică din Ucraina și Rusia, unde tezele vechii școli sovietice sunt încă în circulație, nu se întrevide nici un semn de schimbare¹²¹. Nu suntem de acord cu aprecierea că în literatura de limbă română apar singurele semne de schimbare pe această linie,

¹¹⁵ Voievodatul Transilvaniei, I, Cluj-Napoca, 1971.

¹¹⁶ R. Popa, *Observații și îndreptări*, p. 166.

¹¹⁷ Fl. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, p. XI-XII.

¹¹⁸ S. Brather, *Die Projektion des Nationalstaats in die Frühgeschichte. Ethnische Interpretationen in der Archäologie*, în: *Inventing the Past in North Central Europe. The National perception of Early Medieval History and Archaeology*, M. Hardt, Chr. Lübke, D. Schorkowitz, Berna, 2003, p. 18-42; D. Schorkowitz, *Rekonstruktionen des nationalen im postsowjetischen Raum. Beobachtungen zur Permanenz des Historischen*, în: *Inventing the Past in North Central Europe*, p. 273-333.

¹¹⁹ B. Panzer, *Quellen zur slawischen Ethnogenese. Fakten, Mythen und legenden (originaltexte mit Übersetzungen, Erläuterungen und Kommentaren)*, Frankfurt am Main, 2002; M. Guštin (red.), *Zgodni slovan. Zgodnesrednjevska lančenina na obrobju vzhodnih Alp*, Ljubljana, 2002.

¹²⁰ E. S. Teodor, *About some Slavic Pottery from Slovenia*, în: *Studia Antiqua et Archaeologica*, 9, 2003, p. 399-410.

¹²¹ Fl. Curta, *Apariția slavilor*, p. XII.

deoarece luările de poziție ale lui Eugen S. Teodor¹²² nu constituie până la acest moment o voce suficient auzită de breasla arheologilor români.

ARCHAEOLOGY AND HISTORY
AT THE BEGINNING OF 3rd MILLENIUM

Abstract

History Research at the End and Beginning of Millennium. The manner of writing history, of thinking and perceiving the past went through significant changes along the last decades of the 20th century. The analysis of history at the end of century shows a potential end of a history cycle.

The manner of writing developed significantly, particularly in the second half of the 20th century going through transformations from an orientation towards a linear history to a more diverse one dealing with different aspects such as social, religious, political, economic, military, mass lines of thoughts, etc. In his theory on scientific revolutions, Th. Kuhn noticed the fact that each age is characterised by several paradigms that may explain a series of phenomena in a very convincing and coherent manner. The Romantic historiography enlarged the interest area of history coming up with a new paradigm based on Hodder's principles that referred to restoring the national spirit, the self-image and new forms of solidarity and institutions. But the Positivism trend determined a certain series of fragmentations of political realities with no connection between them; it also promoted the concept of thorough restoration but the political history remained the privileged one to the disadvantage of economic, social and cultural aspects of history.

I. Hodder believes that there are various theories and methods of approach due to social and historical aspects of archaeology. In the '80s, most of the researchers who studied the history of archaeology and its theories within the last 100 years jumped to the conclusion that archaeology had a linear ascending evolution starting from the cultural history up to the process and post process archaeology. Hodder's statement is true only if we refer to a global analysis of archaeology. If we take into

¹²² E. S. Teodor, *O frontieră incertă a lumii romane. Câmpia Dunării de Jos în epoca lui Justinian*, în: *Cercetări arheologice*, 12, 2003, p. 325-359; Idem, *An update for „Ipotești-Cândești” culture*, în: *Zbornik na počest dariny Bialokovej*, G. Fusek (red.), Nitra, 2004, 405-414.

account the chronology, the division of territories and the ideologies we notice that the evolution of theories was not linear at all. The best example of this kind is the situation of the ex-communist countries where the theoretical gap that followed after the end of the communist regimes generated a diversity of approaches from the ideas of the school of cultural history up to nationalist ideas in history and archaeology. (see the case of Napoleon Savescu and the theory of the Thracians).

The Marxism and its Influence on Historical Research. Our purpose is to identify and analyse the influences of Marxist doctrine in history and archaeological researches. In the classical Marxism the change is explained through the interaction between the production and exchange forces. Nowadays, this idea may be rejected by the followers of the so-called post Marxism both in Europe and America. They consider that the Marxism is a valuable concept only in relation with the new social and anthropological theories of *Structuralism* or *Relativism*.

Some historiographers consider that the archaeologists Roskams and Saunders were significantly influenced by the Marxist-Leninist ideas. In Dark's opinion, Ian Hodder (1986, 1992) or even G. Childe (1949) may be included in the category of archaeologists influenced by post-Marxist ideas; in their researches, the classic theory is associated with the Relativism and Structuralism offering plausible explanations for the cultural changes in the world.

The Annals School historiography has several common ideas with Marxism. Guy Bois analysed and identified at least three common aspects:

- a. the indirect and confusing influence of Marxism on the new history by means of economic aspects, a method specific to Ernest Labrousse;
- b. the influence of the new history on the Marxist historians generating several themes of research such as the history of sensitivity and mass lines of thoughts;
- c. the Marxist historians who assimilated the methods of research.

In the archaeology of the ex-communist countries Marxism had two main influences:

- a. the ideological one: by focusing on the social and economic aspects in the archaeological research;
- b. the "barbarian" one by forcing the historians to refer to works of the Marxist classics in their collections of history studies.

Archaeology and Transylvanian Medieval History. As far as the Romanian historiography is concerned, due to the fluctuations in the political context, its *openness* or *closure*, the interest towards the new approach of history varied. It followed

more or less evidently a traditional Marxist research rarely influenced by the new trends in the European historiography. The new ideas were hard to be accepted but they were gradually assimilated especially after the period of political and economic expansion that followed the “Spring in Prague” when the Romanian historians came in direct contact with the French historiography during a Romanian-French congress.

A new prosperous period for the Romanian historiography is the period after the Revolution in 1989, when there appeared the theories of thoughts history school coordinated by historians such as Lucian Boia, Stelian Brezeanu, S. Mitu. But in the new socio-political context there cannot be noticed a significant evolution of both general and medieval archaeology starting with the second half of 20th century. Although most of the speeches deal with the need of writing about “real” history; they also suggest the idea of starting the investigation based on the dialogue between the linguist, the archaeologist, the geographer and different experts in other auxiliary branches of history.

Medieval Archaeology and General Archaeology have the following main objectives:

- the study of the sites and of their archaeological contents in time and space in order to reconstitute all the sequences of human culture;
- reconstitution of life styles from the past;
- the study of the cultural process and the explanation of cultural changes;
- understanding the sites, artefacts and any other archaeological proofs in relation with the contemporary world.

Feminism and Archaeological Research. There are many aspects of feminism in archaeology that are worth discussing. In the ‘60s and ‘70s of the last century, the feminism brought in archaeology a new method of perceiving the reality through the discovered artefacts, thus the areas of a settlement could be divided into areas with male or female features. While doing an archaeological analysis of a settlement dating from the Iron Age at Glastonbury, David Clarke made a distinction between the *large and small* houses. He assumed that the former ones belonged to more male activities and the latter ones to feminine activities as they were mostly domestic objects.

Statistics show that at global level there are 25-30 % women archaeologists. According to Gilchrist’s, the situation is the following: in USA approx. 20%, in England and Australia approx 35% and in Norway 49%.

Changes and Trends in the European Archaeological Research. Medieval archaeology is one of the latest branches of archaeology, though it has already an old history and it went through many changes caused by a large number of discoveries within the last 25 years.

As far as the medieval archaeology is concerned, we can say that in Western Europe there was a more fortunate situation as, starting with the middle of the 20th century, medieval archaeologists founded professional associations. Their members had already published volumes and periodicals dedicated to the efficient exploitation of archaeological researches and museum collections. The British archaeological experience seems to be more representative for understanding the present situation of medieval archaeology at European level.

D. Hinton presents a comparative situation between the beginning years (the '50s) and the '80s of The Society for Medieval Archaeology, taking into account the jobs of the members of this association. At the beginning, most members were working for museum networks but in the '80s their number was significantly reduced, archaeologists choosing to work in universities or research institutions.

The same situation is in Romania as well, where recently an association of medieval archaeologists has been founded. It can be noticed that most of archaeologists have activities in university centres such as Sibiu, Bucharest, Cluj, Iasi or at research institutions belonging to the Romanian Academy (Sibiu, Bucharest, Cluj, Iasi). Unfortunately their total number is no more than 20 people.

Within the last 10 years, the number of archaeological researches in medieval towns increased. It seems that the archaeological researches were not always coordinated by medieval archaeologists due to the lack of an awareness of the medieval archaeology activity, as well as of a theoretical basis and the existence of medieval archaeology schools.

As a result of "New Archaeology", with its new theories and methodology, there appeared another branch of archaeology called by E. Higgs environmental archaeology. This theory developed in Cambridge and it started from the idea that people can be studied as part of the environment they live in, and that the environment influences their socio-economic development. This new theory was relatively hard to be accepted but, at present, various centres of archaeological research are developing their own programs based on the so-called *landscape archaeology* (see further details regarding its principles - Aston, Rowley). The appearance of these new theoretical approaches in the medieval archaeology have changed the views on

Sawyer's argument that archaeology is an extremely expensive research for studying what is already known.

Cs. Balint believes that in the 20th century, between the '50s and '80s the East-European archaeology was forced to become a branch of history mostly for ideological reasons:

- as a result of the Marxist attempts to introduce the typological research in the archaeology of the communist countries the interest of the archaeologists was oriented towards the analysis of the economic and social problems of the civilisations and peoples in the past.

After the WW II due to the political changes most Central and East European countries have changed their approach of archaeology focussing more on the "national" aspects.

Nationalism and Archaeology. In the last years of the 20th century one issue of world's politics was the concept of nationalism, in other words, the nationalist ideologies development. As a result, Archaeology also confronted with this issue and along the years there were been noticed a series of nationalist concepts. Kühnl claims that no historical presentation or thesis can be purely scientific; he argues that all discourses, speeches, concepts imply a certain political orientation, so the archaeological analysis may not be the exception as it cannot avoid the orientation towards a particular political concept (die Weimarer Republik, Hamburg, 1985, p. 7-8).

The relation between archaeology and nationalism became more evident in the first half of the 20th century, in particularly after the WWI, gradually losing its importance in Western Europe after WW II.

VELEITĂȚI ȘI OPORTUNITĂȚI ALE NOBILIMII BĂNĂȚENE ÎN VREMEA LUI SIGISMUND DE LUXEMBURG.

Ligia Boldea

Cuvinte cheie: Banat, cnezi, nobili români, oportunități

Mots clef: Banat, knezes, nobles roumains, opportunités

Istoria certificată documentar a nobilimii românești bănățene debutează odată cu mijlocul secolului al XIV-lea, cu ceea ce istoriografia a păstrat în memoria cursului ei a fi fost epoca Angevină, o perioadă ce a inaugurat o întreagă mișcare de reformă în plan social, politic, militar și confesional. A fost, fără îndoială, o schimbare de viziune asupra regatului maghiar, ce a substituit pluralismului etnico-religios și particularismelor locale o politică de centralizare, de uniformizare și omogenizare a structurilor instituționale și sociale ale regatului, la care s-a adăugat și prozelitismul catolic al unei dinastii ce s-a dorit a fi vârful de lance al creștinismului apusean în mijlocul lumii „schismatice” răsăritene și balcanice. În plan social s-a ambiționat introducerea rigorilor occidentale în normele de drept ale regatului maghiar, redefinind, în primul rând, statutul de nobil, ce va ajunge să fie condiționat de actul scris și de confesiunea catolică.

Multiple implicații asupra cnezimii române bănățene a avut domnia lui Ludovic I, a cărui atitudine față de elita românească a Banatului a fost uneori contradictorie, așa după cum și poziția cnezilor bănățeni s-a dovedit a fi oscilantă. În fapt, situația acestora din urmă a fost decisă în urma confruntării celor două coordonate principale ce au caracterizat domnia celui de-al doilea Angevin: pe de-o parte, cea socială, restrictivă și nivelatoare, concretizată în diplomele din 1351 și 1366, care a expus cnezimea română, lipsită de actul scris și ortodoxă, depozitării și decăderii din statutul de nobilitate; pe de-altă parte, cea politico-militară, a expansionismului îndreptat spre ținuturile sud-carpătice și sud-dunărene, în cadrul căreia Banatul și apărătorii săi tradiționali au jucat un rol de prim rang, cu atât mai mult cu cât libertatea dobândită de românii de peste munți risca să devină o alternativă periculoasă pentru unitatea, și așa eclectică, a statului maghiar. În opinia noastră, în aceste decenii de aprige tulburări interne și externe s-a decis evoluția ulterioară a feudalității române locale, deși opțiunea finală a acesteia a fost precedată de o adaptare anevoioasă la noile norme juridice impuse de regalitatea maghiară.

Concretizarea ascensiunii social-politice a nobilimii române bănățene se va produce însă sub toate aspectele sale la cumpăna secolelor XIV-XV, odată cu domnia lui Sigismund de Luxemburg. Nu este în intenția noastră a reitera aspecte deja binecunoscute ale domniei regelui-împărat, în special implicațiile sale asupra evoluției ținutului bănățean. Considerăm însă că o reactualizare a informației privitoare la ascensiunea elitei sociale bănățene, punctată de evidența izvoarelor documentare, poate coagula o viziune unitară asupra celor patru decenii de istorie bănățeană de la întretărirea secolelor XIV-XV, în care atitudinea suprastructurilor sociale a fost judecată a se fi situat între oportunitate și oportunism, între realism și veleitarism. Este interesant, deci, de urmărit modul în care cnezii și nobilii bănățeni au reacționat în fața crizelor politice ce au afectat regatul maghiar încă de la urcarea pe tron a lui Sigismund de Luxemburg, contribuțiile de grup sau individuale aduse în diferitele campanii militare occidentale sau orientale purtate de regele-împărat, precum și oportunitățile ce s-au ivit sau constrângerile ce au trebuit să fie surmontate. Numai astfel ne putem apropia de o mai bună înțelegere a climatului acelor vremuri în care s-a conturat identitatea social-economică și politico-militară a nobilimii bănățene, cu componentele sale autohtone, românești, dar și alogene, așezate în zona limitrofă dintre comitatele Caraș și Timiș în perioada Angevină.

Trei sunt, în opinia noastră, momentele mai delicate ale domniei lui Sigismund de Luxemburg, ce au determinat poziționarea elitei sociale bănățene într-una sau alta dintre taberele ce s-au format, cu consecințele de rigoare în planul destinului lor istoric. Este vorba de anul urcării pe tron – 1387, tensionat prin însăși faptul că Sigismund a fost încoronat rege nu prin drept ereditar, ci prin alegerea baronilor, acceptând condițiile impuse de ligă¹; apoi, criza politică din anii 1401-1403, marcată de o nouă revoltă a baronilor; și, în mod particular pentru Banat, anul 1428, cu consecințele sale asupra ținutului determinate de înfrângerea regelui sub cetatea Golubăț. În toate aceste cazuri documentele semnalează acțiuni nuanțate ale elitei bănățene, ce trădează o lipsă de liniaritate a conduitei lor politice, marcată de opțiuni și interese individuale sau de grup, consemnate ca atare documentar.

Moartea lui Ludovic I, survenită la 11 septembrie 1382, a declanșat în Ungaria și Polonia un lung șir de lupte, sintetizate într-o perioadă de anarhie cauzată de tendințe centrifuge, ce s-au manifestat acum cu putere, căci, murind fără urmași pe linie masculină, coroana a fost preluată de fiica sa mai mare, Maria, ce fusese logodită cu

¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj-Napoca, 2006, p.226.

fiul regelui Boemiei și împărat al Imperiului Romano-German, Sigismund de Luxemburg, pentru a se realiza astfel o aspirație seculară și anume, unitatea Ungariei, Poloniei și Boemiei². Perioada de *interregnum* ce a marcat anii 1382-1387 a produs o nouă polarizare în rândurile cnezimii române bănățene, care se manifestă acum diferit față de pretențiilor la coroana regală. Binecunoscută este răscoala unor cnezi bănățeni din anii 1385-1386, ei alăturându-se partidei nobiliare antidinastice condusă de nobilii Horváti și Garai, care luptau împotriva urcării pe tron a lui Sigismund de Luxemburg și a noii orientări a politicii sale externe. Căci, liderii acestei grupări, având domenii imense în provinciile meridionale, au considerat noua politică drept o lovitură dată poziției și autorității lor, drept pentru care au sprijinit pretențiile la tron ale lui Carol de Anjou, ultimul descendent pe linie masculină a familiei Angevine³. A fost, de exemplu, cazul cnezilor Ladislau și Mihail, fiii lui Dan și al lui Ladislau Zanc, ce au condus cetele răsculaților din comitatul Timiș, împotriva cărora a fost trimis banul de Mačva, Nicolae de Gara⁴. Răsculații au fost înfrânți într-o bătălie purtată în părțile Timișoarei în cursul anului 1387. Mai multe documente din acel an amintesc de „trupa mare de români” (*gentem grandem Olachalem*) adunată atunci în districtul Beregsău în sprijinul partidei lui Horváti, fapt care argumentează ideea acelei răscoale de amploare a românilor din Banat, ce și-ar fi putut avea originea în politica restrictivă a precedentului monarh maghiar⁵. Tot acum, profitând de situația tulbure și de sprijinul unor români bănățeni, domnitorul Țării Românești, Dan I, intervine și el cu o armată puternică în Banat, atacând cetatea Mehadia, după care înaintează viguros spre centrul ținutului, îndreptându-se spre Hațeg. De partea lui Sigismund de Luxemburg s-au situat alți cnezi bănățeni, printre ei numărându-se cu siguranță cei din familiile Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic. Informațiile documentare lapidare nu permit reconstituirea motivațiilor care au stat la baza unor asemenea atitudini individuale sau familiale; suspectăm însă o poziționare determinată de efectele pe care politica socială a ultimului Angevin le-a produs în comunitatea cnezială românească bănățeană. A fost un moment al opțiunilor, conjuncturale sau pe deplin asumate, cu consecințe de substanță, durabile asupra evoluției sociale, politice și confesionale a elitelor românești bănățene. Oscilarea cnezimii române bănățene între autoritatea coroanei maghiare și

² *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapesta, 1974, p.102.

³ *Ibidem*.

⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p.433; I.D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, p.17.

⁵ Viorel Achim, *Banatul în Evul Mediu*, București, 2000, p.132.

sfera de influență a domnitorilor recent createi Țări Românești a fost dată de situarea Banatului de deal și de munte în zona de interferență dintre cele două entități statale. Or, pretențiile manifeste ale ambelor părți asupra banatului de Severin, măr al discordiei încă din momentul constituirii primei identități statale românești la sud de Carpați, nu a putut să nu își pună amprenta asupra modului în care cnezimea română a perceput în acea vreme sursa puterii politice și a reacționat ca atare, în condițiile în care etnicul și confesionalul au jucat un rol determinant în multe din problemele cu care cnezimea bănățeană s-a confruntat în acea vreme. Rămâne însă încă un mare semn de întrebare în ceea ce privește extensia reală a banatului de Severin în acea vreme, cât anume din ținutul montan bănățean a fost cuprins, cât și dacă s-a intersectat sau a înglobat comitatul Caraș și districtele privilegiate cărășene.

Revenind la exemplele oferite anterior, în ceea ce-i privește pe frații Ladislau și Mihail, fiii lui Dan se știe că ei au făcut parte din familia românească Dan de Duboz, originară din comitatul Timiș, ce va accede în rândurile nobilimii la începutul secolului următor. Opțiunea lor în favoarea partidei adverse lui Sigismund de Luxemburg nu a avut însă urmări grave pentru destinul familiei căci, beneficiind de amnistia decretată de noul rege, ei își vor putea păstra stăpânirile și statutul social-juridic, devenind pe parcursul secolului al XV-lea una din cele mai înstărite familii nobile române din regatul medieval maghiar⁶. Cât despre familiile Deș de Timișel și Mâtnic, ascensiunea lor socială este fără echivoc reflectată documentar, ele furnizând exemplul clasic al tranziției de la statutul de cnezi, la cel de cnezi nobili și, apoi, de nobili, întâlnit în spațiul bănățean medieval. Căci, în 1387⁷, cnezii de Timișel primesc din partea puterii centrale satul regal Valea (*Patak*) drept răsplată pentru participarea lor la eliberarea reginei Maria din mâinile răsculaților. Și tot în acel an începe seria actelor de nou danie prin care familiei lui Bogdan Românul de Mâtnic i se consfințește în mod oficial dreptul de stăpânire asupra patrimoniului funciar strămoșesc. Și toate acestea grație serviciilor credincioase prestate de către reprezentanții acestor familii în favoarea noului monarh.

Secolul al XV-lea debutează cu noi tulburări interne, căci eșecul usturător de la Nicopole (1396) și absența regelui din țară l-au făcut extrem de nepopular unei părți a baronilor regatului, fapt care va duce în anul 1401 chiar la capturarea și întemnițarea lui în castelul de la Buda pentru scurt timp, oponentii săi cerându-i să îi

⁶ *Ibidem*, p.130.

⁷ Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p.11.

îndepărteze din țară pe fideli săi străini. Eliberat de gruparea condusă de Nicolae Garai și Hermann de Cilli, Sigismund este nevoit, prin înțelegerea care s-a încheiat în castelul de la Siklós, să le cedeze o parte a puterii, Garai devenind astfel comite palatin, el păstrând înalta funcție timp de 32 de ani. Nemulțumirile vechilor familii de la curtea Angevinilor vor răbufni însă și mai puternic în 1402, an în care conducătorii opoziției i-au oferit coroana maghiară lui Ladislau de Neapole, căruia îi jură credință la Oradea la sfârșitul acestui an. În 1403 revolta baronilor izbucnește cu o forță mult mai mare decât în anii precedenți, fiind condusă de Ioan Kanizsai, arhiepiscopul de Esztergom și de Detric Bebek, fost comite palatin⁸. În părțile Banatului în fruntea rebelilor s-au situat Nicolae Marczali, Ștefan de Remetea, George *Chulnuk* de Omor, precum și Ștefan și Ioan, fiii lui Toma⁹. După câte mărturisesc izvoarele documentare, majoritatea covârșitoare a cnezilor și nobililor români bănățeni s-au situat de partea monarhului de drept al coroanei ungare, de la care au obținut deja sau puteau spera să obțină noi reconfirmări ale statutului lor privilegiat și ale dreptului de stăpânire patrimonială. Dovadă stă faptul că, în deceniile ce au urmat, în documente apar nu cnezi supuși proscricțiilor și deposărilor, ci cnezi și nobili români dăruiți tot mai frecvent prin „*nove donationis titulo*”¹⁰. În cazul familiei Mâtnic de Ohaba Mâtnic un document din 1404¹¹ indică cu claritate faptul că membrii acestei familii au fost răsplătiți cu noi danii ca urmare a sprijinului pe care l-au acordat regelui în înfrângerea revoltei baronilor țării.

Interesant ni se pare faptul că, de data aceasta, o anumită polarizare de interese a intervenit în rândurile nobililor alogeni stabiliți în Banat în urmă cu jumătate de secol, în vremea Angevinilor, ale căror posesiuni au fost donate în imediata vecinătate a districtelor românești cărășene, în zona de câmpie din nordul și vestul ținutului cărășan, printre ele numărându-se familiile Himfy de Remetea, Danciu de Macedonia, Chep de Gherteniș sau familia nobililor de Omor. Un document datat în 25 august 1403¹² este extrem de interesant în acest sens, căci prin el regele se adresează lui

⁸ Pál Engel, *op.cit.*, p.233-234; Fügedi Erik, *A 15 századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapesta, 1970, p.200.

⁹ Ortway Tivadar, *Temesvármegye és Temesvárváros története*, Pozsony, 1896, p.330-331.

¹⁰ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p.90.

¹¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887-, p.436.

¹² Ortway T., *op.cit.*, p.331.

Ștefan, fiul lui Petru de Remetea și lui George *Chulnuk* de Omor cerându-le să își clarifice atitudinea, deoarece i s-a adus la cunoștință de către Andrei, fiul lui Danciu și de Simion și Nicolae, fiii lui Petru, toți nobili de Macedonia, cum că primii s-ar afla de partea răsculaților, situație în care ar urma să piardă bunăvoința regală. Despre cele două familii acuzate se știe că ele s-au bucurat de trecere pe lângă regii Angevini, un Gall de Omor fiind notar la curtea lui Carol Robert¹³, în timp ce Benedict Himfy de Remetea (unchiul lui Ștefan de Remetea) a deținut funcțiile de ban al Bulgariei și de comite de Caraș și Cuvin în timpul domniei lui Ludovic I¹⁴. Este dificil de apreciat motivul care i-ar fi determinat să ia atitudine împotriva lui Sigismund de Luxemburg în 1403; ceea ce se știe însă este faptul că ele și-au păstrat moșiile și statutul și în deceniile următoare, deci, probabil că au beneficiat de amnistia declarată de rege la sfârșitul anului 1403. Cât despre denunțul efectuat împotriva lor de către nobilii de Macedonia, putem bănui o cauză mai degrabă personală, ce ține de veșnicele conflicte de stăpânire asupra pământului, de vreme ce din documente reiese faptul că între familiile Himfy și Danciu au existat numeroase fricțiuni patrimoniale, rezultat al apropierii posesiunilor lor funciare.

Revolta baronilor s-a încheiat cu victoria totală a puterii centrale, de acum înainte, timp de 34 de ani Sigismund de Luxemburg nemaivând dificultăți în ceea ce privește exercitarea puterii în regatul maghiar. Iar unul din susținătorii săi, condotierul Filippo Scolari, va fi atribuit cu funcția de comite de Timiș, el situându-se în fruntea contingentelor bănățene, folosite atât pentru apărarea frontierei dunărene, cât și în multe campanii militare în afara regatului, prilejuri cu care nobilii bănățeni vor dobândi noi recunoașteri ale meritelor lor militare¹⁵.

În sfârșit, pentru Banat o altă perioadă mai delicată din punct de vedere politico-militar s-a dovedit a fi cea care a urmat înfrângerii armatei regale sub cetatea Golubăț în anul 1428, fapt care a dus la dezechilibrarea completă a sistemului de apărare bănățean și la abandonarea politicii orientale ofensive a lui Sigismund de Luxemburg. În acest context, regele a recurs la o soluție de ultim moment, solicitând Ordinului Cavalerilor Teutoni să își asume misiunea de apărare a graniței sudice a regatului prin preluarea fortificațiilor dunărene între Belgrad și Severin. În realitate, se pare că monarhul a reluat un plan mai vechi al său, conturat imediat după înfrângerea de la

¹³ M. Holban, *op.cit.*, p.128.

¹⁴ *Ibidem*, p.155-211.

¹⁵ Ioan Hațegan, *Pippo Spano și lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, II, Caransebeș, 1977, p.391.

Nicopole, însă scăderea puterii statului otoman după momentul Ankara (1402) și conflictul teutonilor cu regatul Poloniei au temporizat punerea sa în aplicare¹⁶. Venirea teutonilor în Banat s-a produs, după toate probabilitățile, în ultima parte a anului 1429, făcând deplasarea marele maestru al ordinului, Nicolae de Redwitz, însoțit de alți opt cavaleri și un număr neprecizat de slujitori personali, meseriași, pescari și navigatori. Proiectată ca un element salvator pentru situația gravă în care se găsea frontiera sudică a regatului ungar, deplasarea teutonilor în Banat și-a dovedit aproape instantaneu deficiențele. Dacă românii bănățeni, în frunte cu nobilii și cnezii lor, au reprezentat până atunci unități de sine stătătoare, subordonate militar și economic banului de Severin sau comitelui de Timiș, prezența teutonilor a însemnat în fapt reducerea aportului lor militar prin transformarea lor în forțe auxiliare, folosite la construcția și reparația cetăților, precum și în aprovizionare¹⁷. Documentele semnalează o serie de disfuncții la nivelul relațiilor dintre noul ban al Severinului și elitele locale, motivate de faptul că până în acel moment autohtonii români au fost principalii apărători ai liniei Dunării, ei bucurându-se de o fiscalitate relativ favorabilă și de autonomie administrativă și judecătorească. Or, încercarea de imixtiune a teutonilor asupra autorității lor judiciare și impunerea de noi dări au complicat aceste relații, determinând chiar atitudini de frondă ale bănățenilor față de noii veniți. De exemplu, este binecunoscută revolta nobilului român Lado de Bizerea din anul 1429, în urma căreia acesta s-a refugiat împreună cu fiii săi în Țara Românească, la curtea lui Dan II, revoltă provocată, după toate probabilitățile, de sporirea obligațiilor cneziale și de refuzul de a recunoaște autoritatea lui Nicolae de Redwitz. Declarat infidel, i se vor confisca posesiunile, ce vor fi donate în 1433 rudei sale apropiate, Nicolae de Bizerea, cel care se pare că a formulat denunțul împotriva sa. Interesant este faptul că, după moartea lui Sigismund de Luxemburg, cazul „Lado de Bizerea” este redeschis în 1439 de fiul său, Ladislau de Bizerea, care reușește să obțină de la Albert de Austria restituirea posesiunilor confiscate tatălui său, deoarece se pare că a reușit să dovedească falsitatea acuzației de infidelitate formulate împotriva părintelui său¹⁸.

Semnificativă ni se pare și atitudinea de protest a cnezilor și nobililor districtului Almăj care, în anul 1430, refuză se recunoască autoritatea și jurisdicția lui Nicolae

¹⁶ Eugen Glück, *Date noi cu privire la prezența cavalerilor teutoni la frontiera Banatului (1429-1437)*, în *Revista istorică*, III, 1992, nr.7-8, p.784.

¹⁷ Ioan Hațegan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului (1429-1435)*, în *Tibiscus*, V, 1978, p.192.

¹⁸ Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p.173-175.

de Redwitz, marele maestru al Ordinului Cavalerilor Teutoni. Astfel, în 21 august 1430¹⁹ Nicolae de Redwitz s-a plâns regelui că s-a prezentat în fața sa Emeric Himfy de Remetea pentru a semnala o serie de litigii de stăpânire cu cnezii și nobilii din districtul Almăj, cerând judecată și dreptate. Or, deși banul a convocat părțile în fața scaunului de judecată, nu s-a prezentat decât nobilul Himfy, în timp ce comunitatea almăjană a solicitat, prin Dionisie de Almăj, judecata regală. Asistăm, astfel, la un adevărat afront al comunității românești a districtului, întemeiat după câte se pare pe un precedent deja creat, căci cu doi ani în urmă, însuși regele a condus adunarea nobililor, cnezilor și a altor stări din districtul Mehadia (învecinat cu Almăjul), adunare în care s-a judecat pricina ivită între nobilii Deș de Timișel și cnezii de *Kyralmezeye*. Nu se cunoaște deznodământul procesului din 1430 însă, după dezastrul produs de incursiunea otomană de la Dunăre din anul 1432, rolul teutonilor se diminuează, pentru ca în 1437 regele să încuviințeze plecarea lor din zonă. Astfel, presat de husiți în Boemia, de venețieni în Bosnia și Croația și de otomani în sud-est regele va încerca să reformeze organizarea militară a Ungariei prin legea militară din 1433, ce avea să acorde comitatelor bănățene și apărătorilor lor un rol sporit.

Îndelungata domnie de jumătate de secol a regelui-împărat a însemnat un lung șir de campanii militare, în care prezența contingentelor bănățene, în frunte cu nobilii și cnezii români, a fost mereu consemnată documentar, atât în campaniile orientale, cât și în cele occidentale. Considerăm important a centraliza participarea de grup sau individuală a diferiților exponenți ai elitei bănățene, românești și alogene, în măsura în care documentele lasă să transpară identitatea participanților la aceste campanii. Astfel, la sfârșitul secolului al XIV-lea este semnalată participarea trupelor bănățene atât în bătălia de la Kossovopolje, sub conducerea banului Nicolae de Gara²⁰, cât și la prima cruciadă antiotomană inițiată de puterile creștine în 1396 la Nicopole²¹, documente din anii 1396 și 1397 pomenindu-i ca participanți pe cnezii români de

¹⁹ Pesty Frigyes, *op.cit.*, p.24; Cosmin Popa-Gorjanu, *From „kenesii” to „nobiles Valachi”: the evolution of the romanian elite of the Banat in the fourteenth and fifteenth centuries*, în *Annual of Medieval studies at CEU*, 6, 2000, p.121; L. Boldea, *Noi date asupra elitelor românești bănățene: familia Lazăr de Almăj (sec. XV-XVI)*, în *Banatica*, 17, 2005, p.314-315.

²⁰ Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p.230.

²¹ Emmanuel C. Antoché, *Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison*, în *Mediaevalia Transilvanica*, IV, 2000, nr.1-2, p.36.

Voislova²², pe nobilii români de Mâtnic sau pe cei din familia Danciu de Macedonia. Bunăoară, în 1397, Sigismund de Luxemburg atribuie nobililor de Macedonia două posesiuni, *Vasa* și *Bozsok*, pentru serviciile lor militare aduse în bătălia de la Nicopole, beneficiarii lor fiind Andrei, fiul lui Ioan, Simion de Danciu și Nicolae, fiul lui Petru²³. Tot în același an, un grup de cnezi români de pe Valea Bistrei sunt răsplătiți pentru meritele credincioase prin reconfirmarea lor în stăpânirea asupra moșiei regale Pogăniș (*Poganch*), printre cei nominalizați numărându-se Ladislau, fiul lui Petru de Voislova, Ladislau, fiul lui Petru de Bistra, Petru, Mihail și Ladislau, fiii aceluiasi Ladislau, fiul lui Petru, precum și Lațcu, fiul lui Cragul.

Primele decenii ale noului secol au stat sub semnul uneia dintre personalitățile de marcă ale sistemului politico-militar al regatului – Filippo Scolari, comite de Timiș, Caraș, Arad, Zarand și ban de Severin, apropiat al regelui Sigismund de Luxemburg și militar desăvârșit, ce va reorganiza sistemul de apărare al Banatului potrivit noilor precepte tactice ale Renașterii italiene și va conduce trupele recrutate din Banat atât în campaniile occidentale împotriva Veneției sau Bosniei, cât și în cele antiotomane purtate pe linia Dunării. Documentele semnalează, de exemplu, prezența nobililor din familiile Deș de Timișel și Chep de Ghertenis în războiul cu Veneția, derulat pe parcursul anilor 1411-1413. Astfel, în 1413, nobilul Petru Deș de Timișel a fost dăruit de către comitele de Timiș cu posesiunea regală *Orbagy* din districtul Mehadia²⁴, o situație particulară, în care comitele s-a simțit abilitat a dona posesiuni unora dintre fideli săi luptători. De asemenea, tot în același an, pe 28 aprilie 1413²⁵, Sigismund de Luxemburg, aflat la Udine la sfârșitul campaniei venețiene, le cerea oficialilor să procedeze cu prudență în privința judecăților și a strângerii taxelor și impozitelor de la și de pe posesiunile nobililor Andrei, Iacob și Nicolae, fiii lui Andrei Chep de Ghertenis, ca urmare a meritelor militare dovedite în aceste bătălii.

Conflictul izbucnit în Bosnia între diferitele partide nobiliare a determinat intervenția Ungariei, care urmărea extinderea suzeranității sale până la Adriatică. Or, în aceste expediții (derulate între anii 1406 și 1415) comitele de Timiș a participat în calitate de comandant al armatei regale, reușind să cucerească mai multe cetăți pe seama regelui său. Și în acest caz documentele semnalează participarea bănățeană a

²² L. Boldea, *Noi considerații asupra elitelor sociale românești bănățene: stăpânii de pe Valea Bistrei (sec.XV-XVI)*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XII-XIII, 2004-2005, p.328.

²³ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.389.

²⁴ I. Hațegan, *Filippo Scolari*, Timișoara, 1997, p.151.

²⁵ Ortway T., *op.cit.*, p.474.

unor cnezi și nobili, după cum urmează: în 1406, Sigismund de Luxemburg a confirmat familia lui Dionisie, fiul lui Ciucă în stăpânirea posesiunii Mihălenț din districtul Comiat ca recompensă pentru serviciile militare aduse în mai multe expediții, cu deosebire în războiul din Bosnia din acel an²⁶. În urma luptelor ce s-au desfășurat în Bosnia, în anul 1415 este pomenită în mai multe rânduri familia nobililor Chep de Ghertenis, ai cărei membri, dar și iobagi se pare că și-au adus contribuția pe câmpul de luptă. Astfel, în 16 mai 1416²⁷, comitele de Timiș, scriind vicecomiților săi din Timiș, Caraș și Cuvin despre mersul campaniei militare din Bosnia și cerându-le noi contingente armate, face referire la iobagii familiei Chep de Ghertenis, despre care afirma că ar fi participat deja la mai multe lupte, drept pentru care sunt scutiți de acest lucru de acum înainte. Dintre membrii acestei familii, documente din anii 1416-1417²⁸ îi pomenesc pe Iacob, Andrei și Nicolae, fiii lui Andrei de Ghertenis; aflați în plin proces cu nobilii Himfy de Remetea, ei obțin în repetate rânduri din partea regalității amânarea judecării pricinii deoarece în anul precedent au fost în serviciu militar și „s-au aflat în pericol în fața turcilor”. Mai mult chiar, într-un document datat în 9 septembrie 1417²⁹ Filippo Scolari, întors din Bosnia la Timișoara, se adresează văduvei lui Iacob Chep de Ghertenis, căzut în acel război, anunțând-o că o ia sub protecția sa personală.

Agravarea pericolului otoman, ajuns de ceva vreme pe linia Dunării, a determinat concentrarea atenției comitelui asupra întăririi frontierei dunărene prin sporirea efectivelor militare locale, prin întărirea sau construirea de noi cetăți și prin crearea unui sistem cât mai trainic de alianță antiotomană cu Țara Românească. Noi contribuții bănățene sunt prezente în documentația vremii, cu precizarea că inconsecvența și inconsistența documentară depind în foarte mare de măsură de ceea ce trecerea timpului a păstrat. Pentru anul 1420, luptele de la cetatea Severinului îi disting din nou pe nobilii din familiile Mâtnic și Danciu de Macedonia, precum și familia cnezilor Măgoia din districtul Comiat. Astfel, în 25 iunie 1420 este pomenit Ladislau, fiul lui Danciu de Macedonia, canonic de Cenad, care vine în armata comitelui împreună cu familiarii săi pentru a lupta împotriva otomanilor³⁰. Tot în același an și în legătură cu

²⁶ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.445; Viorel Achim, *Districtul Comiat. Contribuții la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, II, 1993, p.247.

²⁷ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapesta, 1882, p.283.

²⁸ Ortway T., *op.cit.*, p.522, 530, 533.

²⁹ *Ibidem*, p.535.

³⁰ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului, II/1, Banatul între 934-1552*, Timișoara, 2007, p.181.

bătălia de la Severin sunt amintiți și nobilul Bogdan de Mâtnic³¹, precum și familia cnezilor Măgoia care, prin Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia este dăruită de Ștefan Losonczy, castelanul de Severin, Orșova, Mehadia, Sebeș și Jdioara cu dreptul de stăpânire asupra cnezatelor Măgoiești, Răchiți și Strâmtura din districtul Comiat³². Doi ani mai târziu, în 1422, mai mulți români din același district al Comiatului sunt amintiți în calitatea lor de cavaleri ai curții regale (*Aule Regie milites*), fapt ce ilustrează din plin aprecierea de care au ajuns să se bucure la curte³³. În anul 1427 este amintită contribuția nobilului Luca, fiul lui Dan de Duboz, care, aflat în armata regală, s-a făcut remarcat prin vitejia sa în fața otomanilor³⁴.

După moartea lui Filippo Scolari, frontiera sudică a regatului a rămas descoperită, nici Ungaria, nici Țara Românească nefiind capabile să opună forțe notabile ofensivei otomane. Expediția din 1428 și înfrângerea armatei regale sub zidurile cetății Golubăț au dezechilibrat complet sistemul de apărare bănățean. Sub zidurile Golubățului și-au câștigat recunoștința regelui un număr însemnat de nobili români bănățeni, printre care s-au numărat cei din familiile Bizerea de Caransebeș, Cerna, Deș de Timișel sau Măcicaș de Tincova, însă a căzut și un mare număr de victime, cunoscute fiind numele lui Roman și Mihail de Măcicaș. Pentru jertfa lor regele va răsplăti în același an întreaga familie a nobililor de Măcicaș, reconfirmându-le printr-o noua danie dreptul de stăpânire asupra moșiilor părintești³⁵. Tot în același an nobilii din familia Deș de Timișel au fost întăriți în stăpânirile lor Iablanița și *Zalyn* în semn de mulțumire pentru credincioasele slujbe militare³⁶, pentru ca în anul următor regele să dăruiască familiei de Bizerea o curte în Caransebeș pe aceleași considerente³⁷. Câțiva ani mai târziu, în 1436, a fost rândul nobililor de Cerna să fie dăruți cu noi danii grație aportului lor militar în bătaia de la Golubăț³⁸.

Anii 1432-1433 aveau să furnizeze un nou regulament militar, introdus de regalitate în încercarea de a contracara amenințările venite în special de la sud de

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, IV, București, 1936, p.10.

³² V. Achim, *Districtul Comiat...*, p.247.

³³ *Ibidem*, p.249.

³⁴ Ortway T., *op.cit.*, p.613-614.

³⁵ Pesty Frighes, *Krassó...*, p.74.

³⁶ Idem, *A Szörényi bánság...*, p.330.

³⁷ Dragoș Lucian Țigău, *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 15/II, 2000, p.49.

³⁸ L. Boldea, *Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea)*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, X-XI, 2002-2003, p.322.

Dunăre; or, în substanța sa, acesta avea să marcheze reapariția românilor nobili ca factor militar recunoscut într-un moment de cumpănă pentru statul ungar, când pericolul otoman în ascensiune impunea reformarea radicală a sistemului defensiv. Astfel, „*nobiles Walachi partium Transsilvanarum*” au fost prevăzuți, alături de sași și secui, să poarte „cu puterea lor” în cazul mobilizării contra turcilor³⁹. Atunci când armata regală urma să treacă prin Banat, steagurilor regale trebuiau să li se alăture trupele episcopilor de Oradea și Cenad și cele ale comitatelor Zarand, Arad, Timiș, Cenad, Caraș, Torontal împreună cu români, filisteni și cumani⁴⁰. În fond, pentru Banat noul regulament venea exact în anii în care s-a consumat eșecul formulei unei mărci cruciate a cavalerilor teutoni în favoarea structurilor militare tradiționale ale populației românești. În deceniile care vor urma însă, cu precădere în epoca Corvineștilor, românii transilvăneni și bănățeni au ajuns să fie considerați forțe militare valoroase, o componentă importantă a sistemului de apărare, în special pe frontiera dunăreană. Astfel, ascensiunea politico-militară a elitelor românești bănățene, derulată odată cu domnia lui Sigismund de Luxemburg, va cunoaște noi valențe în epoca celor doi Corvinești, realitate ilustrată prin seria de demnități și funcții în plan local atribuite nobilimii românești bănățene.

Parcursul strictă a informației documentare de care dispunem și care reflectă modul în care elita bănățeană, prin meritele sale militare, și-a consolidat statutul social-juridic privilegiat în perioada domniei regelui-împărat ne determină să formulăm o serie de considerente ce pot fi deduse din analiza documentelor în cauză. În primul rând, trebuie să ne chestionăm dacă noul cadru legislativ introdus de Angevini și continuat mai apoi de Sigismund de Luxemburg a determinat doar constrângeri sociale și confesionale sau a atras după sine și o serie de oportunități în ceea ce privește posibilitățile de menținere a statutului privilegiat al cnezimii române bănățene, recunoscut ca atare, în mod tacit, de regalitatea arpadiană. Căci, obligați fiind să se integreze normelor de drept de inspirație occidentală, ce presupuneau actul scris adevărat al calității de stăpâni de pământuri, cnezii bănățeni se vor fi prevalat de faptul că, în permanentele conflicte ce se derulau pe linia Dunării, ei au reprezentat o forță importantă ce trebuia și putea fi cointereseată în apărarea lor. Faptul că serviciile lor militare credincioase au fost urmate în repetate rânduri de emiterea actelor de nouă

³⁹ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, București, 2000, p.379.

⁴⁰ *The History of Transylvania* (coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler), I, Cluj-Napoca, 2005, p.292.

danie, care consfințeau recunoașterea stăpânirilor lor funciare ereditare, avitice, denotă preocuparea puterii centrale de a conserva capacitatea de apărare a ținutului și de a menține un palier social median puternic, pe care să-l poată contrapune ligilor baroniale ce au creat atât de multe probleme în prima parte a domniei lui Sigismund. Cât despre atitudinea cnezimii bănățene, interpretările istoriografice au oscilat între oportunitate și oportunism, în special atunci când s-a atins problema confesionalității lor, de vreme ce diploma angevină din 1366 a ajuns să condiționeze nobilitatea de apartenența la catolicism. Nu reluăm dezbaterea, deja fecundă, asupra aspectelor confesionale ale identității elitei românești bănățene; ne mărginim însă să constatăm că într-o societate a stărilor, cu un cadru juridic, legislativ bine conturat, atitudinile de frondă ar fi fost poate cea mai neinspirată opțiune pe care fruntașii românilor bănățeni ar fi putut-o îmbrățișa. Căci, existau deja precedentele create de proscripțiile și depozedările din perioada angevină, ce s-au produs atât în Banatul timișan, cât și în zona limitrofă a districtelor privilegiate, unde regalitatea angevină a donat o serie de familii nobile maghiare sau cumane cu posesiuni aparținând cnezimii bănățene⁴¹. Deosebit de interesant ni se prezintă astfel spațiul de interferență dintre cele două zone, acolo unde fricțiunile determinate de dreptul de stăpânire asupra pământului au fost mult mai virulente, în măsura în care aici s-au intersectat trei grupuri de interese: cel al cnezilor de rând, intrați sub varii forme de subordonare, care încă mai încercau să își păstreze măcar o parte din posesiunile lor funciare; cel al cnezilor nobili români, posesori deja ai titlurilor de nouă danie, care își consolidează în această perioadă patrimoniul funciar; și cel al nobililor alogeni, donați cu pământuri în zonă de către regalitate, fără îndoială partea cea mai interesată în extinderea cât mai rapidă, deci și mai brutală, a stăpânirilor funciare. Aici regăsim o tipologie relevantă pentru ceea ce conflictele de stăpânire vor fi fost în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, atunci când s-a reșezat, potrivit noii legislații în vigoare, sistemul patrimonial funciar bănățean. În consecință, putem recunoaște această linie de demarcație la hotarele ce despărteau comitatul Timiș de spațiul celor opt districte cărășene privilegiate, dintre care Comiatul, Cuiștiul, Izvoarele Carașului și Bârzava par să fi cunoscut cele mai multe confruntări de interese între cnezi și nobili, tranșate aproape fără nicio excepție în favoarea celor din urmă. În zilele noastre este vorba de partea de nord-vest a județului Caraș-Severin, acolo unde cursul Bârzavei iese din zona colinară și montană a Munților Dognecei înspre câmpia ce se continuă mai apoi cu

⁴¹ M. Holban, *Depozedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor (1361-1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p.57-128.

cea a Timișului, în arealul localităților Berzovia, Gherteniș, Ramna, Ersig și Șoșdea. Geografic, este una din puținele zone de câmpie ale Banatului căărășan, fapt care ne întărește argumentația vizavi de interesul pronunțat al unor elemente alogene față de aceste locuri. Iată de ce ne ferim să folosim epitetul de oportuniști atunci când luăm în discuție ascensiunea și integrarea cnezimii române bănățene în rândurile micii nobilimi recunoscute a regatului, preferând să apreciem doar oportunitățile sociale pe care aceștia le-au accesat, conservând astfel o elită socială românească, absolut necesară unei comunități românești medievale⁴².

Pe de-altă parte, instabilitatea politică internă din prima parte a domniei lui Sigismunde de Luxemburg, precum și permanentele amenințări și conflicte externe, au creat noi oportunități ce au putut fi fructificate de cnezimea și nobilimea bănățeană. Încurajată de perspectiva obținerii recunoașterii regale în stăpânirile lor funciare părintești, elita bănățeană a dovedit în majoritatea cazurilor o fidelitate consecventă față de monarhul interesat, de altfel, în a-și asigura o bază socială cât mai largă, pe care să o contrapună diverselor facțiuni nobiliare. Iar în plan extern, nobilimea locală a Banatului a putut fi mult mai ușor cointereseată în apărarea ținutului decât marea nobilime, care se decidea foarte greu să ridice oști pentru apărarea țării și nu era dispusă să lupte în afara granițelor Ungariei. Am ilustrat participările bănățene în multe campanii ce au jalonat lunga domnie a lui Sigismund de Luxemburg, prilej cu care s-au conturat și consolidat principalele patrimonii funciare ale nobililor bănățeni. Și, iarăși, nu credem că a fost o dovadă de oportunism felul în care elitele bănățene au relaționat politic și militar cu puterea centrală, ci un mod de viață generat de anumite realități ce pot fi traduse printr-o cointereseare ce a funcționat în ambele sensuri. Regalitatea avea nevoie de elemente credincioase pe care să își bazeze politica internă și să își proiecteze politica ofensivă, ulterior defensivă a țării, în timp ce elita bănățeană dorea recunoașterea privilegiilor sale ce au decurs din dreptul de stăpânire asupra pământului. Este interesantă modalitatea prin care puterea centrală a răsplătit, la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, credincioasele slujbe militare ale cnezilor români, și anume acordarea titlurilor de nouă danie, în fapt fiind vorba de o recunoaștere oficială, prin act scris, a stăpânirilor deținute până atunci în baza vechiului *more keneziatus*. A fost modalitatea prin care s-a realizat „înnobilarea” unei bune părți a cnezimii române bănățene, cu precizarea că în aceste decenii afirmarea

⁴² L. Boldea, *Nobili și cnezi bănățeni – noi reflecții asupra unor mutații sociale (1350-1450)*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XVI, 2008.

individuală a unor cnezi nobili este mai puțin întâlnită, predominând aspectul colectiv, dominat de grupurile familiale care își structurează în acești ani domeniile funciare⁴³.

Nevoia de securizarea a frontierei dunărene a constituit o nouă oportunitate fructificată în interesul său de elita bănățeană, în special din momentul în care pericolul otoman a pus o presiune permanentă și constantă asupra granițelor sudice ale regatului. Nu este de mirare faptul că în Banat au ajuns să funcționeze două unități administrative cu rol preeminent militar: Banatul de Severin, care a înglobat o parte a comitatului Caraș, și comitatul Timiș, cel mai extins dintre unitățile administrative ale ținutului. Datorită pericolului otoman, cele două formațiuni teritoriale de graniță s-au bucurat de interesul aparte al puterii centrale, conducătorii lor făcând parte în anumite perioade dintre baronii țării⁴⁴. Or, nimeni nu putea fi mai interesat de preservarea securității ținutului decât oamenii locului, constituiți în structuri militare în cadrul cărora cnezii și nobilii bănățeni și oamenii lor au jucat un rol de primă mărime. Experimentul teuton s-a dovedit a fi fost nerealist, unele voci avansând ideea unei anumite pasivități a elitei locale în ceea ce privea o reală colaborare militară și politico-administrativă. În anumite aspecte s-a putut deduce chiar o oarecare ostilitate față de imixtiunea străină în sistemul juridic și administrativ al Banatului de Severin, exemplificatoare fiind plângerea lui Nicolae de Redwitz (în calitate de ban al Severinului) din 21 august 1430 adresată regelui, prin care îi aducea la cunoștință faptul că în pricina ce i-a opus pe nobilii și cnezii de Almăj lui Emeric, fiul lui Ștefan, fiul lui Petru de Remetea, primii au refuzat să se prezinte în fața scaunului de judecată al banului de Severin, solicitând judecata regală. Se pare că aceștia s-au prevalat de precedentul creat de faptul că, doar cu doi ani în urmă, regele a condus în persoană adunarea nobililor, cnezilor și a altor stări din districtul Mehadia (vecin cu Almăjul), în cadrul căreia s-a judecat procesul dintre nobilii de Timișel și o familie de cnezi. Consecință a situației create, dar și a înfrângerii suferite de teutoni în 1432 din partea otomanilor, granița sudică a regatului a fost redată apărătorilor săi tradiționali, de acum înainte ei exercitând în mod exclusiv sarcina de apărare în zonă.

Încă discutabilă rămâne problema confesionalității elitelor bănățene din și de după momentul recunoașterii calității lor de nobilime a regatului prin actele de nouă danie. Căci acea condiționare a calității de nobil de apartenența la ritul catolic a reprezentat, în mod categoric, o constrângere și nicidecum o oportunitate.

⁴³ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, 2007, p.11.

⁴⁴ I. Drăgan, *op.cit.*, p.348.

Documentele nu sunt relevante în privința religiei celor confirmați în stăpânirile lor. Nici nu există acte care să ateste în mod direct trecerea la catolicism a cnezilor nobili; poate că nu a fost necesar acest lucru, el deducându-se în alt mod, asupra căruia nu ne putem pronunța. Dar, pe de-altă parte, nici nu se poate nega faptul că un număr de familii nobile românești au făcut acest pas⁴⁵. Problema la care nu s-a răspuns încă cu deplină certitudine este: când și în ce context s-a făcut această trecere de la ortodoxie la catolicism? Ca o consecință imediată a diplomei din 1366 sau, mai degrabă după reactualizarea ei în 1428 de către Sigismund de Luxemburg la solicitarea franciscanilor? Se știe faptul că așa-numitul ordin din 1366 al regelui Ludovic I nu este cunoscut decât din documentul emis în 1428 de Sigismund⁴⁶, ceea ce a pus sub semnul întrebării însăși existența sa – deci, au supralicitat franciscanii atunci când s-au adresat regelui? Și, mai ales, de ce a simțit nevoia regele să emită un asemenea act restrictiv într-o situație delicată pentru zona Banatului, asaltat de ofensiva otomană după ce sistemul de alianță antiotomană încheiat de Filippo Scolari și Dan II s-a destrucurat după 1426, când colaborarea tuturor forțelor militare bănățene era vitală pentru securizarea graniței. Or, Sigismund nu numai că reactualizează un ordin ce trebuie că a creat destule probleme elitelor românești bănățene (cel puțin de conștiință religioasă), dar le și impune prezența străină teutonă, față de care le subordonează din punct de vedere administrativ-juridic și politico-militar. A fost o încercare de a se dispensa de elemente pasibile, prin orientarea lor confesională, să știrbească acea „*unitas fidei*”, menită să ducă la întărirea regatului prin eliminarea schismei sub orice formă s-ar fi manifestat ea? Dar acest lucru ar fi însemnat că prozelitismul catolic, inclusiv cel practicat prin norme legislative impuse de statul maghiar, nu numai cel misionar, nu a dat rezultatele scontate după 1366, rămânând încă un număr semnificativ de ortodocși români chiar și în rândurile cnezimii nobile bănățene. Este posibil ca Sigismund de Luxemburg, care a avut destule probleme cu Marea Schismă a Occidentului, dar și cu chestiunea husită, să nu mai fi vrut să riște echilibrul, și așa destul de fragil, al unei zone de graniță. Oricum, după eșecul experimentului teuton putem aprecia că raporturile dintre suveran și oamenii locului se normalizează, de acum înainte aportul acestora din urmă fiind preponderent în toate aspectele ce au ținut de buna administrare și apărare a Banatului, fapt dovedit și de apariția primelor demnități locale (bani și vicebani de Severin, castelani și vicecastelani, juzi nobiliari,

⁴⁵ V. Achim, *La féodalité roumaine du royaume de Hongrie entre orthodoxie et catholicisme. Le cas du Banat*, în *Colloquia*, I, 1994, nr.2, p.17-29.

⁴⁶ Idem, *Banatul...*, p.149.

jurați și oameni de măturie ai regelui) acordate unor nobili români bănățeni, fenomen ce va lua amploare în vremea Corvineștilor. Se acceptă astăzi ca o realitate de necontestat trecerea treptată, graduală a nobilimii române bănățene la catolicism, în special după 1428 și, mai ales, ca urmare a Conciliului de la Ferrara-Florența din anii 1438-1439⁴⁷. A fost, probabil, compromisul necesar încadrării lor în structurile nobiliare ale regatului și motivul pentru care, secole mai târziu, istoriografia românească i-a acuzat de oportunism și chiar i-a eliminat din structurile sociale românești bănățene sau transilvănene, considerându-se că prin catolicizare ei ar fi fost pierduți pentru comunitatea românească, maghiarizându-se. Noile interpretări istoriografice au nuanțat mult această teorie, căci este dificil, chiar riscant, să operezi cu judecăți de valoare specifice secolelor XX-XXI asupra unei societăți medievale care se ghida după alte norme de conduită și mentalitate individuală și colectivă. Rămâne însă ca un aspect delicat și discutabil atitudinea confesională a elitelor românești bănățene, singura de altfel care a putut să determine o oarecare breșă între elite și comunitatea românească bănățeană. Și nu considerăm că această ruptură a fost dramatică în întreaga perioadă medievală românească.

Discuția legată de oportunitățile ce au putut fi fructificate de cnezimea românească bănățeană în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg poate fi augmentată cu o serie de considerente asupra veleităților lor, asupra acelor calități de care ei s-au putut prevala pentru a accede în rândurile structurilor sociale superioare ale regatului maghiar. În primul rând, trebuie apreciat faptul că, încă din perioada arpadiană, ei au fost recunoscuți în mod tacit ca fiind principalii stăpâni de pământuri în zona Banatului de deal și de munte, ceea ce a presupus atât privilegii, cât și obligații legate de exploatarea fondului funciar sau plata unor taxe și dări. În al doilea rând, această zonă montană și piemontană nu a fost atractivă din punct de vedere funciar pentru marii nobili și baroni ai regatului, astfel încât depozedările nu s-au făcut simțite decât strict în zona limitrofă, de interferență dintre comitatul Timiș și districtele privilegiate, acolo unde, după cum am mai afirmat, regalitatea a donat o serie de familii de origine maghiară sau cumană prin uzurparea unor posesiuni cneziale românești. În consecință, considerăm că nu s-a simțit nevoia destructurării sistemului proprietății funciare, de vreme ce a existat deja acel palier social interesat în exploatarea sa, desigur, în condițiile impuse de noua legislație socială introdusă de Angevini și preluată de regele-împărat.

⁴⁷ Adrian Andrei Rusu, *Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea (exemplul hațegian)*, în *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Satu Mare, 1997, p. 134.

Apoi, în plan militar, elitele românești bănățene erau deja angrenate încă din secolele anterioare în sistemul de apărare al frontierelor sudice ale regatului, în fapt, frontierele propriului lor ținut, astfel încât ele au putut cu ușurință fi cointerestate și folosite în politica militară desfășurată de regalitate la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului următor. Documentele lasă să se întrevadă un adevărat mod de viață al acestor elite, care și-au trimis reprezentanții în mai toate campaniile occidentale sau orientale purtate de Sigismund, familii ca Deș de Timișel, Măcicaș de Tincova, Mâtnic de Ohaba Mâtnic sau Bizerea de Caransebeș remarcându-se cu preponderență. A fost, în egală măsură, un mod de viață dar și o necesitate, dictată de prototipul unei societăți medievale în care atributele militare erau o condiție *sine qua non* pentru aproape fiecare membru al categoriei nobiliare. Or, din acest punct de vedere, nu întrezărim nici atitudini oportuniste, nici veleitare, ci doar respectarea regulilor jocului.

Din punct de vedere confesional, este adevărat că ortodoxia lor inițială a fost un impediment pe care trebuiau să îl depășească într-un anumit mod, în timp ce pentru regalitate a însemnat un factor de risc pe care aceasta nu a înțeles să și-l asume. Neconcludența documentelor poate trăda o anumită ambiguitate ce ar fi caracterizat ascensiunea socială a nobilimii române bănățene, cel puțin la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea. Rezultatul final a fost totuși acela că, în timp, majoritatea familiilor nobile bănățene au realizat această mutație confesională, fără ca acest lucru să le rupă în mod semnificativ de comunitatea românească în fruntea căreia se situau.

Discuția de față trebuie întregită prin enumerarea modalităților prin care regalitatea maghiară a înțeles să răsplătească elita socială românească bănățeană în conformitate cu principiile politicii interne promovate de Sigismund de Luxemburg, ce vizau constituirea unei nobilimi mici și mijlocii suficient de numeroasă și de puternică pentru a putea fi contrapusă marilor familii de baroni. În primul rând, din epoca regelui-împărat proliferază actele de nouă danie, ce au consfințit în mod oficial stăpânirea cnezială românească, recunoscută până atunci doar *de facto* de regalitatea arpadiană, devenită în timp stăpânire cu drept nobiliar deplin. În aceste decenii s-au conturat principalele patrimonii familiale bănățene, deși, documentar vorbind, procesul poate fi detectat efectiv doar în ceea ce privește o parte a familiilor nobile bănățene, suficiente însă, în opinia noastră, pentru a observa o regulă ce poate fi generalizată. Cazurile tipice sunt cele ale familiilor Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic, la care tranziția de la cnezi la cnezi nobili și mai apoi la nobili este pe deplin reflectată

documentar. Astfel, în cazul familiei Deș de Timișel, în anul 1387⁴⁸ membrii ei, pomeniți în calitate de cnezi, au fost recunoscuți în stăpânirea posesiunii regale Valea, pentru ca, trei ani mai târziu, ei să fie consemnați în calitate de cnezi nobili, fiindu-le reconfirmate posesiunile Valea și Crivina. În ceea ce-i privește pe Mâtniceni, între anii 1387 și 1411⁴⁹ se va derula un amplu proces de reconfirmare a principalelor lor stăpâniri funciare, deținute până atunci cu drept cnezial, ei fiind amintiți în calitate de nobili încă din anii 1375-1376. Familia Măcicaș de Tincova este pomenită în 1370 ca și familie cnezială românească, calitatea de nobili fiind menționată documentar de-abia în anul 1411⁵⁰, fapt ce s-ar fi putut datora pierderii documentelor adevărate într-una din invaziile otomane, lucru consemnat în documentele din anii 1438-1440. Bizereștii și Cernenii apar în acte direct ca familii nobile, cu stăpâniri bine conturate, primii în 1428-1429, ceilalți în 1436, dar acest lucru considerăm că nu schimbă datele problemei căci, în viziunea noastră, procesul „înnobilării” lor s-a produs în aceeași perioadă cu acela al celorlalte familii nominalizate anterior. Cât despre familii ca Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Racoviță de Caransebeș, Lazăr de Almăj, Bucosnița, Plugovița, Marga, Floca sau Pobora, deși documentele care le menționează datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, nu vedem de ce rădăcinile lor sociale nobiliare nu ar fi coborât în perioada la care ne referim în materialul de față. Căci majoritatea celor enumerați anterior, atunci când apar în acte, sunt pomeniți fie reconfirmați în stăpâniri întărite de regii anteriori, fie ocupând demnități locale, fapt ce nu s-ar fi putut produce dacă ei nu ar fi ocupat o anumită poziție socială privilegiată.

În al doilea rând, semnificativ este și faptul că atunci când unele familii au rămas fără documentele adevărate ca urmare a deselor atacuri otomane în zonă, puterea centrală a procedat la întocmirea altor acte, cu scopul evident de a prezerva dreptul lor de stăpânire funciară, dar și pentru a nu se risca ignobilarea în cazul în care, rămași fără acte, ei nu ar mai fi putut dovedi calitatea lor de nobili. Este cazul familiei Deș de Timișel, care în 1390⁵¹ obține noi acte de stăpânire în locul celor pierdute în anul 1385, în timpul incursiunii domnitorului Țării Românești, Dan I, în Banat. În 1406 a fost rândul celor din familia Mâtnic să dobândească noi documente adevărate pentru dreptul lor de stăpânire, deși situația a fost oarecum diferită, monarhul fiind acela care în timpul conflictelor cu sultanul Baiazid și-a pierdut unul

⁴⁸ L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat...*, p.192.

⁴⁹ *Ibidem*, p.296-304.

⁵⁰ *Ibidem*, p.249.

⁵¹ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.331.

din sigilii, convocându-i astfel pe toți stăpânii de pământuri pentru a le fi reconfirmate stăpânirile lor⁵². Noi acte vor obține și Măcicășeștii în 1440⁵³ din partea regelui Vladislav I, cu precizarea specială că ei s-au făcut remarcați în mod deosebit în vremea lui Sigismund de Luxemburg, în bătălia de Golubăț din 1428, vitejia și jertfa lor având încă ecouri peste un deceniu.

În al treilea rând, întâlnim și situații în care serviciile militare credincioase ale elitei bănățene au atras după sine scutirea de unele taxe și obligații datorate, cazuri concrete fiind cele ale familiilor Chep de Ghertenis sau Măcicaș de Tincova. Astfel, am văzut că în 1413, ca urmare a participării a trei membrii ai familiei nobile din Ghertenis la campaniile venețiene, regele a recomandat autorităților locale să procedeze cu prudență la strângerea taxelor și a impozitelor datorate de aceștia. De asemenea, în 1415 regalitatea a decis să nu îi mai solicite la oaste pe iobagii aceleiași familii pe motiv că ei ar fi contribuit deja militar la campaniile anterioare. În ceea ce privește familia Măcicaș, din documente mai târzii, din 1453-1454⁵⁴, reiese faptul că membrii ei au fost scutiți în vremea regelui Sigismund de Luxemburg de plata unei părți a obligațiilor lor cneziale (datorate pentru două din mai noile lor posesiuni) față de banii Severinului ca urmare a jertfei lui Roman și Mihail de Măcicaș în celebra bătălie de sub cetatea Golubăț.

În concluzie, prin prisma rezultatelor concrete obținute de elita românească bănățeană în epoca lui Sigismund de Luxemburg, se poate afirma că, în pofida serioaselor constrângeri legislative, venite încă din perioada Angevină, aceasta a găsit modalitatea de a accede în plan social înspre palierele superioare ale societății regatului, convertind în oportunități o serie de realități prin folosirea acelor abilități de care cnezii români dispuneau în acel moment. În primul rând, ei au reușit să facă saltul de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili și apoi de nobili ai regatului grație credincioaselor slujbe militare pe care le-au prestat de-a lungul deceniilor, cele care au determinat regalitatea să le confirme poziția de stăpâni ereditari de pământuri prin acordarea diplomelor de nouă danie.

În al doilea rând, atunci când între cnezii nobili sau nobili și cnezii de rând, care nu au reușit să obțină actul scris de stăpânire, s-au ivit fricțiuni pe marginea dreptului de proprietate funciară, în toate cazurile chestiunea s-a tranșat în favoarea celor nobili. Căci, fie că a fost vorba de nobili români, fie de nobili alogeni, actul oficial

⁵² Pesty Frighey, *Krassó...*, p.254.

⁵³ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.258.

⁵⁴ L. Boldea, *op.cit.*, p.263-264.

scris a surclasat tradiția venită din secolele anterioare. Diferite au fost însă modalitățile în care raporturile dintre cnezi și nobili s-au soluționat, documentele trădând situații nuanțate. Astfel, dacă în raporturile dintre cnezii români și nobilii alogeni întâlnim situații tensionate, bazate aproape în exclusivitate pe abuz și deposedere, lucrurile se pare că s-au desfășurat într-un mod mai subtil în ceea ce privește raporturile dintre cnezii români și nobilii români. Proveniți din același strat social, în timp, cnezii nobili și-au creat un ascendent legislativ asupra cnezilor de rând, de care s-au folosit atunci când s-a pus problema tranșării dreptului de stăpânire. Elocvente sunt exemplele furnizate de istoria familiilor Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic, ce au reușit, în decursul primelor decenii ale secolului al XV-lea, deci tocmai în perioada de care discutăm, să își consolideze patrimoniul funciar în detrimentul unor familii cneziale cu care au stăpânit în condizivizionalitate anumite moșii. Din informația documentară se poate deduce un anumit tipar – existența unor stăpâniri inițial comune, asupra cărora cnezii nobili și-au impus treptat dreptul exclusiv de stăpânire în momentul în care au obținut de la regalitate actul scris. De asemenea, au existat și cazuri în care unii cnezi s-au pus sub protecția unor familii nobile române, cărora le-au cedat o parte semnificativă a posesiunilor lor.

Interesant ni se pare și modul în care regalitate a intervenit în raporturile dintre unele familii nobile și comunitatea urbană a Caransebeșului, atunci când problemele de natură funciară au ajuns să le opună. În fapt, au fost situații în care s-au confruntat două grupuri de interese diferite, ambele plasate în sfera de atenție a puterii centrale din rațiuni specifice. Pe de-o parte, influența comunitate a Caransebeșului, cel mai important centru al Banatului de deal și de munte al acelor vremuri, față de care regalitatea maghiară a manifestat un interes constant, concretizat în seria de privilegii acordate de-a lungul secolelor XV-XVI, privilegii ce s-au circumscris unei politici centralizatoare care a evoluat în timp în ceea ce privește însemnătatea pe care puterea centrală a atribuit-o comunităților urbane din regat. De cealaltă parte s-au situat o serie de familii nobile (Măciș de Tincova, Mâtnic de Ohaba Mâtnic, de exemplu), încadrate în acea feudalitate românească a meritului, bine individualizată în zonele de margine ale regatului, față de care Sigismund de Luxemburg s-a arătat binevoitor cu scopul de o cointeresa atât în campaniile militare susținute în diferite părți ale regatului, cât și în politica sa centralizatoare, ca o contrapondere față de sporirea, excesivă uneori, a influenței marilor magnați ai regatului. Informațiile documentare semnalează între anii 1371-1424 o serie de conflicte de stăpânire între familiile Măciș sau Mâtnic, pe de-o parte, și comunitatea locuitorilor Caransebeșului, pe de-altă parte,

în cadrul cărora fiecare dintre părți a încercat să își extindă dreptul de stăpânire în detrimentul celeilalte. Oricum, din derularea evenimentelor, se pare că motivațiile invocate de părți au fost relative în fiecare dintre cazuri, căci nobilii au încercat să își conserve stăpânirile strămoșești, probabil încălcând uneori hotarele *oppidum*-ului, în timp ce acesta din urmă a început să solicite noi terenuri cu scopul de a se dezvolta, amenințând posesiunile reclamate de Mătniceni sau Măcicășești⁵⁵. Puterea centrală a convocat de fiecare dată adunări ale nobililor și cnezilor din mai multe districte bănățene, conduse de chiar de banii de Severin, însă sentințele au oscilat în timp, în funcție de documentele care au fost prezentate în instanță.

În sfârșit, participarea nobililor și a cnezilor români bănățeni în cadrul forurilor de judecată locale, atât de bine reprezentată documentar, este un indiciu suficient de concludent în favoarea rolului pe care aceste elite românești au ajuns să-l joace în ținutul de baștină, cu timpul ele dobândind un rol precumpănitor atât în actul de judecată, cât și în cel al administrației locale.

VÉLÉITÉS ET OPPORTUNITÉS DE LA NOBLESSE BANATIENNE AUX TEMPS DE SIGISMUND DE LOUXEMBOURG.

Résumé

Sur le plan intern, la règne de Sigismund de Luxembourg s'est ressenti, dans la période d'entre les XIV-e – XV-e siècles, en consequence de l'ascension sans precedent des "leagues nobiliaires", hostiles au roi encore de la période de l'*interregnum*. Pour les neutraliser, le roi a essayé s'assurer le concours des plus larges forces sociales, son attention se dirigeant vers la petite et la moyenne couches nobiliaires, les habitants des villes, les dirigeants des communautés et, en special, vers la féodalité roumaine qui, dans des zones comme le Banat; Hațeg; Maramureș ou Făgăraș, luttait pour s'assurer la reconnaissance et la perpetuation de leur statut privilégié. La défaite de Nicopole a aggravé encore une fois les relations avec la grande noblesse, cette crise culminant avec la révolte des barons de 1403, quand Sigismund a réussi avec difficulté vaincre la rebellion des elements insubordonnés du royaume. Pendant ces événements les nobles banatiens ont prouvé leur loyauté pour le roi, jouant un important rôle dans la défaite de la révolte, surtout en ce qui concerne

⁵⁵ L. Boldea, *op.cit.*, p.256, 293-296.

les vod'vodes rebels de la Transsilvanie, Nicolae Csáki et Nicolae Marczaly, dont les principales possessions se trouvaient en Banat. C'est certe la contribution des nobles de Mâtnic, recompensés par le roi en 1404 leur reconfirmation de la possession royale Vozești, que ceux-ci l'avaient maîtrisé jusqu'à ce moment avec de droit cnézial. Donc, on peut apprécier que la première partie de la regne de Sigismund de Louxembourg avait offert, par ses implications politiques et militaires, le cadre favorable pour l'affirmation de la noblesse roumaine banatienne, étant significatif le fait que dans cette période une bonne partie de cette catégorie sociale avait fait la transition du statut de knézes vers celui de knézes nobles par les titres du nouveau don, par l'intérmède de qui le pouvoir central avait recompensé l'apport militaire de ces elites, considérées en ces temps-là *les meilleurs elements de lutte et de résistance à la frontière*.

L'une des figures marquantes de l'histoire militaire du Banat de la première moitié du XV-e siècle a été celui du célèbre condotier italien Filippo Scolari, descendant d'une famille noble appauvrie des entourages de la Florence, qui aura une brillante carrière à la cour du Sigismund de Louxembourg. Le sauvetage du roi de 1403, possible par son courage et par son esprit entreprenant, a eu pour consequence l'acquisition de la fonction de *comite* de Timiș, offerte par le roi simultanément avec la garde de la frontière danubienne. De ce moment celui-ci commandera les régiments banatiens dans tous les conflits majeurs du royaume.

Les documents ont gardé le nom des quelques dirigéants roumains distingués pendant ces guerres: en 1406 Sigismund de Louxembourg a confirmé la famille de Dionisie, le fils de Ciucă, dans la possession Mihălenț du district Comiat comme récompense pour les services militaires des plusieurs expéditions, en spécial dans la guerre de Bosnie. En 1413 est confirmé la participation du cnezes noble Petru Deș de Temeșel aux campagnes de Venise des années antérieurs, celui-ci acquérant le titre de *comite* avec la possession royale Orbagy du district Mehadia. En suite des mérites militaires prouvés dans les luttes contre les Turcs à Severin le noble Bogdan de Mâtnic est remarqué par la même instance et, toujours en 1420, la famille des cnezes de Magoia a été confirmé dans la possession de trois *knézats* en récompense pour les fidèles services militaires offertes à cette occasion.

Après la mort de Filippo Scolari, la frontière sudique du royaume est restée sans défense, ni même le Pays Roumain ne pouvant opposer des forces notables contre l'offensive otomane. L'expédition de 1428 et la défaite de l'armée royale sous les murs du fort Golubat ont produit un grave déséquilibre dans le système de

défense banatien. Sous ces murs ont gagné la reconnaissance du roi un bon nombre de cnezes nobles roumains banatiens, d'entre qui se sont compté Nicolae et Iacob de Bizerea, Lado de Bizerea et ses fils, Mihail et Blasiu de Cerna, mais se sont produits un grand nombre de victimes, y pouvant rappeler les noms de Roman et Mihail de Măcițaș. Pour leur sacrifice, le roi récompensera toute la famille des nobles de Măcițaș, confirmant par un nouveau don leur droit de possession sur les domaines ancestraux. Dans la même année les nobles de la famille Deț ont été renforcés dans la maîtrise des domaines Iablanita et *Zalyn*, en signe de gratitude pour leurs fidèles services militaires, l'année suivante, des mêmes considérantes menant vers le don d'un cour à Caransebeș pour la famille Bizerea.

En fait, ces insuccès ont marqué le fin de la politique orientale offensive du roi Sigismund et le passage vers une stricte défensive au Danube, fait qui aura un impacte négatif sur le Banat, affaibli à cause des luttes et soumis à une pression directe de la part du pouvoir otoman. Dans ce contexte, Sigismund avait recours à une ultime solution, sollicitant à l'Ordre des Chevaliers Teutons s'assumer la défense de la frontière sudique du royaume, par l'administration des forts danubiens d'entre Belgrade et Severin. En réalité, le roi avait repris un de ses plus anciens plans, contourné immédiatement après la défaite de Nicopol mais, le décroissement du pouvoir otoman après son défaite de Ankara et le conflit des Teutons avec le royaume polonais, avait temporisé son application. La venue des Teutons en Banat s'est produit probablement dans la dernière partie de l'année 1429, le grand maître de cet Ordre, Nicolae de Radwitz, faisant lui-même le déplacement, accompagné par un nombre imprécis de servants personnels, artisans, pêcheurs et navigateurs. Projeté comme une opération de sauvetage de la grave situation où se trouvait le royaume hongrois, le déplacement des Teutons en Banat avait prouvé immédiatement ses déficiences. Si les Roumains banatiens ont représenté jusqu'alors des unités en soi, subordonnés seulement au ban de Severin ou au comite de Timiș, la présence des teutons avait signifié leur subordination totale aux ceux-ci et leur passage dans le rôle de forces auxiliaires, employées à la construction et à la réparation des forts et aussi dans le ravitaillement. Bien sur, instantanément se sont survenus des conflits entre les nobles et les cnezes roumains banatiens, qui jouissaient d'une fiscalité favorable jusqu'alors, ayant une quelconque autonomie administrative et juridique, et le nouveau ban de Severin, c'est-à-dire le grand maître Nicolae de Radwitz, produits par l'insubordination des premiers face à la tentative d'immixtion des teutons sur les autorités juridique et à l'imposition des nouveaux impôts. C'est possible que la révolte du noble Lado de

Bizerea, à la suite de qui celui-ci se réfugie dans le Pays Roumain, à la cour de Dan le II-e, est douée tant à l'obligation des nobles roumains de participer à la réparation de la cité de Deva et aussi au refus de reconnaître l'autorité de Nicolae de Radwitz. Néanmoins, en 1430, les nobles et les cnezes roumains du district Almăj ont repoussé la juridiction du ban de Severin, clamant que le procès d'entre Dionisie de Almăj et Emeric de Remetea soit jugé par le roi Sigismund lui-même. L'incursion otomane de 1432, la plus difficile pour les Teutons, a déterminé la fin de leur mission au Danube, bien que l'opinion des quelques auteurs concernant la passivité des cnezes banatiens ne soit pas soutenue du point de vue documentaire. Il paraît que leur départ avait eu des causes plus profondes, parmi s'inscrit la destruction du système d'alliances danubien créé par Pippo de Spano et Dan le II-e, par la solution défensive adoptée par Sigismund se réalisant en 1432 une alliance otomane-roumaine (le Pays Roumain). Ainsi, pressé par les hussites en Bohême, par les ventôses en Bosnie et en Croatie et par les Ottomans en sud-est, le roi a essayé de réformer l'organisation militaire de la Hongrie par la loi militaire de 1433 qui avait accordé aux comitats banatiens un rôle accru.

OAMENII DIN BANAT ȘI TIMPUL (sec. XIV-XVII)

Radu Ardelean

Cuvinte cheie: timpul, oamenii medievali, Banat, cauze judiciare

Mots clef: le temps, les hommes médiévaux, Banat, causes judiciaires

Motto: Timpul nu este o calitate a lucrurilor, ci numai un mod de a gândi.

Baruch Spinoza

Se spune că oamenii societăților premoderne se raportau la timp – când o făceau! – în mod diferit de cei actuali, ca să încep cu un truism, asta și mai accentuat în lumea rurală, atunci precumpănitoare.

S-a evocat, în acest sens, ca explicație a percepției diferite, „încetineala desfășurării treburilor și rezolvării pricinilor [juridice] în condițiile societății feudale în comparație cu ritmul vieții moderne”; un timp „elastic”, mai degrabă lărgit, adverbe sau expresii care desemnează un trecut recent – *nuper, dudum, his diebus* – aplicându-se uneori și pentru perioade mai îndelungate¹.

S-a mai zis, în aceeași ordine, cu privire la medievali, că ei „nu simt nevoia preciziei, cadrul de referire al evenimentului evocat nefiind acel al cifrelor”², ceea ce dă seama de o atitudine, căci „imperfecțiunea măsurării orelor nu era decât unul dintre simptomele, între multe altele, al unei vaste indiferențe la timp” a unor oameni care, de obicei, nu-și știau nici măcar vârsta³. Erau acestea și caracteristici ale românilor și sârbilor bănățeni chiar în secolul al XVIII-lea, mai cu toții rurali (afară de cele câteva sute de târgoveți, căci nobilimea locului se refugiase la 1658): „Localnicilor nu le era cunoscută nici măcar stabilirea orei cu ajutorul ceasului ori folosirea calendarului. De aceea diferitele mărturii asupra unei sau altei probleme se transmiteau prin cele povestite și auzite de la strămoși. [...] De altminteri, localnicii nici măcar nu știu să-și indice vârsta. La stabilirea vârstei ei pornesc fie de la data venirii principelui Eugen

¹ Francisc Pall, *Cronologia cu privire la Transilvania (sec. XII-XV)*, în *Documente privind istoria României [DIR]*, vol. I, Seria C, vol. I, București 1956, p. 469.

² Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București 1970, p. 244.

³ Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, Iași 1996, p. 94.

[de Savoia] în Banat [1716], fie de la anul vreunei bătălii, ori chiar de când au fost cucerite Timișoara sau Belgradul și de când au fost cedate din nou turcilor.”⁴

O memorie șovăitoare, fluidă, care își caută ancore, puncte de sprijin, repere în evenimente importante, spectaculoase sau șocante o putem discerne nu numai la ruralii bănățani din veacul Luminilor pe care încă nu le percepeau, ci și la înaintașii lor „medievali”, chiar aparținători elitelor.

S-a afirmat de către un Titan al acestei istorii că „omul medieval este unul al memoriei, al buneii memorii. O exersează în mod natural sau printr-o formație specială.”⁵ La procese erau convocați ca martori – sau „experți”? – bătrânii contemporani evenimentelor, când cauzele se refereau la fapte mai vechi⁶, tocmai în virtutea prezumției de bună memorie *temporis acti*. Așa procedau și la sfârșitul sutei a XVII-a autoritățile austriece care doreau să-i reîmproprietărească pe franciscani cu bisericile lor din zonă, recurgând în anchetă la amintirile celor mai vârstnici locuitori ai Caransebeșului⁷.

Firește, în orice cauză judiciară se face apel la memoria celor implicați și a martorilor, care, chiar dacă există și documente adjuvante, este de neînlocuit uneori. Cât de exactă ori distorsionată poate fi aceasta încearcă să stabilească psihologia juridică...

Mai este apoi memoria însumată, amintirile comune – „«memoria colectivă», atât de puțin sigură, atât de puțin susținută prin mijloace exterioare”⁸, atât de pretabilă țeserii legendelor. Este de altfel o trăsătură ce ține de esența umanității, atât că este mai vizibilă pentru epocile mai puțin „burocratice”, cum Evul de mijloc: „memoria omenească, alunecoasă, «curgătoarea» memorie, după expresia lui Beaumanoir, este un instrument excelent de eliminare și de transformare: mai ales ceea ce noi numim memorie colectivă, și care nefiind în realitate decât o transmitere din generație în generație, dacă este lipsită de scriere adaugă la erorile înregistrării de către fiecare creier individual și înțelesurile diferite ale cuvântului.”⁹

Această memorie colectivă a înregistrat și transmis în sumedenie de sate bănățane vechea vatră, de unde migrase (pe același hotar) în timpuri nedefinite și

⁴ Johan Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ed. Costin Feneșan, Timișoara 1982, p. 122

⁵ Jacques le Goff, *Omul medieval*, în idem (coord.) *Omul medieval*, Iași 1999, p. 30.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Viorel Achim, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, București 2000, pp. 159-160.

⁸ Henri Berr, *Cuvânt înainte* la Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, p. 9.

⁹ Marc Bloch, *op.cit.*, p. 132.

locul pe care fusese biserica (cel mai adesea rămas însemnat cu o troiță), cum pe lângă Armeniș – *Sat bătrân, Dealul bisericii, pârâul Săliște*¹⁰.

Memoria individuală era vizuală, auditivă, tactilă, afectivă și uneori, contaminată de legende, cu cât evenimentul era mai îndepărtat.

Procese din vechime, cele patrimoniale îndeosebi, se bazau în primul rând pe documente – regale dacă se putea, care erau *summa* în materie de probatoriu. În penal prezența martorilor era mai frecventă, căci ei fuseseră eventual spectatorii evenimentului. Dar apar, supletoriu, și în civil, uneori cu zecile în anchete ordonate de Principe (și câte 50 sau 70 la ocazii).

Într-un caz deosebit – de fapt unic în analele bănățane – a fost „convocată” memoria a 18 martori care să facă lumină cu amintirile lor în acel dosar special, cu vechime de decenii: ancheta se făcea la 1534 cu privire la evenimente din 1501. Cum atunci erau oameni tineri – dar „majori”, adulți în orice caz, maturi cu discernământ, la aproape trei decenii și jumătate erau vârstnici de peste 50 de ani, poate 60, unii cel puțin, ceea ce în treacăt fie spus, dă seama și de speranța de viață din epocă – mai mare, pare-se, decât se crede îndeobște. Doar unul din ei se recuză practic, zicând că nu știe nimic în legătură cu obiectul (*fassus est ut ipse nihil sciret in ea re*)¹¹. Ori că așa era, ori că era reticent să presteze sub jurământ, de teamă să nu-și piardă sufletul afirmând neintenționat neadevăruri, datorită uitării, ori poate nu voia să se pună rău cu Francisc Fiat, el fiind convocat împotriva aceluia de verișoara sa Ana (cea *șchioapă* cum o numesc documentele anterioare!). Ceilalți însă depun – o femeie refuză însă jurământul, tot din reticență/spaimă religioasă probabil –, căci, cum afirmă trei din ei, își amintesc și știu (*recordarentur et scirent*)¹² ce s-a întâmplat. Era vorba de crima lui Ludovic Fiat și evenimentele subsecvente. Omorul, din gelozie, soțul lezând ucigându-l pe amantul nevestei (Petru Rain sau Cain/Kain în altă transcripție, probabil eronată), s-a petrecut probabil în prima parte a anului 1501¹³, căci în ianuarie 1500 Ludovic Fiat era beneficiarul unei donații regale, împreună cu fratele său Ladislau, fiind și puși în posesie în iunie același an¹⁴. Proscris, ca unul care își făcuse

¹⁰ Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998, p. 390. Multe alte exemple *passim*.

¹¹ Frigyes Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története* [mai departe *Szörényi*], vol. III, Budapesta 1878, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 191.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, nr. 124 din 22 iulie 1501, pp. 137-139.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 119 din 10 ianuarie 1500, pp. 128-129 și nr. 121 din 29 iunie 1500, pp. 131-134.

singur legea, neapelând la cea regală, a fost osândit la pierderea capului și averii. Aceasta – căci urmau să intre probabil donatari străini pe averea părintească –, precum și fireștile sentimente fraterne l-au pus în mișcare pe fratele său Ladislau, care a găsit chei (de aur, căci își evocă cheltuielile) cu care să deschidă ușile palatului regal, reușind să exopereze de la monarh iertarea vinovatului și repunerea sa în drepturi. În contul banilor avansați însă, și pe care era în drept să-i pretindă, l-a strâns nițel cu ușa, obținându-i acordul ca la moștenirea lui să vină nu numai fiul Ioan (tânăr cu sănătatea debilă probabil, care moare fără urmași), ci și *fetele* Catarina, Elisabeta și Ana *șchioapa*¹⁵. De nevoie, grațiatul a acceptat și a fasioant solemn la capitlul din Orod în acel sens, în persoană. După ce a căutat să obțină și acordul altor coindivizori, cum Nicolae Noucea (*Nowcha*), simțitorul tată a reușit încă o dată să valorifice bunăvoința regelui față de dânsul, Domnitorul acceptând ca Ladislau să-și „băiețească” fetele (*filios facere filias*), adică să le treacă pe acestea în rând cu feciorii la moștenire (o instituție prezentă și la unguri, secui, cu caracter excepțional însă). Aprobarea monarhului era o condiție *sine qua non*, fiind că numai el putea acorda această liberalitate, lipsindu-se de ostași. Căci nobilul proprietar avea datoria (sub pedeapsa deposeșionării sau chiar a pierderii capului) de a ieși în persoană la oaste (însoțit și de o ceată de iobagi proporțională cu numărul celor de pe moșie) când aceea era convocată. Acesta era sensul „discriminării” potrivit căreia fetele aveau vocație doar la bani și mobile în limita unui sfert (*quarta*) din valoarea bunurilor.

Atât că Francisc, fiul lui Ludovic (instigat poate și de tatăl său pe când mai trăia și apucase să uite binele făcut), contestă dreptul verișoarelor sale la moștenire (copilul, sau tânărul Ioan, murise) căci, zice el, bunurile (moșiile) familiei se cuvin (trec) feciorilor, nu fetelor (*nam bona nostra non in filias, sed in filios sunt condescensuri*)¹⁶, iar de vreun document care să facă fiicele fii nu are cunoștință.

De fapt, Francisc își luase o mică măsură de siguranță, furând actul din scrinul (*ladula*) verișoarei sale Caterina, după cum îl acuză Ana, potrivnica lui în procesul de moștenire¹⁷. Aceasta convoacă martori sub jurământ, ceea ce Francisc nu reușește. Memoria acestora era auditivă, vizuală și tactilă, și chiar o memorie „istorică”, ce le mai juca feste.

Nobilul Nicolae Paligrad, familiar sau paj (*servus*) al lui Barnabas Bela (comite de Severin la 1501), văzuse și chiar ținuse în mână documentul prin care regele

¹⁵ Cf. nota 13, *supra*.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 189.

¹⁷ *Ibidem*.

îngăduia „feciorirea” fetelor lui Ladislau Fiat (*ego autem literas illas oculis vidi et manibus habui*)¹⁸. Iar Ștefan Țărmuran (*Charmuran* – în Caransebeș era o stradă *Țărmurani*), slugă a diacului/logofătului Ștefan (*Stephanus Deak*), fusese de față la timpul când Ladislau Fiat adusese spre citire și tălmăcire – el fiind analfabet, deci! – mai multe documente și auzise conținutul celui care acorda drept băiețesc de moștenire fetelor (*quodam tempore Ladislau Fiath portavit literas quam plurimas ad Stephanum Deak inter quas unam audivi ut exposuit et litere ita sonabant*)¹⁹.

Nobilul Mihai Zederiessy își aducea aminte că într-o vreme (*quodam tempore*) Ladislau Fiat a fost la el în vizită, iar nevasta gazdei l-a întrebat de sănătate și cum i-au fost umbletele, la care acela a răspuns că mulțumea Domnului fiind că i-au fost cu folos, obținând de la rege învoirea să-și „prefacă” fetele în băieți²⁰. Pe lângă problema în chestie, depoziția dă seama, să menționăm în trecere, și de viața socială din Caransebeșul începutului sutei a șasesprezecea și de formele de politeță uzuală.

Alți trei martori își aminteau și declarau la unison că într-o zi, pe când se aflau în sacristia bisericii mănăstirii caransebeșene l-au auzit pe un călugăr cetindu-i acte lui Ladislau Fiat, cele cu acceptul regal (*cum essemus in sacristia claustru de Karansebes monachus legebat literas*)²¹.

Un altul a relatat aidoma întâmplările, după cum le auzise foarte adesea din gura soției sale, cam limbută se vede și foarte la curent cu cronica mondenă (să nu spunem bârfele!) Caransebeșului (*ut audivi sepissime ab ore uxoris*)²².

Servitoarea lui Nicolae Noucea refuză jurământul din teamă și sfială față de un act atât de sacru și solemn, verosimil, dar redă ceea ce auzise (*dixit verbis quod audisset*) – trăgând cu urechea, precum orice slugă care se respectă – când cu vizita lui Ladislau Fiat la stăpânul său, venit să-i ceară acordul – în calitate de coindivizor, deci interesat, și nemotenie, cum erau cam toți nobilii districtului/districtelor între ei! – la trecerea în feciori a fetelor sale. Petentul venise, probabli neinvitat, la vremea prânzului (*tempore prandii*)²³.

Alți patru onorabili cetățeni ai orașului, care frecventau biserica mănăstirii și erau în relații (și) sociale cu călugării știau conținutul documentului regal din gura (ex

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 190.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 191.

ore) fratelui Matei²⁴, pe care sigur îl ispitiseră să le relateze *ce și cum*. Chiar și *fater Mattheus* apare în instanță și jură că a văzut și citit documentul regal (*vidisse oculis suis in literis Regiis*). Când însă? N-o spune, dar reiese indirect că nu la 1501, ci la o vreme mult mai recentă față de data depoziției, după ce Francisc Fiat și-l „apropiasse”, căci el dintâi (*prius*) i-l dăduse spre descifrare – tot ca analfabet! – și-l reluase apoi (*rursum*)²⁵.

Mărturiile revin la amintiri din 1501, încheindu-se cu aceea a văduvei Giurma (nu le-am reluat aci pe toate).

Ea povestește (declară) cele auzite în târg (oraș) în acea vreme când Ludovic Fiat îl omorâse pe ibovnicul nevestei (*relicta domina Gyurma fassa est in hunc modum quod audisset in hac Civitate illo tempore quo Petrus Rayn est interfectus a Ludovico Fiath*); și ea colportoare harnică de știri, le culesese din spusele multora din târgoveți (orășani) în acea vreme, căci desigur fusese bomba zilei, anului, poate a deceniului! (*et ex verbis multorum hic in civitate eo tempore audivisset*)²⁶.

Timpul este prezent în fundalul scenei, face canavaua, dar este vag și diluat. Totul se întâmplase într-o vreme (*quodam tempore, illo tempore, eo tempore*), martorul povestește ce a văzut/auzit pe când (*cum*) se afla în biserică, ori, supremă exactitate, mergând până la pedanterie! – la vremea prânzului (*tempore prandii*). Un gest a fost perceput întâi (*prius*), urmat apoi (*rursum*) de altul, o relatare a fost auzită foarte des (*saepissime*). În fond toată lumea din Caransebeș știa când – odată! – Ludovic Fiat își ucisese rivalul! Și chiar prefacerea în „băieți” a fetelor lui Ladislau Fiat, subsecventă, a făcut desigur turul orașului. Așadar nu se menționează vreo dată precisă – an, lună, zi. Evenimentele se petrecuseră în 1501, dar anul începutului de secol se vede că nu-i sensibiliza pe caransebeșanii de atunci precum pe noi acum, era unul între alții. Dealtfel cuvântul *an* nici nu apare în relatări. Dacă se încearcă o vagă fixare, ea e rodul unei memorii false. Trei martori afirmă – sub jurământ! – că își amintesc și știu (*recordarentur et scirent*) că Ludovic Fiat a fugit, după fapta sa, de teama lui Paul Chinezul și a lui Bellinisewicz (*ob timorem Magnifici Pauli Kenessy et Bellinisewicz*)²⁷. Or, Pavel Chinezul murise la 24 noiembrie 1494²⁸, însă faima îi

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 192.

²⁷ *Ibidem*, p. 191.

²⁸ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezul*, Timișoara 1994, p. 215.

OAMENII DIN BANAT ȘI TIMPUL (sec. XIV-XVII)

Radu Ardelean

Cuvinte cheie: timpul, oamenii medievali, Banat, cauze judiciare

Mots clef: le temps, les hommes médiévaux, Banat, causes judiciaires

Motto: Timpul nu este o calitate a lucrurilor, ci numai un mod de a gândi.

Baruch Spinoza

Se spune că oamenii societăților premoderne se raportau la timp – când o făceau! – în mod diferit de cei actuali, ca să încep cu un truism, asta și mai accentuat în lumea rurală, atunci precumpănitoare.

S-a evocat, în acest sens, ca explicație a percepției diferite, „încetineala desfășurării treburilor și rezolvării pricinilor [juridice] în condițiile societății feudale în comparație cu ritmul vieții moderne”; un timp „elastic”, mai degrabă lărgit, adverbe sau expresii care desemnează un trecut recent – *nuper, dudum, his diebus* – aplicându-se uneori și pentru perioade mai îndelungate¹.

S-a mai zis, în aceeași ordine, cu privire la medievali, că ei „nu simt nevoia preciziei, cadrul de referire al evenimentului evocat nefiind acel al cifrelor”², ceea ce dă seama de o atitudine, căci „imperfecțiunea măsurării orelor nu era decât unul dintre simptomele, între multe altele, al unei vaste indiferențe la timp” a unor oameni care, de obicei, nu-și știau nici măcar vârsta³. Erau acestea și caracteristici ale românilor și sârbilor bănățeni chiar în secolul al XVIII-lea, mai cu toții rurali (afară de cele câteva sute de târgoveți, căci nobilimea locului se refugiase la 1658): „Localnicilor nu le era cunoscută nici măcar stabilirea orei cu ajutorul ceasului ori folosirea calendarului. De aceea diferitele măturii asupra unei sau altei probleme se transmiteau prin cele povestite și auzite de la strămoși. [...] De altminteri, localnicii nici măcar nu știu să-și indice vârsta. La stabilirea vârstei ei pornesc fie de la data venirii principelui Eugen

¹ Francisc Pall, *Cronologia cu privire la Transilvania (sec. XII-XV)*, în *Documente privind istoria României [DIR]*, vol. I, Seria C, vol. I, București 1956, p. 469.

² Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București 1970, p. 244.

³ Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, Iași 1996, p. 94.

[de Savoia] în Banat [1716], fie de la anul vreunei bătălii, ori chiar de când au fost cucerite Timișoara sau Belgradul și de când au fost cedate din nou turcilor.”⁴

O memorie șovăitoare, fluidă, care își caută ancore, puncte de sprijin, repere în evenimente importante, spectaculoase sau șocante o putem discerne nu numai la ruralii bănățani din veacul Luminilor pe care încă nu le percepeau, ci și la înaintașii lor „medievali”, chiar aparținători elitelor.

S-a afirmat de către un Titan al acestei istorii că „omul medieval este unul al memoriei, al buneii memorii. O exersează în mod natural sau printr-o formație specială.”⁵ La procese erau convocați ca martori – sau „experți”? – bătrânii contemporani evenimentelor, când cauzele se refereau la fapte mai vechi⁶, tocmai în virtutea prezumției de bună memorie *temporis acti*. Așa procedau și la sfârșitul sutei a XVII-a autoritățile austriece care doreau să-i reîmproprietărească pe franciscani cu bisericile lor din zonă, recurgând în anchetă la amintirile celor mai vârstnici locuitori ai Caransebeșului⁷.

Firește, în orice cauză judiciară se face apel la memoria celor implicați și a martorilor, care, chiar dacă există și documente adjuvante, este de neînlocuit uneori. Cât de exactă ori distorsionată poate fi aceasta încearcă să stabilească psihologia juridică...

Mai este apoi memoria însumată, amintirile comune – „«memoria colectivă», atât de puțin sigură, atât de puțin susținută prin mijloace exterioare”⁸, atât de pretabilă țeserii legendelor. Este de altfel o trăsătură ce ține de esența umanității, atât că este mai vizibilă pentru epocile mai puțin „burocratice”, cum Evul de mijloc: „memoria omenească, alunecoasă, «curgătoarea» memorie, după expresia lui Beaumanoir, este un instrument excelent de eliminare și de transformare: mai ales ceea ce noi numim memorie colectivă, și care nefiind în realitate decât o transmitere din generație în generație, dacă este lipsită de scriere adaugă la erorile înregistrării de către fiecare creier individual și înțelesurile diferite ale cuvântului.”⁹

Această memorie colectivă a înregistrat și transmis în sumedenie de sate bănățane vechea vatră, de unde migrase (pe același hotar) în timpuri nedefinite și

⁴ Johan Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ed. Costin Feneșan, Timișoara 1982, p. 122

⁵ Jacques le Goff, *Omul medieval*, în idem (coord.) *Omul medieval*, Iași 1999, p. 30.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Viorel Achim, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, București 2000, pp. 159-160.

⁸ Henri Berr, *Cuvânt înainte* la Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, p. 9.

⁹ Marc Bloch, *op.cit.*, p. 132.

locul pe care fusese biserica (cel mai adesea rămas însemnat cu o troiță), cum pe lângă Armeniș – *Sat bătrân, Dealul bisericii, pârâul Săliște*¹⁰.

Memoria individuală era vizuală, auditivă, tactilă, afectivă și uneori, contaminată de legende, cu cât evenimentul era mai îndepărtat.

Procese din vechime, cele patrimoniale îndeosebi, se bazau în primul rând pe documente – regale dacă se putea, care erau *summa* în materie de probatoriu. În penal prezența martorilor era mai frecventă, căci ei fuseseră eventual spectatorii evenimentului. Dar apar, supletoriu, și în civil, uneori cu zecile în anchete ordonate de Principe (și câte 50 sau 70 la ocazii).

Într-un caz deosebit – de fapt unic în analele bănățane – a fost „convocată” memoria a 18 martori care să facă lumină cu amintirile lor în acel dosar special, cu vechime de decenii: ancheta se făcea la 1534 cu privire la evenimente din 1501. Cum atunci erau oameni tineri – dar „majori”, adulți în orice caz, maturi cu discernământ, la aproape trei decenii și jumătate erau vârstnici de peste 50 de ani, poate 60, unii cel puțin, ceea ce în treacăt fie spus, dă seama și de speranța de viață din epocă – mai mare, pare-se, decât se crede îndeobște. Doar unul din ei se recuză practic, zicând că nu știe nimic în legătură cu obiectul (*fassus est ut ipse nihil sciret in ea re*)¹¹. Ori că așa era, ori că era reticent să presteze sub jurământ, de teamă să nu-și piardă sufletul afirmând neintenționat neadevăruri, datorită uitării, ori poate nu voia să se pună rău cu Francisc Fiat, el fiind convocat împotriva aceluia de verișoara sa Ana (cea *șchioapă* cum o numesc documentele anterioare!). Ceilalți însă depun – o femeie refuză însă jurământul, tot din reticență/spaimă religioasă probabil –, căci, cum afirmă trei din ei, își amintesc și știu (*recordarentur et scirent*)¹² ce s-a întâmplat. Era vorba de crima lui Ludovic Fiat și evenimentele subsecvente. Omorul, din gelozie, soțul lezând ucigându-l pe amantul nevestei (Petru Rain sau Cain/Kain în altă transcripție, probabil eronată), s-a petrecut probabil în prima parte a anului 1501¹³, căci în ianuarie 1500 Ludovic Fiat era beneficiarul unei donații regale, împreună cu fratele său Ladislau, fiind și puși în posesie în iunie același an¹⁴. Proscris, ca unul care își făcuse

¹⁰ Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998, p. 390. Multe alte exemple *passim*.

¹¹ Frigyes Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története* [mai departe *Szörényi*], vol. III, Budapesta 1878, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 191.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, nr. 124 din 22 iulie 1501, pp. 137-139.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 119 din 10 ianuarie 1500, pp. 128-129 și nr. 121 din 29 iunie 1500, pp. 131-134.

singur legea, neapelând la cea regală, a fost osândit la pierderea capului și averii. Aceasta – căci urmau să intre probabil donatari străini pe averea părintească –, precum și fireștile sentimente fraterne l-au pus în mișcare pe fratele său Ladislau, care a găsit chei (de aur, căci își evocă cheltuielile) cu care să deschidă ușile palatului regal, reușind să exopereze de la monarh iertarea vinovatului și repunerea sa în drepturi. În contul banilor avansați însă, și pe care era în drept să-i pretindă, l-a strâns nițel cu ușa, obținându-i acordul ca la moștenirea lui să vină nu numai fiul Ioan (tânăr cu sănătatea debilă probabil, care moare fără urmași), ci și *fetele* Catarina, Elisabeta și Ana *șchioapa*¹⁵. De nevoie, grațiatul a acceptat și a fasioant solemn la capitlul din Orod în acel sens, în persoană. După ce a căutat să obțină și acordul altor coindivizori, cum Nicolae Noucea (*Nowcha*), simțitorul tată a reușit încă o dată să valorifice bunăvoința regelui față de dânsul, Domnitorul acceptând ca Ladislau să-și „băiețească” fetele (*filios facere filias*), adică să le treacă pe acestea în rând cu feciorii la moștenire (o instituție prezentă și la unguri, secui, cu caracter excepțional însă). Aprobarea monarhului era o condiție *sine qua non*, fiind că numai el putea acorda această liberalitate, lipsindu-se de ostași. Căci nobilul proprietar avea datoria (sub pedeapsa deposesionării sau chiar a pierderii capului) de a ieși în persoană la oaste (însoțit și de o ceată de iobagi proporțională cu numărul celor de pe moșie) când aceea era convocată. Acesta era sensul „discriminării” potrivit căreia fetele aveau vocație doar la bani și mobile în limita unui sfert (*quarta*) din valoarea bunurilor.

Atât că Francisc, fiul lui Ludovic (instigat poate și de tatăl său pe când mai trăia și apucase să uite binele făcut), contestă dreptul verișoarelor sale la moștenire (copilul, sau tânărul Ioan, murise) căci, zice el, bunurile (moșiile) familiei se cuvin (trec) feciorilor, nu fetelor (*nam bona nostra non in filias, sed in filios sunt condescensuri*)¹⁶, iar de vreun document care să facă fiicele fii nu are cunoștință.

De fapt, Francisc își luase o mică măsură de siguranță, furând actul din scrinul (*ladula*) verișoarei sale Caterina, după cum îl acuză Ana, potrivnica lui în procesul de moștenire¹⁷. Aceasta convoacă martori sub jurământ, ceea ce Francisc nu reușește. Memoria acestora era auditivă, vizuală și tactilă, și chiar o memorie „istorică”, ce le mai juca feste.

Nobilul Nicolae Paligrad, familiar sau paj (*servus*) al lui Barnabas Bela (comite de Severin la 1501), văzuse și chiar ținuse în mână documentul prin care regele

¹⁵ Cf. nota 13, *supra*.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 189.

¹⁷ *Ibidem*.

îngăduia „feciorirea” fetelor lui Ladislau Fiat (*ego autem literas illas oculis vidi et manibus habui*)¹⁸. Iar Ștefan Țărmuran (*Charmuran* – în Caransebeș era o stradă *Țărmurani*), slugă a diacului/logofătului Ștefan (*Stephanus Deak*), fusese de față la timpul când Ladislau Fiat adusese spre citire și tălmăcire – el fiind analfabet, deci! – mai multe documente și auzise conținutul celui care acorda drept băiețesc de moștenire fetelor (*quodam tempore Ladislau Fiath portavit literas quam plurimas ad Stephanum Deak inter quas unam audivi ut exposuit et litere ita sonabant*)¹⁹.

Nobilul Mihai Zederiessy își aducea aminte că într-o vreme (*quodam tempore*) Ladislau Fiat a fost la el în vizită, iar nevasta gazdei l-a întrebat de sănătate și cum i-au fost umbletele, la care acela a răspuns că mulțumea Domnului fiind că i-au fost cu folos, obținând de la rege învoirea să-și „prefacă” fetele în băieți²⁰. Pe lângă problema în chestie, depoziția dă seama, să menționăm în trecere, și de viața socială din Caransebeșul începutului sutei a șasesprezecea și de formele de politeță uzuală.

Alți trei martori își aminteau și declarau la unison că într-o zi, pe când se aflau în sacristia bisericii mănăstirii caransebeșene l-au auzit pe un călugăr cetindu-i acte lui Ladislau Fiat, cele cu acceptul regal (*cum essemus in sacristia claustru de Karansebes monachus legebat literas*)²¹.

Un altul a relatat aidoma întâmplările, după cum le auzise foarte adesea din gura soției sale, cam limbută se vede și foarte la curent cu cronica mondenă (să nu spunem bârfele!) Caransebeșului (*ut audivi sepissime ab ore uxoris*)²².

Servitoarea lui Nicolae Noucea refuză jurământul din teamă și sfială față de un act atât de sacru și solemn, verosimil, dar redă ceea ce auzise (*dixit verbis quod audisset*) – trăgând cu urechea, precum orice slugă care se respectă – când cu vizita lui Ladislau Fiat la stăpânul său, venit să-i ceară acordul – în calitate de coindivizor, deci interesat, și nemotenie, cum erau cam toți nobilii districtului/districtelor între ei! – la trecerea în feciori a fetelor sale. Petentul venise, probabli neinvitat, la vremea prânzului (*tempore prandii*)²³.

Alți patru onorabili cetățeni ai orașului, care frecventau biserica mănăstirii și erau în relații (și) sociale cu călugării știau conținutul documentului regal din gura (ex

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 190.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 191.

ore) fratelui Matei²⁴, pe care sigur îl ispitiseră să le relateze *ce și cum*. Chiar și *fater Mattheus* apare în instanță și jură că a văzut și citit documentul regal (*vidisse oculis suis in literis Regiis*). Când însă? N-o spune, dar reiese indirect că nu la 1501, ci la o vreme mult mai recentă față de data depoziției, după ce Francisc Fiat și-l „apropiase”, căci el dintâi (*prius*) i-l dăduse spre descifrare – tot ca analfabet! – și-l reluase apoi (*rursum*)²⁵.

Mărturiile revin la amintiri din 1501, încheindu-se cu aceea a văduvei Giurma (nu le-am reluat aci pe toate).

Ea povestește (declară) cele auzite în târg (oraș) în acea vreme când Ludovic Fiat îl omorâse pe ibovnicul nevastei (*relicta domina Gyurma fassa est in hunc modum quod audisset in hac Civitate illo tempore quo Petrus Rayn est interfectus a Ludovico Fiath*); și ea colportoare harnică de știri, le culesese din spusele multora din târgoveți (orășani) în acea vreme, căci desigur fusese bomba zilei, anului, poate a deceniului! (*et ex verbis multorum hic in civitate eo tempore audivisset*)²⁶.

Timpul este prezent în fundalul scenei, face canavaua, dar este vag și diluat. Totul se întâmplase într-o vreme (*quodam tempore, illo tempore, eo tempore*), martorul povestește ce a văzut/auzit pe când (*cum*) se afla în biserică, ori, supremă exactitate, mergând până la pedanterie! – la vremea prânzului (*tempore prandii*). Un gest a fost perceput întâi (*prius*), urmat apoi (*rursum*) de altul, o relatare a fost auzită foarte des (*saepissime*). În fond toată lumea din Caransebeș știa când – odată! – Ludovic Fiat își ucisese rivalul! Și chiar prefacerea în „băieți” a fetelor lui Ladislau Fiat, subsecventă, a făcut desigur turul orașului. Așadar nu se menționează vreo dată precisă – an, lună, zi. Evenimentele se petrecuseră în 1501, dar anul începutului de secol se vede că nu-i sensibiliza pe caransebeșanii de atunci precum pe noi acum, era unul între alții. Dealtfel cuvântul *an* nici nu apare în relatări. Dacă se încearcă o vagă fixare, ea e rodul unei memorii false. Trei martori afirmă – sub jurământ! – că își amintesc și știu (*recordarentur et scirent*) că Ludovic Fiat a fugit, după fapta sa, de teama lui Paul Chinezul și a lui Bellinisewicz (*ob timorem Magnifici Pauli Kenessy et Bellinisewicz*)²⁷. Or, Pavel Chinezul murise la 24 noiembrie 1494²⁸, însă faima îi

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 192.

²⁷ *Ibidem*, p. 191.

²⁸ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezul*, Timișoara 1994, p. 215.

supraviețuise. Cât despre Bellinisewicz, să fi fost cunoscut sub acest nume în zonă Belai Barnabas de Bella, unul din cei mai „longevivi” bani de Severin, arătat în această demnitate, singur ori în tandem, la 1501 (anul cu pricina!), 1503-1515 (cu intermitențe de luni) și 1519?²⁹

Oamenii epocii puteau neglija micile repere cronologice, ei trăind în eternitate: creștini fiind, erau așteptători ai *vieței de vak*³⁰. Chiar dacă foloseau și repere precise, cum termenul de apel de 32 de zile obișnuit în districtele (scaunele) valahe, și acesta venea dintr-un trecut nedefinit, etern oarecum: vechiul obicei (*antiquam consuetudinem*), cum se specifică într-un act de judecată al scaunului caransebeșan la 1543³¹. Lucrurile, obiceiurile, instituțiile se mai modificau, cum aflăm la 1391: dacă odată/demult (*olim*) vama se percepea într-un sat, acum (*nunc*) s-a mutat într-altul³². Se mai mutau și râurile, cum cel de lângă Margina care odată (*olim*) curgea pe alt amplasament, acolo fiind pe atunci (*prae fuissent*) locurile de moară (declarație consemnată în mai 1598)³³. Mai de mult – sau nu de mult? – districtul Comiat fusese zălogit (*dudum*), spune Vasa de Gamza la Viena în 1457 (se întâmplase pe vremea lui Iancu de Hunedoara)³⁴.

Un fapt s-a întâmplat într-un moment de la care s-a petrecut ceva vreme (*quodam tempore contingit*) – erau vreo 30 de ani³⁵ –, ori într-acel timp (*illo tempore, eo tempore*)³⁶, de care toată lumea trebuia să știe. O *stare* avea caracter de permanență prin curgerea timpului (*tanto lapsu temporum*), cum rangul de nobil al unui caransebeșan, căruia acela i se contesta la 1543³⁷.

Întâmplări, pașnice sau violente, avuseseră loc în timpuri (de mult) trecute, cum declară chinezii de la Obârșia Bârzavei la 1418 în fața lui Pipo Spano (*a*

²⁹ Szőrényi, I, pp. 289-292.

³⁰ Ioan Viski, *Altă laudă*, la idem, *Catehism* (1697), după Ioan D. Suciu, *Literatura bănățeană până la Unire 1582-1918*, Timișoara 1940, p. 33.

³¹ Szőrényi, III, nr. 177 din 28 iunie 1543, p. 230.

³² Tivadar Ortway, Frigyes Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez* [mai departe *Temes*], Bratislava 1896, nr. 122 din 31 ianuarie 1391, p. 199.

³³ Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta 1883, nr. 500 din mai 1598, p. 218 [mai departe *Krassó*].

³⁴ Idem, *A Szőrényi vármegyei hajdani oláh kerületek* [mai departe *Oláh kerületek*], Budapesta 1876, p. 76.

³⁵ Szőrényi, III, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 190.

³⁶ *Ibidem*, p. 192.

³⁷ *Ibidem*, nr. 179 din 28 iunie 1543, p. 229.

temporibus diu retrolapsis)³⁸. În timpuri trecute (*temporibus iam retroactis*), dar de curând, se petrecuse un abuz nobiliar contra unui iobag, obstaculat – violent! – la strămutare (*temporibus iam retroactis*), față de anul de referință 1429³⁹.

Cu excepția clericilor catolici – poate și a unor ortodocși, dar de la ei nu ne-au rămas hârtii – oamenii erau analfabeți, nici cu socotelile nu stăteau prea bine, iar în lipsa însemnărilor era convocată numai memoria omenească – laxă, ca și a noastră. Scribii (notarii) consemnau ce li se spunea, mergând uneori pe formule scripturistice standardizate. Așa, cel care trecea pe latinească o dezbatere a chinezilor și nobililor sebeșani la 1440, cu referire la evenimente din timpurile trecute (*in his temporibus elapsis, nunc preteritis*)⁴⁰, ori canonicul de la Orod care întocmea la 1448 actul de împăcare al unor membri ai familiei Bizereștilor care evocaseră în fața lui conflicte și procese din vechime (*a diuturnis temporibus fuerint exorte et suscitae; diuturnorum litium materie*)⁴¹. Alt canonic, dar de la capitlul bălgrădean, consemna pe la 1470 fasiunea pârălabului (castelanului) Jdioarei despre cum îi mâncase fiului său vitreg vreo 300 de florini din moștenire în perioada minoratului aceluia, adică între 1450 (și ceva?) și data „spovedaniei”, deci tocmai în timpurile trecute (*ipse temporibus retroactis*)⁴².

Întâmplările mai erau plasate în vremile dinainte (*superioribus temporibus / temporibus superioribus*), cum la 1489, când se reclama răpirea unor iobagi⁴³, ori la 1569, când face referire la o perioadă în care Ladislau (Vladislav) Racoviță (*Pribeagul / Pribek*) mai trăia, adică până pe la 1545⁴⁴, sau la 1635, când o văduvă recăsătorită se referă la dota care i se promisese încă înaintea primului ei mariaj⁴⁵.

Mai vagile timpuri deveneau câteodată ani trecuți (*de curând*, uneori), ani dinainte. Așa evocă, la 1548, Catarina Fiat translarea documentelor moșiilor familiei în anii mai apropiați dinainte (*annis superioribus proxime preteri[tis]*)⁴⁶; tot la anii mai dincoace, pe când mai trăia tatăl lor, se referă, în 1564, doi frați nobili (*annis*

³⁸ Krassó, III, nr. 196 din 7 martie 1418, p. 284.

³⁹ Temes, nr. 410 din 14 aprilie 1429, p. 623.

⁴⁰ Krassó, III, nr. 283 din 6 aprilie 1440, p. 372.

⁴¹ Szörényi, III, nr. 62 din 2 martie 1448, p. 54.

⁴² Krassó, III, nr. 320, circa 1470, p. 420.

⁴³ Ibidem, nr. 346 din 25 ianuarie 1489, p. 466.

⁴⁴ Szörényi, III, nr. 256 din 4 decembrie 1569, p. 373.

⁴⁵ Krassó, IV, nr. 542 din 17 martie 1635, p. 297.

⁴⁶ Szörényi, III, nr. 193 din 1 martie 1548, p. 255.

hisce superioribus pater ipsorum prefatus ad huc in humanis existens)⁴⁷, și tot așa evocă la 1584 nobilul Ioan Țicleanu (*Cziklan*) o compoziție în materie de succesiune în anii dinainte (*annis superioribus*) pe când mai trăia tatăl său⁴⁸.

Magistratul caransebeșan lua cunoștință oficială la 1565 că un oarecare Ioan Layos își luase lumea în cap și plecase cu frați cu tot în Țara Turcească în anii trecuți (*is retroactis annis*), drept pentru care curtea sa părăsită era solicitată de amatorii avizați⁴⁹.

Anii scurși puteau fi câțiva (anumiți), cum zic doi frați Bizerești din ramura Găman la 1559, cu referire la părțile lor posesionare din moșia ardeleană de la Binținți, uzurpate de alți coindivizori *a certis annis*⁵⁰.

Câteodată intervalul era mai scurt, raportat tot calendaristic, cum *anii* de mai sus, dacă justiția dovedea celeritate, ori actorii se mișcau mai repede, cum lunile trecute (*mensibus superioribus*) într-un proces de la începutul anului 1567 (februarie), unde se face vorbire de acționarea în judecată a lui Ioan Flore(a?), între timp decedat, cauza trecând prin devoluțiune asupra fiului său Nicolae⁵¹.

Însă când la Caransebeș, în frumoasa, dar pentru alții, lună mai a lui 1635, Gașpar Duma cheamă un diac și șapte martori pentru a consemna și auzi/contrasemna testamentul pe care „bolnav la trup, dar la minte teafăr” și-l făcea presimțind sfârșitul, oare ce putem presupune, ca durată din jalnica sa referire la „timpul bolii mele îndelungate”⁵², ani sau luni, ori chiar săptămâni, când, ca oameni vulnerabili și subiectivi ce suntem, mai și știm de la Bergson că timpul fericirii se contractă, iar cel al suferinței ni se pare interminabil?

Dacă la *săptămână* nu am identificat referiri specifice, unele evenimente din trecutul apropiat erau plasate *zilele acestea*, *zilele de curând trecute*. Așa, la 1410 Ștefan Himfy se plângea că o moșie i-a fost atacată în două rânduri în zilele din urmă (*diebus novissime retrolapsis; similiter diebus novissime evolutis*)⁵³. Un incendiu la Cenad era plasat și el, în 1421, în zilele mai nou trecute (*diebusque novissime*

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 233 din 25 mai 1564, p. 328.

⁴⁸ *Krassó*, IV, nr. 447 din 1584, p. 110.

⁴⁹ *Szőrényi*, III, nr. 234 din 12 iulie 1565, p. 329.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 211 din 16 mai 1559, p. 279.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 247 din 22 februarie 1567, p. 353.

⁵² Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1633)*, Timișoara 1981, nr. 72 din 25 mai 1635, p. 163.

⁵³ *Krassó*, III, nr. 280 din 26 decembrie 1410, p. 266.

transactis)⁵⁴, deși evenimentul pare a fi ceva mai vechi. La 1435 Ana, văduva lui Ștefan Himfy mai sus evocat, se plângea și ea că i-a fost jefuită moșia de un nobil rival în zilele apropiate (*diebus proximis*)⁵⁵. La 1478 se consemna relatarea lui Iacob Măcicășanu despre luarea în robie de turci a fetei vărului său Zaharia în zilele de mai înainte (*pristinis diebus*)⁵⁶ – adecă în urmă cu luni sau chiar ani în acest caz, când expresia devine generică. Dar când se spune zilele acestea (*hysdiebus*), ca la 1497⁵⁷ este într-adevăr vorba de o acțiune recentă, mai puțin probabil însă la 1502, când tot „zilele acestea” (*his diebus*) doi bănățeni s-ar fi turcit⁵⁸. Niște orășani din Caransebeș și-au rezolvat, în 1534, niște daraveri, în zilele apropiate (*diebus proxime transactis*) spune procuratorul lor, care în interval avusese totuși timp să ajungă la regele Ioan Zápolya⁵⁹. Tot „zilele trecute” (*elmult napokban*) fusese prezentată o sentință a Curiei⁶⁰ în 1568 autorităților caransebeșane, aceeași sintagmă fiind consemnată și într-o cauză a lui Ioan Racoviță în fața scaunului caransebeșan la 1572⁶¹. În 1585 trei nobili din Caransebeș își mandatau procuratorul să declare că ei auziseră în zilele dinainte (*superioribus diebus*) de punerea în posesia Jdioarei a lui Ștefan Apafi⁶². Documentul anterior din diplomatar ne spune când s-a făcut aceea: „*feria tertia post Epiphaniarum domini*”⁶³, adecă 13 ianuarie.

În 7 iunie 1641 Ioan Mutnoki/Mâtniceanu făcea o declarație solemnă de întâmpinare/prohibire (act procesual preliminar) relativ la o moștenire care trecuse la alte rude în zilele dinainte (*diebus superioribus*) și care Mâtnicenii socoteau că li se cuvine⁶⁴.

De la zilele trecute, care puteau fi numai câteva, deci un trecut recent, dar se puteau aduna în ani, și încă mulți, termenul fiind atunci generic, se ajungea și la prezent, prin curgerea firească a timpului. Se consemna astfel că George de Wicza fusese lovit demult (*a diuturnis temporibus*) de paralizie, beteșug de care suferea și în

⁵⁴ *Temes*, nr. 368 din 12 august 1421, p. 571.

⁵⁵ *Krassó*, III, nr. 251 din 5 martie 1435, p. 349.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 334 din 9 iulie 1478, p. 443.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 352 din 26 mai 1497, p. 473.

⁵⁸ *Szörényi*, III, nr. 126 din 13 iunie 1502, p. 143.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 159 din 7 decembrie 1534, p. 193.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 252 din 25 octombrie 1568, p. 367.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 261 de la sfârșitul lunii februarie 1572, p. 393.

⁶² *Krassó*, IV, nr. 449 din 30 ianuarie 1585, p. 113.

⁶³ *Ibidem*, nr. 448 din 27 ianuarie 1585, pp. 111-112.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 559 din 7 iunie 1641, p. 331.

momentul încheierii actului (*de presenti*), adică la 25 mai 1465⁶⁵. Prezentul, care în ordinele autorităților era consemnat cel mai adesea cu imediat, îndată (*statim*) însemna în acest caz mai degrabă un viitor imediat, în care organele subalterne erau ținute să acționeze, sub diverse sancțiuni. Uneori termenul era și indicat, cum o face Frank de Thalloczi, căpitan al Belgradului și comite de Keve, care convoacă în 6 februarie 1432 *urgent*, adică în interval de 8 zile la Belgradul amenințat de turci pe nobilii din comitatul său îndatorați la serviciu militar⁶⁶.

Revenind la intervalele mai lungi, definibile în ani, cei implicați în evenimente încearcă uneori o numărătoare, mai mult sau mai puțin strânsă. Așa, Andrei Chep se plângea că herghelia lui Ștefan Himfy îi făcea pagube pe imașuri și în semănături de vreo cinci-șase ani (*quomodo a pluribus temporibus, puta a quinto vel sexto annis*), numărătorea mergând înapoi da la 1 iunie 1416⁶⁷.

Chinezii români care susțineau că li s-a uzurpat stăpânirea legitimă asupra moșiilor (chinezatelor) Iablanița și Zalyn disjungeau, în fața lui Sigismund de Luxemburg, la scaunul de judecată prezidat de acesta în Mehadia la 1428, între posesiunea exercitată de ei de demult, de-a lungul multor ani (*ab olim permultorum annorum preteritorum curricula pacifice tenuissent et possedissent*) și tulburarea de posesie intervenită de vreo patru ani sau mai mult (*tempore cuius quarta vel citra instaret revolutio annalis*)⁶⁸.

Ladislau Racoviță, i se raportează regelui Matia în 1485, fusese luat rob la turci în copilăria ori adolescența sa, cu douăzeci de ani în urmă, de nu chiar mai înainte (*in anno cuius iam vigesima vel citra instaret revolutio*)⁶⁹ – de unde i s-a și tras porecla de *Pribeagul* (*Pribek*), devenită în timp numele ramurii sale a Racovițanilor.

Tot pe la douăzeci – douăzeci și ceva de ani era aproximat, în 1489, momentul în care un iobag al lui George Găman (un Bizerean la care porecla a devenit numele unei spițe a familiei, ca în exemplul de mai sus) a luat ca zălog, pe 7 florini, o cingătoare de argint de la un nobil Măcicășanu, aflat în criză de numerar (*cuius iam vigesima vel citra instare videtur revolutio annualis*)⁷⁰. Actul, care consemnase la timpul său zălogirea cu drept de răscumpărare, era în arhiva măcicășană, iar George Găman,

⁶⁵ Szőrényi, III, 80, 25 mai 1465, p. 77.

⁶⁶ Krassó, III, nr. 244 din 6 februarie 1432, p. 343.

⁶⁷ Temes, nr. 322 din 1 iunie 1416, p. 521.

⁶⁸ Oláh kerületek, doc. 28 noiembrie 1428, p. 56.

⁶⁹ Szőrényi, III, nr. 94 din 10 mai 1485, p. 95.

⁷⁰ Ibidem, nr. 96 din 29 martie 1489, p. 100.

fericit moștenitor al iobagului său decedat fără urmași, conjectura data evenimentului care de sigur îi fusese raportat, căci nu era chiar un fapt comun ca un iobag să zălogească scule scumpe de la nobili de viță cum Măcicășanii.

Când evenimentele erau apropiate, referințele le circumscriu în intervale mai mici, cum în actul emis de comitele de Timiș Josa de Som în 1497, cu pomenirea unor întâmplări petrecute anul trecut (*superiore anno*), cu repercusiuni până zilele acestea (*hys diebus*)⁷¹.

Dacă la 1405 Dan de Duboz reclama o uzurpare sau tulburare de posesie petrecută, socotea cel lezat, (cam) cu patru ani în urmă (*ut puta quarta instaret revolutio annualis*)⁷², în august 1347 Nicolae, fiul lui Paul de Semlacul Mare se plângea, cu o surprinzătoare precizie temporală, că tot în urmă cu patru ani i se furaseră doi cai (pagubă mare!), arătând apriat ziua, adecă luna dinaintea Crăciunului (*feria secunda proxima antefestum nativitatis Domini, cuius quarta preterisset revolutio annualis*)⁷³, iar în iulie 1364 Andrei zis Torma (*Hrean!*) de Zlavotinț îl acuza pe Dumitru, fiul chinezului Matei de Comiat că îl atacase pe moșia lui, vrând să-l omoare, tot în urmă cu patru ani, și anume vinerea de după sărbătoarea sfântului apostol Iacob (*feria sexta proxima post festum beati Jacobi apostoli, cuius nunc quarta proxima preterysset revolutio annalis*)⁷⁴. Să fi avut cei doi o memorie mai riguroasă, întărită și afectiv la Andrei de șocul emoțional (spaima) suportat(ă)? Notând în treacăt că au ca reper firesc sărbătorile mari, la ceea ce voi mai reveni, evoc și o a doua posibilitate plauzibilă: întocmiseră și acte prealabile, pe care diecii le actualizau, cu arătările respective, la data acțiunii juridice, să-i zicem continuative. Cât despre „celeritatea” justiției, *nihil novi sub sole*...

După mai mult de trei veacuri Ioan Motnoki/Mâtniceanu ridică o opreliște/face o întâmpinare împotriva principelui însuși, care se înstăpânise în zilele dinainte (*diebus superioribus*) asupra bunurilor lui Nicolae Zagivai, pentru că acela murise fără urmaș, deși în opinia Mâtnicenilor li se cuvenea devoluțiunea (succesiunea) în virtutea rudeniei cu defunctul⁷⁵. Peste un an, se referea la aceeași cauză amintind, tot în fața arhivarilor de la sacristia din Alba Iulia, prezența sa la Dieta din Cluj (*in Anno Millesimo Sexcentesimo quadragésimo secundo*) – deci un eveniment public,

⁷¹ Krassó, III, nr. 352 din 26 mai 1497, p. 473, cf. și nota 57 *supra*.

⁷² *Ibidem*, nr. 166 din 17 octombrie 1405, p. 251.

⁷³ *Ibidem*, nr. 21 din 26 august 1347, p. 26.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 52 din 28 iulie 1364, p. 68.

⁷⁵ *Ibidem*, IV, nr. 559 din 7 iunie 1641, p. 331.

cunoscut, dar face și o referire precisă, specificând *anul și ziua calendaristică* – suntem între calvini ce condamnă idolatria, deci și cultul sfinților! – în care se consumase un episod al „uzurpării” moștenirii revendicate prin oamenii de la Fisc ai principelui – 13 martie 1642 (*in Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo secundo die vero decima tertia Marty*)⁷⁶.

Altfel, trimerile se făceau îndeobște la un trecut vecin cu veșnicia – din vechime, (din)totdeauna și alte expresii similare, vrâstat eventual de generații – strămoșii, garanție și ei de vechime, invocată mai cu seamă în cazul proprietăților funciare. Așa, într-un gest de solidaritate cu unii de-ai lor și implicit ostil față de coloniști (*hospites*), chinezii și nobilii din patru districte atestă la 1391 că o bucată de pământ disputată a fost *din vechime* și *totdeauna* a lui Bogdan Mătniceanu, iar oaspeții regali din Caran n-au avut *niciodată* drept asupra ei (*prenarata particula terre semper et ab antiqua ipsius Bogdani de Muthnuk [...] fuisset et extitisset nec que populos de dicta Karan ad eandem particula terre unquam aliquod jus habuisset*)⁷⁷.

Și regele se exprimă în documente, prin pana logofeților săi și după cele ce i-au fost relatate din zonă despre o vamă la Tisa din comitatul Cenad că aceea se percepea de mult, din zile (timpuri) vechi față de momentul unei donații din 17 ianuarie 1400 (*tributum quod dudum a diebus antiquis et recipi fuit solitum et consuetum*), invocând *cutuma*⁷⁸.

Strămoșii erau deseori invocați de nobilii care pretindeau proprietăți despre care afirmau că li se cuvin devolvând la ei printr-un lanț indefinit de generații, cum în cazul lui Petru Bizerea la 1429, care reclamă un loc de casă din Sebeș, ce i se cuvenea, fiindcă fusese al strămoșilor săi, dar ocupat abuziv de oficialii regali (*eundem ab avis eorum in ipsos devolutum esse*)⁷⁹. Rămâne întrebare câți strămoși cu proprietăți vor fi avut Bizereștii în Sebeș, când acela, după toate probabilitățile, a fost un târg populat de *hospites regii*, care cu vremea au fost însă majorizați de nobilimea districtelor, parțial urbanizată, cererea lui Petru Bizerea, satisfăcută de rege, fiind tocmai una din manifestările fenomenului.

Banatul, cum se știe, a fost unul din coridoarele predilect folosite de turci în incursiunile lor, care se soldau cu bejenii, morți/răniți, robiri, distrugeri prin foc. Au

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 561 din 18 decembrie 1642, p. 335.

⁷⁷ *Olah kerületek*, p. 53.

⁷⁸ *Temes*, nr. 16 din 17 ianuarie, p. 288.

⁷⁹ *Szörényi*, III, nr. 35 din 30 noiembrie 1429, p. 23.

pătimit așa deseori nobilii bănățani cărora le erau arse reședințele, cu tot ce era acolo, uneori și actele doveditoare ale nobilității și proprietăților. Dar ... în tot răul și un bine! Percepția mea este că unii nobili bănățani mai profitau de notorietatea unor astfel de evenimente pentru a „reconstitui” – cu martori sau punând în joc doar „buna” lor credință – documente care *nu existaseră*, dar pretins „arse”. Nu era un neadevăr de fond, ci unul de formă, dacă se poate spune (și) așa, căci era vorba de două sisteme legislative diferite: ei stăpâneau potrivit „legii” cutumiare românești – acceptată și de cei stăpâniți! –, dar oficialitatea cerea de la o vreme *acte*, în lipsa cărora puteau fi oricând deposeșionați, ca detentori precari. Așa că s-a instituit aproape o altă „cutumă”, solicitându-se după mai fiecare atac otoman înnoirea (reconstituirea) actelor de proprietate, prin ceea ce se (re)intra în legalitate, autorităților – regelui îndeobște – învederându-li-se că acele proprietăți fuseseră dintotdeauna ori cel puțin din timpuri vechi, practic imemoriale, ale familiei respective. Așa, Nicolae Măcicășanu este întărit în 1440 ca proprietar al 11 moșii (părți posesionare) pe care le stăpânea din totdeauna necontestat (*in quarum videlicet pacifico dominio [...] a dudum perstitisse*), dar i se pierduseră (distruseseră) documentele doveditoare cu prilejul unui atac otoman, explicație pe care regele Albert o acceptă⁸⁰.

Măcicășanilor, pun mărturie în 1448 opt nobili arbitri într-o dispută patrimonială, le aparținea un munte din moși-strămoși (*ab Avis et Protavis*)⁸¹.

Tot din această familie (ale cărei documente s-au conservat în număr mai mare), Șerban Măcicășanu și frații săi afirmau în 1456 că proprietățile pe care la stăpâneau efectiv li se transmisese din moși-strămoși (*avi et protavi [...] usque hec tempora*), stare de lucruri de care avea cunoștință și obștea nobililor (caran)sebeșani care adevărește că într-adevăr Măcicășanii își stăpâneau moșiile dintotdeauna și din vechime (!), adică din moși-strămoși (*semper et ab antiquo, ab avis et protavis*)⁸².

Fără a mai invoca strămoși, Iacob Măcicaș și un coindivizor își susțineau posesiunea din vechime, de nimeni contestată până atunci, adică în 1464 (*in cuius pacifico dominio iidem ab antiquo perstitisse, seque persistere asserunt*)⁸³.

În același an, 3 orășani din Sebeș depuneau mărturie despre legitima stăpânire a unor păduri din totdeauna, (și) din vechime, cum întrucâtva curios suna formula documentară deja consacrată (*semper et ab antiquo*)⁸⁴.

⁸⁰ Krassó, III, 286, 6 august 1440, p. 374.

⁸¹ Szörényi, III, nr. 63 din 14 august 1448, p. 56.

⁸² Krassó, III, nr. 310 din 2 iulie 1456, pp. 402-403.

⁸³ *Ibidem*, nr. 315 din 6 iunie 1464, p. 411.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 316 din 4 iulie 1464, pp. 413-414.

În 1468, prezentându-se personal la Buda pentru a-și susține cauza, Iacob Măcicășanu, evocat și mai sus, însoțit de doi frați Fiat, cu care era coproprietar pe 7 moșii, îl asigurau pe regele Matia că pe acelea le stăpâneau netulburați, cum o făcuseră și înaintașii lor din vechime (*in quaruma pacifico dominio [...] progenitores suos ab antiquo perstitisse, seque persistere asserunt etiam de presenti*)⁸⁵.

Același Iacob Măcicășanu depunea mărturie în fața banilor de Severin că Mihai Mătniceanu (cu care era înrudit) stăpânise în bună regulă, de mult timp, cum se cunoștea, niște trupuri de moșie, trecute după decesul lui în administrarea văduvei (cu nume frumos) Angalete (*quas quidem porciones possessionares, iam quondam egregius Michael de Muthnok, et per eum Domina Angalit relictas eiusdem, a multis temporibus tenuisse dignoscebantur*)⁸⁶. O solidaritate cel puțin tacită (dacă nu explicită cumva între ei!) a fost producătoare de multe mărturii de acest gen: nobilii garantau unii pentru alții îndrituita stăpânire și își procurau documente acoperitoare!

Dacă Ioan Bizerea și vărul său George din ramura Găman stăpâneau împreună pământuri moștenite de la moși și strămoși (*possessiones ac predia in ipsos ab avis et prothavis in re succesorie legitime redacte condescense et devolute essent*), tot de la aceia (*ab avo et prothavo*) moștenise fiecare ostilitatea față de celălalt, pornită de la vechile neînțelegeri privind partea cuvenită fiecăruia, cărora cei doi hotărâsc să le pună capăt în 1495, împăcându-se⁸⁷.

Tot de la înaintași, dar mai apropiati se pare, de numai o generație, „moșteniseră” niște mici nobili o hără cu Mătnicenii condvizionali cu braț cam lung (*dudum licet per parentes multe discordie [...] antea extindere*), pe care le încheiau în 1515 printr-o compoziție⁸⁸, ușor de ghicit cui favorabilă...

Tot la generația proxim anterioară, fără alte precizări, se referea cu câțiva ani înainte, în 1508, nobilul Ioan Feneș din Feneșul de Jos, pomenind moartea tatălui (*post mortem genitoris mei*), în contextul necazurilor avute cu intrarea în stăpânirea moștenirii cuvenite care, pretindea el, i-a fost uzurpată – prin ocuparea abuzivă a 5 moșii de către Ladislau Fiat și Nicolae Noucha⁸⁹. Cel din urmă a produs însă înaintea banilor de Severin, prezenți ai scaunului de judecată, un act donațional pentru moșiile

⁸⁵ Szőrényi, III, nr. 82 din 29 decembrie 1468, p. 81.

⁸⁶ Krassó, III, nr. 334 din 9 iulie 1478, p. 444.

⁸⁷ Szőrényi, III, nr. 114 din 1 aprilie 1495, p. 119.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 134 din 7 martie 1515, p. 157.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 132 din 13 octombrie 1508, p. 153.

(satele) respective, care îl arăta ca posesor legitim, prin devoluțiune, iar banii de Severin pun să fie expres consemnată în rezoluția lor *data* aceluia: ziua de după Sf. Andrei a anului 1428 (*anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo octavo secundo die Andreae apostoli*)⁹⁰.

Înaintașii erau invocați și de Gabriel Gârlișteanu la 1528 când solicită confirmarea proprietății a 5 moșii (sate), stăpânite fără tulburare/contestare și *de mult timp* de (stră)moșii săi, cum și de el în acel moment (*in quarum pacifico et quieto dominio progenitores suos a multis temporibus perstitisse seque ipsum persistere asserit etiam de presenti*)⁹¹.

La 1532, Ioan Măcicășanu invoca și el trecutele generații ale familiei care din vremea veche stăpâneau un pământ ce-i revenise lui firească prin devoluție (*que possessiones ab antiquo iure paternali ad me condescendisse fuissent*), legitimitatea proprietății fiindu-i, de aceea, pe nedrept contestată în opinia lui⁹².

Nu mult după aceasta, în 1535, trei frați nobili Peica, deși n-aveau documente doveditoare pentru a proba legitima posesie a 12 seliști (predii), își invocau și ei antecesorii care stăpâniseră de mult timp necontestată/netulburați acele locuri (*in quorum pacifico dominio predecessores eorundem a multis iam temporibus perstitissent [...] asserunt*), considerate deci de toată lumea ca ale lor⁹³.

Din vechime țineau, afirmă un nobil la 1537, niște iobagi de moșiile sale, după lege (*omnibus colonis de jure ab antiquo pertinentibus*)⁹⁴. Să fie însă aci un ecou al *Tripartitum*-ului care îi lega pe șerbi de pământ pe veci?

Vechimea putea să fie și a obiceiului, a unei cutume juridice de procedură, cum termenul de apel (contestație) de 32 de zile la scaunul din Caransebeș (*antiquam consuetudinem*), des invocată, cum de-o pildă și la 1543 (în regat și principat era de 15 zile de regulă)⁹⁵.

Tot vechimea – care nu va fi fost prea mare! – era invocată cu referire la alianța dintre Caransebeș și Carașova de notabilii celui din urmă târg când solicitau, la 1550, în preajma ofensivei otomane, reînnoirea ei (*ut fuit alias quoque constitutio inter nos tempore videlicet antiquo*)⁹⁶.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 150 din 7 ianuarie 1528, p. 179.

⁹² *Krassó*, IV, nr. 386 din 31 octombrie 1532, p. 11.

⁹³ *Ibidem*, nr. 390 din 22 septembrie 1535, p. 20.

⁹⁴ Szörényi, III, nr. 163 din 14 februarie 1537, p. 201.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 177 din 28 iunie 1543, p. 230.

⁹⁶ *Krassó*, IV, nr. 406 din 31 decembrie 1550, p. 50.

După ce-au alimentat o lungă – în timp! – pricină (*post longam inter se collitigacionem*) nobilul Nicolae Rada din Mehadica (în partea locului se spune *Megica*) și câteva rude ale sale cad la pace în privința unui fânaț, la 1564, recunoscând de care curte ținea el din vechime și dintotdeauna (*ab antiquo semper ad eandem curiam pertinuit*)⁹⁷.

Lui Ioan Fiat și celor patru fii ai săi i se confirma în 1578 legitimitatea stăpânirii unor moșii pentru care nu deținea diplome doveditoare, principele Cristofor Báthory luând de bună afirmația sa că poseda acolo pașnic și netulburat, cum o făcuseră părinții și (stră)moșii săi (*genitores et progenitores*)⁹⁸.

E de spus însă că nobilii (și cei români, cum ceilalți) aveau sentimentul continuității prin generații, dacă nu de altceva, măcar că așa li se transmitea nobilitatea și patrimoniul, constatător din moșii în primul rând. Iar când reușeau să obțină diplome doveditoare, le păzeau ca pe ochii din cap și le transmiteau și păstrau din tată în fiu, iar anii se adunau în acest fel – cum și documentele, care de multe ori lipite unul în continuarea celuilalt, ajungeau a fi niște suluri de câțiva metri! Așa, la 1640, Nicolae Mácskásy, descendent al chinezilor Măcicășani, prezintă principelui (prin procurator), un document doveditor al stăpânirii sale legitime asupra unor păduri, respectiv o sentință a lui Matia Corvinul într-un proces dintre Măcicășani și Mâtniceni de o parte, iar de alta târgoveții din Caransebeș – (orașele erau arătate unite), prin care câștiga procesul la care i se contestau acele păduri, deși actul era destul de ambiguu în privința drepturilor nobililor, dând drept de folosință orășanilor pentru unele păduri reclamate de ei⁹⁹.

Erau 176 de ani la mijloc; dacă socotim generația cu 25 de ani, se adună 7, deci donația (sau confirmarea) fusese conferită stră-stră-stră-stră-moșului petentului! Nu era o excepție, ci mai degrabă regula. Din multe alte exemple, relativ asemănător este acela al nobililor de Țerova, care în 1597 prezentau acte de donație pentru înaintași ai lor de la Iancu de Hunedoara¹⁰⁰.

Familia aceasta a Măcicășanilor avea conștiința duratei! Căci ceva înainte de anul donației (confirmării) mai sus indigitate, în 1452, atunci când Mâtniceni – cu care erau în multe locuri condvizionali hotarnici, ca porniți din rădăcini comune, dar și competitori – le ridică opreliște pentru Dobrogoștii de Jos (disp.) – frații Măcicășani

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 428 din 15 iunie 1564, pp. 85-86.

⁹⁸ *Szörényi*, III, nr. 278 din 12 noiembrie 1578, p. 419.

⁹⁹ *Krassó*, IV, nr. 556 din 6 decembrie 1640, p. 326.

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 493 din 20 iunie 1597, p. 204.

Iacob, Vladislav (*Ladislaus*) și Dimitrie replică, afirmând că acel sat era neîntrerupt stăpânit de familia lor (*possessione ipsorum perpetua*), și încă de la anul o mie (*ab Annis Domini Milleniis*), cerând ca delegații districtelor și orașelor Caran și Sebeș să facă dreptate, identificând și hotarele *vechi* ale moșiilor (*antiquam metam*). Banii de Severin, prezenții scaunului de judecată le dau dreptate¹⁰¹ – acceptând implicit acea stăpânire de familie începând cu anul 1000, care, invocat, va fi impresionat asistența. De prisos a spune că nu numai Mâtnicenii, ridicătorii opreliștii, somați să producă probatoriul prin documente doveditoare (*literalia instrumenta*), nu au făcut-o, tari totuși pe dreptatea lor și cam renitenți, dar firește nici Măcicășanii cei cu stăpânirea de 452 de ani; ei însă posedau în acel moment satul disputat, se pare legitim după cunoștința megieșilor și altor nobili caransebeșani, la care apelau¹⁰². Câți din ei vor fi știut să numere până la 452, ca să nu pretindem 1000? Miza era însă prestigiul pe care o asemenea vechime a stării nobiliare (chinezești, boierești) și a patrimoniului aferent o putea induce, mai ales că în zonă vechimea și puterea celor două familii înrudite nu puteau fi contestate. Ei apar în documente în veacul al XIV-lea în calitate de chinezi, dar conjectura că dețineau acea poziție cu peste un secol înainte cel puțin, nu cred că e prea hazardată. N-o fi fost de la anul 1000 – dar puteau dovedi asta??! – însă nici mult după aceea...

Părinți, moși și strămoși avea, firește, fiecare, mergând descrescător până la Adam – dar nu toți de neam bun! Erau invocați de nobili – și mărturiile lor s-au păstrat (aproape) exclusiv – străbunii lor ca atare, ca proprietari de moșii – în anul 1000, eventual, cum în exemplul singular, în toate diplomatiile bănățane, indigitat mai sus –, ori în momentul nobilitării sau confirmării aceleia. Mai jos de părinți, generațiile precedente aparțineau unui timp aproape mitic, cu toată certitudinea (pre)existenței lor. Căci probleme în legătură cu timpul vieții sale avea și generația momentului. Adecă oamenii nu-și cunoșteau vârsta!

Fenomenul era european, ca să nu spunem mondial, căci mai existase o vreme Bizanțul, apoi China... Dar în Occident, pe fundalul unei „vaste indiferențe la timp”, nici măcar datele nașterilor princiare nu erau notate de scribii Curții, astfel că, de pildă, „în anul 1284 a fost necesară o întreagă cercetare pentru a determina, de bine de rău, vârsta uneia dintre cele mai mari moștenitoare din regatul capețian, tânăra contesă de Champagne”¹⁰³. Un mare cunoscător al Occidentului medieval ne spune,

¹⁰¹ *Ibidem*, III, nr. 299 de la începutul lui iunie 1452, pp. 392-393.

¹⁰² Cf. nota 100 *supra*.

¹⁰³ Marc Bloch, *Societatea feudală*, I, p. 94.

cu referire la sutele a X-a – XII-a, că acolo „aprecierea unei durate normale de viață [...] nu depășea fără îndoială 30 de ani – după sintagma acum uzitată!”; un exemplar (mascul, firește!) de 40 de ani era socotit ca un „bărbat cu experiență” (lungă), iar unul la 50 ca „bărbat în vârstă înaintată”¹⁰⁴.

Pare că situația s-a optimizat după *Marea Ciumă*, dar alte epidemii recurente, cum și războaiele au ținut media de viață și creșterea demografică sub control, vârsta de 50 de ani rămânând multă vreme venerabilă. Dar cum s-o stabilești? După amintiri, căutând ceva repere eventual – chiar în istorie! – și după aparența biologică.

Situația dintâi fiind exclusă în cazul unui nobil decedat în timp ce avea un proces în curs la 1381, s-a căutat să se vadă dacă fiul putea duce mai departe cauza. Dus la capitulul din Orod, canonicii l-au prubuluit a fi cam de 3 ani (*filius Nicolai filij Fabiani de Bok extitit productus coram nobilis prout visu poterat considerari in etate trium annorum existeus*)¹⁰⁵. O fi înțeles copilul ceva din acea călătorie. Nu l-o fi apucat plânsul la „proba timpului” – deși nu era de-acum ordalie –, față cu solemnii călugări?

După aproape patru decenii, în 1420, doi nobili din Beregsău repetau operațiunea, dar la Cenad, prezentând capitolului un orfan justițiabil, pentru a cântări dacă e în vârstă legitimă – major – întru a purta mai departe procesele tatălui (*adducentes secum Nicolaum filium Johannis filium Bani de Lindwa inferiori puerum infra etatem legitimam constitutum, petens nos debita cum instancia ut de quantitate etatis et annorum eiusdem [...] metiri, perscrutari et sciscitari*). Așa cum se și prejudecă în textul citat, copilul nu era major, Nicolae era... Nicușor, canonicii apreciindu-i anii a fi (fost) cam de doisprezece (*prenotatum Nicolaum duodecim annorum fore conspeximus*)¹⁰⁶.

În 1519 regele Ludovic al II-lea – martirul de la Mohács – justifică daniile și confirmările pe seama fraților Vladislav (*Ladislav*) și Ludovic (Vasile?) Fiat prin eroismul și sânguința lor întru apărarea granițelor regatului contra turcilor, din fragedă vârstă (*ab ineunte ipsorum in confinibus contra Thurcos*)¹⁰⁷. De acea tinerețe Regele, foarte tânăr el însuși, nu avea de unde ști decât din relatările consilierilor intercesori ai fraților, ori, mai degrabă, de la donatorii înșiși. Aceștia erau bărbați la o anumită vârstă. Se învredniciseră de o generoasă donație la 1500 pe temeiuri

¹⁰⁴ Jacques Le Goff, *Civilizația...*, p. 325,

¹⁰⁵ *Temes*, nr. 93 din 18 mai 1381, p. 144.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 360 din 27 ianuarie 1420, p. 558.

¹⁰⁷ *Szörényi*, III, nr. 139 din 15 februarie 1519, p. 163.

asemănătoare; în anul următor Ludovic îl ucidea pe amantul soției sale (cu care avea un fiu, Francisc, dacă acela nu va fi fost dintr-o căsătorie ulterioară, după eventuala repudiare a infidelei) și aflăm cu această ocazie că fratele mai în vârstă procrease deja 4 copii¹⁰⁸. *Eheu, fugaces...*

Dacă cei doi frați Fiat erau, la 1519, când se evoca prima lor tinerețe, spre sfârșitul periplului pământean – căci amândoi decedați cu câțiva ani înainte de 1534 când se deschide un proces monstru de succesiune –, un alt nobil bănățan își dicta în 1548 testamentul, oarecum împăcat cu soarta, ori cel puțin resemnat, conștient că ajunsese înaintat în vârstă, fără copii și speranța de a mai avea în viitor urmași (*ipse senciens ac cognoscens se in propecta etate constitutum et aliquos proles seu liberos masculinos nunc non haberet, nec in futurum habendos*)¹⁰⁹.

Tineri, dar nefericiți erau arătați în 1563 caransebeșanii orfani de fragedă vârstă – neprecizată – rămași după George Moise în grija mamei lor Hedviga Fodor (*domina Adviga a dicto quondam marito suo fuisset orphana relictă, ac proles suos in tenera aetate constitutos existentes*)¹¹⁰.

Dispărutul, pomenit ultima oară documentar în 1560¹¹¹ își lăsase nu numai copiii fără tată, dar și *orfană* soția, cum duios consemnează grefierul – consemnând jelania văduvei?

Unul din orfanii arătați mai sus era poate Petru Moise, care, ca jude al nobililor caransebeșani, înregistra alături de castelani (pârcălabi), actul de vânzare al părților posesionare din 6 sate (moșii) plus 4 seliști (predii) ale fraților Petru și Mihai Măcicășanu către nepoții lor de soră, prezentată ca o liberalitate, prețul de 60 de florini nefiind probabil cel al pieții, căci se evocau binefacerile trecute ale fostului (căci decedat) cumnat.

Vânzarea se făcea, desigur, pentru astuparea nevoilor financiare ale celor doi, ajunși fără copii la o vârstă înaintată și în slăbiciune (*iidem Petrus et Michael Machkasy predicti, in summa inopia senectutis exindeque imbecillitatis confecti*)¹¹².

Alternativ ni se etalează tinerețea, chiar adolescența exemplară a lui Sigismund Fiat care, ca și înaintașii săi de la 1500 Vladislav și Ludovic, se distinsese prin servicii

¹⁰⁸ Cf. notele 13 și 14 *supra*.

¹⁰⁹ *Krassó*, IV, nr. 403 din 3 iulie 1548, p. 43.

¹¹⁰ *Szörényi*, III, nr. 230 din 22 noiembrie 1563, pp. 324-325.

¹¹¹ *Ibidem*, nr. 215 din 27 aprilie 1560, p. 285.

¹¹² *Krassó*, IV, nr. 434 din 14 noiembrie 1572, p. 91.

aduse statului aproape înainte de vârsta bărbăției. Principele George Rákocy I îl răsplătea, elogiindu-i credința și slujbele aduse nu numai lui, ci și predecesorilor principii încă din prima tinerețe – putativ de la vreo 17 ani, dacă se avea în vedere accepția romanilor! (*a primis adolescentiae temporibus, tam aliis piae reminescientiae Principibus praedecessoribus videlicet nostris quam etiam nobis [...] servicii*)¹¹³.

După o boală destul de scurtă (10 zile), dar grea și convins că avea să treacă marele prag, Gabriel Măcicaș (*Macskási*) își făcea își făcea testamentul la moșia ardeleană de refugiu a familiei, Binținți, dezolat că lăsa în urma lui copii orfani – un număr neprecizat de fete, un băiat copil/puber (*filius meus adolescentulus*) și chiar un făt (*embrio*) în pântecul soției, care urma să moștenească după cum avea a fi băiat ori fată¹¹⁴.

Avem două cazuri atipice, în care martorilor dintr-o cauză li se arată vârsta, ca probă că erau persoane cu discernământ, unii chiar bătrâni poate după standardele anului consemnării (1635). Cu toții nobili, deci educați într-o anumită măsură, își declină – chestionați, firește, etatea – și aflăm astfel că Daniel Logojanu (*Lugasi*), primar (judex) al Caransebeșului, avea 50 de ani, Nicolae Ivul 55, Laurențiu Giuraca, co-primar, era de 45, Nicolae Pătruț (? *Petracz* – editorul dă varianta *Petrachi*) de 50, Gabriel Kun numai 30, iarăși cu 50 se înregistra Petru Giurma, iar un nepot al lui, probabil, Ioan Giurma avea 35, iar Ștefan Simon senior (!) era de 38 de ani¹¹⁵; după câteva luni, tot așa, aflăm că Ioan Fiat, vicecomite de Severin îndeplinea funcțiunea la 45 de ani, că Ilies Toth, la fel vicecomite, avea 40, judele nobililor, Francisc Roșu-Diacul (*Veres Ferencz Déak*) era de 30, Nicolae Măcicășanu/*Maskási* de 31¹¹⁶. Erau, repet, persoane nobile, deci educate de-acum, în secolul al XVII-lea, ca reformati calvini ce se aflau, cu funcții de vicecomite doi dintre ei, ori de jude al nobililor. Ca să nu mai vorbim de Nicolae Ivul (catolic, acesta), care va fi din 1638 în mod explicit notar al Caransebeșului¹¹⁷, funcție pe care e posibil s-o fi îndeplinit încă din 1635, când e unul din raportorii către principe (c.f. nota 116, *supra*), iar în 1640 își declina funcția de notar al „comitatului” Severin (*Nicolaus Ivul, juratus notarius Comitatus Zeoreniensis*)¹¹⁸.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 543 din 20 martie 1635, p. 299.

¹¹⁴ *Ibidem*, nr. 576 din 18 decembrie 1679, pp. 356-357.

¹¹⁵ Costin Feneșan, *Documente*, nr. 72 din 25 mai 1635, pp. 163-164.

¹¹⁶ *Ibidem*, nr. 73 din 12 septembrie 1635, pp. 166-167.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 74 din 10 martie 1638, p. 169.

¹¹⁸ *Krassó*, IV, nr. 555 din 16 octombrie 1640, p. 324.

Atipic am scris, vorbind despre consemnarea vârstei? Ca să vezi cum am nimerit de bine formularea, căci și etatea pe care o întâlnim este atipică, de fapt suspectă. Își știau acești oameni cu adevărat vârsta? Din 12 martori, doi au 30 de ani, unul figurează cu 35, tot unul cu 40, doi cu 45, cu 50 sunt trei, iar Nicolae Ivul mai sus evocat, era cel mai în vârstă, cu 55. Verosimile rămân deci, dincolo de aceste (auto)rotunjiri, în plus sau în minus, pe sistemul decimal – ceea ce dă seama totuși că oamenii erau dedați cu aritmetica! – doar vârsta de 31 de ani declinată de Nicolae (de) Măcicaș și cea de 38 declarată de Ștefan Simon. Scorul fiind de 10 la 2 între cei care declarau o vârstă rotundă și cei care și-o știau, concluzia e că nici școala și Reforma n-au mutat munții în privința percepției timpului, chiar a duratei vieții individului educat, cum nobilii „urbanizați” (cei citați erau cetățeni ai Caransebeșului), eventual din familii de „cărturari”, în cazul lui Nicolae Ivul. Cred că nu generalizez abuziv chiar dacă, putativ, unii își vor fi nimerit vârsta rotundă; iar dacă cei doi care produceau cifre mai verosimile (din tradiția familiei, care ținea poate și un „jurnal” al casei?) or fi aproximat și ei, atunci...

Dacă asta era situația în suta a șaptesprezecea, în privința unor membri ai elitei *școlite* de-acum (nu ca antecesorii lor iletrați), în cazul păturii „burgheze” situația e de presupus că era similară, iar țăranii își vor fi aproximat vârsta, dintotdeauna, după aparențele fizice (biologice), situație care se va prelungi până spre finele secolului al XVIII-lea, când măcar autoritățile austriace, care impun sistemul registrelor de stare civilă în biserică, vor putea controla vârsta supușilor, pentru a putea ști pe cine să impoziteze, pe cine să ia la oaste, ce căsătorii să interzică pe criteriu de vârstă nu încă nubilă.

Este ceea ce remarcă și nota un german trăitor în decada a opta a secolului Luminilor în Banat, despre români: „Deoarece preoții lor nu țin registre cu cei născuți [s-au introdus în 1778-9, n.m.], românii nu știu niciodată ce vârstă au. De aceea, dacă îl întrebi pe un român în vârstă câți ani are, el îți va răspunde așa: eram deja băiat care păzea vitele pe când turcii mai stăpâneau Timișoara [1716 cel târziu, n.m.], sau pe când se săpa canalul [Bega] eram destul de mare pentru a mă putea însura.”¹¹⁹ Pe occidentali (ori, să zicem, central-europeni) fenomenul îi frapa și îl notau ca pe o ciudățenie, cum subliniază editorul (și al celorlalți doi evocați): „în legătură cu longevitatea românilor el a remarcat – la fel ca Ehrler și Grisellini – că aceștia nu își puteau indica vârsta exactă. Potrivit lui Steube, românii bănățeni luau ca reper pentru

¹¹⁹ Johann Kaspar Steube, *Nouă ani în Banat (1772-1781)*, ediție de Costin Feneșan, Timișoara 2003, p. 94.

vârsta lor diferite evenimente din viața provinciei, pe care le puneau în legătură cu propria lor viață[...]”¹²⁰.

Aceste repere politice pentru viața trecută le avem și noi – ori măcar oamenii pe care îi cunosc și îi aud povestind. Le aveau însă și bănățanii dinaintea secolului al XVIII-lea, cel puțin câteva astfel de raportări s-au păstrat scriptic. Nu înseamnă că erau și neapărat precise! Am și evocat, mai sus, o astfel de manifestare a memoriei false a timpului, respectiv plasarea unui eveniment în vremea lui Pavel Chinezul, care de fapt murise anterior și a unui ban „longeviv”, dar care funcționase ulterior (cf. notele 27-29).

Demnitarii – regi, principii, bani, comiți – se constituiau în jaloane ale memoriei „istorice”, ori în adjuvanți ai ei (cum, de prezent, auzim foarte des de întâmplări petrecute „pe vremea lui Ceaușescu”).

Trimiterea putea fi făcută la un trecut apropiat/recent, cum în reclamația lui Ștefan Himfy din 1405 adresată lui Pipo Spano și în care nedreptatea care i se făcuse era plasată în timpul celor doi comiți de Timiș din anul anterior, arătați cu numele (*tempore dominorum Philipius de Korogh et Johannis filii Gregorii*)¹²¹.

În august 1440 câțiva Măcicășani se prezentau la Buda în fața regelui Vladislav întru a-i solicita înnoirea actelor de proprietate pentru 12 sate, care le fuseseră distruse într-o incursiune otomană. Ei evocau desele atacuri turcești din anii trecuți (*nonnullis annis et temporibus iam retrolapsis*) și mai ales pe acela, fatal, de pe vremea regelui Albert (*tempore condam Domini Alberti Serenissimi Regni Hungariae Regis*), când li se jefuiseră și arsaseră casele și fuseseră luați în captivitate copiii și soțiile lor. Ei solicitau noi diplome și punând în cumpănă serviciile pe care le aduseseră regatului pe vremea regilor Sigismund de Luxemburg și Albert (*principibus Dominis Sigismundi Romanorum Imperatori et praefato Alberto Regibus*)¹²².

Mihai Ciorna și Nicolae Bizerea, bani de Severin, susțineau în 1451 că cetatea Drencova le fusese dăruită de regele Albert la vremea încoronării sale (*tempore sue coronacionis*)¹²³, la care participaseră poate și în ideea de a specula previzibila generozitate de care avea să fie animat regele cu acel prilej fericit pentru el.

În 1470 stenograma Scaunului de judecată caransebeșan înregistra cele relatate de Jacob de Marga și plasate pe vremea când bani de Severin erau Mihai și Ștefan

¹²⁰ Costin Feneșan, *Johann Kaspar Steube: oameni, fapte, întâmplări din Banatul imperial*, Studiu introductiv la ediția citată, p. 29.

¹²¹ Krassó, III, nr. 165 din 1405, p. 250.

¹²² *Ibidem*, nr. 286 din 6 august 1440, pp. 375-376.

¹²³ Szőrényi, III, nr. 65 din 7 iunie 1451.

Mâtniceanu (*ipse tempore Michaelis et Stephani de Mothnok Banis Zewriniensibus*)¹²⁴, adecă în 1467¹²⁵, un trecut apropiat.

În 1505 Ladislau Floca se raporta tot la o demnitate politică, aceea de primar al Caransebeșului, dar aceasta reprezenta și un eveniment din viața sa, respectiv ocuparea de el a funcției! (*superioribus annis, dum ipse judex capitalis fuerit constitutus*, înregistrează grefierul declarația făcută însă la persoana întâi)¹²⁶.

Dacă la 1534 unii din martorii convocați la procesul verilor Fiat, urmașii fraților Vladislav și Ludovic, își „aminteau” că Pavel Chinezul mai era comite de Timiș la 1501, un altul știa că demnitatea era ocupată de Barnabas Belai (cărui de altfel îi era slujbaş!), atunci la Buda, la curtea regelui Vladislav – și care poate a fost chiar intercesor pentru iertarea lui Ludovic, adăugăm (*cum enim Barnabas Belai esset Buda ipse erat belliger armiductorum Ladislai regis, ego autem eram servus*)¹²⁷.

Că Vladislav Fiat a obținut iertarea pentru fratele său ucigaș și prefacerea fiicelor sale în băieți în ordinea moștenirii de la regele Vladislav își aminteau și trei martori bărbați, din care doi nenobili – dar la curent cu politica! –, cum și o văduvă nobilă¹²⁸.

Dacă în 1543 Francisc Bakoczy se referea regele Ludovic al II-lea ca donator la 1403¹²⁹, el se spijinea fără îndoială pe mărturia documentului, care probabil i-a fost tălmăcit de vreun *litteratus* (diac).

La demnitarul locului – Banul – ca reper temporal se refereau patru nobili caransebeșani în fața principelui (al cărui document personalizează formularea), relatând că un proces a avut loc în timpul aceluia în anii dinainte (*annis superioribus tempore officii et Banatus fidelis nostri Egregii Ladislai Bekes*), adecă în 1558¹³⁰.

Evenimentele violente se imprimau puternic în conștiința colectivă și individuală, firește mai ales în aceea a persoanelor direct lovite, cum a lui Petru fiul lui Dej de Temeșel, care cerea în 1390 Regelui Sigismund înnoirea documentelor de proprietate (le-o fi avut într-adevăr sau profită de ocazia chiar rea?) distruse cu prilejul incursiunii

¹²⁴ Krassó, III, nr. 323 din 12 iunie 1470, p. 425.

¹²⁵ George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904, p. 220.

¹²⁶ Szörényi, III, nr. 131 din 23 septembrie 1505, p. 152. Anul oficiului nu este cunoscut, cf. *ibidem*, II, p. 254 și nota 1.

¹²⁷ *Ibidem*, III, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 189.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 191-192.

¹²⁹ *Ibidem*, nr. 179 din 28 iunie 1543, p. 229.

¹³⁰ *Ibidem*, nr. 210 din 17 aprilie 1559, p. 278 (documentul) și II, p. 298 (anul oficiului lui Ladislau Békés).

lui Dan I în sudul Banatului (*tempore quo Dan wayvoda cum suo valido exercitu dictas tenutas castri nostri Myhald invaserat*), spune regele în documentul său, după relatarea petentului)¹³¹, adecă în anul 1385¹³².

Uciderea lui Blasiu de Chobay de un familiar al lui Ștefan Himfy la Omor (ce coincidență! Acum satului i se spune Rovinița, cum s-a hotărât în timpul administrației comuniste) s-a petrecut, își amintește un martor, în timpuri agitate (*disturbiorum temporum*)¹³³, referire posibilă (dacă accepția ce am dat-o termenului e cea corectă și nu e vorba pur și simplu de timpuri trecute) la tulburările care au însoțit începutul domniei lui Sigismund de Luxemburg.

În fine, chemarea la oaste putea fi un reper, atât pentru memoria unui martor, cât și pentru ceilalți, presupuși a fi în curent cu acel eveniment, cum reiese din relatarea de la 1503 a lui Petru Dej către banul Barnabas Belai – care îl și convocase probabil (*temporibus elapsis, quando constituti fueramus in opido Thorda*)¹³⁴.

Repere ale memoriei, pentru că intrate în conștiința publică, puteau fi și erau zilele de târg, „acele iarmaroace minuscule, piețe săptămânale abia vizibile și care ciuruesc cu punctele lor explozibile spațiile Occidentului sau al Balcanilor”¹³⁵, unde lumea se aduna ca să cumpere și vândă – uneori doar știri, ca să nu spun bârfe, să se „socializeze”. A fost și motivul pentru care în orașele reședințe administrative zilele de târg au ajuns să fie și zilele de judecată, cum și în Banat, la Sebeș (apoi Caransebeș) și Semlac de pildă.

La 1364 un nobil se plângea că iobagi de ai lui fuseseră atacați, molestați și spoliați pe când se întorceau sâmbăta de la *târgul obișnuit* de la Șemlacul Mare (*de communi forro videlicet de Mezeu Somliow*)¹³⁶.

În 1370 Andrei Chep de Ghertenîș trimisese un iobag în treaba stăpânului la târgul obișnuit ce se ținea joia în satul Sântă Maria de lângă Cenad, acum dispărut (*feria quinta [...] ad consuetum forum missiset ad possessionem Bodugazun falva*)¹³⁷.

¹³¹ *Ibidem*, III, nr. 17 din 16 martie 1390, p. 10.

¹³² Ioan D. Suci, *Unitatea poporului roman. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara 1980, p. 17.

¹³³ *Temes*, nr. 320 din 15 februarie 1416, p. 519.

¹³⁴ *Szörényi*, III, nr. 129 din 18 decembrie 1503, p. 151.

¹³⁵ Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. II, București 1985, p. 249.

¹³⁶ *Krassó*, III, nr. 48 din 29 iunie 1364, p. 65.

¹³⁷ *Ibidem*, nr. 72 din 27 iulie 1370, p. 94.

Uneori ziua de târg se presupune a fi cunoscută și nu mai e precizată, cum în cazul pomenirii la 1388 a vămii târgului dintr-un sat de lângă Lățunaș, de-atunci risipit (*possessionem Haan vocatam in comitatu de Crassow, in qua tributum diebus fori exigitur*)¹³⁸.

Un justițiabil urma să fie citat, prin strigări, la trei târguri succesive din Timiș (*tribus scilicet foris comprovincialibus*), adică luna la Beregsău, miercuri la Utvin și miercuri la Kenezrekeze (d., l. Satchinez)¹³⁹.

Într-un act de donație de la 1408, între utilitățile moșiilor sunt trecute (pentru vămile lor) iarmarocul ce se ținea de Sfânta Margareta și târgurile săptămânale ținute din vechime într-un sat de lângă Vizeșdia, acum dispărut, marțea (*nundinis in dicta Begenye in singulis festivitati bus beate Margarethe virginis nec non foro liberis in omni hebdomana in eadem Horogzeg ab antiquo celebrari consuetis*)¹⁴⁰.

La Sebeș (apoi Caransebeș) ziua de *Scaun* (de judecată) era joia (*feria quinta* în documentele latinești), asta pentru că „ziua de târg în Caransebeș a fost începând din evul mediu și până azi, joia”¹⁴¹. Dau mai la vale un mic mănunchi de exemple din sutele posibile. În 1439 nobili și chinezi din district jurau în biserica din Sebeș, într-o joi, în favoarea lui Lado Bizerea¹⁴², scaunul emițând ca de obicei în aceeași zi actul de mărturie – în alte cazuri sentințe (se poate că și antedatate, dacă alcătuite ulterior). În 1485 Pavel Chinezu convoacă congregația Caransebeșului tot pentru o zi de joi, care știa și comitele că era ziua de scaun (*ad feriam quintam [...] ad oppidum Karansebes, diem et locum sedis judicare nobilium districtus predicti oppidi Karansebes*)¹⁴³. Strigări se făceau, se pare, nu neapărat în târg, drept citații acolo, ci și în adunarea judiciară direct, cum a procedat George Găman (Bizerea), somându-l într-o afacere pe Mihai Măcicășanu în 1489, de față cu vicebanii (*coram nobis [...] in tribus sedibus judiciariis ammonuit*)¹⁴⁴. În 1537 se arată expres într-un act că joia era ziua obișnuită de judecată (*cum nos feria quinta [...] secundum consuetudinem pro faciendo judicio pariter consedissemus*)¹⁴⁵; ori se zice de ziua anumită (precisă, sigură) în care se împarte dreptatea (*die certo legis nostri*

¹³⁸ *Ibidem*, nr. 119 din 11 iulie 1388, p. 177.

¹³⁹ *Ibidem*, nr. 128 din 11 iunie 1390, p. 200.

¹⁴⁰ *Témes*, nr. 246 din 29 decembrie 1408, p. 401.

¹⁴¹ Petru Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș 1993, p. 24, nota 80.

¹⁴² *Szörényi*, III, nr. 46 din 12 martie 1439, p. 34.

¹⁴³ *Ibidem*, nr. 94 din 10 mai 1485, p. 97.

¹⁴⁴ *Ibidem*, nr. 96 din 26 martie 1489, p. 100.

¹⁴⁵ *Ibidem*, nr. 165 din 26 aprilie 1537, p. 203.

administracionis) care este joia (*feria quinta*), când e datat documentul¹⁴⁶. Ziua de scaun (*az zek napyra*) era invocată ca de la sine înțeleasă în 1578¹⁴⁷.

Rar, din cine știe ce motive, poate presante, ziua de târg nu coincidea la Caransebeș cu cea de scaun, care se ținea în ajun, cum *miercuri* 14 februarie 1537, când vicebanii, castelanul, judele nobililor și obștea nobiliară au ținut ședință de judecată (*feria quarta [...] pro faciendo moderativo iudicio, tribunal consedisemus*)¹⁴⁸.

Magistratul din Lugoj emitea documente miercurea, probabil tot coincident cu ziua de târg, cum în 1546¹⁴⁹, iar cel din Căvăran marțea, după obicei cum se arată la 1585 (*kedden városunknak régi szokással*)¹⁵⁰, verosimil tot în ziua târgului de acolo.

Interesant că în altă zonă coincidența zilei de târg cu ședințele de judecată – tribunalele nefiind permanente și „asesorii” se recrutau dintre nobilii locului, care rezidau mai mult la moșii – s-a păstrat până târziu în grai. Așa, în zona Sighetului, la 1918 „mărturie” (în sensul originar *zi de mărturie*, firește), era echivalentul local pentru „târg de săptămână”¹⁵¹.

Pentru o societate adânc îmbisericită, care era atentă mai mult la „viața cea din veac” decât la pasajul terestru – ori măcar pretindea a fi așa – marile sărbători creștine erau și ancore ale timpului, repere la care se raporta și întru cele foarte lumești, totuși.

Sărbătorile se constituiau și în soroace la care trebuiau prestate îndatoririle, cum ale chinezilor Măcicășani față de Banul/Banii Severinului chiar și după ce fuseseră nobilitați până la scutirea expresă a regelui Sigismund din 1428 pentru bravura de la Golubac. Anume, aveau a da vițel gras și 3 vieri de Rusalii, 3 colaci și o friptură (cotletul tot!) de Crăciun, 12 ouă și 3 colaci de Paști (*singulis annis exsolvere circa festum Pesthecostense unum vitulum saginatum et tres verres, et tres cerculos cum una asatura circa festum Natalis Domini, nec non duodecim ova cum tribus cerculis circa festum Resureccionis Domini*)¹⁵². De partea lor, chinezii de

¹⁴⁶ *Ibidem*, nr. 166 din 31 mai 1537, pp. 203-204.

¹⁴⁷ *Ibidem*, nr. 279 din 10 decembrie 1578, p. 423.

¹⁴⁸ *Ibidem*, nr. 163 din 14 februarie 1537, p. 200.

¹⁴⁹ *Ibidem*, nr. 185 din 29 iulie 1546, pp. 239-240.

¹⁵⁰ Costin Feneșan, *Documente...*, nr. 21 din 6 februarie 1585, p. 68.

¹⁵¹ Ilie Lazăr, *Amintiri*, București 2000, p. 66.

¹⁵² *Szörényi*, III, nr. 70 din 28 februarie 1454, p. 67; vezi și Dumitru Țicu, *Banatul Montan*, p. 493.

Temeșel aveau a solvi bani de Sfântul Mihail, după numărul sesiilor, iar de Sfântul Gheorghe cincizecimea oilor (*quingagesima ovium*), cum se consemna în 1387¹⁵³.

Pe domeniul Hunedoarei – care includea și „pertinențele” bănațane, foste districte, Margina, Mănăstur, Bujor, Fârdea, Icuș, Sugdea – se percepeau la 1514, între alte impozite, și darea de Rusalii (*Census Penthecostes*) și cea de Sfântul Martin (*census Sancti Martini Episcopi*)¹⁵⁴ – aceasta din urmă oare după model ardelean, respectiv al dării generale a obștii sașilor de Sfântul Martin?

Chiar și în Banatul otoman, dările se percepeau la sărbători creștine, Sf. Dumitru și Sf. Gheorghe (la care, s-a văzut mai sus, chinezii prestau darea specific românească a cincizecimii oilor) – care n-aveau semnificație pentru musulmani. Pentru creștini avea una anume Sf. Gheorghe, cel puțin pe vremea Cruciadelor târzii, când Banatul era identificat cu Turcul, adică Marele Dușman...

Dacă documentele oficiale erau date după calendarul creștin până la Reformă, dar sporadic și după triumful ei în zonă, cum voi exemplifica mai la vale, căci alcătuite inițial de clerici chiar la cancelarii laice, ca să nu mai vorbim de capitluri/locuri de adeverire, iar diecii aveau la îndemână calendarele, laicii se raportau la sărbătorile creștine mai mari sau mai mici, de care aveau cunoștință de la preotul propriei capele în cazul nobililor mai cuprinși, prin frecventarea în general a bisericii de către ceilalți, obligație a omului medieval, a cărei neîndeplinire era punibilă¹⁵⁵.

La sfârșitul lunii mai a anului 1371 seniorii de Duboz și Remetea Pogăniș puneau capăt (temporar) unor lungi dispute de proprietate, presărate cu violențe (prin interpuși, vechili și iobagi), compoziția prevăzând încetarea molestărilor reciproce precum și stingerea/retragerea acțiunilor promovate în justiție *până la Crăciunul* anului precedent¹⁵⁶.

De Crăciunul precedent, mult mai apropiat în acel caz, și cu referire de asemenea la duminica de Sf. Ion, se vorbea și într-un document din 6 ianuarie 1574 al castelanilor (pârcălabilor) de Caransebeș (*mult Karaczon napyanak utanna walo wasarnapon zent Ianos napyan*)¹⁵⁷.

¹⁵³ *Olah kerületek*, pp. 51-55; vezi și Dumitru Țeicu, *loc.cit.*

¹⁵⁴ *Krassó*, III, nr. 371 din 1514, p. 500.

¹⁵⁵ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică*, Reșița 1996, p. 171.

¹⁵⁶ *Temes*, nr. 75 din 30 mai 1371, p. 120.

¹⁵⁷ *Szörényi*, III, nr. 263 din 6 ianuarie 1574, p. 395.

Răscumpărarea eventuală a bunurilor zălogite – moșii mai ales – se putea face, potrivit contractelor, anual, la o anumită dată, care era Crăciunul de cele mai multe ori, cum se consemna în actul autentificat de magistratul Lugojului în 7 decembrie 1581¹⁵⁸.

Duminicile și sărbătorile mari de peste săptămână erau (și sunt primele, uneori și celelalte chiar în societatea laicizată) nelucrătoare, zile de mers la biserică – și ospătat eventual după aceea, atât în Occident – urban ori rural¹⁵⁹ –, cât și în Răsărit, unde erau considerate excesive de administrația austriacă, drept pentru care a mai tăiat din ele sub Iosif al II-lea, dar și presa românească a dus în secolul al XIX-lea o adevărată campanie contra sărbătorilor „băbești”, manifestări de superstiție și/sau pretext de lene. Ne intrigă de aceea că tocmai clericii se abăteau uneori de la aceste comandamente, cum cel de la capitulul din Orod care „oficia” o introducere în posesiune la Bizere și Crâșma (satul, nu...! dar mai știi?) de 1 noiembrie 1430¹⁶⁰ – ziua tuturor sfinților, mare sărbătoare catolică –, cum la fel recidiva alt canonic din Orod în Duminica Floriilor din 1472¹⁶¹.

Primind Doroteea Lazăr din Caransebeș, văduva lui Ioan de Racovița/Racovițanu, ultima rată pentru o moșie pe care soții o luaseră pe zălog de Crăciunul lui 1591 (vezi și mai sus soroacele) de la Ioan Țicleanu și negăsind actul de zălog (= ipotecă) spre a-l înapoia omului, a reușit să convingă în acea zi sacră trei concetățeni (din care cel puțin doi nobili) să-i redacteze actul de descărcare de sarcină a fostului debitor – care va fi presat în acest sens – și să-i servească de martori¹⁶².

Târgoviștenii de la mijlocul veacului al XV-lea nu lucrau, ci serbau de Paști, ospătându-se și jucând, împodobiți, i-a robit însă Țepeș și pus la *muncă* (în sens etimologic!) la cetatea Poienari până la moarte, cum zice legenda (?) consemnată de cronică¹⁶³.

Autoritățile constituie din Ardeal – de care ținea și Banatul colinar-montan – statuau la 1619 că trebuiau respectate nu numai Crăciunul, Paștele, Rusaliile, dar și Duminicile de peste an, când era interzis a se lucra și bea la cârciumă (până la amiază),

¹⁵⁸ Krassó, IV, nr. 444 din 7 decembrie 1581, p. 106.

¹⁵⁹ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*, vol. II, București 1992, p. 162, nota 22.

¹⁶⁰ *Oláh kerületek*, p. 63.

¹⁶¹ Krassó, III, nr. 327 din 5 aprilie 1472, p. 432.

¹⁶² Costin Feneșan, *Documente*, nr. 31 din 25 decembrie 1591, p. 87.

¹⁶³ *Istoria Țării Românești (Letopiseșul cantacuzinesc)*, ed. Constantin Greceanu și Dan Simonescu, București 1960, pp. 4, 205.

sub sancțiune pecuniară¹⁶⁴. Legiferarea – ne îndoiim că respectată – arată mai degrabă că autoritățile ecleziastice nu puteau impune aceste interdicții și au cerut ajutorul brațului secular.

Traiul credincioșilor – cum erau toți, cel puțin declarat – era ritmat de sărbători, dar și de posturi, cele patru mari la ortodocși și miercurea și vinerea de peste săptămână, zile cu semnificație sacră, când însă și maleficul era potențat, cum zice o baladă din ciclul Novăceștilor: „Dară, într-o zi de post,/ Mama mea m-a blăstemat”, și firește, de aceea, maledicțiunea s-a prins întocmai¹⁶⁵.

De sărbători meniul era adecvat, și s-a văzut mai sus cum chinezii erau îndatorați banilor de Severin cu viței, porci, fripturi, colaci, ouă. Ciocnirea ouălor de Paști (*diem contusionis ovorum*) era și un reper de datare în documente, inclusiv în cele bănățane, cum cel emis la Timișoara în 21 aprilie 1405¹⁶⁶.

Răsfățul alimentar era practicat și de păturile plebeiene, Grisellini notând aceasta pentru românii secolului al XVIII-lea: „Chiar și cei mai săraci mănâncă de Crăciun un purcel”, respectiv „chiar și cei mai săraci mănâncă [...] de Paști un miel și plăcinte”¹⁶⁷. De sărbători se obișnuiau praznice în curtea bisericii, unde apoi avea loc și hora¹⁶⁸.

Viața mai era ritmată de anotimpuri și de muncile specifice lor, începutul acestora fiind repere importante, sărbători cu caracter laic, dar cu origine în cutume păgâne, cum tot abatele italian puncta: „românii din districtele Lugoj, Caransebeș și Mehadia inaugurează secerișul și culesul viilor, serbări care sunt foarte asemănătoare obiceiurilor existente la romani, cu ocazia *cerealiilor* și *bacchanaliilor*”¹⁶⁹. Ieșirea la arat s-a perpetuat până în perioada interbelică drept o sărbătoare de acest tip, unul din cele mai importante repere din an.

Dar sărbătorile religioase mari și sfinții care populează calendarul creștin – catolic – rămân reperele memoriei și ale datării documentelor. Doi frați Chep de Gherteniș se plâneau în 1407 că Ștefan Himfy le tăiasse apa de la moară (mori)

¹⁶⁴ „Vechile legislații transilvane. 1. Approbatae Constitutiones” 1653 [mai jos *Approbatae*], ed. rom. Alexandru Herlea, Valeriu Șotropa, Ioan N. Floca, în *Mitropolia Ardealului*, XXI, nr. 7-9 din iulie-septembrie 1976, partea V-a, Edict 59, p. 591.

¹⁶⁵ *Gruia lui Novac și șerpele*, la Atanasie Marian Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*, ed. Eugen Blăjan, București 1971, p. 492.

¹⁶⁶ *Temes*, nr. 209 din 21 aprilie 1405, p. 347.

¹⁶⁷ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, ed. Costin Feneșan, Timișoara 1984, p. 183.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 189.

schimbând cursul unui afluent al Bârzavei de (mai) multă vreme, pe la sărbătoare nașterii sfântului Ioan Botezătorul (*pridem videlicet circa festum nativitatis beati Johanni Baptiste proxima preteritum*)¹⁷⁰. Într-un act emis de Ștefan Himfy (scris de el sau de capelanul curții), dacă anul este omis (putea cădea între 1414-1419, ori mai probabil la sfârșitul veacului al XIV-lea), data este arătată a fi vinerea sărbătorii martirilor Primus și Felicianus (9 iunie) – *feria sexta, in festo beatorum martirum Primi et Feliciani*¹⁷¹.

În 1436 șase nobili se plâneau că li se uzurpaseră moșiile în preajma sărbătorii Sfântului Arhanghel Mihail (*circa festum beati Michaelis archangeli proxime preteritum*)¹⁷², adică de vreo trei săptămâni.

Obștea nobililor caransebeșani (*Nos Universi Nobiles de districtu Karansebes*) își data un document din 30 martie 1447 în joia (ziua de târg și Scaun!) de după Buna Vestire (*Datum in Karansebes feria quinta post festum Annonciationis Virginis gloriose, Anno Domini Millesimo quadricentisimo quadragesimo septimo*)¹⁷³.

Ștefan Măcicășanu (*Tinkovay de Zaak* – sic! – adică de Tincova – moșie principală a familiei, eponimă de la o vreme – și de Sacu totodată!) se referea, la 3 iunie 1590, la un eveniment petrecut la 8 noiembrie trecut, de Sfântul Mihail (*Szent Mihaly nap*)¹⁷⁴.

Într-o plângere, Francisc Fiat pomenea un episod (o mare jignire ce i se adusese) pe când fusese la Buda, la Curte, în 1539, cam pe la Sfânta Margareta¹⁷⁵, pe când, cu aproape un veac și jumătate înainte, Thomas de Halymba (d.,l. Șoșdea) denunța mult mai precis un atac al moșiei sale petrecut în 1406, în joia de dinaintea Sfântului Apostol Luca (*feria quinta proxima ante festum beati Luce Evangeliste*)¹⁷⁶.

Notabilii și obștea din Carașova – rămasă imună la Reformă – data în 1550 un document de Sfântul Silvestru, adică ultima zi a anului, Revelionul nostru (*in oppido Krasso in festo Silvestri pape*)¹⁷⁷.

¹⁷⁰ Krassó, III, nr. 175 din 20 august 1407, p. 262.

¹⁷¹ Temes, p. 300, după DIR, I, p. 467, unde este dat ca exemplu.

¹⁷² Krassó, III, nr. 257 din 25 noiembrie 1436.

¹⁷³ Ibidem, nr. 297 din 30 martie 1447, pp. 390-391.

¹⁷⁴ Ibidem, IV, nr. 468 din 3 iunie 1590, p. 162.

¹⁷⁵ Szőrényi, III, nr. 170 din 12 iulie 1539, p. 213.

¹⁷⁶ Krassó, III, nr. 173 din 8 ianuarie 1407, p. 260.

¹⁷⁷ Ibidem, IV, nr. 406 din 31 decembrie 1550, pp. 50-51.

Trecând însă la calvinism marea majoritate a nobililor din Banat (de-acum cel de Caransebeș-Lugoj) și a târgoveților – sursele din care proveneau și notarii orașelor / districtelor, în această epocă aproape exclusiv laici – datările documentelor din zonă, dacă persistă a menționa era creștină (*Anno Domini*), nu se mai raportează la sfinți, al căror cult era execrat de Reformă, ca idolatrie. Așa, de pildă, era actul emis la Caransebeș în 13 iunie 1571 de castelani (pârcălabi) și judele nobililor (*die tredecimo mensis iunii*)¹⁷⁸, cel din 14 noiembrie 1572 (*die decima quarta mensis Novembris*) inspirat tot de acolo și de aceleași oficialități, chiar dacă persoanele se mai schimbau¹⁷⁹, tot așa cel din 20 mai 1575 (*die vigesima mensis maii*)¹⁸⁰, contractul încheiat la Lugoj în 7 decembrie 1581 (*septimo die Decembris*) de o văduvă cu ruda ei prin alianță și consemnat prin magistrat, probabil¹⁸¹, ori iarăși documentul din Caransebeș al pârcălabilor și judeului nobililor („solgăbirăul”) la 8 iunie 1585 (*die octavo mensis Junii*)¹⁸².

Nu a fost aceasta însă o regulă imuabilă, căci a cunoscut multe excepții, și nu numai când se făceau raportări la Crăciun și Paști, celebrate și de reformați, ori se adresau rapoarte principilor catolici, cum Bathoreștii, ci și cu alte ocazii, atât în documente provenind de la autoritățile locale, cât și de la particulari. Așa, un act al pârcălabilor și solgăbirăului din Caransebeș din 22 decembrie 1569 era datat în joia dinaintea Crăciunului (*datum in Karansebes feria quinta ante Nativitatem Domini*)¹⁸³; raportul din Lugoj către principe din 26 iunie 1573 era datat de Wayda Bona (Bona/Bunea Voivod) în joia de după Sfântul Ion (*Zent Janos nap utan pintekeon*)¹⁸⁴; un act al unor particulari din Caransebeș din 25 iunie 1581 era datat în duminica dinainte de Sfântul Petru, care venea în 29 (*szent Peter aposthol nap előth Vasarnapon*)¹⁸⁵, alții din Lugoj, își datau o înțelegere din 11 decembrie 1586 în duminica dinaintea Sfintei Lucia (*Lugosan Zenth Lucza Azzonj nap eleőt valo vasarnap*)¹⁸⁶, cum cu patru ani înainte pârcălabii și solgăbirăul din Caransebeș

¹⁷⁸ *Ibidem*, nr. 433 din 13 iunie 1571, p. 90.

¹⁷⁹ *Ibidem*, nr. 434 din 14 noiembrie 1572, p. 92.

¹⁸⁰ *Ibidem*, nr. 438 din 20 mai 1575, p. 97.

¹⁸¹ *Ibidem*, nr. 444 din 7 decembrie 1581, p. 106.

¹⁸² *Ibidem*, nr. 450 din 8 iunie 1585, p. 117.

¹⁸³ *Ibidem*, nr. 431 din 22 decembrie 1569, p. 89.

¹⁸⁴ *Ibidem*, nr. 436 din 26 iunie 1570, p. 95.

¹⁸⁵ *Ibidem*, nr. 443 din 25 iunie 1581, p. 104.

¹⁸⁶ *Ibidem*, nr. 453 din 11 decembrie 1586, p. 124.

legalizau în 31 decembrie o zălogire, dar neraportând-o la Sfântul Silvestru, ci la luna de după Crăciun (*feria secunda post diem Nativitalis Domini*)¹⁸⁷.

Magistratul din Karan/Căvăran – primarul și cei 14 (!) jurați – se referea, într-un document pe care-l data, *laic*, în 6 februarie 1585 (*Datum in oppido Karany, 6-to die febraurii, anno 1585*), la un scaun de judecată ținut în anul anterior în marțea (aceasta era acolo ziua Scaunului, deci probabil și a târgului) de după Sfântul Petru (*Zent Peter nap után valo Kedden*)¹⁸⁸.

Un Măcicășan convocat martor, în 1590, făcea referire la un eveniment din ziua de Sfântul Mihail din anul anterior (*Szent Mihaly nap tayban A. D. 1589*)¹⁸⁹.

În 1618 Vladislav Gârleșteanu (își) amintea de un contract perfectat cu zece ani înainte (*in anno millesimo sexcentesimo octavo*), iar o urmare din anul anterior, 1617, o plasa în preajma sărbătorii Sfântului Laurențiu (*circa festum beati Laurenty martyri*)¹⁹⁰.

Socotirea zilelor după sărbători, care, afară de cele cristice, erau comemorări ale Sfinților, a putut avea vreme să se imprime în memoria credincioșilor care, am văzut, făceau trimitere la ele – ei, în spusele care erau consemnate de „literații”/dieci, clerici întâi, ulterior și laici (cancelaria regală și capitlurile chiar neintrând în discuție). Aceasta (și) pentru că în Regatul Ungar calendarul bisericesc era uzitat din a doua jumătate a secolului al XIII-lea¹⁹¹, în cancelaria regală, cea voivodală, cele comitatense și districtuale, orășenești apoi, desigur cele capitulare; frecventarea bisericii îi pune pe enoriași în cunoștință cu Sfinții zilei și ai zilelor următoare. Cei catolici, firește, doar catolicii – între care s-au numărat de la o vreme chinezii și nobilii români – producând documentele pe care le-am citat, în calitate de oficiali sau particulari.

Transilvania, de care ținea și Banatul de sud-est – să-i spunem, „neotoman”? – a adoptat și ea, cu întârziere de vreo trei decenii (să fi fost la mijloc reticențele calvine?), „calendarul gregorian”, corectiv, ceea ce au statuat oarecum retroactiv și Stările (care numărau și delegați bănățani) la 1590:

„Despre Calendar

Art.1

¹⁸⁷ *Ibidem*, nr. 445 din 31 decembrie 1582, p. 107.

¹⁸⁸ Costin Feneșan, *Documente...*, nr. 21 din 6 februarie 1585, pp. 68-69.

¹⁸⁹ *Krassó*, IV, nr. 468 din 3 iunie 1590, p. 162.

¹⁹⁰ *Ibidem*, nr. 528 din 1618, p. 270.

Calendarul cel nou s-a introdus și în această Țară, deoarece a fost acceptat în toate țările creștine mai apropiate.¹⁹²

Cancelaria Principelui îl utiliza deja, inclusiv în corespondența cu Banatul de Caransebeș-Lugoj, din luni anterioare ale aceluiași an 1590, mai și iunie spre exemplu, pe când românii ortodocși ai provinciei se îndărătniceau la calendarul vechi, cum constatau A. Posevino în 1583 și G. P. Campani la 1584¹⁹³.

Dar, cum Sfinții nu trebuiau sărbătoriți de un reformat, însă au rămas, totuși, timp de decenii repere cronologice (cel puțin, dacă nu sărbătoriți/comemorați *en petit comité*), această inerție a funcționat cu atât mai mult când s-a trecut la calendarul nou. În 1602 Magdalena Birta, soția lui Lupu Măcicășanu (*Maczkáss Farkasné*; nevestele păstrau numele tatălui, își făcea testamentul, certificat de șapte martori (din care două femei), care își pun și pecetile spre încredințare, datându-l în 20 noiembrie după calendarul vechi (*vigesima die novembris iuxta vetus computum*)¹⁹⁴. Actul a fost scris lângă patul de suferință al bolnavei (*mostany betegségben*) de Nicolae Ivul, cu mare probabilitate, el fiind și notarul Caransebeșului, un catolic (mai era și o rudă feminină de-a lui martoră, Cătălina, soția lui Petru Moise), cum catolică – dacă nu chiar ortodoxă! – va fi fost poate și testatoarea, de vreme ce îi solicita soțului, calvin din câte știm, să-i facă parastas¹⁹⁵. Era deci vorba nu numai de o familie mixtă confesional, dar și de un atașament de calendarul vechi pe care ortodocșii îl menținuseră, cum și ritul post-funerar al parastasului care ne trimite la reminiscențe catolice, dar mai ales ortodoxe într-un mediu predominant calvin. Parastasul implica, firește, o socoteală a timpului – 40 de zile – *în viitor*.

Lăsând Sfinții la o parte, să mai considerăm că oamenii locului trebuiau să facă unele socoteli cu ani – chiar decenii – și zile din motive foarte pragmatice, procese în care era angajată mare parte din sau toată averea lor, – documentele păstrate fiind în mare parte dosarele unor cauze civile ori penale cu latură civilă, provenind de la elită – nobili și orășani (nobili și parte din aceștia la Caransebeș și Lugoj).

¹⁹¹ Francisc Pall, *op.cit.*, p. 465.

¹⁹² *Approbatae*, *ed. cit.*, partea III-a, titlul XIII, p. 512 (art. 1 din 1590).

¹⁹³ *Krassó*, IV, nr. 467 din 9 mai 1590, p. 157 (v. și nota 1 a editorului); nr. 468 din 3 iunie 1590, p. 158 (cf. și nota 1, *ibidem*); *Călători străini despre Țările Române*, red. Maria Holban, Maria Magdalena Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, vol. II, București 1970, p. 657 și vol. III, București 1971, p. 80.

¹⁹⁴ Costin Feneșan, *Documente...*, nr. 52 din 20 noiembrie (st.v.) 1602, p. 128.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

Cu perioade mai mari și precise – nu vastul *ab antiquo* etc. – se opera în termen de 32 de ani (acum este de 30!). În 1411, de pildă, Mâtnicenii reușeau, cu martori, să-l convingă pe Fillipo Scolari (Pipo Spano) că posedaseră netulburați timp de 32 de ani *Mezfalwa*, adică satul / moșia Var din scaunul / districtul Caransebeș (*per triginta duorum annorum integrorum spacia in pacifico dominio dicte possessionis Mezfalva fuisse et exititisse, terminum que legitimis prescriptionis sic complevisse*)¹⁹⁶.

Unele contracte, cum cele de zălog ori închiriere, presupuneau proiecții în viitor, multianuale. Așa, în 1364, Petru Himfy închiria o moară pe 7 ani (*per septem annos integros ad utendum dedisset*)¹⁹⁷.

În 1586 Barbara Flore – femeie întreprinzătoare! – ia cu zălog o moșie, cu termen de răscumpărare de 8 ani, pare-se cel uzual, (*infra spatium octo integrorum annorum*)¹⁹⁸, pe când în 1627 Sigismund Jojică/Ujică (*Jozsika*) dădea cu zălog cetatea Jdioara, târgul omonim și un sat (moșie) cu iobagii aparținători (târgoveții aveau același statut!) pe 6 ani (*ad sex usque annorum spatium proxime venturum*)¹⁹⁹.

Proiecția în viitor era uneori mai puțin precisă, cum în cazul orășanilor (din Caransebeș spune actul, dar pare a fi vorba mai degrabă de cei Caran/Căvăran, aflați în proces secular în speță), care la 1464 se jeluiesc regelui Matia, cerându-i protecția față de previzibilele uzurpări ale unor păduri pretinse ale lor de nobilii Mâtniceni și Măcicășani, dacă nu acum, atunci, după cum au simțit, în viitor (*si non nunc, tamen ut percepisset in futurum*) – care păduri erau în folosința lor dintotdeauna și din vechime (*semper et ab antiquo*)²⁰⁰. Trecut, prezent și viitor...

„Numărătoarea” timpului viitor începea din momentul încheierii unor acte, cum compozițiile dintre nobilii cu conflicte cronice, de pildă cea din martie 1515 dintre Mâtniceni și micii nobili de Thotomallya, probabil victime ai primilor, care trebuie să se împace cu situația – uzurparea n-a fost totală și n-au fost complet deposeșionați! Înțelegerea fixa termenul de la care se lua angajamentul de „pacificare” (*extunc*)²⁰¹.

¹⁹⁶ Szőrényi, III, nr. 27 din 4 iunie 1411, p. 17, citat și de Dumitru Țeicu, *Banatul...*, pp. 389-390.

¹⁹⁷ Krassó, III, nr. 45 din 3 mai 1364, p. 62.

¹⁹⁸ *Ibidem*, IV, nr. 451 din 12 aprilie 1586, p. 118.

¹⁹⁹ *Ibidem*, nr. 534 din 16 august 1627, p. 288.

²⁰⁰ *Ibidem*, III, nr. 316 din 4 iulie 1464, p. 413.

²⁰¹ Szőrényi, III, nr. 134 din 7 martie 1515, p. 157.

Uneori viitorul era sumbru, cum al lui Ioan de Bozwar (d., l. Margina), înaintat în vârstă (*in provecta etate constitutum*), care își făcea în 1548 testamentul, pe patul suferinței, cu tristețea de a nu avea băieți și știind că nici în viitor (puținul viitor pe care-l mai putea spera!) nu mai avea vreo șansă să aibe (*aliquos proles sew liberos masculinos nunc non habere, nec in futurum habendos*).

Se resemna să-și „vândă” trupurile de moșie din 15 sate fiicei Doroteea²⁰² – de fapt, cu toată probabilitatea, un act simulat, pentru ca rudele să nu ridice pretenții la moștenire.

Dacă nobilul (*boier* sau *jupân*, se spunea, cred, în partea locului, iar după influență ungurească și *nemeș*, între posesiunile lui figurând Nemeșești și Jupânești!) mai sus pomenit se găsea în iarna vieții, aceasta, ca anotimp este evocată în vreo două locuri.

Astfel, în jalba de la 1369 către Banul de Severin, chinezii scaunului Mehadiei reaminteau că „În sfârșit și ultima dată, când stăpânul nostru, Regele, a ridicat armata împotriva necredincioșilor săi din Țara Românească, din momentul începerii conflictului, am păstrat mereu cel puțin două sute de oameni pe lângă armata regală, ziua și noaptea până în iarnă, în Munții Carpați”²⁰³.

În mai 1511 un vechil din Margina al margrafului George de Brandenburg reclama că vite ale iobagilor stăpânului său fuseseră tâlhărite în iarna trecută (*jeme proxime preterita*)²⁰⁴.

Primăvara era a muncilor agricole, din martie, zice o baladă din ciclul Novăcesc:

Mărțișorul a intrat,

Toată lumea a plecat,

A plecat cu plugurile,

*De-ași ara pământurile*²⁰⁵, dar în mai cum grăiește o petiție din 1694 (o fi fost an cu primăvara întârziată?) a juraților din Ciclova care cereau eliberarea pe cauțiune a chinezului lor întemnițat și a unui iobag din Iladia, pentru a-și putea lucra câmpurile, fiind vremea aratului și semănatului (*cum autem tempus modernum arandi et seminandi adsit*)²⁰⁶.

²⁰² Krassó, IV, nr. 403 din 3 iulie 1548, pp.42-43.

²⁰³ *Documenta Romaniae Historica*, seria C, vol. XIII, Cluj 1994, nr. 417, cca septembrie 1369, p. 631.

²⁰⁴ Krassó, IV, nr. 366 din 11 mai 1511, p. 490.

²⁰⁵ *Gruia lui Novac cu plugul*, la Atanasie Marian Marienescu, ediția citată, p. 379.

²⁰⁶ Krassó, IV, nr. 578 din 12 mai 1694, p. 358.

De vară și toamnă n-am aflat pomenire în documentele pe care le-am scrutat, deși într-o societate preponderent agricolă erau anotimpuri însemnate, legate de seceriș și culesul poamelor și viei.

Lunile, ele, se află înșirate de-a rândul, după cum obvine cazul, după Reformă, la datarea înscrisurilor ori plasarea în timp, câteodată, de către unii actori cu memorie mai precisă, eventual sprijinită de consultarea, personală sau prin interpuși, a documentelor.

Săptămâna am întâlnit-o menționată o dată, într-un text testamentar din 1679 a unui nobil bănașan retras în Ardeal, Gabriel Macskásy (din familia inițial chemată Măciășanu), dar numai în compunere, pentru a defini prin adițiune – o săptămână și trei zile (*post unius hebdomadis ac trium dierum*) – durata bolii sale din urmă²⁰⁷.

Zilele, ele, sunt arătate ca date ale unor evenimente, prezentate fără șovăială, ca sigure uneori, altădată cu aproximție – pe la sărbătoarea Sfântului Cutare (*circa festum beati...*), ori ca „într-o zi” (*egynap*) și „măine-zi” (*masod nap*)²⁰⁸, în același registru.

Se numărau zilele termenelor procesuale mai ales, pentru citări, înfățișări, apel, puneri în posesie.

Pentru ca nobilii convocați în armata regală să nu fie defavorizați pierzând în lipsă, procesele erau prorogate, reluându-se la un interval după lăsarea la vatră, de 15-30 zile. Așa, judele curiei fixa noile termene de 15 zile de la relegarea oștirii (*a quindenis residencie exercitus regalis*)²⁰⁹, decizie aplicabilă și în Banat.

La introducerea în stăpânire încrezuții regelui și ai locurilor de adevărire așteptau în capul locului 3 zile eventualele contestări și opreliști, cum în 1394 pentru Mâtniceni, „după obiceiul Regatului” (*secundum regni consuetudinem tribus diebus continuis in eisdem moram faciendo*)²¹⁰, așa și în 1590 la introducerea lui Ștefan Jojică (Jozsika) în stăpânirea cetății Jdioara, târgului și pertinențelor (*nos autem tribus diebus continuis et sufficientibus in faciebus dicti castri Sidowar et oppidi Sidowaros moram continuam fecimus*)²¹¹, ori în 1598, la împosesionarea lui Andrei Barciai cu târgul Carașova și Goruia, temporar recuperate de la turci (*tribus congruis et legitimis diebus in faciebus oppidi praedicti Crasso et possessionis Gorwya*,

²⁰⁷ *Ibidem*, nr. 576 din 18 decembrie 1679, p. 356.

²⁰⁸ *Ibidem*, nr. 468 din 3 iunie 1590, p. 164.

²⁰⁹ *Témes*, nr. 139 din 31 mai 1394, p. 241.

²¹⁰ *Krassó*, IV, nr. 589 din 20 septembrie 1394, p. 383.

²¹¹ *Ibidem*, nr. 462 din 30 martie 1590, p. 146.

moram faciendo continua)²¹², cum și în districtul Caransebeș la 1624 (*per tres dies ibi moram*)²¹³. Prin excepție, introducerea se prelungea, datorită întinderii moșiei, de necuprins amănunțiti în trei zile, ori unor intemperii eventuale care împiedicau lucrările comisiei și prezentarea megieșilor, cum la Margina și Mănăștur în mai 1598, când se pomenește a patra zi a acțiunii (*quarto die statucionis*)²¹⁴; aci era vorba de două districte întregi, cu câte 43, respectiv 31 sate aparținătoare de târgurile eponime, deci sute de megieși. Contestațiile/opreliștile puteau fi depuse/ridicate și timp de 15 zile după introducere (*expost durantibus quindecim diebus immediate subsequentibus*)²¹⁵.

Părțile numărau zilele în care stătuseră față la judecată – de pildă 15 zile în 1343²¹⁶, ori 30 în 1394 (*triginta diebus continuis*)²¹⁷ neînfațșarea părții adverse atrăgând decăderea din termen.

Tot în ordine judiciară, împricinații aveau a număra grijuliu zilele sorocului de apel, pentru a nu decădea din termen. Scaunul (Caran)Sebeșului fixa, după o cutumă înrădăcinată, termenul de citare, respectiv apel la 32 de zile, cum îl designa de pildă în 1532 unor împricinați, relegați judecății Curiei Regale (*iuxta consuetudinem nostras [sic] [...] ad tricesimum secundum diem a die datorum*)²¹⁸. Termenul era comun și celorlalte scaune, ori adoptat datorită prestigiului (Caran)Sebeșului, cum în cazul Carașovei (*iuxta consuetudinem illius districtus ad tricesimum secundum diem*)²¹⁹. El era uneori acceptat de regi/principi, cum în cazul lui Ioan Zápolya la 1535 (*contradictores vero si qui fuerint, evocet eosdem [...] ad tricesimum secundum diem a die huismodi contradictionis computando, iuxta consuetudinem nobilium illius districtus [Cransebes], in curiam nostram regiam*)²²⁰, ori cel evocat pentru Carașova²²¹, dar în alte cazuri se aplica termenul (obișnuielnic) procedural din regat, ulterior principat, de 15 zile, cum cel designat de

²¹² *Ibidem*, nr. 498 din 17 martie 1598, pp. 214-215.

²¹³ *Ibidem*, nr. 531 din 21 august 1624, p. 283.

²¹⁴ *Ibidem*, nr. 500 din mai 1598, pp. 217, 220.

²¹⁵ *Ibidem*, nr. 494 de la începutul lunii august 1597, p. 209 și nr. 498 din 17 martie 1598, p. 215 (formule identice, de stilionar, care apar la fel și în alte spețe asemănătoare).

²¹⁶ *Ibidem*, III, nr. 17 din 14 iunie 1364, p. 18.

²¹⁷ *Ibidem*, nr. 139 din 31 mai 1394, p. 241.

²¹⁸ *Ibidem*, IV, nr. 386 din 31 octombrie 1532, p. 14.

²¹⁹ Costin Feneșan, *Documente...*, nr. 13 din 9 octombrie 1536, p. 55.

²²⁰ Szőrényi, III, nr. 162 din 27 noiembrie 1535, pp. 198-199.

²²¹ Cf. nota 219 *supra*.

principe pentru o pricină din Caransebeș de la 1640 (*ad decimum quintum diem a die huiusmodi contradictionis illorum computando*)²²².

O anume zi putea fi „semn de hotar”, grănițuind comportamentele, cum ale nobililor care, în cadrul unei compoziții din 19 aprilie 1341, consemnate de capitlul din Cenad își iertau toate molestările de până atunci, renunțând la acțiunile judiciare pentru daune (*usque ad diem datarum presencium*), urmând ca pe viitor (*de inceptis*), adevă din acea zi în colo să-și supună eventualele neînțelegeri arbitrajului (*ad arbitrium*)²²³.

Într-un caz cu totul excepțional, căci singurul de care avem știre, un părinte bucuros însemna ziua nașterii unui fiu al său. Faptul se petrecea în 19 octombrie 1643 la Caransebeș, când Mihail Halici însemna fericitul eveniment pe un spațiu liber al unei cărți din biblioteca personală ce număra, probabil, vreo 300 de volume (cu ale fiului moștenitor și omonim va ajunge la circa 540, tipărituri și manuscrise). Mai târziu, în 22 aprilie 1659, același Mihail Halici (senior) nota, întristat, și moartea soției sale la Hațeg, în 22 aprilie 1659 (se găseau acolo în drum spre Sibiu, refugiați din Banatul de Caransebeș-Lugoj cedat turcilor de principele Acațiu Barcsay/Barcianu)²²⁴. Era însă vorba de un om excepțional, cu mare probabilitate cel mai învățat român al timpului său, care, iată, ținea un „jurnal” notând pe file de carte, cum vor face în Banat mulți preoți și dascăli în secolul al XVIII-lea și chiar țărani „cărturari” (=știutori de carte) în a doua parte a celui următor.

Zilele apar și în repertoriul lingvistic, atât cât ne-a parvenit, destul de semnificativ totuși. Așa, Mihail Halici – tatăl notează *deunăzi* (*deunecz*), în sens de *ieri* (*ier* în *LM*), lexemă prezentă și ea, alături de *ieri alalte*, simetric lui *poimenie*, venitoare fiind și ziua de *măine*, firesc în context (*mnye*), mai fiind notate și zile ale săptămânii²²⁵.

Ziua (*szoa*), astăzi (*astes*), cum și compusul de astăzi (*de astes*) au fost reținute spre sfârșitul secolului al XVII-lea în Banat și de un străin care învățase mulțumitor românește, care nota și relația timp-spațiu prin sintagma *kalje de [o] zi (LM)*²²⁶.

²²² Krassó, IV, nr. 555 din 10 octombrie 1640, p. 319.

²²³ Témes, nr. 35 din 19 aprilie 1341, p. 64.

²²⁴ Francisc Király, *Autorul anonim: cărturarul bănățean Mihail Halici-tatăl*, în Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum* [*Anonymus Cransebesiensis*], studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király, ediție [postumă] de Maria Király și Alexandru Metea, Timișoara 2003, pp. 23-24.

²²⁵ Mihail Halici-tatăl, *op.cit.*, *ed.cit.*, *passim*.

²²⁶ Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum”*. *Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo* [*LM*], București 1930, vezi *indicele*. Rămâne întrebare de ce un german n-a folosit și limba lui?

Seara (*sara* în *LM*) aducătoare de întristare uneori, cum în Psalmi (*pren kare szare m'amereszki*)²²⁷, atunci când înserează – în această seară, firește (*enseradz, asztar* – *hoc sera* la Halici), avea și un reper *supt csina/inter coenam* (*LM*), era urmată de ciclul firesc al nopții (*nopte* la același, *noptye* în *LM*).

Iar în timpul nopții (*in vreme nopci, LM*), adică sub scutul întunericului și al liniștii ei – *noctis in silencio* – puteau avea loc cutezătoare atacuri, vitejești, cum cel al lui Nicolae Csáky contra Turcilor în noiembrie 1395²²⁸, dar și abhorate acte banditești.

Ziua propriu-zisă, cea activă, cea trăită cu adevărat, începea desigur dimineța (*diminacze* la Halici, *dominacze* în *LM*), fiecare însemnând o „renaștere” după „moartea” din somn: *Cse dake me szkol diminacza/assis* [tot așa] *em vine bukuria*²²⁹, o dată cu zorile (*rasaritul sorului, LM*), căci și culcarea se făcea cu găinile...

Ziua avea câteva repere principale. Oamenii mâncau se pare la ore fixe – când aveau ce! – și de aceea mesele au primit (și au păstrat, până la noi) conotații temporale, cum *prânzișorul* (*prasisor* în *LM*), dar mai ales *prânzul*, miezul zilei (*prens* în *LM*, *prendz* la Halici). O martoră își aducea aminte, după vreo trei decenii de la o conversație că aceasta avusese loc la vremea prânzului (*tempore prandii*)²³⁰. Această indicație a sunat normal în urechile membrilor completului de judecată, poziționate pe niște capete așezate bine pe umeri, căci oamenilor acelora de bun-simț nici prin gând nu le-a trecut să întrebe ceva absurd, cum ar fi fost *anul* întâmplării (de care aveau totuși o anume reprezentare), cu atât mai puțin luna ori ziua.

Prânzul, ori *prânzul mare* (când *prânzișorul* era deci *prânzul mic*) este prezent și în ciclul baladesc al *Novăceștilor*, ca principal reper temporal al zilei – *pe mâne la prânzul mare*²³¹, ori, raportat la o zi puțin mai îndepărtată, *joi pe la prânzul mare*²³².

Intervalul dintre prânz (*mare* eventual) și seară era dupa-amiaza, la care se referă martor nobil la 1590, cu referire la o zi neprecizată (*egy nap delutan*), dar în

²²⁷ Ioan Viski, *Psalmul 30* (trad.), la Ioan. D. Suciu *op.cit.*, p. 32.

²²⁸ *Témes*, nr. 154 din 13 august 1396, p. 264.

²²⁹ Ion Viski, *loc.cit.*

²³⁰ *Szörényi*, III, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 191.

²³¹ *Copilul mic cu fata de lătân și trei Novăcești*, la Atanasie Marian Marienescu, ediția citată, p. 313.

²³² *Gruia lui Novac judecat la spânzurătoare*, *ibidem*, p.390.

care avusese loc evenimentul raportat de el, care se referea și la ceva petrecut a doua zi (*masod nap*)²³³.

În documentele cu referire la Ardeal și Banat se întâlnesc, în general, „în ceea ce privește împărțirea zilei, [...] puține mențiuni”; când sunt prezente, „se referă la părțile mari ale zilei: în zori (*in aurora*), dimineța (*mane*), amiază (*in meridie*), după amiază (*hora pomeridiana*), seara (*de sero, in crepusculo*)”²³⁴.

În privința *orelor*, acestea par a fi ocupat un spațiu – ca să zic așa! – mai mic în percepția omului medieval²³⁵, poate și din pricina lipsei mijloacelor tehnice de evaluare a lor. Ele erau însă esențiale pentru ritualul catolic, cel din mănăstiri mai ales, unde se utilizau pentru determinarea lor „ceasuri” de apă, solare (din care au rămas câteva în Ardeal, și vor fi fost și în Banat, cum la mănăstirea Bizere / Bistra cel solar), lumânări care se consumau într-un anumit interval.

„Se distingeau șapte ore canonice, care fiind anunțate prin sunetul clopotelor, jucau un rol important nu numai în rânduiala slujbelor religioase, ci și în împărțirea zilei, în desfășurarea vieții de toate zilele a societății laice.”²³⁶ „Ora exactă”, pentru multă vreme (secole!) era dată de clopote. „Tragerea lor, pentru clerici, pentru călugări, pentru slujbele canonice, iată singurele puncte de reper ale zilei”, care erau receptate (auditiv) și de orășani și țărani²³⁷. Ele se răspândesc chiar și în Occident destul de târziu, dacă între 1300-1320 la Montaillou în zona nordică a Pirineilor, doar în ultimul sfert al veacului al XV-lea în alte puncte ale zonei meridionale ale Franței (actuale)²³⁸.

La Gai (acum în Deta), unde se arăta la 1364 o biserică închinată Fecioarei, s-ar fi descoperit, după Milleker, clopote de acolo²³⁹.

În secolul al XV-lea aveau clopote biserici(ile) din Timișoara, Arad (mai degrabă *Orod!*); în zona din urmă se pare că funcționau și ateliere de clopotari – cel puțin cel care a turnat în 1468 clopotul de 235 kg al mănăstirii Bulci, la comanda abatelui Dominic²⁴⁰. *Klopot* și *hareng* apar și în lexiconul lui Halici cel din urmă și în *Lexicon Marsiglianum*, sub forma *hőringul*, ceea ce probează răspândirea lor, presumabilă

²³³ Krassó, IV, nr. 468 din 3 iunie 1590, p. 164.

²³⁴ Francisc Pall, *op.cit.*, p. 479.

²³⁵ Marc Bloch, *Societatea feudală*, I, p. 94.

²³⁶ Francisc Pall, *op.cit.*, p. 480.

²³⁷ Jacques Le Goff, *Civilizația medievală*, p. 251

²³⁸ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou*, II, p. 217, n. 27.

²³⁹ Apud Dumitru Țicu, *Banatul montan...*, p. 238.

²⁴⁰ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București 1954, p. 177.

pentru (mai) toate bisericile mănăstirești, cum și pentru unele, cel puțin, din târguri și orașe, la Caransebeș și Logoj neapărat.

În unele din aceste orașe se vor fi instalat, presumabil în jurul anului 1500, ceasuri de turn, care reglau și viața cetății, timpul judecății, sorocul deschiderii și închiderii porților, orele de liniște – care, atunci se respectau, căci sub gloabă mare, chiar pușcărie! –, schimbul gărzilor. Turnurile acelea puteau fi clopotnițele bisericilor, eventual ale clădirilor oficiale – primării, sediile comitatelor, ori ale citadelor („cetățile” interioare). Unde le-au „moștenit” în stare de funcționare după cucerire, otomanii le-au menținut – căci nu cred a le fi instalat ei, care le apreciau însă utilitatea, având ore stricte de rugăciune și gărzi de schimbat.

La Timișoara una din porți era străjuită de „turnul cu orologiu”, care avea deasupra și „un cocoș de fier” fixat pe o tijă verticală mobilă, pentru indicarea direcției vântului, de unde și numele de „Poarta Cocoșului”, ne îndigitează Evlya Celebi²⁴¹. Și acest cocoș de vânt ne trimite tot la o „moștenire”, fiind specific Ocidentului și, prin răspândire, spațiului central-european, cu toate că un autor opina că ceasul și indicatorul eolian ar fi fost plantate de turci²⁴². Asemenea la Orșova, în timpul excursiei lui Evlya (cca 1660), „lângă turnul închisorii, deasupra porții cetății interioare, există un turn cu orologiu, acoperit cu scânduri; bătaia ceasului se aude la o distanță de un fersah”²⁴³ – adică la depărtarea străbătută într-o oră călare. *Csas* (ceas), tradus prin *hora*, cum și instrumentul de măsurare, ceasornicul (*csesornik=horologium* sunt consemnate de Mihail Halici în lexiconul său, într-o vreme în care elitele posedau deja asemenea „aparate” portabile (pe care și pașii turci le așteptau în dar, ornate bineînțeles cu pietricele!).

Străinul – mercenar german, probabil, în opinia editorului – care a adăstat mai mulți ani la sfârșitul secolului al XVII-lea printre românii bănățani din zona Logoj – Făget – Lipova deprinzându-le binișor idiomul, auzise din rostul lor că își măsurau vremea și cu *ora* (*un csasz*), prevăzând ori amânând vreo acțiune *preste un csas*.

La 1567 un Ioan Luca din Lugoș, care făcuse o frumoasă carieră, ajungând castelan de Muncaci (azi Mukacevo, în Ucraina) își făcea testamentul, poate dictând direct în latinește, poate ajutat de un diac. Formula începătoare, de motivație, avea

²⁴¹ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București 1976, îngrijire de Mustafa Ali Mehmet, p. 499.

²⁴² Egumenul Serafim [?], *Un călător turc prin Banat în veacul al XVII-lea*, în „Banatul” (Timișoara), III, nr. 1 din 1928, p. 14.

²⁴³ Evlya Celebi în *loc.cit.*, cf. nota 241, *supra*.

un iz „filosofic”, de resemnare creștin-stoică, amintind că „nimic nu e mai sigur decât moartea, dar nimic mai nesigur decât *ceasul* (vremea) aceleia” (*nihil sit certius morte nilque hora eius incertis*)²⁴⁴, momentul fiind uneori deci echivalat în mentalitatea/vorbirea curentă cu *ora* (*ceasul*).

Și din balade putem reține că orele erau repere ale zilei, inclusiv la nivel popular, zile individualizate și ele în cursul săptămânii:

*Iacă Petru că venea
Când opt ore că era,
Joi atunci când i s-a spus,
El la poartă au ajuns*²⁴⁵.

Orele însele comportau subdiviziunea *jumătății* (putem presupune și *sfertul*, marcat probabil de ceasurile de turn):

*Peste un ceas și jumătate
Tu să treci de hastă parte*²⁴⁶.

Instrumentarul verbal al bănașanilor, consemnat de Mihai(I) Halici și anonimul german în secolul al XVII-lea, conținea lexeme și sintagme definind momente dintr-un trecut mai vag, fixând prezentul și făcând trimitere la un viitor de asemenea nedefinit. Așa, se pot spicui din *Dicționarul* lui Halici următoarele cuvinte și sintagme: *demult/de demult, odate, odiniore, pre atuncse/pene atuncse*, pentru *trecut*; referirile la prezent se făceau cu vorbele *akmu/amu, pene akmu, pre akmu*, iar viitorul apropiat (foarte, uneori) sau mai îndepărtat era indicat prin *kurund/kurundzel, numai ket, apoi/pre apoi/pene apoi, amenat*; în fine sintagme cum *pre kend/pene kend* și *pre atuncse* erau aplicabile la rigoare atât trecutului, cât și viitorului vorbitorilor.

Similar, întâlnim în *Lexiconul Marsiglian* trimiteri la trecut prin *nante, kendva, la odate, de mult*, apropierea de prezent se face *pana aknum*, el fiind ajuns de *hestemp, si akuma*, după care urmează timpul de *ics nante*, care poate fi numai de *ket, kurund*, ori chiar *mai kurund*, dar și un nedefinit *apoi; kend* și *pena kend* sunt la fel aplicabile trecutului și viitorului.

Bănașanii medievali chiar, ca să nu mai vorbim de cei premoderni, aveau o relație firească cu timpul – nu numai ca ființe biologice, dar sociale, membri ai unor colectivități, după rangul lor, fiindcă timpul avea un fel de caracter de clasă! Cum și

²⁴⁴ Krassó, IV, nr.430 din 8 februarie 1567, p. 87.

²⁴⁵ *Haiducu Petru*, la Atanasie Marian Marienescu, *loc.cit.*, p. 462.

²⁴⁶ *Dali Dămian*, la Iosif Popovici, *Poezii populare române*, vol. I, *Balade populare din Banat*, Oravița 1909, p. 65.

limba, în ciuda surprinzătoarei opoziții a tovarășului Stalin, căci nu vorbea Cicero precum gladiatorii, nu întocmai, la noi, nobilii bănățani și *rumânii* lor, nu elitele intelectuale ale României de azi și „boschetarii” ca să dau exemple extreme, ori măcar paradoxale. Pentru toată lumea sărbătorile erau aceleași, mergând (sau fiind presupuși cu toții să se ducă) la biserică mâncând bucate deosebite, dar participând și la iarmaroacele fixate în anumite sărbători, ori la târgurile săptămânale – nobili (care își trimiteau uneori interpușii, vechili sau șerbi), orășani, țărani. Care, cei din urmă, aveau o viață reglată de ciclul vegetal primăvară – toamnă, fie cultivatori, fie oieri (iarna, afară de hrănitul animalelor, care se făcea totuși la anumite ore, nu prea știm ce făceau! Poate copii...). Nobilii participau la adunările comitatense când erau convocați, cum și la scaunele de judecată ale comiților, ori la cele districtuale, cum joia la Caransebeș, firește la o oră știută de toată lumea. Asemenea și târgoveții membri ai magistratelor (consiliilor) orășenești (până ce acelea n-au fost „invadate” de nobili la Caransebeș și Logoj), cum și la întrunirile lor de breaslă (asociație prezumabilă și în orașele bănățane), sărbătoarea sfântului patron, dar și întruniri regulate, administrative, ale conducerilor.

Dacă orășanii – meșteșugari și neguțători – erau mai prinși cu treaba, unii la ateliere, ceilalți mai mult pe drumuri, în dughene și la târguri, rusticii – țărani, dar și nobili (chiar cei „urbanizați” aveau „baza” la moșii, cu cel puțin o reședință acolo), aveau timpul mai puțin ocupat. Nobilii (nemeșii, boierii) aveau îndatorirea de a se prezenta la oaste, când convocați, cum și la adunările locale, făcând-o mai ales dacă aveau și interese de apărut ori voiau a se face remarcați în vederea unei cariere; își mai vedeau de moșii, în rest – care făcea majoritatea anului, aveau, cum și țăranii între muncile importante ale câmpului, ori cele ținând de îngrijirea turmelor de vite, *vreme szloboda*, pe latinește *liberum tempus* (LM), la buna dispoziție, pentru socializare, odihnă și, la o adică, de ce nu, leneveală... Toate, până la intrarea în eternitate, *cassa de vak*, această „casă de veac” fiind *sicriul* – *feretrum* pe latinește, *koporso* ungurește (LM), *copârșeu* cum se mai zice și acum în graiul bănățan.

Oamenii dinainte erau, cred, bine instalați în timpul *lor*, căruia îi prindeau ritmul, ori erau constrânși de ocupațiile și rangurile lor, care erau acelea, să-l măsoare pentru a nu suporta rele consecințe – economice, sociale, politice, judiciare. Nu țineau agende, calendare aveau clericii – de la Episcopii, mănăstiri, ori cei aplicați ca scribi de cancelarie – și puteau cam greu fixa în trecut vreun eveniment, când erau ascultați ca martori. Probabil că părinții le spuneau, când ajungeau la vârsta înțelegerii, de ziua cărui sfânt se născuseră, cu anii, însă, odată aglutinați, era mai greu. Gândesc însă că

se aplică și trăitorilor de mai încoace, cum dă seama de-o pildă literatura memorialistică, precum, și multe noastre sincope de memorie temporală, nesiguranțele, aproximările din mai toate convorbirile cu referire la trecut.

LES HOMES ET LE TEMPS EN BANAT (XIV-XVII siècles)

Résumé

L'auteur tire des documents concernant le Banat (région divisée maintenant entre la Roumanie et la Serbie, qui possèdent 2/3, respectivement 1/3) le mode de se rapporter au temps de ses habitants pendant les XIV-XVII siècles. Les premiers actes dressés par les moines *literati* étaient datés précisément d'après le calendrier chrétien (modifié par le Pape Grégoire). Après la Réforme, qui a été adoptée en variante calviniste par les nobles et bourgeois, Roumains en majorité, les notaires des cités / villes Logoj et Caransebesh (Timișoara et l'ouest de la province étant conquis par les Turcs en 1552) utilisait le calendrier moderne. Mais la grande majorité, illettrée, se basait seulement sur la mémoire laxo en matière du temps. D'habitude les hommes ignoraient même leurs âge et fixaient les événements dans des intervalles approximatifs, les paysans surtout.

Faut dire pourtant que des horloges des tours (de cité ou d'église) sont mentionnées à Timișoara et Orșova, restées même sous la domination ottomane, quoique moins précis...

Les habitants savaient toutefois s'intégrer à la cadence des saisons et à la succession jour / nuit, à laquelle se soumettait leur activité, leur repos, leurs fêtes.

FAMILIA NOBILILOR JOSIKA (IOJICĂ) ÎN SECOLELE XVI–XVII

Dragoș Lucian Țigău

Cuvinte cheie: familie nobilă, Josika, Banat, Caransebes

Schlüsselworte: Adelsfamilie, Josika, Banat, Karansebesch

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, documentele ilustrează ascensiunea unei noi familii nobiliare bănățene, care a purtat numele Jósika (Iojică). Cercetarea evoluției acestei familii este necesară din câteva motive. În primul rând, istoriografia românească și-a manifestat interesul doar pentru activitatea politică a cancelarului Ștefan Josika¹. Altminteri, viața și faptele celorlalți membri ai familiei nu au fost abordate în vreun studiu special². Pe de altă parte, documentele destul de generoase, precum și rezultatele mai vechi ale istoricilor maghiari³ constituie o oportunitate pentru reconstituirea aspectelor esențiale din viața acestei familii: onomastica, originea etnică, succesiunea generațiilor, alianțele matrimoniale, situația materială, funcțiile deținute, confesiunile mărturisite sau gradul de cultură. Prin acest demers, familia Josika se poate alătura celorlalte neamuri bănățene de condiție aleasă, care au privilegiul unei cunoașteri mai cuprinzătoare⁴. În sfârșit, există tentația de a investiga traseul unei familii cu o indiscutabilă origine românească spre deplina afirmare și integrare în elita maghiară a Principatului Transilvaniei.

¹ Ioan cavalier de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, II, Sibiu, 1895, p. 166-167; Th. N. Trâpcea, *Un bănățean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii pentru autonomia Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj Napoca”, XII, 1969, p. 223-229; Gheorghe Marius Diaconescu, *Gândirea politică a lui Ștefan Josika, marele cancelar al principelui Sigismund Bathory*, în „Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie a Transilvaniei”, Univ. București, I, 2004.

² O abordare sumară la Sorin Bulboacă, *Nobilimea românească din Banatul Lugojului și Caransebeșului în sec. XVI-XVII. Studii de caz: Familiile Bekes, Iojica, Vaida și Măcicași*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca”, *series Historica*, XLIII, 2004, p. 62-65.

³ Kövari László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvártt, 1854, p. 131-134; Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, V, Pest, 1859, p. 357-361; Frigyes Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, I, Budapest, 1877, p. 470-471.

⁴ Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002; a se vedea și studiile autorului despre familiile Fiat de Armeniș, Bizere-Găman și Peica, în „Banatica”, XIV/2-XVII, 1996-2005.

Patronimicul oficial – Josika (Iojică, Józika) este un derivat al numelui Iosif⁵. Acest patronimic este ortografiat constant sub formele Josika, Josica, uneori fiind etalat împreună cu numele locului de reședință: de Caransebeș, de Brănișca.

În privința situației etnice, documentele sunt generoase în a ilustra originea românească și procesul de maghiarizare, dar mai ales viziunea contemporanilor și a urmașilor asupra acestor realități. Instalarea lui Ștefan Josika în demnitatea de cancelar al Transilvaniei a generat primele atitudini despre condiția sa etnică și socială. Bănățeanul era prezentat ca fiind român, provenit dintr-o „națiune” neprivilegiată, sărac (în comparație cu magnații țării), care a ajuns atotputernic mai ales datorită norocului personal și slăbiciunii principelui Sigismund Báthori⁶. Cronicarul István Szamosközy îl prezintă într-o lumină defavorabilă⁷, exprimând nu doar o antipatie personală, ci și sentimente mai vechi despre români, bine ancorate în mentalul colectiv al epocii. Deloc surprinzător, peste câțiva ani, un alt „valah” celebru, anume Mihai Viteazul, va fi privit cu același dispreț⁸. Stigmatul apartenenței la neamul românesc a dispărut treptat, pe măsură ce familia s-a integrat mediului nobiliar unguresc. În decembrie 1687, Gabriel Josika a fost desemnat „*legatus Hungarorum Transsylvaniae*” la Istanbul⁹, semn că descendentul vestitului cancelar reprezenta atunci o „națiune” nobilă, privilegiată. Cu toate acestea, distanțarea de vechea origine a fost încetinită de contactul nemijlocit și permanent al nobililor Josika cu numeroșii slujbași și țărani români aflați pe vastele proprietăți familiale din Banat și Transilvania. Ascensiunea remarcabilă din secolele XVIII–XIX nu a șters conștiința originii românești. La 9 august 1791, Dieta Transilvaniei a recunoscut că unele familii nobiliare,

⁵ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 258.

⁶ *Călători străini despre Țările Române*, III, București, 1971, p. 512 (român sărac ajuns atotputernic), 632 (*di bassa natione*); Monumenta Antiqua Hungariae, ed. Lukács László, III (1587-1592), Roma, 1981, p. 354: „*Stephanum Josicam ... valachum natione*”.

⁷ Monumenta Hungariae Historica (=MHH). *Scriptores*, XXVIII, Budapest, 1876, p. 135-136: „*Erat Josika ex Karam Sebesso Valachorum oppido, nobili quidem familia, sed neque opibus valenti, nec ullis claris facinoribus praestanti oriundus, iuvenis a principio infra mediocrem etiam fortunam constitutus. Sed propter singularem fortunae felicitatem et Sigismundi Principis liberalitatem nonnihil suo etiam ipse adiutus ingenio, ex infimo pene sortis gradu, in summos et amplissimos honores provectus fuerat, atque etiam cancellariatus quam vocant munere honestatus*”.

⁸ Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, p. 22-29.

⁹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, V/1 (1650-1699), București, 1885, p. 146, 546.

printre care și cea a baronilor Josika, aveau o origine românească (*a Valachis originem trahere*)¹⁰. Mai târziu, în 1863, baronul Ludovic Josika afirma că „date istorice ne arată că familia mea își trage originea din această naționalitate <română>”¹¹. Nici românii nu au uitat de unde a pornit această familie. Nicolae Bălcescu l-a prezentat pe Ștefan Josika drept român, ajuns la demnitatea de cancelar grație meritelor sale personale¹².

Familia Josika a intrat de timpuriu în atenția cercetării genealogice, iar rezultatele au fost publicate în diverse repertorii¹³. Pentru perioada 1559–1700, cât timp familia a locuit în Banat, se poate evidenția existența a 29 de membri, din care 22 bărbați. În multe cazuri, nobilii Josika sunt prezentați în mod individual, astfel că numai pentru 17 din cele 29 de persoane se poate dovedi cel puțin o legătură de rudenie cu ceilalți membri.

Primul reprezentant cunoscut al familiei a fost Ioan Josika. Acesta este consemnat pentru o perioadă de aproape patru decenii (iulie 1559–septembrie 1597), îndeplinind funcții importante la nivelul districtului și orașului Caransebeș: castelan, jude al nobililor și primar¹⁴. De altfel, încă din 1559, Ioan Josika este prezentat ca fiind *de Karansebes*. Din aceeași generație au făcut parte Mathias și Marta Josika. Primul este cunoscut din însemnări variate: procesul verbal al unei hotărârici de posesii (29 octombrie 1561), acte referitoare la orașul Caransebeș (1577–1591) și conscripția porților fiscale realizată în 1603, unele atestându-i calitatea de proprietar¹⁵. Informațiile despre Marta Josika se reduc la două acte, din 11 și 30 martie 1590, care o prezintă drept văduva lui *Peteo Vaida* și mama unui băiat numit Petru¹⁶.

¹⁰ *Ibidem*, IX/2 (1751-1796), 1899, p. 239.

¹¹ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, ed. 2, III, Brașov, 1995, p. 233.

¹² Nicolae Bălcescu, *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Cartea Românească (1942), p. 197 (Cartea III, cap. XXIII). Autorul adaugă: „urmașii drepți ai lui Josika până azi se țin în bună stare și treaptă, dar cu totul deosebiți de străbunul lor. Ei trădără naționalitatea română pentru a îmbrățișa pe cea maghiară și trădără și pe aceasta, dându-se cu totul în partida Casei de Austria, dușmana Ungariei” (Cartea III, cap. XXXIX, p. 219).

¹³ Prima abordare la Mikola Ladislau, *Historia Genealogico-Transsylvanica*, (Cluj), 1731; L. Kövari, *op. cit.*, p. 132; Nagy Iván, *op. cit.*, p. 358-359; Fr. Pesty, *op. cit.*, p. 470-471.

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II/5 (1552-1575), 1897, p. 463, 729; Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 73, 77, 87, 102.

¹⁵ *Ibidem*, p. 500; Fr. Pesty, *op. cit.*, I, p. 470; II, p. 287.

¹⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III (1585-1592), București, 1931, p. 210-211; Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, Budapest, 1883, p. 145.

A doua generație este reprezentată de cei șase băieți ai lui Ioan Josika. Înrudirea și vârsta acestor persoane transpare numai din documentele cu referire la Ștefan Josika. Astfel, la 15 aprilie 1584, nobilul Ștefan Josika era prezentat ca fiul lui Ioan Josika, iar la 8 februarie 1590, același Ștefan îi avea ca frați buni după tată (*carnalibus*) pe aleșii Nicolae, Francisc, George, Ladislau și Wolfgang „*similiter Josika*”¹⁷. Dacă pentru aceștia din urmă ordinea prezentării este și cea a vârstei, în schimb, locul lui Ștefan în rândul fraților săi este mai greu de precizat. Cel mai vârstnic frate pare a fi Nicolae, care a văzut lumina zilei înainte de 1554, anul nașterii lui Francisc. Astfel, la 4 mai 1595, Nicolae Josika avea peste 40 de ani, fiind căsătorit cu Judith Szerescsen (Sărăcin) care îi lăsa prin testament posesii în valoare de 1000 florini. Acest Nicolae a mai trăit ceva timp, făcându-se remarcat și în martie 1603¹⁸. Despre cei doi fii ai săi, Ioan și Ștefan, se face referire târziu, la 6 iunie 1638.

Francisc Josika, născut la 1554, a fost însurat cu Magdalena Toth¹⁹. S-a aflat în relații foarte bune cu fratele său Ștefan, dovadă că, la 1 septembrie 1598, în ziua osândirii la moarte, fostul cancelar i-a încredințat prin testament sarcina de a se îngriji de soția și de copiii săi²⁰. Francisc a rămas în atenția documentelor²¹ până în anul 1619.

George Josika este cunoscut doar din cuprinsul a două acte de donație (8 febr. 1590 și 25 august 1596)²² emise de principele Sigismund Báthori în favoarea lui Ștefan Josika și a fraților săi. Cât despre Ladislau și Wolfgang Josika, existența acestora poate fi urmărită până la 7 martie 1602, respectiv 5 septembrie 1607²³.

Am lăsat la urmă biografia lui Ștefan Josika, întrucât este cea mai documentată și interesantă. Fiul lui Ioan Josika s-a bucurat încă din adolescență de gratitudinea princiară. În aprilie 1584, el era beneficiarul unei donații de părți posesionare, iar în septembrie 1586 își perfecționa studiile la Roma, primind bani din partea familiei

¹⁷ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (=DANIC), fond *Microfilme Ungaria*, rola 871, c. 392; Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 143.

¹⁸ „A Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat Évkönyve” (=HTRTE), X, Deva, 1899, p. 82; MHH. *Scriptores*, XXIX, 1877, p. 11.

¹⁹ Fr. Pesty, *Szörényi*, I, p. 470.

²⁰ A. Veress, *op. cit.*, V (1596-1599), 1932, p. 186.

²¹ C. Feneșan, *Documente*, p. 100, 130-132; idem, *Diplome de innobilare și blazon din Banat. Secolele XVI-XVII*, Timișoara, 2007, p. 245; Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 208, 237, 239; idem, *Szörényi*, II, p. 241.

²² Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 143, 184-185.

²³ C. Feneșan, *Documente*, p. 123; idem, *Diplome*, p. 81, 245.

Báthori²⁴. Ștefan Josika s-a căsătorit cu Barbara Fuzy, văduva lui Paul Gyulai (*14 Februariei <s.a.> nuptiae Stephani Josica cum relictā Pauli Giulai*), legătură atestată explicit la 25 august 1592²⁵. În mod cert, la 8 februarie 1590, Ștefan nu devenise încă părinte, pentru că în donația princiară de atunci se preciza că dacă beneficiarul nu ar fi avut urmași, toate bunurile dăruite ar fi revenit fraților săi după tată. După un timp, Ștefan a avut bucuria de a deveni tatăl a doi băieți, Sigismund și Gabriel. Căsătoria cu Barbara Fuzy a strâns și mai mult legăturile dintre Ștefan Josika și familia Báthori. La 28 aprilie 1595 și 25 august 1597 se făcea precizarea că Barbara Fuzy era înrudită cu principele Sigismund (*consanguineam nostram*)²⁶, avantaj care a contat în alegerea lui Ștefan Josika drept cancelar al Transilvaniei. Ascensiunea spectaculoasă a românului din Caransebeș s-a încheiat brusc în aprilie 1598. Pentru a câștiga jocul politic complicat cu Habsburgii, principele Báthori și-a sacrificat cancelarul. Reținut la Satu Mare, Ștefan Josika a fost executat de imperiali²⁷ la 1 septembrie 1598.

A treia generație a familiei cuprinde șapte persoane, din care patru au fost copiii fraților Nicolae și Ștefan Josika. La 6 iunie 1638 erau menționați cei doi fii ai răposatului Nicolae Josika, anume Ioan și Ștefan²⁸. Întrucât părintele lor se născuse la jumătatea secolului anterior, cei doi frați ajunseseră și ei la o vârstă înaintată. În mod firesc, ei au rămas în atenția documentelor²⁹ doar pentru câțiva ani: Ioan până la 15 martie 1641, iar Ștefan până la 1 aprilie 1646. Este puțin probabil ca ultimul să fi trăit până la 5 mai 1662, când un (alt) Ștefan Josika a expediat o scrisoare din Sighișoara. Verii lor mai mici au fost Sigismund și Gabriel care, la cumpăna secolelor XVI–XVII, erau încă niște copii. După moartea cancelarului, văduva Barbara Fuzy s-a remăritat, pentru a treia oară, cu Sigismund de Sărmășag care a devenit părintele vitreg (*vitricus*) și protectorul băieților lui Ștefan Josika (*Sigismundo Sarmasagi in personis puerorum Sigismundi et Gabrielis, filiorum quondam Stephani Josica cancelarii*)³⁰. Urma celor doi frați se regăsește abia peste câteva decenii. La 14

²⁴ DANIC, fond *Microfilme Ungaria*, rola 871, c. 391-392; A. Veress, *Báthory István Erdélyi fejedelem és Lengyel király levelezése*, II (1576-1586), Kolozsvár, 1944, p. 342.

²⁵ Însemnarea lui I. Szamosközi, în „Történelmi Tár”, 1889, p. 33; Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 172.

²⁶ A. Veress, *Documente*, IV (1593-1595), 1932, p. 205; V, p. 87.

²⁷ *Ibidem*, V, p. 184-186 (testamentul condamnatului).

²⁸ Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 311.

²⁹ *Ibidem*, p. 330; C. Feneșan, *Documente*, p. 192.

³⁰ A. Veress, *Documente*, VI (1600-1601), 1933, p. 371 (26 mai 1601).

aprilie 1627, nobilul Sigismund Josika de Brănișca (*Braniczka*) și-a revendicat drepturile de moștenire, ocazie pentru a se menționa decesul cuplului Sigismund de Sărmășag–Barbara Fuzy³¹. Genealogiile mai vechi arată că acest Sigismund Josika a fost, din 1613, al doilea soț al Annei Báthori (1594–1636) sora principelui Gabriel Báthori. Deși datele personale ale acestui Sigismund generează suspiciuni asupra identității de persoană cu fiul cancelarului, nu se poate exclude această posibilă înrudire³². Viața lui Gabriel Josika este luminată pentru o scurtă perioadă, între 14 iunie 1634–6 noiembrie 1636. În toate actele, acest nobil se prezintă a fi *de Branisca/Branyicska*, indiciu al preferinței celor doi frați pentru reședința din Transilvania³³.

Ceilalți membri ai generației au fost Barbara, Farkas/Wolfgang și Francisc Josika. Despre Barbara se cunoaște³⁴ că a fost soția nobilului Petru Rhedei (1596–1626) și mama unei fete, Elisabeta. Farkas Josika este prezentat într-un act din 1640 ca *idős* (=mai în vârstă)³⁵, pentru a fi diferențiat de o rudă mai tânără. Aceasta din urmă apare consemnată abia la 30 august 1688, sub forma „Volphgangus Josika Junior”. Așadar, este destul de greu de stabilit la care persoană se referă cele câteva acte emise între 14 iunie 1634–25 noiembrie 1655. Cel mai probabil, soțul Caterinei Tivadar a fost Farkas Josika senior (16 sept. 1640)³⁶. Vârsta și experiența l-au îndreptățit să ocupe demnitățile de viceban sau vicecomite (1639–1647) și să meargă în solie la Istanbul (1649–1650)³⁷.

În privința lui Francisc Josika, informațiile sunt mult mai precise³⁸. Acesta este consemnat în perioada 1 iunie 1635–25 iunie 1659. În prima mărturie, el apare deja

³¹ Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 284.

³² Vezi genealogiile citate (inclusiv la <http://magyarcsaladok.freeweb.hu/nemes.htm> - *Josika de Branyicska family*) și cea a familiei Báthori din „Turul. A magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönye”, XVIII, Budapest, 1900, p. 27 și urm.

³³ Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 295-297, 304, 307; HTRTE, X, p. 87; MHH. *Török-magyarkori állam okmánytár*, I/4, Pest, 1869, p. 439.

³⁴ Informații la <http://www.familysearch.org> (search Josika) și <http://www.rhedei.net/generation.pdf>

³⁵ Fr. Pesty, *Krassó*, II/1, 1884, p. 219.

³⁶ *Ibidem*, IV, p. 322.

³⁷ *Ibidem*, p. 295-296, 306, 322; C. Feneșan, *Documente*, p. 171 (unde în același act apar ambele forme *Farkas* și *Volfgangus*); „Történelmi Tár”, 1889, p. 339, 346, 349; Magyar Országos Levéltár, P szekció, P291, *Gámán család*, 1 tétel 1536-1905, f. 81r-v.

³⁸ *Ibidem*, p. 303, 311, 328; C. Feneșan, *Documente*, p. 182-183; idem, *Diplome*, p. 196; DANIC, fond *Microfilme Ungaria*, rola 878, c. 184-185. Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae (=MCRT), XII (1658-1661), Budapest, 1887, p. 300.

căsătorit cu Ana Gârleșteanu, fiind răsplătit de principe pentru serviciile aduse încă din copilărie (*ab ineunte aetate*). În anii 1641, 1645 și 1653 a ocupat funcțiile de comite și vicecomite al comitatului Severin, iar după ocuparea Caransebeșului de către otomani, a susținut interesele refugiaților bănățeni în cadrul dietei de la Sebeș (iunie 1659). La 30 august 1688, acest „Franciscus Josika *Senior*” murise de ceva timp, dar era prezentat astfel pentru a fi diferențiat de „Franciscus Josika *junior de Karansebes*”.

Următoarea generație a familiei este reprezentată de Gabriel și Magdalena Josika. Primul și cel mai îndelung atestat sub aspect documentar este Gabriel (1640–1668), fiul lui Sigismund și nepotul vestitului cancelar Ștefan Josika. El a luat în căsătorie pe Suzana Keresztesi care i-a dăruit cinci copii³⁹. Ruda sa, Magdalena, s-a măritat cu nobilul Francisc Fiat. Din această legătură destrămată din motive naturale înainte de 1649, a rezultat o fiică, Suzana Fiat⁴⁰.

De la mijlocul secolului al XVII-lea, informațiile devin mult mai ample, astfel că în a cincea generație a familiei pot fi grupate 11 persoane. Datorită faptului că timp de trei decenii (1658–1688) comitatul Severinului s-a aflat sub ocupație otomană, acești nobili și-au trăit doar o mică parte a vieții lor în zona Banatului montan. Unii dintre ei s-au remarcat exclusiv în mediul transilvan, iar începând cu generația imediat următoare, familia Josika va deveni ardeleană în întregul ei. Din cele 11 persoane, cinci au fost copiii lui Gabriel Josika, viața lor fiind ilustrată în diplomatiile și repertoriile genealogice mai vechi. Primul născut a fost Gabriel Josika *de Branisca* menționat, la 10 februarie 1668, drept „cel tânăr”⁴¹. Acesta s-a remarcat printre notabilitățile comitatului Hunedoara (18 iulie 1685)⁴², figurând în componența Dietelor din anii 1686–1687. A fost soțul Annei Thorma *de Csicsókeresztúr* și părintele a patru copii: Gabriel, Judith, Samuel și Sigismund. Scrisorile din 1 septembrie și 27 noiembrie 1704 sunt, probabil, ultimele mărturii ale existenței sale⁴³. Surorile mai mici ale lui

³⁹ L. Kövari, *op. cit.*, p. 132; Nagy Iván, *op. cit.*, p. 358-359. Gabriel s-a născut pe la 1622, cf. <http://www.familysearch.org>. La 23 august 1659 îl însoțea pe principele Acațiu Barcsai la Ineu, cf. MCRT, XII, p. 341.

⁴⁰ Fr. Pesty, *Szörényi*, I, p. 463.

⁴¹ MHH. *Török-magyarkori*, I/6, 1870, p. 400.

⁴² *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678*, ed. Wolf Rudolf, Kolozsvár, 1993, fol. 139v în mss. (3 iun. 1672); „Történelmi Tár”, 1889, p. 249 (9 ian. 1684); MHH. *Diplomataria*, XIV (*Diplomatarium Alvinczianum*, I), Pest, 1870, p. 18 (iulie 1685).

⁴³ L. Kövari, *op. cit.*, p. 132; Nagy Iván, *op. cit.*, p. 358-359; „Történelmi Tár”, 1906, p. 408-418.

Gabriel, anume Barbara și Judith, au avut și ele o viață rostită. Barbara s-a măritat cu Ștefan Barcsai, iar Judith a avut trei căsnicii cu nobilii Gabriel Koncz, Ladislau Csáki *de Körösszegh* și Ștefan Károly⁴⁴.

Dacă existența celui de-al patrulea fiu, Sigismund, rămâne obscură, în schimb, viața mezinului Ștefan este bine ilustrată documentar. Prima însemnare care i se atribuie⁴⁵ este o scrisoare redactată în Sighișoara, la 5 mai 1662. Peste câteva decenii, Ștefan Josika s-a remarcat prin contribuțiile materiale la întreținerea trupelor imperiale pătrunse în Transilvania (iulie 1686–aprilie 1687), apoi în cadrul soliilor Dietei ardelenice (aprilie 1686, august 1687)⁴⁶. A fost căsătorit cu Anna Szalánczi. Cei trei copii ai săi, Emeric, Daniel și Ștefan, au ajuns cu toții baroni (1698). Emeric și-a luat ca soție pe Cristina Racz, iar Ștefan s-a însurat cu Elisabeta Teleki, apoi cu Cristina Măcicaș *de Szent Márton*⁴⁷.

Pe lângă cei cinci frați amintiți mai sus, mărturiile scrise evidențiază viața și faptele a încă șase persoane, mai ales în contextul demersurilor pentru recuperarea proprietăților bănățene, după înlăturarea stăpânirii otomane. Prima știre lapidară datează din 1658 și se referă la Caterina Josika, nevasta nobilului Iacob Fiat⁴⁸. Această doamnă s-a înrudit de aproape cu Mihai Josika, nobil care îl reprezenta pe amintitul Iacob Fiat în acțiunea de recuperare a bunurilor imobiliare stăpânite la Caransebeș (30 august 1688)⁴⁹. Tot atunci sunt menționați Volphgangus *junior*, Francisc *junior* și Petru Josika⁵⁰. Al doilea dintre ei figurează, la 13 ianuarie 1691, ca locuitor și jude al Curții din Deva (*udvarbiróság*)⁵¹. Petru Josika s-a implicat activ în demersurile nobilimii bănățene pentru recunoașterea vechilor privilegii (1695) și de restaurare a tradiționalei administrații comitatense (1698)⁵². Un „*Regestrum dominorum nobilium aut possessorum comitatus Zöriniensis ibidemque districtus Karansebes*” din

⁴⁴ Vezi nota 39. Barbara și Judith s-au născut pe la 1648-1650.

⁴⁵ MHH. *Török-magyarkori*, I/9, 1872, p. 420.

⁴⁶ *Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 59, 198-202, 248-249; III, 1887, p. 167 (MHH. *Diplomataria*, XIV, XXVII); C. Feneșan, *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)*, în „Revista Istorică”, VII, 1996, nr. 1-2, p. 78.

⁴⁷ Vezi nota 39. Ștefan a murit în 1696.

⁴⁸ Fr. Pesty, *Szörényi*, II, p. 241.

⁴⁹ C. Feneșan, *Caransebeșul*, p. 81.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 77, 78, 80, 83.

⁵¹ MHH. *Török-magyarkori*, I/9, p. 321.

⁵² C. Feneșan, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688-1699)*, în „Banatica”, XIV/2, 1996, p. 176, 178, 180, 199.

ultimii ani ai secolului XVII face o nouă referire la Petru Josika, apoi și la „*Franciscus quondam Csulai relictă vidua Magdalena Josika*”⁵³.

Pe lângă aspectele legate de existența fizică a membrilor familiei Josika, o altă problemă care se impune a fi cercetată este situația materială a acestor persoane. Multe dintre acestea s-au bucurat de un prestigiu social remarcabil, de o noblețe conferită și garantată de bogăția lor însemnată. Cercetarea patrimoniului imobiliar explică mai bine și raporturile stabilite de nobilii Josika cu alte neamuri ilustre din Banat și Transilvania, cu autoritățile locale și puterea centrală. Primele informații despre averea familiei sunt destul de târzii și de vagi. Actele a două delimitări de posesii (Lățcani și Buchin), realizate în iulie 1559, respectiv octombrie 1561, îi amintesc printre vecinii care au participat la hotărniciri pe Ioan, apoi pe Mathia Josika⁵⁴. Sunt dovezi indirecte ale faptului că primii membri ai familiei stăpâneau parcele de teren și părți posesionare, nu foarte extinse, în apropierea orașului Caransebeș. De altfel, Ioan Josika era prezentat ca fiind *de Karansebes*, indiciu al stăpânirii unor proprietăți și în oraș, toate acestea asigurându-i statutul de mic nobil.

În următoarele decenii, sursele istorice nu mai fac referire la aspectele patrimoniale ale familiei. În schimb, documentele anilor 1584–1597 ilustrează foarte bine ascensiunea fulminantă a românului Ștefan Josika și extinderea spectaculoasă a posesiunilor familiale. Viitorul cancelar s-a făcut remarcat la Curtea princiară pe când Sigismund Báthori era încă un copil. Prima recompensă datează din 15 aprilie 1584 și s-a concretizat în donarea unor părți din posesiile Cuptoare, Globurău și Mehadica. După cinci ani, proprietarul celor trei sate a murit fără a lăsa urmași, situație care i-a permis „alesului” (*egregius*) Josika să obțină, tot printr-o donație princiară (26 martie 1589), stăpânirea deplină a celor trei moșii⁵⁵. Tot pe atunci, nobilul bănățean era răsplătit de Báthori cu o casă de piatră în interiorul zidurilor orașului Alba Iulia⁵⁶. Șirul donațiilor consistente începe la 8 februarie 1590, când Sigismund Báthori i-a donat postelnicului său (*cubiculary nostri*) Ștefan Josika, castelul Jdioara⁵⁷ cu întreg armamentul, târgul omonim cu toate casele și curțile nobiliare, împreună cu trei posesii

⁵³ Idem, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Tibiscum”, VII, 1988, p. 223, d. XXIV.

⁵⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II/5, p. 463, 500.

⁵⁵ DANIC, fond *Microfilme Ungaria*, r. 871, c. 391-392; r. 872, c. 80-81.

⁵⁶ *Ibidem*, r. 872, c. 9-10: „*donatio egregy Stephani Josika super domo Albeni*”.

⁵⁷ Fr. Pesty, *Krassö*, II/2, 1884, p. 306-318; Ligia Boldea, *Asupra avatarurilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548-1658*, în „Analele Banatului”, S.N., *Arheologie-Istorie*, XIV/2, 2006, p. 43-64. Posesiile au fost donate împreună cu tot dreptul regal.

învecinate. Dacă Ștefan nu ar fi avut urmași, tot acest patrimoniu revenea de drept celor cinci frați ai săi. Această danie a provocat o serie de contestări din partea unor nobili din familiile Măcicaș, Tivadar, Toth și Vaida, care stăpâneau acolo case, mori și terenuri (16–30 martie 1590)⁵⁸. Ștefan Josika a avut însă abilitatea de a aplană acest conflict, reușind ca pe unii nobili să-i convingă să cedeze bunurile lor, iar pe alții (din familiile Duma, Măcicaș și Vaida) să accepte renunțarea la stăpânirile proprii în schimbul unor compensații materiale și bănești sau a dreptului de uzufruct (3 mai–22 octombrie 1590)⁵⁹. Doi ani mai târziu (25 august 1592), Ștefan Josika și soția sa, Barbara Fuzy, primeau castelul Brănișca alături de 12 părți posesionare și sate pustii din comitatul Aradului. Brănișca va deveni reședința preferată⁶⁰ pentru generațiile următoare ale familiei, numele său fiind atașat la patronimic. Noul nume, *Josika de Brănișca*, a mascat în timp (secolele XVIII–XIX) originea bănățeană a familiei.

Cele mai ample donații datează din anul 1596 și au avut ca obiect târguri, castele și posesii aflate în banatul Caransebeșului și Lugojului, apoi în zona Făgetului și Hunedoarei, majoritatea fiind recuperate de armatele creștine de la otomani (*a tyrannide Turcica armis nostris recepimus*)⁶¹. Printre cele mai importante posesiuni dăruite se aflau târgurile Bujorul și Căvăran, castelul Marginea și pertinența Fârdea. De milostivirea princiară au beneficiat atunci, în egală măsură, cancelarul Ștefan Josika și cei cinci frați ai săi. Decizia principelui ca „*totalem et integrum oppidum nostrum Karani in Caransebesiensi ac totalem similiter possessionem Olahsagh in Lugasiensi districtibus et comitatu Szeoreniensi existentem*” să fie atașate domeniului cetății Jdioara, în fapt să fie donate cancelarului Ștefan Josika, s-a lovit de împotrivirea localnicilor. Aceștia au invocat vechile privilegii ale târgului, reconfirmate de același Sigismund Báthori la 19 februarie 1590. Suspendarea drepturilor a fost justificată de principe prin starea de război existentă atunci și prin poziția târgului, foarte aproape de linia frontului antiotoman (11 sept. 1597)⁶².

În acești ani fericiți pentru familie, patrimoniul imobiliar s-a lărgit și prin alte modalități. La 4 mai 1595, Nicolae Josika a primit prin testament de la soția sa,

⁵⁸ *Ibidem*, IV, p. 144-146.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 153, 154, 157, 167.

⁶⁰ Castelul Brănișca, extins și reamenajat, există și astăzi, fiind declarat clădire de patrimoniu (în Repertoriul Arheologic Național, cod RAN 88 555.02).

⁶¹ Fr. Pesty, *Krasső*, IV, p. 188.

⁶² *Ibidem*, p. 184-185; C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj Napoca”, XX, 1977, p. 309-311.

Judith Sărăcin, șase posesii întregi și câteva părți posesionare în alte patru sate, toate prețuite la 1000 de florini. Peste doi ani (25 august 1597), Sigismund Báthori își arăta mărinimia față de Barbara Fuzy, ruda sa (*consanguineam nostram*) și nevasta influentului cancelar Josika, dăruindu-i un castel cu nouă sate în comitatul Turda⁶³. Pe lângă aceste donații consemnate explicit în cuprinsul diplomelor princiare, există și alte surse, directe sau aluzive, care arată că stăpânirile nobililor Josika erau mult mai întinse. De exemplu, la 11 martie 1590, familiile Josika, Simon și Vaida erau implicate într-un litigiu cu familia Măcicaș pentru averea din comitatul Hunedoara⁶⁴. Astfel, cu mulți ani înainte de a le fi atestate posesiunile hunedorene, nobilii Josika dețineau terenuri sau măcar aveau pretenții de stăpânire în amintitul comitat. De asemenea, la 28 mai 1597, se arată că „alesul Francisc Josika din Caransebeș a dobândit de la același domn principe al nostru <S. Báthori>, pentru sine și pentru toți urmașii săi, moșia *Zpenczwracz*, spre paguba și dauna și încălcarea vădită a dreptului de moștenire a celor care au făcut întâmpinarea”⁶⁵. Prin demersul său, Francisc Josika a profitat de oportunitatea achiziționării unei posesii recent eliberate de sub stăpânirea otomană, folosindu-se, cel mai probabil, de influența fratelui său și de unele drepturi de moștenire. Stăpânirile familiale pot fi urmărite și în alte sate, unde nobilii Josika aveau iobagi sau slujitori⁶⁶ și unde erau înregistrați cu un număr variabil de porți fiscale⁶⁷. În plus, la cumpăna secolelor XVI–XVII, nobilii Josika stăpâneau case și gospodării în orașele Alba Iulia și Caransebeș.

Căderea în dizgrație și apoi executarea fostului cancelar au fost însoțite de confiscarea tuturor bunurilor care îi fuseseră acordate (*omnia eius bona, res mancipi, praedia, possessiones, arces, latifundia in fiscum sunt redacta*)⁶⁸. La 1 septembrie

⁶³ A. Veress, *Documente*, V, p. 87.

⁶⁴ *Ibidem*, III, p. 210-211, nr. 139.

⁶⁵ C. Feneșan, *Documente*, p. 100.

⁶⁶ „*Petro Ztephan iudice, Ioanne Vlad in Valepaie*” (3 febr. 1597); „*providis et ignobilibus Nicolao Blidar, Joanne Mathe, Petro Duma et Lazar Zente Francisci Josica de Caransebes in Olakerujcza*” (24 iulie 1597); „*providis et ignobilibus Georgio Lancha in Dragumarest, Petro Koia dicti Ladislai Josica de Caransebes in Hegeries*” (7 mart. 1602); „*providis et ignobilis Petrus Zimul Francisci Josika in Tinkova*” (7 mart. 1603), cf. Fr. Pesty, *Krassö*, IV, p. 193, 208, 210; C. Feneșan, *Documente*, p. 123; A. Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, II, Budapeșt, 1914, p. 187, nr. 1216.

⁶⁷ Fr. Pesty, *Szörényi*, II, p. 287; idem, *Krassö*, II/2, p. 93.

⁶⁸ Szamosközi, în MHH. *Scriptores*, XXVIII, p. 26-27. MCRT, IV (1597-1601), 1878, p. 166: „*Jozika habuit in Dewa 40 millia nummum aureorum, quae princeps secum abstulit*” (raport din 16 apr. 1598).

1599, majoritatea posesiilor primite de Ștefan Josika în 1590 și 1596 au fost date de cardinalul Andrei Báthori lui Sigismund Sarmasagi de Sărmășag⁶⁹. Acest nobil a devenit soțul văduvei lui Ștefan Josika și protectorul copiilor celui condamnat. A apărut astfel o nesperată oportunitate ca posesiile fostului cancelar să rămână în cadrul familiei Josika. La 15 noiembrie 1607, Sigismund Sarmasagi a zălogit cetatea Jdioara cu satele ei, precum și posesiile hunedorene lui Paul Keresztessi pentru suma de 1000 florini, pentru o perioadă de 12 ani⁷⁰. Două decenii mai târziu (14–20 aprilie 1627), Sigismund Josika a reintrat în stăpânirea cetății părintești (*castrum suum paternum*) și a celorlalte posesiuni, returnând suma împrumutată de tatăl său vitreg⁷¹. Practic, prin acest demers, a fost anulată confiscarea din 1598, familia Josika reintrând în stăpânirea majorității moșiilor donate fostului cancelar. Au fost pierdute satele din zona Făgetului, reluate de otomani în primii ani ai secolului XVII, dar și târgul Căvăran cu posesia Oloșag, ambele devenite bunuri fiscale⁷² ale principatului ardelean. Pierderea amintitului târg a fost întrucâtva compensată prin acordarea tuturor părților posesionare de la Prisaca (sat învecinat cu Căvăranul), rămasă de pe urma nobilului Ladislau Gârleșteanu, decedat fără urmași (1 iunie 1635). Prin această donație, principele George Rákóczi I a dorit să răsplătească, la intervenția banului Paul Nagy de Deva, credința îndelungată și serviciile merituose ale nobilului Francisc Josika de Caransebeș⁷³. Peste câțiva ani (6 iunie 1638), același nobil împreună cu frații Ioan și Ștefan Josika s-au îngrijit ca fiscal să nu preia părțile posesionare de la Tincova (lângă Jdioara) rămasă de la Gaspar Duma, stins din viață fără posteritate⁷⁴.

Dintre toate posesiunile familiale de până la 1700, cetatea Jdioara este cea mai bine cunoscută sub aspect documentar, fiind o stăpânire la care nobilii Josika au ținut foarte mult. Imediat după ce a reușit să reintre în posesia cetății, Sigismund Josika a zălogit-o din nou (16 august 1627), împreună cu satele și iobagii lor (29 în Jdioara și 16 la *Zederyes*), lui Iacob Restys *de Ragusio*, pentru 1400 de florini. În cei șase ani cât ar fi durat zălogul, posesorul și-a propus să facă amenajări de 200 florini și să colonizeze locul, plătind lui Sigismund Josika câte 16 florini de fiecare persoană⁷⁵. La expirarea perioadei, cetatea a ajuns în stăpânirea puternicului nobil

⁶⁹ Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 225-228.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 241-246 și 259-263 (introducerea în posesie din 23 mai 1609).

⁷¹ *Ibidem*, p. 284-285.

⁷² MCRT, XI (1649-1658), 1886, p. 110.

⁷³ Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 303-304.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 311.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 287.

Sigismund Fiat de Armeniș care a creat familiei Josika numeroase neplăceri: nu a plătit integral prețul zălogului, a luat din cetate arme și veșminte, iar în final, s-a dezinteresat de aceasta. Din aceste motive, principele l-a somat, în câteva rânduri, să achite zălogul, să predea castelul după primirea banilor, apoi să restituie bunurile ridicate din cetate (14 iunie 1634–16 martie 1636). În aceste condiții, pare firesc refuzul lui Sigismund Fiat față de rugămintea lui Gabriel Josika, nobil și locuitor la Brănișca, de a avea grijă pentru un timp de cetate (29 iunie 1636)⁷⁶. Ocuparea Banatului montan de către otomani, în septembrie 1658, a constituit o grea lovitură pentru familia Josika, în general pentru toată elita nobiliară, care a fost nevoită să se retragă pe posesiunile din Transilvania. În Dieta de la Sebeș (24 mai–25 iunie 1659) se arăta că prin ocupația otomană, Gabriel Josika nu își mai putea întreține din resurse proprii moșia Jdioara, fiind obligat să sisteze plata garnizoanei locale. Astfel, Dieta a hotărât ca până când principele i-ar fi putut dona o altă moșie în locul Jdioarei, nobilul Josika să primească anual 2000 de bolovani de sare extrași din ocnele ardelenene⁷⁷.

Evoluția favorabilă a războiului austro-otoman, după asediul Vienei, a dat oarecare speranțe nobililor Josika pentru recuperarea posesiunilor bănățene. În iulie 1686, Gabriel și Ștefan Josika au contribuit cu 100 câble săsești la întreținerea trupelor imperiale, la care s-a adăugat suma de 300 florini oferită de ultimul, la 11 aprilie 1687⁷⁸. Eliberarea Banatului de munte a deschis seria demersurilor nobilimii bănățene pentru recunoașterea vechilor drepturi de proprietate și privilegii de către Casa de Austria. La 30 august 1688, Francisc Josika era membru în comisia de recenzare a bunurilor imobiliare din Caransebeș, revendicate de orășenii veniți din refugiu. Printre aceste proprietăți se aflau și casele, grădinile și morile familiei Josika⁷⁹. Autoritățile habsburgice nu au recunoscut însă niciun drept sau titlu anterior venirii lor, ci doar principiul *uti possidetis*, ceea ce a produs dezamăgirea și protestul elitelor bănățene. La 24 ianuarie 1693, generalul Frederic Veterani a emis o adeverință în favoarea lui Gabriel Josika și a familiei sale prin care i se recunoșteau devotamentul, statornicia, dibăcia și inteligența dovedite cu ocazia slujbelor făcute taberei imperiale (*meritis, fidelitate, constantia, industria et sagacitate miranda in promovendis servitiis Caesareis* ...). Pentru aceste calități, Gabriel a primit cetatea Jdioara ca posesie

⁷⁶ *Ibidem*, p. 293-307.

⁷⁷ MCRT, XII, p. 309.

⁷⁸ MHH. *Diplomataria*, XIV, p. 59; XXVII, p. 167.

⁷⁹ C. Feneșan, *Caransebeșul*, p. 77-78, 80-81, 83.

(*dictae arcis Sidovar possessio conferatur*), având drept de uzufruct și asupra satelor care țineau de fortificație, până când Camera Aulică i-ar fi recunoscut stăpânirea⁸⁰. Având aceste referințe, la 18 aprilie 1697, Gabriel Josika i-a cerut împăratului Leopold I să-i confirme proprietatea, pentru el și urmașii săi, asupra cetății Jdioara cu pertinențele sale care fuseseră bun strămoșesc (*cum cunctis appertinentiis suis castellum Sidovar, aviticum familiae nostrae bonum*)⁸¹. În paralel, nobilii Petru și Emeric Josika figurează printre coautorii unor memorii și rapoarte adresate autorităților imperiale, pentru recunoașterea vechilor privilegii și restabilirea administrației comitatense tradiționale (1695, 1698)⁸². Mersul evenimentelor și poziția noilor autorități au făcut ca toate aceste doleanțe să rămână iluzorii.

O contribuție însemnată la clădirea și menținerea prestigiului social al familiei au adus-o demnitățile și funcțiile deținute la nivelul comitatului Severin și al principatului transilvan. Indiscutabil, cea mai strălucitoare carieră a avut-o Ștefan Josika, singurul român care, la sfârșitul secolului al XVI-lea, a reușit să ajungă pe treptele înalte ale ierarhiei Principatului. Ascensiunea acestui nobil poate fi urmărită de la 22 decembrie 1585, când îndeplinea funcția de secretar al cancelariei princiare. Încrederea și prețuirea arătată de principe se reflectă apoi în demnitatea de postelnic (*cubicularius, maestro di Camera*) pe care a deținut-o între 1589–1592. Ștefan Josika a dovedit și calități diplomatice, dovadă că în noiembrie 1591–martie 1592 a fost trimis în solie la Marele Duce al Toscanei, Ferdinand I, apoi la Papa Clement VIII⁸³. Bănățeanul a fost cancelar al Transilvaniei între 1594–1598, o perioadă extrem de agitată sub raport politic și militar, care i-a solicitat întreaga abilitate și experiență. În linii mari, politica lui Josika a urmărit evitarea a două perspective periculoase pentru libertatea principatului: o invazie otomană sau preluarea puterii de către Habsburgi. Totodată, a căutat să suplinească lipsa de experiență și nestatornicia tânărului principe Báthori, carențe deloc potrivite în situația politică de atunci. Nu trebuie ignorată nici tentația,

⁸⁰ „Magyar Történelmi Társ”, XIX, Budapest, 1874, p. 220-221, nr. X.

⁸¹ *Ibidem*, p. 223-224, nr. XIII.

⁸² C. Feneșan, *Stăpâni*, p. 176, 178, 180; *idem*, *Comitatul*, p. 211, 219, 222, nr. IX, XX, XXIII.

⁸³ A. Veress, *Documente*, III, p. 280-281: “*L’ambasciator di Transilvania, che andato a Fiorenza per negotio, come si vede de matrimonio del suo principe con la nipote del gran duca ...*”. Josika venise la Florența pe 8 febr. de unde a plecat la Pisa și Roma. El a înmănat papei scrisorile lui Andrei Bathori, primind altele pentru frații Bathori. La 4 martie, Josika a fost investit cavaler de Sf. Părinte.

firească „de mărire, de putere, de fapte mari și lăudate”⁸⁴. Așa s-a creat opinia că Ștefan Josika este „atotputernic” și „într-atâta conduce totul și trece totul prin mâna sa, încât se murmură în popor că el a vrăjit pe principe, fiind trecută autoritatea lui peste orice ordine”⁸⁵. Această impresie a fost alimentată, în 1596–1597, de cumularea demnității de cancelar cu funcțiile de consilier și mare căpitan al Curții. Pentru a slăbi pericolul otoman, Ștefan Josika a întreprins demersuri variate. Există indicii că el a contribuit din umbră la înlăturarea lui Aron Tiranul din Moldova și instalarea lui Ștefan Răzvan ca domn (aprilie 1595)⁸⁶. În vara anului 1595, trupele ardelene și bănățene au obținut importante succese împotriva otomanilor, care sunt pandantul strălucitei victorii a muntenilor la Călugăreni. De acum, Mihai Viteazul a devenit un important sprijin pentru cancelarul Josika, ambii fiind legați prin aversiunea față de otomani și de Ieremia Movilă, noul domn al Moldovei. Vizita lui Mihai Viteazul la Alba Iulia (29 decembrie 1596–7 ianuarie 1597) a fost cea mai bună ocazie pentru cei doi oameni de stat să se cunoască și să stabilească ce aveau de făcut⁸⁷. La scurt timp, cancelarul Josika l-a însoțit pe principele Báthori la Praga (17 februarie–7 martie 1597), unde au fost purtate negocieri cu Habsburgii. După revenirea de la Praga, Sigismund Báthori și-a accentuat criza psihică, astfel că Ștefan Josika „*governa assolutamente il tutto*”⁸⁸. În momentul de apogeu al carierei sale, cancelarul a urmărit o împăcare cu otomanii și preluarea tronului Transilvaniei pentru a nu fi ocupat de vreun Habsburg. Primul obiectiv a fost camuflat prin faptul că între 17 octombrie–27 noiembrie 1597, Ștefan Josika a condus oștile care asediau Timișoara stăpânită de otomani⁸⁹. Al doilea țel, de a deveni principe, a fost mai pregnant, fiind remarcat deopotrivă de István Szamosközi (care avea aceeași ambiție), de Mihai Viteazul și de imperiali⁹⁰. În final, Ștefan Josika a fost victima duplicității și nestatorniciei principelui. Pe de o parte, Sigismund Báthori și-a învinuit cancelarul că a împiedicat fără știrea lui venirea comisarilor imperiali pentru preluarea puterii, iar pe de altă parte, s-a eschivat în fața

⁸⁴ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 197 (Cartea III, cap. XXIII).

⁸⁵ Remarca lui Giuseppe Pisculo (1595), în *Călători*, III, p. 632.

⁸⁶ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, III. *Studii cu privire la Mihai Viteazul (1593-1601)*, București, 1997, p. 194-195.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 194.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 182, 187.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 207; Ioan Hațegan, *Cronologia Banatului*, II/2 (*Vilayetul de Timișoara. Repere cronologice, selecție de texte și date*), Timișoara, 2005, Anul 1597.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 188-189; N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 198: „pe Bathori îl încuraja în hotărârea de a părăsi tronul, dar îi zicea să nu-l lase pe mâna nemților, ci a i-l da lui”.

nobililor de a-l salva pe Josika, motivând că acesta era în puterea Habsburgilor cărora le-a dat țara și autoritatea de a face dreptate⁹¹. Închis la Satu Mare, fostul cancelar a fost judecat de imperiali „pentru vina de a fi umblat după Principat” și apoi executat⁹².

În secolul al XVII-lea, nobilii Josika s-au făcut remarcați la Curte prin diverse servicii de mare răspundere. Un Farkas Josika a fost cooptat în ambasada trimisă la Istanbul, de unde expedia diverse rapoarte principelui George Rákóczi II (dec. 1649–mai 1650). Peste ani (1686–1688), Gabriel și Ștefan Josika junior au fost delegați în Dietele ardeleni⁹³. În acest răstimp, fiecare dintre ei a îndeplinit și câteva misiuni diplomatice. Ștefan a început corespondența cu serdarul Ahmed Pașa din Seghedin, primind instrucțiuni pentru cele ce avea să negocieze cu demnitarul otoman (28 mai–16 iunie 1686)⁹⁴. Gabriel a fost desemnat „*legatus Hungarorum Transsilvaniensium*” la Poartă, itinerariul său fiind cunoscut din corespondența expedită: Vârșeț (15 sept.) – Sofia (13 oct.) – Istanbul (20 nov.–9 dec. 1687)⁹⁵. Indiscutabil, misiunea ambasadei din care făcea parte a fost importantă, pentru că tocmai în acea perioadă stăpânirea habsburgică s-a substituit efectiv *cum timore et cum amore* celei otomane. Gabriel Josika a ocupat și alte demnități importante: judecător (*itélőmester*) și unul din președinții (*ülnökeinek*) Tablei regești (1690–1694), apoi socotitor de impozite (*stationalis inspector*) al scaunului Arieș.⁹⁶

Membrii familiei s-au remarcat și în funcțiile de la nivelul comitatului Severin și districtului Caransebeș: viceban, comite, vicecomite, castelan și jude al nobililor. În postura de oficiali, nobilii Josika au îndeplinit sarcini diverse: au adevărit tranzacții imobiliare (cedarea „sfertului fetei”: 1588, schimburi: 1641), opreliști (1641)⁹⁷ și

⁹¹ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 203, 205 (Cartea III, cap. XXVII și XXIX). În testamentul său, Josika îl iartă pe S. Bathori „care m-a robît pentru slujba mea cinstită”.

⁹² *Călători*, III, p. 323 (citatul); Szamosközi, în MHH. *Scriptores*, XXVIII, p. 26: „*vitam supplicio finii*”; diata lui Josika „care trebuie să mor astăzi, 1 septembrie 1598, din porunca M.S. Împăratului roman, fără lege și împotriva libertății țării”, la A. Veress, *Documente*, V, p. 184-186.

⁹³ Gabriel Josika figurează printre *Domini magnates* participanți la Dieta de la Iernut (26 iulie 1686), MCRT, XIX, (1686-1688), 1896, p. 184.

⁹⁴ MHH. *Diplomataria*, XIV, p. 198-202, 248-249.

⁹⁵ MHH. *Török-magyarkori*, I/9, p. 266, 271, 281; „Magyar Történelmi Tár”, XIX, p. 216-217; Hurmuzaki, *Documente*, V/1, p. 146, 546.

⁹⁶ Zsolt Trócsányi, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Budapest, 1988, p. 270-271, 472.

⁹⁷ C. Feneșan, *Documente*, p. 172.

declarații în procese (1589–1590), iar la porunca princiară, au muștră nobilii abuzivi (1612), au cercetat și rezolvat tulburări de posesie (1636). Familia Josika a dat și trei primari caransebeșeni, atestați cu ocazia verificării fondurilor orașului (1594) sau a eliberării unor adeverințe (1597, 1604).

Persoanele din familie s-au implicat în viața societății locale și prin alte forme. La 6 iunie 1599, Francisc Josika a participat la redactarea testamentului Elisabetei Simon, iar în martie 1603, alături de Nicolae Josika și de alți nobili, el s-a opus predării orașului Caransebeș în fața trupelor lui Moise Szekély. Peste ani, la 25 noiembrie 1655, în casa lui Farkas Josika din Caransebeș s-au consemnat depozițiile a 59 de martori cu privire la drepturile de stăpânire a unor particulari⁹⁸.

În paralel, familia s-a afirmat și în regiunea Hunedoarei, unde deținea numeroase proprietăți. În iulie 1685, Gabriel Josika se număra printre fruntașii comitatului⁹⁹, iar la Deva, ruda sa, Francisc, a ocupat funcția de jude al Curții (1691). De la aceste demnități a pornit un *cursus honorum* remarcabil, care a asigurat familiei o poziție privilegiată în secolele următoare.

Aspectele confesionale și culturale rămân destul de obscure. Dintr-o scrisoare a regelui Ștefan Báthori către vărul său Andrei (sept. 1586) reiese că Ștefan Josika și Francisc Forgach studiau la Roma, motiv pentru care urmau să primească 300 de ducăți. Acest aspect transpare și din câteva însemnări ale iezuiților (1589), care îl arată pe Josika „*scolare di collegio Romano*” și „*buono catholico*”¹⁰⁰. Bănățeanul a participat alături de principele Báthori la furtunoasa Dietă de la Mediaș (8–23 dec. 1588), unde s-a hotărât alungarea iezuiților¹⁰¹. A fost și persoana de încredere a cardinalului Andrei Báthori, pe care l-a slujit încă de tânăr¹⁰². Pentru credința sa,

⁹⁸ Fr. Pesty, *Krasső*, IV, p. 224-225 (1599); Szamosközi, în MHH. *Scriptores*, XXIX, p. 11 (1603); Magyar Országos Levéltár, P291: *Gámán család*, 1 tétel, f. 80-81 (1655).

⁹⁹ MHH. *Diplomataria*, XIV (*Diplomatarium Alvinczianum*, I), p. 18.

¹⁰⁰ A. Veress, *Báthory István*, II, p. 342. Monumenta Antiqua Hungariae, III, p. 411.

¹⁰¹ MCRT, III (1576-1596), 1877, p. 83.

¹⁰² Josika a fost în serviciul personal al cardinalului încă din 1582, cf. A. Veress, *Documente*, IV, p. 205, n. 1. Într-un „*Memoriale pro Cardinale Batthoreo*” din 1591 s-a cerut ca „*senior convocatis doctioribus jus dicat, appellatio in magnis casibus detur ad Cardinalem. Transmissio fiat per Josikam ad quem omnia deferentur*”. La 5 aprilie 1592, cardinalul Bathori a hotărât „*ad Stephanum Josikam recurat, si auctoritate Principis Illust. opus habuerit, eidemque literas ad nos, et appellationes in gravissimo casu, processusque juridicos tradat, ad nos mittendos*”, cf. Veszely Károly, *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, I, Kolozsvárt, 1860, p. 303, 305.

Josika a fost investit cavaler de papa Clement VIII (4 martie 1592)¹⁰³. Bănăţeanul a continuat corespondenţa cu Sf. Părinte căruia i s-a declarat supus servitor (9 iulie 1592)¹⁰⁴. Sunt dovezi suficiente, pentru a certifica ataşamentul lui Ştefan Josika (implicit şi al rudelor sale apropiate: tată, copii, fraţi) faţă de confesiunea catolică. Peste un secol, Gabriel Josika a fost printre ultimii membri ai familiei care mărturisea această credinţă¹⁰⁵. Pe parcursul secolului al XVII-lea, cel mai probabil în deceniile când familia s-a retras pe posesiunile hunedorene datorită ocupaţiei otomane a Banatului, nobilii Josika s-au orientat către curente reformate. Convertirea a fost destul de amplă, deoarece după anul 1700, familia Josika putea fi enumerată printre neamurile de magnaţi care aderaseră la Biserica reformată¹⁰⁶.

Din coroborarea informaţiilor prezentate anterior reiese că Ştefan Josika a fost o persoană foarte instruită, care utiliza fluent limbile latină, maghiară, română, posibil şi italiană. A trăit mulţi ani într-un mediu cultural rafinat, cunoscând valorile Renaşterii în centre ca Roma, Florenţa, Pisa şi Praga. Totodată, s-a adaptat unei lumi în care eticheta şi manierele alese ascundeau intrigi periculoase. De o educaţie aleasă au beneficiat şi urmaşii săi, aceasta fiind dovedită cu ocazia soliilor la Istanbul, sau a îndeplinirii diverselor probleme administrative, în cursul cărora numeroase acte erau redactate şi semnate *manu propria*¹⁰⁷. În plus, administrarea eficientă a vastelor proprietăţi şi apărarea drepturilor au impus nobililor Josika să-şi însuşească cunoştinţe solide de gramatică, matematică, drept, chiar şi de retorică.

Intrată târziu în rândurile elitei nobiliare bănăţene, familia românească Iojić/Josika a avut o ascensiune rapidă la nivelul comitatului Severin şi al principatului Transilvaniei. La clădirea acestei prestanţe au contribuit averea, funcţiile, alianţele matrimoniale cu alte neamuri nobile şi abilitatea membrilor familiei. După cucerirea otomană a Banatului montan, nobilii Josika s-au stabilit în comitatul Hunedoara unde

¹⁰³ A. Veress, *Documente*, III, p. 280-281: "L'ambasciator di Transilvania venne qui gir pochi giorni per le poste, per basciar i piedi al Papa, dal quale fu martedè creato Cavaliere, alla presenza di buon numero di Cardinali chiamati dalla Santità Sua per honorarlo".

¹⁰⁴ Misiva a fost redactată în Alba Iulia, după reîntoarcerea din călătoria prin Italia, cf. DANIC, fond *Microfilme Vatican*, r. 79, c. 288 (original la Archivio Segreto Vaticano, *Fondo Borghese*, serie III, vol. 124B, p. 18).

¹⁰⁵ Zsolt Trócsányi, *Habsburg-politika*, p. 270-271.

¹⁰⁶ Petrus Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, II, Lugduni Batavorum, 1890, p. 267.

¹⁰⁷ O semnătură a cancelarului Ştefan Josika este reprodusă în facsimil la C. Feneşan, *Documente* (doc. 33, din 10 sept. 1596).

aveau numeroase posesiuni¹⁰⁸. De acum, familia își pierde caracterul românesc, dar rămâne cu un statut privilegiat, dovadă că la 1687 și 1697 aceasta figurează în topul neamurilor ardeleni ilustre: Kémény, Bethlen, Teleki, Banffy, Haller, Kornis, Barcsai, Kendefi, Rhedei, Măcicaș¹⁰⁹. În secolele următoare, familia a dat Transilvaniei și alte personalități, precum Ioan Josika (președintele guvernului între 1822–1834) și Samuel Josika (cancelar aulic la 1844–1848), dovedind astfel o remarcabilă longevitate și vitalitate.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Ștefan Josika', with a stylized flourish below it.

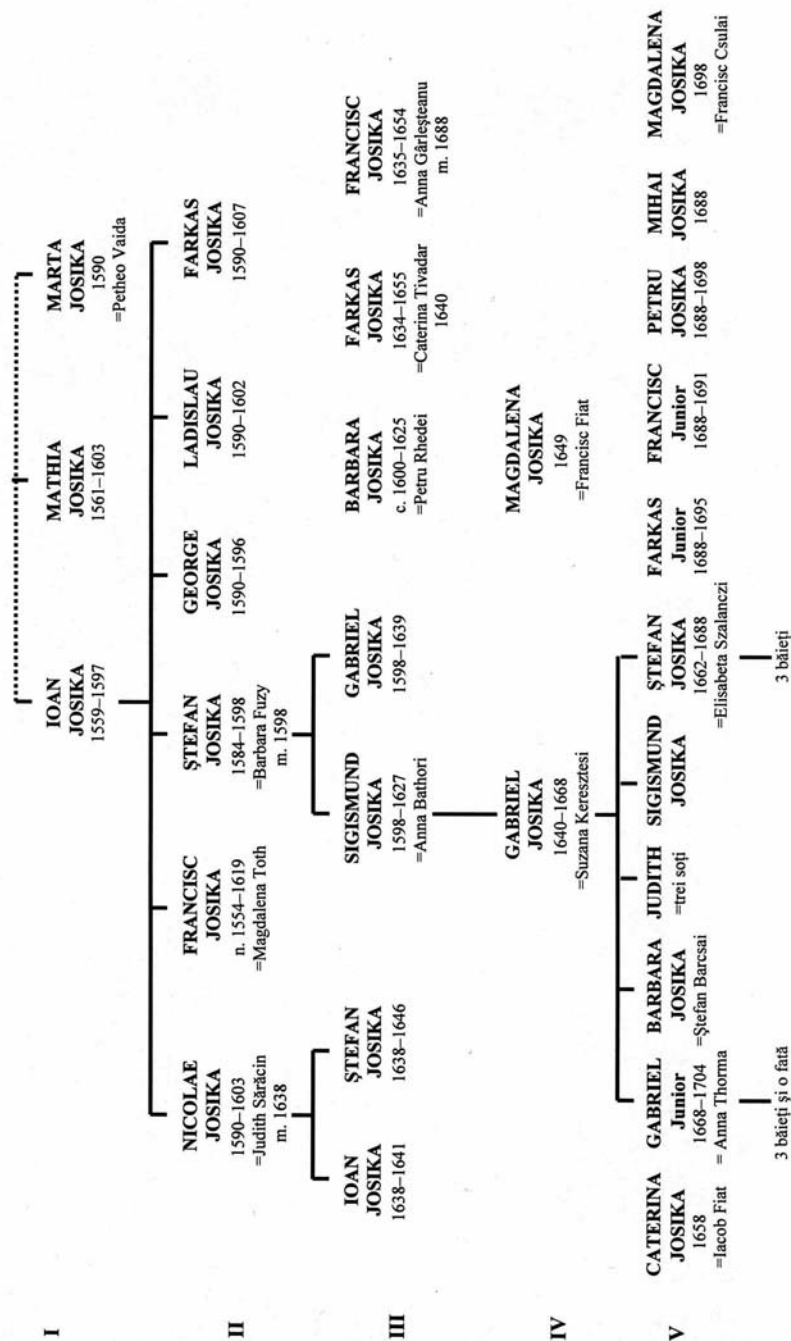
Semnătura cancelarului Ștefan Josika

¹⁰⁸ Pentru stăpânirile hunedorene ale familiei la 1792, v. Koncz József, *Benkő József Hunyadmegyéről*, în HTRTE, XII, 1901, p. 67-69.

¹⁰⁹ MCRT, XIX p. 181; Hurmuzaki, *Documente*, V/1, p. 483.

FAMILIA JOSIKA ÎN SECOLELE XVI – XVII

Generații



**PATRIMONIUL IMOBILIAR AL FAMILIEI
ÎN SECOLELE XVI – XVII**

I. Posesii și părți posesionare

a) districtul Caransebeș

Așezările dispărute sunt însemnate cu asterisc.

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
1	Sidomerfalva*	8 februarie 1590	Ștefan Josika	Donat de principele S. Báthori pentru servicii credincioase.
2	Zederies*			(Pesty, <i>Krassó</i> , IV, p. 142-144).
3	Nădrag-Lugoj			
4	Valeapai	3 febr. 1597	Nicolae Josika	Avea câțiva slujitori în sat. (<i>Ibidem</i> , p. 193).
5	Ezeriș	7 martie 1602	Ladislau Josika	Avea câte un slujitor în fiecare sat.
6	Dragomirești			(C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 123).
7	Tincova	7 martie 1603	Francisc Josika	Avea un slujitor în sat. (A. Veress, <i>Epistolae</i> , II, p. 187).
8	Crâjma/Măgura	1603	Mathias Josika	Conscripția fiscală îl arată stăpânind în primul sat patru porți, iar în al doilea o poartă.
9	Valea Boului			(Pesty, <i>Szörényi</i> , II, p. 287; idem, <i>Krassó</i> , II/2, p. 93).
10	Prisaca	1 iunie 1635	Francisc Josika cu soția sa și alte trei femei nobile	Donată de principele George Rákóczi I pentru merite deosebite. (Idem, <i>Krassó</i> , IV, p. 303-304).
11	Othalom*	1640	Farkas Josika	Deja stăpânită. (Idem, <i>Szörényi</i> , II, p. 434).
12	Cseresnyefalva*	25 noiembrie 1655	Farkas Josika	Avea trei iobagi în sat. (MOL, P 291 <i>Gámán család</i> , 1 tétel 1536-1905, f. 81 r-v).

b) districtul Mehadia

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
13	Cuptoare	15 aprilie 1584,	Ștefan Josika	Inițial, obiect al donației au fost doar părți posesionare. În 1589, după moartea fără urmași a fostului proprietar, Josika a primit satele în întregul lor.
14	Globurău	26 martie 1589		(DANIC, <i>Microfilme Ungaria</i> , r. 871, c. 391-392; r. 872, c. 80-81).
15	Mehadica			
16	Bala*			

c) districtul Lugoj

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
17	Oloșag	25 august 1596	Ștefan Josika și frații săi	Donată împreună cu târgul Caran de principele S. Báthori. (Pesty, <i>Krassó</i> , IV, p. 184-185).

d) districtul Caraș

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
18	Zpenczwracz*	28 mai 1597	Francisc Josika	Stăpânirea acestei moșii, alături de alți membri din familiile Bucur, Kastrucz și Peica, a fost contestată de nobilii din neamurile Fiat, Peica și Vaida. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 100).
19 20	Srediștea Mare și Mică	22 decembrie 1597	Ioan Josika	Avea câțiva slujitori în satele aflate azi în Serbia. (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 210).

e) districtul Bujor

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43	Târgul Bujorul Săceni-Făget Kitest* Ungurest* Beya* Sudriaș-Făget Kaperlo* Dayest* Zighet* Jupani-Făget Surdcul Mic Pogănești-Făget Serpest* Fagiaczcel* Jupânești-Făget Klachowa* Susani-Făget Stoicești Zpyn* Kerle* Hersest*, Balozina* Bucovăț-Făget	23 decembrie 1596	Ștefan Josika și cei cinci frați ai săi	Introduși în stăpânirea târgului, a 17 posesii și a 5 predii, toate eliberate recent de sub stăpânirea otomană. (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 181-183).

f) districtul Fârdea

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
44 45 46 47 48 49 50	Fârdea, Breazova-Hățeg Olah Drewdia* Chermida* Puri* Drăgșinești-Făget Drinova-Făget	23 decembrie 1596	Ștefan Josika și cei cinci frați ai săi	Introduși în stăpânirea târgului și a posesiilor eliberate recent de sub stăpânirea otomană. (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 181-183).

51	Prodeniest*			
52	Bochiest*			
53	Jurești-Făget			
54	Bârna-Făget			
55	Kelchest*			
56	Mătnicul Mic-Făget			
57	Chokonest*			
58	Banya*			
59	Ighaz*			
60	Ruginos*			
61	Gladna-Făget			
62	Zolt-Făget			
63	Zerb*			
64	Kosoniesth*			
65	Sărăzani-Făget			
66	Botinești-Făget			
67	Hăuzești-Făget			
68	Brechest*			
69	Valelupa*			
70	Românești-Făget			

g) comitatul Hunedoara

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
71	Castelul Brănișca	25 august 1592	Ștefan Josika și soția sa Barbara	Donat de principele S. Báthori. (Pesty, <i>Krassó</i> , IV, p. 172, 181).
72	Peșteana	4 mai 1595	Nicolae Josika <i>de Karansebes</i>	Lăsate prin testament de soția sa, Judith Sărăcin. Primele șase erau posesii întregi, celelalte fiind părți posesionare. Toate erau prețuite la 1000 florini. (regist în HTRTE, 1899, p. 82).
73	Zeicani			
74	Breteia Română			
75	Vâlcelele-Hațeg			
76	Bătălar			
77	Gânța			
78	Breteia Streiului			
79	Măceu			
80	Sânpetru			
81	Sarmizegetusa			
82	Castelul Marginea	23 decembrie 1596	Ștefan Josika și cei cinci frați ai săi	Introduși în stăpânirea castelului și a posesiilor eliberate recent de sub stăpânirea otomană. (Pesty, <i>Krassó</i> , IV, p. 181-183).
83	Poeni-Hațeg			
84	Lunca Munții			
85	Basahawassa (lângă Begheiul Mic)			
86	Olakerujca* (Olaharkus)	24 iulie 1597	Francisc Josika	Avea câțiva slujitori în satul azi contopit în Săliște/Cioara (<i>Ibidem</i> , p. 208).

h) comitatul Arad

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
87	Perro*	25 august 1592	Ștefan Josika și soția sa Barbara Fuži	Donate de principele S. Báthori. Primele șapte sate erau populate, iar ultimele cinci localități erau așezări pustii. Stăpânirea asupra tuturor posesiilor a fost reconfirmată de principe la 1 august 1595. (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 172, 181).
88	Pojoga-Ilia			
89	Sălciva			
90	Phewlopkeo*			
91	Bata-Lipova			
92	Zpin*			
93	Slatina			
94	Cosești-Ilia			
95	Baștea-Ilia			
96	Grosamiva*			
97	Vaya*			
98	Zoka*			

II. Proprietăți în orașe și târguri

a) Alba Iulia

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
1	15 februarie 1589	Ștefan Josika	Principele S. Báthori i-a donat o casă din piatră în interiorul zidurilor orașului (<i>domo Albensi</i>). (DANIC, <i>Microfilme Ungaria</i> , r. 872, c. 9-10)

b) Caransebeș

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
2	12 ian. 1604	Familia Josika	Era menționată gospodăria familiei (<i>Josikaiaik udvara</i>). (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 131).
3	19 iulie 1607	Farkas Josika	Avea o casă pe strada <i>Pieții</i> . (DANIC, <i>Microfilme Ungaria</i> , r. 872, c. 514; C. Feneșan, <i>Diplome</i> , p. 80-81).
4	5 sept. 1607	Farkas și Francisc Josika	Aveau case pe strada <i>Poarta Bamuhii</i> (<i>Bankapuya</i>). (<i>Ibidem</i> , c. 559; C. Feneșan, <i>Diplome</i> , p. 244-245).
5	1619	Francisc Josika	Avea o moară în oraș. (Pesty, <i>Szörényi</i> , II, p. 241).
6	1 aprilie 1646	Ștefan Josika	Stăpâna fânețe de coasă. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 192).
7	12 aprilie 1652	Francisc Josika	Avea un fâneț „dincolo de apa Timișului”. (<i>Ibidem</i> , p. 200).
8	1658	Caterina Josika	Cumpără cu soțul ei, Iacob Fiat, două pământuri de arătură lângă oraș, prețuite cu 25 florini. (Pesty, <i>Szörényi</i> , II, p. 241).
9	30 august 1688	Francisc Josika senior (decedat) Ștefan Josika	Înainte de anul 1658 avuseseră terenuri și mori în oraș. Acestea erau revendicate de Francisc Ciula și Iacob Olasz sau de Francisc junior, Volfgang junior și Petru Josika. (C. Feneșan, <i>Caransebeșul</i> , p. 78).

c) Târgul Jdioara

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
10	8 februarie 1590	Ștefan Josika	Întregul castel și târg Jdioara. (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 142-144).

d) Târgul Caran

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
11	25 august 1596	Ștefan Josika și frații săi	Întregul târg a fost donat de principele S. Báthori. (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 184-185).

**FUNCȚII DEȚINUTE DE MEMBRII FAMILIEI
ÎN SECOLELE XVI – XVII**

Nr. crt.	Numele	Funcția	Data sau perioada
1	Ștefan Josika	Secretarul cancelariei principelui S. Báthori. (A. Veress, <i>Documente</i> , III, p. 59).	22 dec. 1585
2	Ioan Josika	Cu alți 9 nobili adevărește o înțelegere patrimonială. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 73-74).	20 aprilie 1588
3	Ștefan Josika	„Cubicularius” al principelui S. Báthori. (DANIC, <i>Microfilme Ungaria</i> , r. 872, c. 10).	15 febr. 1589
4	Ioan Josika	Împreună cu Ioan Simon a fost castelan al districtului Caransebeș. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 77; A. Veress, <i>Documente</i> , III, p. 210).	9 iunie 1589– 11 martie 1590
5	Ștefan Josika	În misiune la ducele Toscanei și la papa Clement VIII (A. Veress, <i>Documente</i> , III, p. 252, 263, 267, 274-278, 312)	28 nov. 1591– 4 martie 1592
6	Ștefan Josika	„Maestro di Camera” al principelui S. Báthori. (<i>Călători străini</i> , III, p. 337).	1592
7	Ioan Josika	Prim-jude al orașului Caransebeș (Pesty, <i>Szörény</i> , II, p. 260).	aprilie 1593
8	Francisc și Ioan Josika	Membri în comisia financiară a orașului Caransebeș. (<i>Ibidem</i> , p. 224, 260-261).	6 martie 1594
9	Ștefan Josika	Cancelar al Transilvaniei. (Z. Trócsány, <i>Erdély</i> , p. 28, 351)	august 1594–4 aprilie 1598
10	Ștefan Josika	Consilier al principelui (Pesty, <i>Krassö</i> , IV, p. 184; A. Veress, <i>Documente</i> , V, p. 87)	25 august 1596–25 august 1597
11	Ștefan Josika	La Alba Iulia îl găzduiește și poartă discuții cu Mihai Viteazul. (Șt. Andreescu, <i>Restitutio Daciae</i> , III, p. 194).	29 dec. 1596–7 ian. 1597
12	Ștefan Josika	Îl însoțește pe principele S. Báthori la Praga (<i>Ibidem</i> , p. 182).	17 febr.–7 mart. 1597

13	Ștefan Josika	Mare căpitan al Curții princiare. (Z. Trócsány, <i>Erdély</i> , p. 28).	18 sept. 1597
14	Ioan Josika	Prim-jude al orașului Caransebeș. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 102).	25 sept. 1597
15	Ștefan Josika	Conduce oștile care au asediat fără succes Timișoara. (Șt. Andreescu, <i>Restitutio Daciae</i> , III, p. 207).	17 oct.–17 nov. 1597
16	Francisc Josika	Prim-jude al orașului Caransebeș. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 130-131).	12 ian. 1604
17	Francisc Josika	Cu alți 4 nobili este desemnat să comunice o mustrare a principelui. (<i>Ibidem</i> , p. 132-133).	10 iulie 1612
18	Farkas Josika	Cu alți 7 nobili era desemnat de principe să cerceteze și să rezolve o tulburare de posesie. (Pesty, <i>Krassó</i> , IV, p. 306).	6 iunie 1636
19	Farkas Josika	Comite al comitatului Severin. (<i>Ibidem</i> , p. 328-330).	15 martie 1641
20	Francisc Josika	Vicecomite al comitatului Severin (DANIC, <i>Microfilme Ungaria</i> , r. 878, c. 184-185).	16 sept. 1645
21	Farkas Josika	Viceban al Severinului. (Pesty, <i>Szörény</i> , I, p. 317).	1646–1647
22	Farkas Josika	În solie la Istanbul de unde trimite rapoarte principelui George Rákóczi II. (Történelmi Tár, 1889, p. 339, 346, 349).	15 dec. 1649– 26 mai 1650
23	Francisc Josika	Vice-comite al comitatului Severin. (C. Feneșan, <i>Diplome</i> , p. 196; Pesty, <i>Szörény</i> , II, p. 328).	15 martie 1653–1654
24	Francisc Josika	În Dieta de la Sebeș a fost reprezentantul nobilimii bănățene refugiate. (MCRT, XII, p. 300).	mai–iunie 1659
25	Ștefan Josika	Deputat în Dieta de la Sibiu (<i>Ibidem</i> , XVIII, p. 500).	9 mai 1686
26	Gabriel Josika	Figurează printre deputații și regaliștii Dietelor (<i>Ibidem</i> , XIX, p. 181, 184, 426, 431).	26 iulie 1687– 12 iunie 1688
27	Gabriel Josika	„ <i>Legatus Hungarorum Transylvaniae</i> ” la Istanbul, alături de alți 4 reprezentanți. (Magyar Történelmi Tár, XIX, 1874, p. 216-217; Hurmuzaki, <i>Documente</i> , V/1, p. 146, 546).	9 dec. 1687
28	Francisc Josika	Membru în comisia de recenzare a proprietăților revendicate în Caransebeș. (C. Feneșan, <i>Caransebeșul</i> , p. 77, 85).	30 august 1688
29	Gabriel Josika	Judecător și președinte al Tablei princiare (Z. Trócsány, <i>Habsburg</i> , p. 270-271, 293).	1690–1694
30	Francisc Josika	Jude al Curții din Deva (<i>udvarbiró</i>) (MHH. <i>Török-magyarkori</i> , VII (I/9), p. 321).	13 ian. 1691
31	Gabriel Josika	<i>Stationalis inspector</i> pentru scaunul Arieș (MCRT, XX, p. 472).	1 dec. 1691
32	Petru Josika	Unul din juzii nobililor din comitatul Severin. (C. Feneșan, <i>Stăpâni și supuși</i> , p. 174, 199).	1697–nov. 1698
33	Petru Josika	Alături de alți nobili a fost desemnat cu instalarea lui Petru Macskas în funcția de comite suprem al Severinului. (<i>Idem</i> , <i>Comitatul</i> , p. 219).	5 august 1698

DIE FAMILIE DER ADLIGEN JOSIKA IM 16.-17. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im Mittelalter hat das Banat einen bedeutenden Adel (*magna nobilitas*) gehabt und Karansebesch wurde schon im Jahre 1583 als eine Adelsresidenz (*rezidenza de nobili*) gekennzeichnet. Im Rahmen dieser Elite hat die Familie Josika einen besonderen Platz gehabt. Die Entwicklung der Familie Josika kann urkundlich nur ab dem 16. Jahrhundert verfolgt werden. Für die Zeitspanne 1559-1699 gibt es Beweise über das Leben von 29 Personen (unter denen 22 Männer), die 5-6 Generationen umfassen. Durch Verschwägerungen mit anderen Adelsfamilien aus dem Banat (Fiat, Gârleşteanu, Măciş) und aus Siebenbürgen (Bathori, Barcsai, Rhedei und Teleki) ist es den Adligen der Familie Josika gelungen, ihr Vermögen und soziales Ansehen zu festigen.

Im Laufe von zwei Jahrhunderten ist es dieser Familie gelungen auf verschiedene Arten etwa 110 Landgüter, Landhäuser, Gärten und Schlösser in den Gespanschaften Severin, Hunedoara (Hunyad), Arad zu beherrschen. Es kamen noch zahlreiche Besitztümer in den Städten Karansebesch und Weißenburg/Alba Iulia hinzu. Es sind wichtige von der Zentralautorität gewährte Vorrechte hinzugekommen. Nach dem Jahr 1658 wurden alle Landgüter aus dem Banat von den Osmanen besetzt, so dass die Familie nur mit den Dörfer aus Hunyad blieb.

Die Mitglieder der Familie haben sehr wichtige Ehrenämter und Stellungen innegehabt, sowohl auf der Lokalebene der Stadt Karansebesch und im Komitat Severin, als auch in der Zentralverwaltung von Siebenbürgen: Kanzler, Hofmarschall, Vizebane, Obergespane, Untergespane, Bürgermeister, Geschworene, Botschafter, Schlossherren, Hofrichter und Schiedrichter. Stephan Josika ist der Kanzler und der Berater des Fürsten Sigismund Bathori geworden. Viele Personen haben bewiesen, dass sie einen hohen Ausbildungsgrad haben. Stephan Josika hat an der Jesuitenuniversität *Collegio Romano* studiert und hat mit dem Papst Clement VIII im Briefverkehr gestanden.

Der Einfluss und das soziale Ansehen der Adligen Josika bewahrten sich auch nach dem Jahr 1700, als die Familie die Banater Gegend verließ. In den 18.-19. Jahrhunderten haben die Adligen Josika zu den Magnaten von Siebenbürgen gezählt.

BANII LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI ÎN SECOLELE XVI-XVII¹

Sorin Bulboacă

Cuvinte cheie: ban, Lugoj, Caransebeș, carieră militară

Mots clef: ban, Lugoj, Caransebeș, carrière militaire

Studiul prezintă activitatea politică, diplomatică, militară și confesională a banilor Lugojului și Caransebeșului² în intervalul 1552-1658, în contextul istoriei Transilvaniei dar și a spațiului sud-est european, pe baza investigării izvoarelor de epocă, a relatărilor călătorilor străini, a parcurgerii cronicelor medievale care se referă la istoria Banatului în acest răstimp. Este prima tentativă de acest fel în istoriografia românească și sperăm, nu ultima.

Informațiile referitoare la unii bani sunt lacunare, datorită parcimoniei izvoarelor și a absenței unor studii de specialitate. Din nefericire, stadiul actual al documentației și al cercetării nu permite prezentarea exhaustivă a banilor Lugojului și Caransebeșului din sec. XVI-XVII. Pentru anumiți ani, lipsesc până acum referirile documentare sau narrative la activitatea politică, militară, diplomatică a banilor de Lugoj și Caransebeș. Poate fi vorba de perioade în care demnitatea de ban a rămas vacantă dar este posibil ca cercetări ulterioare să aducă informații referitoare la numele și biografia politico-militară a unor bani necunoscuți până acum.

Activitatea politico – diplomatică și militară a fiecărui ban ar merita *studii speciale*, care ar ilustra rolul elitei românești în viața politică a Principatului Transilvaniei în sec. XVI-XVII.

¹ Lista banilor Lugojului și Caransebeșului a fost alcătuită ținând cont și de informațiile oferite de listele de bani ale lui Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1887, p. 293-314 ; Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, vol. II, Caransebeș, 1900, p. 157-162 și Dragoș Lucian Țigău, *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora*, în « Studii și materiale de istorie medie », XVI, 1998, p. 239-241.

² Prerogativele banilor Lugojului și Caransebeșului sunt analizate într-o perspectivă comparativă de Sorin Bulboacă, *Raporturile dintre puterea centrală și instituția băniei din Țara Românească și cea din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, volum coordonat de Veniamin Ciobanu, Iași, 2006, p. 96-103.

1. PETRU PETROVICI DE SURAKLIN, 25 FEBRUARIE 1548-22 IULIE 1549;³ 27 MARTIE 1544 - 13 OCTOMBRIE 1557.⁴

De origine sârbească, Petru Petrovici s-a afirmat ca unul dintre cei mai însemnați nobili din Banat în prima jumătate a secolului al XVI-lea, participând la înăbușirea răscoalei conduse de Gheorghe Doja în 1514.⁵ După lupta de Mohács (august 1526), în calitate de partizan credincios al regelui Ioan Zapolya a fost numit în următoarele demnități: căpitan al cetății Lipova (1531), comite de Timiș (1534), fiind în 1541 unul din tutorii regelui-copil Ioan Sigismund Zapolya. Din 1542 este „comes Themesiensis et parcium Regni inferiorum Hungariae”, însoțind-o din 1551 pe regina Isabella în exilul ei în Polonia.⁶ Încă din vara anului 1551, ceașii turcești sosiți în Ardeal pentru a împiedica transferul de putere către Ferdinand de Habsburg, îl menționează pe Petru Petrovici ca fiind un comandant militar acționând la comanda sultanului, împotriva mercenarilor austrieci.⁷ Dar banul Lugojului și Caransebeșului dispunând doar de câteva mii de ostași nu a putut împiedica ocuparea Transilvaniei de mercenarii lui Ferdinand de Habsburg.

Petru Petrovici a câștigat și încrederea sultanului Soliman Magnificul care în martie 1554 i-a încredințat districtele Lugoj și Caransebeș împreună cu haraciul lor, fiind numit „sandjak” pentru a favoriza pe această cale, reînscăunarea lui Ioan Sigismund în Transilvania.⁸ Raportul lui Petru Gerendy către primarul orașului Sibiu, Petru Haller, din 1 mai 1554, sublinia faptul că pentru readucerea lui Ioan Sigismund pe tronul Principatului Transilvaniei, Poarta a dat ordin să acționeze oastea voievodului Moldovei, Alexandru Lăpușeanu, împreună cu trupele lui Francisc Beldi, banului Petru Petrovici, cu trupele caransebeșenilor și lugojenilor, precum și cu oastea pașei de Timișoara, Kasson.⁹

În 1556 a devenit pentru scurtă vreme, guvernatorul Transilvaniei, deținând concomitent și funcția de ban al Lugojului și Caransebeșului, participând activ la

³ Hurmuzaki, II/4, p. 441, 413, 420; ****Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, vol.II, Pesta, 1857, p. 349.

⁴ Hurmuzaki, II/5, p. 182; Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, vol. I, Cibinii, 1782, p. 610.

⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 326.

⁶ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 41.

⁷ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 50-51, doc. 51.

⁸ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 180.

⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, I, p. 145, doc. 191.

înlăturarea stăpânirii habsburgice din Ardeal și la înscăunarea tânărului principe Ioan Sigismund Zapolya. Petru Petrovici, credincios reginei Isabella, a propus în dieta de la Sebeș, la începutul anului 1556, desemnarea lui Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei, el însuși fiind numit guvernator al țării până la sosirea principelui. Preluarea oficială a conducerii principatului de către Isabella și fiul ei, Ioan Sigismund, nu a afectat autoritatea lui Petru Petrovici, care rămâne adevăratul conducător al Transilvaniei până la moarte (13 octombrie 1557).¹⁰

Petru Petrovici a stăpânit numeroase moșii în Banat, inclusiv cetatea Ceala (municipiul Arad), după dezastrul de la Mohács (1526) intrând în stăpânirea sa; la 1550, cetatea Ceala este cucerită de partizanii Habsburgilor.¹¹ Banul Petrovici este și un susținător al Reformei, la început în varianta luterană, ulterior convertindu-se la calvinism. Petrovici îl aduce în Banat pe predicatorul calvin Ștefan Kiss, din Szeged, pentru a răspândi noua credință în mediul elitei românești din regiune.¹²

3. IOAN GLEȘAN, 16 MAI - 28 IULIE 1552¹³

Este un nobil român bănățean numit ca ban de generalul imperial Castaldo, fiind reprezentantul Habsburgilor în zonă. Banul Ioan Gleșan, a supravegheat, în 1552, operațiile de fortificare a cetăților Caransebeș și Lugoj, lucrări începute de inginerul italian Alessandro Cavolini din Urbino¹⁴.

În același an, în contextul ofensivei militare otomane spre Timișoara, Arad, Szolnok, banul Ioan Gleșan a încercat să vină în ajutorul garnizoanei asediate din Timișoara, prin inițierea unui atac asupra unui corp de 2000 de ostași turci, care însoțeau un transport de armament. Atacul, desfășurat în 17-19 iulie 1552 a eșuat, iar turcii au cucerit Banatul de câmpie, inclusiv Timișoara. Despre căderea Timișoarei și moartea eroică a comandantului garnizoanei, Ștefan Losonczy, îi raportează banul

¹⁰ Hurmuzaki, II/1, p. 294, 333, 344-345, 349-351; II/5, p. 163-165, 182, 185, 248, 325-326, 358-358; W. Bethlen, *op. cit.*, I, 1782, p. 610.

¹¹ Andrei Adrian Rusu, George Pascu Hurezan, *Cetățile medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 42.

¹² Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003, p. 83.

¹³ Costin Feneșan, *Banatul Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în anul 1552*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XII, 1994, p. 170, 174; Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 20-21.

¹⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. I, 1929, p. 72, doc. 80; Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 166, 182-183.

Ioan Gleșan generalului Castaldo în 28 iulie 1552, solicitând disperat ajutor pentru apărarea Caransebeșului, ajutor care însă nu a mai venit.¹⁵

4. BLASIUS ZEKEL (de SOMOSD) - 17 IULIE 1553¹⁶

A fost numit ban de generalul imperial Castaldo; nu s-a putut menține în funcție datorită opoziției turcilor care-l sprijineau pe comitele de Timiș, Petru Petrovici.

5. LADISLAU BEKES, 1558-1559¹⁷

Este un nobil român bănățean, originar din localitatea Cornet („Kornyath”) din comitatul Caraș, stăpânind și satul Găvojdia, având o gardă personală de 600 de călăreți. Fiul său este Gașpar Bekes care se va remarca în viața politică a principatului Transilvaniei, candidând fără succes la tronul princiar.

6. NICOLAE CHEREPOVICI, 17 APRILIE - 19 NOIEMBRIE 1559¹⁸

Banul Nicolae Cherepovici este de origine sârbească dar s-a căsătorit cu nobila româncă Ursula de Gârliște. A fost un credincios al reginei Isabella Zapolya și un susținător al pretendentului, apoi al domnului muntean Radu Ilie (1552-1553) împotriva lui Mircea Ciobanul.

În 1561 au început tratativele pentru căsătoria fiicei sale mai mari, Elena, cu Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești (1559-1568).¹⁹ Relațiile dintre doamna Chiajna (văduva lui Mircea Ciobanul) și Nicolae Cherepovici erau mai vechi, întrucât la 23 iunie 1546, Petru Cherepovici, fratele lui Nicolae, era mandatat să-i prezinte pe sibieni la nunta lui Mircea Ciobanul cu doamna Chiajna. Nicolae Cherepovici, aflat în serviciul reginei Isabella Zapolya, este menționat în 1550 în calitate de căpitan al cetății Lipova. În același an, în rândul trupelor Isabellei, participă la asediul Cenadului.

Nicolae Cherepovici a murit înainte de 8 august 1562,²⁰ fiind înmormântat în biserica din Bârsău (Hunedoara). După moartea banului, tratativele pentru căsătoria Elenei cu Petru cel Tânăr au fost continuate de Ursula de Gârliște. Căsătoria a avut

¹⁵ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 20.

¹⁶ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapest, 1883. p. 62.

¹⁷ Hurmuzaki, II/5, p. 387-388, 452-453, 502, 513-514, 729-731; Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 130.

¹⁸ Hurmuzaki, II/5, p. 462.

¹⁹ I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, ediția a II-a, revăzută, Timișoara, 2003, p. 25, 31-32.

²⁰ Hurmuzaki, XI, p. 875.

loc în 22 august 1563, sub protecția principelui Ioan Sigismund Zapolya, nașul tinerei perechi, care o considera pe Elena sora sa adoptivă. Căsătoria fiicei banului de Caransebeș-Lugoj cu Petru cel Tânăr s-a bazat pe rațiuni diplomatice, Elena fiind de altfel mai vârstnică decât soțul său. Văduva lui Nicolae Cherepovici, Ursula, a decedat, în 1565²¹ fiind îngropată tot în biserica din Bârsău.

În 1566, la doar 3 ani după căsătorie, Elena se desparte de Petru cel Tânăr, întorcându-se în Transilvania cu o fetiță, Tudorița.²² În același an, principele Ioan Sigismund Zapolya îi donează Elenei cetatea Devei ca locuință provizorie, numind-o „surorem noastră adoptivă”.²³ În 1572, Elena s-a recăsătorit cu nobilul Vladimir Moscovitul, care a murit după 1580²⁴ și a fost înmormântat, împreună cu soția sa, tot în biserica din Bârsău.

Cea de-a doua fiică a banului Nicolae Cherepovici, Caterina, s-a măritat cu nobilul maghiar Valentin Torok de Enning, care a deținut și demnitatea de comite suprem al Hunedoarei,²⁵ murind în 1572, a fost îngropată și ea în ctitoria familiei, Bârsău.

7. GRIGORE BETHLEN DE ICTAR, OCTOMBRIE 1560 - 6 FEBRUARIE 1566²⁶

Acest nobil maghiar din Banat a deținut și demnitatea de comandant al cetății Caransebeș simultan cu cea de ban a Lugoșului și Caransebeșului, dispunând de o garnizoană de 300 de călăreți. În legătura cu succesiunea pe linie feminină a urmașilor nobilului Ladislau Racoviță este amintit la 30 noiembrie 1560, scaunul de judecată al banului Grigore Bethlen, la care participă ceilalți „juzi și nonnuli domini nobiles eclecti

²¹ Epitaful Ursulei, copiat de istoricul Iosif Benko și transmis de Anton Kurz este : „Hic jacet nobilissima ac magnifica Domina Ursula Gerlistei consors magnifici viri Nicolai Cherepovici, MDLXV” (1565) (Anton Kurz, *Elena Cherepovici, soția lui Petru Șchiopul* (sic!) în „Magazin istoric pentru Dacia”, V, 1847, p. 371-383). Gheorghe Petrov susține însă că soția lui Nicolae Cherepovici a fost Margareta, fiica nobilului sârb Petru Očarović (Gheorghe Petrov, *Unele considerații despre un monument de arhitectură medievală – biserica Sfântul Nicolae din Bârsău (județul Hunedoara)*, în Studii de istorie medievală și premodernă, Cluj-Napoca, 2003, p. 105).

²² Gheorghe Petrov, *op. cit.*, p. 105-106.

²³ Hurmuzaki, II/5, p. 591; Nicolae Iorga, *Elena Cherepovici, doamna lui Petru Vodă Mircea al Țării Românești* în „Revista istorică”, XVI, 1930, numărul 7-8, p. 154-157.

²⁴ Silviu Dragomir, *Ctitorii bisericesti din Bârsău în județul Hunedoara* în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Secția pentru Transilvania, 1930-1931, Cluj, 1932, p. 146.

²⁵ Gheorghe Petrov, *op. cit.*, p. 106.

²⁶ Hurmuzaki, II/5, p. 472-474, 603-604.

sedis iudiciarie”.²⁷ Aceeași instanță formată din banul Grigore Bethlen și din ceilalți coasesori ai scaunului bănesc de judecată îl informează pe „principele Ioan Sigismund, despre procesul familiilor nobile române Moise și Fodor din Domașnea, pentru anumite pământuri de arătură.”²⁸

În 1565, banul Grigore Bethlen a participat cu un contingent de 300 de călăreți la campania principelui ardelean împotriva împăratului Maximilian de Habsburg.²⁹ Italianul Giovanandrea Gromo îl descrie pe Grigore Bethlen astfel, în 1566 : „Comandantul Caransebeșului, veteran credincios, nobil chibzuit, de vreo 60 de ani...”³⁰ Banul „ține din porunca principelui un număr mai mare de oșteni – până la cifra de 3000 – și mai buni decât în orice altă cetate”.³¹ În același timp, Grigore Bethlen este și un susținător activ al calvinismului, care tocmai în anii în care a deținut funcția de ban, se propagă în mediul elitei românești.³²

Fiul său, Petru Bethlen, va ocupa funcția de ban în 1614-1616. Grigore Bethlen este menționat ca răposat într-un document din 4 mai 1597, emis de principele Transilvaniei, Sigismund Bathory.³³

8. GEORGE BERENDY, 1556,³⁴ 18 octombrie 1568 - 1573³⁵

Nobil maghiar, a deținut în două rânduri demnitatea de ban al Lugojului și Caransebeșului, fiind un colaborator al principelui Ioan Sigismund.

9. NICOLAE ORBAI, 17 DECEMBRIE 1566 - 22 IUNIE 1568³⁶

A îndeplinit misiuni diplomatice; fiind mandatat de principele Ioan Sigismund, în 1567 și în 1568, împreună cu Francisc Balogh, a predat haraciul Transilvaniei la Poartă.³⁷

²⁷ *Ibidem*, II/5, p. 469-472, doc. 204.

²⁸ *Ibidem*, p. 474-476, doc. 207.

²⁹ *** *Călători străine despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 368.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 557.

³² Doru Radosav, *op. cit.*, p. 83.

³³ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 93 – 95, doc. 35.

³⁴ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, I, p. 399.

³⁵ Hurmuzaki, II, p. 670, 676; I. Ivany, *A Iugosi és karánsebesi bánok*, în „Történelmi és Régészeti Ertesítő Temesvarott”; 1875, p. 101.

³⁶ Hurmuzaki, II/5, p. 606-609, 627-628, 637-644, 674-675.

³⁷ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 230, 283.

10. ȘTEFAN TOMPA, 28 FEBRUARIE 1573 - 7 IUNIE 1577³⁸

Este un nobil român bănățean care s-a bucurat de încrederea principilor din familia Bathory. Banul Ștefan Tompa a participat la confruntările militare dintre oastea principelui Ștefan Bathory și cea a pretendentului Gașpar Barcsai din vara anului 1575 în fruntea a 1300 de călăreți și 200 de pedestrași de elită.³⁹

În 1576-1577, banul Ștefan Tompa l-a împrumutat pe principele Cristofor Bathory cu suma de 1800 de florini, primind de la acesta ca zălog cetatea Jdioara cu pertinențele sale și două moșii în comitatul Cluj.⁴⁰

Datorită abuzurilor și comportamentului brutal al banului, 600 de țărani bănățeni au fugit în vilayetul Timișoarei. Peste 500 de țărani din părțile Caransebeșului s-au plâns în legătură cu nedreptățile suferite din partea banului Tompa în dieta de la Turda (21-25 aprilie 1577), amenințând cu fuga în Imperiul Otoman, dacă nu va fi destituit banul. Ca urmare a intervenției consilierilor princieri Francisc Kendy și Martin Berzeviczy, banul Ștefan Tompa a fost destituit din funcție în iunie 1577, fiind înlocuit cu Toma Thornai.⁴¹

11. GAȘPAR BARCSAI, 16 IULIE - 8 AUGUST 1575⁴²

Barcsai este o familie nobiliară românească din comitatul Hunedoarei, originară din localitatea Bârcea Mare, care a dat trei bani ai Lugoșului și Caransebeșului. Strămoșii familiei, Gașpar Barcsai, român înnobilit, într-o perioadă de 24 de ani (1491-1515) a ocupat de cinci ori dregătoria de căpitan al scaunului Mureș.⁴³ La sfârșitul secolului al XV-lea, familia nobiliară românească Barcsai stăpânea 41 de moșii în comitatul Hunedoara.⁴⁴

Viitorul ban Gașpar Barcsai protesta în 1552 împotriva abuzurilor săvârșite de mercenarii generalului Castoldo.⁴⁵

³⁸ *** *Monumenta Comititalia Regni Transsilvaniae*, 11, 1877, p. 567, Fr. Pesty, *op. cit.*, vol. III, p. 409.

³⁹ W. Bethlen, *op. cit.*, II, 1782, p. 302.

⁴⁰ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 107-108.

⁴¹ Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj- Napoca, secolul XX, 1977, p. 305-309.

⁴² W. Bethlen, *op. cit.*, II, p. 318; I. Ivany, *Lugos és Karánsebes története (1526-1658)* în „Történelmi és Régészeti Ertesítő Temesvarott”, 1876, p. 72, Fr. Pesty, *op. cit.*, I, p. 300.

⁴³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, IV, p. 104.

⁴⁴ *Ibidem*, III, p. 50.

⁴⁵ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, III, p. 41-42.

De confesiune calvină, Gașpar Barcsai a fost numit ban de către Gașpar Bekes, pretendent la tronul princiar dar nu s-a putut menține în funcție decât câteva săptămâni (în iulie-august 1575) nefiind recunoscut în această calitate de principele legitim Ștefan Bathory și de dietă. La 8 august 1575 era și căpitan al cetății Lipova.⁴⁶

12. TOMA THORNAI, 13 SEPTEMBRIE 1577 - 6 FEBRUARIE 1585⁴⁷

Este un nobil român bănățean din Caransebeș, de confesiune unitariană, acuzat de iezuiți pentru atitudinea sa vehement anticatolică. La scaunul de judecată al banului Toma Thornai s-a dat sentința în 6 februarie 1585 în litigiul de proprietate dintre Ioan Tîncovan și Ioan Pleșcău, în prezența juzilor din târgul Căvăran.⁴⁸

Banul Toma Thornai s-a remarcat și prin administrarea efectivă a cetăților Lugoj, Caransebeș și Jdioara în perioada 1579-1583.⁴⁹ S-a bucurat de o influență politică considerabilă în viața politică a principatului Transilvaniei. Referindu-se la Toma Thornai, misionarul iezuit Antonio Possevino sublinia că principele Cristofor Bathory, catolic înfocat, a evitat să intre în conflict cu banul, care promova Reforma protestantă în Banat, pentru ca aceasta să nu împiedice alegerea fiului său, Sigismund, ca succesor la tronul princiar.⁵⁰

13. GEORGE PALATICI DE ILIDIA (24 IUNIE 1586 - 7 MAI 1588;⁵¹ 11 IULIE 1593 – 11 OCTOMBRIE 1594;⁵² MAI-IUNIE 1596⁵³)

Nobil român bănățean, George Palatici stăpânea satul Ilidia din districtul Caransebeș. În anii 1586-1588 a permis iezuiților să-și desfășoare acțiunea de

⁴⁶ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 240.

⁴⁷ Fr. Pesty, *op. cit.*, III, p. 426; Idem, *Krassó vármegye története*, IV, p. 102; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, II, p. 244; Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Îndrumător în arhivele statului. Județul Hunedoara*, București, 1972, p. 219.

⁴⁸ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 68-69, documentul 21.

⁴⁹ Fr. Pesty, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, p. 301.

⁵⁰ ****Călători străini...*, II, 1970, p. 598; Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 234.

⁵¹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 124.

⁵² Idem, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, p. 303; Idem, *Krassó vármegye története*, IV, p. 173-175; Costin Feneșan, *Două diplome de înnobilitare...* în „Revista Arhivelor”, 71, 1994, numărul 1, p. 107.

⁵³ ****Monumenta Hungariae Historica – Scriptores*, volumul XXX, Budapest, 1880, p. 56.

misionarism în banatul Lugoșului și Caransebeșului, deși era de confesiune calvină.⁵⁴ În 1594 banul George Palatici a încurajat acțiunile antiotomane ale bulgarilor și sârbilor din vilayetul Timișoarei, însă într-o manieră discretă, „când prin soli, când prin scrisori, când trimițându-le praf de pușcă”, în sprijinul politicii duplicitare a principelui Sigismund Bathory față de Imperiul Otoman.⁵⁵ De altfel, banul Palatici i-a trimis un raport detaliat principelui Sigismund Bathory la 8 noiembrie 1593, prezentând declanșarea ostilităților dintre turci și austrieci la Macău.⁵⁶

Banul George Palatici s-a afirmat ca un excelent diplomat, întreținând în 1594 o corespondență secretă cu Mihai Viteazul. La 17 aprilie 1594 Mihai Viteazul l-a trimis în solie la banul Lugoșului și Caransebeșului pe postelnicul Toma în vederea pregătirii comune a acțiunilor împotriva Porții. Misiunea postelnicului Toma era ultrasecretă, deoarece în scrisoarea adresată banului Palatici, Mihai Viteazul menționa : „să-i creadă vorbele pe care le va spune cuvintele noastre”.⁵⁷

Fostul ban vine în 1595 în Țara Românească pentru a primi jurământul de credință al lui Mihai Viteazul față de principele Sigismund Bathory. În vara anului 1595, George Palatici era intermediarul dintre Mihai Viteazul și cancelarul de origine română Ștefan Josika. În scrisorile care s-au păstrat, marele domn invocă mărturia lui Palatici despre nevoia de a i se trimite ajutor militar urgent împotriva armatei otomane conduse de marele vizir Sinan Pașa.⁵⁸ S-a remarcat în vara anului 1596 în Banat, în luptele antiotomane, în colaborare cu George Borbely.

În toamna anului 1599 cardinalul principe Andrei Bathory l-a mandatat pe fostul ban Palatici într-o solie la Mihai Viteazul, pentru a primi omagiul domnului român față de principele ardelean. George Palatici s-a bucurat de încrederea constantă a principelui Sigismund Bathory, ocupând și funcția de comisar princiar, fiind atestat în această calitate de o însemnare de pe verso-ul unui document din 10 septembrie 1596, însemnarea fiind realizată la 4 mai 1598.⁵⁹

⁵⁴ *** *Călători străini*, III, p. 120.

⁵⁵ Cristina Feneșan, *Din premisele luptei antiotomane a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul: mișcările populare din 1594 în eyaletul Timișoarei* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XXVII, 1985-1986, p. 128.

⁵⁶ Andrei Veress, *op. cit.*, IV, 1932, p. 39-40.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 175.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 242-243.

⁵⁹ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 89-90, documentul 33.

14. ALBERT LONAY, 2 IANUARIE 1589 - 19 FEBRUARIE 1590.⁶⁰

Este un nobil maghiar numit de principele Sigismund Bathory ca ban al Lugojului și Caransebeșului, fiind răsplătit în mai 1589 cu o curte nobiliară în târgul Reteag (aparținând comitatului Solnocul Dinlăuntru). Înainte de a ajunge ban, Albert Lonay a ocupat în 1587 funcția de căpitan al Hustului („Praefectus Arcis Huszt”).⁶¹

15. MIHAIL HORVATH DE NYVED, 21 IANUARIE - 10 APRILIE 1591⁶²

Nobil maghiar numit la conducerea banatului Lugojului și Caransebeșului, Mihail Horvath s-a bucurat de aprecierea principelui Sigismund Bathory, care l-a numit căpitan al importantei cetăți a Făgărașului, după confiscarea acesteia de la Baltazar Bathory, ucis în închisoare la 13 septembrie 1594.⁶³ La începutul lunii noiembrie 1594, Mihail Horvath pornea din Transilvania în fruntea unei trupe de circa 2000 de ostași mercenari și secui spre a sprijini acțiunile antiotomane ale lui Mihai Viteazul. La 10 noiembrie 1594 era la Brașov, la 15 noiembrie la București, unde a participat la urmărirea și exterminarea turcilor.⁶⁴

Cooperarea contingentului ardelean cu Mihai Viteazul s-a desfășurat cu dificultate, datorită indiscipliniei și insubordonării fostului ban. Credincios instrucțiunilor primite de la principe, Mihail Horvath nu considera că era necesar să țină seama de hotărârile domnului român, dorind să acționeze independent de oastea munteană. Se creează astfel, între tabăra domnului român și cea a trupelor de ajutor din Transilvania un climat de rivalitate și neîncredere.⁶⁵

Totuși, potrivit informațiilor oferite de cronicarul Szamoskozy, mercenarii unguri conduși de Mihail Horvath, alături de ostașii lui Mihai Viteazul și de haiducii sârbi și bulgari, au ajuns la sfârșitul anului 1594 până sub zidurile Sofiei.⁶⁶ Raportul lui Mihail Horvath despre luptele de la Târgul de Floci, susținute la 10 ianuarie 1595 de micul detașament călare trimis de el spre pază acolo, ilustrează exagerări mari ale cifrelor,

⁶⁰ Arhivele Naționale, Microfilme Ungaria, rola 143, p. 775; Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului*, p. 309.

⁶¹ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566-1608)*, Cluj, 1928, p. 188-189.

⁶² Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p. 170-171.

⁶³ ****Călători străini...*, III, p. 430.

⁶⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, IV, p. 158-159; 183-184.

⁶⁵ ****Călători străini...*, III, p. 431.

⁶⁶ Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 99.

iar faptele sunt prezentate eronat.⁶⁷ În ciuda poruncii exprese a lui Mihai Viteazul, Mihail Horvath a întârziat să vină la Șerpătești contra turcilor și tătarilor uniți și de aceea marele domn a solicitat principelui ardelean și a obținut să fie înlocuit de la comandă cu Albert Kiraly.⁶⁸

Ca ban al Lugojului și Caransebeșului, la 16 martie 1591, Mihail Horvath a dat sentința în procesul pentru stăpânirea unor iobagi dintre Baltazar Zagyway zis Mâtniceanu, Groza Fărcaș și Fărcaș Mâtniceanu.⁶⁹

16. ȘTEFAN BEKES, APRILIE 1595⁷⁰

Nobil român bănățean, este fiul lui Gașpar Bekes, pretendent la tronul princiar în 1575; ocupă în 1597 funcția de căpitan al Lugojului.⁷¹ A deținut pentru foarte scurt timp demnitatea de ban al Lugojului și Caransebeșului; nu cunoaștem motivele schimbării sale din această funcție de către principele Sigismund Bathory.

17. GEORGE BORBELY DE SIMA, 27 MAI 1595 - APRILIE 1596⁷²

Nobil român bănățean, George (sau Gheorghe) Borbely, s-a remarcat prin talentul militar dovedit în luptele antiotomane din Banat în 1595 – 1596. un document contemporan îl prezintă pe George Borbely ca fiind la origine un bărbier și având o origine socială modestă: „...Din naștere sărac (de jos) și înainte de a se fi îndeletnicit cu armele era bărbier și în această calitate slujise și pe regele Ștefan (Bathory) ...”.⁷³

În fruntea a peste 4000 de oșteni de elită, la 27 mai 1595, George Borbely a început acțiunile antiotomane, cucerind numeroase localități și cetăți din vilayetul Timișoarei : Bocșa și Vârșeț (iulie 1595), Făget (13 august), Lipova (19 august), Ineu (21 octombrie), apoi Șiria și Gyula.⁷⁴ În luna august 1595, banul Borbely obține

⁶⁷ *** *Călători străini*, III, p. 432-433.

⁶⁸ Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, volumul I, București, 1935, p. 157; Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 111.

⁶⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 82-83, doc. 28.

⁷⁰ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 179.

⁷¹ Hurmuzaki, XII, p. 288.

⁷² W. Bethlen, *op. cit.*, III, p. 572.

⁷³ Hurmuzaki, XV/1, p. 499.

⁷⁴ Hurmuzaki, III/2, p. 155; XI, p. 380; Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție Damaschin Mioc, București, 1976, p. 185; Radu Păiușan, C. Sav, *Lupta antiotomană în Banat și Mihai Viteazul* în „Studii de istoria Banatului”, IX, 1983, p. 31-32; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu*, în „Ziridava”, XIII, 1981, p. 137-145.

un succes important în urma asediului reușit al cetății Făget. Venind în sprijinul garnizoanei de aici, o oaste otomană numărând 8000 de oameni și condusă de pașa de Timișoara, este învinsă și capturată în întregime de viteazul ban, în zilele de 13-14 august 1595.⁷⁵ Cu această ocazie sunt luați prizonieri begul Mehmed din Lipova și begul Ineului, iar trupele turcești de la Chelmac și Șoimoș abandonează apărarea cetăților de aici.

După victoria de la Făget, oastea banului Borbely asediază Lipova, după ce, în prealabil, garnizoana turcească din cetate răspunsese negativ la somația de a preda fortificația. Oastea banului ia cu asalt fortificațiile, supunând cetatea Lipovei unui intens bombardament de artilerie, executat de tunurile instalate pe dealurile învecinate. Pentru a repara stricăciunile pricinuite zidurilor cetății Lipovei de către artileria bănățeană și pentru a lucra la consolidarea fortificațiilor, turcii introduc în cetate 300 de țărani români din împrejurimi. Aduși cu forța, deși li se promisese că vor fi răsplătiți regește și vor fi scutiți pe viață de biruri, țăranii români evadează, la prima ocazie, acoperiți de întunericul nopții. Mai mult, ei se alătură oștirii bănățene, informându-l pe banul George Borbely asupra porțiunilor vulnerabile din zidurile cetății Lipova. În consecință, după doar câteva zile de asediu, garnizoana turcească din Lipova capitulează (19 august 1595).⁷⁶

De la Lipova, oastea bănățeană condusă de banul George Borbely se deplasează la Ineu și alungă din cetatea de aici garnizoana turcească (21 octombrie 1595). Ca o recunoaștere a meritelor sale în domeniul militar, banul Borbely este numit și căpitan al cetății Lipova de către principele Transilvaniei.

Fidel tacticii sale de hărțuire permanentă a dușmanilor creștinătății, banul Borbely atacă cu succes, la 4 martie 1596, în fruntea a 2000 de soldați bănățeni de elită, convoiul turcesc ce transporta la Istanbul averile fostului beglerbeg al Timișoarei. În confruntarea care are loc, demnitarul turc este ucis, iar bănățenii capturează o pradă foarte bogată care cuprindea, printre altele, 300 de cai și bunuri evaluate la 150 000 de scuzi, transportate în 13 care, fiind eliberate și 160 de femei destinate haremurilor din Istanbul.⁷⁷

⁷⁵ Tiberiu Ciobanu, *Lupta bănățenilor împotriva dominației otomane în vremea lui Mihai Viteazul*, în *Vilaetul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului), 1552-2002*, Timișoara, 2002, p. 120-121.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 121; Radu Păiușan, Cornel Sav, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁷ Hurmuzaki, III, supliment II, p. 33.

Turcii nu puteau accepta ca Lipova, important punct strategic pe valea Mureșului, să rămână în mâinile românilor, cu atât mai mult cu cât garnizoana cetății ajunsese să numere 4000 de oameni, fapt care-i permitea să execute frecvente incursiuni chiar și până sub zidurile Timișoarei.⁷⁸ Pentru a recuceri Lipova, pașa de Timișoara solicită ajutorul tătarilor (care iernau în Crișana, jefuind zona Mureșului și a Crișurilor). Încercând să stopeze înaintarea inamicului, trupele din cetatea Lipovei ies înaintea acestuia, dar aflându-se într-o evidentă inferioritate numerică sunt respinse, pierind pe câmpul de luptă 400 de ostași români și 10 mici nobili din partea locului.⁷⁹ Turcii și tătarii încercuiesc la 5 mai 1596 cetatea Lipovei, asupra căreia au executat de la început un puternic tir de artilerie. Garnizoana românească din cetatea Lipovei, numărând circa 3000-5000 de luptători, a rezistat asediului în condiții deosebit de grele, făcând față unor trupe turco-tătare estimate la circa 25000-30000 de soldați.⁸⁰ Distrugerile pricinuite de artileria turcă erau reparate noaptea de aceiași luptători care ziua respingeau atacurile otomane. Permanent, turcii îi somau pe asediați să se predea, promițându-le, în schimb, libertatea, din dorința de a evita grele pierderi umane pe care garnizoana din Lipova putea să le pricinuiască oștirii otomane.

Pentru a-l face pe Soliman, begul Timișoarei, să creadă că bănățenii au primit ajutoare, Borbely poruncește artileriștilor săi să execute în noaptea de 10/11 mai 1596 un foc intens cu toate turnurile din cetate. Drept consecință, comandantul otoman a ordonat retragerea spre Timișoara, decizie dictată și de faptul că oastea turcească era atacată și de noul ban al Lugojului și Caransebeșului, George Palatici.

Banul Borbely și-a coordonat acțiunile antiotomane cu domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, și a profitat de nepăsarea și deruta emirilor de margine otomani din vilayetul Timișoarei.

În urma victoriilor antiotomane repurtate de banul Borbely, granițele banatului Lugojului și Caransebeșului au fost extinse spre sud și vest, incluzând o serie de cetăți și localități eliberate de sub stăpânirea otomană. În semn de înaltă apreciere a faptelor de arme ale fostului ban George Borbely, în campania din Banat din anii 1595-1596 Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei, îi conferă la 22 decembrie 1599 datele Miniș, Ghioroc, Iaspil și alte proprietăți din părțile Aradului.⁸¹

⁷⁸ *Ibidem*, p. 191-192.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 193-195.

⁸⁰ Tiberiu Ciobanu, *op. cit.*, p. 122.

⁸¹ Gheorghe Lanevschi, *Mihai Viteazul și Aradul* în „Ziridava”, XI, 1979, p. 281-282.

18. ANDREI BARCSAI DE BÂRCEA MARE, 24 IULIE 1597 - 13 IUNIE 1602⁸²

Nobil român calvin, s-a bucurat de încrederea principelui Transilvaniei Sigismund Bathory, fiind trimis în primăvara lui 1595 cu o oaste în sprijinul lui Aron Vodă al Moldovei care lupta cu trupele otomane.⁸³ În vara anului 1595 Andrei Barcsai este căpitanul călăreților trimiși în ajutorul noului domn al Moldovei, Ștefan Răzvan.⁸⁴

Concomitent cu dregătoria de ban, Andrei Barcsai a deținut între 24 iulie 1597 și 4 iulie 1598 și funcția de căpitan al Caransebeșului.⁸⁵

Nu a participat la lupta de la Șelimbăr (28 octombrie 1599) în tabăra lui Andrei Bathory, iar după victoria lui Mihai Viteazul trece de partea acestuia, păstrându-și funcția de ban, devenind unul dintre cei mai importanți colaboratori ai marelui domn. La 17 iunie 1600, din Iași, Mihai Viteazul îl numește pe Andrei Barcsai „Banum nostrum” și-i încredințează negocierile cu Bartolomeu Pezzen, comisarul împăratului Rudolf al II-lea, alături de Francisc Alard de Panit.⁸⁶

Deși adunase câteva mii de oșteni bănățeni pentru a veni în ajutorul lui Mihai Viteazul, banul Andrei Barcsai nu a ajuns la timp și nu a participat la lupta de la Mirăslău (18 septembrie 1600), dar după înfrângerea domnului român a trecut de partea lui Sigismund Bathory. La 23 mai 1601, principele Sigismund Bathory îi zălogește banului Andrei Barcsai târgul și castelul Lugoj, satele Lugojel, Mokefalwa, Oloșag, Vișag, Sacoșul Mare, Sinersig, Hodoș, Boldur, Sălha, Biniș, Valea Lungă și Serked pentru suma de 25000 florini cheltuiți de ban pentru plata soldelor oștenilor din garnizoana Lugojului și pentru acoperirea altor nevoi ale țării.⁸⁷ În document este menționată cu numele și soția banului Andrei Barcsai, Drusiana Bogathy. În martie

⁸² Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 208, 209, 213; W. Bethlen, *op.cit.*, IV, p. 124, 389, 567; Hurmuzaki, XII, p. p. 1090; ****Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, IV, 1878, p. 568.

⁸³ ****Mihai Viteazul în conștiința europeană*, volumul II, București, 1983, p. 379; *Ibidem*, IV, București, 1986, p. 57; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, Editura Enciclopedică, București, p. 266.

⁸⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, IV, p. 237.

⁸⁵ Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p. 208, 209, 213.

⁸⁶ ****Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, București, 1990, p. 286, documentul 194.

⁸⁷ Costin Feneșan, *op. cit.*, p.121-123, documentul 42.

1602, satele și moșiile zălogite în anul precedent, intră în stăpânirea banului Andrei Barcsai.⁸⁸ În 1602, Andrei Barcsai a fost implicat în negocierile dintre generalul austriac George Basta și principele Sigismund Bathory pentru predarea puterii în Transilvania Habsburgilor.⁸⁹ Ulterior, generalul Basta l-a înlăturat pe banul Barcsai de la conducerea banatului Lugojului și Caransebeșului.

19. LUDOVIC RAKOCZY „BANUS DISTRICTUS KARANSEBESIENSIS DESIGNATUS”, 25 FEBRUARIE 1601⁹⁰

Ludovic Rakoczy a ocupat demnitatea de ban pentru scurtă vreme (doar câteva săptămâni), fiind desemnat în această dregătorie de generalul austriac George Basta, dar nu s-a putut impune deoarece mica nobilime din banatul Lugojului și Caransebeșului, precum și principele Sigismund Bathory îl agreau și îl susțineau pe banul Andrei Barcsai.

20. PETRU HUSZAR DE BRENHIDA, 9 AUGUST 1602 - 11 APRILIE 1603⁹¹

În 1601 a fost temporar arestat, alături de alți nobili, ca și complice al lui Mihai Viteazul.⁹² A fost numit ca ban în vara anului 1602 de generalul George Basta, devenind un colaborator apropiat al acestuia în lupta antiotomană. Nu a fost agreat și nu a obținut sprijinul elitei românești din banatul Lugojului și Caransebeșului.

În aprilie 1603, banul Petru Huszar a încercat să oprească înaintarea trupelor lui Moise Szekely (plecat din Timișoara cu ajutorul otoman) spre Transilvania. Teama locuitorilor din Lugoj și Caransebeș față de o posibilă jefuire și incendiere a orașelor de către turci, la care s-a adăugat atitudinea favorabilă a prim-judelui din Caransebeș față de pretendentul la tronul princiar, au determinat capitularea celor două orașe, banul fiind predat turcilor care l-au ucis la Timișoara.⁹³

⁸⁸ *Ibidem*, p. 123-126, doc. 50.

⁸⁹ W. Bethlen, *op. cit.*, V, p. 135, 138, 155.

⁹⁰ Fr. Pesty, *A Szörény bánág és Szörény vármegye története*, I, p. 305.

⁹¹ Andrei Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, II, p. 52, documentul 1042.

⁹² Nicolae Iorga, *op. cit.*, II, p. 156.

⁹³ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, p. 156.

21. SIMION LODI DE TROGER, 7 NOIEMBRIE 1603 - DECEMBRIE 1604⁹⁴

Este singurul ban al Lugojului și Caransebeșului care nu avea moșii în Banat și Transilvania, fiind numit în această demnitate de generalul austriac George Basta.⁹⁵ Banul Simion Lodi instituie în Caransebeș și în satele din jur un regim de jaf și teroare, în folosul armatei imperiale, fapt care îi determină pe caransebeșeni să trimită o delegație la domnul Țării Românești, Radu Șerban, spre a-i cere ajutor. Radu Șerban intervine la generalul Basta, solicitându-i înlăturarea lui Simion Lodi din funcția de ban și instituirea unui regim de siguranță în banatul Lugojului și Caransebeșului.⁹⁶

Concomitent, caransebeșenii trimit o delegație la Cluj, condusă de George Guriță, care, în fața comisarilor habsburgi, printr-un discurs lung și patetic, arată cruzimile și nelegiuirile comise de Lodi în oraș.⁹⁷ Banul Lodi se asociase cu haiducii sârbi, jefuind populația orașului Caransebeș cu o barbarie nemaipomenită. Înfrângerea generalului George Basta de către trupele lui Ștefan Bocskay a avut drept consecință și înlăturarea lui Simion Lodi din demnitatea de ban al Lugojului și Caransebeșului, la finele anului 1604.

22. PAUL KERESZTESI DE NAGY MEGYER, FEBRUARIE 1605 – 28 MAI 1606⁹⁸; 6 SEPTEMBRIE 1610 - 14 MAI 1613⁹⁹

La scurtă vreme după înstăpânirea sa asupra Transilvaniei, la 15 decembrie 1599, Mihai Viteazul i-a întărit lui Paul Keresztessi „slujitor al curții noastre” (familiaris aulae nostris”) stăpânirea asupra moșiilor Homoșdia și Românești, în pertinențele târgului Margina, în comitatul Timiș¹⁰⁰, ca răsplată pentru „credința și slujbele credincioase... pe care acesta le-a făcut și adus cu credință principilor Transilvaniei, predecesorilor noștri și pe care ni le va face și la va aduce în viitor nouă...”. În 23 martie 1602 Paul Keresztessi din Românești este menționat ca martor la introducerea

⁹⁴ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 232-233; W. Bethlen, *op. cit.*, V, p. 525; VI, p. 9, 14, 42.

⁹⁵ Andrei Ghidui, Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 21-22.

⁹⁶ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 39-40.

⁹⁷ Discursul lui George Guriță este redat la W. Bethlen, *op. cit.*, VI, p. 43-52; 68-75.

⁹⁸ *Ibidem*, VI, p. 227; Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, volumul I, (1599-1699), Cluj, 1940, p. 80.

⁹⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, p. 115.

¹⁰⁰ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 113-114, documentul 45.

banului Andrei Barcsai în stăpânirea moșiilor dăruite de principele Sigismund Bathory.¹⁰¹

Ca ban al Lugojudului și Caransebeșului, Paul Keresztessi a devenit un colaborator apropiat al principelui Gabriel Bathory în perioada 1610-1613. Astfel, în 1611, banul a fost trimis într-o misiune diplomatică la Istanbul pentru a expune sultanului motivele campaniei lui Gabriel Bathory la sud de Carpați, împotriva lui Radu Șerban și de a solicita padișahului otoman, pentru principele său, confirmarea calității de domn al Țării Românești.¹⁰²

La 14 mai 1613, Paul Keresztessi apare într-un document emis în târgul Lugoj având nu numai demnitatea de ban al Caransebeșului și Lugojudului, ci și funcțiile de consilier princiar și comite suprem al comitatului Severin.¹⁰³ După înlăturarea lui Gabriel Bathory de la conducerea Transilvaniei, Paul Keresztessi și-a pierdut funcția de ban dar a rămas unul dintre nobilii importanți din regiune. Spre sfârșitul vieții, în 1632, fostul ban îl împrumută pe Matei aga din Brâncoveni cu sume importante de bani pentru a-și alcătui o armată de mercenari cu care să ocupe tronul Țării Românești.¹⁰⁴

23. ȘTEFAN VAIDA, 17 FEBRUARIE 1607 - 1608¹⁰⁵

Este un nobil român din Caransebeș, din familia Vaida, care a ocupat pentru scurtă vreme demnitatea de ban. Era căsătorit cu Elisabeta Fiat.¹⁰⁶ În 1614, Ștefan Vaida, în calitate de căpitan a Lipovei, a refuzat să predea cetatea turcilor, predare solicitată imperativ de Poartă și acceptată de principele Gabriel Bethlen, pentru a-și consolida domnia.¹⁰⁷

Noul principe, Gabriel Bethlen, de curând instalat la putere, a realizat gravele consecințe politice ce ar rezulta pentru țară, în condițiile refuzului predării Lipovei turcilor. Ca atare, principele a ordonat succesiv banului Petru Bethlen, ruda sa, să îi comunice locul unde se află rebelul (23 mai 1614), să facă pregătiri pentru „a duce

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 122-126, documentul 50.

¹⁰² Hurmuzaki, IV/2, p. 313-315; Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, 1935, p. 114 - 115, p. 128-132.

¹⁰³ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 135-141, documentul 57.

¹⁰⁴ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 103.

¹⁰⁵ Fr. Pesty, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, p. 308.

¹⁰⁶ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 141-143, documentul 58 (din 10 septembrie 1615).

¹⁰⁷ Idem, *Ștefan Vaida, un adversar caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în „Studii și comunicări de etnografie – istorie”, volumul II, Caransebeș, 1997, p. 411-418.

cu vitejie treaba până la capăt” (2 iunie) și, în final, să-l captureze pe Ștefan Vaida (4 iunie). Intervenția fermă a banului Petru Bethlen și a oștirii princiare a determinat înfrângerea rebelului în iunie 1616, Lipova fiind ocupată și predată turcilor.¹⁰⁸

24. LADISLAU GÂRLEȘTEANU, „BANUS SUBSTITUTUS”, 1 IUNIE 1609¹⁰⁹

Este un nobil român bănățean din familia Gârleșteanu de Rudăria, fiind numit ban de principele Gabriel Bathory, soția lui fiind o nobilă maghiară, Margareta Toth. Chiar dacă a deținut pentru o foarte scurtă perioadă dregătoria de ban, Ladislau Gârleșteanu și-a continuat cariera politică, fiind în 1615 vicecomite al Severinului¹¹⁰ și în 1632 unul din comiții jurați ai districtului Caransebeș.¹¹¹ Într-un document din 14 august 1643 este consemnat ca răposat.¹¹²

25. PETRU BETHLEN DE ICTAR, 13 FEBRUARIE 1614 - 1616¹¹³

Este un nobil maghiar, fiul banului Grigore Bethlen, fiind menționat în această calitate într-un document din 1597.¹¹⁴ Rudă apropiată cu Gabriel Bethlen, instalat de Poartă în 1613 ca principe al Transilvaniei, Petru Bethlen apare într-un document din 11 aprilie 1598 când Laurențiu Bogar și Ioan Szepsy din Lugoj raportează principelui Transilvaniei, Sigismund Bathory, trecerea unor membri ai familiei Bethlen de Ictar în stăpânirea moșiilor Ictar și a castelului de acolo, precum și a altor posesiuni.¹¹⁵

În iunie 1611, Petru Bethlen este căpitanul Lipovei.¹¹⁶ În 1614, principele Gabriel Bethlen îl numește ban al Lugoșului și al Caransebeșului, primind misiuni diplomatice și militare importante din partea principelui. În februarie 1614 banul Petru Bethlen era înștiințat de către Mustafa Pașa din Timișoara despre concentrarea trupelor otomane în vilayet și despre eventualele incidente care s-ar produce astfel, spre

¹⁰⁸ Idem, *Șase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugoșului și Caransebeșului (1614-1615)* în „Apulum”, XIV, 1976, p. p. 175-183.

¹⁰⁹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 255; Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, p. 65.

¹¹⁰ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 141-142, documentul 58.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 154-156, documentul 67.

¹¹² *Ibidem*, p. 181-183, documentul 82.

¹¹³ Idem, *Șase scrisori...*, p. 176-183; Fr. Pesty, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, p. 309.

¹¹⁴ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 93-95, documentul 35.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 105-107, documentul 40.

¹¹⁶ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 234.

paguba supușilor săi.¹¹⁷ La 20 ianuarie 1615, banul Petru Bethlen avea un spion la Belgrad cu misiunea de a afla vești despre noul vizir și de a cerceta eventualele mișcări de trupe.¹¹⁸

În intervalul 13 februarie 1614 - 29 ianuarie 1618, banul Petru Bethlen a primit șase scrisori din partea principelui pentru a-l aresta pe căpitanul rebel Ștefan Vaida, fostul ban, care refuza să predea Lipova turcilor. Cu ajutorul oștirii princiare și al garnizoanelor bănățene, banul Petru Bethlen s-a achitat conștiincios de misiunea primită. Scrisorile princiare din 1614-1615 conțineau și instrucțiuni referitoare la modul în care trebuia primită și condusă o posibilă solie otomană. Fiind mai în vârstă, s-a stins din viață la sfârșitul anului 1616.

26. PAUL NAGY DE DEVA, 13 IUNIE 1617 - 10 IUNIE 1644¹¹⁹

S-a bucurat de încrederea și aprecierea principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczy I, deținând pentru mai mult de 16 ani (1627-1643) demnitatea de căpitan al gărzii personale pedestre a principelui.¹²⁰ A îndeplinit o misiune diplomatică la Istanbul între 29 septembrie 1635 - 13 februarie 1636.

27. ACAȚIU BARCSAI DE BÂRCEA MARE, 26 DECEMBRIE 1644 - 14 SEPTEMBRIE 1658¹²¹

Provenea dintr-o familie de mici nobili români din regiunea Hunedoarei, fratele său Andrei ajungând căpitan al Făgărașului iar sora sa, Ana Barcsai, s-a măritat cu un nobil român hațegan, Petru Burda,¹²² care în 1641-1642 a devenit vicecomitele comitatului Hunedoarei.

¹¹⁷ Hurmuzaki, XII, p. 176-177; IV, p. 182.

¹¹⁸ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 239.

¹¹⁹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 290, 298, 303, 305; ****Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, IX, 1883, p. 580; X, 1884, p. 222.

¹²⁰ Paul Nagy este atestat în această calitate în documente din septembrie 1627 și mai 1633; Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 154-156, documentul 67; p. 58-161, documentul 69.

¹²¹ Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p. 340, 349, 352-384; Andrei Veress, *op. cit.*, X, p. 204-206; ****Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, XI, 1866, p. 162; Hurmuzaki, IX/1, p. 69-70; Ioan Lupaș, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici (1658-1661)*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Memoriile Secțiunii Istorice, XXXX, 1912-1913, p. 566-585. Pentru activitatea desfășurată ca ban vezi Sorin Bulboacă, *Acațiu Barcsai de Bârcea Mare, ultimul ban al Lugoșului și Caransebeșului (26 decembrie 1644-14 septembrie 1658)*, în „Studii de Istorie”, I, Arad, 2005, p. 59-61.

¹²² Arhivele Naționale Maghiare, P. 102/24.

S-a remarcat ca un diplomat de carieră, cunoscând ideile cuprinse în celebra lucrare *Principele* a lui Machiavelli, pe care a citit-o de mai multe ori, fără a fi însă de acord cu principiile expuse acolo.¹²³ Diplomat abil, avantajat și de cunoașterea limbii române, Acațiu Barcsai a adus reale servicii principilor Gheorghe Rákóczy I și II, în raporturile acestora cu domnii români Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, dar și cu Poarta otomană. A negociat cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, diverse proiecte politice : un posibil tratat între voievodul Moldovei și Matei Basarab (20 august 1638); perspectivele unei căsătorii între Maria, fiica mai mare a domnului Moldovei și Sigismund, fiul mezin al principelui Gheorghe Rákóczy I (12 august 1643 -28 ianuarie 1644), precum și un posibil tratat de alianță moldo-ardelean (2 decembrie 1643).

În 1644, pentru a urgenta obținerea unui sprijin militar din Moldova în campania antihabsburgică interpretată de Gheorghe Rakoczy I, în cadrul războiului de 30 de ani, principele l-a trimis pe banul Acațiu Barcsai la Iași să negocieze cu Vasile Lupu, care a oferit 700 de oșteni ca ajutor în luptele împotriva armatei imperiale din Ungaria Superioară.¹²⁴ Banul Acațiu Barcsai se bucură de prețuirea și încrederea principelui Gheorghe Rákóczy, devenindu-i sfetnic de taină.¹²⁵ În 1645, banului Barcsai i se încredința misiunea de a-l reprezenta pe principele ardelean la nunta domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu nobilul lituanian Janus Radziwill,¹²⁶ alături de generalul Ioan Kemeny și nobilul Ștefan Mariaș.

Barcsai a susținut ideea unei confederații a Țărilor Române, care să aibă un pronunțat caracter defensiv. Demersurile sale diplomatice din anii 1638-1645 demonstrează nu numai intenția realizării unui sistem de alianțe politice, ci și dorința extinderii influenței principelui transilvănean la sud și est de Carpați, care se visa suveranul țărilor românești extracarpătice.¹²⁷

În 1650, Acațiu Barcsai îndeplinea și funcția de comite suprem al comitatului Hunedoarei¹²⁸, păstrându-și această demnitate și în 1653.¹²⁹

¹²³ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656 – 1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 104-110.

¹²⁴ ****Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 194.

¹²⁵ Andrei Veress, *op. cit.*, X, 1938, p. 32-34, 139-141, 157-159, 162-164, 166-168.

¹²⁶ ****Călători străini...*, V, 1973, p. 135, 647.

¹²⁷ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 233.

¹²⁸ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 198-199, documentul 50.

¹²⁹ ****Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ediție îngrijită și prefată de Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 246.

Acațiu Barcsai a îndeplinit și o misiune diplomatică la Istanbul în octombrie 1654 și a fost numit de Gheorghe Rákóczy al II-lea în calitate de membru în comitetul loțiitor ce a condus Transilvania în absența principelui plecat în expediția militară din Polonia (1657).¹³⁰ Acațiu Barcsai a cultivat legături și cu unii boieri din Moldova și Țara Românească, ca de pildă marele logofăt Gheorghe Ștefan, viitorul domn al Moldovei din anii 1653-1658,¹³¹ care-l numea Bocea Ionaș.¹³²

Acațiu Barcsai a îndeplinit și funcția de președinte al Tablei princiare; a deținut această dregătorie în 1653 și 1655-1657.¹³³ Banul Acațiu Barcsai a participat ca membru în comisia de revizuire a *Constituțiilor Aprobate ale Transilvaniei* (în 1653).¹³⁴

În iulie 1655, prin intermediul lui Ioan Boroș, comandantul armatei transilvănene din Țara Românească, Constantin Șerban Basarab îl ruga pe principele Gheorghe Rakoczy al II-lea să-l trimită pe banul Acațiu Barcsai cu 1000 de oșteni în părțile Jiului, pentru a-i urmări pe seimenii rebeli.¹³⁵

Banul Acațiu Barcsai a fost un calvin înflăcărat, care în 1644 a oprit finalizarea construcției bisericii catolice din Slatina de Timiș¹³⁶ și a susținut financiar tipărirea unor cărți de cult în limba română, de factură calvină.¹³⁷ Astfel, Ștefan Fogarași, pastor calvin din Lugoj, a tradus în românește *Catehismul calvinesc* al profesorului Alstedius, pe care l-a tipărit la Alba Iulia în 1648, cu litere latine și ortografie maghiară, pe cheltuiala lui Acațiu Barcsai, banul Lugojului și Caransebeșului.¹³⁸ *Prefața* este dedicată lui Acațiu Barcsai, prezentat în lucrare ca „mare ban al Lugojului și

¹³⁰ Susana Andea, *op. cit.*, p. 110-111.

¹³¹ *Ibidem*, p. 111.

¹³² Hurmuzaki, XV, p. 1263.

¹³³ ****Istoria Românilor*, V, p. 706.

¹³⁴ ****Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, p. 21, 246-247.

¹³⁵ „Mă roagă voievodul și boierii ca Măria Ta să scrii domnului Acațiu Barcsai, ca să trimită în munți, în valea Jiului, măcar 1000 de oameni, iar Măria Ta să vestești câteva porunci, care să fie răspândite printre lotri”. (****Călători străini...*, V, p. 525).

¹³⁶ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 140.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 140-141.

¹³⁸ I. Bănățeanul, *Cel din urmă ban al Caransebeșului și Lugojului, hunedoreanul Acațiu din Bârcea Mare (Barcsai Akos), ca stimulator al progresului cultural – bisericesc*, în „Mitropolia Banatului”, X, 1960, nr. 3-6, p. 29-35; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a II-a, vol. II, București, 1994, p. 177.

Caransebeșului”.¹³⁹ Școlile româno-calvine din Caransebeș și Lugoj au beneficiat de ajutoare financiare și de „părinteasca grijă” a banului Acașiu Barcsai.¹⁴⁰

În conjunctura politico-militară extrem de complicată și dificilă din 1657-1658, la inițiativa Porții, banul Acașiu Barcsai devine principe al Transilvaniei (septembrie 1658 - decembrie 1660), fiind obligat de turci să cedeze Imperiului otoman cetățile Lugoj, Caransebeș, cu teritoriul Banatului.¹⁴¹ S-a păstrat scrisoarea adresată de Barcsai bănășilor la 12 septembrie 1658, în care îi sfătuia să predea de bunăvoie turcilor Lugojul și Caransebeșul,¹⁴² promițându-le în schimb că nobilii din Banat, ce se vor refugia în Transilvania, vor fi despăgubiți cu alte moșii pentru domeniile pierdute în Banat.¹⁴³ Cronicarul ardelean George Kraus a menționat în cronica sa că banul Acașiu Barcsai a cedat banatul Lugojului și Caransebeșului în ultimă instanță, în fața amenințătoarei presiuni militare otomane.¹⁴⁴

Stările au impus condiția ca durata domniei lui Acașiu Barcsai să fie limitată la momentul iertării de către Poartă a lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. În acest context, Barcsai încearcă să păstreze relații normale cu fostul principe, comunicându-i condițiile alegerii sale ca principe dar și asigurările de păstrare a „loialității” față de cel demis.¹⁴⁵ Între poruncile Porții primite de Acașiu Barcsai era și cea referitoare la prinderea și predarea celor doi domni fugari, Constantin Șerban Basarab și Gheorghe Ștefan. Tentativele formale de prindere a celor doi, realizate din porunca principelui Acașiu Barcsai, se dovedesc a fi un eșec. Probabil, Acașiu Barcsai nu a intenționat efectiv să îndeplinească poruncile Porții referitoare la domnii români, fapt cunoscut și de către cei în cauză. Numai așa se explică șederea și libertatea de mișcare în Transilvania,

¹³⁹ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 137-138.

¹⁴⁰ Nicolae Drăganu, *Mihail Halici*, în „Dacoromania”, IV, 1924-1926, p. 89.

¹⁴¹ Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului* în „Banatica”, IV, 1977, p. 223-238.

¹⁴² Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 352-354.

¹⁴³ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, II, p. 142; George Popovici, *Istoria românilor bănășeni*, Lugoj, 1904, p. 257.

¹⁴⁴ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, ediție G. Duzinchevici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 271; contextul dificil în care a preluat tronul princiar Acașiu Barcsai este explicat și analizat detaliat de istoricul clujean Călin Felezeu, *Statutul instituției centrale a Transilvaniei reflectat în raporturile cu Poarta otomană (sec. XVII)*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, volum coordonat de Veniamin Ciobanu, Editura Junimea, Iași, 2006, p. 78-84.

¹⁴⁵ Susana Andea, *op. cit.*, p. 109.

afișată de foștii domni ai Țării Românești și Moldovei. Prinderea și predarea domnilor fugari de către Acațiu Barcsai ar fi însemnat încălcarea unei îndelungate tradiții în raporturile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească, potrivit căreia niciodată fugarii stabiliți aici n-au fost trădați și predați Porții.¹⁴⁶

Ca principe al Transilvaniei, Acațiu Barcsai a favorizat răspândirea calvinismului printre românii ardeleni. Dorind să-și consolideze poziția ca principe prin atragerea de partea sa a preoțimii ortodoxe, Acațiu Barcsai a acordat, la 9 ianuarie 1659, o nouă diplomă de confirmare mitropolitului Sava Brancovici, acordându-i jurisdicție și asupra Țării Făgărașului, pe lângă teritoriile amintite în diploma lui Gheorghe Rakoczy al II-lea. La 15 martie 1659, Barcsai îi scutea pe preoții români de toate îndatoririle fiscale pe care le aveau față de vistieria principatului.¹⁴⁷ La 20 martie 1659, printr-un alt decret, erau acordate aceleași scutiri și preoților din Țara Făgărașului. În iulie 1659, după ce Acațiu Barcsai a ocupat Alba Iulia, l-a destituit pe mitropolitul Sava Brancovici și l-a impus ca mitropolit pe Ghenadie al III-lea care se intitula „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureș și a toată Țara Ardealului”.

La 5 februarie 1660 vlădicăi Ghenadie, principele i-a impus condiții de o severitate nemaiîntâlnită până atunci. Ele cuprindeau: supunerea față de superintendentul calvin maghiar; desfășurarea slujbei în biserici numai în limba română; abandonarea superstițiilor („superstitionum colluvies”); interzicerea cuminecăturii și botezului după ritual vechi; „dezrădăcinarea sărutării icoanelor și a crucii; divorțul nu se putea pronunța decât cu acordul protopopilor și a superintendentului maghiar; reducerea învățaturii la Sfânta Scriptură, impunându-se *Noul Testament* de la Belgrad (1648); nu va lua amenzi, nici nu-și va crește abuziv veniturile, întrebuițându-le la școli; nu se va amesteca în afacerile țării; nu va adăposti călugări sau alți străini.¹⁴⁸

Principele Acațiu Barcsai a întreținut corespondență cu diacul de limbă maghiară din cancelaria Moldovei, Matei Literatul.¹⁴⁹ Într-un document inedit din perioada septembrie- decembrie 1660, principele Acațiu Barcsai se adresează lui Matei Literatul, drept urmare a unei plângeri făcute de acesta, în problema banilor oferiți de el pentru eliberarea unor nobili ardeleni din robia tătară.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 111.

¹⁴⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁴⁸ Hurmuzaki, XV, p. 1291-1293.

¹⁴⁹ Susana Andea, *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1997, p. 55; 75-77.

¹⁵⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj-Napoca, Fond Lazăr de Lăzarea, fila 29.

A fost un principe slab, care în ciuda sprijinului Porții n-a reușit să domine situația din Transilvania și nici n-a putut să-l înlăture definitiv pe fostul principe Gheorghe Rakoczy al II-lea, care și-a reluat domnia în 1659-1660.¹⁵¹ În lipsa unor forțe militare suficiente care să-l susțină, Acațiu Barcsai se retrage în iarna lui 1659-1660 la Sibiu, unde este supus unui prelungit asediu din partea principelui destituit de turci. La începutul anului 1661, noul principe ales de stările ardeleni, Ioan Kemeny, a pus să fie schingiuit Andrei Barcsai, fratele principelui Acațiu Barcsai și comandant al Făgărașului iar ulterior, din porunca lui Kemeny, Acațiu Barcsai și cei doi frați ai săi, Andrei și Gașpar, au fost executați, sub învinuirea că uneltesc cu turcii.¹⁵²

LES BANS DE LUGOJ ET DE CARANSEBES (XVI^E-XVII^E SIECLES)

Résumé

Cet étude-ci constitue un premier et ambitieux essai de présenter dans une cursivité historique l'activité politique, diplomatique, militaire et confessionnelle des bans de Lugoj et de Caransebes, ayant pour cible l'intervalle compris entre les années 1552 et 1658. Il s'agit de la période relativement compliquée qui suit à la transformation du Banat d'en bas en pachalik et la survécue de celui ce la zone collinaire et de celui montagnaise, cédé vers les otomains par son dernier ban, Acatiu Barcsai. Cet ouvrage est fondé sur des sources documentaires provenant de l'époque, les témoignages des voyageurs étrangers et les chroniques médiévaux qui portent des informations sur la province de Banat. La parcimonie des sources et l'absence des études de spécialité ont eu pour effet le fait que quelques-unes des informations sur l'activité des quelques-uns des bans soient lacunaires. En dépit de cela, leur succession peut être reconstitué avec une relative fidélité, y exceptant les périodes soupçonnées d'une quelconque manque de cette fonction du champ administrative de l'époque. On attire l'attention le fait qu'on atteste un bon nombre de nobles roumains qui ont réussi détenir cette dignité, prouvant le rôle important joué par l'élite roumaine dans le Principat de Transylvanie pendant les XV^e-XVII^e siècles.

¹⁵¹ *** *Istoria Românilor*, V, p. 199-201.

¹⁵² *** *Călători străini*, V, p. 584.

MORES ET CEREMONIAS ECCLESIASTICAS IGNORABANT.
RELIGIE POPULARĂ ÎN COMUNITĂȚILE CATOLICE DIN
BANAT ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Livia Magina, Adrian Magina

Cuvinte cheie: religie populară, conciliu Tridentin, misionari, Banat,
Key words: popular religion, Tridentine council, missionaries, Banat

Căutările privitoare la ceea ce a însemnat trăirea credinței înainte de Trento și cum au înțeles misionarii catolici să aplice hotărârile acestui conciliu, se leagă în mod indubitabil de soarta relațiilor pe care misionarii le-au trimis Romei. Conciliul de la Trento va reuși să impună raționalitatea pe fondul unui catolicism dezagregat, atât în interior cât și la nivelul credincioșilor. Relațiile misionarilor se constituie încă în surse deosebit de valoroase pentru cercetarea istorică și, în același timp, pentru cea ecleziastică sau chiar antropologică.

În ceea ce privește cercetarea de față, trebuie spus că, deși am pornit cu ideea că este posibilă o investigație de mari dimensiuni, s-a dovedit a fi una mai puțin considerabilă ca spațiu, însă datele privitoare la populație și viața sa religioasă destul de semnificative. Astfel propunerea principală a acestui studiu este aceea a surprinderii pe cât posibil tocmai a trăirii religioase, așa cum este ea descrisă de către misionarii catolici în rapoartele lor, combinată cu aserțiunile teoretice.

Din perspectiva istoriografiei, noțiunea de religie populară reprezintă un cadru de manifestare a vieții religioase conturat după mai multe criterii. În primul rând poate fi vorba despre diferența scris-oral, scrisul fiind apanajul elitelor, în special al celor ecleziastice, în timp ce oralitatea este modalitatea de transmitere a cunoștințelor, obiceiurilor și modului de a fi în rândul poporului. Un alt aspect poate fi acela al alterității: catolic-ortodox, catolic-protestant și nu în ultimul rând un criteriu legat de cadrul de manifestare al religiei. Religia populară poate fi sesizabilă la nivelul sentimentului religios în spațiul sacru (biserica), cât și în afara lui, în atașamentul față de dogme, reprezentând tocmai diferența dintre ceea ce cere biserica și ceea ce se întâmplă în realitate¹. Spiritualitatea populară, în ultimă instanță, înseamnă modalitatea de a afla cum au integrat cei umili în experiența lor religioasă, personală și colectivă,

¹ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p. 6-7.

elementele provenind din religia propovăduită oficial și cum le-au adaptat potrivit unor uzanțe preexistente oferite de mentalitatea și mediul în care trăiau².

În întreaga Europă a secolelor XVI și XVII, cadrul de manifestare a celor de la baza societății, diferă de ceea ce se propune la nivel oficial. Pe de o parte este vorba de un catolicism de tradiție medievală în care accentul a fost centrat pe persoană, pe cultul sfinților, pe trăirile eschatologice și în cadrul căruia practicile oficiale s-au combinat cu altele, ancestrale, precreștine. Dimpotrivă, Conciliul de la Trento a marșat pe ideea rigurozității, axându-se pe trăirile comune, opuse acelor personale din Evul Mediu, în acest sens parohia, în totalitatea sa, fiind centrul vieții religioase.

Trăirile religioase ale săracilor, a celor din zonele rurale, erau în mare măsură similare pe tot continentul. Este vorba de modul de raportare al oamenilor simpli la ce înseamnă sacrameente, rugăciune sau simbolurile credinței. Regularizarea vieții în parohii și implementarea noului tip de catolicism tridentin în acest mediu s-a realizat destul de târziu, prin efortul misionar dus vreme de două secole. De-abia în secolul al XVIII-lea, în condițiile alfabetizării și impunerii ideilor iluministe, putem vorbi de triumful raționalității Conciliului de la Trento în mediul pauper. Credințele populare nu au fost eliminate niciodată dar, începând cu secolul XVIII, nu mai au aceeași forță ca în secolele anterioare³.

Banatul, circumscris ariei catolice a Europei centrale, a avut încă de la început o situație deosebită. Populația catolică nu a fost niciodată majoritară, conviețuind încă din Evul Mediu alături de comunitățile ortodoxe. Erau de fapt insule de catolicism în mijlocul unei populații de altă etnie și altă confesiune, astfel că schimburile, inclusiv la nivelul credinței, au intrat în cotidian.

În secolele XVI-XVII, spre diferență de restul comunităților romano-catolice din vestul Europei, cele din Banat au ajuns să fie supuse presiunilor venite din trei direcții: ortodoxie, Reformă și autoritatea otomană. În paginile următoare se va evidenția rezultatul acestei presiuni, concretizată prin schimburile cu celelalte confesiuni dar și din impactul noii religiozități promovate de misionari.

Structura bivalentă a studiului a fost dată de modul de lucru. Pe fondul sentimentului religios al comunității se mulează hotărârile tridentine, prin intermediul activității misionare și a metodelor prin care mesagerii reușesc să aducă în armonie cele două planuri. Mai exact am realizat o trecere în revistă a modului în care s-au

² André Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu Occidental*, București, 1994, p. 7.

³ Pentru situația generală în Europa vezi Louis Chatelier, *La religion des pauvres*, Paris, 1987.

raportat credincioșii catolici din Banat la sacrameente, noul calendar, sfinți și locuri sacre. Atitudinea față de aspectele religioase se poate surprinde și din analiza comportamentului social, a perpetuării tradițiilor și superstițiilor la nivelul mentalului colectiv.

Sursele sunt constituite în principal din relațiile misionarilor iezuiți și franciscani și într-o mai mică măsură benedictini. Izvoarele la care am făcut apel prezintă lumea religioasă a provinciei bănățene în totalitatea ei. Este însă un punct de vedere unilateral, doar din perspectiva misionarilor. De multe ori în relatările trimișilor Sf. Scaun nu apare nici o referire la trăirile populației catolice. În majoritatea cazurilor prezintă în detaliu aspecte legate de religia populară din comunitățile ortodoxe, specificând că în acest mod îi influențează și pe locuitorii de rit roman. Au existat astfel de practici și în rândul celor din urmă ? Dificil de spus, mai ales că pe seama lor misionarii nu pun astfel de trăiri. În mod sigur exista un proces de aculturație dar ar fi hazardat să interpretăm existența acelorași practici în ambele spații confesionale. Exemplul oferit de ortodocși frapează într-o lume a rigorilor post tridentine dar nu înseamnă că a fost adoptat și de catolici în totalitate. Influențe vizibile, bine surprinse de misionari, sunt doar la nivelul practicilor matrimoniale și al comportamentului social, cu prea puține mențiuni în ceea ce privește aspectele devoționale.

Modelul cercetării a fost inspirat de studiul lui Louis Chatelier, *La religion des pauvres*, în cadrul căruia autorul identifică, pentru întregul continent, relativ aceleași erori. Diferența este că natura documentelor folosite de acesta este alta, mult mai mare cantitativ dar și mai detaliate. De asemenea literatura de epocă folosită de autorul francez, pentru spațiul bănățean este inexistentă. Problemele asupra cărora ne-am oprit vizează așadar erorile la nivelul credinței dar și modul de rezolvare a acestora de către misionari.

I. Spațiul și religia

Cucerirea Ungariei, și implicit a Banatului, de către trupele otomane n-a bulversat decât într-o mică măsură viața religioasă a locuitorilor. Cele mai reprezentative urmări la nivel religios în întregul regat ungar sunt legate de dispariția ierarhiei superioare catolice și de ocuparea sau distrugerea unor biserici creștine. Unele dintre biserici au fost transformate în moschei iar altele au fost distruse cu ocazia luptelor pentru diferitele localități ale Regatului ungar⁴.

⁴ Fodor Pál, *The ottomans and their christians in Hungary*, în „Frontiers of faith”, ed. I. G. Tóth, E. Andor, Budapesta, 2000, p. 139.

În ceea ce privește teritoriul bănățean, ca urmare a cuceririi, episcopia catolică de Cenad nu își încetează activitatea oficial, dar episcopii au numai o autoritate nominală asupra diecezei, conducând *in absentia* astfel că autoritatea efectivă le revine în teritoriu misionarilor. După cucerirea otomană, episcopii, fără excepție, nu vor mai reveni în zonă până la instaurarea dominației habsburgice⁵, cu ocazia intervenției otomane fiind distruse și o serie de mănăstiri catolice.

Ocuparea și transformarea în moschei a unora dintre bisericile creștine din Banat este o situație specifică perioadei imediat următoare cuceririi otomane. Acest fapt este bine surprins de către cronicarul Mustafa Gelalzade. La Timișoara, *bisericile au fost transformate în geamii, clopotele au fost aruncate din clopotnițele cu turnuri și s-a început acolo citirea ezanului*. Situația este identică la Lipova, unde, imediat după sosirea turcilor, bisericile sunt transformate în geamii⁶ și la Becicherecul Mare, unde otomanii *au împodobit acea fortăreață după obiceiurile religiei mahomedane*. Tot în acest centru sunt distruse mai multe cruci și diferite obiecte creștine, fiind construită o geamie și o școală⁷.

Pentru a vizualiza situația concretă a catolicismului spre sfârșitul secolului al XVI-lea, se pot aduce ca argumente scrisorile locuitorilor timișoreni către Sfântul Scaun. Astfel, în 1578, bosniecii catolici din Timișoara se plâng papei de situația dificilă în care se află și de presiunile făcute de către eretici asupra lor. De asemenea, este semnalată profunda lipsă de preoți catolici în zona respectivă⁸. Câteva ani mai târziu, în 1582, raguzanii catolici din același oraș se plâneau și ei de situația mizeră în care se găsea confesiunea lor. Relatează că nu au decât un preot dominican care se străduiește să lupte cu reformații. În același an, maghiarii din Timișoara deplâng situația grea precum și faptul că nu au preoți care să le cunoască limba⁹.

În secolul al XVI-lea, în partea estică a Banatului, catolicismul era reprezentat atât de comunități urbane cât și rurale. Acest teritoriu, pe parcursul întregului Ev

⁵ Adrian Magina, *Habsburgii și menținerea ideii episcopale în Ungaria secolelor XVI-XVII. Cazul diecezei de Cenad* în „Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură”, vol. II, Cluj-Napoca, 2006, p. 119-124.

⁶ *Cronici turcești privind Țările Române*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, vol. I, București, 1965, p. 276.

⁷ *Ibidem*, p. 280.

⁸ Archivio Segreto Vaticano, Instrumenta Miscellanea, nr. 5907.

⁹ A. Magina, *Între Luther și Mahomed. Catolicii din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în „Analele Banatului”, XV, 2007, p. 140-142.

Mediu, a oferit pentru mediile catolice imaginea unui teritoriu ortodox, deși unele parohii catolice sunt atestate începând din secolul al XIV-lea¹⁰. Amploarea catolicismului în Banat poate fi apreciată și din informațiile oferite de relațiile episcopului catolic din Transilvania, István Szent-Andrássy care cuantifică numărul catolicilor din Banatul Caransebeșului la aproximativ 10000, și numai în Caransebeș 3000 de catolici¹¹, spre finalul secolului al XVI-lea. Interesant este că un secol mai târziu relațiile oferă pentru același teritoriu o cifră redusă de câteva ori din ponderea numerică anterioară¹².

Ruptura intervenită în activitatea catolică în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, poate fi evidențiată și de hotărârea Dietei transilvănene din 1564 privitoare la oficierea slujbei în biserica catolică din Caransebeș revendicată atât de protestanți cât și de catolici¹³. O relativă re-impulsionare a catolicismului este observabilă doar o dată cu venirea la conducerea Principatului a familiei Báthory în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, care va permite misionarilor catolici să acționeze și în zona bănățeană. Însă instaurarea stăpânirii otomane în 1658 va provoca un nou recul al catolicismului, revenindu-se aproape la situația existentă cu un secol în urmă.

Așadar, dificultățile cu care s-a confruntat confesiunea catolică au fost apariția și impunerea Reformei, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea - lucru care a diluat comunitățile catolice, dispariția cadrelor instituționale (a episcopiei catolice de Cenad) precum și lipsa acută a clerului inferior care să vină în contact direct cu enoriașii. Aspectul religios în acest răstimp poate fi considerat deci un conglomerat, cu fragmente aparținând Reformei, ortodoxiei, impunerilor cuceririi otomane precum și mișcării inițiate de biserica catolică pentru a se replea pe noile realități. Însușind cele două aspecte majore, politico-administrativ și religios, ambele în prefacere, suprapuse peste o hartă demografică multiethnică, se conturează o realitate complexă pe care o vor avea de înfruntat misionarii, munca lor fiind cu atât mai valoroasă cu cât dificultățile exterioare le vor impune, înainte de orice, spirit de adaptabilitate și persuasiune.

¹⁰ Viorel Achim, *Catolicismul la românii din Banatul medieval*, în „Revista istorică”, 1996, nr. 1-2, p. 41-55.

¹¹ *Ibidem*, p. 50-51

¹² *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania*, (= *Relationes*) ed. I.G. Tóth, Budapesta, 1994, p. 218-223.

¹³ Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003, p. 57.

II... *mores et ceremonias ecclesiasticas ignorabant*

Teritoriul bănăţean se constituie, spre sfârşitul secolului al XVI-lea, aşa cum spuneam, într-o zonă de contacte în domeniul religios. Se întâlneau aici creştinismul de factură ortodoxă, cel reformat precum şi cel catolic, peste acestea suprapunându-se Islamul, reprezentat de autorităţile otomane.

Într-o scrisoare din 1590, Claudio Aquaviva, părintele general al Societăţii lui Iisus la acea vreme, propunea ca, în domeniul misiunilor, să se „procedeze în maniera apostolilor”. El este şi cel care, prin formula „Iată Indiile voastre!”, referindu-se la Europa, îi motiva pe misionari să îşi îndrepte eforturile spre continentul căruia îi aparţineau¹⁴.

Orice misiune presupune itineranţă, fiind deschisă neprevăzutului şi, deci, manifestării voinţei divine. Este în acelaşi timp un mijloc de legătură cu oamenii şi întâlnirea misionarului cu Dumnezeu. Metafora „nova India” desemnează unul dintre cele două tipuri de misiune, şi anume cea din interiorul continentului european. Sintagma va intra în vocabularul misionar şi va explica uimirea misionarului în faţa ignoranţei populaţiei, ignoranţă care nu putea fi imaginată decât într-un teritoriu care nu mai fusese creştinat¹⁵, deşi vorbim despre o lume ataşată ideilor cristice. Rostul misiunii de interior era să activeze în teritorii catolice în care populaţia cunoştea prost doctrina, fiind formă de acţiune a clericilor mai ales în zonele rurale calificate ca „India din interior”¹⁶.

Caracteristică primară a misiunii este adaptarea la nevoile locurilor vizitate. Aceasta este concretizată, în primul rând în învăţarea limbii vernaculare, pentru a putea susţine misiunea (dând astfel capacitatea de a predica, de a catehiza şi confesa în limba locală). În al doilea rând organizarea zilei de misiune, tot ca element al adaptării, trebuie să țină cont de ritmul activităţilor locuitorilor, de sărbătorile lor, dar şi de gradul de înţelegere a doctrinei¹⁷.

În plan mai larg Banatul se încadra într-o Europă Centrală şi răsăriteană care trecuse prin experienţa transbordării comunităţilor catolice spre Reformă sau

¹⁴ Bernard Dompnier, *La Companie de Jesus et la mission de l'Interior*, în „Les jesuits a l'age baroque 1540-1640”, Ed. Jerome Millon, Grenoble, 1996, p. 169-170.

¹⁵ *Ibidem*, p. 161.

¹⁶ *Ibidem*, p. 155.

¹⁷ *Ibidem*, p. 173.

ortodoxie, pe parcursul secolului al XVI-lea, pentru ca apoi, recatolicizarea să se facă în mod neuniform și cu rezultate diferite¹⁸.

În zona aflată sub semnul Semilunii și în secolul al XVII-lea situația putea fi caracterizată la fel. În 1619, superiorul misiunii din Belgrad, Marino de Bonis spunea despre această zonă: *mi creda, che queste sono Indie non conosciute*¹⁹, teritoriu aflat în așteptarea misionarilor. Misiunea a avut rolul de a menține comunitățile în credință și, pe cât posibil, de a le reface în urma impactului protestant și a cuceririi otomane.

La sosirea misionarilor iezuiți și franciscani în zona ocupată, acestora li se dezvăluie o lume în care credința nu numai că era pervertită ci chiar inexistentă. În 1581, când ajunge în Timișoara, Bonifaciu de Ragusa rămâne stupefiat în fața nenumăratelor erezii în care trăiește populația datorită contactului nefast cu ortodoxia și Reforma radicală²⁰. La începutul secolului al XVII-lea primii misionari ajunși în teritoriul montan al Banatului remarcă deziluzionați o situație similară și în comunitățile catolice de aici. Iezuiții Ștefan Szini, Bartolomeu Kasić și Marino de Bonis amintesc în toate relatările gravele mutații pe care le suferise catolicismul bănățean²¹. Ultimul dintre aceștia remarcă faptul că *este un miracol că acei puțini catolici de rit vechi au putut supraviețui, deoarece nu mai văzuseră un preot catolic de 60 sau 80 de ani*²². Potrivit franciscanului Marko Bandulović, ajuns la Carașova în 1628, poporul trăia într-o mare mizerie sufletească din cauza căreia multe suflete au ajuns în puterea diavolului și *devorați de furcile Infernului*. Faptul că trăiesc înconjurați de schismatici și eretici, la preoții cărora au și apelat de nenumărate ori, i-a determinat pe catolicii respectivi să practice multe erori, unii dintre ajungând să nege total credința²³. Cincisprezece ani mai târziu, Ivan Dezmanić, remarcă aceleași aspecte: oameni

¹⁸ Carlo Madonia, *I gesuiti in Europa Orientale. Strategie di riconquista cattolica*, în „György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16-17 centuries”, Budapesta, 2000, p. 169.

¹⁹ *Erdélyi és Hódoltság Jezsúta Misszió (= EHJM)*, ed. Balász M., Friczy Á., Lukács L., Monok I., vol. I/2, Szeged, 1990, p. 336.

²⁰ *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (= Litterae)*, ed. I. G. Tóth, vol. I, Budapesta, 2002, p. 118-119.

²¹ *EHJM*, I/1, p. 69-77; pp. 95-100; p. 115-130; *EHJM*, I/2, p. 365-370; p. 377-378.

²² *Ibidem*, p. 368.

²³ *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, (= Acta Bosnae)*, ed. E. Fermendžin, Zagreb, 1892, p. 382.

sălbatici, care ignoră ceremoniile și obiceiurile ecleziastice, nu cunosc cele sfinte și nu se supun bisericii din cauza influenței majore a schismaticilor²⁴.

Toate relațiile amintite insistă asupra faptului că lumea catolică din spațiul bănățean rămăsese tributară unui catolicism de tip vechi, ancestral, pentru care hotărârile de la Trento erau inexistente. Misionarii îi denumesc generic pe aceștia ca fiind „de rit vechi” pentru care rigorile și raționalitatea tridentină nu fuseseră impuse. Caracteristica principală a comunităților era că trăiseră într-o ignoranță totală, din punctul de vedere al misionarilor, perpetuând o religiozitate care ducea spre necunoașterea sacramentelor, spre erori și superstiții, preluate în general de la populațiile alături de care conviețuiau. În numeroase cazuri însă membrii comunității continuă să se declare „buni catolici”, fără să știe că modelul lor religios era în afara dogmelor promovate de biserică. Potrivit unei relații din 1607, în toată Ungaria ocupată de otomani sunt foarte mulți locuitori catolici care nu cunosc nici măcar principalele rugăciuni: Tatăl Nostru, Ave Maria și Crezul²⁵. Starea catolicismului din Ungaria ocupată, erorile și influențele suferite de acesta este poate cel mai bine sintetizată în epistola trimisă de Buitul în 1627: *...Ei nu se integrează riturilor noastre fiindcă țin de vechile obiceiuri. Postesc însă ca și noi iar în Ziua Sabatului se abțin de la carne, se însemnează cu semnul crucii, în fine aprind lumânări pentru morți. Astfel ei consideră că ținând aceste obiceiuri sunt vrednici catolici și obiceiurile lor spun că nu se deosebesc de ale noastre*²⁶ și în scrisoarea trimisă de către locuitorii unei așezări slave episcopului de Zagreb în 1640 care se consideră *creștini adevărați dar de tip vechi, cu dragoste față de Dumnezeu, care țin Crăciunul și sărbătorile după vechiul calendar ca și sârbii, cu nume bun de catolic, obiceiurile le sunt cum cerea sfânta maica biserica, dar nu postesc nici vinerea, nici sâmbăta și-n vechile lor obiceiuri se văd adevărați creștini și adevărați catolici deși se spovedesc la calvini și se împărtășesc cu pâine ca și aceștia*²⁷.

Degenerarea catolicismului în aceste comunități tradiționale rurale a fost posibilă datorită lipsei unui element de control (întruchipat de preot), asupra practicilor devoționale. Într-o lume strâns legată de ideea de credință, acest deficit la nivel sacerdotal a reușit să conducă, în timp, la conturarea mentalității că obiceiuri preluate

²⁴ *Relationes*, p. 82-83.

²⁵ *Acta Bosnae*, p. 390.

²⁶ Lucian Periș, *Documente din arhiva generală a Curiei Iezuiste*, în „Spiritualitate transilvană și istorie europeană”, ed. I. Mârza, A. Dumitran, Alba-Iulia, 1999, p. 190.

²⁷ Originalul în limba croată a fost publicat de Tade Smičiklas, *Oslobodenje Slavonije*, vol. II, Zagreb, 1890, p.1-2.

de la celelalte confesiuni, eronate din punctul de vedere al misionarului, aparțin *de facto* credinței catolice.

Încă de la venirea primilor misionari aceștia au încercat să reglementeze viața religioasă. Accesul la dogmele tridentine trebuia făcut pe cât posibil prin intermediul literaturii în vernacular sau prin predică. În 1581 Bonifaciu de Ragusa adusese cu el cărți în limba latină pentru a fi distribuite populației timișorene. La moartea sa mai rămăseseră încă 18 breviare romane care nu ajunseseră să fie împărțite. De asemenea Catehismul, tipărit în 1000 de exemplare în *lingua illirica et carrateri latini*, trebuia distribuit populației²⁸. Peste tot misionarii susțin predici în vernacular, cunoscând faptul că așa vor obține succese mult mai consistente. Pe de altă parte prin predică populația are acces la învățăturile creștine într-o formulă convenabilă bisericii. Un exemplu este episcopul Mateo Benlich care a predicat în toate vizitele sale și, din această cauză a avut un rezultat deosebit²⁹. Alături de predică misionarii au grijă să celebreze, după noile reguli, sărbătorile și ziua de duminică. Astfel, în 1672, un misionar din Lipova era surprins de turci, duminică seara, în capelă, în timp ce cânta cu școlarii și citeau breviarul³⁰.

Pentru a se bucura de un real succes misionarii combină metoda verbală cu imaginea, în special prin distribuirea de medalioane de genul *Agnus Dei* (chipul lui Iisus, Mielul lui Dumnezeu, reprezentat pe suport de ceară), rozarii sau alte obiecte devoționale. De remarcat este faptul că acțiunile lor de multe ori se pliază pe fenomenul întâlnit în teritoriu așa cum se întâmpla cu administrarea de apă sfințită de către un misionar unui suferind de dureri dentare. Se poate spune chiar mai mult: populația este încredințată că apa sfințită de către preot are puteri miraculoase³¹.

III. *De sacramenta*

A crede subsumează existența unui centru de putere exterioară omului și, în același timp de neatins, precum și o serie de modalități ca individul să ajungă în comuniune cu această putere. Într-un mod cât se poate de transparent, catolicismul a rezervat un rol prioritar în arhitectura aceasta a sacrului, modalităților de a-l atinge pe Dumnezeu sau cel puțin de a fi în comuniune cu El.

²⁸ *Acta Bosnae*, p. 335-336.

²⁹ *Ibidem*, p. 381; p. 506.

³⁰ *Relationes*, p. 222.

³¹ *EHJM*, I/2, p. 377.

Sacramentele definesc în mare măsură apartenența la o anumită confesiune. În secolele XVI-XVII, în urma impactului Reformei, biserica romano-catolică a stabilit în cadrul Conciliului de la Trento atât numărul cât și importanța sfințelor taine, precum și măsurile restrictive pentru neîndeplinirea acestora. Așa cum fuseseră ele stabilite, erau în număr de șapte: botezul, confirmarea, euharistia, penitența, unctiona, preoția și nu în ultimul rând, căsătoria. Potrivit acestei viziuni sacramentele devin mijloc de salvare a sufletului iar administrarea lor era apanajul exclusiv al oamenilor bisericii³². Relatările misionarilor insistă în mod deosebit asupra unora dintre sacramente, practicarea celorlalte fiind trecută sub tăcere. Cele mai frecvente taine, pe care le și administrează, sunt botezul, confesiunea, comunicarea și căsătoria. Despre miruire, o singură relație menționează că nu este aproape deloc folosită sau utilizată deficitar, din cauza neglijenței și ignoranței preoților³³. Trebuie menționat că misionarii relatează cel mai adesea ceea ce le este lor familiar, evenimentele sau faptele pe care ei le pot gestiona cu succes în ceea ce privește populația catolică, în timp ce pentru membrii celorlalte confesiuni relatările sunt extraordinare și ieșite din comun, situația fiind similară și în cazul sacramentelor, faptul că în cadrul scrisorilor sunt mai frecvente acestea nu este deloc întâmplător.

Botezul reprezintă unul dintre cele mai importante sacramente a cărui origini se regăsesc în botezul instituit de Ioan în apa Iordanului. Semnificația acestei Sfinte Taine este profundă, marcând, prin intermediul preotului, intrarea individului în comunitatea creștină și acceptarea învierii lui Iisus. În cazul populației rămasă vreme îndelungată fără asistență spirituală, această taină se golise de semnificația inițială din cauza neuzității ei.

În privința botezului, la fel ca și în cazul celorlalte sacramente, cei care participaseră la Conciliul de la Trento hotărâseră astfel: *dacă cineva nu este botezat, nu se numără printre credincioși; dacă nu se botează să fie anatemizat*³⁴.

Majoritatea relatărilor misionarilor discută în mod continuu despre faptul că o mare parte dintre cei care își spun catolici nu sunt botezați datorită lipsei preoților, cu excepția celor mai în vârstă care se născuseră în vremea în care biserica romano-catolică era încă funcțională. Din acest motiv numeroase persoane ajunseseră să

³² *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*, Tyrnavia, 1765, Despre Sacramente, Canoanele I-XIII.

³³ *Acta Bosnae*, p. 391.

³⁴ *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*, Tyrnavia, 1765, Despre botez, Canon XIII.

moară fără să cunoască semnificația sacramentului. Marko Bandulović relatează un caz din 1639 când întâlnește un bătrân de 100 de ani din Carașova care nu cunoștea nici o altă taină decât aceea a botezului, primită cu un secol în urmă³⁵.

Cu toate acestea se pare că persistă de-a lungul timpului, în mentalul colectiv, ideea că botezul este obligatoriu, că trebuie efectuat. Astfel, în lipsa sacerdoților catolici populația din Carașova apelează la *pastori ai valahilor și calvinilor* pentru a le fi botezați copiii³⁶. Un caz deosebit de elocvent este cel al unei comunități în care, un țigan, care cunoștea patru litere din alfabetul chirilic ajunsese să boteze catolici: *ultimamente trovandosi tra di loro un zingaro che sa quattro lettere del alfabetto, si ha pigliato nome di prete serviano, e cosi si e andato battezzando non si sa in che...ne con che materia, ne con che intentione...*³⁷.

La venirea lor, misionarii au încercat să îndrepte toate carențele legate de acest sacrament, deoarece chiar și atunci când era administrat de preot nu erau respectate canoanele legale, fiind săvârșit acasă sau în alte locuri și nu la biserică. Situația era oarecum de înțeles pentru că puținii preoți existenți nu dețineau în parohie cărțile necesare pentru administrarea acestei taine³⁸.

Potrivit instrucțiunilor Sfântului Scaun misionarii trebuiau să administreze taina botezului după care numele, prenumele, sexul și religia anterioară a celui botezat trebuiau trecute într-o matricolă³⁹. S-a păstrat matricola întocmită la Carașova de către Ivan Dezmanic între 1641-1648. Aceasta cuprinde câteva sute de nume, în marea lor majoritate copii. Misionarul face în medie 3-4 botezuri pe zi, dar sunt menționate și botezări comune, cu participarea a câteva zeci de persoane. Ceremoniile de botezare comună aveau loc de regulă în ziua de duminică la biserică, cu mare pompă, fiind implicată întreaga comunitate. Spre exemplu în două zile succesiv (3-4 mai 1641) Dezmanic reușește să administreze taina botezului pentru 60 de persoane⁴⁰. Activitatea care s-a soldat cu cel mai mare succes a fost în Caransebeș, unde, într-un singur an, misionarii au botezat 409 persoane⁴¹ precum și în Lipova, unde, în 1641 erau botezați 286 de copii de toate sexele și vârstele⁴².

³⁵ *Litterae*, II, p. 1087.

³⁶ *Acta Bosnae*, p. 382.

³⁷ *Litterae*, I, p. 220.

³⁸ *Acta Bosnae*, p. 381.

³⁹ *Relationes*, p. 111.

⁴⁰ K. Zach, *Die Bosnische Franziskanermission de 17. jahrhunderts im Südöstlichen Niederungarn*, 1979, p. 75-90.

⁴¹ *Litterae*, II, p. 1452.

⁴² *Relationes*, p. 111.

Aceste cifre reprezintă însă, dincolo de datele statistice, dorința individului de a se „alinia” la o serie de reguli pe care le aduseseră misionari dar pe care le avea și transmise de-a lungul generațiilor. Pe de altă parte, botezul semnifica pentru fiecare o înnoire, în special în cadrul acelor ceremonii solemne, cu participare destul de masivă pentru niște comunități relativ mici. Individul se simțea integrat în comunitatea creștină, dar, concomitent, administrarea botezului în această formulă, este un exercițiu de trăire religioasă comună. Prin taina botezului, integrat fiind bisericii și spațiului comunitar, credinciosul era pregătit pentru administrarea celorlalte sacrameente dar și pentru învierea lui Hristos.

Confesiunea și euharistia sunt strâns legate între ele. Cel care se confesează urmează de cele mai multe ori să fie împărtășit. Potrivit hotărârilor tridentine euharistia era considerată poate cel mai important sacrament. În mod similar botezului, misionarii se plâng că aceste două sacrameente sunt și mai puțin cunoscute. Aceleași motive se pare că stau la baza ignoranței populației: penuria de preoți dar și vecinătatea celorlalte confesiuni. Astfel numeroase relații menționează confesarea și comunicarea a zeci de persoane de către misionari. Cu toate că au o vârstă destul de înaintată, numeroși credincioși nu s-au împărtășit de 80-90 de ani iar în ceea ce-i privește pe cei tineri, nu experimentaseră niciodată această parte a credinței: la Carașova în 1628 *piu di 80 persone in circa le quali non si hanno mai confessate da ottanta e nonanta anni in circa, cioe dalla nativita loro, ne manco...che sia la Sancta confessione*⁴³. Deși unii dintre ei nu cunosc sau nu acordă importanță sacramentelor, printre care și confesiunea, se consideră catolici după cum reiese dintr-un raport din anul 1636: *... li quali non si erano mai prima confesati, si trovano li quali non havo udit a ne sentita la messa in vita sua...*⁴⁴.

Probabil mai mult decât în cazul celorlalte sacrameente, acestea două exemplifică cel mai bine spiritul hotărârilor tridentine și anume de a transborda religia de la nivel personal la nivelul comunității. Ele sunt administrate unui număr mare de persoane, pe cât posibil la sărbătorile majore de peste an, pentru a avea un impact cât mai crescut. George Buitul poate fi considerat un maestru al unor astfel de ceremonii de administrare a sacramentelor în comun. Astfel la Paștele anului 1627 *mai mult de 200 de persoane s-au mărturisit și au fost întăriți în Sfânta comuniune. Dintre aceștia 40 de adulți niciodată nu se confesaseră. Altora li s-a instituit o confesiune*

⁴³ *Acta Bosnae*, p. 381.

⁴⁴ Archivum Romanum Societatis Iesu (=ARSI), Roma, *Austria*, vol. 20, f. 240-240v.

*generală a întregii vieți*⁴⁵. Se pare că misionarul român prefera momentul sărbătorii pascale care fiind optim pentru administrarea confesiunii și comuniunii generale. În 1630, tot de Paște *180 de persoane au fost întărite în Sfânta comuniune, dintre care unele niciodată nu se folosiseră de acest element sacru și nici de confesiune*⁴⁶. În mod similar franciscanul Dezmanic face o confesiune generală pentru 160 de persoane, de ambele sexe⁴⁷.

Dacă prin botez este confirmată intrarea în cadrul comunității creștine, prin euharistie individul ia parte activă la sacrificiul lui Iisus.

Căsătoria, în oricare comunitate reprezintă alinierea individului la anumite norme și la un anumit tip de comportament social. Până în epoca modernă biserica a fost singura instituție care a avut control asupra acestei practici. În Conciliul de la Trento ierarhii participanți au formulat o serie de canoane în care au prevăzut ceea ce era permis și prohibit referitor la această taină. Printre numeroasele decizii luate atunci, se numără și cele legate de legitimitatea căsătoriei. Legalitatea acesteia era dată de prezența preotului, ca reprezentant al bisericii, singurul care poate uni. Consangvinitatea, un anumit grad de rudenie, poligamia și divorțul erau puse sub semnul anatemei⁴⁸. Încercările de regularizare al acestui aspect nu au fost decât un mijloc de disciplinare socială a credincioșilor, deoarece Evul Mediu avusese o atitudine destul de relaxată vis-a-vis de instituția matrimonială.

La venirea lor în Banat, misionarii au fost frapați să observe că taina sfintei căsătorii era cel mai puțin respectată, fapt datorat pe de o parte influenței exercitate de către protestantism și ortodoxie, iar pe de altă parte datorită necunoștinței preoților. Unul dintre misionari remarca, la începutul secolului al XVII-lea, că în parohii nu există cărțile necesare cu privire la problemele matrimoniale și, în consecință, acest sacrament nu este administrat cum trebuie⁴⁹. Marko Bandulović sintetiza în raportul său o practică generalizată referitoare la căsătorie: dacă unui bărbat nu-i mai place de soția sa, caută alta și dacă ea s-a învoit și preotul refuză să-i căsătorească, merg la preotul eretic sau schismatic, uneori chiar în fața kadiului⁵⁰. Pentru a nu risca să își

⁴⁵ L. Periș, *op. cit.*, p. 192.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 194.

⁴⁷ *Acta Bosnae*, p. 435.

⁴⁸ *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*, Tyrnavia, 1765, Despre căsătorie, canoanele I-XII.

⁴⁹ *Acta Bosnae*, p. 390, p. 422.

⁵⁰ *Litterae*, p. 364.

piardă credincioșii mulți dintre preoți și chiar misionari, au acceptat să binecuvânteze o a doua căsătorie, deoarece oricum ea ar fi fost încheiată în fața altei autorități ecleziastice. Cu toate că hotărârile Conciliului prevedeau clar că aceste căsătorii încheiate în fața preoților ortodocși sau ale kadiilor nu erau conforme, poporul ține la ele iar singura soluție tranșantă ar fi excomunicarea⁵¹. Un lucru paradoxal în cazul căsătoriilor încheiate în fața kadiului este că acesta unește după ritul creștin, deoarece cei doi jură cu mâna pe cruce și pe Sfânta Evanghelie, kadiul dându-și doar acordul: *item molti vanno a contraer li detti illegitimi matrimonii avanti il Caddi turco, in mano del quale giurano sopra il libro d'Evangelii et sopra la croce per verba con presenti vis, volo*⁵².

Influențele în problema matrimonială veneau mai ales din lumea ortodoxă sârbească. În numeroase cazuri, la fel ca și ortodocșii, populația catolică ajunge să plătească o anumită sumă, preotul dându-și astfel acordul pentru divorț și respectiv pentru încheierea celei de-a doua căsătorii. Fiind un viciu destul de răspândit și prohibit, sumele încasate sunt relativ mari, între 12 și 20 de scuzi⁵³.

Ceea ce se poate deduce este faptul că individul nu ține seama neapărat de confesiunea celui care încheie căsătoria în fața divinității, ci contează doar să fie încheiată. În mod similar botezului există și pentru acest sacrament, dacă populația îl considera cumva o taină, credința, transmisă de la o generație la alta, că unirea trebuia binecuvântată de... cineva, un reprezentant al unei divinități.

O altă chestiune în discuție este căsătoria interconfesională. Căsătoriile în mediul „eretic”, schismatic sau chiar cu necredincioșii, erau fapte cotidiene. Benedictinul Antonio Velislavi dă exemplul unei femei creștine care, deși căsătorită cu un turc, a continuat să se considere toată viața o bună catolică⁵⁴. În cazul unirii unui sârb ortodox cu o catolică, aceasta din urmă era nevoită să abjure credința romană și era rebotezată în rit răsăritean înainte de a fi căsătorită, întrucât preoții sârbi considerau invalid botezul în rit roman⁵⁵.

Consecința imediată a acestei situații la venirea misionarilor a fost că aceștia au încercat regularizarea practicii și intrarea în legalitate. Astfel, atât franciscanii cât și

⁵¹ *Ibidem*, p. 242; Miroslav Vanino, *Leksikograf Jakov Mikalja S.I.*, în „Vrela i prinosi”, Sarajevo, 1933, p. 32-33.

⁵² Molnár Antal, *Raguzai bencés misszionáriusok jelentése a hódolt Dél-Magyarrországról (1606)*, în „Lymbus”, 2005, p. 61.

⁵³ *Litterae*, p. 354.

⁵⁴ Molnár A., *op. cit.*, p. 61.

⁵⁵ *EHJM*, I/2, p. 290.

iezuiții, cer ca sacramentul căsătoriei să fie oficializat într-un cadru legal. În zona montană a Banatului franciscanul Ștefan Marnacović a realizat 75 de căsătorii, în diverse locuri dar, după cum spunea un confrate al său „numai în timpul permis de biserică și după legile canonice”⁵⁶.

Cu o situație similară se confruntă și George Buitul în Caransebeș. Numai la sfârșitul anului 1626 misionarul oficia 20 de căsătorii. Potrivit propriei sale mărturii *în acest teritoriu există obișnuința de se contracta căsătoriile. Însă mai întâi ei se unesc între ei și apoi își confirmă căsătoria venind în fața preotului. Dar chiar această deprindere a fost înlăturată treptat-treptat. Prin satele pe unde am fost i-am învățat pe oamenii să se comporte așa în ceea ce privește oficierea căsătoriei*⁵⁷. Se poate observa că mărturia conține referiri tot la spațiul rural, mult mai predispus la fenomenul căsătoriilor consangvine, în lipsa unei autorități ecleziastice.

Dacă în cazul lui Buitul populația nu cunoștea hotărârile privitoare la căsătorie, 20 de ani mai târziu, la Timișoara, un alt iezuit, Rodolpho Calleli remarcă că nimic nu s-a schimbat în privința practicii încheierii căsătoriilor, cu toate că populația era informată asupra decretelor tridentine. Astfel, în 1651 număra șapte astfel de cazuri în care soțul își părăsea soția legitimă, chiar dacă aceasta încă mai trăia, și se recăsătorea în fața unui preot ortodox: *hinc, dimissa, vel dilapsa, legitima uxore, aliam eam vivente, idque unam sacerdote schismatico ducere non adeo abherrent; quorum de facto, septem omnino paria in mea missione numero; absque ulla reductionis spe. Licet hic ubique per ordinarium publicatum sit Tridentinum in materia tamen matrimonii num admittitur...*⁵⁸.

Ceea ce se poate concluziona în privința sacramentului căsătoriei, este faptul că în ciuda tuturor încercărilor misionarilor de a implementa deciziile luate la Trento, tradiția a rămas mai puternică. Este de înțeles acest lucru mai ales în cazul lumii rurale în care alianțele matrimoniale se realizau în funcție de alte considerente decât cele ale bisericii. În plus misionarii trebuiau să accepte multe dintre practicile deviate, pentru a nu risca pierderea credincioșilor.

IV. La periferia trăirilor creștine

Lumea superstițiilor este o lume atemporală și aspațială, o lume a temerilor ancestrale, izvorâte din străfundurile firii umane, temeri de care de multe ori a profitat

⁵⁶ *Relationes*, p. 221

⁵⁷ L. Periș, *op.cit.*, p.191.

⁵⁸ ARSI, *Austria* 20, f. 284.

creștinismul dar pe care le-a și denigrat mai târziu. Topografia lumii tradiționale cuprinde în cadrele ei fragmente de proveniență diferită. Lumea, în fond, trăiește după propriile reguli, stabilite de strămoși, coordonate după care se conduc oamenii în întreaga viață și în întreaga percepție a firii. Nu mai este o lume medievală dar nu este încă una modernă. Întregul spațiu al Ungariei ocupate de otomani, la fel ca și Europa acelei vremi, este bântuit de spaime colective: diavol, farmece și vrăjitoare dar și trăiri ancestrale transpuse în formă creștină.

Diavolul, simbol al răului, este omniprezent în aceste comunități arhaice. Misionarii se lovesc în mod constant de această percepție asupra realității, aproape în fiecare localitate vizitată. Atât iezuiții cât și franciscanii au încercat să exploateze teama de diavol în favoarea bisericii romane⁵⁹. Trebuie menționat că misionarul este agentul binelui, reprezentantul puterii lui Dumnezeu, capabil să ajute oamenii să redevină „normali”. Astfel se face trecerea de la lumea bântuită și conviețuirea comunității cu ea la lumea bântuită din om, spiritele nemaifiind în afară ci în om.

Cele două lumi, vizibilă, palpabilă și cea invizibilă, a simbolurilor, în mentalitatea rurală se întrepătrund. Viața și lumea așa cum o văd oamenii se trăiesc printr-un adevărat „dicționar al semnelor”. Misionarul, prin intermediul exorcizărilor, reușește să obțină atașamentul celui depozat față de Hristos și, o dată cu el, a comunității care cunoaște întâmplarea. Marino de Bonis în trecerea sa prin Răcăjdia și satele vecine, realizează mai multe exorcizări, alungând diavolul din câteva femei, prin stropire cu apă sfințită și slujbe speciale. Pentru a-i feri pe viitor de prezența necuratului, misionarului lasă credincioșilor medalii cu *Agnus Dei*⁶⁰.

Nici la Caransebeș situația nu este diferită. Buitul „eliberează” prin exorcism trei persoane de duhurile rele. Misionarul se folosește de fiecare dată de prezența diavolului, pentru a putea readuce în sânul comunității pe cei pierduți, cum a fost cazul unui nobil calvin care, bântuit fiind, a apelat la serviciile misionarului catolic, singurul în măsură să îl scape de Satana. Buitul profită de încrederea calvinului și reușește să îl readucă la dreapta credință: *celebră a fost convertirea unui nobil pe care au ținut-o minte chiar potrivnicii noștri...Într-o noapte a fost abordat și bântuit de nu știu ce fantome. Foarte înspăimântat nu știa ce să facă, unde să se ducă: în fine a luat hotărârea de a veni la noi, nădăjduind fără îndoială că*

⁵⁹ István György Tóth, *The missionary and the devil: ways of conversion in catholic missions in Hungary*, în „Frontiers of faith”, ed. I.G. Tóth, E. Andor, Budapesta, 2000, p. 79-87.

⁶⁰ *EHJM*, 1/2, p. 378.

⁶¹ L. Periș, *op. cit.*, p. 192-193.

*astfel se va elibera de Satana...Pe dată eu m-am apucat să îl catehizez ...să primească credința, să își curețe păcatele și să se împărtășească*⁶¹.

Franciscanii, la rândul lor, pomenesc de exorcizări realizate pe teritoriul Banatului. Foarte cunoscut este cazul unei femei pentru care un misionar s-a străduit șase zile să scoată diavolul după multe rugăciuni și slujbe, fiind amenințat de cea în cauză cu chinurile Infernului pentru încercarea sa⁶². Un lucru specific este faptul că cele mai multe exorcizări sunt legate de persoane de sex feminin. Nu este întâmplătoare această asociație, deoarece Europa acelor secole percepea femeia ca fiind unul dintre agenții lui Satan⁶³.

Asociate practicilor diavolești erau farmecele și vrăjitoria. Populația catolică a împrumutat aceste obiceiuri în special de la sârbii alături de care a trăit, fără a fi însă un fenomen generalizat⁶⁴. La fel ca și posedarea de către diavol, și farmecele sunt atribuite unor femei, tot ca o consecință a faptului că acestea ar fi emisarii răului: *item in quelle parti se trovano molte stregane et malie, et particolarmente, di donne, in modo che se ne trova molta quantita di vessati dal demonio*⁶⁵.

Alte practici par să provină dintr-un substrat precreștin, fiind adaptate și transpuse într-o formă pe care biserica o accepta. Este cazul unui celebru arbore din teritoriile sud slave, numit Lippa, în fața căruia, atât catolicii, cât și populația turcească se închinau, în cadrul unor adevărate ceremonii la care se adunau cu miile, având în frunte un preot. Populația, cu lumânări și candelă aprinse, asista la serviciul divin ținut la acest arbore, considerat a avea proprietăți miraculoase⁶⁶.

Trăirile din plan religios au afectat în mod imediat viața socială. Noțiunii de păcat i se atribuie cu totul alte valențe decât cele pe care le acordăm astăzi sau așa cum erau ele privite de către biserică. O influență majoră asupra componentei sociale din comunitățile catolice a avut-o populația de etnie sârbă. Spre exemplu la Lipova locuitorii au ajuns să considere că nimic nu mai este un păcat și nu mai au nici un fel de respect pentru nimeni. Mai mult s-a ajuns la justificarea crimei, considerată a nu mai fi un păcat, astfel că toate drumurile erau pline de tâlhari și de ucigași⁶⁷.

⁶² *Litterae*, II, p. 1246.

⁶³ Pentru percepția la nivel european a se vedea Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*, vol. II, București, 1986, p. 193-262.

⁶⁴ *EHJM*, I/2, p. 299.

⁶⁵ Molnár A., *op. cit.*, p. 61.

⁶⁶ *Acta Bosnae*, p. 391.

⁶⁷ ARSI, *Austria* 20, f. 240; *Relationes*, p. 219; *Litterae*, I, p. 354.

Influența sârbească sesizabilă și în domeniul matrimonial, poate fi observată și în modul în care consideră catolicii bănățeni beția sau furtul. Deși preotul catolic nu era de acord cu aceste practici, așa cum făcea cel sârb care își dezlega enoriașii de aceste păcate, fenomenul de difuziune a fost general. Într-un raport din 1619 se specifică faptul că acești catolici de rit vechi au o viață asemănătoare schismaticilor deoarece abuzau de alcool, divorțau ușor și frecventau preotul ortodox⁶⁸. Este elocventă și mărturia franciscanului Marko Bandulović, din 20 ianuarie 1631, privind situația din Carașova. Locuitorii de aici, *nație de țărani și barbari*, nu respectă posturile mari de peste an, de Crăciun și de Paște, ci tocmai în acea perioadă fac serbări cu cântece, hore, muzică, unde se îmbată, consumă carne în exces și nu respectă hotărârile bisericii : *de nuptiis vero, quae prohibitis ab Ecclesia. Temporibus celebrantur nullae admonitiones et correctiones nunc vellent, quia illa barbara et rustica natio etiam sine nuptiis principaliorum sanctorum Nativitatis ac Resurrectionis Salvatoris nostri Jesu Christi triduo, et apud aliquos etiam ulterius encoenia cum cantionibus, phistulis, coreis, instrumentis rusticis, poculis ebrietatibus ac varietate ciborum sollemnitantur et celebrantur*⁶⁹.

Există o strânsă interdependență între modul cum percep oamenii religia și normele de comportament. Faptul că în mentalul colectiv superstiția și tradiția au o mai mare importanță decât spiritualitatea promovată de biserică a generat un anume tip de sentiment religios. Orice încercare a misionarilor de a disciplina social locuitorii catolici din Banat a fost sortită eșecului. În primul rând pentru misionarul rezidă prea puțin timp în cadrul comunității iar în al doilea rând pentru că tradiția își spune cuvântul, fiind foarte puternică și probabil cel mai important lucru era vecinătatea populației ortodoxe și reformată care contribuie la fenomenul de aculturație.

Fizionomia lumii religioase în care activează misionarul este una amalgamată, plină de superstiții venite dinspre ortodoxie, erori preluate de la reformați dar și persistența unui catolicism medieval sau de rit vechi, așa cum îl numesc misionarii. Catolicismul tradițional presupunea o religiozitate axată în principal pe mediul familial, combinând practicile devoționale admise de biserică cu cele care intrau în sfera ritualurilor ancestrale precreștine, perpetuate sub o formă sau alta în aceste comunități.

În Transilvania iezuiții au încercat să modifice devoțiunea tradițională punând accent pe consolidarea parohiilor, pe regularizarea vieții religioase prin comuniune,

⁶⁸ Archivio della Sacra Congregatione de Propaganda Fide, Roma, Scritture riferite nei Congressi, *Ungheria et Transilvania*, vol. I, f. 9.

⁶⁹ *Litterae*, I, p. 364.

confesiune, cunoașterea elementelor de bază ale credinței, adică ceea ce implica hotărârile Conciliului de la Trento. Efortul misionar n-a fost însă încununat de succese deoarece societatea n-a reacționat pozitiv la implementarea noului tip devoțional din cauza modificărilor aduse de Reformă⁷⁰.

Spre deosebire de Transilvania, cazul bănățean este oarecum diferit deoarece populația a fost mai puțin afectată de Reformă. Erorile pe care misionarii le identifică provin în special pe fundalul continuității aceluiași tip de catolicism tradițional. În zona de ocupație otomană, existența unor comunități mixte, lingvistice și confesionale, a favorizat împrumuturi mai ales dinspre lumea ortodoxă și într-o mai mică măsură preluări ale trăirilor religioase de tip protestant. Cele mai frecvente erori întâlnite de misionari par să provină din necunoașterea catolicismului de tip nou, promovat de biserica romană. Omniprezența diavolului constituie încă o dovadă a unor reminiscențe și frici medievale. Necunoașterea principalelor rugăciuni cum sunt Crezul și Tatăl Nostru, este în mod frecvent identificată de către misionari la nivelul enoriașilor. Putem spune că această eroare este specifică pre-tridentină, într-o lume în care credinciosul nu era implicat într-un anumit tip de trăire religioasă.

Pe de altă parte trimișii Sf. Scaun se confruntă cu erorile preluate de către catolici de la comunitățile care profesau alte religii. Dacă în Transilvania impactul major asupra practicilor devoționale a venit dinspre Reformă, în Banat influențele au venit în special din lumea ortodoxă. Astfel aceste erori se remarcă la nivelul aspectelor de viață socială și de moralitate, discutând aici o etică nouă promovată de misionari. Cel mai adesea ies în evidență practicile matrimoniale. Era destul de facil pentru catolici să îi imite pe ortodocși, lucru explicabil prin conviețuirea în aceeași comunitate. Lumea ortodoxă nu era atât de rigidă în privința aspectelor matrimoniale, acceptându-se două sau chiar trei căsătorii, considerate legitime. Prin imitație, dar și datorită lipsei unui factor de disciplinare religioasă oferit de un corp sacerdotal instruit în sens tridentin, catolicii consideră normală acceptarea unor astfel de practici. La nivel matrimonial eroarea este de fapt de două feluri: mai multe căsătorii sau căsătoriile consangvine. În numeroase relatări misionarii precizează că au îndreptat „relele căsătorii”. Coabitarea cu ortodocșii induce și un comportament social asemănător. Beția, de pildă, nu mai este considerată un păcat de moarte. De asemenea valoarea conferită hoției sau chiar crimei, este diferită sau își găsește diverse motivații. Misionarii

⁷⁰ M. Crăciun, *Contrareforma și schimbările din viața religioasă transilvăneană a secolului al XVI-lea*, în „Spiritualitate transilvană și istorie europeană”, Alba-Iulia, 1999, p. 55-93.

iezuiți și nu numai, văd aceste teritorii ca fiind pline de tâlhari și de asasini, o lume impregnată de erori de toate felurile și de nenumărate superstiții.

Decretele Conciliului tridentin sunt în esență rigide deoarece se dorește impunerea unei vieți religioase regularizate, ordonate, disciplinate. În acest sens, sacerdotul și ierarhia superioară capătă un control sporit asupra trăirilor religioase a comunității. Fiecare greșală în hotărârile tridentine își are corespondentul restrictiv. Impunerea strictă a sacramentelor a avut parte și de un anumit succes: franciscanii și iezuiții au ca punct central în relațiile lor tocmai împărțirea lor, dintre toate prevederile Conciliului tridentin pe acesta insistându-se cel mai mult. Numărul mare de credincioși participanți la confesiuni, la comuniuni sau care au fost botezați demonstrează că cele mai vizibile rezultate au fost la acest nivel. Misionarii au încercat să canalizeze sentimentele religioase înspre construirea unei comunități clar definită în credință, transferând trăirile religioase ale persoanelor în spațiul comunitar, prin participarea în comun la sacramente.

În fața superstițiilor sau a fricilor obsesive, cum este aceea a prezenței diavolului, trăite de populație, misionarii ar fi putut proceda în două moduri: fie să le îndepărteze, așa cum cerea catolicismul tridentin, rațional, fie să le adapteze pentru reușita misiunii. De cele mai multe ori iezuiții au apelat la cea de-a doua variantă, deoarece nu riscă să „sperie” populația. Problema căsătoriilor a rămas una dintre cele mai spinoase. Pentru a-și păstra credincioșii, adaptarea misionarului a trebuit să fie și mai consistentă. În ceea ce privește tradiția căsătoriilor neconforme cu dogmele ecleziastice, misionarii au fost nevoiți să fie deosebit de toleranți. Dacă misionarul este prea rigid în aplicarea prevederilor matrimoniale, credincioșii puteau apela la un preot ortodox sau chiar la kadiul otoman. Pentru a nu risca pierderea unui enoriaș, misionarul prefera să „legitimeze” o astfel de căsătorie, cu toate că intra în conflict cu prevederile tridentine.

La nivel discursiv misionarii identifică și condamnă o serie de erori prezente în rândurile populației catolice. În teorie așadar putem vorbi despre un radicalism al acestora, despre o încercare de rigurozitate, însă atunci când discutăm despre aplicabilitatea în plan real a normelor tridentine se observă o maleabilitate la situațiile din teren. Compromisul nu se face în domeniul sacramentelor (misionarii țin la confesiune, comuniune, botez) ci în viața social-religioasă – prin acceptarea cazurilor matrimoniale problematice, prin preluarea tradițiilor și uzarea acestora ca mijloc de convertire sau prin tolerarea unor superstiții și păcate (cum este beția) greu de înlăturat. Ceea ce se poate constata este faptul că din momentul în care sacerdotul lipsește, populația revine la vechile obiceiuri, semn că acest catolicism pe care încercau să îl

impună misionarii nu era de ajuns de puternic încât să afecteze în mod profund trăirile religioase ale populației. Acest lucru este identificabil în momentul reluării misiunii: noul misionar observă aceleași erori ca și cel dinaintea sa, le relatează, încearcă să le îndepărteze, acționează o vreme și apoi pleacă. Succesul este deci parțial și temporar, strict legat de persoana misionarului.

ANEXĂ

20 august 1651, Timișoara

Rodolfo Calelli S.I. despre situația misiunii din Timișoara și împrejurimi.

Original: ARSI, *Austria* 20, f. 284r-285v. Copii identice tot acolo f. 286r-287v și 288r-289v.

Informatio ad paragraphum quendam Admodum Reverendi Patris Nostri, datum 1 aprilis 1651, qui sic habet. Diligenter et accurate ubi Temesvarium appulerit perscribat, quis status totius missionis sit, an, et quos redditus, seu bona stabilia habeat quae media sustentationi suppetant, et unde et num tanta sint, ut socio alteri ibidem allendo sufficiant denique utrum operapretium sit missionem illam continuare ?

Quis status totius missionis sit ?

1. Temesvariensis missio, tum in ipsa civitate, ac suburbiis, tum in pagis diversis sat procul a civitate posito in circuitu, mille circiter numerat catholicorum animas: pars potior antique ritu, seu Kalendario regitur. Gens ut plurimum, rerum fidei nostrae et ignorantissima et negligentissima est, propriamque salutem tam parvi pendens, ut vel in ipso mortis articulo raro admodum confesarium expetat. Et quia omnes vel infidelibus, vel schismaticis sunt imixti ipsi quoque ad eorum dogmata non modicum, declinare videntur: hinc, dimissa, vel dilapsa, legitima uxore, aliam eam vivente, idque unam sacerdote schismatico ducere non adeo abherrent; quorum de facto, septem omnino paria in mea missione numero; absque ulla reductionis spe. Licet hic ubique per ordinarium publicatum sit Tridentinum in materia tamen matrimonii num admittitur: aiunt autem, se stultus num esse, ut nesciant qualiter contrahant, aut contrahare debeant.

Gens rudis, diversisque dogmatibus corrupta et (prout audio et experior) irevocabilis omnino et incorrigibilis videtur. Cuius rei, causam aliam num invenio, nisi quia nationi pravae infidelium, schismaticorum et similium continuo adheret, ab eaque ita corumpitur ut omnis noster labor facile eludatur.

An, et quos redditus, seu bona stabilia habeat?

2. Praeter duas prati particulos, pro falcando foeno nulla prorsus habet missio bona stabilia; redditus omnino nullos. Spectat quidem huc, domus quedam Albae Graeca posite, sed cum in continuis versetur et litibus et periculis, plurimaque exponi debeant in sartis tectis aliisque partibus, ruinam minantibus conservandis et reparandis, praestaret omnino eam vendere, modo emptur inveniretur: maxime cum nulla sit spes, ut eam aliquando initere valeamus.

Quae media sustentationi, suppetant, et unde, et num tanta sint, ut socie alteri ibidem alendo sufficiant?

3. Alia media, quae sustentationi suppetant, non sunt, nisi quorundam contributionum, tum pecuniarum tum grani. Sunt praeterea constituti 18 numi pro sacro, si quis velis aliquod curare, et est capsula, seu elemosina, quae singulis annis festis sub sacro per templum circumeundo colligitur pro celebrante, pro administratione Baptismi et aliorum sacramentorum quamvis sit certa summa constituta, pauci tamen eam perteluunt: quae omnia, pro domus huius sustentatione nequaquam sufficiunt. Cum enim omnes pagi et Christianem domus minimum mediae dici itinere civitate distent ad easque, propter frequentissimas, aquas, paludes et lutum, nullus poteat accessus, nisi in curru, vel equo, necessario aleni sunt duo equi, cum auriga bene stipendiate, cum praeterea domus nostra, et sacellum unica sit in medio Turcarum, eamque ab illis connisi, quedam apericiae sepes dividant, necessario alter fumulus tenendus est, qui nobis absentibus domum et sacellum custodiat et praesentibus aliquid cibi praeparet, hic tantumdem ac alter consumit. Puer etiam, qui sacro ministret et loce campanae christianitatem, ad sacra convocet, necessario teneri debet quo omnia plurimum excedunt supradictam contributionum. Hinc ad quasitis de altero socio, dico, si solum victum attendamus, posse opportune, importune in civitate et per pagos tantum collegi, ut pro duobus aut pluribus sociis satis esse possit; cum autem pecuniarum maxime hoc bellorum tempore summa sit penuria, nihil supererit pro vestitu et famulorum

stipendio; pecuniola enim illa, quae summa cum difficultate et nostro pudore extorquetur, nec sufficit pro emenda aliqua urna vini, libra carnis aliquid olei, butyri, salis et aliis comestibilibus ac condimentis. Consideratis autem et computatis vestre mentorum nostrorum expensis, iuxta huius patriae morem, invenio nullo modo sufficere 50 florenis pro quovis, singulis annis. Ad id, quod hic dici posset, quomodo scilicet mei antecessores ut plurimum quidem seli frequenter tamen bini, et etiam terni manserint dico me reperire literas, Nostrorum patrum Generalium ubi his patribus omne pecuniarum auxilium pollicetur constatque praestitur. Nam pater Ignatius Tudisius, circa annum 1642 deposuerat apud domino Lucam Nali Ragusae 500 (invenio quidem 700, sed dare non constat), Imperiales in specie, ex quibus, meus antecesor annum semper accepit censum et tandem ipsum capitale sustulit anno item 1645, Ragusae sunt missi Pater Petro Sotichi 300 Imperiales in specie aliunde etiam alia advenisse auxilia reperio. Invenio etiam in libris rationum, patres huius missionis concessisse mercatoribus diversas pecunias quarum magna pars ita mansit, ut nulla sit spes eam recuperandi et in particulari Matheo, cognato P. Petro Sotich, anno 1641, 13 februario fuerint concessi 200 Imperiales in specie, et 50 aurei in specie, et in fale 50 Imperiales. Domino Mario Marini fuerunt concessi 180 aurei in specie; domino Damiano Bona 50 Imperiales; aliis alia ad summam mille aureorum, quas pecunias, constat hic non fuisse collectas, plurima alia, non ita certa omitto sicut et ea, quae per quasdam mercaturos ovino, aqua et (salvo honore) porcorum perierunt, quae adhuc mihi negocium facessunt.

Denique, utrum operaepretium sit, illam missionem continuare?

4. Subaudio ego, utrum animarum fructus, talis et tantum sit, ut operaepretium conseatur nos continuare. Debere hanc missionem, praesi tot expensis, inconvenientibus et continuit animae et corporis periculis. Quaro fructum ergo huius missionis, is melius constare nequit quam ex litteris annuis praeterimum annorum: ego vero ea adhibita et vigilantia in inquirendo et experientia quae fuit possibilis, aliud hunc reperio fructum quam in pauculis quibus confessionem et communionem bis, aut ter in anno, in aliis annuam; in plurimis vero nullam exhortentur quibuscunque modo, publicantur quatescunque indulgentiae, frustra est, paucissimi comparent. Diebus festis in civitate sat frequentes sacro intersunt, aliis vero diebus vix aliquo in pagis vero, etsi alicubi vix ter in anno sacrum habere possint, tunc tamen etiam rari veniunt. Baptisantur parvuli, et rari aliqui moribundi sacro viatico reficiuntur reliqui

alique vel ritu nostro, bona fide Dei iudicio se sistunt sine sacramentis, aut animae comendatione. Alium fructum omnino non invenio. Accepit et aliud incomodum paucis ab hinc annis, quod nempe non amplius liceat congregare parvulos ad doctrinam christianam. Nisi annales praeteritorum annorum alia dent hic stat totus huius missionis fructus, nec aliud sperari potuit: sicut emin hactenus ferventissimis adeo meorum antecessorum adhortationibus et laboribus, nullus ex tot centennis potuit ex antiquo ritu seu Kalendario ad novum perducere; nullus persuaderi, ut dimittat adulteram, quam vivente uxore legitima duxit; nullus denique abduca a tot falsis dogmatibus, quibus sunt imbuti, qui proprie censerentur fructus ita nec in futurum sperandum: gens est enim propriae durae cervicis, sensui propria nimium imixa. Cum autem de facto non desint sacerdotes huius patriae et linguae homines probi et satis docti. Collegi Illirici olim alumni, qui supradicta munia parochialia nobis melius (utpote iam practici) possent peragere, cunque fructus operi, expertibus nullo modo correspondeat, an sit continuanda haec missio, sequentia adhuc magis declararunt.

5. Ita sumus hic a superioribus remoti, ut ab iis visitari nequeamus: quod profecto nobis valde perniciosum invenio in hisce partibus desunt iam Xaverii narratur mihi, et aliunde patet quosdam antecessorum meorum et supplementum, aliquas non adeo probatas mercatuos exercuisse et in quibusdam aliis sat scandalose in conviviis, conversationes se gessisse cuius rei causam nullam invenio aliam, nisi quia in continuis versamur distractionibus; renovationes et exercitia spiritualia aut fieri omnino nequeunt (maxime si quis si solus) aut exiguo cum fructu peraguntur; a nemine aut nos, aut nostra visitantur, superiores via aliquid de nobis sciunt et ita, si diutius hic detineamur, veri perniciosum nobis, et Societati non adeo honorificum accidit; si vero saepius mutimur, sola viatica, et vestes, sine aliquo fundatione, magnos facient difficultates.

6. Si taliter stipendiatis, ut supra numero 3 hic manendum sit, nescio quomodo salvari possit 27 sumarii quomodocunque enim interpretemur ea, quae pro victu nostro, ab hac christianitate contribuntur expressum stipendium dici debent eo enim dumtaxat dantur intentia, ut missae, baptismum et reliqua munia peragantur, et ideo etiam constituta est taxa pro similibus muniis, sed transirent fortasse hac sub aliquo titulo et dispensatione, modo in aliqua essemus libertate, cum autem a querelis nunquam desistatur videtur profecto intolerabile si enim aut citius, aut tardius, sacrum fiat, quam illis placet, murmurant si civitas tantesper reliquatur, ut ad pagos excurramus nunquis solvimus, tibi aiunt, ut aliis servias? Pagi pariter, si ad eos frequentibus non

advolemus, suas obiciunt contributiones et absentiam nostram increpat horum autem iterum pars potior praeter sit ut sibi serviatur iuxta antiquum Kalendarium et sic necesse est omnia festa celebrare quae si ad salivam non adimpleantur, incomoda, et opprobia non modica subeundo, cum stipendii aut diminutione, aut missione. Huc autem spectat maximum et magna consideratione dignum incomodum, seu inconveniendi, quod scilicet exactores harum contributionum valde affligant eos, qui aut dare differunt non habent unde dent suam portionem, ita ut plurimi disgustentur et patiantur in his exactionibus non modicum propter nos. Eleemosina, quae sub sacro pro celebrante colligitur, 15 numi pro sacro deputati aliaeque taxae constitutae pro reliquis muniis quomodo cum nostro Instituto stent, ego non disquiro, scio tamen hac non ubique ligare, omnem libertatem adimere, nec duarum duntaxat, sed si et plurimum in diversis locis dominorum servituti subiicere, idque abque ullius satisfactione. Ita invenio hactenus fuisse practicum non obstantibus pluribus subsidiis hinc vade submissis, et ita de facto practico ego, pro domus huius sustentatione, destitutus aliis auxiliis, donec Domino visum fuerit. Taceo hic, quas sic operando domus occasiones hinc inde in vicinia dispersis aliorum ordinum misionariis, circa haec loquendi, maxime iis, qui de nostro Instituto aliquid sciunt.

7. Nos hic, ubi per ordinarium legitime publicatum est Tridentinum, cum nec hactenus, potuerimus efficiere nec iam possumus, ut circa matrimonia sese illi subiiciant nescio an non cum aliqua nota parochialia exerceamus munia.

8. In delinquentes christianos non possumus animadvertere et si excommunicatis, aut templi ingressum, aut sepulturam in loco sacro rogamus, opponunt nec templum, nec cimiteria esse nostra, liberum proinde esse illis ingredi et egredi et si quid acius pro delictorum varietate reprehendimus, aut Tribunalia Turcica aut arma minantur, sicque tacendum, et quisque in sua reliquendus perfidia. Iamdiu in pace sumus, donec ad gustum eo servimus, nec illorum dogmata carpimus.

Hic leviora plurima omitto, quae tamen non levia creant nobis incommoda, quorum omnium radim videtur esse, quod illorum nos sustentemus stipendiis sine quibus tamen, nunc vivere num possumus: quodsi aliunde sustentationem haberemus, possemus cum libertate illos iuvare, qui obedientes se praestarent Sanctae Matri Ecclesiae, et alios nostra absentia tamdiu mortificare donec tandem et ipsi sapere inciperent; quamvis et sic exigua sit spes meliorationis.

Praedicta coram Dei et in omni sinceritate exposita, satis osteneunt difficultate huius missionis, de reliquo, Deus Optimus Maximus illud dignetur. Admodum Reverendum paternitati inspirare ad deliberandum; et iubendum, ac mihi ad prompte obediendum, quod futurum est, iuxta maiorem ipsius gloriam. Amen.

Temesuarii 20 august 1651 Rudolphus Calleli

Însemnare de epocă pe marginea stângă a ultimei file: Austria 1651. Informatio de missione Temesuariensi.

MORES ET CEREMONIAS ECCLESIASTICAS IGNORABANT.
POPULAR RELIGION IN THE CATHOLIC COMMUNITIES
FROM XVIITH CENTURY BANAT
Abstract

The notion of popular religion represents a frame for the religious life, build on many layers. In first hand we can talk about the difference writing-speaking; the writing belongs to the elites and the speaking to the ordinary people. Another aspect is that of alterity: catholic-protestant or catholic orthodox.

The popular religion can be visible in religious feeling, in sacred space or in perception of article of faith. The popular spirituality means the modality to find out how the people integrated in their religious experience the elements from the official religion.

The Jesuits and Franciscans missionaries in Banat had problems with the errors from other denominations. If in Transylvania the major impact in the devotional life came from Reformation, in Banat the influences came from the Orthodox Church. These errors are obvious in the social and moral life.

The cohabitation with the orthodox believers made the Catholics to act like them. The missionaries tried to discipline the religious life of the roman church believers in way of Tridentine Council. They accept some superstitions or scandalous behaviors, but the catholic population was under strict observation in matter of sacraments.

After the missionaries left the Banat, the catholic population returns to the nasty habits. The ancient's practices were never eliminated, so that the success of the missions was partial and temporary.

SITUAȚIA MINERITULUI ȘI METALURGIEI BĂNĂȚENE ÎN PERIOADA 1717- 1733, ANALIZATĂ PRIN PRISMA UNOR DOCUMENTE AFLATE LA ARHIVELE CURȚII IMPERIALE DIN VIENA

Ovidiu Marinel Koch-Tufiș

Cuvinte cheie: minerit, metalurgie, Banat, Habsburgi, mercantilism centroeuropean

Schlüsselworte: Bergbau, Metallurgie, Banat, Habsburger, mitteleuropäischer Merkantilismus

Victoriile obținute pe câmpurile de luptă de armatele austriece, în războiul desfășurat între anii 1716–1718 împotriva otomanilor, vor fi consfințite la masa tratatelor în anul 1718 la Passarowitz, prin anexarea de către Imperiul habsburgic a Banatului, Olteniei și a nordului Serbiei. Ținând cont de interese politico-strategice și economico-financiare majore ale Imperiului habsburgic, Banatul va fi organizat într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, fiind administrat de la Viena de forurile aulice, respectiv Camera Aulică și Consiliul Aulic de război, prin intermediul Administrației Țării Banatului (Banater Landes–Administration), înființată la Timișoara în noiembrie 1717.¹

Statutul dobândit de Banat în cadrul monarhiei habsburgice, respectiv acela de domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, conferea împăratului, pe lângă calitatea de suveran al țării și pe aceea de stăpân feudal, fapt ce va permite guvernanților de la Viena să aplice în practică idei politice și administrative și să realizeze proiecte economice inspirate din gândirea mercantilistă.

Mercantilismul reprezintă politica economică a statului absolutist, având ca țel creșterea puterii acestuia prin sporirea avuției naționale. Acest deziderat putea fi atins în primul rând prin creșterea producției industriale în manufacturile de stat și realizarea unei balanțe comerciale active în care exporturile, în special de produse industriale, depășeau importurile, permițând rămânerea și atragerea în țară a unor sume mari de bani ce sporeau rezerva monetară a țării.

Mineritul și metalurgia se numărau printre ramurile economice favorizate de politica economică mercantilistă.²

¹ Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara 1997, p. 49, în continuare Costin Feneșan – „*Administrație și fiscalitate*”.

² Zollner Erich, *Istoria Austriei*, vol. I, București 1997, p. 348

Producând metalele necesare realizării unor bunuri de consum folositoare societății, bunuri ce în parte erau exportate, participând astfel la realizarea unei balanțe comerciale active, contribuind la sporirea masei monetare prin producția de metale nobile – aurul și argintul, creând locuri de muncă și implicit surse de venituri populației, oferind posibilități pentru desfășurarea unor afaceri economice pentru întreprinzătorii (investitorii) particulari, mineritul este considerat ca fiind „copilul preferat al mercantilismului”, fiind și „cel mai nevinovat mijloc de a îmbogăți *erariul*” (n.a. *fiscul imperial*).³

Pe plan central, mineritul și metalurgia bănățeană s-au aflat între anii 1718–1745 sub conducerea Camerei Aulice din Viena, secondată de Comisia Neoaquistică,⁴ iar pe plan local au fost subordonate Administrației Banatului.

Sesizând importanța mineritului și metalurgiei, Comisia de organizare a Țării Banatului și guvernatorul provinciei, generalul Mercy, solicită Camerei Aulice la 7 octombrie 1717 luarea unor măsuri pentru reluarea activității la minele și instalațiile industriale exploatate de turci în Banat, precum și construirea altora noi.⁵

Camera Aulică, în calitate de for superior care răspundea de problemele economice și financiare ale imperiului, recepționează pozitiv memoriul amintit mai sus, trecând la întocmirea unor acte normative pe baza cărora va fi organizată activitatea minieră și metalurgică din Banat. Acestea vor fi trimise Administrației Banatului care la rândul său, pe baza dispozițiilor și indicațiilor primite de la Camera Aulică va alcătui periodic instrucțiuni pe care le va trimite Administrației miniere de la Oravița, aceasta trebuind să le aducă la îndeplinire și transpună în practică în regiunea minieră.

Principalele acte normative cunoscute din documentele studiate până în prezent – acte normative pe baza cărora a fost organizată și s-a desfășurat activitatea în mineritul și metalurgia bănățeană în perioada 1717-1727, sunt decretul Camerei

³ Kallbrunner Josef, *Das Kaiserliche Banat, I. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München, 1958, p. 50-51.

⁴ Pentru evoluția ulterioară, vezi Costin Feneșan, Rudolf Gräf, M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunelui, Anina 200*, Reșița 1991, p. 7 și Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al STEG 1855–1920*, Reșița 1997, p. 44.

⁵ Sonia Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik in Banat in 18 Jahrhundert*, München 1967, p. 39 și Costin Feneșan, „Administrație și fiscalitate”, p. 64.

Aulice adresate la 7 decembrie 1717⁶, 4 ianuarie 1721⁷ și respectiv 15 decembrie 1727 Administrației Banatului⁸, precum și dispozițiile acestora din urmă adresate la 12 decembrie 1718 maistrului minier de la Oravița⁹.

În prezentul articol, vom analiza o serie de documente aflate la Arhivele Curții imperiale din Viena, acestea prezentând diferite aspecte referitoare la exploatarea minieră și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei în perioada 1717-1733¹⁰.

În continuare vom face o scurtă prezentare a acestor documente în ordine cronologică, urmând ca din rațiuni de spațiu și de sinteză, documentele referitoare numai la aceeași exploatare minieră sau uzină metalurgică, dar provenind din anii diferiți, să le prezentăm împreună.

⁶ Anton Schmidt, *Chronologisch, Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichische Monarchie*, Wien 1834, zweite Abtheilung (partea a doua), vol. VI, p. 81-102; acest act normativ a fost analizat în articolul nostru, Dispozițiile Camerei Aulice adresate la 7 decembrie 1717 Comisiei Bănățene de organizare a mineritului, cuprinzând măsurile de organizare economică a Banatului și referiri la împărțirea teritorial-administrativă a provinciei și la organizarea regiunii de graniță militară, în *Analele Banatului – Serie Nouă*, Arheologie-Istorie, vol. XII-XIII, Timișoara, 2004-2005, pag. 343-369. În continuare documentul va fi citat, „Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717”

⁷ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 141-156; documentul a fost analizat în articolul nostru, Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, cuprinse în decretul Camerei Aulice adresat la 4 ianuarie 1721 Administrației Banatului, în *Banatica*, vol XVII / II, Reșița, 2005, p. 367, în continuare documentul va fi citat, „Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene...1721”.

⁸ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 300-326; acest act normativ a fost analizat în articolul nostru, Maßnahmen der Hofkammer zur Organisation des banatischen Berg- und Hüttenwesens, adressiert an die Banater Landesadministration, 15. Dezember 1727 (Decretul Camerei Aulice cuprinzând măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene, adresat la 15 decembrie 1727 Administrației Banatului), în *Studii de istorie a Banatului*, vol XXVIII-XXIX, 2004-2005, p. 187-209. În continuare documentul va fi citat, „Organisation des Banater Berg- und Hüttenwesens 1727”.

⁹ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 105-115; documentul a fost analizat în articolul nostru, „Un document referitor la organizarea mineritului și metalurgiei în Banat la începutul stăpânirii habsburgice; Instrucțiunile Administrației Banatului adresate la 12 decembrie 1718, maistrului minier de la Oravița, în *Tibiscum (Studii și comunicări de etnografie-istorie)*, vol. XI, Caransebeș, 2003, p. 341-351; în continuare „Instrucțiunile Administrației Banatului...1718”.

¹⁰ Hof Kammer Archiv – Wien, Fond 16, „Anhang Vermischer Ungarische Gegenstände (16 bis 18 Jahrhundert)”, fascicolul 19; „Banater Bergwerke Berichte des Temesvare Administration und ihr untergeordneter Stellen in Montansachen an die Hofkammer und Hofkommission in Münz und Bergwesen (1718-1762); în continuare HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte.

Două documente, care nu sunt date, ne oferă importante informații referitoare la exploatarea miniere de cupru și instalațiile metalurgice de la Oravița în perioada 1717-1728 și respectiv la exploatarea miniere de cupru și instalațiile metalurgice aflate în nordul Serbiei la Maydanpek. Informațiile constau în sumele de bani alocate de fiscul imperial în perioada 1717-1728 obiectivelor industriale de la Oravița și respectiv celor de la Maydanpek în perioada 1720-1728, cantitățile de cupru și de produse din cupru, care au fost produse în perioadele menționate mai sus la instalațiile metalurgice de la Oravița și Maydanpek, precum și sumele de bani pe care fiscul imperial le-a obținut din comercializarea între anii 1720-1728 a cuprului și produselor de cupru obținute la Oravița și din vânzarea între 1722-1728 a acelorași produse obținute la Maydanpek ¹¹.

În continuare, două noi documente, care, de asemenea, nu sunt date, ne oferă informații referitoare la cheltuielile de producție și la sortimentele de sticlă obținute în anul 1725 la topitoria de sticlă de la Calina ¹² și, respectiv, la sumele de bani alocate de fiscul imperial, considerăm noi în anul 1726, exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei precum și la cantitățile de metal și la valoarea producției de sticlă care se estimează că vor fi obținute în același an la aceste obiective industriale ¹³.

¹¹ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 342-348, documentul va fi citat în continuare, „Exploatarea miniere Oravița, Maydanpek, 1717-1728, situație economico-financiară”.

¹² HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 82-83, documentul va fi citat în continuare, „Topitoria de sticlă Calina.....1725”; Calina este astăzi sat aparținător comunei Dognecea; Menționăm faptul că în această perioadă, topitoriile pentru producerea sticlei, aparțin industriei montanistice, conform Rolf Jürgen Gleitsmann, Der Einfluß der Montanwirtschaft auf die Waldentwicklung Mitteleuropas, în Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p.32.

¹³ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 89, documentul va fi citat în continuare, „Proiect de dezvoltare al exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei1726”; considerăm că documentul datează din anul 1726, având în vedere faptul că sumele care în acest document sunt destinate exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei, coincid cu cele acordate în ședința din martie 1726 obiectivelor industriale din cele două regiuni montanistice, vezi în acest sens articolul nostru, „Unele aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană între anii 1718-1726, analizate prin prisma unor documente aflate la Arhivele Curții imperiale din Viena”, nota 28, în *Tibiscum (Studii și comunicări de etnografie-istorie)*, vol. XIII, Caransebeș, 2007, sub tipar, în continuare, „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726”.

Într-un document, alcătuit la Timișoara în luna martie 1726, ne este prezentat proiectul de dezvoltare pe acest an al exploatărilor miniere de cupru de la Oravița și a instalațiilor metalurgice aflate în apropiere, precum și a minei de plumb conținând și argint de la Dognecea. Documentul face extimări referitoare la cheltuielile de producție și la sumele necesare lucrărilor de investiții care vor fi efectuate în acest an, precum și la forța de muncă necesară obiectivelor industriale, amintite mai sus¹⁴.

Două documente alcătuite la 16 septembrie 1727, cuprind notele informative prin intermediul cărora guvernatorul Banatului, generalul Mercy, anunță Consiliul Aulic de Război și respectiv Camera Aulică, că de la Dognecea au fost trimise la Viena, 165 de mărci de argint¹⁵.

Un document alcătuit în decembrie 1727 de către inspectorul minier bănățean Johann Anton de Jean și casierul („Einhemer“) de la Direcția minieră Oravița, Papst, ne oferă informații despre proiectul de dezvoltare pe anul 1728, al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Dognecea, proiect pe care cei doi importanți funcționari îl înaintează spre aprobare Administrației Banatului¹⁶.

O situație referitoare la cantitățile de lemn pe care Administrația Banatului le-a aprobat să fie exploatate în anul 1728 din pădurile aflate în districtul Vîrșeț, pentru necesarul exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice din Banat ne este prezentată de un document care nu este datat,¹⁷ în timp ce un alt document, de asemenea nedatat, conține proiectul referitor la sumele de bani care sunt considerate necesare să fie alocate de către fiscul imperial în anul 1728 pentru exploatările miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, precum și pentru o fabrică textilă („Tuch Fabrique“) care nu este localizată, acest proiect conținând și cantitățile de metal care se estimează că vor fi obținute în instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, precum și veniturile pe care fiscul imperial le va obține din comercializarea acestor produselor¹⁸.

¹⁴ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 79-81; documentul va fi citat în continuare, „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea.....1726”.

¹⁵ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 103-143, documentele vor fi citate în continuare, „Rapoarte Viena.....1727”.

¹⁶ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 205-209; documentul va fi citat în continuare, „Exploatările miniere Dognecea.....1728”.

¹⁷ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 116, documentul va fi citat în continuare, „Exploatările miniere și instalațiile metalurgice bănățene.....necesar de lemn 1728”.

¹⁸ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 196 și 203, documentul va fi citat în continuare, „Exploatările miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei.....proiect 1728”.

Informații referitoare la uzinele de fier de la Bocșa în perioada 1725 -1728 ne oferă un număr de 7 documente. Sumele de bani alocate în anul 1725 de fiscul imperial uzinelor de fier de la Bocșa, precum și cantitatea de metal produsă în același an de furnalul aflat aici, sunt consemnate într-un document, care nu este datat, în timp ce două documente, de asemenea nedatate, ne prezintă proiectele de dezvoltare, considerăm noi pe anul 1726, a furnalului și respectiv a celor două forje de la Bocșa. Un număr de trei documente conțin informații despre instalațiile industriale de la Bocșa în anul 1727, dintre care un document consemnează sumele de bani cheltuite în acest an de fiscul imperial pentru desfășurarea activității instalațiilor metalurgice de la Bocșa și efectuarea lucrărilor de investiții, valoarea producției de fier precum și veniturile obținute de fiscul imperial, un al doilea document conține un raport informativ referitor la situația instalațiile metalurgice de la Bocșa, raportul întocmit de inspectorul minier bănățean este adresat la 14 decembrie 1727 Administrației Banatului, în timp ce cel de al treilea document constă într-o notă informativă adresată Administrației Banatului, aceasta conținând informații despre instalațiile metalurgice de unde pot fi procurați lucrători metalurgi necesari uzinei de fier de la Bocșa, documentul, care a fost alcătuit la 15 noiembrie 1727 de către casierul Papst, conținând și o notă a inspectorului minier referitoare la numărul de lucrători metalurgi necesari pentru uzina de fier de aici. Un ultim document referitor la instalațiilor metalurgice de la Bocșa, acesta nefiind datat, prezintă proiectul de dezvoltare al uzinei de fier de aici pentru anul 1728 ¹⁹.

Informații referitoare la cheltuielile necesitate de desfășurarea procesului de producție, cantitățile de metale produse și cele comercializate, precum și la veniturile și respectiv pierderile financiare, înregistrate de fiscul imperial la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat (Oravița, Dognecea, Moldova și Bocșa) și nordul Serbiei (Maydanpek și Szernestiza) în anul 1733 ne oferă un document din luna martie 1734, documentul fiind alcătuit de către un funcționar minier pe nume Franz Sanieel Feringer, acesta fiind desigur angajat la Direcția minieră bănățeană ²⁰.

În sfârșit, un document nedatat consemnează sumele de bani pe care de fiscul imperial le-a investit în anul 1733, pentru construirea în Banat a unor obiective industriale

¹⁹ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 84, 85- 88, 107-112, 114-115, 117, 119-120, documentele vor fi citate în continuare, "Instalațiile metalurgice Bocșa, 1725-1728".

²⁰ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 353, documentul va fi citat în continuare, "Exploatarea miniere din Banat și nordul Serbiei, 1733, situație economico-financiară".

aparținând ramurilor metalurgică și textilă, aceste obiective nefiind localizate în document²¹.

Autoritățile habsburgice au introdus o organizare riguroasă a mineritului și metalurgiei din Banat și nordul Serbiei, cadrul legislativ necesar desfășurării acestor activități economice fiind asigurat, așa cum am amintit, de actele normative elaborate de Camera Aulică în calitate de for central. La rândul său Administrația Banatului, în calitate de for local, alcătuiește diferite dispoziții pe baza actelor normative elaborate de forul superior de la Viena, dispoziții pe care le trimite periodic Direcției miniere bănățene de la Oravița, aceasta din urmă coordonând activitatea minieră și metalurgică din Banat și nordul Serbiei. Direcția minieră bănățeană este condusă de un maestru minier superior, care este răspunzător de aplicarea în practică a dispozițiilor Administrației Banatului, acesta fiind ajutat în activitatea sa de diferiți funcționari montanistici. Un rol important în dirijarea și coordonarea activității din regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei îi revine inspectorul minier bănățean, această funcție fiind îndeplinită de unul din cei doi consilieri camerali (n.a. consilieri civili) ai Administrației Banatului, fapt ce dovedește importanța deosebită acordată mineritului și metalurgiei. Importanța acordată acestor activități economice ne este demonstrată și de intervențiile personale, în repetate rânduri, ale guvernatorului Banatului, generalul Mercy, la forurile superioare ale monarhiei habsburgice, în vederea aprobării de către acestea a unor proiecte referitoare la dezvoltarea mineritului și metalurgiei în Banat și în nordul Serbiei.²²

²¹ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte; pagina nu poate fi corect citită în document, aceasta fiind între 340 - 349, documentul va fi citat în continuare, "Obiective industriale construite în Banat1733".

²² Pentru informații referitoare la structura de conducere a mineritului și metalurgiei bănățene în perioada 1717-1727, vezi în articolele noastre; „Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717”, „Instrucțiunile Administrației Banatului...1718”, „Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721” și „Organisirung des Banater Bergwesens 1727”; referitor la intervențiile personale ale guvernatorului Banatului, generalul Mercy, la forurile superioare ale monarhiei habsburgice, în vederea aprobării unor proiecte referitoare la dezvoltarea mineritului și metalurgiei în Banat și în nordul Serbiei, vezi articolul nostru, „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726”, și „Rapoarte Viena.....1727”. Între anii 1718-1739, când teritoriile din nordul Serbiei au aparținut Imperiului habsburgic, acestea au fost din punct de vedere administrativ subordonate Administrației Banatului, activitatea minieră și metalurgică din zona Maydanpek, aflată în nordul Serbiei, fiind în această perioadă subordonată administrativ Direcției miniere de la Oravița, vezi în acest sens articolul nostru, „Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721”.

Pentru informații referitoare la structura de conducere a mineritului și metalurgiei bănățene în perioada 1717-1727, vezi în articolele noastre; „Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717”, „Instrucțiunile Administrației Banatului...1718”, „Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721” și „Organisirung des Banater Bergwesens 1727”; referitor la intervențiile personale ale guvernatorului Banatului, generalul Mercy, la forurile superioare ale monarhiei habsburgice, în vederea aprobării unor proiecte referitoare la dezvoltarea mineritului și metalurgiei în Banat și în nordul Serbiei, vezi articolul nostru, „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726”, și „Rapoarte Viena.1727”. Între anii 1718 – 1739, când teritoriile din nordul Serbiei au aparținut Imperiului habsburgic, acestea au fost din punct de vedere administrativ subordonate Administrației Banatului, activitatea minieră și metalurgică din zona Maydanpek, aflată în nordul Serbiei, fiind în această perioadă subordonată administrativ Direcției miniere de la Oravița, vezi în acest sens articolul nostru, „Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721”.

Pentru a ne forma o imagine de ansamblu referitoare la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei în perioada 1717-1733, dorim să menționăm faptul că în Banat se aflau minele de cupru de lângă Oravița și cele de la Moldova, exploatarea miniere de plumb, conținând și argint de la Dognecea și exploatarea de minereu de fier de la Doman, aflate lângă Carașova, și cele situate în apropiere de Bocșa, la Tilfa, pe teritoriul actualei comune Ocna de Fier, în timp ce în nordul Serbiei se exploatau minereuri de cupru la Maydanpek și Szernestiza. Instalațiile metalurgice bănățene constau în topitoriile de aramă de la Oravița și Moldova, forja de cupru situată în imediata apropiere de Oravița, la Ciclova, topitoria de plumb și argint de la Dognecea, furnalul și forjele de fier de la Bocșa și topitoria de sticlă de la Calina, în nordul Serbiei aflându-se topitoriile de cupru de la Maydanpek și Szernestiza²³.

²³ Informații referitoare la exploatarea miniere și la instalațiile metalurgice existente în Banat și nordul Serbiei în perioada 1717-1727, vezi în articolele noastre; „Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717”, „Instrucțiunile Administrației Banatului...1718”, p. 341-351, „Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721”, „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726”, „Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, analizată prin prisma a două rapoarte de inspecție, datând din anii 1726 și respectiv 1727”, în *Analele Banatului – Arheologie - Istorie*, vol. X-XI, Timișoara, 2002-2003, p. 335-382, în continuare „Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727”, și „Organisation des Banater Berg- und Hüttenwesens 1727”.

În proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice de la Oravița și Dognecea sunt menționate minele de cupru de la Oravița, acestea fiind: exploatarea minieră „Cornutilfa”, unde documentul menționează galeria Heilige Dreyfaltigkeit Erbstollen, puțul Elisabeta și Caroli, acestea fiind desigur principalele lucrări miniere și, respectiv, minele „Cosoviza” și “Cziclova”. Dacă ținem cont de numărul de lucrători, acesta urmând să îl prezentăm atunci când vom analiza forța de muncă de la exploatările miniere din Banat, care urmează să lucreze la exploatările miniere amintite mai sus în anul 1726, cea mai importantă mină de lângă Oravița este exploatarea minieră Cornutilfa, urmată de minele Cosaviza și Cziclova²⁴.

Așa cum am amintit, importante informații, de natură în special economico-financiară, referitoare la exploatările miniere de cupru de lângă Oravița în perioada 1717-1728 și respectiv la minele de cupru situate în nordul Serbiei la Maydanpek în perioada 1720-1728, ne oferă două documente nedatate, informațiile conținute de acestea urmând să le prezentăm în continuare în două tabele și apoi să le analizăm.

²⁴ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea.1726”.

Tabel 1²⁵

	An	Sume de bani cheltuite (în florini) cu:										
		Exploa- tării miniere	Topito- rii și forjă	Lucră- ri de inves- țiții	Salarii funcțio- nari montan istici	Robo- tă	Colo- nizare lucră- tori	Trans- porturi	Praf de pușc	Făină, alte alimen- te	Medi- ca- mente	Total
Oravița	1 dec. 1717- 1 oct. 1718	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3174
	1 oct.- 31 dec. 1718	1306	343	807	454	-	1091	-	-	-	-	4003
	1719	8280	1546	2384	1859	-	-	-	-	-	-	14071
	1720	10778	1704	4834	2931	66	-	-	318	-	-	20634
	1721	14125	1688	9592	3247	-	-	-	1113	325	-	30246
	1722	18075	1896	7598	3354	278	935	2224	1534	2370	1421	39690
	1723	21312	4363	3657	3408	3008	-	5791	2062	2715	278	46599
	1724	27935	11824	7267	5532	5202	-	-	3657	4440	640	66603
	1725	36456	19005	12812	3766	8248	-	-	4876	5146	685	91043
	1726	48751	21971	14050	5386	8960	-	-	4452	4986	671	109231
	1727	56898	24826	18915	5410	9563	-	-	2544	-	546	118896
	1728	57549	24068	27951	5684	4153	-	-	-	-	-	119456
	Total	304649	113239	109872	41037	39482	2027	8016	20556	19986	4245	663650
May- danpek	7 mai - 31 dec. 1720	3214	-	1118	752	-	-	-	-	-	-	5086
	1721	7238	-	4556	1560	-	-	-	1329	170	-	14854
	1722	11484	1829	6390	2117	1324	935	-	1728	1478	355	27666
	1723	15983	8773	6961	2399	2595	-	-	1867	1546	275	40455
	1724	17195	21633	17601	3929	6519	-	-	1588	2229	705	71415
	1725	21122	22610	6726	8480	3836	-	-	1537	2369	983	67707
	1726	23084	24332	9411	9158	3319	-	-	2173	2684	1137	75305
	1727	19205	20139	9026	8573	3193	-	-	848	-	698	61684
	1728	23295	19940	11551	6348	2412	-	-	-	-	-	63548
	Total	141824	119260	73343	43320	23200	935	-	11072	10480	4154	427726
Oravița și May- danpek	Total	446470	232500	183215	84357	62682	2963	8016	31629	30467	8399	1091376

²⁵ „Exploatarea miniere Oravița, Maydanpek, 1717-1728, situație economico-financiară”; din necesități de spațiu și de sinteză în tabelele 1 și 2 am redus unele rubrici, mai puțin semnificative, din tabelele documentelor originale, fără ca acest lucru să afecteze calitatea informațiilor prezentate, căci în tabelele 1 și 2 am reprodus rubricile conținând cifrele finale referitoare la cheltuieli, cantitățile de produse obținute și sumele încasate de fiscul imperial din comercializarea acestor produse; din aceleași considerente, de spațiu și sinteză, în tabelul 1 și 2, sumele de bani cheltuite și încasate, le-am prezentat numai în florini, nu și în creițari, iar cantitățile de cupru și de produse obținute din acesta, le-am consemnat numai în centenari, nu și în funți; 1 florin = 60 de creițari, 1 centenar (Zentner) = 56,006 Kg, 1 funt (livră) = 0,560 Kg, conform, Rudolf Gräf, op. cit., p. 351.

Tabel 2²⁶

	An	Cupru și produse din cupru obținute (în centenari)				Cupru și produse din cupru comercializate (în centenari)				Valoarea produselor comercializate (în florini)
		Cupru negru	Cupru	Plăci de cupru	Tablă și cazane	Cupru negru	Cupru	Plăci de cupru	Tablă și cazane	
Oravița	1 dec. 1717- 1 oct. 1718	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1 oct.- 31 dec. 1718	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1719	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1720	560	-	-	-	26	-	-	-	1070
	1721	592	145	-	-	670	27	-	-	28773
	1722	833	-	-	-	1125	126	-	-	52084
	1723	1190	41	-	-	917	31	-	-	38998
	1724	1653	502	-	-	520	175	-	-	29659
	1725	3038	3763	2385	126	2	1713	2194	100	226195
	1726	3475	3785	3241	211	869	808	2980	228	203408
	1727	4083	6270	2475	372	411	3846	2451	357	297549
	1728	3263	5286	2851	435	-	2112	2554	421	221951
	Total	18691	19792	10952	1146	4544	8842	10181	1107	1099691
May- danpek	7 mai – 31 dec. 1720	-	-	-	-	-	-	-	-	--
	1721	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1722	437	-	-	-	438	-	-	-	17976
	1723	189	-	-	-	182	-	-	-	7528
	1724	2565	-	-	-	905	-	-	-	35918
	1725	3322	2895	-	-	779	2401	-	-	129557
	1726	2577	10	-	-	2660	503	-	-	116375
	1727	2671	-	-	-	3284	-	-	-	118627
	1728	2173	-	-	-	2353	-	-	-	85473
	Total	13947	2905	-	-	10601	2905	-	-	511458
Oravița și May- danpek	Total	32639	22697	10952	1146	15145	11747	10181	1107	1611149

Considerăm că o scurtă analiză și interpretare a cifrelor prezentate în cele două tabele ne oferă multiple informații prețioase în legătură cu cele două exploatări miniere și instalațiile metalurgice aferente.

În acest sens dorim să menționăm faptul, că interpretarea unora din datele prezentate în cele două tabele ne ajută să stabilim data exactă, la care după eliberarea Banatului și a nordului Serbiei de sub stăpânirea turcilor, habsburgii au reluat lucrările de exploatare la minele de cupru de la Oravița și Maydanpek, acestea fiind 1 decembrie 1717 în cazul primei exploatări miniere și respectiv 7 mai 1720 în cazul celei de a doua exploatări. Faptul că turcii nu numai că au exploatat, dar și au prelucrat minereurile

²⁶ “Exploatările miniere Oravița, Maydanpek, 1717-1728, situație economico-financiară”.

de cupru, în topitorii aflate în apropierea exploatărilor miniere amintite mai sus, ne este dovedit de consemnarea în tabelele unuia din cele două documente, alături de cantitățile de cupru negru produs în anul 1720 la Oravița și respectiv 1723 la Maydanpek, și a unor mici cantități de cupru negru produs aici în timpul stăpânirii turcești.

Fiscul imperial va investi importante sume de bani pentru refacerea vechilor exploatări miniere și instalații metalurgice de la Oravița și Maydanpek și în special pentru deschiderea unor noi exploatări miniere și construirea unor noi instalații metalurgice, după o tehnică mult mai avansată, caracteristică provinciilor Imperiului habsburgic cu tradiție în minerit și metalurgie. În total fiscul imperial va investi, de la reluarea activității la exploătările miniere de la Oravița și Maydanpek și până la sfârșitul anului 1728, suma de 1091376 de florini, dintre care 663650 florini au revenit exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și 427726 florini celor de la Maydanpek.

Datorită rigurozității autorităților habsburgice, avem informații și despre modul în care aceste sume au fost cheltuite, cu excepția perioadei scursă de la reluarea activității la exploătările miniere de la Oravița și până la data de 1 octombrie 1718, perioadă în care primul inspector minier banățean, Joseph Antony Mayrhofer, a consemnat doar suma totală cheltuită, respectiv 3174 florini.

Suma de 663650 florini, alocată pentru exploătările miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița, a fost destinată în cea mai mare parte, pentru a aminti în ordine numai cheltuielile cele mai importante, exploatărilor miniere, respectiv suma de 304649 florini, cheltuielile necesitate de funcționarea instalațiilor metalurgice s-au ridicat la suma de 113239 florini, cele folosite în principal pentru efectuarea unor lucrări de investiții s-au cifrat la suma de 109872 florini, în timp ce din suma de 80519 florini au fost destinați pentru efectuarea plății funcționarilor montanistici 41037 florini iar pentru plata muncii de robotă prestată de țăranii din satele situate lângă Oravița s-au cheltuit 39482 florini. Dorim să menționăm faptul, că într-un mod similar cu cel de la Oravița, dacă ne referim la importanța acordată capitolelor bugetare amintite mai sus, s-a procedat și cu suma de 427726 florini, care a fost repartizată exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Maydanpek.

Dacă pentru o perioadă de început, respectiv 1 decembrie 1717- 1 octombrie 1718, sumele destinate exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița sunt încă relativ mici, acestea cifrându-se numai la 3174 florini, începând cu 1 octombrie 1718 sumele cheltuite vor cunoaște o creștere continuă, acestea

ridicându-se în anul 1728 la 119456 florini. Aceeași situație se constată și la exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Maydanpek, unde după o perioadă de început, respectiv 7 mai – 31 decembrie 1720, când a fost cheltuiți numai 5086 florini, sumele alocate vor crește de la an la an, atingând maximul în anul 1726 când acestea s-au cifrat la 75305 florini.

Considerăm că în general fiscul imperial a cheltuit sume mai mari de bani pentru exploatățile miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, în comparație cu sumele care au fost alocate acestora la începutul fiecărui an, și amintim în acest sens faptul în ședința din martie 1726 s-a alocat suma de 50000 florini pentru exploatățile miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și suma de 48000 florini pentru cele de la Maydanpek²⁷, dar în realitate, așa cum reiese din tabelul 1, s-a cheltuit în anul 1726 suma de 109231 florini pentru exploatățile miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și 75305 florini pentru cele de la Maydanpek.

Importanța crescândă acordată exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Maydanpek, ne este dovedită și de colonizarea unui număr mai mare de lucrători mineri și metalurghi la Oravița în perioada 1 octombrie–31 decembrie 1718 și în anul 1722, când pentru cheltuielile de transport ale acestora au fost alocate sumele de 1091 florini și respectiv 935 de florini, în timp ce la Maydanpek sosesc un număr mai mare de lucrători mineri și metalurghi în anul 1722, fiscul imperial alocând în acest an suma de 935 de florini pentru cheltuielile de transport ale acestora.

Dezvoltarea exploatărilor miniere ne este sugerată și de sumele din ce în ce mai mari, cheltuite pentru procurarea prafului de pușcă, folosit la dislocarea rocilor în lucrările miniere, aceste sume crescând de la 318 florini în anul 1720 la 4876 florini în anul 1725 în cazul exploatărilor miniere de la Oravița și de la 1329 florini în anul 1721 la 2173 florini în anul 1726 la exploatărilor miniere de la Maydanpek.

Un element concludent referitor la dezvoltarea exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Maydanpek îl oferă și analiza sumelor destinate lucrărilor de investiții. Pentru Oravița putem distinge două etape de efectuare a lucrărilor de investiții, respectiv perioada 1 octombrie 1718 – 31 decembrie 1724, când sumele alocate vor crește de la 807 florini în intervalul 1 octombrie – 31 decembrie 1718, la 7267 florini în anul 1724, cu un maxim de 9592 de florini în anul 1721. A doua etapă de investiții, mult mai amplă în comparație cu prima, demarează în anul 1725 când se

²⁷ Vezi în acest sens articolul nostru „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726”, nota 28 și „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei1726”.

vor cheltui 12818 florini și durează până la sfârșitul anului 1728, în acest din urmă an lucrările de investiții ridicându-se la suma de 27951 florini.

Două etape de efectuare a lucrărilor de investiții putem distinge și în cazul exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Maydanpek. O primă etapă începe la 7 mai 1720, până la sfârșitul aceluiași an alocându-se în acest sens suma de 1118 florini, și durează până la sfârșitul anului 1723, în acest din urmă an cheltuindu-se 6961 florini. O a doua etapă demarează în anul 1724, când este alocată suma de 17601 florini și durează până la sfârșitul anului 1728, în acest din urmă an cheltuindu-se suma de 11551 florini.

Considerăm că la exploatările miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și Maydanpek s-a pus accentul, în prima etapă de investiții, în special pe redeschiderea vechilor lucrări miniere exploatate de către turci, efectuare unor lucrări de prospecțiune minieră precum și pe reconstruirea și modernizarea vechilor instalații de preparare a minereurilor în special metalurgice, existente din perioada stăpânirii turcești, în timp ce într-o a doua etapă, după ce a existat certitudinea că aceste exploatări miniere pot deveni rentabile, vor fi deschise noi lucrări miniere și construite noi instalații industriale, și amintim în acest sens noile topitorii de cupru de la Oravița și Maydanpek.

Refacerea vechilor instalații metalurgice și construirea unora noi ne este sugerată și de creșterea continuă a cheltuielilor necesitate de funcționarea acestor instalații, sumele de bani alocate în acest sens crescând în cazul instalațiile metalurgice de la Oravița de la 343 florini, în intervalul de timp 1 octombrie – 31 decembrie 1718 la 24826 florini în anul 1727, în timp ce pentru instalațiile metalurgice de la Maydanpek aceste sume vor crește de la 1829 florini în anul 1722, la 24332 florini în anul 1726.

Sporirea cheltuielilor necesitate de plata salariilor funcționarilor montanistici și a muncii prestată sub formă de robotă de țărani din satele de lângă Oravița și Maydanpek, sunt elemente suplimentare care dovedesc dezvoltarea continuă a exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice de la Oravița și Maydanpek.

Primele cantități de cupru negru vor fi obținute la Oravița în anul 1720, când se produc 560 de centenari din acest produs intermediar, în anul următor producându-se și primele cantități de cupru, respectiv 145 de centenari, prin topirea cuprului negru în cuptoarele de tip constructiv Gahr și Spleis Ofen. Cantitățile de cupru negru și cupru produse la topitoria de la Oravița vor crește constant până în anul 1724, când se vor obține 1653 de centenari de cupru negru și 502 centenari de cupru, pentru ca în anul 1725 producția să crească vertiginos la 3038 centenari de cupru negru și 3763 centenari de cupru. În anul 1727 se înregistrează o producție maximă

obținându-se 4083 centenari de cupru negru și 6270 centenari de cupru. Producerea în anul 1725 și 1726 a unor cantități mai mari de cupru, față de produsul primar din care acesta este obținut, respectiv cuprul negru, se poate explica, așa cum ne sugerează cifrele din tabelul 2 prin faptul că în anul 1725 și 1726 au fost topite și unele cantități de cupru negru produse în anii anteriori, care nu au fost comercializate. Obținerea în anii 1727 și 1728 în cuptoarele de la Oravița a unor cantități mult mai mari de cupru în comparație cu cantitățile de cupru negru produse aici, poate fi explicată în primul rând prin faptul că în această perioadă, în vederea îmbunătățirii calității cuprului produs la Oravița, s-a dispus amestecarea în proporție de 50% a cuprului negru obținut aici cu cel produs la Maydanpek ²⁸.

La această din urmă topitorie, primele cantități de cupru negru se obțin în anul 1722, când se produc 437 de centenari, pentru ca în anul 1724 să se realizeze un însemnat salt cantitativ, prin producerea a 2565 de centenari de cupru negru, maximum de producție fiind atins în anul 1725 cu o cantitate de 3322 de centenari de cupru negru. În același an se produc și primele cantități de cupru, respectiv 2895 de centenari, producția acestuia sistându-se practic în anul 1726, când se obțin numai 10 centenari de cupru, pentru ca în anii 1727 și 1728 producerea cuprului în cuptoarele de la topitoria de la Maydanpek să înceteze, cuprul negru obținut aici, cu excepția cantităților exportate în Imperiul otoman, fiind topit, așa cum am amintit, în cuptoarele de la Oravița.

În anul 1725 sunt prelucrate la forja de cupru situată în apropiere de Oravița, la Ciclova, primele cantități de cupru, obținându-se prin forjarea acestuia 2385 de centenari de plăci de cupru și respectiv 126 de centenari de tablă și cazane din cupru. Cantitățile de produse obținute prin forjarea cuprului vor crește continuu, obținându-se un maxim de producție la plăcile de cupru de 3241 de centenari în anul 1726 și de 435 de centenari de tablă și cazane de cupru în anul 1728.

În ceea ce privește comercializarea produselor obținute la topitoria de la Oravița, dorim să menționăm faptul că fiscul imperial a reușit, pentru prima dată, în anul 1720 să comercializeze o mică parte a celor 560 de centenari de cupru negru produși în același an, respectiv 26 de centenari, obținând din vânzarea acestora suma de 1070 de florini, ceea ce presupune că un centenar de cupru negru a fost comercializat cu aproximativ 41 de florini. Desfacerea dificilă a produselor, datorată desigur calității

²⁸ „Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727“, p. 350.

necorespunzătoare și prețului de vânzare ridicat, este caracteristică perioadei 1720-1724, când din cantitatea de 4828 centenari de cupru negru și 688 de centenari de cupru, produsă în acest interval de timp, se reușește să fie comercializate doar 3258 centenari de cupru negru și 359 centenari de cupru, sumele obținute de fiscul imperial din vânzarea acestor produse crescând totuși de la 1070 florini în anul 1720 la 29659 florini în anul 1724, după ce în anii 1722 și 1723, se înregistrează un maxim de 52084 florini și respectiv 38998 florini.

În perioada 1725–1728 accentul se pune pe comercializarea cuprului și în special a produselor obținute din forjarea acestuia, respectiv plăci, tablă și cazane, semnificativ fiind faptul că în această perioadă se reușește an de an comercializarea celei mai mari părți a produselor de cupru forjate, fapt ce se datorează desigur și cererii pieței pentru astfel de produse. Dorim să menționăm faptul că în această perioadă, cantitățile de cupru negru vândute vor fi din ce în ce mai mici, punându-se desigur accent pe prelucrarea superioară a acestuia, în special din considerentele amintite mai sus. Sumele de bani încasate de fiscul imperial din comercializarea produselor topitoriei de la Oravița și a forjei de la Ciclova vor crește vertiginos față de perioada anterioară, acestea cifrându-se la 226195 florini în anul 1725, pentru ca în anul 1728 să se obțină 221951 florini, după ce în anul 1727 s-a înregistrat un maxim de 297549 florini. În total fiscul imperial a obținut în perioada 1720-1728, din comercializarea produselor obținute la topitoriile de la Oravița și forja de la Ciclova, suma de 1099691 florini.

La Maydanpek se reușește în anul 1722 să se vândă cantitatea de 438 centenari de cupru negru produs în topitoria de aici, fiscul imperial obținând suma de 17976 florini, din care rezultă că un centenar de cupru negru a fost comercializat cu aceeași sumă ca și cel produs la Oravița, respectiv 41 de florini. Sumele realizate de fiscul imperial din comercializarea produselor topitoriei de la Maydanpek cresc constant până în anul 1724, când se cifrează la suma de 35918 florini. Ca urmare a creșterii producției de cupru negru și în primul rând ca urmare a începerii producerii în anul 1725 a cuprului la topitoria de la Maydanpek, cea mai mare parte a cantității obținute comercializându-se în același an, sumele de bani încasate de fiscul imperial din comercializarea produselor obținute la topitoria de aici vor crește vertiginos în anul 1725, acestea cifrându-se la 129557 florini. Aceste sume vor scădea însă ușor în perioada următoare, în anul 1728 fiscul imperial obținând din comercializarea produselor topitoriei de Maydanpek doar suma de 85476 florini, acest lucru datorându-se, considerăm, în primul rând faptului, căci, așa cum am amintit, la topitoria

de la Maydanpek va înceta producerea cuprului iar o parte a cuprului negru obținut aici va fi topit în cuptoarele de la Oravița.

Dorim să menționăm faptul că în intervalul de timp 1722-1728, fiscul imperial a obținut din comercializarea produselor obținute la topitoria de la Maydanpek suma de 511458 florini, la care dacă adăugăm suma obținută din comercializarea produselor obținute la topitoria de la Oravița, rezultă că în perioada 1720- 1728, fiscul imperial a încasat suma de 1611149 florini din comercializarea produselor obținute la cele două topitorii.

Pentru comercializarea produselor metalurgice se încheiau contracte cu diferiți comercianți sau, după cum reiese dintr-unul din cele două documente, pe baza cărora am alcătuit cele două tabele prezentate mai sus, în anul 1728 se afla în curs de derulare un contract încheiat cu cardinalul (“Bischofen”) G(P)raciritus, contractul în valoare de 6000 de forinți prevedea livrarea unor produse de cupru obținute la Oravița²⁹, aceste produse fiind desigur necesare pentru bisericile aflate în subordinea administrativă a episcopatului pe care acest cardinal îl conducea. O parte a cuprului negru obținut la Maydanpek se comercializa în Imperiul otoman, după cum rezultă din proiectul de dezvoltare pentru anul 1726 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei. În conformitate cu acest proiect urmează să fie exportată pe această piață de desfacere cantitatea de 2000 centenari de cupru negru, care urmează să fie produsă în același an la topitoria de la Maydanpek³⁰.

Veniturile reale obținute de fiscul imperial din comercializarea cuprului și a produselor obținute din acesta la topitoriile de la Oravița și forja de la Ciclova, după ce s-au scăzut desigur sumele cheltuite în perioada 1 decembrie 1717 – 31 decembrie 1728, se ridică la suma de 208597 de florini, după cum rezultă din calculele efectuate de funcționarul montanistic care a contabilizat situația economico-financiară de la aceste exploatări miniere și instalații metalurgice pe perioada 1 decembrie 1717 – 31 decembrie 1728. În calculele sale respectivul funcționar a adăugat printre altele și valoarea produselor metalurgice obținute și rămase în stoc la sfârșitul anului 1728 și a scăzând suma de 349888 florini, aceasta reprezentând diferitele produse, desigur în principal cupru negru, livrate de la topitoriile de la Maydanpek. La aceste din urmă exploatări miniere și instalații metalurgice, conform calculelor aceluiași funcționar montanistic, fiscul imperial a obținut, de la luarea în exploatare a acestora și până la

²⁹ “Exploatări miniere Oravița, Maydanpek, 1717-1728, situație economico-financiară”.

³⁰ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei1726”.

sfârșitul anului 1728, venituri care se ridică la suma de 148494 florini. În total, veniturile însumate obținute de fiscul imperial de la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și Maydanpek, de la luarea în exploatare a acestora și până la sfârșitul anului 1728, se ridică la suma de 357091 florini.

Analizând din tabelul 1 cifrele referitoare la sumele alocate de fiscul imperial pentru exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și pe cele din tabelul 2, care consemnează sumele încasate de fiscul imperial din vânzarea produselor metalurgice obținute, constatăm că în perioada 1 decembrie 1717- 31 decembrie 1724, fiscul imperial a suferit pierderi financiare, cu excepția anului 1722 când se obține un venit de 12394 florini. În perioada 1725–1728, veniturile fiscalului imperial vor crește substanțial, în primul rând considerăm ca urmare a începerii prelucrării superioare a cuprului în forjele de la Ciclova.

Ca și în cazul exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și la Maydanpek, într-o primă etapă, respectiv 7 mai 1720 – 31 decembrie 1724, fiscul imperial înregistrează pierderi financiare, pentru ca într-o a doua etapă, 1725 -1728, acesta să se înregistreze importante venituri.

La Dognecea se află exploatarea miniere din care extrage minereul de plumb care conține și argint. Minele de aici vor fi luate în exploatare de către habsburgi în anul 1723, după ce acestea s-au aflat în funcțiune și în timpul stăpânirii turcești în Banat ³¹. În anul 1725 s-a exploatat la Dognecea o cantitate de 5884 de pahren de minereu, cheltuielile fiscalului imperial ridicându-se la suma de 7243 florini și 49 creițari³². În ședința din martie 1726, la care au participat funcționari cu funcții de răspundere în mineritul și metalurgia bănățeană, ședință în care s-au stabilit sumele de bani ce vor fi alocate în acest an exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei, precum și producțiile care vor trebuie să fie realizate, s-a decis dezvoltarea exploatarea miniere de la Dognecea, în care scop a fost alocată suma de 16000 de florini. Considerăm că un rol important în hotărârea de extindere și, implicit, de creștere a sumelor alocate exploatarea miniere de la Dognecea l-a avut

³¹ Date referitoare la vechimea exploatarea miniere de la Dognecea și informații despre situația acestora în perioada 1723-1727, vezi în articolele noastre, „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726” și „Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727”, p. 343-345.

³² „Proiect de dezvoltare al exploatarea miniere Oravița și Dognecea.1726”; 1 pahren este o unitate de măsură, cântărind între 3,5 – 4 Centenari, vezi în acest sens studiul nostru, „Instrucțiunile Administrației Banatului...1718”, p. 349, nota, 25.

guvernatorul Banatului, generalul Mercy, care a susținut în memorii adresate în anul 1725, Camerei Aulice și Consiliului Aulic de Război, necesitatea dezvoltării acestor exploatări miniere, care produc și argint ³³.

În proiectul de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea, alcătuit tot în martie 1726, se stabilește modul în care suma de 16000 florini alocată exploatărilor miniere de la Dognecea va fi folosită. Cea mai mare parte a acestei sume, respectiv 12268 florini, este destinată cheltuielilor de salarizare a lucrătorilor mineri, numărul acestora urmând să crească de la 62 în anul 1725 la 110 în anul 1726, și pentru plata lucrătorilor de la șteampuri, topitorii și a funcționarilor miniere. În anul 1726 la Dognecea vor fi efectuate și importante lucrări de investiții, acestea constând în construirea a trei șteampuri pentru zdrobirea minereului exploatat și a spălătoriilor de minereu aferente în care minereul este separat de steril, pentru realizarea acestor instalații alocându-se suma de 2332 florini, a unei topitorii care va costa 800 de florini, precum și a unor locuințe necesare lucrătorilor în valoare de 600 florini. Se prevede ca lunar va fi exploatată în medie o cantitate de 1500 pahre de minereu, cantitatea exploatată anual, urmând să fie de 18000 de pahre de minereu. Din această cantitate de minereu urmează să fie obținute prin topire 1683 de mărci de argint și 2000 de centenari de plumb ³⁴, într-un alt proiect de dezvoltare din același an se prevede chiar obținerea unei cantități de 2250 mărci de argint ³⁵.

Considerăm că proiectul de dezvoltare al exploatărilor miniere de la Dognecea din martie 1726 nu este realist, acesta stabilind exploatarea unei cantități aproape triple de minereu în comparație cu anul precedent, numai prin sporirea cu 48 de persoane a numărului de lucrători minieri și obținerea în același an a unor cantități însemnate de metale, fără ca instalațiile de preparare a minereurilor, cu excepția unui șteamp, și instalațiile metalurgice să fie construite, de asemenea menționăm că în acest proiect nu sunt prevăzute unele cheltuieli specifice care sunt necesare funcționării exploatărilor miniere: unelte de fier, praf de pușcă, lemnul necesar armării lucrărilor miniere etc, și instalațiilor metalurgice, în primul rând mangal (n.a. cărbunele de lemn), de asemenea în acest proiect nu sunt luate în calcul sumele necesare transportul unor

³³ Vezi în acest sens articolul nostru „Aspecte referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană, 1718-1726”.

³⁴ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea.....1726”; o marcă de aur sau de argint (Mark) = 233,947 g, conform, Rudolf Gräf, op. cit., p. 351.

³⁵ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei1726”.

importante cantități de materiale, efectuării plăți meseriașilor, care vor construi noile obiective industriale și a muncii de robotă.

Eșecul acestui proiect reiese din raportul de inspecție pe care contabilul minier adjunct de la exploatarea miniere Schwaz din Tirol, Erlacher, l-a alcătuit în urma vizitării în anul 1727 a exploatarea miniere și a instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei. Cu acest prilej importantul funcționar montanistic constată că în anul 1726 la exploatarea miniere de la Dognecea, unde au fost realizate o parte a obiectivelor industriale amintite mai sus, s-au înregistrat pierderi financiare în valoare de aproximativ 10000 de florini. Erlacher propune în raportul său adresat Camerei Aulice închiderea exploatarea miniere de la Dognecea sau arendarea acestora unor asociații de concesionari minieri³⁶, propuneri care sunt preluate de forul superior amintit, acestea fiind formulate în dispozițiile Camerei Aulice, referitoare la măsurile ce trebuiesc luate pentru îmbunătățirea situației mineritului și metalurgiei din Banat și nordul Serbiei, dispoziții care vor fi trimise Administrației Banatului la 15 decembrie 1727³⁷.

Considerăm că după inspecția lui Erlacher, funcționarii cu responsabilități în mineritul și metalurgia bănățeană vor încerca să ia unele măsuri, care să determine Camera Aulică să nu dispună închiderea exploatarea miniere de la Dognecea. Una dintre aceste măsuri este tocmai concesionarea, așa cum recomandase Erlacher, a unora dintre minele de aici unei asociații de concesionari minieri, cea de a doua măsură fiind alcătuirea în luna decembrie 1727 de către inspectorul minier Johann Anton de Jean și casierul Direcției miniere de la Oravița, Johann Pabst, a unui proiect referitor la sumele necesare pentru funcționarea exploatarea miniere și a instalațiilor metalurgice de la Dognecea în anul 1728 precum și producțiile care urmează să fie obținute, acest nou proiect încercând să convingă forurile superioare răspunzătoare de mineritul și metalurgia bănățeană că este posibil ca în anul 1728 fiscal imperial să obțină unele venituri de exploatarea miniere și instalații metalurgice de la Dognecea³⁸. În același timp guvernatorul Mercy înștiințează în scris Camera Aulică și Consiliul de război la 16 septembrie 1727, de faptul că unul din cei doi consilieri camerali ai Administrației Banatului, Rebentisch, a adus la Viena cantitatea de 165 de mărci de argint, care a fost produs la topitoria de la Dognecea, acesta urmând să fie folosit

³⁶ „Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727“, p. 344-345.

³⁷ „Organisation des Banater Berg- und Hüttenwesens 1727.

³⁸ „Exploatarea miniere Dognecea.....1728”.

pentru plata soldei unei unități de infanterie care a staționat în iarna anului 1726-1727 în Banat. Mercy profită, considerăm noi, de această ocazie și insistă în adresa sa înaintată Camerei Aulice și pe necesitatea alocării unor noi sume de bani pentru exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Dognecea în anul 1728³⁹.

În proiectul de dezvoltare pe anul 1728 al exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice de la Dognecea se prevede alocarea pentru funcționarea acestor obiective industriale a sumei de 16610 florini, această sumă urmând să fie folosită după cum urmează; 786 florini vor fi destinați pentru plata funcționarilor minieri, metalurgi și forestieri, cheltuielile necesitate de desfășurarea activității la exploatarea miniere sunt estimate la 4211 florini, din care 2601 florini reprezintă suma necesară exploatarea de către fiscul imperial, în regie proprie, a unor mine, diferența de 1610 florini fiind suma care se estimează că va fi plătită de fiscul pentru achiziționarea minereu exploatat de către asociația de de concesionari minieri, în această sumă incluzându-se și porțiile de pâine acordate celor 30 de mineri care lucrează pentru asociația de concesionari minieri, 4702 florini vor fi alocați pentru asigurarea funcționării celor 3 șteampuri și a spălătoriilor aferente, la această din urmă sumă adăugându-se 3840 de florini necesari prelucrării în aceste instalații a unei cantități de 9600 pahren de minereu rămasă în stoc neprelucrată din anul 1727, cheltuielile necesitate de funcționarea topitoriei sunt estimate la 2771 florini, în timp ce suma de 300 florini va fi destinată unor cheltuieli speciale, acestea constând în special în efectuarea unor lucrări de întreținere a canalelor care conduc apa necesară diferitelor instalații metalurgice, precum și a drumurilor de acces.

Cantitatea de minereu prevăzută a se exploata în anul 1728 de la minele de la Dognecea este de 2400 pahre de minereu, în medie urmând să fie extrase lunar 200 de pahre de minereu, această producție fiind astfel mult mai mică față de cantitatea de minereu prevăzută a fi exploatată în proiectul din anul 1726. Cele 2400 pahre de minereu urmează să fie extrase de către asociația de concesionari minieri, căreia fiscul imperial i-a arendat dreptul de exploatare a unora din minele de la Dognecea, acest contract încheindu-se considerăm noi între momentul plecării inspectorului Erlacher din Dognecea și momentul întocmirii proiectului de dezvoltare pe anul 1728 al exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice de aici. Minereul exploatat urmează să fie preluat de către fiscul imperial, care va plăti asociației de concesionari suma de aproximativ 37 creițari pentru fiecare pahre de minereu. Deoarece în proiect nu se prevede cantitatea de minereu care va fi exploatată de către cei 24 de mineri salariați

³⁹ "Rapoarte Viena.....1727".

de către fiscul imperial, considerăm că aceștia vor efectua în anul 1728 în principal lucrări de prospecțiune minieră și de întreținere a lucrărilor miniere existente.

La Dognecea se aflau în funcțiune la sfârșitul anului 1727 trei șteampuri cu spălătoriile aferente și o topitorie, în care se aflau instalații de prăjire a concentratului de minereu, un furnal pentru topirea acestuia și cuptoare în care se extragea plumbul și argintul. În cele 3 șteampuri se estimează că se vor prelucra lunar, în anul 1728, în cazul în care apa necesară punerii în funcțiune a instalațiilor va fi suficientă, 1000 pahre de minereu, urmând ca în cursul anului să fie prelucrate în total 12000 pahre de minereu, această cantitate reprezentând, așa cum am amintit, producția de minereu care se va exploata în anul 1728 și stocul de 9600 pahre de minereu, rămas din anul din anul precedent. Din cantitatea de 12000 pahre de minereu se apreciază că se va obține o cantitate de 4000 de centenari de concentrat de minereu („Schlich”), în condițiile în se va reuși ca un centenar din acest produs să se obțină din 3 pahre de minereu. Din această cantitate de concentrat de minereu care va fi prăjit și apoi topit în furnal, urmează să se extragă în cuptor o cantitate de 625 de mărci de argint și 640 de centenari de plumb. Ținând cont de faptul că o marcă de argint se vinde cu 21 de florini și un centenar de plumb cu 8 florini, valoarea producției de metale care se va obține în anul 1728 la Dognecea va fi de 18245 florini, dintre care 13125 florini reprezintă valoarea producției de argint și 5120 florini valoarea producției de plumb. Veniturile care urmează să fie obținute de fiscul imperial, după ce se scad sumele necesitate de funcționarea exploatărilor miniere și a instalațiilor industriale de la Dognecea, vor fi de 1634 florini și 30 de creițari ⁴⁰.

La Bocșa se aflau în funcțiune în anul 1725 un furnal, în care se topea minereul de fier, o turnătorie, în care fierul este turnat în lingouri („Gans Eysen” sau „Guss Eyssen”) și două forje, acestea din urmă dispunând fiecare de câte un cuptor („Frisch Feuer” sau „Staab Feuer”), un nou cuptor de același tip urmând să fie terminat în scurt timp, în care lingourile de fier sunt încălzite pentru a putea fi prelucrate cu ușurință în bare (drugi) de fier, cu ajutorul ciocanelor de forjă („Staab Hammer”), la cele două forje aflându-se și un număr neprecizat de cuptoare („Zeug Feuer”), în care barele de fier sunt încălzite pentru a putea fi prelucrate în diferite produse cu ajutorul unor ciocane de forjă numite („Zeug Hammer”), toate aceste instalații metalurgice fiind acționate cu ajutorul forței apei. Furnalul și una dintre forje, primele construite de habsburgi la Bocșa în anii 1718-1719, se aflau la Bocșa Montană, în

⁴⁰ „Exploatările miniere Dognecea.....1728”.

timp ce a doua forjă, care a fost construită ulterior a fost amplasată pe teritoriul satului Vasiova. În anul 1726 au început lucrările de construcție a celei de a treia forje de la Bocșa, aceasta fiind construită în aval de forja de la Vasiova, pe teritoriul satului Bocșa Română, lucrările de construcție ale acestui obiectiv industrial fiind terminate în anul 1727, când a fost investită în acest sens suma de 1211 florini. În anul 1725 este amintit la Bocșa și un atelier în care se produceau diferite sortimente de cuie, acesta considerăm că se afla la forja cea veche situată la Bocșa Montană.

Furnalul de la Bocșa a produs în anul 1725 o cantitate de 2261 de centenari de fier, acesta folosind minereul de fier exploatat în anul 1724 și rămas în stoc neprelucrat, respectiv 1439 pahren de minereu de fier provenind de la exploatările miniere de la Tilfa și 2652 pahren minereu exploatat de la minele de la Doman. Datorită stocurilor de minereu rămase din anul 1724, la exploatările miniere amintite mai sus, nu s-au exploatat în anul 1725 noi cantități de minereu de fier. Analizând producția de fier pe luni, rezultă că furnalul de la Bocșa a lucrat în anul 1725 doar în intervalul de timp ianuarie-mai, furnalul de aici considerăm că nu a lucrat desigur și o bună perioadă din anul 1724, dovadă importante cantități de minereu exploatat în acest an și care au rămas în stoc neprelucrate. Pentru funcționarea instalațiilor metalurgice de la Bocșa, fiscul imperial a cheltuit în anul 1725 suma de 18670 florini, dintre care 8369 florini au fost folosiți pentru cheltuielile de producție, diferența de 9950 florini fiind destinată realizării unor importante lucrări de investiții care nu sunt menționate în document, este posibil însă ca o parte a acestor sume să fi fost folosite pentru lucrările de construcție a forjei situată la Vasiova sau pentru terminarea lucrărilor de construcție ale acesteia.

Capacitatea de producție a furnalului și a forjelor de la Bocșa rezultă din două proiecte datând din anul 1725, în acestea extimându-se printre altele și posibilitățile de producție ale uzinei de fier de aici, în anul 1726. În conformitate cu aceste proiecte, furnalul de la Bocșa are capacitatea de a produce zilnic o cantitate 22 de centenari de fier, cantitatea de fier produsă anual, în condițiile în care furnalul va lucra 245 de zile pe an fiind de 5400 de centenari de fier, un centenar din acest produs putând fi comercializat cu suma de 1 florin și 30 de crețari. Pentru funcționarea zilnică a furnalului sunt necesare 3 " transporturi de minereu de fier (n.a. un transport fiind considerat desigur un car încărcat cu minereu) și 3 care de mangal, cheltuielile totale necesitate de funcționarea furnalului, fiind estimate la suma de 5976 de florini anual.

În cele două forje de la Bocșa se estimează că vor fi prelucrate în anul 1726 doar 4000 de centenari de fier, în stoc urmând să rămână neprelucrată o cantitate de

1400 centenari de fier. În urma pierderilor de metal rezultate prin prelucrarea celor 4000 centenari de fier, se vor produce 3360 centenari de bare de fier, din prelucrarea cărora se va obține o cantitate de 3200 de centenari de diferite produse din fier, cheltuielile de producție necesitate de funcționarea celor două forje fiind estimate în anul 1726 la suma de 6131 de florini. Veniturile pe care fiscului imperial le va obține din comercializarea celor 3200 centenari de produse de fier forjat, un centenar fi comercializat cu suma de 4 florini și 20 creițari, după ce s-au scăzut cheltuielile necesitate de funcționarea furnalului și a celor două forje, se vor ridica în anul 1726 la suma de 5339 florini ⁴¹.

Dorim să menționăm faptul că în proiectul de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei în anul 1726, este prevăzută alocarea pentru uzina de fier de la Bocșa, în acest an, a sumei de 12000 florini, aici urmând să se producă o cantitate de 3200 centenari de bare de fier și de diferite produse de fier, în stoc rămânând neprelucrată o cantitate de 1400 centenari de fier⁴².

În anul 1727 furnalul de la Bocșa nu a funcționat decât 135 de zile datorită în special numărului insuficient de lucrători topitori, cei mai mulți dintre aceștia îmbolnăvindu-se iar o parte au decedat. De asemenea, instalațiile de la cele două forje, datorită apei insuficiente, nu au lucrat în vara și toamna aceluiași an decât 2 ½ luni, funcționarea acestora fiind de asemenea afectată, ca și în cazul furnalului, de cazurile de îmbolnăvire ale lucrătorilor forjori. În anul 1727 fiscul imperial a alocat instalațiilor metalurgice de la Bocșa suma de 15229 florini, dintre care 10081 florini au fost destinați cheltuielilor necesitate de procesul de producție, iar diferența de 5148 florini a fost folosită în cea mai mare parte pentru efectuarea unor lucrări de investiții precum și pentru acoperirea cheltuielilor de transport ale lucrătorilor colonizați în acest an. Lucrările de investiții efectuate în anul 1727 au constat în terminarea lucrărilor de construcție la noua forjă, aceasta fiind amplasată, așa cum am amintit, la Bocșa Română, la această forjă fiind construite două cuptoare („Feuer”) care se află deja în funcțiune, un al treilea urmând să fie terminat în scurt timp, pentru aceste lucrări alocându-se suma de 1211 florini, construirea unui nou baraj pe râul Bârzava, acesta urmând să asigure apa necesară noii forje, pentru realizarea acestuia cheltuindu-se suma de 2886 florini, construirea unei magazii, care a costat 165 florini, aceasta

⁴¹ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

⁴² „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei1726”.

fiind folosită pentru depozitarea mangalului, a unui adăpost pentru carele necesare efectuării diferitelor transporturi și terminarea lucrărilor de construcție la clădirea destinată cârciumei, pentru acestea cheltuindu-se suma de 120 florini, în timp ce pentru construirea unui număr de 6 locuințe pentru lucrători metalurgi a fost alocată suma de 216 florini.

În anul 1727 la Bocșa au fost obținute diferite produse din fier în valoare de 10246 florini, veniturile obținute în același an de către fiscul imperial, după ce s-a scăzut suma de 10081 florini, sumă care a fost destinată cheltuielilor necesitate de procesul de producție, și dacă nu se calculează suma de 5148 florini, sumă reprezentând, așa cum am amintit, valoarea lucrărilor de investiții și cheltuielile de transport ale lucrătorilor colonizați, au fost de 165 florini. Dacă la cei 165 florini se adăugată și suma de 460 florini, sumă rezultată din arendarea dreptului de a practica cârciumăritul și măcelăritul, monopoluri ale stăpânului feudal, respectiv împăratul, veniturile obținute în anul 1727 de fiscului imperial de la uzina de fier din Bocșa se ridică la suma de 625 florini.

Inspectorul minier bănățean în raportul său referitor la situația uzinei de la Bocșa, raport adresat Administrației Banatului la 14 decembrie 1727, consideră că funcționarea instalațiilor metalurgice de la Bocșa este necesară deoarece produsele de fier obținute aici pot înlocui importurile unor astfel de produse, acestea presupunând importante cheltuieli de transport, la care se adaugă faptul că sumele de bani necesare importului unor produse de fier, în conformitate cu gândirea economică mercantilistă, vor rămâne în țară (n.a. în Banat). Construirea noii forje și a barajului care va asigura apa necesară funcționării instalațiilor acesteia sunt elemente care dau speranța, în condițiile în care la Bocșa se va reuși ca să fie asigurată păstrarea stării de sănătate a lucrătorilor, obținerii în viitor a unor rezultate economico-financiare satisfăcătoare la uzina de fier de la Bocșa.

O imagine relevantă referitoare la produsele obținute la uzina metalurgică de la Bocșa considerăm că ne oferă proiectul referitor la posibilitățile de producție ale uzinei în anul 1728. În conformitate cu acest proiect la uzina de fier de la Bocșa se va produce în anul 1728, 3500 centenari de fier (Rohr Gänsen) și 600 centenari de diferite produse turnate (în nisip). Din prelucrarea în forje a celor 3500 centenari de fier se vor produce 3000 centenari de bare de fier, o parte a acestei cantități, în continuarea procesului tehnologic, va fi prelucrată cu ajutorul ciocanelor speciale de forjă, rezultând 1000 de centenari de diferite produse, acestea nefiind menționate în document, și 50 de centenari de potcoave. Prin prelucrarea manuală a barelor de

fier se va obține o cantitate de 100 centenari de diferite produse, care de asemenea nu sunt menționate, în timp ce în atelierul de cuie, se vor obține 850000 bucăți de cuie de diferite sortimente, după cum urmează: cuie folosite în lucrările de tâmplărie și dulgherie, cuie pentru potcoave, cuie de fierărie („Schmidt Nägel”) și de asemenea cuie mari și mici de cizmărie. Cheltuielile necesitate de desfășurarea procesului de producție la uzina de fier din Bocșa în anul 1728 sunt apreciate la suma de 18415 florini și 30 creițari, în timp ce suma care se va obține din comercializarea produselor obținute aici va fi de 28820 florini. Veniturile fiscoului imperial, după ce se scade suma de 3408 florini și 30 creițari, sumă apreciată că va fi necesară în principal pentru lucrările de reparații la vechiul baraj (stăvilar), acoperirii cheltuielilor de transport ale lucrătorilor metalurgi care vor trebui să fie colonizați la Bocșa și asigurării asistenței medicale sunt estimate în anul 1728 la suma de 7000 florini ⁴³.

Topitoria de sticlă de la Calina a produs în anul 1725 diferite sortimente de sticlă, în special geamuri de diferite dimensiuni, în valoare de 4265 florini, sumele de bani cheltuite de fisco imperial în același an ridicându-se la suma de 6339 florini, din care, 1175 florini au fost folosiți pentru plata lucrătorilor, 2005 florini pentru achiziționarea diferitelor materiale necesare („Requisiten”), în timp ce 1576 florini au fost destinați lucrărilor de investiții și celor de reparații. Din cele prezentate mai sus, rezultă că fisco imperial a înregistrat în anul 1725 la topitoria de sticlă de la Calina pierderi financiare, care se ridică la suma de 2074 florini ⁴⁴.

Dorim să menționăm faptul că în proiectul de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei în anul 1726 este prevăzută alocarea sumei de 4000 florini pentru topitoria de sticlă de la Calina, aici urmând, conform estimărilor, să se realizeze în același an o producție în valoare de în valoare de 5000 florini ⁴⁵.

În anul 1728 în conformitate cu proiectul de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei, precum și al unei fabrici textile, ce nu este localizată în acest document, fisco imperial urmează să aloce în acest an pentru obiectivele industriale, menționate mai sus, suma de 218895 florini. Cea mai mare parte a acestei sume, respectiv 120500 florini va reveni exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița, fapt ce dovedește importanța acestora pentru

⁴³ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

⁴⁴ “Topitoria de sticlă Calina.....1725”.

⁴⁵ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei1726”.

mineritul și metalurgia din Banat și nordul Serbiei în aceasta perioadă. Exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Maydanpek și Dagnecea le vor reveni suma de 55583 florini și respectiv 16710 florini, instalațiilor metalurgice de la Bocșa le vor fi alocate 21840 florini, topitoriei de sticlă de la Calina, 4284 florini, iar fabricii textile suma de 8677 florini și 50 creștari. În document este consemnată și producția de cupru care va trebui să fie obținută la topitoriile de la Oravița și Maydanpek, aceasta fiind de 5000 centenari de cupru în cazul primei topitorii și respectiv de 3000 centenari de cupru în cazul celei de a doua. În proiect se estimează că veniturile pe care fiscal imperial urmează să le realizeze din comercializarea produselor obținute, după ce s-au scăzut cheltuielile de producție, se vor ridica la suma de 163398 florini, în aceasta fiind inclusă și suma de 8000 de florini care se consideră că va fi obținută din comercializarea băuturilor alcoolice și din arendarea dreptului dreptului feudal al împăratului de comercializare a acestora.

La exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița urmează să se realizeze în anul 1728 cea mai mare parte a veniturilor fiscalului imperial, acestea cifrându-se la suma de 87500 florini, în timp ce la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Maydanpek veniturile vor fi de 52705 florini. În același an la instalațiile metalurgice de la Bocșa se vor obține venituri de 7000 florini, la exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice de la Dagnecea acestea se vor cifra la 5474 florini, în timp ce la fabrica textilă și la topitoria de la Calina veniturile vor fi de 1601 florini și respectiv 1118 florini ⁴⁶.

Din documentele studiate până în prezent nu dispunem, cu excepția exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Maydanpek, de date din care să rezulte dacă obiectivele economico- financiare din proiectul menționat mai sus au și fost realizate în anul 1728, putem afirma însă că la Oravița fiscal imperial a cheltuit în anul 1728 suma de 119456 florini, valoarea produselor obținute fiind de 221951 florini, în timp ce la Maydanpek fiscal imperial a cheltuit în același an 63548 florini, valoarea produselor obținute fiind de 85473 florini ⁴⁷.

Date importante referitoare la situația exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei în anul 1733 ne oferă un document alcătuit la

⁴⁶ “Exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei.proiect 1728”; Sonia Jordan, op. cit., p. 52-53 și 55-56, menționează existența la Timișoara a unor fabrici pentru producerea țesăturilor („Tuch”).

⁴⁷ “Exploatarea miniere Oravița, Maydanpek, 1717-1728, situație economico-financiară”, vezi și tabelele 1 și 2 din prezentul articol.

Timișoara în luna martie a anului 1734 de către Franz Saniei Feringer, acesta fiind desigur funcționar montanistic la Direcția minieră Oravița. Considerăm necesar să prezentăm în continuare un tabel, care va conține importante informații preluate din documentul amintit mai sus, aceste informații urmând ca și în cazul tabelelor 1 și 2 din prezentul articol, să le analizăm în continuare.

Tabel 3⁴⁸

Exploatarea minieră și instalații metalurgice	Sume de bani (în florini) alocate pentru:			Materiale produse	Valoare materiale produse (în florini)	Venituri fisc imperial	Pierderi fisc imperial	Produse comercializate	
	Cheltuieli de producție	Investiții	Total					Cantitatea	Valoarea (în florini)
Oravița	71983	4227	76207	1906 centenari cupru	79873	3666	-	1743 centenari cupru	73227
Moldova	3788	16406	20196	178 centenari cupru	7515	-	12680	119 centenari cupru	5016
Maydanpek	88856	9819	98676	3605 centenari cupru	147356	48709	-	2780 centenari cupru	108436
Szernestiza	4015	7892	11907	157 centenari cupru	6626	-	5281	66 centenari cupru	2814
Dognecea	35413	-	35413	743 mărci argint	16726	-	18686	743 mărci argint	16726
Bocșa	24493	22724	47218	Produsele de fier nu au fost cântărite	56198	8980	-	Produsele de fier nu au fost cântărite	33548
Total	228500	61068	289618	-	314327	61356	36648		239769

În anul 1733 existau în Banat și nordul Serbiei, în comparație cu anul 1728, noi centre miniere și metalurgice, acestea fiind exploatarea minieră de cupru și instalațiile metalurgice de la Moldova aflate în regiunea minieră bănățeană și exploatarea minieră de cupru și instalațiile metalurgice de la Szernestiza aflate în nordul Serbiei, în timp ce topitoria de sticlă de la Calina nu mai este menționată în anul 1733 printre obiectivele industriale montanistice aflate în Banat. Având în vedere raportul dintre cheltuielile relativ mici necesitate de desfășurarea procesului de producție în anul 1733 și sumele relativ mari destinate efectuării lucrărilor de investiții precum și producțiile mici de cupru obținute în același an la Moldova și Szernestiza, elemente care sunt în general caracteristice unor exploatarea minieră și instalații metalurgice aflate la începutul exploatarea lor, considerăm că aceste obiective industriale se aflau în anul 1733 la

⁴⁸ „Exploatarea minieră din Banat și nordul Serbiei, 1733, situație economico-financiară”.

scurt timp după luarea lor în expoatare de către habsburgi, acest moment putând fi plasat desigur după anul 1728. În ceea ce privește topitoria de sticlă de la Calina, este posibil ca aceasta să fi fost închisă după anul 1728, probabil ca urmare a nerentabilității acesteia.

Analizând suma de 289618 florini, sumă alocată în anul 1733 de fiscul imperial pentru desfășurarea procesului de producție și efectuarea lucrărilor de investiții la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, constatăm că cele mai importante sume au revenit obiectivelor industriale de la Maydanpek și celor de la Oravița care au beneficiat de suma de 98676 florini și respectiv de 76206 florini. În același an cele mai importante lucrări de investiții au fost efectuate la instalațiile metalurgice de prelucrare a minereului de fier de la Bocșa, pentru care s-au alocat suma de 22724 florini și respectiv la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Moldova, unde s-a cheltuit suma de 16406 florini. În comparație cu anul 1728 se constată în anul 1733 și modificări importante referitoare la importanța unor centre miniere și metalurgice din Banat și nordul Serbiei. Dacă în anul 1728 exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița sunt încă cele mai importante dintre centrele miniere și metalurgice din Banat și nordul Serbiei, în anul 1733 poziția de frunte este ocupată de exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Maydanpek, acest lucru fiindu-ne dovedit nu numai de sumele pe care de fiscul imperial le-a alocat acestora în anul 1733 ci și de faptul că în același an, din cantitatea de 5849 centenari de cupru, produsă la topitoriile din Banat și nordul Serbiei, 3605 centenari au fost obținuți la Maydanpek, la Oravița producându-se numai 1906 centenari, în timp ce cantitățile de cupru produse în același an la Moldova și Szernestiza, așa cum rezultă din tabelul prezentat, sunt mult mai mici, acestea fiind de 178 și respectiv 157 centenari de cupru. Interesant este faptul că din cantitatea de 5849 centenari de cupru produsă în anul 1733 la topitoriile de cupru din Banat și nordul Serbiei, 1623 centenari o reprezintă cantitatea de cupru care a fost livrată fiscului imperial de către asociațiile de concesionari minieri. La Oravița asociațiile de concesionari minieri au predat în anul 1733 fiscului imperial cantitatea de 788 centenari de cupru, urmate de cele de la Maydanpek cu 615 centenari, în timp ce asociațiile de concesionari minieri de la Moldova și Szernestiza au predat fiscului imperial cantitatea de 120 și respectiv 39 centenari de cupru. Din cele prezentate mai sus rezultă că asociațiile de concesionari minieri sunt bine reprezentate la Oravița și la Moldova, unde au produs și livrat o importantă parte a producției de cupru obținută aici în anul 1733.

La Dognecea s-au produs în anul 1733 o cantitate de 743 mărci de argint, în timp ce la Bocșa au fost obținute diferite sortimente de produse din fier, a căror cantitate nu a putut fi apreciată, valoarea acestor produse ridicându-se însă la suma de 56198 florini.

Valoarea totală a producției de metale și produse obținute din acestea în instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei în anul 1733 se ridică la suma de 314327 florini, aceasta sumă depășind cu 24708 florini, suma alocată de fiscul imperial pentru desfășurarea procesului de producție și efectuarea lucrărilor de investiții la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din provinciile amintite mai sus. Cea mai mare valoare a producției, respectiv 147356 florini, s-a înregistrat la Maydanpek, aceasta fiind urmată la distanță de valoarea producției realizată la Oravița și Bocșa, cu 79873 florini și respectiv 56198 florini.

Fiscul imperial a înregistrat venituri în anul 1733 la Maydanpek, acestea ridicându-se la suma de 48709, urmate de cele realizate la Bocșa cu 8980 florini și respectiv Oravița, unde veniturile se ridică doar la suma de 3666 florini. În același an fiscul imperial a înregistrat pierderi de 18686 florini la Dognecea, 12680 florini la Moldova și 5281 florini la Szernestiza.

O problemă deosebită cu care se confruntă fiscul imperial la exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei o constituie dificultățile legate de comercializarea produselor obținute, și amintim în acest sens faptul că în anul 1733 s-au comercializat produse în valoare de 239769 florini, în stoc rămânând produse în valoare de 74558 florini. Semnificativ în acest sens este faptul că din cei 5849 centenari de cupru produși în anul 1733 la topitoriile de cupru din Banat și nordul Serbiei nu s-a reușit să fie comercializată până la sfârșitul aceluiași an decât cantitatea de 4710 centenari de cupru, aceleași dificultăți de desfacere a produselor obținute constatându-se și la uzina de fier din Bocșa, unde au rămas la sfârșitul anului 1733 în stoc produse de fier în valoare de 22650 florini. Cea mai bună desfacere a produselor se constată la Dognecea, unde întreaga cantitate de 743 mărci de argint, valorând pe piața de desfacere 16726 florini, a reușit să fie comercializată în cursul aceluiași an, acesta fiind desigur și motivul - alături de faptul că argintul în calitate sa de metal prețios, contribuie în viziunea gândirii economice mercantiliste la sporirea masei monetare aflate în circulație în imperiu - pentru care fiscul imperial este de acord ca exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Dognecea, unde în anul 1733 s-au înregistrat pierderi financiare în sumă de 18686 florini, în condițiile în care nu au fost efectuate noi lucrări de investiții, să funcționeze în continuare.

Considerăm că în această perioadă la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, luate pe ansamblu, adevărata problemă nu o constituie lipsa rentabilității acestora, ci dificultățile legate de desfacerea produselor obținute. Dorim să menționăm faptul că pentru acoperirea sumelor de bani necesitate de asigurarea procesului de producție și realizarea noilor lucrări de investiții la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei în anul 1733, datorită rămânerii în stoc a unor produse care nu au fost comercializate, fiscul imperial a fost nevoit în acest an să dispună scoaterea din caseria camerală a Administrației Banatului a unor sume de bani reprezentând diferența dintre sumele cheltuite și sumele obținute din comercializarea produselor obținute.

Un nou document datând din anul 1733 ne oferă, alături de documentele prezentate deja în prezentul articol, o imagine sugestivă referitoare la amploarea procesului de industrializare a Banatului la începutul stăpânirii habsburgice. Conform documentului citat, fiscul imperial a cheltuit în anul 1733 suma de 11699 florini, sumă reprezentând unele venituri camerale încasate de fiscul imperial în Banat, pentru construirea unor noi obiective industriale în Banat, acestea aparținând ramurilor industriale metalurgică și textilă. Obiectivele industriale, care nu sunt localizate în document, sunt reprezentate de o fabrică pentru producerea alamei, o instalație pentru tăierea (prelucrarea) fierului („Eisen Schneid Maschine”) și câte o fabrică pentru producerea mătăsii naturale, a pânzei („Leinwand”) și a țesăturilor de aba (n.a. țesături obținute din lână)⁴⁹.

Pădurile și economia forestieră au avut o importanță deosebită pentru industria montanică în perioada preindustrială. Furnizând lemnul și diferite produse obținute din lemn – din care amintim în primul rând mangalul –, produse necesare exploatarea miniere și instalațiilor industriale, pădurea și economia forestieră au fost subordonate în această perioadă necesităților industriei montanistice în regiunile unde aceasta era dezvoltată⁵⁰.

Pentru asigurarea în anul 1728 a necesarului de lemn al exploatarea miniere și al instalațiilor metalurgice din Banat a fost aprobată de către Administrația Banatului

⁴⁹ „Obiective industriale construite în Banat1733”; Sonia Jordan, op. cit., p. 52-53 și 55-56, menționează existența la Timișoara a unor fabrici pentru producerea pânzei, țesăturilor de aba și a mătăsii, precum și a unei forje pentru prelucrarea aramei („Messinghammer”).

⁵⁰ Rolf Jürgen Gleitsmann, *Der Einfluß der Montanwirtschaft auf die Waldentwicklung Mitteleuropas*, în *Der Anschnitt*, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau, Beiheft 2, Nr 30, Bochum, 1984, p. 24.

exploatarea din pădurile situate în districtul Vîrșeț a unei cantități de 12000 de stânjeni cubici de lemn, la aceasta urmând să se adauge și o cantitate de lemn care se va exploata din pădurile situate în districtul Uipalanka, această cantitate nefiind precizată în document. Din cantitatea de lemn ce se va exploata din pădurile districtului Vîrșeț, 6000 de stânjeni cubici vor fi destinați pentru producerea mangalului necesar instalațiilor metalurgice de la Oravița, 3000 de stânjeni cubici vor fi exploatați pentru necesarul instalațiilor metalurgice de la Bocșa, în timp ce pentru producerea mangalului necesar instalațiile metalurgice de la Dognecea și asigurarea lemnului folosit ca și combustibil la topitoria de sticlă de la Calina vor fi exploatați 2000 și respectiv 1000 de stânjeni cubici de lemn ⁵¹.

Lemnul este folosit în această perioadă și pentru construirea și repararea unor obiective ce deserveau instalațiile metalurgice. În acest sens dorim să menționăm faptul că pentru repararea în anul 1728 a vechiului stăvilar construit la Bocșa pe râul Bârzava, stăvilar ce asigură apa necesară funcționării furnalului și a forjelor de la Bocșa Montană și Vasiova inspectorul minier bănățean propune Administrației Banatului, ca până în primăvara aceluiași an, să fie exploatați 200 de arbori din pădurile situate în apropiere ⁵².

Cheltuielile necesitate de producerea mangalului, folosit la topirea minereurilor, prelucrarea metalelor și producerea sticlei, reprezentau în perioada istorică pe care o analizăm o parte însemnată din sumele necesitate de funcționarea instalațiilor industriale în care se prelucrau materiile prime și produsele menționate mai sus ⁵³. În acest sens dorim să menționăm faptul că la furnalul de la Bocșa din totalul de 5976 florini prevăzuți să fie alocați în anul 1726 pentru asigurarea funcționării acestuia, suma de 2572 florini va fi destinată pentru cheltuielile necesitate de procurarea mangalului, consumul zilnic al furnalului fiind apreciat la 3 care încărcate cu mangal. În același an din suma totală de 6131 florini, care va fi destinată funcționării celor două forje de la Bocșa, cheltuielile necesare pentru procurarea mangalului sunt apreciate la suma de 784 florini ⁵⁴.

La Oravița și Ciclova se va aloca în anul 1728 suma de 5000 de florini pentru producerea unei cantități de 15000 măsuri de mangal, aceasta fiind necesar funcționării

⁵¹ „Exploatarea miniere și instalațiile metalurgice bănățene.....necesar de lemn 1728”; 1 stângen cubic („Kubikklafter”) = 6,822 m³, conform Rudolf Gräf, op.cit., p. 351.

⁵² „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

⁵³ Vezi în acest sens, Rolf Jürgen Gleitsmann, op. cit. p.28.

⁵⁴ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

instalațiilor metalurgice aflate aici, o măsură de mangal urmând să fie livrată la un preț de 20 de creițari, în condițiile în care se apreciază că suma totală reprezentată de cheltuielile necesare desfășurării procesului de producție în anul 1728 la respectivele instalații industriale va fi de 8777 de florini ⁵⁵.

Tot referitor la ponderea cheltuielilor legate de producerea și livrarea mangalului necesar instalațiilor metalurgice, din totalul cheltuielilor necesitate de funcționarea acestora, dorim să menționăm faptul că la topitoria de la Dognecea din suma totală de 2771 florini care se estimează că va fi cheltuită în anul 1728 pentru funcționarea acesteia, 1512 florini o reprezintă suma necesară procurării unei cantități de 7560 de măsuri („Maas”) de mangal, în condițiile în care o măsură de mangal va costa, inclusiv cheltuielile de transport, 12 creițari. În același an, pentru procurarea lemnului necesar prăjirii minereului în instalațiile de prăjire de la Dognecea, se estimează că va fi necesară suma de 92 florini, aceasta incluzând și cheltuielile de transport ⁵⁶.

Transportul unor materii prime (minereuri, lemn, mangal, metale etc.) necesare funcționării obiectivelor industriale din regiunile montanistice, materii prime având un volum și o greutate mare, se făcea până în secolul al XIX-lea, cu mari dificultăți. Pentru efectuarea transporturilor se foloseau carele tractate de cai și boi aparținând exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice sau cele ale țăranilor, care prestau în acest mod munca de robotă datorată stăpânului feudal, respectiv împăratul. Pentru efectuarea diferitelor transporturi necesare, instalațiile metalurgice de la Bocșa dispuneau în anul 1727 de 10 atelaje proprii tractate de boi, acestea fiind deservite de 12 argați, conduși de un argat șef. Hrana animalelor de tracțiune pe perioada de iarnă, când atelajele datorită condițiilor meteorologice nu efectuează transporturi, este asigurată din contribuția în produse datorată de țăranii împăratului. În vederea sporirii capacității de transport a parcului de atelaje de la Bocșa, inspectorul minier bănățean propune în același an Administrației Banatului să dispună trimiterea la Bocșa a două noi care tractate de boi de la Marga (n.a.localitate din județul Caraș Severin, situată pe valea râului Bistra), același important funcționar minier recomandând în continuare Administrației Banatului, folosirea, începând cu luna martie a anului 1728, când drumurile vor deveni practicabile, pentru transportul lemnului destinat reparării

⁵⁵ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea.....1726”; noi am efectuat calculele considerând că 1 Maß (măsură) = 1 centenar = 56,006 kg, vezi în acest sens articolul nostru, „Situția mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727”, p. 379, nota 105.

⁵⁶ „Exploatarea minieră Dognecea.....1728”.

în același an a vechiului stăvilă de la Bocșa a atelajelor aparținând instalațiilor industriale de aici ⁵⁷.

Forța de muncă aflată în regiunea minieră bănățeană în perioada de început a organizării mineritului și metalurgiei de către autoritățile habsburgice este alcătuită din lucrătorii care, după locul de proveniență, aparțin a două componente: prima componentă este reprezentată de lucrătorii aflați aici din timpul stăpânirii turcești, pe care împăratul îi ia sub protecția sa deosebită garantându-le drepturile și libertățile avute, aceștia, considerăm, fiind în special români; a doua componentă, fiind alcătuită din lucrătorii care în cadrul unei ample acțiuni de colonizare inițiată de către autoritățile habsburgice, vor fi aduși în Banat din regiunile Imperiului habsburgic și Imperiului german cu tradiție în activitate minieră și metalurgică cu scopul de a reface exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice existente în Banat încă din timpul stăpânirii turcești și în primul rând pentru construirea altora noi. Pentru atragerea acestora din urmă în Banat, fiscul imperial va cheltui sume importante de bani, care vor fi folosite pentru acordarea unor ajutoare bănești la sosirea respectivilor lucrători în regiunea minieră, și am amintit în acest sens în prezentul articol sumele cheltuite pentru colonizarea lucrătorilor mineri și metalurgiști la Oravița și Maydanpek. La Bocșa fiscul imperial a alocat în anul 1727 suma de 500 de florini, pentru cheltuielile de transport ale lucrătorilor topitori și forjori, care au fost colonizați aici în acest an ⁵⁸. O parte a sumelor alocate de fiscul imperial exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice vor fi folosite și pentru acordarea unor salarii mai mari lucrătorilor colonizați, pentru a-i determina să rămână în Banat.

Documentele pe care le analizăm în prezentul articol ne oferă și unele informații, referitoare la numărul funcționarilor montanistici, precum și la cel al lucrătorilor mineri, metalurgi și auxiliari de la unele exploatare miniere și instalații metalurgice din Banat și, de asemenea, informații referitoare la salarizarea acestora.

În proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și a celor de la Dognecea se prevede ca la minele de cupru și instalațiile metalurgice de la Oravița să lucreze un număr de 182 de angajați. La exploatarea miniere vor lucra 174 de lucrători, dintre care 147 de mineri și 27 de lucrători auxiliari. Cei 147 de mineri vor repartizați după cum urmează: la lucrările miniere de la exploatarea de la Cornu Tilva vor lucra în total un număr de 84 de

⁵⁷ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

⁵⁸ *Ibidem*.

mineri, dintre care 36 lucrători la galeria Heilige Dreyfaltigkeit Erbstollen, și câte 24 de mineri la puțurile Elisabeta și respectiv Caroli, în timp ce la exploatarea minieră de la Cosoviza vor fi repartizați 51 de mineri, iar la cea de la Ciclova doar 12 mineri.

Pentru a ne forma o imagine de ansamblu referitoare la desfășurarea activității în general, și în special la unele aspecte tehnice întâlnite la exploatarea miniere bănațene din această perioadă, considerăm interesant să prezentăm și îndatoririle de serviciu ale celor 27 de lucrători auxiliari, care vor fi repartizați la unele din lucrările miniere de la exploatarea Cornu Tilva, respectiv puțul Caroli și galeria Heilige Dreyfaltigkeit Erbstollen. Dintre cei 19 lucrători auxiliari care vor lucra la puțul Caroli, 8 lucrători („Häspler”) vor acționa, desigur manual, trolul aflat la gura puțului, cu ajutorul căruia minereul exploatat în galerii este adus la suprafață, 7 lucrători („Hund Stosser”) vor împinge pe galerii vagonetele încărcate cu minereu până la puț, prin intermediul căruia, cu ajutorul trolului, minereul va fi adus la suprafață, la puțul Caroli mai fiind amintiți și alți 4 lucrători auxiliari („Anschläger”). La galeria Heilige Dreyfaltigkeit Erbstollen vor fi repartizați 8 lucrători auxiliari, dintre care 6 lucrători vagonetari și 2 băieți mari („Klauben Buben”), care vor culege minereul bun, aruncat din greșeală pe haldele de steril ⁵⁹. Din cele prezentate mai sus considerăm demn de menționat faptul că la unele lucrări miniere de la Oravița se folosea încă de la începutul stăpânirii habsburgice pentru transportarea minereului în galerii vagonetii, aceștia deplasându-se desigur pe șine de lemn.

Dintre lucrătorii necesari funcționării instalațiilor metalurgice de la Oravița sunt amintiți, în proiectul menționat mai sus, 4 topitori, 2 lucrători la prăjitoarele de minereu și 2 lucrători fierari. În același proiect se propune și angajarea unui număr suplimentar de 6 lucrători forjori („Kupfer Hamer Schmid”) și a unui lucrător turnător („Gieser”) la forja de cupru de la Ciclova, avându-se în vedere faptul că în instalațiile acestea se va prelucra în viitor o cantitate sporită de cupru, datorită faptului că producția de cupru care se va obține la Oravița va crește, ca urmare a deciziei de a se amesteca și topii împreună cuprul negru obținut în furnalele de aici cu produsul similar obținut în furnalele de la Maydanpek.

La exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița este folosită și munca țăranilor din satele aflate în apropiere, aceștia prestând diferite munci, cu palmele sau cu atelajele proprii, sub formă de robotă datorată stăpânului feudal, respectiv împăratul ⁶⁰.

⁵⁹ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea. 1726”.

⁶⁰ *Ibidem*.

La exploatarea miniere de plumb conținând și argint de la Dognecea, au lucrat în anul 1725 un număr de 62 de mineri. Având în vedere hotărârea luată în ședința din martie 1726 de extindere a exploatarea miniere de la Dognecea și de construire aici a unor noi instalații de preparare a minereurilor și a unei topitorii, în proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și a celor de la Dognecea se prevede ca numărul minerilor la această din urmă exploatare minieră să fie sporit în anul 1726 la 110 lucrători. La instalațiile de prelucrare a minereului de la Dognecea vor lucra în același an un număr de 33 de lucrători, în timp ce la topitoria în care urmează să fie topit minereul care a fost exploatat până în prezent și cel care va fi exploatat în continuare va trebui să fie angajat un topitor șef („Ober Huttman”) și un lucrător topitor. Pentru buna desfășurare a activității miniere și metalurgice de la Dognecea se propune și angajarea unor funcționari montanistici, respectiv a unui casier („Einnehmer”) și a unui pădurar („Waldforster”). Pădurarul va fi ajutat în munca sa de administrare a pădurilor de către un ajutor de pădurar („Waldbereüter”), acesta urmând de asemenea să fie angajat ⁶¹.

Datorită eșecului proiectului de dezvoltare al exploatarea miniere de la Dognecea și a importantelor pierderi financiare înregistrate de către fiscul imperial în anul 1726 la aceste mine, Camera Aulică, care a fost informată despre această situație prin intermediul raportului alcătuit de către inspectorul Erlacher, care a vizitat regiunea montanică din Banat și nordul Serbiei în anul 1727 ⁶², dispune prin decretul adresat la 15 decembrie 1727 Administrației Banatului, ca exploatarea miniere de la Dognecea, cu excepția unor lucrări de prospecțiuni, să fie închise sau să fie arendate unor asociații de concesionari minieri, acestea urmând să continue exploatarea pe propria lor cheltuială ⁶³.

Considerăm că după inspecția lui Erlacher, Administrația Banatului a luat toate măsurile necesare pentru a se evita închiderea exploatarea miniere de la Dognecea și amintim în acest sens faptul că la Dognecea o parte a exploatarea miniere au fost deja concesionate unei asociații de concesionari minieri, după cum reiese din proiectul de dezvoltare pentru anul 1728 al acestor exploatarea miniere, proiect alcătuit la sfârșitul anului 1727 de către inspectorul minier bănățean și casierul Direcției miniere bănățene, Johann Papst.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Vezi articolul nostru „Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727”, p. 344-345.

⁶³ Vezi studiul nostru „Organisierung des Banater Bergwesens 1727”.

Cei doi importanți responsabili minieri propun în proiectul, amintit mai sus, ca în anul 1728 la exploatarea miniere de la Dognecea să lucreze un număr de 24 de mineri organizați în 4 echipe de lucru, acești mineri, care vor efectua în special lucrări de prospecțiuni miniere, urmând să fie plătiți de către fiscul imperial, în același timp, 30 de mineri, care vor fi salarizați de către asociația de concesionari minieri vor efectua lucrări de exploatare propriu zisă a minereului. La exploatarea miniere de la Dognecea mai sunt necesari 2 lucrători dulgheri, 4 lucrători care să evacueze apele de infiltrație din lucrările miniere și un fierar. La cele 3 șteampuri și la spălătorile de minereu aferente sunt necesari 29 de lucrători, numărul de lucrători de la topitorii și prăjitoarele de minereu nefiind precizat în acest proiect. În continuare se propune angajarea la Dognecea, ca de altfel și în proiectul din anul 1726, a unui casier și a unui ajutor de pădurar, dovadă că aceștia nu au fost încă angajați, a unui magazionier la topitorie („Huttenschreiber”) și a doi responsabili cu ordinea publică („Hayducken”). Se consideră de asemenea necesară, pentru satisfacerea nevoilor spirituale ale comunității de mineri și lucrători metalurgiști de la Dognecea, precum și pentru asigurarea sănătății acestora, aducerea unui preot și a unui medic. Și la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Dognecea este amintită folosirea muncii de robotă la clădirea administrației, la șteampuri și la instalațiile de prăjire a minereului⁶⁴.

Instalațiile metalurgice de la Bocșa se confruntă cu probleme deosebite legate de forța de muncă, acest lucru rezultând și din raportul referitor la aceste instalații, raport înaintat la 14 decembrie 1727 Administrației Banatului de către inspectorul minier bănățean, precum și din situația prezentând bilanțul economico-financiar pe anul 1727 al uzinei de fier de la Bocșa. În proiectul de producție pentru anul 1726 al furnalului de la Bocșa se consemnează faptul, că pentru buna desfășurare a activității acestuia sunt necesari încă 3 lucrători topitori și 4 ajutoare. În luna mai a anului 1727 au sosit la Bocșa 4 lucrători topitori din regiunea Westerwald din Germania, la scurt timp însă aceștia s-au îmbolnăvit și 3 dintre ei au decedat, această lucră determinând, alături de apa insuficientă din perioada de vară, ca furnalul de la Bocșa să funcționeze în anul 1727 numai 135 de zile⁶⁵. Referitor la cauzele care determină îmbolnăvirea și chiar decesul unui număr mare de lucrători străini colonizați la Bocșa, din documentele analizate se conturează două păreri diferite. Astfel, inspectorul Erlacher în raportul său adresat în anul 1727 Camerei Aulice, consideră că mlaștinile situate în apropierea

⁶⁴ „Exploatarea miniere Dognecea.....1728”.

⁶⁵ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

instalațiilor industriale de la Bocșa determină un microclimat nesănătos, acesta afectând în special lucrătorii străini neobișnuiți cu aceste condiții de mediu ⁶⁶, în timp ce inspectorul minier bănățean, în raportul său informativ înaintat în același an Administrației Banatului, consideră, citând părerea medicului de la Bocșa, că modul de viață dezorganizat al lucrătorilor străini, determină îmbolnăvirea și chiar decesul acestora .

Pentru asigurarea în viitor a numărului de lucrători necesari instalațiilor metalurgice de la Bocșa, inspectorul minier propune Administrației Banatului mai multe soluții. Prima dintre aceste soluții, pe care considerăm că inspectorul minier o și împărtășește personal, este recrutarea de lucrători tineri, dintre țărani români din satele aflate în apropiere de Bocșa. În acest sens menționăm faptul că înaltul funcționar bănățean a angajat în anul 1726 la forja situată la Vasiova, 3 români din această așezare și un german din Aradul Nou („Neu Arad”), în scopul învățării meseriei de forjor și dorește în acest sens să încheie înțelegeri scrise cu încă 4 tineri țărani români și unul german. Inspectorul minier cere permisiunea Administrației Banatului în vederea recrutării și angajării și în viitor a unor noi lucrători dintre locuitorii Banatului, considerând că pe această cale, aceștia vor fi atrași să practice și diferite meserii din domeniul industrial.

A doua propunere a inspectorului minier bănățean se referă la posibilitatea recrutării unor lucrători topitori și forjori de la instalațiile metalurgice aflate în Zips (n.a., regiune minieră numită și Ungaria Superioară, situată în centrul și estul Slovaciei de astăzi) și Liptau, acesta recomandând Administrației Banatului să consulte lista alcătuită la 15 noiembrie 1727, la Dognecsa, de către casierul Direcției miniere de la Oravița, Papst, această listă cuprinzând în special informații referitoare la instalațiile metalurgice din cele două regiuni miniere menționate mai sus. Casierul minier consideră că la aceste instalații metalurgice, dintre care unele sunt menționate că aparțin unor investitori particulari, se află suficienți lucrători metalurghi, unii dintre aceștia putând fi convinși să lucreze la uzina de fier de la Bocșa. Interesantă este informația conform căreia la furnalul de la Dobschan se află 2 topitori și 2 lucrători forjori, care, citându-l pe Papst; „și-au arătat dorința deja cu doi ani și jumătate în urmă de a lucra în Banat”, acest lucru dovedind că au fost organizate acțiuni de recrutare a unor lucrători metalurghi pentru uzina de fier de la Bocșa de la instalațiile metalurgice de la Dobschan, și desigur din această regiune minieră în general, încă din anul 1725. Într-o adnotare pe care o face pe lista alcătuită de casierul Papst, inspectorul minier informează

⁶⁶ „Situția mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727”, p. 351 și 370.

Administrația Banatului că pentru instalațiile metalurgice de la Bocșa este necesară recrutarea unui număr de 3-4 topitori, 6-8 lucrători forjori („Staab Schmidte”), care să transforme fierul în bare, precum și a unui număr neprecizat de lucrători forjori, numiți („Zeug Schmidt”) și („Nagel Schmidt”), aceștia fiind necesari prelucrării barelor de fier în diferite produse și respectiv în cuie.

În sfârșit, cea de a treia propunere a inspectorului minier bănățean sugerează Administrației Banatului recrutarea pentru instalațiile metalurgice de la Bocșa a unor țigani fierari din Transilvania, argumentând că aceștia sunt obișnuiți cu prelucrarea fierului.

O imagine concludentă referitoare la numărul de lucrători necesari uzinei de fier de la Bocșa ne-o putem forma analizând proiectul de dezvoltare al acestor instalații metalurgice pe anul 1728. În acest proiect, se consideră că pentru desfășurarea în bune condiții a activității la uzina de fier de aici sunt necesari un număr de 30 de lucrători, dintre care 4 topitori, 2 lucrători turnători, 8 fierari necesari prelucrării fierului în bare, 6 fierari care să prelucreze barele de fier în diferite produse, 8 fierari necesari producerii cuielei și respectiv 2 fierari necesari obținerii potcoavelor de fier.

Pentru efectuarea diferitelor transporturi, instalațiilor metalurgice de la Bocșa dispun de propriile atelaje tractate de boi, acestea fiind deservite de 12 argați, conduși de un argat șef.

Ca și în cazul exploatărilor miniere și al instalațiilor metalurgice de la Oravița și la Dognecea și la uzina de fier de la Bocșa se folosește munca de robotă, în acest sens dorim să menționăm faptul că inspectorul minier bănățean propune în raportul său înaintat la 14 decembrie 1727 Administrației Banatului, ca la lucrările de reparații de la vechiul stăvilă de la Bocșa, lucrări care se vor desfășura în vara anului 1728, să fie folosită și munca cu palmele a țăranilor roboți ⁶⁷.

În regiunea minieră bănățeană este folosită în special forța de muncă salarizată, excepție făcând țăranii, care în virtutea obligațiilor feudale prestează diferite munci sub formă de robotă în folosul stăpânului, respectiv împăratul. Având în vedere însă răspândirea tot mai puternică a relațiilor capitaliste în societatea și viața economică a perioadei istorice pe care o analizăm, considerăm demn de semnalat faptul că și țăranilor roboți pentru munca depusă le sunt plătite unele sume de bani, aceștia fiind evident mai mici în comparație cu sumele plătite lucrătorilor salariați care efectuează aceeași muncă.

⁶⁷ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

Unele din documentele pe care le analizăm în prezentul articol ne oferă și informații referitoare la salarizarea funcționarilor montanistici, a lucrătorilor mineri, metalurghi și a altor categorii de lucrători folosiți în regiunea minieră bănățeană.

În proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Dognecea, în rubrica destinată cheltuielilor necesitate de plata forței de muncă, se estimează că salariul lunar al unui miner, care este plătit în funcție de numărul de stâjeni excavați („Geding”), se va ridica la suma de 8 florini la exploatarea miniere de la Oravița (n.a. 20 crețari pentru un schimb), în timp ce minerii de la Dognecea, care vor fi plătiți tot după numărul de stâjeni excavați, vor realiza salarii de numai 6 florini lunar (n.a. 15 crețari pentru un schimb). La exploatarea miniere de la Oravița lucrătorii vagonetari și cei care acționează trolile vor primi în anul 1726 pentru un schimb suma de 12 crețari, lucrătorii denumiți Anschläger câte 9 crețari, în timp ce băieții care adună minereul de pe haldele de steril vor fi plătiți cu numai 7 crețari pentru un schimb. Cheltuielile necesitate de salarizarea lucrătorilor mineri de la Oravița în anul 1726 se vor ridica la suma de 16849 florini, în timp ce în același an, pentru plata salariilor lucrătorilor de la instalațiile metalurgice de la Oravița se va alocă suma de 1008 florini, iar pentru plata salariilor lucrătorilor de la forja de cupru de la Ciclova suma de 2392 florini. Pentru plata muncii de robotă care va fi prestată în anul 1726 la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița, cu atelajele și cu palmele, de către țăranii din satele situate în apropiere, se va alocă suma de 3600 florini. Menționăm că în același an suma care va fi alocată pentru salarizarea forței de muncă de la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și Ciclova, se va cifra la suma de 23849 florini, în condițiile în care sumă totală alocată în anul 1726 pentru obiectivele industriale amintite mai sus a fost stabilită la 50000 florini.

În același an, la exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice de la Dognecea, conform proiectului amintit mai sus, lunar, contabilul va fi plătit cu 33 florini și 20 crețari, pădurarul va primi 25 de florini în timp ce ajutorul său va fi plătit cu numai cu 10 florini, topitorul șef urmează să fie salarizat cu 18 florini lunar, lucrătorul topitor cu 12 florini, iar lucrătorii de la șteampuri și spălătorii vor realiza salarii lunare de 8 florini. Suma care va fi alocată în anul 1726 pentru plata salariilor funcționarilor montanistici, minerilor, lucrătorilor de la instalațiile de prelucrare a minereurilor și lucrătorilor metalurghi de la Dognecea este estimată la 12268 florini, în condițiile în care în acest an suma totală alocată exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice de la Dognecea a fost stabilită la 16000 florini. Din suma necesară pentru acordarea

salariilor, 7920 vor fi alocați pentru plata lucrătorilor de la exploatarea miniere, 3168 florini pentru salariile lucrătorilor de la instalațiile de preparare a minereului, 360 florini reprezintă suma necesară salarizării lucrătorilor metalurgi, în timp ce pentru plata funcționarilor montanistici va fi alocă suma de 820 florini (n.a. inclusiv ajutorul de pădurar)⁶⁸.

În proiectul de dezvoltare pentru anul 1728 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Dognecea, proiect alcătuit în decembrie 1727 de către inspectorul minier bănățean și casierul Direcției miniere bănățene Papst, se propune alocarea în anul 1728 pentru obiectivele industriale de la Dognecea a sumei de 16610 florini. Referitor la salarizare, în proiectul menționat se propune ca salariul unui lucrător miner să fie, ca și în proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Dognecea, de 6 florini pe lună, lucrătorii de la șteampuri urmând să fie plătiți după cantitatea de concentrat de minereu pe care o produc, respectiv cu 40 creițari pentru fiecare centenar. Salariile casierului și ale ajutorului de pădurar, care nu au fost încă angajați, după cum se propusese în proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Dognecea, se vor ridica lunar la suma de 33 florini și 20 creițari și respectiv 10 florini, în timp ce salariile noilor propuși spre a fi angajați în anul 1728 vor fi de 12 florini 30 creițari lunar pentru magazionerului de la topitorie și de câte 8 florini pe lună pentru cei doi angajați care vor asigura ordinea publică. Conform aceluiași proiect din anul 1728, preotului și medicului vor fi salarizați lunar cu 2 florini și respectiv 2 florini și 30 creițari, considerăm însă că aceste sume reprezintă desigur numai contribuția fiscolei imperial, aceștia beneficiind desigur și de alte venituri rezultate din contribuțiile lucrătorilor la fondul bisericii și al sănătății. În proiectul din anul 1728 este amintită și salarizarea muncii de robotă a țăranilor care prestează diferite muncii la sediul administrației miniere, la șteampurile și la instalațiile de prăjire a minereului de la Dognecea⁶⁹.

La uzina de fier de la Bocșa, conform proiectelor de dezvoltare pentru anul 1726, lucrătorii topitori de la furnal vor fi salarizați cu suma de 30 de creițari pentru un schimb, în timp ce ajutoarele acestora vor primi numai 9 creițari. Lucrătorii de la cele două forje vor fi plătiți după cantitatea de fier prelucrată, în acest mod un forjor care prelucrează fierul în bare de fier va fi plătit pentru fiecare centenar de bare obținut cu suma de 30 de creițari, în timp ce un forjor care prelucrează barele de fier

⁶⁸ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea.....1726”.

⁶⁹ „Exploatarea miniere Dognecea.....1728”.

în diferite produse va primi pentru fiecare centenar de produse obținute suma de 40 de creițari.

Lucrătorilor forestieri sau țăranilor roboțași, acest lucru nefiind menționat în document, care urmează să exploateze la începutul anului 1728 lemnul necesar lucrărilor de consolidare ale vechiului baraj de la Bocșa, le va fi plătită, după cum propune inspectorul minier bănățean în raportul său adresat 14 decembrie 1727 Administrației Banatului, suma de 3 creițari pentru fiecare arbore doborât ⁷⁰

La sumele de bani acordate sub formă de salarii funcționarilor și lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană, se adaugă și plata în natură, această modalitate constând în acordare gratuită sau la prețuri avantajoase a unor materiale și produse diferite. În acest sens menționăm faptul că lucrătorii mineri primesc gratis sau la prețuri avantajoase, diferite materiale necesare desfășurării lucrului la exploatarea miniere precum: unelte din fier, lemn folosit pentru armarea lucrărilor miniere, praf de pușcă și lumânări necesare iluminatului în subteran. Lucrătorilor și funcționarilor din regiunea minieră le este acordată zilnic și porția de pâine gratuită, lucrătorii căsătoriți primind 1 ½ porții, iar cei necăsătoriți numai o porție.

În proiectul de dezvoltare pentru anul 1728 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Dognecea sunt menționate și cheltuielile necesitate de acordarea porțiilor zilnice de pâine pentru lucrătorii și funcționarii de aici, aceste cheltuieli fiind estimate în anul 1728 la suma de 456 florini. Din această sumă, pentru funcționarii montanistici se vor acorda porții de pâine în valoare de 36 florini, valoarea porțiilor de pâine care se vor acorda lucrătorilor mineri se ridică la suma de 280 florini, în timp ce lucrătorilor de la instalațiile de prelucrare a minereului li se vor acorda porții de pâine în valoare de 140 de florini. Dorim să menționăm faptul că sumele necesitate de acordarea porțiilor de pâine pentru lucrătorii metalurghi nu sunt menționate aparte în proiectul amintit mai sus, acestea fiind incluse în suma alocată pentru plata salariilor. Fiscul imperial alocă porții de pâine gratuite și minerilor aparținând asociațiilor de concesionari minieri. În conformitate cu același proiect, fiscul imperial va acorda în anul 1728 celor 30 de mineri de la asociația de concesionari de la exploatarea miniere de la Dognecea, porții de pâine în valoare de 140 de florini, această sumă fiind inclusă în cei 456 de florini, care așa cum am amintit, se estimează că vor fi cheltuiți cu porțiile de pâine care vor fi acordate în anul 1728 funcționarilor montanistici și lucrătorilor de la Dognecea. ⁷¹

⁷⁰ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”

⁷¹ „Exploatarea miniere Dognecea.....1728”.

Cunoscut fiind faptul că nivelul de trai depinde în primul rând de puterea de cumpărare, considerăm necesar să prezentăm un tabel conținând prețurile unor produse de strictă necesitate din perioada pe care o analizăm.

Tabel 4 ⁷²

Produsul	Unitatea de măsură	Anul					
		1723	1724	1726	1727	1728	1729
Grâu	1 Mierță	--	24-26cr.	--	42cr.-1fl.	--	--
Orz	1 Mierță	--	24cr.	51cr.	18cr.	--	--
Carne de vită	1 Livră	2cr.	1 fl. ½ cr.	--	--	1 fl. ½ cr.	--
Carne de porc	1 Livră	--	--	--	4cr.	--	2cr.

Autoritățile habsburgice, care în conformitate cu principiile mercantiliste ale epocii, se preocupă și de crearea condițiilor necesare asigurării bunăstării locuitorilor imperiului - aceștia în calitate de contribuabili (n.a. plătitori de impozite) și producători, contribuind la sporirea avuției naționale - acordă o atenție deosebită rezolvării problemelor sociale ale lucrătorilor din regiunea minieră a Banatului, în acest sens fiscul imperial alocând sume importante de bani pentru construirea de locuințe și asigurarea asistenței medicale în regiunea minieră.

În acest sens dorim să menționăm faptul că în proiectul de dezvoltare pentru anul 1726 al exploatărilor miniere de la Dognecea se prevede alocarea sumei de 600 de florini pentru construirea unor locuințe necesare lucrătorilor ⁷³, în timp ce la Bocșa au fost construite în anul 1727 6 locuințe pentru lucrătorii de aici, pentru realizarea cărora fiscul imperial a cheltuit suma de 216 florini, o locuință costând 36 florini ⁷⁴.

Din sumele alocate anual de către fiscul imperial exploatările miniere și instalațiile metalurgice din Banat o parte sunt cheltuite pentru asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor, aceste din urmă sume fiind folosite pentru cumpărarea de medicamente, care sunt acordate gratuit lucrătorilor bolnavi și pentru salarizarea medicilor.

În unele din documentele pe care le analizăm în prezentul articol sunt menționate și sumele de bani pe care fiscul imperial le-a alocat sau intenționează să le aloc

⁷² „Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727“, p. 370; 1 mierță vieneză (Wiener Metze)= 61,487 l, 1 livră (funt)= 0,560 kg., conform, Rudolf Gräf, op. cit., p. 351.

⁷³ „Proiect de dezvoltare al exploatările miniere Oravița și Dognecea.....1726”.

⁷⁴ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

pentru asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor din regiunea minieră. În acest sens dorim să menționăm faptul că în anul 1725 fiscul imperial a cheltuit suma de 351 florini pentru asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor metalurgi de la Bocșa ⁷⁵, în timp ce la topitoria de sticlă de la Calina a fost alocată în același an suma de 110 florini ⁷⁶. La exploatarea minieră și instalațiile metalurgice de la Oravița se estimează, în proiectul de dezvoltare pe anul 1726, la 200 de florini suma necesară pentru asigurarea sănătății lucrătorilor ⁷⁷, în timp ce într-un proiect similar, alcătuit de data aceasta pentru uzinele de fier de la Bocșa în anul 1726, suma necesară asigurării sănătății lucrătorilor este estimată la 374 florini, dintre care 100 florini pentru lucrătorii de la furnal și 274 forini pentru cei de la cele două forje. În sfârșit, în proiectul de dezvoltare al instalațiilor metalurgice de la Bocșa pe anul 1728 este prevăzută suma de 500 florini pentru asigurarea asistenței sanitare a lucrătorilor ⁷⁸.

Tot pentru asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor fiscul imperial asigură salarizarea în regiunea minieră bănățeană a unui medic la Oravița și la Bocșa ⁷⁹. Pentru asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor de la Dognecea se propune, așa cum am amintit, angajarea unui medic și la Dognecea. Starea de sănătate a lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană preocupă factorii cu funcții de răspundere și control în mineritul și metalurgia bănățeană, și am amintit în acest sens notele informative referitoare la starea de sănătate a lucrătorilor metalurgiști de la Bocșa, aflate în raportul înaintat în anul 1727 Camerei Aulice de către inspectorului Erlacher și respectiv cele din raportul inspectorul minier bănățean adresat la 14 decembrie 1727 Administrației Banatului.

Un ultim aspect pe care dorim să îl analizăm în prezentul articol, acesta întregind tabloul mineritului și metalurgiei din Banat și nordul Serbiei la începutul stăpânirii habsburgice, se referă la viața religioasă a comunităților de lucrători din aceste regiuni miniere.

La Oravița își desfășoară activitatea pastorală un preot încă din anul în 1718, aici începând în anul 1726 și lucrările de construcție a unei biserici. În anul 1727 este menționată prezența unui preot și la Bocșa, acesta servind nevoile spirituale ale

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ „Topitoria de sticlă Calina.....1725”.

⁷⁷ „Proiect de dezvoltare al exploatărilor miniere Oravița și Dognecea.....1726”.

⁷⁸ „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

⁷⁹ „Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727”, p. 370.

comunității lucrătorilor metalurgiști aflați aici ⁸⁰. Inspectorul minier bănățean și casierul Direcției miniere bănățene, Papst, consideră necesar în proiectul lor referitor la dezvoltarea exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Dognecea în anul 1728, proiect înaintat în decembrie 1727 Administrației Banatului, că aici este necesar să fie adus un preot ⁸¹.

Din raportul inspectorului minier bănățean înaintat la 14 decembrie 1727 Administrației Banatului suntem informați că și la Maydanpek, în nordul Serbiei, își desfășoară activitatea un preot („Capellan”) pe nume Commaromi. Inspectorul minier bănățean informează înaltul for administrativ, că lucrătorii de la Maydanpek, care i-au trimis memorii și l-au informat și personal în cadrul unor discuții purtate cu ocazia inspecțiilor sale în această zonă minieră, sunt nemulțumiți de acest preot, în care ei nu mai au încredere. Importantul responsabil minier recomandă Administrației Banatului, pentru a nu crea nemulțumiri în rândul lucrătorilor de la Maydanpek, să dea dispozițiile necesare pentru ca acest preot să fie transferat într-o localitate din Banat, exemplu fiind dat Lipova („Lippa”) și Ciacova („Csachowa”), de aici urmând să fie adus un preot la Maydanpek. Inspectorul minier, care se află la Bocșa, de unde va pleca în aceeași zi, 14 decembrie 1727, la Dognecea și apoi la Oravița, roagă Administrația Banatului să îi trimită răspunsul în scris, referitor la modul cum va trebui să se procedeze în problema de natură religioasă apărută la Maydanpek ⁸².

DIE LAGE DES BANATER BERG- UND HÜTTENWESENS IM
ZEITRAUM 1717 BIS 1733 - ANALYSIERT ANHAND MEHRERER
DOKUMENTE, DIE SICH IM HOFKAMMERARCHIV
IN WIEN BEFINDEN
Zusammenfassung

Nach der Besetzung des Banats durch das Habsburgische Reich im Jahr 1718 wird dieses zu einer Domäne der Kammer und Krone organisiert und in wirtschaftlicher Hinsicht gemäß den Voraussetzungen der merkantilistischen Denkweise geführt.

Die für die wirtschaftlichen und finanziellen Angelegenheiten des Reiches verantwortliche zentrale habsburgische Behörde der Hofkammer und die Banater

⁸⁰ Ibidem, p. 374-375.

⁸¹ „Exploatarea miniere Dognecea.....1728”.

⁸² „Uzinele de fier Bocșa.....1725-1728”.

Landesadministration als örtliche Behörde schenken dem Banater Bergbau- und Hüttenwesen eine besondere Aufmerksamkeit. Deren Organisation beginnt mit dem Dekret der Hofkammer vom 17. Dezember 1717 und wird durch spätere Dekrete derselben Behörde sowie der Banater Landesadministration fortgesetzt.

Die erwähnten Behörden ergreifen strenge Maßnahmen zur Wiederinbetriebnahme der Bergwerke und Hüttenanlagen aus der Zeit der türkischen Besetzung im Banat und errichten neue Bergwerke und Hüttenanlagen nach einer viel fortgeschritteneren Technik, die in anderen Bergregionen des Habsburgischen Reiches entwickelt wurde. Gleichzeitig betreiben die habsburgischen Behörden eine systematische Ansiedlungspolitik, durch welche Arbeitskräfte und besonders ausgebildete Personen - abstammend aus den Gegenden der Monarchie mit Tradition im Bergbau und Hüttenwesen - in die Banater Bergregion kommen.

Als Grundlage für meinen Artikel dienten mehrere Dokumente aus dem Hofkammerarchiv in Wien, die wichtige Informationen über das Berg- und Metallwesen im Banat und Nordserbien aus der Zeit von 1717-1733 liefern.

Sie geben einen guten Einblick in die Situation der Banater Berg- und Hüttenwerke, zu denen im angeführten Zeitraum die Kupferbergwerke neben Orawitza und Moldova, die Blei- und Silbergruben bei Dognatschka, die Eisenbergwerke bei Doman und Tilfa in der Nähe von Bogschan und die Hüttenanlagen bestehend aus den Kupferschmelzereien bei Orawitza und Moldova, die Kupferschmiede bei Tschiklowa, die Blei- und Silberschmelzereien bei Dognatschka, der Hochofen, die Eisenschmelzerei und die Eisenschmieden bei Bogschan sowie die Glasschmelzerei bei Calina gehören.

Die Dokumente enthalten auch Informationen über die Kupferbergwerke und –schmelzereien bei Maydanpek und Szernestiza in Nordserbien, die damals ebenso zum Habsburgischen Reich gehörten und der Banater Landesadministration untergeordnet waren.

Die Dokumente liefern einen Einblick in die finanzielle und wirtschaftliche Situation und man erfährt so z. B. etwas über die Geldsummen, die das kaiserliche Finanzamt für den Betrieb der Bergwerke und Metallhütten und für Investitionen in neue Industrieanlagen ausgab, weiters über die Quantität der Metallproduktionen, deren Wert und ihre Vermarktung sowie über Gewinne und Verluste des kaiserlichen Finanzamtes.

Man erfährt etwas über die Lage der Bergwerke, über die Installationen, in denen die Erze vorbereitet wurden, über die Metall- und Glasschmelzereien, über

die Hammerwerke, in denen die Metalle verarbeitet wurden und über die Versorgung mit Holz, Holzkohle und anderen notwendigen Rohstoffen und Materialien, weiters über Staudämme und Kanäle, die das Wasser für den Betrieb der verschiedenen industriellen Installationen speicherten und führten, über die Durchführung der Transporte, über die Beschaffung qualifizierter Arbeitskräfte und deren Entlohnung sowie über andere industrielle Anlagen, die im Banat gebaut wurden und nicht zuletzt über die soziale Lage und das religiöse Leben der Gemeinschaft der Berg- und Hüttenleute in den montanistischen Gebieten des Banats und Nordserbiens.

ASOCIAȚIUNEA TRANSILVANĂ PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN „ASTRA” DESPĂRȚĂMÂNTUL BOCȘA

Dumitru Tomoni

Cuvinte cheie: ASTRA, activitate culturală, educație, despărțământul Bocșa
Mots clef: ASTRA, activité culturale, éducation, section de Bocșa.

Dintre numeroasele societăți culturale create la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în provinciile românești aflate sub dominație străină, cea mai importantă a fost „ASTRA” (Asociațiunea), ea reprezentând un adevărat for cultural al românilor din Ardeal și Banat cu implicații deosebite și în sfera vieții social-economice și politice.

După Adunarea Generală de la Lugoj (1896) Asociațiunea și-a extins activitatea și pe teritoriul Banatului.

Al doilea despărțământ înființat de Asociațiune în Banat a fost cel din Bocșa¹. La propunerea lui Coriolan Brediceanu, Comitetul Central, în ședința din 21 iulie 1898 st.n., l-a delegat pe avocatul Ioan Budințianu pentru a convoca adunarea de constituire a despărțământului Bocșa². Acesta s-a bucurat de sprijinul medicului Petru Borlovan, al arhitectului Adrian Diaconovici, al învățătorului Ioan Marcu și al avocatului Traian Oprea, toți din Bocșa Montană, care prin popularizarea programului și importanței Asociațiunii au reușit să înscrie, până la convocarea adunării de constituire, zeci de membri, în cea mai mare parte învățători, preoți, meseriași, funcționari și țărani din satele apropiate³.

Adunarea de constituire a despărțământului Bocșa a fost convocată la 11 septembrie 1898 st.n. în Bocșa-Montană, de către Ioan Budințianu. Prin convocarea

¹ Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Bocșa al Astei (1898-1918)*, în *Acta Musei Napocensis*, XVII, Cluj-Napoca, 1980, p. 607-613; (în continuare: Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Bocșa...*); Constantin Brătescu, *Activitatea despărțământului Bocșa al Astei în slujba unirii Banatului cu România*, în „Banatica”, nr. 6, Reșița, 1981, p. 289-294 (în continuare: Constantin Brătescu, *Activitatea despărțământului Bocșa...*).

² Direcția Județeană Caraș Severin a Arhivelor Naționale, Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 4/1898, f. 1 (în continuare D.J.C.S.A.N....)

³ *Ibidem*, dosar 4/1898, f. 1-2.

publicată în „Tribuna poporului”⁴ și „Controla”⁵, erau invitați în sala hotelului „Vulturul de aur”, românii din cercurile administrative Bocșa și Reșița „care doresc să se facă membri” și „să-și dea concursul la organizarea despărțământului”. Au răspuns acestei invitații avocatul Aurel Oprea din Bocșa Montană, protopopul ortodox Macsim Popoviciu din Bocșa Montană și cel greco-catolic din Vermeș, preoții David Terfaloagă și Mateiu Bălan din Reșița, Iosif și Petru Ieremia din Călnic, Iosif Birta din Iersig, Alexa Groza din Moniom, Ioachim Meda din Ezeriș, Aurel Nemoian din Vasiova și Alexandru Ogerlaci din Jidovin, învățătorii Ștefan Albu din Reșița, Anton Sabin din Călnic, Serafim Jurca din Vasiova, Daniel Popoviciu din Jidovin, Ioan Marcu din Bocșa etc.⁶ Au fost prezenți la adunarea de constituire a despărțământului Bocșa și muncitori din Reșița, Bocșa Montană și Vasiova, țărani din satele învecinate, meseriași negustori etc.

Adunarea a fost deschisă de către Ioan Budințianu printr-o prezentare a rolului Asociațiunii și a realizărilor concrete obținute până atunci. După desemnarea notarului adunării în persoana preotului Petru Ieremia din Călnic, a casierului Axente Mureșan, contabil la Banca „Bocșana” și înscrierea de noi membri, adunarea l-a ales pe Ioan Budințianu în funcția de director al despărțământului, iar ca membri în comitetul cercual pe Macsim Popovici, Ioan Vulcan, Ioan Marcu și Ștefan Albu. Adunarea a trimis o telegramă de condoleanțe împăratului Franz Iosif a cărei soție, împărăteasa Elisabeta, fusese asasinată cu o zi în urmă⁷.

Despărțământul Bocșa curpindea cercurile administrative ale Bocșei și Reșiței din cadrul comitatului Caraș-Severin, afară de comunele Gârliște și Goruia care aparțineau despărțământului Oravița⁸. În momentul constituirii, despărțământul avea

⁴ „Tribuna poporului”, Arad, an. II, nr. 156 din 19/31 august 1898.

⁵ „Controla”, Timișoara, an. IV, nr. 62 din 1 septembrie 1898 st. n.

⁶ Ioan Marcu, *Organizarea despărțământului Bocșa al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, în „Foaia diecezană”, an. XIII, nr. 36 din 6 septembrie 1898 st. v.; vezi și „Controla”, an. IV, nr. 66 din 18 septembrie 1898 st. n.

⁷ D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa, dosar 10/1898*, f. 1; vezi și „Foaia diecezană”, an. XIII, nr. 36 din 6 septembrie 1898 st. v.; „Controla”, an. IV, nr. 66 din 18 septembrie 1898 st. n.; „Tribuna poporului”, an. II, nr. 169 din 8/20 septembrie 1898.

⁸ „Transilvania”, Sibiu, an. XXX, nr. 10, decembrie 1899, *Partea oficială*, p. 147. Despărțământului îi erau arondate următoarele localități: Apadia, Barbosul, Biniș, Bocșa Montană, Bocșa Română, Brebul, Călnic, Cuptoare, Delinești, Dezești, Doclin, Docnecea, Doman, Dulău, Ezeriș, Fizeș, Fârliug, Ersig, Jidovin (azi Berzovia), Moniom, Ohabia, Ocna de Fier, Ramna, Reșița Montană, Reșița Română, Soceni, Surducul Mare, Târnova, Țerova, Valea Mare, Valeapai, (azi Ramna), Valeadeni (azi Brebu), Vasiova, Vermeș și Zorlențul Mare. (vezi

42 de membri ordinari – 12 preoți, 8 învățători, 7 funcționari, 3 proprietari, 3 economi, 2 negustori, 2 meseriași, 2 ospătari, 1 primar, 1 avocat etc – și 27 membri ajutători, în cea mai mare parte țărani din comunele Biniș, Jidovin, Valeapai, Vasiova, Călnic etc.⁹

În prima ședință a comitetului cercual, cea din 15 octombrie 1898 st. n., Macsim Popovici a fost ales vicepreședinte, Axente Mureșan – casier, iar Petru Ieremia – controlor-notar¹⁰. Importantă a fost a doua ședință a comitetului cercual din 10 decembrie 1898 st. n., când s-a stabilit și programul de acțiune al despărțământului. Conducerea despărțământului își propunea să promoveze pe lângă „cultura spirituală și morală, cultura economică” absolut necesară pentru a se asigura bunăstarea poporului. În acest sens, s-a decis descinderea „în mijlocul poporului spre a răspândi lumină prin ținerea de conferințe publice, și pe calea disertațiunilor rostite în limbaj poporal a-i face cunoscute progresele reportate pe terenul cultural și economic de popoarele înaintate, stârnind pe calea aceasta a deștepta și în poporul român interesul față de ce e bun, frumos și folositor și prin aceasta a-i întări voia de a propăși”¹¹. Prin susținerea acestor conferințe și disertații, conducerea despărțământului era convinsă că oferea „inteligenței române” posibilitatea de „a-și pune cunoștințele sale în serviciul cauzei poporului și cunoscându-și această datorință să ostenească pentru binele poporului”. Numai așa, se sublinia în raportul de activitate a despărțământului prezentat în ședința comitetului cercual din 14 septembrie 1899 st.n., în popor „se va naște dorința de progres. Întâmplându-se aceasta, poporul va îndrăgi cartea, văzând în ea izvorul fericirii sale, bunăstarea lui materială și morală, va da înainte, cultura va străbate mai ușor la dânsul și poporul se va însufleți, sacrificând cu drag obolul său pentru scopurile mărețe de cultură ale Asociațiunii”¹².

Încă de la începutul activității sale, comunele despărțământului au fost repartizate între membrii comitetului în așa fel încât fiecare să acționeze într-un anumit cerc administrativ pentru realizarea scopurilor Asociațiunii. După această hotărâre, luată în ședința comitetului cercual din 10 decembrie 1898 st.n., fiecare membru din comitet

Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond *Astra*, doc. 576/1910, f. 2 – în continuare D.J.S.A.N...).

⁹ D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 7/1898, f. 1-2; D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 522/1898, f. 7-13.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 599/1898, f. 1.

¹¹ *Ibidem*, doc. 102/1900, f. 3; vezi și D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 37/1898, f. 1 și dosar 2/1901, f. 1.

¹² *Ibidem*, dosar 37/1898, f. 1.

a trimis câte un apel sătenilor din cercul administrativ de care răspunde, rugându-i ca „după starea și pozițiunea lor socială” să contribuie „la realizarea scopurilor urmărite de Asociațiune” prin înscrierea ca membri ai despărțământului și susținerea programului cultural și social promovat de conducerea acestuia¹³.

Programul Asociațiunii va fi adaptat la realitățile locale și promovat în funcție de posibilitățile despărțământului, fiind dezbătut atât în ședințele comitetului cercual, cât și cu ocazia adunărilor generale organizate în diferite localități ale despărțământului: Bocșa Română (17 septembrie 1899 st. n.)¹⁴, Valeapai (2 august 1900 st. n.)¹⁵, Reșița (30 iunie 1901 st. n.)¹⁶, Jidovin (10 august 1902 st. n.)¹⁷, Zorlențul Mare (19 iulie 1903 st. n.)¹⁸, Târnova (4 septembrie 1904 st. n.)¹⁹, Bocșa Română (19 noiembrie 1905 st. n.)²⁰, Călnic (8 septembrie 1907 st. n.)²¹, Bocșa Montană (21 decembrie 1908 st. n.)²², Bocșa Română (20 decembrie 1909 st. n.)²³, Vasiova (25 septembrie 1910 st. n.)²⁴, Fizeș (27 decembrie 1911 st. n.)²⁵, Ramna (2 iunie 1912 st. n.)²⁶ și Bocșa Montană (28 august 1913 st. n.)²⁷. Adunările au fost momente de sărbătoare pentru localitatea care le-a găzduit, iar unele, prin hotărârile luate, au influențat decisiv activitatea despărțământului. Cu ocazia adunărilor generale s-au

¹³ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 102/1900, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei*, 1899, f. 109; vezi și “Controla”, an. V, nr. 68 din 24 septembrie 1899 st. n.

¹⁵ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei*, 1900, f. 80; vezi și “Foaia diecezană”, an. XV, nr. 31 din 30 iulie 1900 st. v.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 25 din 24 iunie 1901 st. v.; vezi și “Drapelul”, Lugoj, an. I, nr. 50 din 23 iunie/6 iulie 1901.

¹⁷ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 553/1902, f. 7; vezi și “Drapelul”, an. II, nr. 83 din 18/31 iulie 1902.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 82 din 15/28 iulie 1903; vezi și D.J.S.A.N. Fond *Astra*, doc. 699/1903, f. 3.

¹⁹ “Drapelul”, an. IV, nr. 100 din 28 august/10 septembrie 1904.

²⁰ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central*, 1906, f. 5.

²¹ “Drapelul”, an. VII, nr. 97 din 1/14 septembrie 1907; vezi și “Progresul”, Oravița, an. I, nr. 3 din 8/21 septembrie 1907.

²² D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central*, 1909, f. 3; vezi și “Drapelul”, an. IX, nr. 3 din 8/21 ianuarie 1909.

²³ *Ibidem*, nr. 139 din 24 decembrie/6 ianuarie 1910.

²⁴ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central*, 1910, f. 103.

²⁵ “Drapelul”, an. XII, nr. 1 din 1/14 ianuarie 1912.

²⁶ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei*, 1912, f. 98.

²⁷ *Ibidem*, doc. 1550/1913, f. 10-11.

susținut disertații, s-au prezentat programe artistice, s-au împărțit gratuit cărți din „Biblioteca populară” și s-au făcut înscrieri de noi membri.

Prima adunare generală a despărțământului Bocșa, după cea de constituire, s-a ținut la 5/17 septembrie 1899 în Bocșa Română. Intelectuali și oameni de rând, în frunte cu preoții, învățătorii și corul mixt condus de preotul Iancu Ștefan Stan au ieșit în întâmpinarea comitetului cercual și a directorului Ioan Budințianu. Adunarea s-a ținut „sub cerul liber și la arșița soarelui”, în fața bisericii, unde se organizau adunările populare. După discursul directorului despărțământului, prezentarea raportului de activitate a comitetului cercual și susținerea a patru disertații s-au acordat șapte premii pentru cei mai harnici țărani. Adunarea s-a încheiat printr-o reprezentație de teatru prezentată de corul mixt, urmată de o petrecere populară²⁸.

Adunarea generală din 30 iunie 1901 st. n. din Reșița a ales o nouă conducere a despărțământului, formată din directorul David Terfeloaga, preot în Reșița Montană, secretarul Ioan Marcu, învățător în Bocșa Montană, casierul Nicolae Vulpe, învățător în aceeași localitate și membri în comitet: avocatul Aurel Oprea din Bocșa Montană, medicul Petru Mladen din Brebul, învățătorii Ștefan Albu și Avram Neda din Reșița²⁹. Ioan Budințianu, în ciuda prestigiului de care se bucura și a zelului dovedit în organizarea și conducerea despărțământului, schimbându-și locul de muncă și domiciliul, a trebuit să renunțe la conducerea despărțământului. Adunarea a adunat multă lume din Reșița și localitățile învecinate, preoți – Macsim Popoviciu, Matei Bălan, Iuliu Bumbescu, Ioan Oprea, Coriolan Zuiac, N. Hoza etc. – învățători – Iosif Velceanu, Ștefan Albu, Avram Neda, G. Petrovici, N. Gherguța – studenți – Virgil Budințianu, Petru Murariu și Iuliu Marcu – funcționari, oficialități locale, meseriași, comercianți, țărani etc. S-au prezentat rapoarte de activitate, s-au făcut înscrieri de noi membri, s-au susținut disertații și un consistent program artistic de către reuniunea română de cântări și muzică din Reșița Montană condusă de Iosif Velceanu³⁰, corul plugarilor din Reșița Română și elevele școlii din Călnic.

Noua conducere a despărțământului, aleasă la 30 iunie 1901 st. n., nu a reușit să se impună deoarece în anul următor directorul David Terfeloaga a fost numit protopop în Vârșeț, iar învățătorul Avram Neda și-a dat demisia din comitetul cercual. De aceea, Adunarea generală de la Jidovin din 10 august 1902 st. n. l-a ales pe Aurel

²⁸ „Controla”, a. V, nr. 68 din 24 septembrie 1899 st. n.

²⁹ „Drapelul”, an. I., nr. 50 din 23 iunie/6 iulie 1901.

³⁰ Damian Vulpe, *Iosif Velceanu*, Timișoara, 1996, p. 56

Oprea la conducerea despărțământului, iar pe preotul Petru Ieremia din Călnic membru în comitetul cercual³¹.

Inedită prin modul de manifestare a unor participanți, a fost Adunarea generală de la Zorlențul Mare din 19 iulie 1903 st. n. Sub influența unor agitatori socialiști veniți și din alte localități, un grup de participanți și-au manifestat deschis ostilitatea față de mesajul transmis de conducătorii despărțământului, folosind un limbaj fără echivoc: „nu ne trebuie școală, biserică, preoți, învățători, nu ne trebuie cărți, nici învățături, ci ușurarea sarcinilor”³². În ciuda intervenției directorului despărțământului și a prim-pretorului din Reșița, grupul protestatar nu a putut fi liniștit. Mai mult, ei au refuzat chiar și cărțile distribuite gratuit de conducerea despărțământului. Incidentul a fost adus la cunoștința Comitetului Central printr-o adresă semnată de Aurel Oprea și Ioan Marcu, la 22 iulie 1903 st. n., în care se consemna: „Dacă acest rău va prinde rădăcini în popor, atunci avem să ne așteptăm la nimicirea tuturor năzuințelor, ... chiar și a conducătorilor naturali ai poporului”³³. Corespondentul gazetei „Drapelul”, prezent la aceste incidente, își îndemna cititorii să nu se lase ademeniți de propaganda socialistă și să aibă încredere în preoții și învățătorii satelor deoarece „prin biserică și școală, veacuri de-a rândul ne-am susținut ca români și ca creștini adevărați, păstrându-ne limba, portul și datinile strămoșești”. Un mesaj asemănător era transmis și românilor din Zorlențul Mare, sfătuiți să nu mai răspundă la aceste provocări: „Fiți treji și nu vă lăsați amăgiți de către aceia care pentru scopurile lor caută să vă deslipească de conducătorii voștri naturali! Nu credeți că aceia care v-au îndemnat să faceți ce ați făcut, vă poftesc binele”³⁴.

Adunarea generală de la Târnova, din 4 septembrie 1904 st. n., a ales conducerea despărțământului pentru o nouă perioadă de trei ani. Aurel Oprea a fost reales în funcția de director, iar Ioan Marcu, în cea de secretar al despărțământului. Simeon Jivoinoviciu a fost ales casier, Ioan Balatescu – controlor, iar Simeon Desean, Iacob Parneu, Petru Ieremia și Constantin Bălean – membri în comitetul cercual³⁵. Organizată într-o localitate mai izolată „situată între munți și văi mai la o parte, unde omului cunoscător nici prin minte nu i-ar trece că se pot ține adunări”, acțiunea despărțământului a fost primită cu însuflețire de intelectualii și sătenii din această

³¹ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central*, 1902, f. 70; Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Bocșa...*, p. 610.

³² D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 699/1903, f. 3.

³³ *Ibidem*.

³⁴ „*Astra*” la Zorlențul Mare în „*Drapelul*”, an. III, nr. 84 din 19 iulie/1 august 1903.

³⁵ *Ibidem*, nr. 100 din 18 august/10 septembrie 1904.

zonă. Au fost prezenți preoții George Turnea din Târnova și Ioachim Jurca din Ezeriș, învățătorii Nicolae Gavrilă din Zorlențul Mare, Nicolae Dorca din Soceni și George Cătană din Valeapai, juristul Moise Ienciu și numeroși țărani „care încă n-au deviat de la calea românului de odinioară de a ține morțiș la portul său original”³⁶.

Conducerea aleasă la Târnova își va duce mandatul până la sfârșit, în toamna anului 1907 când, la adunarea generală de la Călnic, se va alege o nouă conducere ce va marca o altă etapă în evoluția despărțământului. Ioan Marcu a fost ales director, Constantin Bălean – secretar, Simion Jivoinoviciu – casier, Coriolan Zuiac – controlor, iar Nicolae Antal, Petru Ieremia, Aurel Oprea și Iacob Parneu – membri în comitetul cercual³⁷.

O adevărată sărbătoare pentru locuitorii comunei Ramna a fost ziua de 2 iunie 1912 st. n., când despărțământul Bocșa și-a ținut adunarea generală, iar Reuniunea română de cetire și cântări „Lira” din Ramna și-a sfințit steagul. Adunarea despărțământului s-a ținut în aer liber, în piața localității, în fața unui număr mare de intelectuali și țărani din Ramna și din localitățile învecinate. Directorul despărțământului, Ioan Marcu, le-a vorbit celor prezenți despre importanța și obiectivele Asociațiunii și despre „unele deprinderi păgubitoare încuibate în sânul poporului precum sunt luxul, risipa, beutura, necruțarea, părăsirea portului original românesc, îndemnând poporul a ține la limba, legea și moșia sa, la portul original, la cruțare etc.”³⁸. Colaborarea despărțământului Bocșa cu reuniunea din Ramna la succesul manifestării culturale din 2 iunie 1912 era expresia unor relații apropiate între conducerea despărțământului. La scurt timp, conducerea acestuia a participat și la festivitatea sfințirii steagului Reuniunii române de cântări și muzică din Bocșa Montană, alături de Reuniunile din Bocșa Română, Reșița Română și Ramna. Atât festivitatea sfințirii steagului, cât și concertul dat de cele patru coruri ce au fost conduse de învățătorii Ioachim Perian din Bocșa Montană, Ioan Marila din Reșița Montană, Dănilă Ilițescu din Ramna și Ioan Vuc din Bocșa Română s-au bucurat de aprecierea raportului privind activitatea despărțământului pe anul 1912³⁹.

Ultima adunare generală a despărțământului organizată până la Marea Unire a fost cea din 28 august 1913 st. n. de la Bocșa Montană, când va fi ales comitetul cercual ce va conduce despărțământul până în 1918. Au fost realeși directorul Ioan Marcu, secretarul Constantin Bălean, casierul Simeon Jivoinoviciu, iar Ioachim Perian

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, nr. 97 din 1/14 septembrie 1907.

³⁸ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1550/1913, f. 9.

³⁹ *Ibidem*.

– controlor și Mihail Gașpar, Aurel Oprea, Petru Ieremia și Alexandru Popoviciu – membri în comitet⁴⁰.

Printre primele preocupări ale despărțământului Bocșa au fost acelea de înscriere de noi membri și de organizare a agenturilor comunale.

Susținerea de prelegeri și conferințe, în special în rândul țăranilor, pentru ridicarea economică a satelor, bază a programului cultural și emancipării politice, a constituit o preocupare majoră a conducerii despărțământului. În acest sens, s-a hotărât “ieșirea prin comune”, astfel “ca tot la două luni să se țină câte o ședință de comitet, căreia să-i urmeze câte o conferință publică”⁴¹. Prima conferință publică s-a ținut la Călnic, la 5 martie 1899 st. n., unde I. Budințianu, după ce a făcut istoricul Asociațiunii, a vorbit despre pomicultură, secretarul Petru Ieremia despre creșterea animalelor și îmbunătățirea raselor de vite, iar Ștefan Albu a făcut o expunere despre legumicultură⁴². Cu acest prilej li s-au împărțit țăranilor 1735 fire de altoi de trei ani, aduși de la “grădina agronomică din Lugoj”, - 750 meri, 300 apricoși, 50 peri, 50 cireși, 60 nuci, 25 vișini etc. – pentru îmbunătățirea soiurilor de pomi fructiferi⁴³. Aceleași disertații au fost ținute și în comuna Vasiova la 6 aprilie 1899 st. n. De o apreciere aparte s-a bucurat conferința publică din comuna Ramna, din 21 mai 1899 st. n. Peste 300 de țărani au audiat prelegerile susținute de Ioan Marcu, “Istoricul Asociațiunii”, I. Budințianu, “Despre economia rațională” și Petru Ieremia, “Valoarea poamelor” ce “au produs bun efect asupra ascultătorilor prin actualitatea obiectului și prin limbajul poporal în care s-au predat”⁴⁴. Ultima disertație a și fost tipărită în două sute de exemplare și distribuite gratuit sătenilor din aria de cuprindere a despărțământului. Într-un raport prezentat conducerii de la Sibiu la 13 iunie 1899 st. n., directorul I. Budințianu consemna: “Tot mai mult ne convingem despre însemnătatea ce o au conferințele ambulante pentru generalizarea cunoștințelor folositoare la popor și atragerea lui pentru scopurile «Astreii». Conferințele noastre au devenit deja foarte dorite de popor. Ne vin din toate părțile invitații pentru ținerea lor...”⁴⁵. Răspunzând unei astfel de solicitări, la 24 aprilie 1900, în comuna Fizeș, conducătorii despărțământului vor susține cinci prelegeri cu subiecte legate de viața și activitatea

⁴⁰ *Ibidem*, f. 10.

⁴¹ *Ibidem*, doc. 102/1900, f. 4.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, f. 5; vezi și D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 37/1898, f. 3.

⁴⁴ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 102/1900, f. 5.

⁴⁵ “Transilvania”, an. XXX, nr. 6, iunie 1899, p. 217.

sătenilor: Ioan Budințianu “Despre datini bune și datini rele” și “Despre însemnătatea cruțării”; Petru Ieremia “Despre însemnătatea sălașelor în agronomie”; Ștefan Albu “Despre pomărie și sistemele de altoit” și Demetriu Pruneș “Despre prăsirea de galițe”⁴⁶.

Unele conferințe abordau subiecte de interes general concretizate în sfaturi utile pentru nevoile sătenilor, urmate de inițiative concrete. Astfel, în urma conferinței ținute în comuna Ramna, 94 de locuitori în frunte cu Trifon Babeș, Vasile Bogdan și învățătorul Romul Ancușa au înființat la 8 iulie 1899 st. n., o tovărășie pentru exportul de prune ce a expediat în acel an pentru piețele din Viena și Budapesta 122 de vagoane de prune⁴⁷. Dintr-un amplu raport prezentat directorului despărțământului, Ioan Budințianu, la 1/13 octombrie 1899, de către Romul Ancușa, rezultă atât avantajele acestei inițiative, cât și greutățile întâmpinate datorită lipsei de experiență și capital, dar și datorită neîncrederii sătenilor în astfel de forme de desfacere a mărfurilor. Tot în urma prelegerilor preotului Petru Ieremia, în comuna Călnic s-a înființat o tovărășie pentru valorificarea laptelui care desfăcea zilnic în piața din Reșița-Montană peste 1000 litri de lapte⁴⁸.

De aceea, susținerea de prelegeri populare va deveni o preocupare permanentă a despărțământului bocșan și în anii următori. Astfel, în anii 1900-1913 comitetul cercual a organizat susținerea a peste 60 de disertații și conferințe axate în special pe teme de economie agrară, industrie, comerț, educație, cultură generală etc., ce-și propuneau cunoașterea mașinilor agricole și a metodelor agrotehnice moderne, susținerea preocupărilor legate de meserii și comerț, ridicarea nivelului de educație și cultură generală etc.⁴⁹. Această activitate a fost sprijinită și de către institutele de credit și economii “Bocșana”, “Târnovana” și “Bârzava”.

Un număr important de prelegeri populare au fost susținute cu ocazia adunărilor generale ale despărțământului de către intelectualii locului, în cea mai mare parte învățători și preoți: Ioan Marcu, Petru Ieremia, Ștefan Albu, Mihai Gașpar; George Cătană, Coriolan Zuiac, Constantin Novac, Ioachim Crișan etc., așa cum se poate vedea și din tabelul următor:

⁴⁶ D.J.S.A.N., Fond Astra, *procesele verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1900, f. 35.

⁴⁷ D.J.C.S.A.N., Fond Astra, *Despărțământul Bocșa Montană*, dosar 42/1899, f. 1-2; vezi și Constantin Brătescu, *Activitatea despărțământului Bocșa...*

⁴⁸ “Transilvania”, an. XLII, nr. 4, jubiliar, iulie-august 1911, p. 558.

⁴⁹ Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Bocșa...*, p. 608.

Tabel nr. 1 Prelegeri și conferințe organizate cu ocazia adunărilor generale ale despărțământului Bocșa (1899-1913)

Nr. crt.	Tema prelegerii	Susținătorul	Data	Localitatea
1	Despre albinărit	Coriolan Zuiac	17 septembrie 1899 st. n.	Bocșa Română ⁵⁰
2	Despre cruțare și păstrare	Ștefan Albu		
3	Despre straturile calde și însemnătatea lor la grădinărit	Petru Ieremia		
4	Despre îmbrățișarea invențiilor noi folosite la economie	Ștefan Albu	2 august 1900 st. n.	Valeapai ⁵¹
5	Despre ținerea și prăsirea vitelor	Petru Ieremia		
6	Despre creșterea copiilor	Iosif Velceanu	30 iunie 1901 st. n.	Reșița ⁵²
7	Ce e de făcut ca să avem cât mai multă dobândă de la lapte	Petru Ieremia		
8	Despre creșterea bună a copiilor	Ioan Marcu	10 august 1902 st. n.	Jidovin ⁵³
9	Să ne ferim de procese	George Cătană	19 iulie 1903 st. n.	Zorlenț-Mare ⁵⁴
10	Creștinul bun și legea sa	Ioachim Crișan		
11	Stăpîrea păduchelui lănos (Blutlaus), care strică pomii	Constantin Novac		
12	Prăsirea vitelor	Petru Ieremia	4 septembrie 1904 st. n.	Târnova ⁵⁵
13	Creșterea cea bună a copiilor	Ioan Marcu		
14	Soiul vacilor bune de lapte și prelucrarea laptelui	Petru Ieremia	8 septembrie 1907 st. n.	Călnic ⁵⁶
15	Relele care bântuie poporul nostru și-l împiedică în dezvoltarea sa	Ioan Marcu		
16	Scăderile care împiedică înaintarea poporului nostru	Ioan Marcu	21 decembrie 1908 st. n.	Bocșa Montană ⁵⁷
17	Rolul cultural ce-l au țăranii din Bocșa Montană pentru populațiunea română din jur	Petru Ieremia		
18	Despre legumărit	Petru Ieremia	20 decembrie 1909 st. n.	Bocșa Română ⁵⁸
19	Despre scopul Asociațiunii și despre agenturi	Ioan Marcu	25 septembrie 1910 st. n.	Vasiova ⁵⁹
20	Obiceiurile bune și rele ale poporului nostru	Ioan Marcu	27 decembrie 1911 st. n.	Fizeș ⁶⁰
21	Însemnătatea și folosul viilor	Alexandru Ogerlaci		
22	Despre unele deprinderi păgubitoare încuibate în sânul poporului	Ioan Marcu	2 iunie 1912 st. n.	Ramna ⁶¹
23	Despre formarea comunei Bocșa Montană și istoricul ei	Mihai Gașpar	28 august 1913 st. n.	Bocșa Montană ⁶²

⁵⁰ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei*, 1899, f. 109.

⁵¹ *Ibidem*, doc. 523/1900, f. 3; vezi și "Foaia diecezană", an. XV, nr. 31 din 30 iulie 1900 st. v.

⁵² D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului central al Astrei*, 1901, f. 51; vezi și "Drapelul", an. I, nr. 50 din 23 iunie/6 iulie 1901.

⁵³ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al "Astrei"*, 1902, f. 70.

După apelul adresat conducerilor despărțămintelor de către Comitetul Central de la Sibiu în 18 decembrie 1907, de a intensifica activitatea de susținere a prelegerilor populare⁶³, comitetul cercual al despărțământului Bocșa a desemnat, în ședința din 30 decembrie 1907, 3 preoți și 5 învățători drept conferențieri și a stabilit și un plan de acțiune⁶⁴. În urma acestor măsuri, numărul prelegerilor populare a crescut de la 2 în 1907⁶⁵, la 4 în 1908⁶⁶, 6 în 1909⁶⁷, 7 în 1911⁶⁸ și tot atâtea în 1912⁶⁹. Tematica abordată era diversă: “Scopul Asociațiunii și relele care bântuie viața poporului nostru”, “Despre religiozitate și moralitate”, “Urmările alcoolismului”, “Combaterea luxului”, “Despre ținerea la legea, limba și moșia strămoșească”, “Despre cultivarea limbii române”, “Importanța reuniunilor de cântări la români și a doinelor noastre românești” etc. Merită a fi amintite și ciclul de 5 conferințe “Din istoria Românilor”, susținut la Bocșa Montană de scriitorul Mihail Gașpar, în anul 1912 și cele 10 reprezentații literar-artistice susținute în colaborare cu reuniunile de cântări din Bocșa Montană, Bocșa Română, Fizeș, Jidovin și Reșița, tot în cursul anului 1912⁷⁰.

Răspândirea cărților necesare instruirii, educării și formării unor cetățeni responsabili și capabili de a promova atât tradiția și spiritualitatea românească, cât și ideile și concepțiile novatoare, a constituit o altă dimensiune a activității

⁵⁴ *Ibidem*, doc. 699/1903, f. 11; vezi și “Drapelul”, an. III, nr. 82 din 15/28 iulie 1903.

⁵⁵ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1904, f. 101; vezi și “Drapelul”, an. IV, nr. 100 din 28 august/10 septembrie 1904.

⁵⁶ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1907, f. 96.

⁵⁷ *Ibidem*, *Procese verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1909, f. 3.

⁵⁸ *Ibidem*, doc. 576/1910, f. 2; vezi și “Drapelul”, an. IX, nr. 139 din 24 decembrie/6 ianuarie 1910.

⁵⁹ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1910, f. 103.

⁶⁰ *Ibidem*, *Procese verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1912, f. 13.

⁶¹ *Ibidem*, doc. 1550/1913, f. 9.

⁶² *Ibidem*, f. 10.

⁶³ “Transilvania”, an. XXXVIII, nr. 4, octombrie-decembrie 1907, p. 232.

⁶⁴ D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 18/1908, f. 1.

⁶⁵ “Transilvania. Analele Asociațiunii...”, an. XXXIX, nr. 2, aprilie-iulie 1908; p. 88.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 4, octombrie-decembrie 1909, p. 272.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 4, iulie-august 1910, p. 263.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 5, septembrie-octombrie 1912, p. 407.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 4-5, iulie-octombrie 1913, p. 317.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 278-280.

despărțământului bocșan. Cu ocazia primelor conferințe ținute în primăvara anului 1898 în comunele Călnic, Vasiova și Ramna, directorul despărțământului Ioan Budințianu a distribuit gratuit sătenilor 73 de broșuri editate de Reuniunea agricolă română din Sibiu⁷¹. Toate broșurile abordau probleme economice, conținând sfaturi utile pentru locuitorii satelor. În același timp, comitetul cercual a căutat să înființeze în fiecare agentură câte o bibliotecă populară și să o doteze cu cărți folosite de oamenii din zonă și să sprijine, evident, în limita posibilităților modeste de care dispunea, bibliotecile școlare.

La conferința publică de la Fizeș din 24 aprilie 1900 st. n. s-au donat cărți pentru biblioteca școlară din localitate⁷², iar la adunarea generală de la Valeapai, comitetul cercual a pus la dispoziția lui Ioan Popovici mai multe lucrări pentru înființarea unei biblioteci populare și a donat 23 de volume pentru biblioteca școlară⁷³. În ședința comitetului cercual din 24 noiembrie 1900 st. n., s-a votat o “mulțumită protocolară” pentru învățătorul Nicolae Popovici din Barbos “pentru zelul extraordinar și însuflețirea frumoasă ce a dovedit-o ca învățător față de cultura poporului prin aranjarea de model a școlii cu recuzitele și mobilierul recerut” și pentru biblioteca școlară ce avea 307 volume și o colecție de 50 de ziare și reviste românești⁷⁴. Cu ocazia Adunării generale de la Reșița din 30 iunie 1901 st. n. conducerea despărțământului a donat cărți în valoare de 20 de coroane bibliotecilor școlare din Reșița și Călnic⁷⁵, iar în anul 1902 a procurat 100 de exemplare din poeziile lui Victor Vlad Delamarina pentru a fi distribuite sătenilor la Adunarea generală de la Jidovin și rechizitele școlare pentru școala confesională românească din Iersig⁷⁶. Acțiuni similare vor avea loc și în anii următori, chiar dacă despărțământul nu dispunea de prea multe resurse financiare.

Încă din primul an de activitate despărțământul avea o bibliotecă proprie ce cuprindea donații făcute de Reuniunea agricolă română din Sibiu și alte câteva titluri: “Grădina de legume” de Ioan F. Negruțiu, “Agrologia” de George Maior, “Valoarea poamelor” de Petru Ieremia și “Sâmbăta morților” de Teodor V. Păcățean⁷⁷. În anul

⁷¹ D.J.C.S.A.N., Fond Astra, *Despărțământul Bocșa*, dosar 37/1899, f. 3.

⁷² *Ibidem*, dosar 24/1900, f. 2.

⁷³ *Ibidem*, dosar 2/1901, f. 3.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 4.

⁷⁵ D.J.S.A.N., Fond Astra, *Procese verbale ale Comitetului Central al “Astrei”*, 1901, f. 51.

⁷⁶ *Ibidem*, doc. 553/1902, f. 9.

⁷⁷ D.J.C.S.A.N., Fond Astra, *Despărțământul Bocșa*, dosar 8/1901, f. 3.

1903 biblioteca avea 6 volume și 85 de broșuri⁷⁸, în 1909 numărul lor a crescut la 107 volume și 131 broșuri⁷⁹, iar în 1912 a ajuns la 118 volume⁸⁰. Majoritatea cărților proveneau din donațiile Comitetului Central de la Sibiu, fiind publicate în colecția “Biblioteca populară”, consemnate, de altfel, și în inventarele altor biblioteci populare din Banat. Într-un inventar din 1903 sunt menționate și alte lucrări apărute la Sibiu – “Însoțirile de credit” de Aurel Brote, “Libertatea” de John Stuart Mill, tradusă de Teodor V. Păcățean, “Chestiunea pedepselor în școalele populare” de Iosif Velceanu – București – “La morminte de eroi cuvinte rostite” de Dimitrie A. Sturdza, “Ștergerea privilegiilor boierești” de Mihail Kogălniceanu, “Lupta pentru drept” de Rudolf de Ihering, tradusă de Teodor V. Păcățean – Caransebeș – “Din istoria Banatului de Severin”, Partea a II-a, de Patriciu Drăgălina, “Simplificarea grafiei și ortografiei”, de Ilie Trăilă, “Religiunea în școala veche și în Școala nouă” de Petru Barbu, “Reflexiuni asupra examenelor din protopopiatul Buziaș” de Ioan Marcu – Lugoj – “Poezii bănățenești” de Victor Vlad Delamarina, editate de Valeriu Braniște, “Lecuit. Comedie într-un act”, de Coriolan Brediceanu – Brașov, Făgăraș, Bocșa și Gherla⁸¹.

În anul 1909 s-a înființat o bibliotecă populară de către agentura Bocșa Montană ce cuprindea 17 volume și 351 de broșuri cu o valoare de 238,29 coroane⁸² și o altă bibliotecă, mai modestă, de către agentura Bocșa Română, ce avea doar 5 volume și 60 de broșuri⁸³. Despărțământul a mai distribuit gratuit 146 broșuri din colecția “Biblioteca populară” a Asociațiunii, ce tratau subiecte de economie agrară, pomicultură, legumicultură și cultură generală. În anii următori se vor înființa noi biblioteci populare în Vasiova⁸⁴ și Fizeș⁸⁵, astfel că în raportul privind activitatea despărțământului în anul 1912 erau menționate următoarele biblioteci: cea a despărțământului cu 118 volume și a agenturilor Bocșa Montană cu 600 volume, Bocșa Română cu 50 volume, Vasiova cu 482 volume și Fizeș cu 54 volume⁸⁶. Pe teritoriul despărțământului mai funcționau 10 biblioteci școlare la Barbosul, Bocșa-Montană, Bocșa Română, Călnic, Doman, Ezeriș, Fizeș, Reșița Montană, Reșița

⁷⁸ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 699/1903, f. 5.

⁷⁹ *Ibidem*, doc. 576/1910, f. 1.

⁸⁰ “Transilvania”, an. XLIV, nr. 4-5, iulie-septembrie 1913, p. 299.

⁸¹ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 699/1903, f. 15-16.

⁸² D.J.C.S.A.N. Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 17/1909, f. 2.

⁸³ “Transilvania”, an. XLIV, nr. 4, jubiliar, iulie-august 1910, p. 251.

⁸⁴ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 811/1911, f. 2.

⁸⁵ *Ibidem*, doc. 814/1912, f. 1.

⁸⁶ “Transilvania”, an. XLIV, nr. 4-5, iulie-septembrie 1913, p. 299.

Română și Valeapai⁸⁷, ajutate de către conducerea despărțământului să-ți sporească fondul de carte.

În ședința din 30 decembrie 1907 st. n., Comitetul Cercual a hotărât să organizeze cursuri de alfabetizare, oferind două premii de câte 25 de coroane, unul din partea despărțământului și altul din partea lui Aurel Oprea, membru în comitetul cercual, pentru preoții sau învățătorii care acceptă să-i învețe pe săteni scrisul și cititul. În acest scop, comitetul cercual a făcut un apel prin intermediul gazetelor „Drapelul”, „Foaia diecezană”, „Lupta” și „Progresul” către preoții și învățătorii din comunele aparținătoare despărțământului⁸⁸. În ciuda celor două premii oferite și a apelului lansat, nu s-au putut organiza aceste cursuri în anul 1908. De aceea, în ședința din 12 decembrie 1908 st. n. Comitetul Cercual reia această problemă și hotărăște trimiterea unei circulare către toți preoții și învățătorii din despărțământul Bocșa⁸⁹. Prin această circulară se răspundea apelului Comitetului Central din 26 octombrie 1908 st. n. de a se organiza în fiecare despărțământ „cursuri pentru analfabeți în scopul învățării scrisului și cititului”, oferindu-se „câte 50 de coroane acelor învățători și preoți care vor dovedi prin directorii și comitetele cercuale ale despărțământelor, că au instruit mai mulți analfabeți în cursul iernilor viitoare”⁹⁰. Comitetul cercual, „conformându-se acestei dispoziții”, consideră că a venit timpul „pentru a împrieteni țărâtimea noastră de la sate cu cetitul și scrisul, înlesnindu-i prin aceasta posibilitatea de a-și câștiga cunoștințe folositoare”, roagă preoții și învățătorii din localitățile arondate despărțământului să organizeze cursuri de alfabetizare oferind, în continuare, cele două premii de câte 25 de coroane⁹¹. Nici după această circulară nu s-a reușit organizarea cursurilor de alfabetizare așa cum se poate vedea din raportul privind activitatea despărțământului până la începutul primului război mondial.

Conducerea despărțământului a încercat să-i ajute și pe pomicultorii a căror livezi erau amenințate de boli și dăunători. Astfel, în ședința comitetului cercual din 24 noiembrie 1900 st. n. s-a hotărât ca directorul despărțământului împreună cu președintele Reuniunii învățătorilor români greco-ortodocși din Bocșa și protopopul locului să apeleze la sprijinul preoților în combaterea păduchelui de sânge (Bluthans) care amenința distrugerea plantațiilor de meri⁹². Preoții și învățătorii trebuiau să-i

⁸⁷ D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 14/1914, f. 1.

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 18/1908, f. 1.

⁸⁹ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1231/1908, f. 1.

⁹⁰ D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 2/1908, f. 1.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, dosar 8/1901, f. 2.

instruiască pe țărani în prevenirea și distrugerea acestui dăunător ce putea compromite întreaga recoltă de mere, sursă importantă de venit pentru mulți locuitori din zonele de deal.

Despărțământul Bocșa a sprijinit prin donații în bani, trimiterea de obiecte și documente, vânzarea biletelor de loterie, răscumpărarea felicitărilor de Anul Nou, atât dotarea Muzeului Etnografic și Istoric de la Sibiu, cât și alte acțiuni ale Asociațiunii. Pentru contribuția adusă la înzestrarea muzeului, Comitetul Central al Asociațiunii a acordat diploma de onoare cu medalie de aur Reuniunii române de cântări și muzică din Reșița Montană și din Bocșa, medalie de aur cu diplomă specială lui Iosif Velceanu și Ioachim Perian, medalie de argint cu diplomă specială Băncii „Bocșa” și diplomă de recunoștință lui Andrițoiu Sofronie din Bocșa Montană și inginerului Blăjan Augustin din Reșița⁹³.

Conducerea despărțământului a răspândit în teritoriu publicațiile Asociațiunii și alte gazete românești, a popularizat și susținut unele inițiative ale Asociațiunii de interes general. La apelul Comitetului Central din 4 octombrie 1913 st. n. de a se ridica la Orăștie un monument în memoria lui Aurel Vlaicu, ce a fost “o mândrie națională”, “un erou care a căzut jertfă unui gând îndrăzneț”, “un simbol al avântului nostru spre idealuri mari”, au răspuns mai mulți locuitori de pe teritoriul despărțământului, între care și 28 din Vasiova⁹⁴.

Până la Marea Unire activitatea despărțământului bocșan a fost inconstantă, cunoscând mai multe etape. După perioada de organizare și entuziasm din anii 1898-1901 când despărțământul condus de Ioan Budințianu și-a creat primele agenturi, a sprijinit bibliotecile școlare și a susținut mai multe disertații în localitățile mai importante ale despărțământului, a urmat o altă perioadă de relativă stagnare (1901-1907), când activitatea s-a limitat la ședințe cercuale, adunări generale, susținerea muzeului Asociațiunii și a corespondenței cu Comitetul Central. După 1907, odată cu alegerea învățătorului Ioan Marcu în fruntea despărțământului – el fiind și primar al localității Bocșa, reales de trei ori⁹⁵ – a început o nouă etapă în activitatea despărțământului caracterizată prin înființarea și reînființarea de agenturi și biblioteci populare, susținerea de prelegeri și conferințe, organizarea de manifestări cultural-artistice etc. Pentru o mai bună coordonare a acestui program cultural, comitetul cercual a hotărât în ședința

⁹³ “Transilvania. Analele Asociațiunii...”, nr. 1, ianuarie-februarie 1906, p. 34-40.

⁹⁴ D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Bocșa*, dosar 4/1914, f. 1.

⁹⁵ “Foaia diecezană”, an. XVI, nr. 30 din 29 iulie 1901, st. v.

din 9 septembrie 1913 st. n. înființarea unui nou despărțământ cu sediul în Reșița⁹⁶. Comitetul Central a aprobat această propunere în ședința din 4 octombrie 1913 st. n., și l-a desemnat pe preotul Petru Ieremia să convoace adunarea de constituire a viitorului despărțământ. Începerea războiului va zădărnici această inițiativă și va face imposibilă continuarea activității despărțământului bocșan. La 22 august 1917 st. n. directorul Ioan Marcu, din cauza vârstei de 70 de ani și a sănătății șubrede, și-a dat demisia, iar la propunerea Comitetului Central protopopul ortodox Mihail Gașpar a preluat provizoriu conducerea despărțământului⁹⁷ care oricum nu mai desfășura nici o activitate.

Și activitatea despărțământului Bocșa s-a încadrat în programul cultural desfășurat de Asociațiune în colaborare și cu alte societăți culturale românești din Banat și Ardeal pentru ridicarea nivelului cultural al românilor și solidarizarea lor în jurul idealului național.

⁹⁶ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1550/1913, f. 1.

⁹⁷ *Ibidem*, doc. 1283/1917, f. 5.

Anexa nr. 1

MEMBRII DESPĂRTĂMÂNTULUI BOCȘA (1900-1918)

NR	NUME ȘI PRENUME	CATEGORIA	DOMICILIU	PROFESIA
0	1	2	3	4
1	Adam Augustin	ordinar	Vermeș	preot
2	Agentura Asociațiunii	ordinar	Bocșa-Română	
3	Albu Ștefan	ordinar	Reșița	învățător
4	Antal Nicolae	pe viață	Bocșa-Montană	jurist
5	Atnagea Antonie	ordinar	Zorlenț-Mare	preot
6	Avram Dimitrie	ordinar	Vasiova	funcționar
7	Băiaș Traian	ordinar	Câlnic	notar
8	Bălan Mateiu	ordinar	Reșița	preot
9	Balean Constantin	ordinar	Bocșa-Montană	forestier
10	Balian Lazăr	ordinar	Dognecea	preot
11	Barbu Emanoil	ordinar	Reșița	notar
12	Barbu Iosif	ordinar	Reșița	comerciant
13	Beleu Costa	ordinar	Vasiova	econom
14	Beleu Vasile	ordinar	Vasiova	econom
15	Birta Iosif	ordinar	Ierseg	preot
16	Biserica ortodoxă română	ordinar	Valeapai	
17	Bloju Nicolae	ordinar	Vasiova	econom
18	Bojan Petru	ordinar	Bocșa-Română	funcționar
19	Bolboca Nicolau	ordinar	Vermeș	adm.protop.
20	Bordac Mihai	ordinar	Bocșa-Montană	supraveghetor
21	Bribenar George	ordinar	Bocșa-Montană	pensionar
22	Budințan Ioan	ordinar	Bocșa - Germana	adv
23	Budințan Virgil	ordinar	Reșița	medic
24	Cătană George	ordinar	Valeadeni	învățător
25	Cornean Nicolae	ordinar	Apadia	preot
26	Coștean Alexandru	ordinar	Bocșa-Montana	comercinat
27	Costescu George	ordinar	Moniom	preot
28	Crăciunescu Alexandru	ordinar	Soceni	notar
29	Crenian Alexandru	ordinar	Reșița	dir.banca
30	Crina Iuliu	ordinar	Bocșa-Română	comerciant
31	Crișan Teofil	pe viață	Păru	preot
32	Ferariu Ioan	ordinar	Reșița-Montana	notar
33	Gășpar Mihail	ordinar	Bocșa-Montană	protopop
34	Gavrilă Nicolae	ordinar	Zorlenț-Mare	învățător
35	Glava Lucian	ordinar	Dezești	învățător
36	Grecu Iuliu, dr	ordinar	Tirol	medic
37	Iarcu Ioan	ordinar	Târnova	dir.banca
38	Ieremia Petru	ordinar	Câlnic	preot
39	Jivoinoviciu Simeon	ordinar	Bocșa-Montana	funcționar
40	Jucu Dimitrie	ordinar	Brebul	notar
41	Jurca Ioachim	ordinar	Ezeriș	preot
42	Jurca Ioan	ordinar	Dragomirești	preot

43	Marcu Ioan	ordinar	Bocșa-Montană	învățător
44	Marta Nicolae	ordinar	Reșița-Montană	econom
45	Matei Filip	ordinar	Vasiova	pictor
46	Meda Ioachim	ordinar	Dezești	preot
47	Mladen Petru, dr	fondator	Brebul	medic
48	Muntean Teodor	ordinar	Delinești	preot
49	Mureșan Axente	ordinar	Bocșa-Montană	
50	Mustețiu Iosif	pe viață	Ramna	ofiter
51	Neda Avram	ordinar	Reșița-Montană	învățător
52	Nicolaevici Cornel	ordinar	Bocșa-Montană	avocat
53	Nicolaeviciu George	ordinar	Reșița-Română	comercinat
54	Novac Constantin	ordinar	Zorlenț-Mare	învățător
55	Ogherlaci Nicolae	ordinar	Jidovin	comerciant
56	Oprea Aurel, dr	pe viață	Bocșa-Montană	avocat
57	Păiușan Partenie	ordinar	Reșița-Montană	funcționar
58	Parneu Iacob, dr	ordinar	Bocșa-Montană	avocat
59	Pateșan Cristian	ordinar	Reșița-Montană	econom
60	Păușan Aurel	ordinar	Ocna-de-Fier	funcționar
61	Perian Ioachim	ordinar	Bocșa-Montană	învățător
62	Petrescu Solomon	ordinar	Scăiuș	preot
63	Petric Cornel	ordinar	Bocșa-Montană	notar
64	Pistrican George	ordinar	Bocșa-Montană	funcționar
65	Pocrean Iosif	ordinar	Reșița	ospătar
66	Poenar George	ordinar	Bocșa-Montană	comerciant
67	Popovici D. Alexandru	ordinar	Bocșa-Montană	avocat
68	Popovici Romul	ordinar	Bocșa-Montană	medic
69	Popoviciu Ioan	ordinar	Valeapai	preot
70	Popoviciu Maxim	ordinar	Bocșa-Montană	protopop
71	Popoviciu Nicolae	ordinar	Barbosa	învățător
72	Porcolab Alexandru	ordinar	Bocșa-Montană	funcționar
73	Sabin Antoniu	ordinar	Câlnic	învățător
74	Secoșan Coriolan	ordinar	Bocșa-Montană	funcționar
75	Șest Gruia	ordinar	Jidovin	funcționar
76	Sest Iuliana	ordinar	Jidovin	
77	Soare Toma	ordinar	Bocșa-Montană	meseriaș
78	Spătariu Aurel	ordinar	Vasiova	comercinat
79	Spinean Cornel	ordinar	Vasiova	învățător
80	Stan Ișfan Iancu	ordinar	Bocșa-Română	preot
81	Țapu Teodor	ordinar	Zorlenț-Mare	funcționar
82	Teimer Fedor	ordinar	Bocșa-Montană	avocat
83	Terfaloagă David	ordinar	Reșița-Montană	preot
84	Tismonar Ecaterina	ordinar	Dognecea	econom
85	Velcean Iosif	ordinar	Reșița	învățător
86	Vulpe Nicolae	ordinar	Bocșa-Montană	învățător
87	Zuiac Coriolan	ordinar	Apadia	preot

L'ASSOCIATION TRANSYLVAINNE POUR LA LITTÉRATURE
ROUMAINE ET LA CULTURE DU PEUPLE ROUMAIN
ASTRA - LA SECTION DE BOCSA

Résumé

Parmi les nombreuses associations culturelles créées en fin du XIX^e siècle et au début de celui suivant dans les provinces roumaines trouvées sous domination étrangère, la plus importante a été *Astra*, celle-ci représentant un véritable foyer de culture pour les roumains de la Transylvanie et du Banat, ayant des implications spéciales dans la vie sociale, économique et politique. En 1898, en suite de la proposition de Coriolan Brediceanu, on a procédé à la constitution de la section de Bocsă de cette société, la deuxième à côté de celui de Lugoj. Jusqu'à la Grande Union l'activité de la section de Bocsă n'a pas été constante, connaissant plusieurs étapes, quand on a essayé l'appui des bibliothèques scolaires, en fondant des bibliothèques populaires, organisant des conférences dans les localités importantes de cette section. En avant du début de la première guerre mondiale, en 1913, le Comité Central a approuvé la proposition du sous-comité concernant la fondation d'une nouvelle section à Resita. En général, l'activité de la section de Bocsă s'est encadrée dans le programme culturel déployé par l'Association en collaboration avec des autres sociétés culturelles roumaines de Banat et de la Transylvanie, ayant pour but l'élévation du niveau culturel des roumains au nom de leur idéal national.

AUTORITĂȚILE SPECIFICE INSTITUȚIEI ȘCOLARE CONFESIONALE ROMÂNEȘTI DIN COMITATELE CARAȘ-SEVERIN ȘI TIMIȘ, 1900–1918.

Angela Dumitrescu

Cuvinte cheie: autoritate școlară, educație, confesiune, români
Key words: school authority, education, denomination, Romanians

La începutul secolului XX, în Banat, conform Statutelor școlare, personalul didactic din școlile confesionale era format din director, catihet, docent ordinar, (învățător) și docent adjunct, (sau învățător suplinitor)¹. Denumirile variază în timp dar îndatoririle rămân, în general, aceleași.

Învățătorii erau „primii răspunzători” pentru lipsurile de natură didactică a școlilor în care funcționau. În egală măsură ei erau lăudați pentru progresele acesteia. Erau obligați să predea toate obiectele de învățământ prevăzute de Instrucțiunile Consistoriale și de Planul de învățământ. Tot în sarcina dascălilor cădea și completarea la zi a documentelor școlare, obligatoriu să fie prezentate inspectorilor, cu prilejul organizării examenelor elevilor. Învățătorii trebuiau să asigure și prezența la examene a majorității școlarilor. Selectarea și procurarea manualelor folosite în timpul cursurilor, în conformitate cu listele cenzurate și aprobate de Consistoriile Diecezane și de către autoritățile de stat, erau de asemenea, o obligație a dascălilor. În cazul în care învățătorii ar fi întâmpinat piedici în aplicarea regulamentelor, circularelor și a instrucțiunilor consistoriale erau obligați să se consulte cu directorul – preotul paroh și apoi să se adreseze autorităților superioare – protopopul și eventual Consistoriului de care administrativ aparținea².

Articolul 79 din Statutele învățătoresci, partea a III-a, care face referiri la personalul didactic, menționează că, directorul școlii este „din oficiu însuși parohul locului”. Acesta conduce personal „*trebile învățământului în școala poporală, veghează la susținerea disciplinei școlare, observă cu atenție metodele folosite de învățător în relația cu școlarii și are grijă ca obiectele de învățământ propuse*

¹ Arhiva Episcopiei Române Unite Lugoj, (în continuare AERUL), *Fond Episcopia Greco-Catolică de Lugoj*, pachet documente 1501-1723/1879, document nr. 1723, file nenumerotate. (Aduc mulțumiri doamnei cercetător dr. Luminița Wallner Bărbulescu).

² Biblioteca Personală Vasile Popeangă, *Circularul nr 8471/1909 a Consistoriului român Arad, semnat de episcopul Ioan I. Papp*, (Aduc mulțumiri).

de acesta să coincidă cu planul de învățământ³. Directorul avea următoarele îndatoriri:

a) să viziteze școala cel puțin de două ori pe săptămână și să însemneze sub semnătura proprie într-un protocol cele constatate;

b) să cunoască în mod direct și detaliat modul în care se face aerisirea, curățenia și încălzirea sălii de învățământ; aspectele purtării morale a copiilor și progresele făcute de aceștia la învățătură;

c) să aplice legile și ordinele cu specific școlar și să controleze aplicarea lor de către personalul școlii;

d) să propună Senatului Școlii achiziționarea materialelor necesare edificiului școlar și procurarea rechizitelor obligatorii;

e) să se îngrijească ca învățătorul ce-i este subordonat să aibă o purtare morală bună și să fie un exemplu de „pietate religioasă”, să-și îndeplinească cu exactitate obligațiile oficiale, (adică să țină corect orele urmând metodele corespunzătoare scopului instrucțiunii elementare, să trateze părintește școlarii și să nu negligeze perfecționarea sa continuă).

Potrivit articolului 80 directorul era îndreptățit să emită toate dispozițiile necesare atingerii scopului învățământului, în conformitate cu legile statutului, iar învățătorul este îndatorat să recunoască în director pe superiorul său, să-l asculte și să-i îndeplinească dispozițiile. De asemenea, cadrul didactic era obligat „să primească” observațiile pe care i le-ar face directorul pentru unele „scăderi, lipsuri sau abateri” de la planul de învățământ⁴.

Articolul 81 precizează natura relației de subordonare care trebuia să se stabilească între director și cadrul didactic. Aceasta nu era de natură juridică, ci avea ca scop învățarea, îndemnarea, admonestarea și musturarea învățătorului, (într-o primă intervenție „între patru ochi”), în fața Senatului Școlar și în nici un caz în fața copiilor sau a părinților acestuia. Directorul era obligat să dovedească, în relația sa cu învățătorul, blândețe și respect și doar în cazul în care întâmpina o atitudine îndărătnică să facă sesizare la oficiul protopopesc⁵. Tot în îndatoririle preotului paroh intra și întocmirea, la sfârșitul fiecărui an școlar, a statisticilor școlare înaintate atât oficiului protopopesc cât și organelor statului, (conform articolului 83)⁶. În anul 1909 în „Regulamentul pentru organizarea învățământului” adoptat de Congresul

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

Național – Bisericesc, în articolul 83 și 121 litera c, punctul 6, se aduc modificări substanțiale în ceea ce privește dreptul de ocupare a poziției de director de școală. Conform acestuia, în școala cu cel puțin 2 învățători, unul dintre aceștia trebuia să ocupe poziția de director școlar. Textul este redactat în conformitate cu tendința de laicizare a sistemului de învățământ, însă din păcate aceste prevederi legale nu au fost puse și în practică. Reuniunile învățătoresci vor protesta împotriva neaplicării clauzelor legale după 1910 prin intermediul documentelor Reuniunilor și prin presa pedagogică⁷. Conform legii, în comunele unde funcționau școli cu 2 sau mai mulți învățători, comitetul parohial alegea dintre învățătorii definitivi pe cel mai expert și mai harnic în funcția de director școlar. Acesta „nu are altă chemare” decât de a se îngriji ca fiecare învățător să propună același material, „în aceeași extensiune și dacă se poate după același metod”. Alegerea sa se prezintă, prin intermediul protopopului, Consistoriului pentru „întărire” în funcție, prin intermediul unui decret. Ceilalți învățători „datoresc directorului ascultare și stimă, având a trăi cu toții în armonie sufletească frățească, și astfel să câștige încrederea și stima publicului, să promoveze cu puteri sporite unite cauza învățământului și să ridice prestigiul școlii⁸.” Se pare însă că aceste prevederi legale nu au fost puse în aplicare, decât sporadic, și de aici și „conflictul” mediativ care se naște între Reuniunea învățătorilor din Caransebeș și Consistoriul Diecezan. Disputa, în anul 1913, este din ce în ce mai prezentă în presă. Motivul neaplicării prevederilor legale poate să își afle răspunsul în faptul că, Biserica fiind principala finanțatoare a Școlii Confesionale dorea să dețină și controlul asupra problemelor administrative la nivel local al instituției, ceea ce se putea realiza în modul cel mai direct prin intermediul păstrării preoților ca directori școlari. Preotul – director, avea obligația ca înainte cu o lună de începerea anului școlar să „constate numărul și numele copiilor obligați să cerceteze școala după matriculele parohiale. De asemenea, directorul trebuia să inspecteze școala ori de câte ori ar fi putut, însă nu din postura de „controlor”, ci de „slujitor” a acesteia. Parohul avea dreptul de a pune și întrebări elevilor pentru a observa progresele școlare. Acest drept este însă contestat de autoritățile școlare laice – Reuniunile Învățătoresci – pe baza principiului, în esență corect, că pregătirea pedagogică a preoților era practic, cu puține excepții, inexistentă⁹. Prerogativa de inspecție este considerată, de către presa pedagogică o absurditate. Rolul preotului ar fi trebuit, în opinia acesteia, să fie acela de îndrumător și de „agent” școlar. Astfel, acesta avea și rolul de a atrage copiii la cursuri prin

⁷ *Educatorul*, Oravița, V, 1913, nr. 3, din martie, p. 34-35.

⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁹ *Ibidem*, IV, 1912, nr. 7-8, din iulie – august, p. 116.

autoritara dată de amvonul bisericesc, de unde trebuia să îndemne neîncetat credincioșii la prețuirea școlii ca instituție culturală și să strângă fonduri pentru dotarea bibliotecii școlare, din care „să se alimenteze sufletește” elevii. Totodată, împreună cu învățătorul, preotul avea obligația de a completa atestatele de absolvire ale elevilor și să „compună” monografia școlii¹⁰. Relația dintre cei doi trebuia să fie una „tovărășească”, ambii comunicându-și „între patru ochi” observațiile cu privire la activitățile fiecăruia și ținuta extrașcolară a elevilor. În timpul vacanței de vară, când școala nu era frecventată de elevi, conducătorii oficiilor parohiale – preoții – trebuiau să convoace pe învățător, pe epitropul primar și pe președintele comitetului parohial. Împreună cu aceștia, directorul era obligat să viziteze școala, curtea și grădina școlară, „să constate cele de făcut și de îndreptat”. Dacă sălile de clasă erau prea mici, prea scunde, trebuia să întreprindă măsuri pentru modificarea lor, iar unde edificiul era total necorespunzător să ia măsuri de inițiere a unei noi construcții¹¹. Tot în sarcina conducătorului instituției intra și organizarea acțiunilor de curățenie generală, publicarea postului vacant pentru organizarea concursului de învățător din localitate, procurarea de la librăria diecesană a rechizitelor școlare necesare începerii noului an școlar, capacitarea epitropilor sau a încasatorilor de taxe de cult să încaseze restanțele și taxele curente, etc. Toate aceste activități trebuiau îndeplinite pentru ca localitatea să poată să își plătească la timp salariile învățătorilor. Comitetul parohial trebuia să procure, tot acum, lemnele necesare încălzirii școlii, iar curtea, și grădina școlii să fie bine întreținute și îngrijite. Părinții erau înștiințați cu cel puțin două săptămâni înainte de începerea anului școlar că trebuie să își ducă copiii la școală. De asemenea, în biserică, trebuia anunțată deschiderea anului școlar și faptul că toți copiii înmatriculați erau obligați să frecventeze școala¹². În sarcina preotului – director - cădea și organizarea deschiderii festive a anului școlar prin oficierea unei slujbe de sfințire a localului școlii și rostirea unei cuvântări, încurajatoare, pentru micii școlari¹³.

Capitolul al II-lea al Statutelor prezintă drepturile și îndatoririle catihetului din școlile elementare. Acesta era tot preotul paroh sau, în anumite cazuri, (la școlile greco-catolice), capelanul. Acesta avea obligația de a instrui elevii în religia maternă și de a le face educație morală copiilor care învățau la școlile de stat, comunale sau în

¹⁰ *Ibidem*, p.117.

¹¹ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Vârșeț, Serbia, (în continuare AEORV), *Fond Protopopiatul Ortodox Român Vârșeț*, circular nr. 4304/1911, neîndosariat.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

mod privat, (articolul 86)¹⁴. Catehizarea acestora avea loc în afara orelor desfășurate în comun cu toți școlarii, în înțelegere cu directorul sau cu Senatul respectivei școli. Această activitate se făcea în mod regulat, la orele stabilite în acest scop. Conform legii nr. XXVII/1907, care reia unele prevederi ale legii 38/1868, articolul 141, alineatul 3, stabilește că învățătorul are și funcția de cantor, iar articolul 15, alineatul 8, preciza că „venitul cantoral care se contopește cu cel învățătoresc se ia în considerare la pensie”¹⁵.

Partea a V-a a Statutelor făcea referire la inspecțiile școlare. Dreptul de control, în școlile diecezane, îl aveau inspectorii școlari districtuali, inspectorii școlari diecezani și inspectorul regesc de școli.

- a) Inspectorul școlar districtual era protopopul districtual. Acesta asigura:
- constituirea legală a Senatului Parohial și controla activitatea acestuia;
 - se ocupa de înființarea și conservarea edificiului școlar;
 - inspecta buna administrare a averii școlare;
 - controla frecvența școlară;
 - veghea asupra împlinirii obligațiilor oficiale și morale ale personalului didactic;
 - avea drept de control asupra planului de învățământ, a manualelor și a împărțirii timpului de predare;
 - era obligat să întocmească un protocol special de evidență a școlilor aflate în protopopiatul său, pe care urma să-l completeze cu toate datele de evidență;
 - trebuia să întocmească un inventar complet și exact al rechizitelor și averii școlare pe care să-l înnoiască o dată la 5 ani sau, atunci când era cazul, chiar mai des;
 - era obligat să viziteze cel puțin o dată pe an fiecare școală aflată sub jurisdicția sa, dar și școlile comunale sau de stat unde erau înscrși copii din protopopiatul său;
 - nu era admis ca vizitarea școlii să se facă concomitent cu inspecția parohială;¹⁶

În cadrul inspecțiilor, protopopul controla numărul elevilor, revedea protocoalele¹⁷ sinoadelor școlare din Cartea de aur, documentele învățătorului, inventarul școlar, biblioteca școlară și toate actele oficiale, aplicând pe ele sigiliul protopopes. De asemenea, controla manualele folosite în școală, curățenia și modul

¹⁴ AERUL, *Fond Episcopia Greco - Catolică de Lugoj*, pachet documente 1501-1723/1879, document nr. 1723, nenumărat.

¹⁵ *Educatorul*, Oravița, IV, 1912, nr. 7-8, din iulie-august, p. 145.

¹⁶ AERUL, *Fond Episcopia Greco - Catolică de Lugoj*, pachet documente 1501-1723/1879, document nr. 1723, nenumărat.

¹⁷ Protocoale=documentele.

de aerisire a sălii de clasă, starea edificiului de învățământ, a grădinii de legume și a livezii școlare, a sălii de gimnastică. Dacă se constatau lipsuri, acesta dispunea, într-un anumit termen, îndreptarea lor. Protopopul putea, de asemenea, să examineze în mod direct elevii pentru a se convinge de nivelul cunoștințelor acumulate și de progresele înregistrate de aceștia. La final putea împărți premii sau admonestări. Învățătorul se putea plânde cu această ocazie protopopului despre problemele întâmpinate în relația sa cu Senatul Școlar, autoritățile locale sau cu sătenii. În același timp protopopul nota datele statistice pentru a le putea înainta Consistoriului Diecezan. Pentru toate acestea protopopul primea din „casa școlii” contravaloarea cheltuielilor de călătorie și o taxă de 3 florini. Dacă Senatul Școlar local asigura protopopului mijloacele de deplasare, aceste taxe nu se mai achitau.

Tot în atribuțiile protopopului intra și convocarea anuală a învățătorilor la conferințele învățătoresci¹⁸.

b) Inspectorul școlar diecesan avea dreptul de suprainspecție. Acesta făcea parte din Senatul Școlar al Consistoriului Diecesan și era numit în funcție de către episcop. El este un referent al Episcopiei în toate problemele învățământului, studiind legile, ordonanțele și rapoartele sosite pe cale oficială. Atribuțiile sale vizau, în special, rezolvarea conflictelor de natură școlară, propunând în scris soluții Consistoriului. Tot de competența sa era activitatea de întocmire a rapoartelor anuale din dieceză pe baza relatărilor oficiale protopopiale. Inspectorul școlar diecesan inspecta, în fiecare an, doar câteva școli și mai ales pe cele înființate de către Episcopie și controla administrarea averilor școlare. Tot el este și președintele comisiei diecesane permanente, întocmește proiecte pentru eventualele modificări ale planului de învățământ sau al împărțirii orelor, supraveghează dotarea școlară și a bibliotecilor. Totodată el propune Consistoriului Diecesan, în fiecare an, anumite probleme pedagogice de ordin teoretic și practic pentru a fi studiate și aplicate, la nivelul școlilor, prezidează conferințele districtuale învățătoresci, organizează Reuniunile învățătorilor, fiind din oficiu și președintele acestora și se ocupă de mișcarea „personalului” didactic¹⁹.

c) Inspectorii provizorii erau numiți de către Minister, care își rezervase dreptul de a controla și școlile confesionale. Acesta inspecta instituțiile școlare pentru a se convinge că toate aspectele legale erau îndeplinite. În cadrul inspecțiilor

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

funcționarul statului putea fi înlocuit de adjunctul său, ori de către un alt inspector provizoriu²⁰.

d) Inspectorul regesc controla planul de învățământ urmat și avea dreptul să pună personal întrebări elevilor pentru a le verifica nivelul de cunoștințe, controla nivelul de calificare al învățătorilor, însă nu putea întreprinde nimic împotriva acestora fără înștiințarea Sinodului Episcopal. Inspectorul școlar regesc transmitea apoi antistiei comunale tabelele statistice ale Ministerului pentru a fi completate de către Senatul Școlar local pentru adunarea datelor statistice²¹.

Inspectoratul regal școlar al județului Timiș a fost creat după 1868, iar primul asesor - inspector șef la Timișoara a fost Marx Antal²².

Conform legii Appony, din 1907 ministrul de culte și instrucțiune numește, pe lângă inspectorii școlari regionali existenți până atunci și „vizitatori școlari”, specialiști, care aveau ca scop precis controlarea mai ales a școlilor confesionale nemaghiare. Pentru comitatul Caraș – Severin comisar era numit Combkötő Antal, iar pentru Comitatul Timișului, Lacry Gyula²³. Aceștia puteau să inspecteze școlile doar după ce își anunțau această intenție directorului de școală – preotul care să fie și el prezent în timpul desfășurării inspecției. În cazul în care această regulă era încălcată și inspectorii s-ar fi prezentat neanunțați învățătorii trebuiau să îl anunțe imediat pe preotul paroh, pentru a veni și el în școală²⁴. Deoarece se înregistrau și abuzuri ale reprezentanților puterii politice care inspectau instituțiile școlare, în mod periodic erau emise circulare către oficiile parohiale. Acestea conțineau informații despre persoanele îndreptățite să efectueze inspecția școlară din partea statului: inspectorii și subinspectorii școlari regești, care aveau dreptul să facă observații în școli, atât de natură didactică cât și administrativă. Din punctul de vedere al ordinii publice și al igienei, aveau dreptul de a inspecta școlile și organele administrative comitatense și comunale. Aceștia aveau posibilitatea de a face observații doar în privința calității edificiului școlar, neavând însă prerogativul de a inspecta elevii sau învățătorul. Chiar și așa, oricare dintre

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș, (în continuare DJAN), *Fond Inspectoratul Școlar al județului Timiș*, dosar 1/ 1907 , fila 11.

²³ DJAN, Caraș-Severin, *Fond Protopopiatul ortodox Biserica – Albă*, dosar 3/1907, fila 1.

²⁴ *Ibidem*.

funcționarii locali cu drept de verificare, trebuiau să își anunțe, din timp, intențiile privind inspectarea localului școlii preotului sau președintelui comitetului parohial²⁵.

În ceea ce privește inspecția școlară, la începutul secolului XX, se mărește numărul și frecvența intervențiilor organelor de inspecție ale statului în controlarea procesului de învățământ. De cele mai multe ori, aceste verificări aveau ca rezultat constatarea unor deficiențe, fie de ordin material, fie metodico-științific. Urmăreau, practic, să exercite presiuni asupra activităților din școlile confesionale. Conform noilor dispoziții legale, comisarul ministerial controla școala în mod sistematic, putând cere lămuriri în toate afacerile care priveau școala, nu doar în cele legate de aspectele procesului de predare-învățare sau de disciplină școlară. Avea dreptul să ceară elevilor conspectele școlare cu lecțiile predate, să controleze protocoalele conferințelor învățătoresci, să observe dacă „spiritul instrucției” este conform legilor în vigoare, să controleze profesorii, purtarea elevilor față de învățători și direcțiune, ținuta cadrelor didactice, biblioteca, societățile elevilor de lectură, desfășurarea cursurilor din perioada vacanțelor școlare. În urma observațiilor făcute comisarul ministerial putea face recomandări pozitive sau negative către Ministerul de resort. De asemenea, avea dreptul să convoace conferințe extraordinare, fără a avea însă, la acestea, drept de vot. Are drept de iscălitură în actele examenului de calificare a învățătorilor, în foile matricole și în protocoalele conferințelor. Are în același timp, drept de control asupra listei cu titlurile cărților din bibliotecă, a ziarelor și revistelor școlare²⁶. Uneori, excesul de zel al autorităților făcea ca această implicare să depășească limitele autonomiei școlare confesionale. În acest sens, corpul profesoral de la Institutul Pedagogic greco-ortodox din Arad întocmește un Memoriu în timpul desfășurării conferinței corpului profesoral din cadrul Institutului în 7/20 decembrie 1917 pe care îl înaintează Consistoriului Diecesan din Arad²⁷. În document, se recunoștea dreptul la inspecție ale autorităților statului ca fiind unul elementar. Însă, se specifica în memoriu faptul că dreptul la autonomie școlară în cadrul școlilor confesionale era o prerogativă mai veche și pe deplin îndreptățită, dar și sancționată prin legi. Mai mult chiar, în Instrucțiunea ministerială din 1908 se preciza că: „*Administrarea și conducerea Institutelor Pedagogice confesionale aparțineau exclusiv autorităților bisericești*”²⁸. Ministerului Instrucției îi revenea doar dreptul la efectuarea inspecției

²⁵ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Caransebeș, (în continuare AEORC), *Fond școlar*, IV, dosar 42/1901, nenumrotat.

²⁶ *Ibidem*, dosar 100/1916, nenumrotat.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

de stat, exercitată fie prin inspectorii regești, fie prin comisarii ministeriali special desemnați pentru aceasta. Pe lângă limitele acestui tip de inspecție impus de lege, trebuiau respectate și limitele de ordin pedagogic. Drepturile autonome se extindeau și asupra profesorului în cadrul predării orelor specifice, asupra directorului în cadrul Institutului și asupra corpului profesoral în problemele ce priveau educația integrată. Astfel, organele de inspecție puteau cere lucrările elevilor, doar prin intermediul profesorului de specialitate. Conform regulamentului guvernamental de efectuare a inspecțiilor școlare, comisarul ministerial nu avea dreptul să semneze pe foile matricole sau pe testimoniile de curs. Controlul statului se restrângea la verificarea igienei internatului și nu la modul de organizare al acestuia și nici nu se putea face asupra elevilor externi, aceste prerogative revenindu-i directorului și a titularilor cursurilor. În ceea ce privea efectuarea excursiilor și organizarea cursurilor de lectură, organizarea de societăți aparținând tinerimii studioase, acestea se aflau tot în sfera de competență a corpului profesoral. Controlul statului putea doar să constate o eventuală lipsă de metodă a profesorilor. În cazul acesta, conform articolelor 11, 2, 3, 17, 20, 21 din instrucțiuni și din articolul de lege 28/1876, inspectorii școlari erau obligați să facă cunoscute constatările negative autorităților școlare superioare competente²⁹. Memoriul amintit atrage atenția că profesorii, stânjeniți mereu în desfășurarea activităților educative de controale nelegitime se transformă în „păpuși fără independență și autoritate, în mașinării vii fără năzuință și ambiții,” și dădea naștere la o stare de spirit încordată între cadrele didactice și Biserica susținătoare a Școlii, periclitând astfel însăși esența școlilor confesionale³⁰. Memoriul nu este împotriva efectuării inspecției școlare de stat, despre care specifică că este necesară și că influențează în bine educația, dar aceasta, pentru a fi eficientă, trebuie să fie binevoitoare și să aibă ca punct de plecare intenții cinstite. De asemenea, ar fi trebuit să țină cont de „condițiile pedagogice și ale dreptului omenesc”³¹. În continuare Memoriul insistă asupra necesității libertății de mișcare și acțiune a profesorilor în timpul orelor, în caz contrar calitatea actului de învățământ având de suferit. De asemenea, documentul face precizarea că prin noile competențe acordate inspectorilor statului „școala suferă o gravă înjosire”,³² inspectorul transformându-se într-un polițist al elevilor și a profesorilor. Cadrele didactice iau atitudine împotriva modalității în care sunt inspecțiați. Inspectorii regești „vătămă autonomia școlii și nesocotesc drepturi

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

garantate corporațiilor școlare ... profesorii fiind stânjeniți mereu în drepturile, interesele și conștiința lor”. Se acuza totodată producerea unei stări de tensiune datorită sistemului de a comunica observările și rezultatele inspecțiilor direct ministrului de instrucțiune publică ceea ce „jignește drepturile atât ale elevilor cât și ale profesorilor”. De asemenea este acuzată și densitatea inspecțiilor la ore, fiecare curs fiind controlat „de trei ori la zi” de către comisarul ministerial, orele desfășurându-se de față cu directorul, un alt profesor de specialitate și comisarul ministerial. Profesorii deplâng lipsa libertății de mișcare, educația fiind o artă, nu doar o meserie. În acest context inspecția stânjenește și desfășurarea activității elevilor descurajând, umilind și înjosind chiar autoritatea profesorului, mai ales atunci când comisarul ministerial întrerupea lecția punând întrebări. Cadrele didactice acuzau, de asemenea, o scădere a rezultatelor elevilor datorată intensificării inspecțiilor și grație faptului că elevii se simțeau stânjeniți în timpul lecțiilor și a examinărilor având în față „grava persoană a inspectorului școlar, veșnic de față”³³.

Concluziile Memoriului profesorilor arădeni au fost susținute și de către confrății lor de la Institutul Pedagogic din Caransebeș. Astfel, se considera că dreptul garantat comisarilor ministeriali în Institutele Pedagogice românești depășea limita fixată prin lege, vătămând prin urmare, însăși legea și drepturile autonome ale corpului didactic, ale Bisericii, ca susținătoare de Școală, iar prin faptul că iniția o bi - conducere în întreg organismul școlar, destrăma educația integrală. Acest tip de inspecție, neîntrunind condițiile pedagogice și jignind drepturile naturale, individuale ale tuturor factorilor de educație era considerată anti-pedagogică și umilitoare. Memoriul este înaintat Consistoriului Diecezan Arad pentru a fi trimis în fața Consistoriului Mitropolitan. El lua forma unui protest împotriva noii instrucțiuni ministeriale cu privire la modalitatea de efectuarea a inspecțiilor școlare³⁴. În final, Memoriul are concluzii clare: drepturile de inspecție acordat comisarilor ministeriali depășeau cu mult limitele fixate de lege ale autonomiei corpului didactic și ale Bisericii ca susținătoare a școlii, atentând prin aceasta la organizarea corectă a educației integrale³⁵.

Deseori, inspecțiile protopopilor, ca inspectori școlari, coincideau în concluzii și indicații cu cele ale inspectorilor regești de școli. De cele mai multe ori, observațiile acestora nu se refereau la neajunsurile materiale ale școlii provenite din precaritatea materială a comunității care o susținea, ci își avea originile în proasta administrare de către preot și comitetul parohial a fondurilor și bazei materiale a instituției școlare.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

Aceste stări de fapt, recunoștea Episcopia din Caransebeș în circularul său din 1910, nășteau „neajunsuri care puneau stavilă cursului normal și regulat al unei instrucțiuni rodnice”³⁶. În același document, înaltul for bisericesc recunoștea și minusurile din pregătirea de specialitate a dascălilor din școlile românești și faptul că aceștia nu cunoșteau, în totalitate, noutățile legislative și administrative care priveau în mod direct școala primară. Astfel, printr-un circular, se reamintea periodic dascălilor, că pretenția inspectorilor școlari regești ca învățătorii să le prezinte până la data de 15 iulie a fiecărui an, (perioada se putea prelungi până la 1 septembrie), planul de învățământ cu împărțirea materiei de studiu pe săptămâni și ore era legală și chiar benefică învățământului. Această prevedere era stipulată și în legea XXVII/1907 în articolele 16 și 20. Reglementările de acest tip se aplicau însă doar școlilor în care salariile învățătorilor erau completate cu ajutor de la stat. Dascălii care nu beneficiau de acest ajutor erau sfătuiți să întocmească și ei planul, ținând cont de instrucțiunile metodice în vigoare, publicate de Episcopia pentru a facilita „mersul învățământului”³⁷.

Dreptul de inspecție a școlilor confesionale devenise în jurul anului 1910 o problemă aflată în atenția presei și a opiniei publice bănățene atât datorită numărului mare de situații în care inspecția școlară relevase minusuri în organizarea și dotarea școlilor, dar și datorită inițiativei Congresului Național Bisericesc ortodox român care a decis înființarea instituției Revizoratului școlar. Revista *Educatorul*, organul de presă oficial al Reuniunilor învățătorilor din Eparhia Caransebeșului dedică problemei inspecției școlare pagini ample. Presa critica instituția inspectorului școlar asimilată funcției de protopop, considerând-o o „fatală eroare”³⁸. În opinia oficiosului Reuniunii, inspectorul școlar trebuia să fie un expert în problemele pedagogice indiferent de statutul său de cler sau mirean, (considerat ca irelevant), inspectorul fiind cel care a fi trebuit nu doar „a trage pe învățător de ureche, când nu ascultă de mai marii săi, ci să aibă și de unde să dea povețe și îndrumări în ale învățământului”³⁹. În consecință, Sinodul Episcopiei din Caransebeș a decis ca postul de revizor școlar să fie ocupat, prin concurs, de către o persoană cu studii de specialitate pedagogice. Reuniunea Învățătorilor din Oravița face propunerea ca teritoriul Episcopiei să fie împărțit în trei revizorate școlare, iar în postul de revizori să fie numiți „bărbați rutinați care pot dovedi ca au practică temeinică”. Se făcea propunerea ca aceștia să fie trimiși în

³⁶ DJAN, Caraș-Severin, *Fond Episcopia Orodoxă Română a Caransebeșului*, dosar 32/1910, filele 1-2.

³⁷ *Ibidem*, fila 13.

³⁸ *Educatorul*, Oravița, II, 1910, nr. 8, din august, p. 1.

³⁹ *Ibidem*.

străinătate pentru a se pune la curent cu ultimele noutăți din domeniul pedagogic, cu fonduri de călătorie din Fundația învățătorilor care era administrată de Episcopie⁴⁰. Cu toate insistențele presei și ale Reuniunilor învățătoarești „instituția inspectorului școlar” a întârziat să fie pusă în practică. Întârzierea s-a datorat curentului de opinie care domina Consistoriile Diecezane și care înclinau spre ideea că datorită caracterului confesional al școlilor, revizorii școlari trebuiau să se identifice, ca și până atunci, cu instituția protopopului⁴¹. Cu toate acestea, în anul 1905 chiar comisia examinatoare din protopopiatul Oraviței, în raportul din 31 iulie, face propunerea să se reorganizeze instituția comisarilor școlari consistoriali în revizorat școlar. Revizorii, conform statutului ar fi urmat să inspecteze împreună cu protopopii, sau chiar singuri, școlile din punct de vedere al metodelor de predare, (didactico – pedagogic), de cel puțin două ori pe an⁴². Este dovada necontestabilă a faptului că, instituția protopopiatului se declara, ea însăși, depășită din punct de vedere al metodelor pedagogice de noile cerințe ale inspecției școlare. Bătălia mediatică a continuat timp de câțiva ani cu argumente temeinice aduse „pro și contra” înființării acestui post cu statut laic. Punctul comun al ambelor poziții era: „marea importanță a învățământului primar și necesitatea reformării acestui învățământ, deoarece școala primară e baza culturii unui popor, e o axiomă veche, căci grosul poporului numai pe ea o cercetează, iar ea pune temelia, plămădește mintea tinerelor generații”⁴³. Argumentația privind necesitatea înlocuirii protopopului ca inspector școlar cu un expert în problemele pedagogice este influențată și de curentele pedagogice moderne ale timpului precum și de organizarea sistemului de învățământ din alte țări europene, care sunt date ca exemple pozitive în presă⁴⁴. La întrebarea retorică „unde e protopopul ori preotul care să se ocupe cu pedagogia?” se răspundea, în periodice, că existau doar câteva excepții pozitive, constatarea fiind una tristă pentru calitatea conducerii în plan local a învățământului confesional. Concluzia care se impunea era necesitatea înființării postului de inspector-referent școlar și de comisar școlar priceput în examinarea, atât a cadrelor didactice cât și a elevilor⁴⁵. În același timp în cadrul Sinoadelor Eparhiale, întrunite ca Senate Școlare, se discută, după primul deceniu al secolului

⁴⁰ DJAN, Caraș-Severin, *Fond Reuniunea învățătorilor greco – ortodocși din Episcopia Caransebeșului*, dosar 22/1910, fila 1.

⁴¹ *Revista preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 19 din 18/31 iulie 1910, p. 2-3.

⁴² DJAN, Caraș-Severin, *Fond Protopopiatul Biserica – Albă*, dosar 18/1906, fila 1.

⁴³ *Renașterea*, Caransebeș, II, 1906, nr. 5, din 29 ianuarie p. 1-2.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

XX, necesitatea ca noii revizori să înlocuiască protopopii și în relația cu inspectorii regești de școli care, ca reprezentanți ai Ministerului aveau un statut și o postură care îi „întimida” pe protopopi în funcția lor de inspectori școlari, deoarece nu aveau studiile necesare unei confruntări argumentate pedagogic.

În preajma izbucnirii războiului mondial, mulți dintre protopopi beneficiau de întregirea salariului de la stat, statut care îi împiedica uneori, de teama pentru diminuarea propriilor venituri, să ia atitudinea cuvenită. Era necesară înființarea unui organ mijlocitor între protopopi și inspectorii regești care să apere, atât școala cât și pe învățătorii confesionali, de șicanele acestora⁴⁶. Problema a rămas nerezolvată datorită izbucnirii războiului, principalele organe de inspecție și control rămânând inspectorul și vice-inspectorul regal, protopopul ca inspector școlar al diecezei, comisarii școlari numiți de Consistoriile Diecezane, preotul ca director școlar și comitetul parohial ca scaun școlar⁴⁷. „Problemele” create școlilor confesionale proveneau, în special din timpul controalelor organizate de către inspectorii școlari regești, care verificau școlile populare și Institutele Pedagogice, pentru a stabili dacă ele corespundeau cerințelor legilor de instrucție. Scopul principal – declarat al acestor demersuri erau înlăturarea „defectelor”. Principalul neajuns al inspecției era însă faptul că raportarea constatărilor se făcea la autoritatea superioară competentă a școlilor, comitetele administrative municipale și la ministrul de instrucție. De cele mai multe ori inspectorii regești raportau neajunsurile descoperite ale școlilor direct către Minister, și nu către autoritatea competentă locală. Faptul avea ca rezultat imediat emiterea, de către Minister, a unui comunicat direct către Episcopia respectivă, cu specificația că școala vizată nu corespundea cerințelor legii. Consistoriul Diecezan emitea, la rândul său, către protopop un ordin privind remedierea în termen de 14 zile a problemelor constatate. În caz contrar școala putea fi închisă sau transformată în instituție de stat. Deoarece aceste termene erau, de cele mai multe ori mult prea scurte, raportările protopopilor cuprindeau relatări despre încercările de reparații sau completare a mobilierului și rechizitelor, acțiunile fiind în curs de desfășurare⁴⁸.

În jurul anului 1914 acest tip de raportări devin tipizate și datorită numărului mare de astfel de documente, aflate în custodia Episcopiei. Ele indică o birocratizare a formei de efectuare a inspecțiilor, într-o proporție mult mai mare decât rezolvarea efectivă a cazurilor concrete.

⁴⁶ *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 48, din 24 aprilie/ 7 mai, p. 2-3.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 47 din 21 aprilie/4 mai, p. 2.

⁴⁸ AEORC, *Fond școlar*, IV, dosar 94/1894, nenumărat.

O situație specială o prezintă rezultatul inspecțiilor în care dotările materiale ale școlilor sunt considerate în conformitate cu legea, însă se constată că învățătorul nu posedă la un nivel satisfăcător limba maghiară și prin urmare instrucția în această limbă a elevilor avea mult de suferit. În cele mai multe cazuri răspunsurile protopopilor, așa cum este și cel din 12 martie 1905, a protopopului Filip Adam, precizează că învățătorii în cauză sunt „excelenți și harnici, dar în faptă, nu posedă limba maghiară”⁴⁹. După anul 1907, în cele mai multe cazuri, învățătorii care nu își însușiseră la un nivel corespunzător limba maghiară nu reușeau nici să completeze documentele școlare oficiale. Este și cazul școlii din satul Potoc, protopopiatul Biserica Albă. Aici, comitetul parohial înaintează Consistoriului Diecezan din Caransebeș un memoriu prin care își apără învățătorii, acuzați de neglijență, și școala, precizând că „noi, comitetul parohial, suntem pe deplin mulțumiți cu învățătorii noștri pe care mai în toată ziua i-am controlat și i-am aflat că dânsii își îndeplinesc chemarea lor ca învățători buni”. Memoriul se încheie cu rugămintea ca școala să nu le fie închisă iar învățătorii să nu sufere mustrări pe cale administrativă⁵⁰. Se pare însă că în majoritatea cazurilor, inspectarea școlilor confesionale avea drept rezultat raportarea aspectelor neplăcute către Episcopie cu o periodicitate îngrijorătoare. Episcopii încep să emită, în consecință, circulare cu un ton mustrător la adresa autorităților școlare locale-preotul și comitetele parohiale: „Cu durere, se menționa într-o Circulară, trebuie să constatăm că tot mai există parohii unde organele noastre bisericești nu-și bat capul cu afacerile școlare și lasă totul la voia întâmplării, încât organele statului trebuie să ne facă atente la lipsurile ce se ivesc și să ceară să insiste pentru delăturarea lor. Astfel, în unele locuri înscrierea elevilor se face neregulat; în altele cercetarea e neregulată; elevii n-au cărți; școala nu s-a curățit; băncile sunt rele, uneori prea puține; nu-s rechizite nici chiar cele din grupa I, necum cele din grupa II, nu-s mape, nu-s icoane pentru învățământul intuitiv și multe altele. Toate aceste lipsuri indică că preoții nu și-au făcut datoria de directori școlari punându-se din bună vreme în co-înțelegere cu învățătorul, statorind cele de făcut în școală, convocând apoi comitetul spre a face imediat toți pașii pentru delăturarea defectelor constatate”⁵¹.

În încheiere, circularul reamintește obligațiile de organizare și conducere al oficiilor parohiale cu privire la școala confesională, sfătuind preoții să acorde mai

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 341/1904, nenumărat.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 152a/1909, nenumărat.

⁵¹ DJAN, Caraș-Severin, *Fond Oficiul parohial ortodox-român Bocșa Română*, dosar 4/1914, filele 1-2.

multă atenție „cauzelor școlare”. Pentru a întări cele spuse, în final, documentul arăta, printr-o situație punctuală, concretă, care erau școlile unde existau probleme de organizare și dotare, somând comitetele parohiale să remedieze situația:

Tabel 1. Școlile din Eparhia Caransebeșului unde se raportaseră lipsuri de organizare și dotare în urma efectuării inspecțiilor de specialitate în luna februarie a anului 1914⁵²

LIPSURILE ÎNREGISTRATE	ȘCOALA
Rechizite școlare	Agadici, Cârnecea, Ciorda, Comoriște, Călnic, Ciudanovița, Cacova, Delinești, Fizeș, Furlug, Măidan, Răchitova, Târnova, Ticvaniul – Mic, Susani, Secaș, Vraniș, Vlădeni, Soceni, Zorlențul – Mic
Planșe (tablouri) și mape	Cacova, Mărcina, Vraniș, Doclin, Fizeș, Ohaba, Soceni, Comoriște, Goruia, Călnic, Răcășdia, Târnova, Brebul, Ciudanovița, Vrani, Apadia, Ciorda, Forotic, Moniom, Dezești, Gârliște, Biniș, Țerova
Biblioteca școlară	Sacoș, Ticvaniul – Mic, Zorlențul – Mic, Furlug, Delinești, Fizeș, Cacova, Gârnecea, Valeadeni, Mărcina, Răchitova, Forotic, Goruia, Călnic, Răcășdia, Târnova, Moniom, Brebul, Dezești, Ciorda, Soceni, Comoriște, Țerova, Ohabița
Nu există însemnele (stema) oficiale	Vraniș, Țerova, Zorlențul – Mic, Mercina, Răcășdia, Moniom, Brebul, Călnic
Bănci, scaune și catedra stricate	Secaș, Vraniș, Furlug, Valeadeni, Apadia, Brebul, Ciudanovița, Agadici
Bănci și scaune insuficiente	Agadici, Furlug, Săcaș
Lipsă de cuiere pentru haine	Agadici, Brebul, Ciudanovița, Delinești, Furlug, Mărcina, Răcășdia, Țerova, Vrani, Vraniș, Zorlențul – Mic
Nu sunt ferestre duble la geamuri (de iarnă)	Secaș
Nu există toalete separate de fete și băieți	Brebul, Ciorda, Dezești, Furlug, Ohabița, Zorlențul – Mic
Nu există toaletă	Gârliște
Nu există vas cu apă	Delinești, Furlug, Zorlențul – Mic
Scoli cu ușa stricată	Furlug, Delinești
Mizerie în școală	Apadia
Mizerie în curte	Furlug
Fără tablă	Răchitova
Școală fără curte	Delinești
Elevi fără cărți	Agadici, Apadia, Brebul, Cârnecea, Ciudanovița, Delinești, Furlug, Goruia, Moniom, Soceni, Ohabița
Nu există documente pentru evidența absențelor	Dezești și Susani
Nu există documente pentru evidența înscrierilor și a progreselor elevilor	Apadia, Dezești
Nu există documente școlare deloc	Ohabița
Nu există separare pentru clasa a VI-a	Agadici, Delinești, Gârliște, Goruia, Moniom,
Rechizite pentru clasa a IV-a și a VI-a	Apadia
Rechizite pentru clasele a V-a și a VI-a	Târnova, Țerova
Săli de clasă necorespunzătoare (prea mici, sau întunecoase sau cu umiditate, sau nevăruite)	Agadici, Biniș, Gârliște, Vraniș, Furlug, Țerova
Locuința învățătorului necorespunzătoare	Cârnecea, Gârliște, Răchitova, Zorlențul Mic, Ohabița
Frecvență total necorespunzătoare a elevilor	Susani, Țerova, Apadia
Progresele la învățătură ale elevilor sunt total necorespunzătoare din cauza slabei pregătiri a învățătorilor	Apadia, Gârnecea, Gârliște, Goruia, Susani, Țerova, Valeadeni,
Salariul plătit neregulat	Apadia, Biniș, Cârnecea, Delinești, Furlug, Gârliște, Măidan, Răchitova, Valeadeni

⁵² *Ibidem*, fila 2; DJAN Caraș-Severin, *Fond Oficiul parohial greco-ortodox român Mercina, 1910-1940*.

Lipsa rechizitelor școlare era deosebit de gravă, deoarece atrăgea după sine, conform legii, refuzarea cererii de ajutor la salariu al învățătorilor care predau în aceste localități. Din această situație a anului 1914 se observă că unele nume de școli apar menționate la mai multe rubrici, ceea ce dovedește, fără putință de tăgadă, faptul că aceste minusuri materiale se datorau, parțial, insuficientei organizări și administrării a școlii de către organele locale. În cele mai multe cazuri ele erau generate de insuficientul potențial material al locuitorilor.

Un statut aparte îl aveau Institutele Pedagogice confesionale la care dreptul de administrare, conducere și inspecție aparținea exclusiv autorităților bisericești. Asupra preparandiilor Ministerul de instrucție exercita numai inspecția de stat prin inspectori regești sau comisari ministeriali desemnați expres pentru acest caz. Dreptul de inspecție al statului era însă limitat în problemele de ordin pedagogic, el neputând depăși „limitele” de ordin pedagogic și de drept omenesc⁵³. Fiecare școală, fiecare corp profesoral, director și profesor au la rândul lor drepturi autonome limitate de principii pedagogice și administrative de normative și de regulamente interne. Astfel, drepturi depline avea profesorul în timpul orelor sale și corpul profesoral în problemele ce priveau educația integrală. În mod practic, organele de inspecție puteau cere lucrările elevilor la control numai prin intermediul profesorului de specialitate. Comisarul ministerial nu avea drept să iscălească pe diplome sau pe dovezile de absolvire a cursurilor, (testimoniile de curs).

În cadrul internatului școlar controlul statului se putea extinde la igiena localului și nu la organizarea sa internă sau la controlul activităților extrașcolare ale elevilor. Excursiile, lectura și alte activități extrașcolare puteau fi verificate doar de către corpul profesoral prin intermediul unor profesori special desemnați în acest scop. Dreptul de completare a „coalei de calificare” o avea exclusiv directorul. Controlul oficial putea doar să constate eventualele lipsuri în metodele de predare și să facă observații și îndrumări în acest sens. Conferințele profesoriale se desfășurau sub coordonarea Consistoriului Eparhial, comisarul ministerial fiind convocat la aceste conferințe și având posibilitatea de a face observații pe care directorul și corpul profesoral erau datori să le urmeze⁵⁴.

Un alt punct de dispută cu autoritățile de inspecție ale statului o constituia limba în care era scrisă corespondența oficială cu inspectorii școlari regionali.

⁵³ DJAN, Arad, *Fond Episcopia Ortodoxă română Arad*, partea a IV-a, dosar 100/1916, nenumărat.

⁵⁴ *Ibidem*.

La începutul secolului XX această corespondență cu Ministerul și autoritățile municipale era scrisă în limba maghiară, iar cu inspectorii și celelalte autorități școlare se purta bilingv. În relația directă dintre școli și autoritățile bisericești superioare actele birocratice se redactau în limba română. Învățătorii, care după anul 1907 scriau către Consistorii în limba maghiară erau admonestați și li se returna corespondența⁵⁵. Excesul de zel al unor inspectori școlari regești, duce și la crearea unor situații tensionate, deoarece uneori, cerințele acestora depășeau, cu mult, cadrele legii. Instituția inspectorului școlar regesc a fost creată prin legea 28/1876 cu scopul de a controla școlile populare și Institutelor Pedagogice. Criteriul corespunderii întru-totul cerințelor legilor învățământului face ca inspecția școlară să se transforme, într-un mijloc politic de șicanare a desfășurării activității instructiv-educative, normale, din școlile confesionale. Stăruința și modul în cu care se cerea, în timpul inspecțiilor, înlăturarea defectelor minore, prin avizarea directă a autorităților superioare competente, eventual a comitetelor administrative municipale și chiar a ministrului de instrucție⁵⁶, exercita asupra instituției de învățământ confesionale rurale o presiune extrem de mare. Aceasta se va reflecta negativ, către anii primului război mondial, atât în structura numerică a instituției școlare, cât și în evoluția corpului profesoral confesional român.

Funcționând pe baza Regulamentului pentru organizarea învățământului, elaborat de către Congresul Național Bisericesc, dar și în conformitate cu legislația școlară a statului maghiar, instituția de învățământ confesională românească s-a adaptat, la începutul secolului XX, noilor reglementări referitoare la încadrarea personalului didactic și la înființarea autorităților specifice, de control. Ele aveau un Statut special. Erau înființate de către Biserică și administrate de către aceasta, prin intermediul preoților și a comunităților locale rurale, ceea ce a impus, Școlii românești confesionale, o raportare particulară și o subordonare dublă: atât autorităților statului, cât și celor ecleziastice.

⁵⁵ AEORC, *Fond școlar, IV*, dosar 48a/1896, nenumerotat.

⁵⁶ *Ibidem*.

CERTAIN AUTHORITIES OF ROMANIAN SCHOOL INSTITUTIONS IN
CARAS-SEVERIN AND TIMIS COUNTIES
BETWEEN 1900 AND 1918

Abstract

According to the school's ordinance the teaching staff was formed by the headmaster, the catechist, the primary schoolmaster and the substitute teacher. The names vary through time, but the duties stay the same.

However, a special statute was attributed to the confessional Pedagogical Institutes in which the right to administrate, to manage and to inspect were exclusively in the hands of the clerical authorities. Over the pedagogical schools the Ministry of instruction exercised a governmental inspection through royal inspectors or ministerial commissaries appointed especially for these cases. Nevertheless, the state's right for inspection was limited when dealing with pedagogical and law issues. Each school, each teaching staff each headmaster and each professor had in turn self-governing rights limited by pedagogical principals and administrative rights limited by normative principals and internal regulations. Therefore, the professor had full rights during his class and the teaching staff in issues related to education. Working according to regulations and to a specific legislation elaborated by the National Clerical Congress, but in accordance with the school legislation of the Hungarian state, the Romanian confessional educational institution adapted itself to the new regulations: referring to the employment of teaching staff and to the establishment of the specific control authorities. They had a special status.

They were set up by the church and administrated also by them through priests and the local rural communities which imposed the Romanian confessional schools a double subordination: to the state and to the clergy.

VALEA BISTREI ÎN MIȘCAREA NAȚIONAL-CULTURALĂ PENTRU MAREA UNIRE DIN 1918

Valentin Sandu

Cuvinte cheie: Valea Bistrei, mișcare național-culturală, Marea Unire, 1918

Schlüsselworte: Bistra-Tal, national-kulturelle Bewegung, Große Vereinigung, 1918

Problematica abordată în acest studiu se înscrie în efortul cercetătorului de cuprindere a dimensiunii cultural-comunitare românești din monarhia austro-ungară.¹ Justificata sintagmă „revoluție cultural-națională (1862-1919)”, potentează programul de lungă durată al națiunii românești din Transilvania, Banat și „părțile ungurești” axat pe formarea unei conștiințe naționale unitare: „daco-românismul”. Generația vârstnică formată în climatul pașoptist a pregătit din timp noua generație de cărturari și luptători care a intrat în arena politică și național-culturală după 1900.

Biserica, Școala, asociațiile culturale, presa și alte domenii au fost temelia „vieții românești” în comunitățile bănățene și desigur, în cele de pe Valea Bistrei. Domeniul cultural a inclus și circulația informațiilor cultural-naționale, relațiile reciproce

¹ A. E. Caransebeș, *Fond III, Fond IV; Circulare 1880-1890*; A. M. B., Timișoara, *Protocoalele circularelor parohiilor Ohaba Bistra și Glimboca*; A. P. Băuțarul Inferior, *Cronica parohială*; A. P. Băuțarul Superior, *Cartea de Aur a parohiei* (1855-1911); A. P. Caransebeș, *Exibitele de protocol pe 1865-1919*. D.J.C.S.A.N. Caransebeș; *Registre parohiale gr. or. din Ruschberg* (Rusca Montană); *Ibidem, Fond Comunitatea de Avere*; *Ibidem, Fond Reuniunea învățătorilor gr. ort. români de la școalele confesionale din dieceza Caransebeșului*; *Ibidem, Fond 109 (Var)*; *Ibidem, Fond ASTRA – despărțământul Caransebeș*; *Ibidem, Fond personal Pavel Jumanca*; *Ibidem, Fond protopopiatul gr. ort. român Caransebeș*; D.J.T.A.N., Timișoara, *Colecția Cotoșman Gheorghe*; *Ibidem, Fond personal Dr. Nicolae Table. Protocolul Sinodului eparhial al bisericii gr. ort. române a Caransebeșului pe 1904*, Caransebeș, 1904; Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea*, Cluj, Reșița, 1997; Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940; Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941; Ioan Munteanu, Mircea Vasile Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și marea unire. 1918*, Timișoara, 1993; I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980; Dr. Nicolae Table, *Monografia satelor Măru și Poiana Mărului* (manuscris dactilografiat), Timișoara, 1980; Trandafir Tămaș, *Monografia comunei Marga* (manuscris), 1963 ș.a.

și inseparabile dintre intelectualii comunităților românești și membrii acestora – de cele mai multe ori, anonimii care au absorbit „ideile cele noi” în funcție de mentalitățile locului și ale epocii. Biserica a jucat în această perioadă rolul de catalizator și de instituție protectoare a limbii române prin Școala confesională, publicațiile sale, tradiții, viață moral-religioasă și mai ales prin exemplul preoților și ierarhilor săi.

Demersul istoricului s-a axat pe analiza modului în care s-au structurat o serie de evenimente din domenii diferite în idei directe, generatoare de noi idei. Cu alte cuvinte, mișcarea național-culturală a avut un program alcătuit de intelectuali și adaptat condițiilor specifice ale societății, adică ale comunităților românești. Satele de pe Valea Bistrei nu se prezentau altfel decât cele din Banat și Transilvania, așa cum remarcă Nicolae Iorga în călătoria sa din 1906, întreprinsă cu trăsura de la Lugoj la Caransebeș.²

Nivelul de structurare a informațiilor pentru românii din fosta „graniță bănățeană” era mai ridicat decât pentru cei din alte regiuni ale Monarhiei – de pildă, publicațiile și calendarele redactorului Dimitrie Birăuțiu de la Budapesta circulau mai ales în comitatul Caraș-Severin. Aurel Cosma scria că în acest comitat nu era casă de țaran în care să nu se citească foile (revistele, ziarele) și calendarele din capitala statului.³

Beneficiari ai avantajelor material-fiscale oferite de regimul confinar-bănățean până în 1872, apoi al avantajelor oferite de Comunitatea de Avere (1873), românii din preajma Caransebeșului au crescut într-un climat diferit de cel al bănățenilor din afara acestui sistem socio-economic generator de rezistențe și programe cultural-naționale. Vecinătatea orașului-reședință episcopală și a Institutului Pedagogic și Teologic i-a ținut permanent pe locuitorii Văii Bistrei în orizontul cultural – aflat la „răscrucea” culoarului național: București – Sibiu – Arad – Viena. Rolul intelectualilor din comunitățile (sau pentru comunitățile) Văii Bistrei a fost să ia pulsul autenticului trai al sătenilor sau să înregistreze „limba vie” a poporului, precum a procedat Enea Hodoș⁴, profesorul caransebeșean autor de culegeri despre graiul „dialectal” și folclorul bănățean din Ardeal și „Țara Ungurească”.

Din perspectiva timpului, esențială și necesară pentru transformarea vechii idei daco-românismului în principiu politic-cultural a fost sinteza cultural-națională a

² Nicolae Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, București, 1989, p. 397.

³ Aurel Cosma, *Prin Timișoara de altădată. Evocări*, Timișoara, 1977, p. 17.

⁴ Virgil Florea, *Enea Hodoș. Valoarea activității sale de folclorist*, în *Revista de etnografie și folclor*, București, tom 22, nr. 2, 1976, p. 220-221.

românilor din monarhia austro-ungară și de peste Carpați (1896-1910).⁵ Emulația fenomenului de masă în societatea bănățeană s-a împletit cu eforturile intelectualilor români (mai ales preoți și învățători) de a ridica nivelul cultural și civic românesc în comunele bănățene – deci și pe Valea Bistrei.⁶ Aceeași misiune au îndeplinit-o Reuniunile învățătoresci și Conferințele învățătoresci destinate să ridice nivelul profesional al dascălilor și totodată să păstreze caracterul românesc și național al Școlii. Adunările și conferințele acestor asociații de profil constituiau adevărate sărbători cultural-naționale pentru localitățile unde se desfășurau – lecțiile deschise și conferințele erau audiate de un numeros public avizat (preoți și învățători) și totodată „culturalizau” pe țărani și meșteșugarii români, deoarece urmăreau în primul rând apărarea limbii române, „înnaintarea economică a țăranimii și răspândirea culturii în rândurile ei”.⁷

În aceeași direcție de întărire a coeziunii națiunii, de patentare a valorilor culturale românești s-au manifestat și Reuniunile de lectură, cânt și muzică înființate în Banat, mai ales după 1896.⁸ Corurile școlare, bisericesti și țărănești, formațiile de teatru ale „diletanților” (țăranilor) s-au înscris pe aceleași coordonate.⁹ După intrarea „Asociațiunii” (ASTRA) în Banat (1896), despărțământul Caransebeș a desfășurat o activitate intensă și pe Valea Bistrei.¹⁰

Proiectele cultural-naționale au avut în vedere faptul că preoții și învățătorii nu se bucurau de o protecție socială adecvată – abia în 1901, prin grija episcopului Nicolae Popea (1889-1908) s-a alcătuit un Fond preotesc pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor¹¹. De pe Valea Bistrei s-au înscris la acest fond preoții: Traian Balea din Voislova, Iuliu Musta din Glimboca ș.a.¹² În felul acesta, Dieceza Caransebeșului a completat un gol prin asigurarea condițiilor material-financiare ale personalului din

⁵ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 153-161.

⁶ Liviu Groza, *Fundații testamentare și donații ale grănicerilor bănățeni*, în *Studii și articole de istorie*, București, Nr. LX-LXI, 1993, p. 71. *Foaia Diecezană* (de aici înainte: *F.D.*), Caransebeș, An XXII, nr. 28, 8 iulie 1907, p. 1.

⁷ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale gr. ort. din Episcopia Caransebeșului*, Dosar 8/909, f. 3-4.

⁸ Cf. I. Munteanu, *op. cit.*, p. 152; A.M.B., Timișoara, *Fond N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean. Comunele de pe valea Bistrei*.

⁹ *Dreptatea*, Timișoara, An II, Nr. 99, 4-16 mai 1896, p. 2. D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș*, Dosar 11/1907, f. 124.

¹⁰ *Transilvania*, Sibiu, An XXIX, Nr. VII-VIII (septembrie-octombrie) 1898, p. 160.

¹¹ *Protocolul Sinodului eparhiei gr. or... din 1901*, Caransebeș, 1901, p. 7-12.

¹² A.P. Caransebeș, Act. Nr. 5658, E. ex. 1901, din 28 martie 1902, f. 2.

teritoriu. Dispensați de grija zilei de mâine, numeroși preoți și învățători s-au aflat în primele rânduri ale susținerii societăților culturale locale.

Cultura națională și-au dovedit eficiența mai ales după 1890. Din 1902, activitatea culturală a Văii Bistrei, a căpătat tot mai multe impulsuri din partea asociațiilor cultural-naționale. La Glimboca și Obreja s-au înființat biblioteci sub egida „Asociațiunii” (ASTRA).¹³ Președintele despărțământului Caransebeș, protopopul Andrei Ghidiu a trimis în zonă o notă oficială pentru impulsivarea membrilor societății în activitatea de strângere a cărților și manuscriselor vechi românești solicitate de Academia Română.¹⁴ Divergențele politice din fosta „grădiniță bănațeană” s-au repercutat între 1905-1907 și pe plan cultural, determinând o oarecare stagnare a activității „Asociațiunii” (ASTRA) și pe Valea Bistrei. Din 1907, Andrei Ghidiu a reluat prelegerile destinate educației economice a țăranilor și meșteșugarilor la Iaz și Var.¹⁵ O cronică a activităților cultural-naționale înregistrate pe Valea Bistrei cuprinde determinismul cu care au acționat printre alții: învățătorul Ilie Ambruș (1873-1894) de la Iaz care a strâns folclor românesc și datini străbune din zonă.¹⁶ Totodată, învățătorul din Iaz a pregătit corurile bisericești, școlare și țărănești din Iaz și Obreja întemeind o adevărată „Școală de cantori”.¹⁷ În Cronică sa, preotul Nicolae Ionescu din Iaz a menționat fructuoasa activitate a corului mixt și faptul că, societatea culturală locală i-a predat lui Andrei Ghidiu în 1895 cea mai veche carte religioasă din zonă: *Psaltirea* (Alba Iulia, 1652).¹⁸

Pentru susținerea școlilor confesionale de pe Valea Bistrei, Dr. Iuliu Vuia a colectat bani - sumele necesare au ajuns prin intermediul preoților-învățători Ilie Ambruș, Ioan Velovan și Iuliu Musta să susțină corurile, bibliotecile și activitatea de alfabetizare a țăranilor (1901-1908).¹⁹ După 1902, au fost strânși bani pentru susținerea școlilor locale prin activitatea corului de la Marga (învățător Iosif Olariu)sau

¹³ Dumitru Terfeloagă, *Monografia comunei Iablanița din județul Caraș-Severin*, Timișoara, 1996, p. 118.

¹⁴ A.P. Caransebeș, *Exibitul de protocol al Cancelariei Protopresbiteratului Caransebeș pe 1902*, poziția 17.

¹⁵ D.J.C.S.A.N.- Caransebeș, *Fond personal Pavel Jumanca. Manuscris*, vol XII, f.1112.

¹⁶ Ion Pârvu, Valentin Sandu, *Cultură și comunitate pe Valea Bistrei. 1862-1919*, Timișoara, 2005, p. 130.

¹⁷ *Ibidem*, p.134.

¹⁸ *Ibidem*, p.136.

¹⁹ *Ibidem*, p.140.

a formației de teatru țăranesc din Rusca Montană.²⁰ Aceeași activitate concertistică a avut-o corul din Cireșa, înființat în 1905 și condus de învățătorul Dimitrie Secoșan.²¹

În 1905 s-au inaugurat la Sibiu Muzeul, Palatul și Biblioteca „Asociațiunii” (ASTRA).²² Cu acest prilej, Arhimandritul Diecezei Caransebeșului, Filaret Musta a făcut un *apel* pentru strângerea de fonduri și obiecte (istorice și etnografice) în vederea dotării acestor instituții național-culturale.²³ Preoții și învățătorii de pe Valea Bistrei s-au implicat în această acțiune, precum rezultă din *Protocolul* păstrat la Arhivele Bibliotecii ASTRA din Sibiu.²⁴

Anul 1906 a desăvârșit sinteza cultural-națională prin Expoziția Jubiliară de la București dedicată celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I al României și a celor 1800 de ani de la colonizarea romană a Daciei.²⁵ Conștienți de importanța momentului, coriști și învățători din zona Văii Bistrei au participat la acest eveniment. Din comuna Mărul s-a aflat la București cu acest prilej Stache Popovici.²⁶ Cum remarcă preotul Ioan Chioaru în *Cronica Parohiei Voislova*²⁷, locuitorii din Valea Mare și Voislova au făcut „front comun” cu parohul local, George Adam, în rostuirea unei săli de clasă în apropierea Bisericii (1907), strângerea fondurilor necesare comitetului parohial local și în mod deosebit pentru depozitarea în curtea lăcașului de cult a vestigiilor care aminteau trecutul roman.²⁸

La recomandarea preoților, Consistoriul din Caransebeș a recomandat tineri români de pe Valea Bistrei pentru Institutul Pedagogic din Caransebeș și în mod excepțional pentru continuarea studiilor superioare pe banii *Fundației Emanoil Gojdu*. Astfel, în 1908-1909, Trandafir Preda din Marga a primit o bursă de 800 cor./an din partea fundației și a urmat *Colegiul* din Budapesta.²⁹

²⁰ Dumitru Jompan, *Suita corală pentru copiii din Marga* [fără loc de apariție], 2001, p. 99-100.

²¹ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond reuniunea de cântări....*, Dosar 4/1905, f. 31-32.

²² Valentin Sandu, Ion Pârvu, *Contribuții bănățene la sinteza cultural-națională românească (1896-1910)*, în *Banatica*, Reșița, nr. 17, 2005, p. 485.

²³ A.P. Caransebeș, *Exibitul de protocol....pe anul 1905*, pozițiile 45-48.

²⁴ D.J.S.A.N., Sibiu, *Fond ASTRA*, Protocolul din 12 februarie 1905, f. 52; A.B. ASTRA, Sibiu, *Fond Protoale*, 1905, *Tabel*.

²⁵ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, p. 28.

²⁶ Ion Pârvu, Valentin Sandu, *op. cit.*, p. 142.

²⁷ A.P. Voislova, *Cronica Parohiei Voislova*, de preot Ioan Chioaru, 1960.

²⁸ *Ibidem*, f. 1, 13-14, 34.

²⁹ I. Pârvu, V. Sandu, *op. cit.*, p. 145.

Primul deceniu al secolului XX a aflat comunitățile românești de pe Valea Bistrei în zona de interes politic. La București, generalul Moise Groza din Obreja a pus bazele „Cercului românilor de peste Carpați”, împreună cu Simion Mândreanu și Popa Liseanu. Se pare că au fost cooptați la această asociație și preoții învățători: Sinesie Bistriean din Var* și Iuliu Musta din Glimboca.³⁰ Pentru atitudinile lor românești și „antistatale”, cei doi preoți-învățători au suferit persecuțiile regimului din Budapesta.³¹ În 1909, Sinesie Bistriean a suferit închisoare pentru că a arborat drapelul tricolor și a cântat „Polieleul” și alte „pricesne” cu versuri patriotice, împreună cu tinerii elevi-coriști.³²

Distrugerile provocate de inundațiile verii anului 1910 s-au repercutat negativ asupra locuitorilor Văii Bistrei. La inițiativa Episcopiei, preoții locali au adunat bani pentru sinistrați, iar parohul Nicolae Ionescu din Iaz a adoptat doi copii orfani din Caransebeș, fiind un exemplu pentru locuitorii mai înstăriți ai comunei.

Recunoașterea deplină a valorilor cultural-naționale de pe Valea Bistrei a venit din partea intelectualilor eclesiali ai Diecezei, membri de frunte ai P. N. R. În 1909, Andrei Ghidiu și Iosif Bălan** au publicat *Monografia orașului-reședință episcopală*.³³ Lucrarea s-a dovedit o critică la adresa aderenților guvernamentali locali în frunte cu Constantin Burdia și o apreciere a intelectualilor laici și eclesiali care țineau permanent trează conștiința națională. Printre altele, spre încurajarea demersurilor românești autentice, A. Ghidiu și I. Bălan au cuprins în *Monografie* coperta Mineiului lunii septembrie (1724) pe care preotul Lazăr Popovici din Iaz a scris în 1784 cu litere latine.³⁴

Biserica, Școala, bibliotecile, asociațiile culturale, activitățile specifice ale preoților și învățătorilor de pe Valea Bistrei au servit idealului de susținere a identității comunitare românești în perspectiva Marii Uniri din 1918.

* El a înființat un cor local, dirijat de învățătorul Nicolae Sârbu. Totodată, Sinesie Bistriean aducea cărți din România, peste Munții Țarcului („Badea Cârțan al Banatului”).

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*. În 1914, Iuliu Musta a fost nevoit să plece în România.

³² *Ibidem*, p. 147.

** Profesor la Institutul din Caransebeș.

³³ A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909.

³⁴ *Ibidem*, p. 145.

DAS BISTRATAL IN DER NATIONAL-KULTURELLEN BEWEGUNG
FÜR DIE GROßE VEREINIGUNG VON 1918

Zusammenfassung

Die national-kulturellen Gesellschaften aus dem Bistra-Tal, die Kirche, die Schule, die Bibliotheken, die Aktivität mancher Pfarrer, Lehrer, Bauern und Arbeiter wurden ein erster Linie der Handlung der rumänischen Nation aus dem österreichisch-ungarischen Reich für die Bewahrung der rumänischen Sitten und Bräuchen gestellt. In dieser Richtung gesehen, hat sich diese Gegend reich an Handlungen vorgestellt, Handlungen, die unter den Rumänen das nationale rumänische Denken vorgezeichnet haben, um so die Große Vereinigung von 1918 vorzubereiten.

INDUSTRIA CHIMICĂ DIN TIMIȘOARA, ÎN PERIOADA 1918-1940

Camil Petrescu

Cuvinte cheie: Banat, industrie chimică, perioada interbelică

Mots clef: Banat, industrie chimique, période d'entre deux guerres

Industria chimică a constituit o ramură industrială, foarte bine reprezentată în Timișoara, cu numeroase întreprinderi, unele de referință la nivel național și internațional, fără a putea fi însă comparabilă cu industria similară din țările industrializate.¹ Se producea asfalt, carton asfaltat, mozaic, cărămidă, sticlă etc.² Progresele realizate în acest domeniu pot fi explicate și prin existența unei tradiții, a lucrătorilor calificați și nu în ultimul rând, prin progresul general al societății. Intensa activitate din domeniul construcțiilor din Timișoara și din întregul Banat după 1918 a asigurat o piață avantajoasă pentru desfacerea produselor și condiții pentru creșterea producției.

În luna mai 1919 s-a constituit „Igiena Societate pe acțiuni, pentru curățire și industrie chimică”. Capitalul social a fost, la înființare, de 600.000 coroane, împărțit în acțiuni la purtător cu valoare nominală de 500 coroane.³ Din anul 1926 denumirea firmei a fost „Igiena Boiangerie și Uzinele pentru curățire” Societate pe acțiuni. Capitalul inițial al societății a fost de 500.000 lei, împărțit în 2.000 de acțiuni a 250 lei fiecare, sumă la care rămâne până în 1928, când este majorat la 2.000.000 lei, împărțit în 2.000 de acțiuni a 1.000 lei fiecare.⁴ Obiectul de activitate al întreprinderii este spălatul de haine și rufe, curățirea chimică, vopsirea acestora, fabricarea de produse chimice și executarea de diverse lucrări de boiangerie.⁵

¹ Cezar Popescu, *Evoluția industriei din Ardeal după Unire*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, vol. I, Ed. Cultura Națională, București, 1929, p. 523.

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, filiala Timiș, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, dosar 4/1930, f. 31.

³ *Ibidem*, *fond Vopsitoria „Uranus”*, dosar 1/1919, f. 6.

⁴ *Ibidem*, dosar 17/1929, f. 1.

⁵ *Ibidem*, dosar 8/1926, f. 1.

Situația beneficiilor întreprinderii în perioada 1922-1929:

Beneficiu		Proces verbal din:
net în 1922	37.184,88 lei	31 decembrie 1922 ⁶
net în 1925	71.928,81 lei	2 martie 1926 ⁷
reportat din 1924	9.992,53 lei	
net 1926	104.377,87 lei	14 martie 1927 ⁸
reportat din 1925	86.421,34 lei	
net 1927	100.294,66 lei	17 martie 1928 ⁹
reportat din 1926	37.799,21 lei	
net 1928	95.282,40 lei	16 martie 1929 ¹⁰
reportat din 1927	35.093,87 lei	

Beneficiile întreprinderii au crescut în 1925 față de anul 1922, după care rămâne relativ constant în jurul cifrei de 100.000 lei, așadar apreciem că fabrica a evoluat în aceeași parametrii, pe întreaga perioadă până în 1928.

În anii 1932 și 1933, întreprinderea a avut pierderi de 184.670,64 lei¹¹, respectiv de 281.558,68 lei.¹² Și în anul 1934 au fost înregistrate pierderi de 281.559 lei.¹³ Din 1935 fabrica nu a mai publicat bilanțurile anuale, astfel nu am mai putut identifica situația beneficiilor și a pierderilor.

Întreprinderea beneficia inițial de trei mașini de călcat și trei de spălat, în 1928 au mai fost cumpărate două mașini de vopsit la care s-a mai adăugat una în 1929, an în care au mai fost aduse o mașină de apretat și una de călcat haine.¹⁴

În anul 1920 s-a înființat o nouă întreprindere numită „Fabricile Unite de Uleiuri și Săpunuri”, ca societate anonimă, cu sediul în Timișoara. Ca obiect de activitate, în statutul întreprinderii din 27 mai 1920, era trecută fabricarea de unsori, uleiuri, lumânări și săpunuri. Capitalul social a fost la acel moment de 12.000.000 coroane¹⁵,

⁶ *Statistica Societăților pe acțiuni din România în anul 1923*, „Tipografiile Române Unite” SA, București, p. 399.

⁷ D.J.A.N.-Tm, *fond Vopsitoria „Uranus”*, dosar 8/1926, f. 6.

⁸ *Ibidem*, dosar 12/1927, f. 1.

⁹ *Ibidem*, f. 3.

¹⁰ *Ibidem*, f. 4.

¹¹ *Statistica1933*, p. 582-583.

¹² *Statistica1934*, p. 550-551.

¹³ *Statistica1935*, p. 553.

¹⁴ D.J.A.N.-Tm, *fond Vopsitoria „Uranus”*, dosar 26/1931, f. 6.

¹⁵ Unificarea monetară a fost pregătită pentru data de 15 iunie 1920, însă doar la 14 august 1920 a fost publicată în Monitorul Oficial, Legea pentru retragerea din circulație a coroanelor și a rublelor, iar în practică preschimbarea începe la 1 septembrie 1920, cu un curs fixat la 1 leu=2 coroane.

emițându-se 30.000 de acțiuni la purtător în valoare nominală de 400 coroane fiecare.¹⁶ În 1923 capitalul social a fost de 6.000.000 lei, împărțit în 30.000 acțiuni a 200 lei¹⁷, rămâne la același nivel și în 1935¹⁸, iar în 1940 capitalul social a fost de 8.000.000 lei, împărțit în 40.000 de acțiuni a 200 lei.¹⁹ Întreprinderea avea, în 1928, 34 de lucrători și o forță motrice de 70 HP²⁰, ajungând în 1938 la 140 HP și 63 lucrători.²¹ Președintele consiliului de administrație a fost ing. Stan Vidrighin. Din consiliu mai făceau parte Sigismund Szana, Arnold Deutsch, Jakab Frankl, dr. Nestor, dr. Laurian Gherman, Ioan Oprea, dr. Cornel Iancu, Josef Krayner ș.a.²²

Profitul pe anul 1920 a fost de 504.003,96 lei²³, iar pe anul 1921 a fost în valoare de 16.967,49 lei²⁴, în 1922 ajunge la 492.760,54 lei.²⁵ În 1923 beneficiul este de 516.790,45 lei, la care se adaugă un report din 1922 în valoare de 54.960,54 lei.²⁶ Conform statisticilor în 1925, 1926, 1927, fabrica nu are beneficii, din contră suferă pierderi. În 1928 va obține un beneficiu de 114.756,33 lei.²⁷

Valoarea maximă a dividendelor acordate a fost de 5% din profitul net, în anul 1935. În restul anilor interbelici acționarii nu au ridicat dividende.²⁸

La 24 martie 1928 are loc adunarea generală de constituire a unei noi firme prin transformarea celei vechi, luând naștere astfel, începând cu 1 decembrie 1928, „Fabrica Unită de Lacuri și Vopsele” Societate Comercială pe acțiuni cu sediul în Timișoara.²⁹ În 1935 a avut o pierdere de 1.304.624,63 lei, iar în 1936 un profit net

¹⁶ D.J.A.N.-Tm, *fond Întreprinderea Azur*, dosar 1/1920, f. 1.

¹⁷ *Ibidem*, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 530/1921–1948, Fabricile Unite de ulei și săpun, f. 25.

¹⁸ *Ibidem*, *fond Întreprinderea Azur*, dosar 16/1935, f. 6.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 25/1940, f. 3.

²⁰ *Indicatorul Industriei Românești*, Tipografia “România Nouă”, București, 1928, p. 315.

²¹ *Indicatorul...1938*, p. 197.

²² *Compass, anuar pentru comerț, industrie și finanțe, 1922-1923*, Tipărită la Tipografia și compactoria Frații Katz Testvérek, Zaláu, p. 1000, *Compass...1939*, p. 447.

²³ D.J.A.N.-Tm, *fond Întreprinderea Azur*, dosar 2/1920, f. 2.

²⁴ *Ibidem*, dosar 3/1921, f. 2.

²⁵ *Statistica.....1923*, p. 403.

²⁶ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 530/1921–1948, Fabricile Unite de ulei și săpun, f. 23.

²⁷ *Statistica.....1929*, p. 636.

²⁸ *Compass...1939*, p. 447.

²⁹ D.J.A.N.-Tm, *fond Întreprinderea Azur*, dosar 5/1928, f. 1.

de 57.375 lei.³⁰ Beneficiul net în 1938 a fost de 30.702 lei³¹, iar în 1940 ajunge la 908.418 lei.³²

Structura și dinamica producției, 1921, 1922-1937, 1938-1941:

Produsul	Cantitate-1921 ³³	Cantitate-1923 ³⁴	Cantitate-1924 ³⁵	Cantitate-1925 ³⁶	Cantitate-1926 ³⁷	Cantitate-1927 ³⁸	Cantitate-1928 ³⁹
Săpun de spălat	399,941 t	400 t	330 t	330 t	175 t	157,5 t	9,8 t
Săpun de toaletă	155,476 t	120 t	70 t	70 t	450 t	350 t	28,86 t
Ulei de rapiță	126 t	50 t	-	-	-	-	-
Ulei de muștar		-	-	-	-	-	-
Ulei de dovleci		-	-	-	-	-	-
Ulei de floarea soarelui		50 t	-	-	-	-	-
Ulei de porumb		-	-	-	-	-	-
Turte de rapiță	25 t	-	-	-	-	-	-
Turte de muștar		-	-	-	-	-	-
Turte de floare		-	-	-	-	-	-
Lumânări	-	-	-	-	-	-	7,016 t

³⁰ *Ibidem*, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 530/1921–1948, Fabricile Unite de ulei și săpun, f. 112.

³¹ *Ibidem*, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, firme sociale, dosar 8/1931 Fabrica unită de lacuri și vopsele SpA, f. 190.

³² *Ibidem*, f. 82.

³³ *Ibidem*, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 530/1921–1948, Fabricile Unite de ulei și săpun, f. 7.

³⁴ *Ibidem*, f. 27.

³⁵ *Ibidem*, f. 30.

³⁶ *Ibidem*, f. 33.

³⁷ *Ibidem*, f. 36.

³⁸ *Ibidem*, f. 40.

³⁹ *Ibidem*, f. 46.

Produsul	Cantitate-1929 ⁴⁰	Cantitate-1930 ⁴¹	Cantitate-1931 ⁴²	Cantitate-1932 ⁴³
Săpun comun	154.700 kg	119.651 kg	106.539 kg	111.768 kg
Săpun toaletă	20.750 kg	71.301 kg	53.961 kg	72.758 kg
Lumânări	-	-	-	7.016 kg

Produsul	Cantitate-1933 ⁴⁴	Cantitate-1934 ⁴⁵	Cantitate-1935 ⁴⁶	Cantitate-1936 ⁴⁷	Cantitate-1937 ⁴⁸
Săpun rufe	135.546 kg	126.490 kg	96.669 kg	84.800 kg	105.900 kg
Săpun toaletă	46.635 kg	58.522 kg	59.672 kg	46.670 kg	41.035 kg
Lumânări	10.003 kg	15.452 kg	13.020 kg	7.408 kg	12.905 kg

Produsul	Cantitate-1939 ⁴⁹	Cantitate-1940 ⁵⁰	Cantitate-1941 ⁵¹
Săpun rufe	80.580 kg	158.600 kg	554.610 kg
Săpun toaletă	33.185 kg	38.885 kg	90.970 kg
Lumânări	9.880 kg	9.643 kg	21.010 kg
Praf de spălat	102.090 kg	97.800 kg	-

În primii ani ai perioadei interbelice întreprinderea a încercat o diversificare a produselor, iar din anul 1924, s-a concentrat pe producția de săpun, la care s-a adăugat și cea de lumânări.

La sfârșitul perioadei interbelice, fabrica s-a confruntat cu probleme legate de asigurarea materiilor prime. Majoritatea erau obținute din import, printre care amintim prafuri de vopsele, diverse uleiuri, praf de cretă etc.⁵², produse care lipseau din depozite sau erau stocuri insuficiente pentru o producție la potențial maxim.⁵³

Până în mai 1940 activitatea fabricii a fost destul de prosperă, când a izbucnit un incendiu care a distrus secția lacuri, secția uleiuri a fost mistuită parțial, activitatea a pornit după 3 săptămâni, iar secția lacuri a trebuit complet refăcută.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 54.

⁴¹ *Ibidem*, f. 62.

⁴² *Ibidem*, f. 71.

⁴³ *Ibidem*, f. 79.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 87.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 93.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 99.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 111.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 119.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 129.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 139.

⁵¹ *Ibidem*, f. 150.

⁵² *Ibidem*, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, dosar 17/1939, f. 90-91.

⁵³ *Ibidem*, dosar 4/1940, f. 70.

Întreprinderea Samuel Doboș SpA, era situată pe Bd. Carol I nr. 46. A fost înființată în 1921, avea un capital social de 1.000.000 lei, împărțit în 1.000 de acțiuni a 1.000 lei fiecare.⁵⁴ În 1926 capitalul social a fost majorat la 2.000.000 lei, împărțit în 10.000 de acțiuni la purtător, a 200 lei.⁵⁵ Din 24 iulie 1928 fabrica se află în lichidare, lichidator fiind Sigismund Szana.⁵⁶

Samuel Doboș a adresat Ministerului Industriei și Comerțului o cerere prin care solicita aprobarea pentru deschiderea unei fabrici de oțel, a unei fabrici de articole optice și a uneia pentru producerea odolului. Cererea este justificată prin faptul că produsele menționate sunt importante pentru industria Banatului.⁵⁷ Forța motrice a fabricii a fost asigurată de către Uzina electrică a orașului.⁵⁸ Fabrica va folosi ca materie primă oțel, fier și derivate.⁵⁹ Statutele prevăd ca activitate: fabricarea și punerea în circulație a articolelor optice, cosmetice și de oțel, a aparatelor și instrumentelor medicale.⁶⁰ La 31 decembrie 1921 firma s-a transformat în societate pe acțiuni, devenind Samuel Doboș SpA, iar ca acționari, Banca Timișoarei, Samuel Doboș și Aladar Doboș.⁶¹ La 11 aprilie 1925 capitalul a fost sporit la 3.000.000 lei, printr-o emisiune de 10.000 bucăți de noi acțiuni în valoare nominală de 200 lei.⁶² Nu se mai produc modificări ale capitalului până în 1928. Prin decizia Consiliului de Miniștri, la 11 iunie 1921, se acordă Fabricii pentru fabricate Optice a lui Samuel Doboș, scutire de vamă pentru mașini, părți de mașini, accesorii, reducere CFR, scutire impozit direct către stat, județ, comună.⁶³

⁵⁴ *Ibidem*, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 504/1921–1927, Doboș S. Fabrica de produse chimice, f. 8.

⁵⁵ *Ibidem*, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, firme sociale, dosar 31/1930 Samuil Doboș SA, f. 71.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 68, 81.

⁵⁷ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Industriei Metalurgice, (rola 732), dosar 13/1921–1925, Fabrica pentru articole de oțel Samuel Doboș Timișoara, f. 1, (cadru 190).

⁵⁸ *Ibidem*, f. 3, (cadru 193).

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ D.A.J.N.-Tm, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 504/1921–1927, Doboș S. Fabrica de produse chimice, f. 19.

⁶¹ *Ibidem*, f. 21.

⁶² *Ibidem*, f. 17.

⁶³ *Ibidem*, f. 2.

Întreprinderea obține următoarele beneficii: în 1922⁶⁴, 157.860,40 lei; în anul 1926⁶⁵ beneficiul ajunge la valoarea de 279.839,54 lei, iar în anul următor⁶⁶, profitul crește de peste 2,5 ori, ajungând la 707.421,09 lei. Creșterea beneficiului continuă, astfel că ajunge, în 1928⁶⁷, la 1.191.514,35 lei.

Analizând datele de mai sus, constatăm că beneficiile au crescut în fiecare an, astfel încât în intervalul 1926-1928, se produce o creștere de 4 ori.

Structura și dinamica producției, 1922-1927:

Articol	Producție-1922 ⁶⁸	Producție-1923 ⁶⁹	Producție-1924 ⁷⁰	Producție-1925 ⁷¹	Producție-1926 ⁷²	Producție-1927 ⁷³
Odol apă de gură	185.000 flacoane	190.000 flacoane	-	0,7 t	-	-
Odol cremă de dinți	73.000 flacoane	-	-	1 t	34 t	96.200 bucăți
Ochelari	65.000 bucăți	-	-	-	-	-
Sticle pentru ochelari	68.000 bucăți	-	-	-	-	-
Articole optice	-	1900 m ³	-	-	-	-
Vată medicală	-	5 t	4,5 t	14 t	72 t	2,5 t
Sticle de odol mici	-	-	30.000 bucăți	-	-	-
Sticle de odol mari	-	-	70.000 bucăți	-	-	-
Obiecte optice	-	-	În valoare de 1.500.000 lei	-	-	-

După cum se observă, producția s-a modificat de la an la an. Acest gen de diversificare arată că întreprinderea nu avea o piață de desfacere bine organizată și că era mereu în căutarea unor produse care să fie solicitate. Singurul articol care a fost produs în mod constant, în intervalul 1923-1927, a fost vata medicală. Din 1928, fabrica și-a încetat activitatea.

Flora Industrie Chimică, în Chișoda Nouă nr. 13, iar din 1925 Fratelia nr. 13. Fabrica a fost înființată în 1921 și a produs: săpun, unsoare, gudronuri polimerizate,

⁶⁴ *Statistica.....1923*, p. 405.

⁶⁵ *Statistica.....1927*, p. 633.

⁶⁶ *Statistica.....1928*, p. 639.

⁶⁷ *Statistica.....1929*, p. 620.

⁶⁸ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 504/1921-1927, Doboș S. Fabrica de produse chimice, f. 6.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 10.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 28.

⁷¹ *Ibidem*, f. 31.

⁷² *Ibidem*, f. 35.

⁷³ *Ibidem*, f. 39.

carbolineum, cloroform, hârtie, catran, ciment gudronat, rășini, naftalină, bitum, amoniac, glauber, sodă.⁷⁴ Capitalul social a fost din 1932 în valoare de 3.000.000 lei⁷⁵, împărțit în 3.000 acțiuni a 1.000 lei fiecare⁷⁶, nivel ce s-a păstrat pe întreaga perioadă interbelică. Scopul întreprinderii a fost fabricarea de articole chimice, punerea acestora în circulație, înființarea de întreprinderi similare.⁷⁷ În 1934 forța motrice era de 45 HP, erau întrebuințați 42 lucrători⁷⁸, iar în 1936 forța motrice crește la 94 HP.⁷⁹

Structura și dinamica producției, 1923-1928, 1930-1940:

Produsul	Cantitate-1923 ⁸⁰	Cantitate-1924 ⁸¹	Cantitate-1925 ⁸²	Cantitate-1926 ⁸³	Cantitate-1927 ⁸⁴	Cantitate-1928 ⁸⁵
Unsori	20 t	16 t	11 t	19 t	2,7 t	3,2 t
Diferite săpunuri	140 t	120 t	90 t	19 t	22,5 t	24,7 t
Sodă	120 t	130 t	120 t	85 t	67,8 t	53,6 t
Derivate catran (gudron)	40 t	-	32 t	-	-	1,2 t
Sare glauber	10 t	10 t	10 t	-	-	-
Spirit	8 t	9 t	-	-	-	-
Sulfat de natriu	-	-	-	-	-	214,5 t

Produsul	Cantitate-1930 ⁸⁶	Cantitate-1931 ⁸⁷	Cantitate-1932 ⁸⁸	Cantitate-1933 ⁸⁹	Cantitate-1934 ⁹⁰
Sodă cristalizată	44,9 t	-	-	-	-
Sulfat sodiu	108,4 t	60,5 t	-	-	-
Săpun de rufe	9,2 t	3,2 t	4,2 t	4,2 t	-
Săpun toaletă	3,5 t	5,4 t	5 t	5 t	2 t
Unsori consistente	9,4 t	0,5 t	-	-	-
Scrobeală	30 t	56 t	60 t	60 t	54 t
Dezinfectante	0,3 t	1,28 t	0,08 t	0,08 t	0,8 t
Pap cizmăresc	-	8,1 t	8 t	8 t	18 t
Săpun de ras	-	-	-	2,5 t	-

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 559/1923-1948 „Flora” Industrie Chimică, f. 4.

⁷⁵ *Statistica.....1933*, p. 592.

⁷⁶ D.J.A.N.-Tm, *fond Întreprinderea de industrie chimică „Flora”*, dosar 1/1930, f. 1.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Indicatorul1934*, p. 279.

⁷⁹ *Indicatorul1936*, p. 224.

⁸⁰ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 559/1923-1948 „Flora” Industrie Chimică, f. 3.

⁸¹ *Ibidem*, f. 9.

⁸² *Ibidem*, f. 14.

⁸³ *Ibidem*, f. 17.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 23.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 30.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 57.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 66.

Produsul	Cantitate-1935 ⁹¹	Cantitate-1936 ⁹²	Cantitate-1937 ⁹³	Cantitate-1939 ⁹⁴	Cantitate-1940 ⁹⁵
Sulfat sodiu	42,62 t	42,28 t	27,76 t	0,310 t	-
Săpun	13,68 t	7,94 t	6,22 t	4,306 t	-
Scrobeală	61,55 t	75,84 t	98,15 t	93,106 t	76,997 t
Dextrină	52,78 t	49,01 t	71,58 t	38,303 t	18,702 t
Pap	20,56 t	29,32 t	28,93 t	21,123 t	17,991 t
Ulei	30,09 t	52,20 t	-	33,911 t	25,246 t
Unsori consistente	2,17 t	0,80 t	-	0,501 t	0,315 t

Tipul producției a fost diferit de-a lungul anilor. În perioada 1923-1928 s-a produs săpun, sodă, unsori, spirt. În etapa 1930-1940 s-au introdus în fabricație și produse noi, cum ar fi, scrobeală, dezinfectante, pap cizmăresc, renunțându-se la producerea spirtului. În tabelul următor prezentăm situația bilanțurilor anuale ale fabricii.

Bilanțul contabil al fabricii „Flora”:

Anul	Beneficiu	Pierdere
31 decembrie 1930 ⁹⁶	-	368.646,04 lei
31 decembrie 1931 ⁹⁷	-	1.474.675,15 lei
31 decembrie 1932 ⁹⁸	-	1.488.522 lei
31 decembrie 1933 ⁹⁹	-	940.043 lei
31 decembrie 1934 ¹⁰⁰	-	536.622 lei
31 decembrie 1935 ¹⁰¹	-	485.709 lei
31 decembrie 1936 ¹⁰²	-	458.822 lei
31 decembrie 1937 ¹⁰³	-	45.534 lei
31 decembrie 1938 ¹⁰⁴	75.584 lei	-
31 decembrie 1939 ¹⁰⁵	53.522 lei	-
31 decembrie 1940 ¹⁰⁶	-	61.534 lei

⁸⁸ *Ibidem*, f. 73.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 79.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 85.

⁹¹ *Ibidem*, f. 91.

⁹² *Ibidem*, f. 102.

⁹³ *Ibidem*, f. 107.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 121.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 127.

⁹⁶ *Ibidem*, fond Întreprinderea de industrie chimică „Flora”, dosar 1/1930, f. 4.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 7.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 9.

Se poate observa că singurii ani cu profit au fost 1938 și 1939, deși de-a lungul anilor producțiile au crescut continuu. Nu avem explicația acestui paradox, putem însă bănuși că exista o contabilitate dublă și că anual întreprinderea era trecută pe pierdere pentru a evita taxele către stat. De asemenea, fabrica beneficia de materii prime, pe care le-a folosit aproape în întregime.¹⁰⁷ Activitatea secției principale, de fabricare a scrobelei și a papului cizmăresc, a fost normală, adică producția este la fel ca și în anii precedenți. Producția în celelalte secții ale fabricii, fabricarea uleiurilor textile și de piele, s-a redus considerabil.¹⁰⁸

În aceeași perioadă s-a întemeiat Întreprinderea „Grozit” str. Samuil Micu nr. 4, fabrică de articole chimice, de asfalt etc. Producea cartoane de catran și asfalt și articole chimice de catran.¹⁰⁹ La 31 mai 1921 capitalul social a fost de 150.000 lei.¹¹⁰ În anul 1924 capitalul a crescut de la 1.000.000 lei la 2.500.000 lei;¹¹¹ în 1925 capitalul a fost de 4.500.000 lei,¹¹² iar în 1926 a ajuns la 4.750.000 lei.¹¹³ În anul 1933, pe fondul creat de criza economică, a fost redus capitalul social la 2.000.000 lei, nivel la care rămâne până în 1940.¹¹⁴ Fabrica a funcționat în perioada interbelică, având 26 lucrători și o forță motrice de 30 HP.¹¹⁵

⁹⁹ *Ibidem*, f. 11.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 13.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 19.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 24.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 28.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 33.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 55.

¹⁰⁷ *Ibidem*, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, Secretariat, dosar 4/1940, f. 98.

¹⁰⁸ *Ibidem*, dosar 6/1940, f. 60.

¹⁰⁹ *Ibidem*, fond Întreprinderea „Grozit”, dosar 1/1928, f. 11.

¹¹⁰ *Ibidem*, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 583/1921–1948, „Grozit” Fabrica chimică, f. 2.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 12.

¹¹² *Ibidem*, f. 17.

¹¹³ *Ibidem*, f. 20.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 70.

¹¹⁵ *Indicatorul1936*, p. 229, *Indicatorul1938*, p. 336.

Structura și dinamica producției, 1922-1941:

Produsul	Cantitate-1922 ¹¹⁶	Cantitate-1923 ¹¹⁷	Cantitate-1924 ¹¹⁸	Cantitate-1925 ¹¹⁹	Cantitate-1926 ¹²⁰
Carton de asfalt	500 t	380 t	315 t	46.000 m ²	28.000 m ²
Carton de nisip	200 t	160 t	330 t	35.000 m ²	32.000 m ²
Carton de izolare	100 t	110 t	125 t	4.000 m ²	5.000 m ²
Asfalt	20 t	-	-	-	-
Ciment de lemn	200 t	-	-	-	-
Lac de acoperiș	150 t	-	-	-	-
Lac de fier	10 t	-	-	-	-

Produsul	Cantitate-1927 ¹²¹	Cantitate-1928 ¹²²	Cantitate-1929 ¹²³	Cantitate-1930 ¹²⁴
Diverse cartoane asfaltate	757,23 buc	740.700 kg	743.963 kg	9.950 kg
Ceară roșie	1.600 kg	4.382 kg	2.632 kg	759,5 kg
Unsoare de trăsură	-	32.753 kg	28.592 kg	942 kg
Creolină	-	23.502 kg	823 kg	127 kg
Catran	-	20.000 kg	60.000 kg	-
Plăci din plută	-	-	693 kg	-
Gumă arabică	-	160 kg	168 kg	115 kg

Produsul	Cantitate-1931 ¹²⁵ (kg)	Cantitate-1932 ¹²⁶ (kg)	Cantitate-1933 ¹²⁷ (kg)	Cantitate-1934 ¹²⁸ (kg)
Carton asfaltat	724.971	389.667	430.786	504.130
Unsoari consistente	138.281	116.589	226.767	287.781
Lac de chit de asfalt	12.698	13.815	14.900	15.349
Ceară roșie de sigilat	826	2.201	1.088	1.483
Gumă arabică	658	89	232	121
Creolină	736	3.872	2.798	5.403
Carbolineum	20.045	30.171	38.552	53.154
Asfalt în turte	45.000	25.680	37.230	35.952
Catran	30.000	46.429	94.680	36.613

¹¹⁶ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 583/1921-1948, „Grozit” Fabrica chimică, f. 8.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 11.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 14.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 19.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 22.

¹²¹ *Ibidem*, f. 26.

¹²² *Ibidem*, f. 32.

¹²³ *Ibidem*, f. 39.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 49.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 57.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 65.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 72.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 79.

Produsul	Cantitate-1935 ¹²⁹ (kg)	Cantitate-1938 ¹³⁰ (kg)	Cantitate-1940 ¹³¹ (kg)	Cantitate-1941 ¹³²
Carton asfaltat	543.717	692.441	292.998	49.646 suluri
Unsori	256.253	-	-	-
Lac	14.656	12.754	8.686	-
Ceară de sigilat	765	910	548	171 cutii
Gumă arabică	-	96	160	-
Creolină	3.572	7.806	6.509	-
Carbolineum	47.265	26.550	19.153	16.106 kg
Plăci de plută	507	900	-	-
Catran	34.665	39.190	20.150	19.925 kg
Asfalt	71.228	-	-	-
Sulfat de cupru	82.085	209.671	45.027	92.334 kg
Sarea lui Glauber	68.930	105.863	61.995	32.790 kg

Urmărind tabelele cu producțiile fabricii tragem aceeași concluzie, probleme în timpul crizei economice, redresare și apoi, din 1939, scăderi ale cantităților pe fondul declanșării celui de-al doilea război mondial. În ceea ce privește producția, observăm că de-a lungul perioadei interbelice s-au realizat cam aceleași articole, carton asfaltat, catran, lac, asfalt, creolină.

„Leda” Fabrica de produse chimice SA, al cărei sediu a fost pe str. Învățătorilor nr. 2, a fost înființată la 1 septembrie 1922¹³³ de către Pavel Benesși Alfred și Andor Reisz. Se ocupa cu fabricarea cremei de ghete, a cremei pentru metale, a lacurilor, a apreturilor etc.¹³⁴ Capitalul inițial era de 9.000.000 lei și a fost ridicat la 18.000.000 lei în 15 mai 1924¹³⁵, sumă la care s-a menținut până la sfârșitul perioadei interbelice.

Din consiliul de administrație au făcut parte Claude de Seze, Sigismund Szana, Aristide Blank, dr. Aurel Cosma.¹³⁶ Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri din 26 februarie 1923, fabrica a obținut scutire de vamă pentru mașini, părți de mașini, accesorii și reducere pe CFR.¹³⁷

¹²⁹ *Ibidem*, f. 85.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 106.

¹³¹ *Ibidem*, f. 126.

¹³² *Ibidem*, f. 133.

¹³³ *Ibidem*, dosar 663/1921–1940, (apare în inventar ca dosar 633), Leda, fabrica de produse chimice, f. 14.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 6.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 14.

¹³⁶ *Compass... 1929*, p. 659.

¹³⁷ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 663/1921–1940, (apare în inventar ca dosar 633), Leda, fabrica de produse chimice, f. 13.

Structura și dinamica producției, 1922, 1924-1931:

Produsul	Producție în anul 1922 ¹³⁸
Vax pentru ghetă	21.000 kg
Cremă de ghetă	37.000 cutii mari
Vinețală	100 duzini de cutii

Produsul	Cantitate-1924 ¹³⁹	Cantitate-1925 ¹⁴⁰	Cantitate-1926 ¹⁴¹	Cantitate-1927 ¹⁴²	
Cremă de ghetă	50 kg	335.000 kg	-	-	x
Lacuri și vopsele	125 kg	147.000 kg	21.000 kg	160 kg	-
Unsoare de trăsură	35 kg	273.000 kg	-	-	-
Vax	17 kg	42.000 kg	-	-	-
Unsoare de piele	30 kg	4.200 kg	-	-	-
Apretură pentru piele	-	25.000 kg	-	-	x
Extract negreală	-	38.000 kg	-	-	-
Politură pentru talpă	-	28.000 kg	-	-	-
Ceară pentru pantofari	-	10.500 kg	-	-	-
Lustruitor pentru piele	-	19.000 kg	-	-	-
Lac pentru piele	-	5.250 kg	-	-	-
Praf de cerneală	-	2.100 kg	-	-	-
Ceară pentru parchet	-	7.800 kg	-	-	-
Lichid pentru curățarea metalelor	-	13.600 kg	-	-	x
Pastă pentru curățarea metalelor	-	5.400 kg	-	-	-
Vinețală	-	6.300 kg	-	-	-

x + x + x = 1.600 kg

Produsul	Cantitate-1928 ¹⁴³	Cantitate-1929 ¹⁴⁴	Cantitate-1930 ¹⁴⁵	Cantitate-1931 ¹⁴⁶
Cerneală, vax, cremă, apretură	335.000 kg	451.944 kg	265.500 kg	274.500 kg
Lacuri cu alcool pentru piele și hârtie	41.000 kg	33.050 kg	16.200 kg	9.500 kg
Lacuri cu ulei	234.000 kg	181.440 kg	164.100 kg	136.000 kg

Se observă creșteri importante la producția de cremă de ghetă, fapt explicabil prin creșterea populației urbane și modernizarea satelor. De asemenea, creșterea

¹³⁸ *Ibidem*, f. 10.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 16.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 21.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 33.

¹⁴² *Ibidem*, f. 37.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 51.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 67.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 76.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 94.

producției la unsoare de trăsură se explică prin modernizarea și extinderea folosirii utilajelor în economia agrară, iar producția de unsoare și lac de piele este legată de dezvoltarea industriei pielăriei. Diversificarea producției la această întreprindere indică preocuparea de adaptare la cerințele pieții.

Beneficiul fabricii a fost în 1925 de 1.630.908,40 lei¹⁴⁷, în 1926 crește la 1.692.367,97 lei¹⁴⁸, în 1927 beneficiul a fost de 3.158.053,62 lei¹⁴⁹, iar în 1928 a scăzut la 1.825.713,23 lei.¹⁵⁰ În anul 1929 întreprinderea a obținut un beneficiu net de 342.454 lei, care a fost reportat în 1930 la beneficiul acestui an în valoare de 22.625 lei.¹⁵¹ În anul 1931 a avut o pierdere de 1.175.736 lei.¹⁵² Adunarea generală extraordinară din 31 decembrie 1932 a hotărât lichidarea întreprinderii.¹⁵³ Cu toate acestea, fabrica va mai funcționa, însă producția s-a redus considerabil, iar în 1933 a fost redus capitalul social la 3.600.000 lei.¹⁵⁴ Timp de opt ani fabrica a suferit pierderi. În anul 1939 profitul a fost de 3.847 lei.¹⁵⁵

Prima Fabrică de Clei din Timișoara, a fost înființată în 1919, Calea Buziașului nr. 18¹⁵⁶, proprietar dr. ing. Eugen Kinsky. În 1921 s-a înființat „Tanara” Fabrica chimică SpA, cu un capital social de 3.000.000 lei¹⁵⁷, care a rămas la aceeași valoare și în 1938. Consiliul de administrație a fost format din Sigismund Szana, dr. Otto Rohm, Hugo Stauss, dr. ing. Eugen Kinsky.¹⁵⁸

¹⁴⁷ *Statistica.....1926*, p. 567.

¹⁴⁸ *Statistica.....1927*, p. 613.

¹⁴⁹ *Statistica.....1928*, p. 621.

¹⁵⁰ *Statistica.....1929*, p. 627.

¹⁵¹ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 663/1921–1940, (apare în inventar ca dosar 633), Leda, fabrica de produse chimice, f. 83.

¹⁵² *Ibidem, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, firme sociale*, dosar, 12/L/1931, Fabrica de produse chimice „Leda”, f. 196.

¹⁵³ *Ibidem, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 663/1921–1940, (apare în inventar ca dosar 633), Leda, fabrica de produse chimice, f. 97.

¹⁵⁴ *Ibidem, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, firme sociale*, dosar, 12/L/1931, Fabrica de produse chimice „Leda”, f. 111.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 110.

¹⁵⁶ *Ibidem, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 766/1921–1947, Tanara, fabrica chimică și de ulei, f. 19.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 20.

¹⁵⁸ *Compass...., 1929*, p. 659-660.

Structura și dinamica producției, 1922, 1924-1928, 1931-1939:

Produsul	Cantitate-1922 ¹⁵⁹	Cantitate-1924 ¹⁶⁰	Cantitate-1925 ¹⁶¹
Clei	60 t	70 t	-
Decopon	-	15 t	-
Plegras	-	40 t	160 t

Produsul	Cantitate-1926 ¹⁶²	Cantitate-1927 ¹⁶³	Cantitate-1928 ¹⁶⁴
Degras	100 t	120 t	105 t
Uleiuri	30 t	110 t	100 t
Oropon	30 t	50 t	40 t

Produsul	Cantitate-1931 ¹⁶⁵ (kg)	Cantitate-1932 ¹⁶⁶ (kg)	Cantitate-1933 ¹⁶⁷ (kg)	Cantitate-1934 ¹⁶⁸ (kg)	Cantitate-1935 ¹⁶⁹ (kg)
Degras	50.646	97.636	115.954,5	115.880	64.295
Untură pește	60.699	63.662,5	90.433,5	118.739,5	169.728
Ulei ricin	79.165,5	123.426	115.689	115.487,5	122.843,5
Oropon	39.709	102.178	117.441	115.244	88.193
Săpun	7.414,5	10.201	12.863,5	12.752	12.849,5

Produsul	Cantitate-1936 ¹⁷⁰ (kg)	Cantitate-1937 ¹⁷¹ (kg)	Cantitate-1938 ¹⁷² (kg)
Degras	81.463	63.527	115.594,5
Untură pește	156.279,5	227.892	194.663,5
Ulei ricin	103.797,5	147.456	129.378,25
Oropon	68.654	103.660	109.256,55
Apertură pentru piei	349.268	337.461	358.265,90
Săpun	10.706	12.531	12.655,825

Produsul	Cantitatea-1939 (t) ¹⁷³
Degras pentru tăbăcărie	102,798
Untură de pește sulfurizată	361,018
Ulei de ricină sulfurizată	77,438
Koreon alb și Oropon	120,912
Apertură pentru piei	396,283
Săpun pentru tăbăcării	-
Săruri	12,596

¹⁵⁹ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 766/1921-1947, Tanara, fabrica chimică și de ulei, f. 10.

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 15.

¹⁶¹ *Ibidem*, f. 19.

¹⁶² *Ibidem*, f. 24.

¹⁶³ *Ibidem*, f. 30.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 37.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 65.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 75.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 78.

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 84.

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 90.

¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 101.

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 106.

¹⁷² *Ibidem*, f. 127.

¹⁷³ *Ibidem*, *fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, Secretariat*, dosar 4/1940, f.

Producția fabricii a avut o mare diversitate. În primul an de producție s-a realizat doar clei. În anii următori aceasta s-a îmbogățit obținându-se săpun, ulei, degreas pentru tăbăcărie, apretură, ca urmare a cerințelor pieței. Numeroase produse erau destinate industriei pielăriei, respectiv materiale auxiliare pentru fabricațiunea de piei.¹⁷⁴ Mersul acestei fabrici depinde de situația fabricilor de pielărie.¹⁷⁵ Datorită faptului că industria pielăriei funcționează bine, în anii următori fabrica va obține beneficii mulțumitoare.¹⁷⁶

Conform datelor din bilanțul contabil, la sfârșitul anului 1927 fabrica a avut o pierdere de 144.342,23 lei, care se adaugă la pierderea din anul precedent în valoare de 1.080.495,83 lei.¹⁷⁷ La finalul anului 1931 fabrica obține un profit net de 79.681,94 lei, acesta urmând a fi scăzut din pierderea anilor anteriori în sumă de 1.390.719,22 lei, iar diferența de pierdere în valoare de 1.311.037,28 lei a fost transferată pentru anul următor.¹⁷⁸ La 31 decembrie 1933 pierderea a fost de 777.597 lei.¹⁷⁹ În anul 1934 pierderea este de 467.927 lei.¹⁸⁰ Această situație este rezultatul crizei economice. După acest moment fabrica obține profit, așa cum s-a întâmplat în 1936, 15.823 lei, dar și în 1937 când acesta ajunge la 153.915 lei.¹⁸¹

Sfârșitul perioadei interbelice a fost marcat de lipsa materiilor prime, în condițiile în care majoritatea acestora (uleiuri, săruri, produse organice) proveneau din import.¹⁸² S-a ajuns astfel în situația în care stocurile erau mai mici decât necesarul pentru o producție normală.¹⁸³

„Chemotex” Fabrică chimică S.A., fabrică soră cu „Tanara” Fabrică chimică S.A., au același sediu.¹⁸⁴ Firma s-a fondat în decembrie 1933, însă a fost pusă în funcțiune doar la mijlocul anului 1934, iar primul bilanț s-a încheiat la 31 decembrie

¹⁷⁴ *Ibidem*, dosar 16/1932, f. 43.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*, dosar 2/1933, f. 47.

¹⁷⁷ *Ibidem*, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 766/1921–1947, Tanara, fabrica chimică și de ulei, f. 26.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 59.

¹⁷⁹ *Statistica... 1934*, p. 550-551.

¹⁸⁰ *Statistica... 1936*, p. 577.

¹⁸¹ D.J.A.N.-Tm, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 766/1921–1947, Tanara, fabrica chimică și de ulei, f. 114.

¹⁸² *Ibidem*, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, Secretariat, dosar 4/1940, f. 220.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 224.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 54.

1935.¹⁸⁵ Producția fabricii, în 1939, a fost: ulei de ricină sulfurizat - 3.287 kg, preparate chimice speciale pentru industria textilă - 215.684,85 kg. Beneficiul net în 1939 a fost de 557.966 lei.¹⁸⁶

Fabricile „Tanara” Fabrică Chimică S.A. și „Chemotex” Fabrică Chimică S.A. produc materiale auxiliare pentru industria de piele și de textile. Având în vedere că industria de piele a lucrat bine în cursul anului 1939, a fost realizat un profit mai mare cu circa 20%, iar la „Chemotex” profitul s-a mărit cu circa 15%.¹⁸⁷

Mai amintim și alte întreprinderi din acest domeniu: Delta – fabrică de produse chimice, Excelsior – industria de lacuri, Ufa – preparate chimice etc.

L'INDUSTRIE CHIMIQUE DE LA VILLE DE TIMISOARA PENDANT LA PERIODE 1918-1940

Résumé

L'industrie chimique a représenté une branche signifiante de l'économie de Timișoara, outillée par de nombreuses entreprises, les-unes de reference aux niveaux national et international, mais inférieure par rapport à la meme branche des pays industrialisés. On produisait: asphalte, carton asphalté, mosaïque, brique, verre, etc. Les progress obtenus dans ce domaine peuvent être expliqués par la tradition de la region, l'utilisation des ouvriers qualifiés et le progrès general de la société roumaine. L'intense activité enregistrée au domaine des constructions de la ville de Timișoara et du Banat tout entier, après 1918, a assure un marché convenable pour la vente des produits et, en meme temps, des conditions pour le développement de la production.

¹⁸⁵ *Ibidem*, f. 53.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 52.

¹⁸⁷ *Ibidem*, dosar 6/1940, f. 80.

ASPECTE ALE COLECTIVIZĂRII AGRICULTURII ÎN JUDEȚUL CARAȘ. PROCESUL DE COMASARE.

Vlad Bălu

Cuvinte cheie: comunism, agricultură, comasarea terenurilor, Caraș-Severin
Key words: communism, agriculture, fusion of the lands, Caraș-Severin

Transformarea socialistă a agriculturii a beneficiat de o atenție specială din partea elitei politice comuniste românești la sfârșitul anilor '40 datorită ponderii însemnate a țăranilor în societatea românească și a agriculturii în economie. Prima etapă din noul curs al agriculturii românești l-a constituit reforma agrară din 1945, urmată de constituirea primelor Gospodării Agricole de Stat și a SMT-urilor iar apoi emiterea decretului 83/1949 al Prezidiului Marii Adunări Naționale prin care se confiscau moșierilor și ceea ce le mai rămăsese după exproprierea din 1945¹. Aceste măsuri legislative ce distrugeau încet dar sigur fostul sistem agricol românesc au fost completate la 3-5 martie 1949 prin rezoluția CC al PMR referitoare la „sarcinile Partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii” care însemna practic distrugerea proprietății private în agricultură și înlocuirea acesteia cu proprietatea colectivă². Acesta a fost actul de naștere al Gospodăriilor Agricole Colective (GAC) denumite ulterior Cooperative Agricole de Producție (CAP).

La 31 iulie se înființează prima Gospodărie Agricolă Colectivă din județul Timiș, GAC „Victoria” de la Lenauheim, cu 61 de familii înscrise, 284 ha de pământ și patronată de Depoul CFR Timișoara iar la începutul lunii septembrie a anului 1949 s-au inaugurat și primele GAC din județul Caraș: gospodăriile „Scânteia” și „Drapelul Roșu” în comuna Socol și GAC „Dunărea” în comuna Belobreșca.³

Totuși primele intervenții ale statului asupra proprietății funciare țăărănești au avut loc înaintea constituirii primelor GAC, apărând cu ocazia comasărilor pentru GAS.

¹ *Luptătorul Bănățean*, an IV, 4 martie 1949.

² *Luptătorul Bănățean*, an IV, 17 martie 1949.

³ *Luptătorul Bănățean*, an IV, 11 septembrie 1949.

Metodologia de comasare a terenurilor aparținând GAS-urilor a fost stabilită prin dispoziția Ministerului Agriculturii nr. 2171 din 1949.⁴ Aceasta prevedea formarea unei comisii județene de comasare care să conducă efectiv acest proces ce presupunea realizarea unui schimb de terenuri între țăran și stat, aici reprezentat prin GAS.

Înainte de a începe comasarea se țineau ședințe extraordinare ale organizațiilor de bază unde un instructor județean sau de plasă a prelucrat importanța și felul în care va fi făcută comasarea. În ziua următoare erau ținute ședințe plenare ale organizațiilor Frontului Plugarilor. Două zile înainte de a începe lucrările, agitatori PMR și ai Frontului Plugarilor au fost repartizați pe sectoare, vizitând fiecare casă și îndeosebi acele gospodării care intrau în comasare. Munca de propagandă și convingere era continuată pe tot timpul comasărilor.

Membrii comisiei județene de comasări completate cu membrii ai Comitetului Provizoriu Județean aveau în primire câte o plasă iar cu trei săptămâni înainte erau trimiși îndrumători ai partidului și UFDR în comunele unde s-a făcut comasarea.⁵

Mai rămânea să se formeze comisiile comunale de comasări în comunele respective care erau compuse din președintele Comitetului Provizoriu Local, agentul agricol și doi țărani săraci sau mijlocași de încredere, ce nu erau atinși de comasare. Aceștia, împreună cu agentul cadastral și sub îndrumarea secretarului de partid începeau lucrările.⁶

Schimbul s-a făcut în primul rând în interesul fermei, apoi în interesul țăranilor săraci și mijlocii. Chiaburii au primit pământul cel mai prost și cel mai departe ceea ce a dus la o serie de incidente și la o rezistență din partea acestora ce s-a manifestat cel mai des prin refuzul de a semna actele de schimb dar și prin forme mai radicale.

Experiența dobândită în domeniul transformării socialiste a agriculturii în urma comasării terenurilor pentru GAS a fost folosită de către autorități în procesul de comasare a terenurilor în folosul Gospodăriilor Agricole Colective, care a fost mult mai anevoios. Tocmai din această cauză metodologia de comasare pentru GAC a diferit de cea pentru GAS. În timp ce comasarea terenurilor pentru GAS s-a făcut concomitent și în bloc, pentru GAC comasarea s-a făcut individual pe fiecare unitate, în funcție de momentul inaugurării Gospodăriei.

⁴ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Comitetul Județean Timiș-Torontal*, dosar 93/1949, f. 20.

⁵ *Ibidem*, f. 26.

⁶ *Ibidem*, f. 13.

Conform hotărârii CC al PMR și a CM din 18 septembrie 1951 se prevedea că aprobarea pentru comasarea pământurilor se va da de către Comitetul Raional al Partidului și de către Comitetul executiv al Sfatului Popular Raional.

Proiectul de comasare trebuia semnat mai întâi de către președintele Comitetul Executiv al Sfatului Popular Raional după care era trimis Biroului Comitetului Raional. Apoi mai era nevoie de semnăturile primului secretar al Comitetului Raional de partid a împuternicitului Comitetului Regional și al Sfatului Popular Regional.⁷

Proiectul de comasare fiind aprobat era apoi discutat în adunarea organizației de bază care propune planul de acțiune. Efectuarea efectivă a schimbului cădea în sarcina celor înscriși în GAC sau TOZ, care, sprijiniți de tehnicieni de la Comitetul executiv al Sfatului Popular Raional trebuiau să se înțeleagă de bună voie cu țăranii ce urmau a fi dislocați, pentru efectuarea schimbului. Odată aceste proceduri de cedare-primire a pământului încheiate se realiza un proces verbal între Comitetul executiv al Sfatului Popular Comunal, președintele comitetului de inițiativă al GAC sau TOZ, tehnicianul delegat al Sfatului Popular Raional și 2-3 delegați ai țăranilor dislocați. Actele întocmite, procesul verbal și situația model erau trimise apoi Comitetului Executiv al Sfatului Popular Raional și Biroului Raional care hotărau inaugurarea GAC sau TOZ și ziua inaugurării.

În cazul GAC-urilor după încheierea comasării pământului se întocmește o situație de comasare a inventarului viu și mort de către delegatul Sfatului Raional. Birocrația nu se oprea aici pentru că Biroul Regional după ce a aprobat comasarea inventarului însărcinează Comitetul executiv al Sfatului Raional de a înainta dosarul GAC-ului ce urma a fi inaugurat, Comitetului Executiv al Sfatului Popular Regional care prezenta mai departe dosarul Comitetului Regional de Partid. Acesta lua hotărârea definitivă asupra inaugurării dar nu înainte de a trimite delegați pe teren pentru a verifica cele precizate în dosar.

Mai departe, se ținea adunarea organizației de bază care hotăra organizarea membrilor în brigăzi. Se convoca adunarea generală a colectivităților în care delegatul Comitetului Executiv al Sfatului Popular Raional aducea la cunoștință aprobarea de comasare a inventarului. Aprobarea de inaugurare emisă de către Comitetul Regional de Partid și Comitetul Executiv al Sfatului Popular Regional se dădea în scris iar pe baza acestuia Comitetul Raional de Partid și Sfatul Popular Raional organizau inaugurarea.⁸

⁷ DJTAN, *fond Comitetul județean PMR Timiș-Torontal*, dosar 40/1952, f. 78.

⁸ *Ibidem*, f. 79.

Pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin, din cauza reliefului, care este predominant muntos, până în 1953 s-au inaugurat foarte puține GAC ceea ce a presupus și o campanie de comasări destul de limitată. De exemplu la 29 aprilie 1953 în cele cinci raioane cărășene erau înființate doar 15 GAC, față de 135 de pe teritoriul fostului județ Timiș-Torontal. Pe raioane cele 15 GAC erau repartizate astfel: raionul Reșița avea 1 GAC înființat, raionul Oravița 5, raionul Moldova Nouă 7, raionul Caransebeș 2 iar în raionul Mehadia nici unul.⁹

Deși procesul de comasare a fost destul de restrâns în Banatul Montan acesta s-a desfășurat greoi fiind marcat de incompetența membrilor de partid și de rezistența țăranilor.

Abuzurile și incompetența au determinat opt familii din Șușca, comuna Belobreșca, să îi scrie chiar lui Gheorghe Gheorghiu-Dej pentru a reclama faptul că în schimbul terenului cedat Gospodăriei Agricole Colective din localitate în urma comasării, ei nu au mai primit nici un fel de pământ la schimb. Pentru a rezolva situația a fost trimis un instructor de la Secția Agrară a Comitetului Regional de Partid Timișoara care a rezolvat situația în favoarea gospodăriei colective.¹⁰

Aceeași problemă s-a constatat și în satul Șoșdea unde unii țărani dislocați cu ocazia comasărilor nu au primit teren în schimb.¹¹ De asemenea în raionul Oravița, în comuna Naidăș unii dintre săteni au refuzat să semneze actul de schimb pentru că nu au primit teren echivalent. În urma refuzurilor repetate ale acestora au fost chemați la Sfatul Popular unde erau așteptați și de către un milițian. Cert este că în momentul când au părăsit clădirea Sfatului toți cei chemați își schimbaseră părerea și semnaseră actul de schimb.¹²

Această transformare forțată a agriculturii au dus și la izbucnirea de conflicte sociale în interiorul comunităților rurale, cum a fost cazul comunei Zlatița din Raionul Moldova Nouă. În această localitate s-a înființat în 1952 o întovărire de tip TOZ cu 22 de familii. La aceste familii care s-au mai adăugat ulterior 10. Planul inițial de comasare ce prevedea 3 trupuri s-a schimbat din cauza acestor familiilor nou intrate care au venit cu pământul lor ceea ce a provocat nemulțumirea țăranilor dislocați astfel încât 69 din cei 129 de țărani dislocați nu au vrut să semneze actele. Într-adevăr TOZ-ul acaparase cel mai bun pământ din sat dând în schimb țăranilor pământ

⁹ DJTAN, *fond Comitetul județean PMR Timiș-Torontal*, dosar 55/1953, f. 227

¹⁰ DJTAN, *fond Comitetul județean PMR Timiș-Torontal*, dosar 54/1953, f. 13.

¹¹ DJTAN, *fond Comitetul județean PMR Timiș-Torontal*, dosar 52/1953, f. 22.

¹² *Ibidem*, f. 23.

mai departe și de o mai slabă calitate. S-a ajuns la o situație în care locuitorii comunei s-au împărțit în două tabere, cei înscriși în TOZ care acum aveau pământul bun și cei neînscriși, printre care și unii membrii de partid care vroiau acum să creeze un GAC separat. De asemenea, Patidul Muncitoresc Român a reușit „performanța” de a pune în fruntea acestei întovărășiri un antisovietic. Acesta, Românul Nicolae, secretarul casier al TOZ se lăuda prin sat că el a fost pe front unde împușcat o grămadă de soldați sovietici.¹³ Tot el, împreună cu fostul secretar al organizației de bază PMR din localitate au recurs la amenințări pentru ai determina pe țărani să se înscrie în TOZ că dacă nu îi vor da pe mâna miliției.

O situație mult mai gravă s-a întâmplat în comuna Rudăria, din raionul Mehadia, care a pornit tot de la modul defectuos în care s-a făcut comasarea pentru întovărășirea din comună. Pentru a duce la bun sfârșit comasarea, președintele Sfatului Popular și președintele întovărășirii, au promis mai multor țărani că în schimbul pământului comasat vor primi vor primi pământ chiar mai bun atât calitativ cât și cantitativ. În realitate unii dintre țărani au primit chiar mai puțin de jumătate din terenul cedat de ei iar unui anume Dobrin Marcu i s-a promis terenul unui membru al întovărășirii care însa nu a mai vrut să renunțe la terenul său lăsându-l pe acesta fără pământ. Un alt aspect al situației, destul de des întâlnit, a fost acela că mulți membrii ai întovărășirii nu au adus tot pământul ci numai terenurile cele mai slabe care în urma comasării au ajuns la alți cetățeni. Pământurile bune le-au lucra individual în continuare. Toate aceste cauze au făcut ca în ziua de 15 mai 1953 un număr de 25 de cetățeni s-au deplasat pe fostele lor terenuri, acum comasate, și și-au marcat din nou terenurile prin brazde trase cu plugurile și prin țărui. În fața acestei situații organele Sfatului Popular au mers la fața locului și i-au convins să vină la Sfat pentru a lămurii situația. Doar că în drum spre centrul satului cetățenii au fost întâmpinați de către activistul raionului de partid Mehadia, un anume Turnea Grigore, ce era însoțit de Ghimboase Nicolae, membru în întovărășire. Acesta din urmă la atacat pe Sârbu Ioan ,ce se găsea în acel grup, căruia i-a spart capul și la lovit cu cuțitul în spate. Revoltați de acestea și nereușind să-i prindă pe cei doi, țăranii au mers la Sfatul Popular unde au rupt ușa și l-au maltratat pe președintele întovărășirii. Președintele Sfatului Popular și un activist de partid au fugit ascunzându-se în incinta școlii.¹⁴

¹³ DJTAN, *fond Comitetul județean PMR Timiș-Torontal*, dosar 41/1952, f. 59.

¹⁴ DJTAN, *fond Comitetul județean PMR Timiș-Torontal*, dosar 55/1953, f. 163.

Problemele iscate de comasarea pământurilor au fost doar un aspect din anevoiosul proces de transformare socialistă a agriculturii. Pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin deși colectivizarea a avut o amploare mult mai redusă decât în Timiș, totuși problemele sociale ale lumii rurale suprinse de această schimbare bruscă a politicii țării au fost deosebit de profunde. Abuzurile sistemului birocratic comunist s-au simțit și în problema cotelor, a impozitelor a înființării de noi GAC etc. iar eșecul final al societății socialiste a arătat că noile structuri din agricultură, și nu numai, s-au putut menține doar prin o intervenție masivă și arbitrară a statului în acest domeniu.

SOME ASPECT OF COLLECTIVIZATION IN CARAȘ COUNTY.
THE PROCESS OF FUSION OF THE LAND

Summary

An important aspect of the socialist transformation of agriculture was the process of fusion of the land. For a collective farm to be efficient it needed a compact area and this it was possible only by dislocating a number of small landowners. For this process to be as fast as possible the permission for the fusion was emitted by the Departmental Committee of the Romanian Workers Party and by the Executive Committee of the Departmental Popular Counsel. Although this process affected a small number of villages in Caraș County it was marked by abuses and incompetence. Some families in Susca even wrote to Gheorghe Gheorghiu Dej to complain about the abuses. In Naidăș, near Oravița the peasants who refused to sign the exchange papers were “convinced” by the local policeman. In Zlatița the collective farm took all the good land and gave in exchange terrains improper for agriculture. This fact divided the village in two: the ones who were in the collective farm and the ones that did not join it. An even worse situation was in Rudăria where because of the incompetence and abuses the villagers attacked the local authorities.

The process of fusion of the land was only one aspect where the brutal intervention of the state was felt.

NAȚIONALIZAREA PRINCIPALELOR MIJLOACE DE PRODUCȚIE ÎN JUDEȚUL SEVERIN

Eusebiu Narai

Cuvinte cheie: comunism, naționalizare, 1948, industrie

Key words: communism, nationalization, 1948, industry

a) Naționalizarea. Aspecte legislative

Urmările celui de-al doilea război mondial au fost pentru România dintre cele mai păgubitoare, sub aspect material, uman și politic. Material, pierderile totale se ridică la aproximativ 3,7 miliarde dolari (la cursul anului 1938). Între cifrele recunoscute oficial și cele avansate, prin recalculare, de către istorici, există unele deosebiri. Uman, tributul de sânge al armatei române se ridică la circa 1 milion de victime – decedați, dispăruți și prizonieri care nu s-au mai întors. Politic, ca urmare a înțelegerilor intervenite între marile puteri, România intră în conul de penumbră european, numit “sfera de influență sovietică”, fapt care își pune amprenta asupra derulării ulterioare a vieții ei economico-sociale și politice¹.

Datorită eforturilor depuse pe toate planurile, față de semestrul corespunzător al anului 1938, în cel de-al doilea semestru al anului 1947 producția industrială reprezenta deja 75%. În acest context, producția de fontă se ridică la 86%, cea de oțel la 79%, a industriei chimice de bază la 100%, a industriei de hârtie la 94%, a cimentului de 105%, iar extracția de cărbune a depășit nivelul din anul 1938. Realizări au avut loc și în producția agricolă. Drept urmare, în 1947, venitul național a atins 65% din cel obținut în anul 1938.

Problemele comerțului exterior, la rândul lor, se impuneau cu o deosebită forță, mai ales după ce, la 10 februarie 1947, fusese semnat *Tratatul de pace*. Pentru reconstrucția economică erau obiectivele necesare dezvoltării comerțului și cooperării economice internaționale. Din păcate, țara noastră, ca și țările din jur, suferise foarte mari pierderi și distrugerii în timpul războiului, economia ei aflându-se într-o stare foarte critică (anii 1945-1946 fuseseră ani de cumplită secetă), avea de făcut față obligațiilor în cadrul armistițiului și, drept urmare, disponibilitățile de export în primii

¹ Maria Mureșan, Dumitru Mureșan, *Istoria economiei*, București, 1995, p. 323.

ani au fost aproape inexistente. La rândul ei, blocarea valutei și a devizelor deținute de România în țările occidentale (la sfârșitul lui 1944 devizele în cliring blocate în străinătate se ridicau la circa 58 miliarde lei, la care se adăuga o cantitate de aur și devize însumând 200-250 milioane de franci elvețieni) contribuia și ea la extraordinara îngreunare a importurilor. La rândul său, faptul că relațiile dintre foștii aliați au început să se deterioreze a afectat și el negativ starea de lucruri. Majoritatea țărilor europene începuseră să graviteze către una din cele două supra-puteri – S.U.A. și U.R.S.S. – din considerente, în primul rând, politice și strategice. Drept urmare, guvernele de atunci ale României au intensificat colaborarea economică cu vecinii și, în primul rând, cu Uniunea Sovietică².

În aceste condiții, guvernul român a răspuns negativ (după ce și U.R.S.S. procedase așa) la invitația franco-britanică de participare la *Conferința internațională* ce urma să aibă loc, la Paris, la 12 iulie 1947, convocată la sugestia secretarului de stat al S.U.A. – generalul Marshall, care voia să organizeze cunoscutul “Plan Marshall” de contribuție a Statelor Unite la refacerea economică a Europei prin credite. S-a pierdut, în felul acesta, o însemnată ocazie favorabilă pentru România.

Această situație nu a însemnat, însă, că România nu a făcut apel la capitalul străin. Dimpotrivă, ea a făcut numeroase apeluri în această privință și a promis capitalului străin o seamă de garanții. Dar creditele obținute de peste frontieră, nu numai înainte, dar chiar și după semnarea Tratatului de pace, s-au situat la un nivel redus. Astfel, în anii 1946 și 1947, România a obținut credite de 10 milioane dolari din U.R.S.S., 10 milioane dolari din Cehoslovacia, 7 milioane dolari din partea S.U.A., 75 milioane franci din Elveția, pe termene de 3-5 ani, pentru achiziționarea de mărfuri din aceste țări sau acoperirea deficitului balanței de plăți.

Cu toate acestea, îmbunătățirea într-o anumită măsură a producției naționale a permis o oarecare înviorare a comerțului exterior, acesta rămânând, însă, foarte mult în urma celui antebelic (față de 1938=100, în anul 1947 importul era pe jumătate, iar exportul ceva mai puțin de o pătrime). În același an (1947), însă, Uniunea Sovietică deținea aproximativ 70% din importul românesc și circa 91% din exportul nostru, în condițiile în care numărul țărilor cu care România avea raporturi comerciale se ridica la 26 (față de numai 12 în 1945).

În structura importurilor s-a evidențiat vechea tendință antebelică de creștere a ponderii semifabricatelor și materiilor prime, ceea ce a favorizat producția industrială.

² *Istoria economică a României*, vol. 2 (1939-1989), coordonator acad. N.N. Constantinescu, București, 2000, p. 111-112.

Dacă, totuși, importurile nu acopereau decât insuficient nevoile industriale, aceasta se datora nivelului scăzut al exportului. De altfel, este caracteristic faptul că, atunci când se făcuse import de porumb din Statele Unite, el a putut să fie realizat pe bază de gaj în aur, iar pentru o importantă parte din mărfurile importate din U.R.S.S. a trebuit obținut – de la această țară – un credit în cadrul acordului economic încheiat cu ea la 20 februarie 1947.

Astfel, redresarea economică se înfăptuia, în esență, cu posibilitățile oferite de însăși economia noastră³.

Inventarierea întreprinderilor particulare industriale și comerciale din octombrie 1947 a urmărit să dobândească informațiile necesare asupra numărului de salariați, forței motrice, utilajului și produselor unităților supuse recenzării.

În acest scop s-au întocmit patru formulare care, între 15-24 octombrie 1947, au fost completate pentru toate întreprinderile intrate în sfera de recenzare. Întreprinderile industriale inventariate, în linii generale, au fost toate cele mecanizate, precum și alte categorii. S-au înregistrat, în primul rând, unitățile de orice mărime care produceau forță motrice, care dispuneau de instalații și motoare consumatoare de energie în procesul de fabricație; în al doilea rând, toate întreprinderile care foloseau mai mult de cinci persoane – inclusiv patronul, ucenicii și membrii familiei utilizați la producție –, iar în al treilea rând s-au consemnat unitățile industriale, indiferent de mărime, producătoare de articole chimice și farmaceutice, de instrumente de măsură și precizie.

În sfera inventarierii au intrat numai unitățile industriale particulare și comunale; pentru cele de stat și ale instituțiilor cu bugete s-a întreprins un recensământ separat.

Inventarierea s-a efectuat prin declarații completate pe formulare care au fost depuse la birouri constituite în acest scop⁴.

Datele tabelor, prin indicatorii de număr de întreprinderi, personal și forță motrice a industriei în 1947, pun în lumină nu numai starea acestui sector, dar și însemnate schimbări produse, sub variate aspecte, de la recensământul precedent, 1930, în întreprinderile industriale. Deși valoarea activității industriale apare sensibil diminuată în anul 1947 față de 1930, datorită războiului, pot fi sesizate modificări în structura de ramură, în urma creșterii potențialului industriilor grele, o diminuare a ponderii ramurilor industriei ușoare, în cadrul cărora, însă, cea textilă dobândește

³ *Ibidem*, p. 112-113.

⁴ Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859-1947*, vol. I (Industria), București, 1992, p. 62.

însemnătate deosebită, completând, astfel, ansamblul ramurilor de bunuri de consum. De asemenea, sporește partea industriei prelucrătoare în total, pe seama diminuării ramurilor extractive, în special cea de extracție a petrolului. Aspecte modificate prezintă componența personalului după categorii de calificare; puterea motrice sporită atestă avansul gradului de mecanizare într-o serie de ramuri, dar și o mare inegalitate în înzestrarea muncii cu tehnică⁵.

La 13 aprilie 1948, *Constituția Republicii Populare Române* (Legea nr. 114) a fost adoptată în unanimitate de cei 401 deputați prezenți și a fost promulgată în aceeași zi, prin Decretul nr. 729.

Constituția amintită a avut un caracter provizoriu de la bun început, în care prevederile economice prevalau asupra celor politice, fiind instrumentul legal prin care se pregătea trecerea întregii economii sub controlul statului.

Astfel, art. 11 prevedea că mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare pot deveni proprietatea statului când interesul general o cere; art. 14 preconiza că atât comerțul intern, cât și cel extern trec sub controlul statului, iar art. 15 prevedea planificarea economiei naționale.

Principiul inviolabilității și sacralității proprietății private, deși fusese atenuat prin corectivul funcției sociale a proprietății introdus la 29 martie 1923, era total suprimat și se pregătea limitarea – până la dispariție – a proprietății particulare⁶.

Într-o formă sau alta, asemenea prevederi existau și în Constituțiile celorlalte state de “democrație populară” adoptate până în aprilie 1948 – Iugoslavia, Albania, Bulgaria, Polonia, toate inspirate din Constituția U.R.S.S. Era o lege fundamentală menită să asigure trecerea de la capitalism la socialism.

Pe baza noii Constituții au fost alese organele de conducere a statului: Prezidiul Marii Adunări Naționale, alcătuit din 19 membri, avea – ca președinte – pe C.I. Parhon. De asemenea, s-a constituit un nou guvern. Dr. Petru Groza a fost reinvestit în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, pe care o deținea de la 6 martie 1945. În noul guvern, Gh. Gheorghiu - Dej era prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (funcție nou înființată), președintele Consiliului Economic Superior, președintele Comisiei de Redresare Economică și Stabilizare Monetară, coordonator al activității ministerelor economice și financiare. Astfel, secretarul general al Comitetului Central

⁵ *Ibidem*, p. 63.

⁶ Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României. 1859-1991*, București, 1998, p. 117.

al Partidului Muncitoresc Român devenea îndrumătorul întregii politici economice a țării⁷.

De fapt, această primă constituție comunistă nu făcea decât să respecte fidel linia politică imprimată de noul regim și ilustrată de Gheorghe Gheorghiu – Dej într-un articol apărut la 1 ianuarie 1948 în publicația lunară *“Pentru pace trainică, pentru democrație populară”*, organ al Biroului Informativ de la Belgrad al partidelor comuniste (Cominform): *“Trecerea celei mai importante părți a mijloacelor de producție în mâna statului este o necesitate, deoarece aceste arme economice se smulg din mâinile acelor de la care am smuls și armele politice”*.

Preludiul naționalizării l-a constituit Decretul nr. 983 al Prezidiului Marii Adunări Naționale, publicat în Monitorul Oficial nr. 121 din 27 mai 1948, prin care Domeniile Coroanei intrau în proprietatea statului. De asemenea, “toate bunurile mobile și imobile care la data de 6 martie 1945 se aflau în proprietatea fostului rege Mihai I, ori a altor membri ai fostei familii regale, trec pe aceeași dată în proprietatea statului român”⁸.

În perioada premergătoare actului de la 11 iunie 1948, Partidul Muncitoresc Român a elaborat, în cel mai strict secret, un minuțios plan de acțiune. A fost organizată “Comisia superioară de naționalizare”, alcătuită din reprezentanți ai Consiliului Superior Economic, Ministerului Industriei, Ministerului Afacerilor Interne, Ministerului de Finanțe și Ministerului Justiției, sprijinită de o comisie tehnică de naționalizare și de 35 comisii județene. De asemenea, prin mobilizarea celor mai de încredere membri ai partidului, s-a asigurat controlul asupra organizațiilor sindicale și s-a făcut selecționarea noilor directori, care, obligatoriu, trebuiau să provină din rândul muncitorilor.

La rândul său, Ministerul Afacerilor Interne a adoptat propriul plan de măsuri în vederea sprijinirii acțiunii de preluare a întreprinderilor ce urmau a fi naționalizate. Astfel, trebuia zădărnicit “orice act de sabotaj, terorism, agitații, propagandă dușmănoasă și sustragere de bunuri, acte, registre”. Se cerea intensificarea acțiunii informative asupra patronilor sau personalului insuficient verificat, “conlucrarea cu organizațiile de masă”, precum și acordarea de asistență “persoanelor de răspundere în executarea operațiunilor de preluare, luând măsuri speciale de protecție a lor”.

⁷ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, 1999, p. 554.

⁸ *Anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, editor Romulus Rusan, București, 1998, p. 167.

Zilnic trebuiau transmise rapoarte informative despre stadiul operațiunilor, dacă existau cazuri de împotrivire și măsurile luate, starea de spirit a populației⁹.

În ședința Plenarei Comitetului Central al P.M.R. din 10-11 iunie 1948, Gheorghe Gheorghiu – Dej a prezentat integral, într-un stil triumfalist, măsurile de ordin organizatoric care au precedat naționalizarea: *“Potrivit însărcinărilor și liniei conducerii partidului nostru se lucrează de câteva luni în cadrul sectoarelor principale economice la pregătirea materialului în vederea naționalizării. Ele sunt azi gata în cele mai mici amănunte. Nu numai atât. Nu e vorba aici de pregătirea cadrului legal pentru naționalizarea întreprinderilor, dar și măsuri practice, pentru a împiedica pe exploatare să dea foc la întreprinderi, să nimicească utilajul, să risipească materiile prime, să sărăcească întreprinderile. În momentul când Parlamentul, când Marea Adunare Națională va lua această hotărâre istorică de trecere în patrimoniul statului a principalelor mijloace de producție, în sectoarele industriale, întreprinderile cunoscute în cele mai mici amănunte, încadrate în planul alcătuit, vor și fi fost ocupate și luate în primire de clasa muncitoare”*.

O mărturie demnă de interes este cea a lui Alexandru Bârlădeanu, care, în iunie 1948, lucra în cadrul Ministerului Economiei Naționale, acesta apreciind că naționalizarea “categoric s-a făcut la comandă sovietică. Totul se făcea la comandă sovietică. Nu știu dacă ei au indicat momentul și formele”¹⁰.

Legea naționalizării din 11 iunie 1948 grupează întreprinderile naționalizate în următoarele 5 grupe mari de ramuri: I – ramuri în care au fost naționalizate toate întreprinderile, indiferent de mărimea sau capacitatea lor de producție; II – ramuri în care au fost naționalizate întreprinderile enumerate în listele nominale anexate legii sau indicate nominal în cuprinsul legii; III – ramuri în care au fost naționalizate întreprinderile cu peste un anumit număr de salariați; IV – ramuri în care au fost naționalizate întreprinderile ce posedau anumite instalații și forțe motrice; V – ramuri în care au fost naționalizate întreprinderile care aveau o anumită capacitate teoretică sau practică de producție¹¹.

Potrivit legii votate de M.A.N. la 11 iunie 1948, au fost naționalizate toate bogățiile subsolului care nu se găseau în proprietatea statului la data intrării în vigoare

⁹ *Ibidem*, p. 167-168.

¹⁰ *Ibidem*, p. 168-169.

¹¹ G. Sonea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în România*, București, 1968, p. 61.

a Constituției, precum și principalele întreprinderi individuale, societățile de orice fel și asociațiile particulare industriale, bancare, de asigurări, miniere, de transporturi și telecomunicații, al căror rol economic prezenta o importanță deosebită pentru politica economică și socială a statului român¹².

În urma naționalizării principalelor mijloace de producție, potrivit datelor recensământului industriei, sectorul de stat și al administrației locale cuprindea la data de 31 octombrie 1948: 76% din salariații ocupați în întreaga industrie din țară, 98% din salariații ocupați în ramura transporturi și comunicații și 42% din salariații ocupați în ramura comerț și credit. Repartizat pe ramuri, numărul salariaților ocupați în industria de stat și în administrația locală față de numărul total al salariaților ocupați în ramurile respective, se prezenta astfel: industria energetică – 89%; industria extractivă – 70%; industria metalurgică – 80%; industria electrotehnică – 81%; industria chimică – 77%; industria sticlăriei – 86%; industria ceramică – 80%; industria materialelor de construcții – 71%; industria construcțiilor – 71%; industria lemnului – 80%; industria hârtiei – 95%; industria artelor grafice – 65%; industria pielăriei – 58%; industria textilă – 74%; industria alimentară – 85%.

În ce privește forța motrice instalată existentă după naționalizarea principalelor mijloace de producție și trecerea lor în proprietatea statului, sectorului de stat și administrației locale le reveneau: 80% din industria energetică, 58% din industria extractivă și 80% din industria prelucrătoare.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție în celelalte țări socialiste s-a eșalonat pe o perioadă de mai mulți ani: 1917-1920 în Uniunea Sovietică, 1945-1948 în Cehoslovacia, 1946-1949 în Ungaria, 1946-1948 în Bulgaria, 1945-1946 în Polonia, 1945-1947 în Albania¹³.

Pe baza legii din 13 august 1948 au fost dizolvate toate întreprinderile bancare și instituțiile de credit care mai erau în posesia persoanelor particulare. Treptat, mai târziu, au fuzionat Casa de Economii și Consemnațiuni cu Casa de Depuneri, a fost transformat Creditul Industrial în Banca de Investiții și Banca Națională în Banca de Stat.

La 9 septembrie 1948 s-au naționalizat întreprinderile de căi ferate particulare necuprinse în legea de naționalizare din 11 iunie 1948: S.A.R. de căi ferate Sibiu-Sighișoara; S.A.R. de căi ferate locale Sibiu - Cisnădie; S.A.R. de căi ferate Petroșani

¹² *Ibidem*, p. 75.

¹³ *Ibidem*, p. 95, 105.

– Livezeni - Lupeni; S.A.R. de căi ferate locale din Torontal; S.A.R. de căi ferate Hodmezowasarhely - Maco- Sânnicolaul Mare; S.A.R. de căi ferate Timișoara - Variaș și S.A.R. de căi ferate locale someșene (Apahida – Dej – Jibou - Zalău, Dej - Beclean- Bistrița - Bistrița Bârgăului, Dej - Ocna Dejului). În total, pe baza legii nr. 232 au fost trecute în proprietatea statului 9 linii de cale ferată¹⁴.

Spre sfârșitul anului 1948, la 3 noiembrie, au fost trecute în proprietatea statului instituțiile sanitare particulare (spitalele, policlinicile, casele de sănătate, maternitățile etc.) împreună cu toate instituțiile anexe sau ajutătoare: laboratoare, secții de radiologii, farmacii, fizioterapii, servicii de consultații etc., precum și orice instalații, mobilier, efecte de spital, materiale consumabile, instrumentar, mijloace de transport, localuri etc. care serveau în mod permanent activitatea instituției respective. La aceeași dată au fost naționalizate toate întreprinderile cinematografice, depozitele de producere și transformare (studiouri, laboratoare etc.) de filme cinematografice particulare, întreprinderile anexe sau ajutătoare, precum și cele destinate comercializării produselor cinematografice, materialele cinematografice, mijloacele de transport, localuri etc. care serveau în mod continuu activitatea întreprinderilor supuse naționalizării, inclusiv întreprinderile de import și export ale produselor cinematografice. Conform listelor inițiale anexate celor două legi, au fost naționalizate 94 de spitale, 409 cinematografe, 37 de case de filme și 7 laboratoare de filme. Afară de acestea, ulterior, au mai fost naționalizate câteva spitale și sanatorii care se încadrau în lege, precum și câteva cinematografe¹⁵.

În primele săptămâni de după naționalizare s-a procedat la înființarea Comisiei de Stat a Planificării. Acest organ guvernamental de planificare a întregii activități economice a țării, de coordonare a tuturor sectoarelor economiei pe baza unui plan general de stat avea să rezolve – potrivit prevederilor legii de înființare – sarcini dintre cele mai importante pentru asigurarea dezvoltării economiei noastre naționale. Printre acestea, asigurarea proporțiilor necesare între diferite ramuri și sfere de activitate a economiei ocupa primul loc.

¹⁴ *Ibidem*, p. 106.

¹⁵ *Ibidem*, p. 107; vezi în acest sens Alexandru Pinte, Gheorghe Ruscanu, *Băncile în economia românească (1774-1995)*, București, 1995, p. 241-244, *** *Dezvoltarea economică a României (1944-1964)*, București, 1964, p. 53-57, *Istoria economică a României...*, vol. 2, p. 117-122, Ioan Stelean Boia, *Banatul în primii ani ai regimului comunist. Naționalizarea industriei (1948)*, în *Studia Universitatis "Vasile Goldiș"*, seria A, Arad, 10/2000, p. 21-23.

Comisia de Stat a Planificării avea de cercetat realitățile economice, atât în ansamblul lor cât și în amănunt, pentru a stabili locul și rolul lor în cadrul planului economic de stat ce urma a fi elaborat. Ea trebuia să urmărească planurile de investiții, repartizarea și controlul creditelor.

Pe linia coordonării și organizării activității economice, în iulie 1948 s-a trecut la reorganizarea întreprinderilor industriale pe ramuri. Ministerele care coordonau activitatea industrială au fost autorizate să înființeze, cu aprobarea prealabilă a Consiliului de Miniștri, centrale industriale pe ramuri și grupe de întreprinderi, după obiectul de producție. Potrivit decretului elaborat la data de 12 iulie 1948 au fost înființate – de către Ministerul Industriei – 24 de centrale industriale, concentrate pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri (Centrala Industrială a Metalurgiei prelucrătoare, Centrala Industriei Electrotehnice, Centrala Industrială a Industriei Siderurgice, Centrala Industrială a Întreprinderilor Chimice de bază, Centrala Industrială a Întreprinderilor Chimice de Sinteză și prelucrări, Centrala Industrială a Întreprinderilor Prelucrătoare de materiale plastice, Centrala Industrială a Zahărului, Centrala Industrială a Uleiurilor vegetale, Centrala Industrială a Conservelor alimentare, Centrala Industrială a Morilor și Produselor făinoase, Centrala Industrială a Băuturilor Spirtoase și Produselor de fermentare, Centrala Industrială a Produselor Lactate, Centrala Industrială a Lemnului, Centrala Industrială a mobilelor și a produselor finite din lemn, Centrala Industrială a Artelor Grafice, Centrala Industrială a Hârtiei, Centrala Industrială a Lânii, Centrala Industrială a Bumbacului, Centrala Industrială a Mătăsii, Centrala Industrială a Inului și Cânepei, Centrala Industrială a Pielăriei, Centrala Industrială a Sticlei și Ceramicei fine, Centrala Industrială a Tricotajelor și confecțiunilor, Centrala Industrială a Ceramicei și materialelor de construcție), iar – de Ministerul Minelor și Petrolului – 7 centrale industriale (Centrala Petroliferă “Muntenia”, Centrala Petroliferă “Moldova”, Centrala Carboniferă, Centrala de gaz metan, Centrala fierului și metalelor conexe, Centrala auro-argentiferă și a metalelor neferoase, Centrala Carierelor).

În baza legii de înființare și regulamentului de funcționare a centralelor industriale, acestea aveau sarcina de a coordona și îndruma procesul de producție la toate întreprinderile din subordine, de a urmări executarea planurilor de producție, a planurilor de investiții, a planurilor de repartizare a producției și a tuturor celorlalte planuri aprobate de minister. Ele aveau sarcina de a veghea ca întreprinderile să fie la timp aprovizionate cu materiale, combustibil, utilaj, mână de lucru, de a da asistență

tehnică pentru aplicarea celor mai potrivite metode tehnologice, de a urmări procurarea la timp a creditelor necesare funcționării întreprinderilor.

Centralele industriale cuprindeau nu numai întreprinderile de stat, ci și întreprinderile industriale nenaționalizate din ramurile de producție respective, exercitând și asupra acestora din urmă funcțiile de coordonare, control și repartizare a producției, respectiv atribuțiile fostelor oficii industriale¹⁶.

La îmbunătățirea organizării și planificării activității economice a întreprinderilor industriale, îndeosebi a calității și structurii producției acestora din urmă, un rol extrem de important l-a avut Comisia de standardizare, înființată în noiembrie 1948. Aceasta funcționa pe lângă Consiliul de Miniștri și avea ca sarcină aprobarea standardelor de stat pentru toate domeniile economiei naționale. Strâns legat de îndeplinirea acestei sarcini principale, Comisia de standardizare avea în atribuție elaborarea planului general de standardizare, pe baza planurilor prezentate de ministere și instituțiile de știință, cercetarea, coordonarea și aprobarea proiectelor de standarde propuse, după ce au fost supuse în prealabil anchetei publice sau aduse la cunoștința factorilor competenți, stabilirea termenelor de punere în aplicare a standardelor de stat, modificarea standardelor de stat la propunerea ministerelor, institutelor de știință sau din proprie inițiativă, editarea și publicarea standardelor de stat, precum și orice lucrări în legătură cu standardele de stat aprobate.

Prin măsurile luate, Comisia de standardizare impunea reorientarea produselor, respectiv tipizarea lor, și introducerea de produse noi, iar în ceea ce privește întreprinderile specializarea lor pe produse, a căror fabricație să asigure continuitatea și o mai mare economie de materii prime, materii auxiliare și fonduri bănești, o sporire a productivității întreprinderilor¹⁷.

Istorici economici comuniști pentru care naționalizarea din iunie 1948 a reprezentat momentul împlinirii revoluționare și începutul căii socialiste au adăugat recent o nouă interpretare, care merită atenție. Conform acesteia, industrializarea a marcat sfârșitul “capitalismului de stat”. Potrivit acestei teorii, capitalismul de stat înflorise în perioada cuprinsă între luarea puterii în martie 1945 și naționalizarea din 1948, prin capitalism de stat înțelegându-se toate măsurile de ajustare și control luate de Departamentul Economic în perioada respectivă. Conform acestei interpretări, după naționalizare capitalismul de stat a mai existat doar în agricultură, adică prin

¹⁶ G. Sonea, *op.cit.*, p. 122-123; vezi în acest sens *România Liberă*, București, anul VI, nr. 1193, miercuri, 14 iulie 1948, p. 5.

¹⁷ G. Sonea, *op.cit.*, p. 124.

contractarea și cumpărarea – de către stat – de la proprietari și țărani. Expresia exista în terminologia comunistă anterioară, dar fusese utilizată doar pentru a descrie sectorul economiei deținut de stat într-o țară necomunistă. În raportul politic al Comitetului Central la Congresul P.M.R. din februarie 1948, Gh. Gheorghiu - Dej afirma următoarele: “*În economia noastră coexistă mica producție de mărfuri, sectorul capitalismului privat, sectorul capitalismului de stat și elemente socialiste în diversele compartimente ale economiei*”. Zece ani mai târziu, înțelesul acestor afirmații a fost schimbat pentru a include în formulă tranzacțiile dintre statul socialist și elementele capitaliste.

Unul dintre marile argumente în favoarea industrializării a fost că ea pune capăt exploatarea străină. Dar legea naționalizării lăsa o porțiță pentru cea mai arogantă exploatare străină. Ea excepta de la expropriere “capitalul acelor întreprinderi ce au fost acordate unui stat membru al ONU, ca rezultat al aplicării tratatului de pace ori a reparațiilor de război”. Această prevedere avea să facă foarte curând din guvernul sovietic singurul mare proprietar de capital industrial din R.P.R. S-a realizat acest lucru prin cunoscutele sovromuri. În momentul naționalizării acționau deja 4 asemenea sovromuri: Sovrompetrol, Sovromtransport, Sovromlemn și Sovrombank¹⁸.

Între naționalizare și începutul primului plan economic de 1 an s-au creat alte 6 sovromuri: pentru gaze naturale, asigurări, industria chimică, industria metalurgică și tractoare. Toate se bucurau de privilegiile extra-teritorialității, scutirea de cheltuieli de timbru și de taxe; de asemenea, toate aveau directori și controlori sovietici, înainte și după naționalizare. Veniturile și capitalurile erau neatinse de nici un fel de restricții naționale sau economice și, chiar mai mult, în cazul industriei petroliere s-a creat – prin naționalizare – o relație ciudată între sovromul semi-capitalist și restul industriei. În locul tuturor companiilor petroliere expropriate se creaseră acum două mari întreprinderi de stat, “Moldova” și “Muntenia”. Ele aveau să producă 66% din petrolul țării și ar fi fost firesc ca noul guvern al Republicii Populare Române să acorde avantaje acestor noi întreprinderi de stat. Dimpotrivă, însă, ele erau supuse fără milă concurenței Sovrompetrolului și, ca urmare, cele două întreprinderi au trebuit să fie lichidate la 1 septembrie 1950, fiind, după aceea, absorbite de Sovrompetrol¹⁹.

Cu alte cuvinte, naționalizarea principalelor mijloace de producție, prezentată, în stilul triumfalist specific conducătorilor comuniști din epocă, drept adevăratul început al procesului de industrializare și electrificare al țării, în urma trecerii întreprinderilor

¹⁸ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1994, p. 195.

¹⁹ *Ibidem*, p. 196.

industriale și unităților bancare în “măinile poporului muncitor”, a fost determinată de dorința liderilor comuniști români de a deține toate pârghiile vieții economice și a servit intereselor directe ale Uniunii Sovietice în regiune.

b) Naționalizarea în județul Severin (1948)

Anul 1948 a debutat, și în județul Severin, cu adoptarea unor măsuri ce vizau instituirea controlului statului asupra principalelor unități economice din zonă.

Astfel, printr-o decizie a Comisiei de redresare și stabilizare monetară din ianuarie 1948 au fost constituite, în fiecare județ, consilii economice județene. Aceste consilii erau formate din reprezentanții a 3 ministere (Industrie și Comerț, Finanțe, Agricultură) și delegații a 3 instituții (BNR, INCoop și Consiliul Județean al sindicatelor). Printre scopurile consiliilor amintite figurau: verificarea aplicării deciziilor cu caracter economic și coordonarea activității din domeniul economic și financiar ale instituțiilor din județ²⁰.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție a fost precedată de rechiziționarea bunurilor, mobile și imobile, aparținând fostei familii regale a României, simbol al sistemului politic democratic, înlăturat – prin fraudă și abuz – de către minusculul partid comunist român, cu sprijinul masiv și decisiv al Moscovei, la sfârșitul anului 1947. De pildă, în comuna Căpâlnaș (plasa Birchiș, județul Severin) s-a deplasat o comisie specială, compusă din 3 membri (controlorul economic I. Surdilă, ing. C.R. Popiel – delegatul C.A.P.S. și pretorul T. Alexandrescu – delegatul M.A.I.), care a inventariat bunurile aflate pe fostul domeniu regal: pădurea Căpâlnaș – în suprafață de 2.813,5 ha, în cadrul căreia se afla exploatarea executată de “Forestiera Săvârșin” S.A.; o cale ferată îngustă – cu ecartament de 0,60 m, care deservea exploatarea din pădurea Hobița (în lungime de 5.650 m); un imobil situat pe teritoriul comunei Căpâlnaș, compus din două apartamente cu anexe și un grajd, totul fiind împrejmuit cu un gard; un cazan de fiert țuică, confecționat din aramă²¹.

Imediat după naționalizare a fost consemnată o corespondență destul de bogată între autoritățile centrale și locale, menită să lămurească o serie de aspecte legate de acest act de natură economică, cu evidente conotații politice.

De exemplu, în ziua de 15 iunie 1948 ministrul adjunct al Afacerilor Interne, Stelian Tănăsescu, a trimis o telegramă prefectului județului Severin în care preciza

²⁰ *România Liberă*, București, anul VI, nr. 1039, sâmbătă, 10 ianuarie 1948, p. 5.

²¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare DJTAN), fond *Prefectura județului Severin*, dosar 9/1948, f. 2.

faptul că, “potrivit dispozițiilor art. 1 din Legea Nr. 119 privitoare la naționalizarea întreprinderilor, au fost trecute în administrația comunelor abatoarele particulare, morile sistematice și presele de ulei mecanice care se încadrează în prevederile acestei legi”, existând posibilitatea ca și alte întreprinderi naționalizate să mai poată fi date în proprietatea sau simpla folosință a administrațiilor locale, pe baza unui jurnal al Consiliului de Miniștri²².

La data de 24 iunie 1948 Prefectura județului Severin a avansat Ministerului Afacerilor Interne o listă cu întreprinderile (mori – n.n.) propuse pentru naționalizare, care urmau să ajungă în proprietatea sau administrația comunelor din zonă:

1. Moara Osz Ludovic din comuna Susani – cu 2 valțuri, o piatră de grâu și una de porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 6.800 kg. grâu și 4.000 kg. porumb;
2. Moara Popescu Constantin din comuna Făget – cu 3 valțuri, o piatră pentru grâu și una pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 4.200 kg. porumb;
3. Moara Feneșiu Victor din comuna Făget – cu 4 valțuri, două pietre pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 3.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;
4. Moara Rosenfeld Mendel din comuna Birchiș – cu 3 valțuri, o piatră pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.000 kg. porumb;
5. Moara Spitzer Alexandru din comuna Bethausen, satul Leucușești – cu 2 valțuri, o piatră pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 6.900 kg. grâu și 4.500 kg. porumb;
6. Moara Bala Ludovic din comuna Mănăștiur – cu 3 valțuri, două pietre pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.500 kg. porumb;
7. Moara Mocsony - Stârcea din comuna Bata – cu 3 valțuri, două pietre pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 14.000 kg. grâu și 10.000 kg. porumb;
8. Moara Iungert și soții din Lugoj – cu 4 valțuri și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 10.400 kg. grâu și 3.000 kg. porumb;
9. Moara Mailincher Nicolae din comuna Coștei – cu 3 valțuri, o piatră pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 5.400 kg. grâu și 5.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;

²² *Ibidem*, dosar 52/1948, f. 8.

10. Moara Biching Anton din comuna Boldur, satul Hodoș – cu 4 valțuri și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 3.000 kg. porumb, precum și o presă de ulei;

11. Moara Moștenitorii General Dumitru Petrescu Tocineanu din comuna Balinț – cu 3 valțuri, două pietre de grâu și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.000 kg. porumb, precum și o presă de ulei;

12. Moara Weisz Francisc din comuna Dumbrava – cu 2 valțuri, două pietre pentru grâu și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 6.800 kg. grâu și 4.000 kg. porumb, precum și o presă de ulei;

13. Moara Negl Petru din comuna Găvojdia – cu 3 valțuri, două pietre pentru grâu și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.000 kg. porumb²³.

De altfel, în județul Severin funcționau 42 de mori țărănești, majoritatea înființate la sfârșitul secolului al XIX-lea sau în primele trei decenii ale secolului al XX-lea²⁴.

Alături de unitățile industriale și societățile bancare mai importante, a căror situație va fi prezentată pe larg în paginile următoare, pe raza județului Severin s-a procedat la naționalizarea următoarelor obiective economice: în municipiul Lugoj – Moara Comunală (director – Iosif Barbon, număr de salariați – 9), Brutăria Comunală nr. 1 (director – Gheorghe Luminos, număr de salariați – 7) și Brutăria Comunală nr. 2 (director – Matei Bincker, număr de salariați – 1); în plasa Lugoj – morile din Coștei (director – Ioan Anghel, număr de salariați – 5), Boldur (director – Adalbert Sas, număr de salariați – 4) și Sărăzani (director – Petru Muntean, număr de salariați – 2); în plasa Caransebeș – Abatorul comunal din Oțelu Roșu (director – medicul veterinar Leonida Musalenco, număr de salariați – 1); în plasa Orșova – moara “Model” din Topleț (a rămas, în continuare, în administrația fabricii din localitate, având 2 angajați); în plasa Margina – râșnița din comuna Românești (trecută sub controlul primarului comunei, Iosif Herău, cu un salariat); în plasa Sacul – morile din Căvăran (fosta moară țărănească “Mărioara”, director – Ion Roșu, număr de salariați – 10), Găvojdia (fosta moară “Negl”, director – Gheorghe Popet, număr de salariați – 6) și Sacul (fosta moară “Pangl”, director – Dumitru Fiat, număr de salariați – 5); în plasa Balinț – Moara Comunală nr. 1 Balinț (fosta moară “Lukács”, director – Ștefan Jilac, număr de salariați – 6), Moara Comunală nr. 2 Balinț (fosta moară “Tocineanu”, director – Mihai Janto, număr de salariați – 4), la care se adaugă

²³ *Ibidem*, f. 10.

²⁴ *Ibidem*, f. 17-19.

morile comunale din Bethausen (fosta moară “Mészáros”, director – Ștefan Jurchici, număr de salariați – 9), Leucușești (fosta moară “Spitzer”, director – Vasile Toma, număr de salariați – 4) și Jupani (fosta moară “Dahlinger”, director – Ioan Franțescu, număr de salariați – 5); în plasa Birchiș – morile comunale din Bata (director – Petru Boda, număr de salariați – 4) și Birchiș (director – Dumitru Timoftei, număr de salariați – 4), separatorul din Birchiș (director – Dumitru Giura, număr de salariați – 1); în plasa Făget – Moara țărănească nr. 1 din Făget (director – Desideriu Vereș, număr de salariați – 9), Moara țărănească nr. 2 din Făget (director – Elisabeta Găicean, număr de salariați – 7), presa de ulei din Făget, moara țărănească și presa de ulei din Dumbrava (director – Emeric Gulioș, număr de salariați – 5), moara țărănească din Mănăștiur (director – Alexandru Örvös, număr de salariați – 4). Trebuie menționat faptul că nici o unitate industrială din plasa Teregova nu a fost naționalizată²⁵.

La sfârșitul anului 1948 au fost naționalizate și câteva imobile de pe raza județului Severin. Cel mai elocvent exemplu îl constituie preluarea castelului Bulci, de către Primăria comunei, compus din 55 de încăperi, și a dependențelor acestuia. Castelul dispunea și de o uzină electrică proprie, însă necesita multiple reparații, fiind într-o stare avansată de degradare²⁶.

Vom prezenta în continuare, detaliat, cele mai importante întreprinderi industriale și instituții bancare din județul Severin care au fost supuse procesului de naționalizare în cursul anului 1948.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție a afectat direct și “Uzinele Metalurgice Unite Titan – Nădrag – Călan”.

Actul naționalizării a fost precedat, încă din 1947, de o serie de măsuri care au pregătit acest moment, considerat “revoluționar, necesar și logic în procesul revoluției socialiste” de către conducerea centrală a partidului comunist. Astfel, Ministerul Industriei și Comerțului, ca și organele controlului economic, au cerut – în cursul anului 1947 – completarea unor chestionare cu toate datele referitoare la uzine, fabrici, secții și ateliere, cât și trecerea la inventarierea imediată a mașinilor, utilajelor existente în patrimoniul societăților care patronau aceste unități productive. Asemenea chestionare și liste de inventariere au fost întocmite și la uzinele Nădrag și Ferdinand. Din aceste documente reiese că cea mai mare parte a utilajului folosit la Nădrag și Ferdinand, Călan și Titan – Galați, înainte de naționalizare, se afla într-o stare de uzură avansată.

²⁵ *Ibidem*, dosar 50/1948, f. 14-16, 20-22, 24, 26, 28, 33.

²⁶ *Ibidem*, dosar 56/1948, f. 11.

Numai la uzina Nădrag din cele 51 de strunguri, raboteze, mașini de găurit, presă, etc. – 43 erau fabricate între anii 1892-1928, 5 între 1930-1933 și numai 3 între 1935-1937²⁷.

La data naționalizării (11 iunie 1948), la Uzina Nădrag a sosit o comisie care a făcut o inventariere amănunțită a tuturor bunurilor. Astfel, în patrimoniul uzinei amintite intrau terenurile locuințelor (inclusiv curți și grădini), precum și ale diverselor clădiri publice aparținătoare, cu o suprafață totală de 11 jug., 418 stj² (64.799 m²), în valoare de 837.994 lei, precum și terenul parțial clădit al fostei turnătorii, în suprafață de 4 jug., 100 stj², (23.376 m²). Printre clădirile industriale figurau: atelierul de tâmplărie, magazia de smoală, atelierul de reparat vagoane și locomotive, forgeria, laminorul, fabrica de sobe, magazia de tablă, centrala electrică, atelierul de cositorit, magazia de șamotă ș.a.m.d.²⁸ În casa de bani au fost găsite bunuri și valori însumând 4.087.214 lei²⁹.

Tot acum s-a făcut o evaluare precisă a materiilor prime aflate în clădirile Uzinei Nădrag: 356.543 kg. platină, 113.680 kg. zinc, 4.549 kg. cositor, 223 kg. acid clorhidric, 40.608 kg. acid sulfuric, 9.271 m.st. lemne de foc, 2.684 kg. mangal, 39.120 kg. păcură, 19.926 kg. plumb, 14.224 kg. salmiac, 39.817 kg. șamotă, 30.090 kg. smoală pentru cilindri, etc.³⁰

În cursul lunii iunie, la uzina amintită producția se prezenta în felul următor: 370 t. tablă neagră, 151 t. tablă zincată, 48 t. tablă albă, 3 t. drojdie de zinc, 5 t. sobe din tablă combinată cu fier, 4 t. sobe smălțuite și nichelate, 13 t. articole de menaj și găleți zincate, 1 t. coturi și burlane din tablă. De altfel, producția s-a micșorat cu 21% față de luna precedentă, deoarece laminorul de tablă lucra cu numai două caje finisoare. Totuși, datorită implicării statului, vânzările s-au majorat cu 38%, raportat la luna iunie 1947³¹.

La ședința Comisiei de Producție a Uzinei “Ciocanul” Nădrag (noua denumire a uzinei – n.n.) din data de 22 septembrie 1948 au fost furnizate noi informații despre producția uzinei în primele luni după naționalizare: *“muncitorii laminatoriști lucrează cu oarecare temere pentru a nu rupe cilindrii sosiți din străinătate, din cauza platinelor care nu au nici grosimea și nici lungimea corespuțătoare pentru*

²⁷ Actul naționalizării în Banat, coordonator Ion Popa, Reșița, f.e., 1978, p. 39.

²⁸ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), fond T.N.C.-Uzina Nădrag, dosar 4/1948, f. 9.

²⁹ Ibidem, f. 21, 24.

³⁰ Ibidem, f. 28-29.

³¹ Ibidem, dosar 1/1940-1948, f. 2.

felul de tablă ce trebuie produs; de la un timp încoace Uzina Oțelu Roșu ne livrează platine care nu corespund din toate punctele de vedere, în plus mai sunt și strâmbe, pentru care motiv acestea nu se pot tăia la dimensiunea necesară și rămân cu colțuri; Comisia de Producție, luând act de cele de mai sus, hotărăște să se facă o scrisoare către Uzina Oțelu Roșu, prin care să se reclame calitatea platinelor”. În același timp, a fost semnalată lipsa unor materiale indispensabile procesului de fabricație: acid sulfuric, nisip, șamotă, capuri de burghiuri, cuțite pentru foarfeci, roți dințate pentru baițul de tablă decapată, curele pentru ciocane, ghips, chit etc.³²

Mai mult chiar, Uzina “Ciocanul” nu-și putea realiza programul de producție, datorită deselor întreruperi de curent electric, planând suspiciunea unui sabotaj la adresa uzinei. În consecință, s-a solicitat în mod expres Postului de Jandarmi Nădrag să efectueze razii, pe întinderea liniei aeriene, pentru descoperirea autorilor presupusului sabotaj³³.

Lipsa de materii prime, cu precădere platine, și de energie electrică s-a perpetuat până la sfârșitul anului 1948, diminuând drastic producția uzinei³⁴.

Edificatoare sunt, de asemenea, și datele referitoare la efectivul și pregătirea profesională a muncitorilor Uzinei Nădrag la începutul anului 1948: calificați – 341; industriali – 115; necalificați – 44; ucenici – 38, total - 538³⁵.

La sfârșitul lunii iunie 1948, personalul uzinei menționate mai sus era alcătuit din 599 de angajați, dintre care: 45 funcționari administrativi și tehnici, 335 lucrători calificați și industriali, la care se adăugau 219 lucrători necalificați³⁶.

La uzina amintită au fost detașați, pentru lucru, și angajați ai altor unități industriale din țară. Astfel, după ce au terminat lucrul la Uzina Nădrag, la data de 15 iunie 1948, un număr de 9 muncitori se pregăteau să se înapoieze la Uzina “Titan” Galați³⁷.

Dintr-un chestionar întocmit în cursul lunii august 1948 rezultă că în secțiile Uzinei Nădrag munceau 161 de angajați, în mare majoritate muncitori calificați (104), la care se adăugau 17 tehnicieni, 2 ingineri și 38 de ucenici³⁸.

³² *Ibidem*, dosar 6/1948, f. 301-303.

³³ *Ibidem*, f. 318.

³⁴ *Ibidem*, f. 243.

³⁵ *Actul naționalizării în Banat...*, p. 39-40.

³⁶ DJCSAN, fond T.N.C.-Uzina Nădrag, dosar 1/1940-1948, f. 2.

³⁷ *Ibidem*, dosar 6/1948, f. 30.

³⁸ *Ibidem*, f. 680-681.

Salariații uzinei se confruntau cu o serie de lipsuri, în plan material, la sfârșitul anului 1948: calitatea foarte proastă a docului din care erau confecționate hainele de lucru, modul deficitar în care se distribuiau articolele alimentare, de îmbrăcăminte și de încălțăminte ș.a.m.d.³⁹

În perioada 1944-iunie 1948 Uzina Ferdinand (devenită Oțelu - Roșu), ca, de altfel, majoritatea întreprinderilor metalurgice din țară, s-a confruntat cu o serie de greutăți, precum: uzajul ridicat al instalațiilor care fuseseră exploatate nerațional în timpul celui de-al doilea război mondial, lipsa de materii prime și de combustibil, piese și instalații, dintre care multe trebuiau aduse din import, greutățile de transport al produselor fabricate, lipsa comenzilor pentru unele perioade, pagubele cauzate de explozii la cuptoarele Siemens - Martin, precum și lipsa de muncitori⁴⁰.

Uzina Ferdinand făcea parte din societatea Titan – Nădrag – Călan, societate al cărei capital se ridica – înainte de naționalizare – la o valoare de aproape 650 milioane lei, totalul acțiunilor fiind în număr de 650.000. În ceea ce privește proveniența capitalului, la 11 ianuarie 1945 statul român deținea 66% din capital, restul fiind capital american, francez, englez, elvețian, grec, german, ungar, belgian.

La 11 iunie 1948 și aici s-a procedat la inventarierea tuturor bunurilor în prezența delegațiilor din partea noii și vechii conduceri⁴¹.

În urma acțiunii de inventariere au fost descoperite o serie de materiale aflate în stoc: la Oțelăria Siemens – Martin – 1.767.122 kg. fontă, fero-mangan, mangal, var ars, magnezită, cărămizi refractare, etc.⁴²; la Magazia de materiale și turnătorii – 148.304 kg. cositor (aliaj), antimoniu, negru de fum, cocs, plumb, zinc, nisip de forme ș.a.m.d.⁴³; la Laminorul de fier Uzina II – 198.870 kg. cilindri, cuzineți, cuțite din fontă și piese de rezervă⁴⁴; la Laminorul de tablă Uzina III – 444.361 kg. piese de rezervă, șuruburi de presiune, lagăre de bronz, smoală de uns cilindri, lăzi de recoacere vechi, etc.⁴⁵; la Atelierul de zincuire – 354.491 kg. cazane, coșuri de baie din fontă, cilindri, roți dințate, zinc retopit, acid sulfuric, acid clorhidric ș.a.⁴⁶; la Uzina IV – 701.800 kg. lagăre de metal pentru caja de cilindri, piese de rezervă, cilindri pentru laminoare, etc.⁴⁷; la Turnătoria de cilindri – 65.990 kg. cilindri, 510.165 kg. alte materiale și 10 m. st. lemne de foc⁴⁸; la Fabrica de Șamot – 995.000 kg. nisip de cuarț pentru oțelărie și lut, la care se adaugă 273.278 kg. cărămizi refractare⁴⁹; la Laminorul la rece – 104 buc. cilindri pentru laminor (~9.388 kg.), 280 buc. cuțite

³⁹ *Ibidem*, f. 243.

⁴⁰ *Actul naționalizării în Banat...*, p. 25.

⁴¹ *Ibidem*, p. 30.

pentru foarfeci circulare, 20 buc. lagăre din bronz folosibile (~ 140 kg.), 60 kg. piese din bronz, 6 buc. dopuri din plumb (~ 96 kg.), 6 buc. bare din bronz pentru dopuri (~ 45 kg.), 1.600 kg. acid sulfuric, 3 m. st. lemne de foc (3.450 kg.) și 2.000 kg. cutii de răcire⁵⁰; la Fabrica de cuie și sârmă – 1 buc. piatră de șlefuit (220x1.100 m), 18,260 m. c. scânduri de brad pentru confecționat lăzi de cuie, 1.175 buc. lăzi de brad goale pentru ambalat cuie (480x220x250), 2,292 m. c. scânduri pentru cruci (adunătoare de cablu de sârmă) și 275 kg. deșeuri de sârmă⁵¹.

În același timp s-a făcut o inventariere amănunțită a clădirilor industriale, birourilor și locuințelor din patrimoniul uzinei amintite. Astfel, uzina poseda peste 80 de locuințe și clădiri, în suprafață de aproximativ 31.000 m², dintre care cele mai importante erau: Școala de Ucenici – cu o suprafață de 197,50 m²; croitoria, Fabrica de gheață și locuința pentru artificieri – în suprafață de 136,40 m²; localul P.M.R. (fosta “Vila Auschnitt”) – cu o suprafață de 244,37 m²; Căminul de Zi (fosta vilă a prim-directorului I. Luca) – în suprafață de 272 m²; locuința funcționarilor (compusă din 12 camere, 4 bucătării, 4 cămări de alimente etc.) – în suprafață totală de 272 m²; Clubul muncitoresc (fostul cazinou) – cu o suprafață de 564 m²; Economatul Uzinei și Biroul Comitetului de Fabrică – în suprafață de 201,600 m²; Biroul Uzinei – cu o suprafață de 1.000 m²; Cantina muncitorilor – în suprafață de 390,20 m²; Depoul de modele – cu o suprafață de 216 m²; Uzina a II-a – în suprafață de 4.227 m²; Uzina a III-a – în suprafață de 3.776 m²; Uzina a IV-a – în suprafață de 2.564 m²; Laminorul la rece și Turnătoria de cilindri – în suprafață de 1.088 m²; Fabrica de cuie – în suprafață de 1.171 m²; Atelierul de reparații – în suprafață de 901 m²; Ferma Glimboca – în suprafață de 298 m² etc.⁵²

Interesată în lichidarea pierderilor de producție noua conducere a Uzinei Oțelu Roșu, în perioada următoare naționalizării, a luat măsuri “*în vederea reducerii la*

⁴² DJCSAN, fond T.N.C.-Uzina Oțelu Roșu, dosar 9/1948, f. 2.

⁴³ *Ibidem*, f. 3.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 5-6.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 10.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 11-13.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 14.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁵¹ *Ibidem*, f. 17.

⁵² *Ibidem*, f. 504-551.

minimum a taxelor de locație pentru vagoanele puse la încărcare și descărcare în uzină”. În raportul conducerii acestei uzine, prezentat la 28 iulie 1948, se arăta: “*pe lângă o producție mărită, trebuie să se tindă spre îmbunătățirea calității și spre reducerea prețului de cost (...) Este nevoie de personal tehnic suficient și bine pregătit, salarizarea să permită stimularea muncitorilor și tehnicienilor, precum și atragerea forțelor de lucru necesare*”⁵³.

Chiar din primele săptămâni după naționalizare Uzina Oțelu Roșu (fostă Ferdinand), prin tehnicienii săi, a elaborat studii menite să îmbunătățească producția de oțel și laminate, să înlocuiască o parte din utilajul vechi cu mașini noi, să asigure trecerea la mecanizarea unor procese de producție, acolo unde până atunci se folosea munca manuală și unde condițiile de lucru erau grele. Au fost întocmite, de asemenea, studii privind asigurarea combustibilului necesar din surse proprii și de la furnizori, studii de prețuri și calcule de preț de cost. S-au organizat ședințe de producție cu muncitorii, tehnicienii și inginerii diferitelor secții, în cadrul cărora au fost analizate modul cum se desfășoară procesul de producție, măsurile necesare pentru asigurarea neîntreruptă a producției, metodele și tehnologiile noi care să asigure realizarea sarcinilor și a noilor condiții de muncă⁵⁴.

Există și date referitoare la efectivul și pregătirea profesională a muncitorilor uzinei menționate mai sus la începutul anului 1948: muncitori calificați – 822; muncitori industriali – 185; muncitori necalificați – 385; ucenici – 77; total – 1.469⁵⁵.

La sfârșitul anului 1948, Uzina Oțelu Roșu număra 2.130 angajați, dintre care: 791 muncitori calificați, 670 muncitori necalificați, 383 muncitori industriali, 225 funcționari administrativi și tehnici, 61 ucenici⁵⁶.

La începutul anului 1948, firma “Mundus – Borlova - Armeniș” din Caransebeș avea, în stoc, 67.000 buc. mobile, dintre care 80% scaune curbate. Pentru a epuiza stocul existent, factorii de decizie ai societății industriale amintite solicitau ministerului de resort ca firma caransebeșeană să aibă dreptul de fabricație pentru mobile curbate, pe care să le exporte în Uniunea Sovietică, în contul obligațiilor de armistițiu⁵⁷.

⁵³ *Actul naționalizării în Banat...*, p. 31.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 42-43.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 39-40.

⁵⁶ DJCSAN, fond T.N.C.-Uzina Oțelu Roșu, dosar 34/1948-1949, f. 5.

⁵⁷ *Ibidem*, fond Industria de Lemn “Mundus-Borlova-Armeniș” S.A. Caransebeș, dosar 347/1943-1948, f. nenumerotată.

Firma menționată mai sus a primit, în vederea stimulării exportului produselor sale în URSS, un credit în valoare de 817.655 lei de la Banca Națională a României, prin intermediul Societății Bancare Române⁵⁸.

La inventarierea făcută cu ocazia naționalizării firmei “Mundus – Borlova - Armeniș” s-au găsit mărfuri în valoare de 4.616.580 lei, la care se adăuga suma de 4.287.958 lei, aflată în casa de bani a societății amintite⁵⁹.

Firma din Caransebeș avea, la începutul anului 1948, o cifră de afaceri remarcabilă, de 14.148.413.549 lei vechi (15.378.541 lei stabiliți), determinată de nivelul ridicat al vânzării produselor proprii, iar capitalul social, în valoare de 10.000.000 lei, era împărțit în 100.000 buc. acțiuni, dintre care 98,3% aparțineau societății “Händels und Industrie Aktiengesellschaft” din Zug (Elveția), iar restul (1,7%) erau deținute de câțiva cetățeni români⁶⁰.

Capitalul social al firmei a scăzut la valoarea de 2.347.786 lei, în preajma naționalizării sale⁶¹.

Conducerea societății caransebeșene era exercitată de Consiliul de Administrație, format din: dr. Alexandru Morariu (Timișoara) – președinte; Siegfried Baumgartner (Zug, Elveția) – administrator-delegat; Sabin Evuțian și dr. Edmund Huszár (Timișoara) – membri. În ziua de 11 ianuarie 1948, datorită faptului că directorul firmei, Sostarich, se afla în concediu, Consiliul de Administrație a încredințat conducerea, în mod provizoriu, unui colectiv format din 3 funcționari (Ernest Szirmai, Carol Martinek și Gheorghe Marta)⁶². În luna martie 1948, dr. Edmund Huszár s-a retras din funcția de administrator al societății⁶³.

Personalul fabricii amintite a cunoscut unele fluctuații, determinate de diverse motive. Astfel, în luna ianuarie 1948, firma avea aproximativ 660 de angajați, dintre care cca. 550 lucrau efectiv în fabrică, iar 110 la exploatarea forestieră⁶⁴. Două luni mai târziu, în martie 1948, personalul societății număra 540 de lucrători, dintre care: personal administrativ de conducere – 3; personal administrativ superior – 2; personal

⁵⁸ BNR-Serviciul Arhive și Muzeu (București), fond *Procese-verbale ale Consiliului de Administrație B.N.R.*, dosar 103/1947-1948, f. 150.

⁵⁹ DJCSAN, fond *Industria de Lemn “Mundus-Borlova-Armeniș” S.A. Caransebeș*, dosar 313/1948, f. 24.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 205/1948, f. 1; *Ibidem*, d. 347/1943-1948, f. nenumărată.

⁶¹ *Ibidem*, dosar 313/1948, f. 24.

⁶² *Ibidem*, dosar 347/1943-1948, f. nenumărată.

⁶³ *Ibidem*, dosar 205/1948, f. 2.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar 347/1943-1948, f. nenumărată.

executant principal – 14; personal executant ajutător – 3; personal tehnic de conducere – 2; personal tehnic superior – 2; personal auxiliar principal – 24; personal auxiliar secundar – 9; lucrători calificați – 160; lucrători industriali – 123; lucrători necalificați – 172; muncitori sezonieri – 27; ucenici – 20⁶⁵.

În ziua de 15 septembrie 1948, întreprinderea menționată mai sus, naționalizată între timp, a fost scindată între Centrala Industrială a Lemnului (CIL) și Centrala Industrială a Produselor Finite din Lemn (CIMO FIL), conform principiilor stipulate de Ministerul Industriei, Direcțiunea Lemnului. Detaliile privind operațiunea de scindare a societății caransebeșene au fost prezentate în subcapitolul precedent⁶⁶.

Societatea industrială “Fabricile Unite de Butoaie” Caransebeș a rezultat prin fuzionarea a două firme: “Ladislau Fon & Szegő Ijo” s.i.n.c. și “Ana Polacsek”, în ianuarie 1948. Motivele fuziunii sunt prezentate detaliat în cererea de înregistrare adresată Camerei de Comerț și Industrie Lugoj la data de 15 ianuarie 1948: *“ambele fabrici au același obiect principal – fabricarea butoaielor de ambalat; prin administrarea comună, pe de o parte se reduc cheltuielile de regie, iar prin contopirea utilajului ambelor fabrici se perfecționează felul confecționării în așa fel că, pe lângă creșterea puterii de producție, putem da o calitate mai bună cu un preț mai convenabil; în urma fuzionării ajungem la un produs unificat și cantitativ mai important, astfel că – în viitor – vom putea lua parte și la exportul de butoaie, marfă care este mult cerută în țările vecine; totodată credem că, atunci când – în locul mai multor fabrici mici – formăm un centru industrial, care se va putea încadra mai ușor în economia planificată, procedăm în spiritul vremurilor de astăzi și în interesul economiei naționale”*⁶⁷.

Firma “Ladislau Fon & Szegő Ijo” s.i.n.c. fusese înmatriculată la C.C.I. Lugoj în ziua de 15 ianuarie 1948, având – ca obiect de activitate – prelucrarea lemnului, confecționarea de butoaie de ambalat, talaj și jucării de lemn, perii și alte articole de lemn, comerțul cu lemne de foc și pir, etc. și dispunând de un capital social de 813.543 lei stabiliți, în timp ce firma “Ana Polacsek” din aceeași localitate, înmatriculată cu aproximativ 10 ani în urmă, mai precis la data de 19 noiembrie 1938, se ocupa, în mod exclusiv, de prelucrarea lemnului (industria mică)⁶⁸.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 205/1948, f. 1.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 312/1948, f. 1.

⁶⁷ DJTAN, fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare, dosar 17/1948, f. 16-17.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 24-25.

Contractul de asociere în nume colectiv între cele două firme amintite mai sus urma să intre în vigoare la 1 februarie 1948⁶⁹.

“Fabricile Unite de Butoaie” Caransebeș au primit aviz de funcționare din partea Ministerului Industriei și Comerțului (Direcțiunea organizării comerțului) în baza dispozițiilor legii nr. 351 din 2 mai 1942, potrivit deciziei nr. 636348 din 5 mai 1948, fiind înmatriculată la Camera de Comerț și Industrie Lugoj în ziua de 11 iunie 1948⁷⁰.

De altfel, această unitate industrială dispunea – la 1 iunie 1948 – de un capital social în valoare de 240.000 lei, proprietari fiind Fon Ladislau, Szegő Isidor și Polacsek Ana. Producția lunară de butoaie era de aproximativ 2.500-3.000 butoaie. Înainte de naționalizare, fabrica avea 40 de muncitori care erau lipsiți de locuințe și cantine. La 11 iunie 1948 întreprinderea este preluată de stat, primul ei director fiind Dicu Gheorghe⁷¹.

În zilele imediat următoare naționalizării, noua conducere adresează cereri pentru livrarea de materiale tehnice Oficiului Industrial al Lemnului București, materiale absolut necesare pentru bunul mers al întreprinderii. În stilul specific regimului comunist, contractul colectiv de muncă pe anul 1949, încheiat între comitetul sindical al întreprinderii și conducere, reliefează angajamentele muncitorilor care și-au propus ca pe anul în curs să producă o cantitate de “35.000 garnituri butoaie capacitatea 100 ltr. și 35.000 butoaie capacitatea 200 ltr. în valoare de 47.250.000 lei”⁷².

În ziua de 12 iunie 1948, fabrica de lichior și rom “Besco” S.A. Lugoj a trecut în patrimoniul statului. În urma naționalizării întreprinderii, Radu Iacob a fost numit în calitate de director.

Deoarece a primit o cantitate apreciabilă de zahăr, prin mijlocirea statului, producția fabricii amintite s-a majorat în cursul lunii iunie 1948, ajungând la 1.696 l., dintre care: 1.323 l. lichior, 91 l. rom, 107 l. rachiu special și 175 l. sirop. De asemenea, s-a constatat o creștere semnificativă a vânzărilor: la lichior – cu 611 l.; la rom – cu 534 l.; la rachiu special – cu 6 l.; la vinuri licoroase – cu 21 l.; la sirop – cu 98 l. La sfârșitul lunii iunie 1948, fabrica număra 21 de angajați, dintre care 13 muncitori și 8 funcționari⁷³.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 10-11.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 1, 7.

⁷¹ *Actul naționalizării în Banat...*, p. 30.

⁷² *Ibidem*, pp. 30-31.

⁷³ DJTAN, fond *Inspectoratul Industrial Control Cazane*, dosar 208/1920-1948, f. 373.

Fabrica de Bere “Timișoreana” S.A. – sucursala Lugoj, condusă de către Adalbert Zeidler încă din luna februarie 1948, a fost – la rândul ei – naționalizată, noul director, Constantin Hoge, fiind ajutat în exercitarea atribuțiilor sale de contabilul-șef al sucursalei, Alexandru Drexler⁷⁴.

“Industria Pielii” S.A. Lugoj, cu un număr de 11 salariați, dintre care numai 2 funcționari, a fost trecută în patrimoniul statului la 11 iunie 1948. Ladislau Bloch, numit director al întreprinderii pe baza adresei Ministerului Industriei nr. 017417 din 9 iulie 1948, urma să îndeplinească toate atribuțiile ce-i reveneau conform normelor comerciale sau statutelor vechii conduceri⁷⁵.

Desigur, exemplele pot continua în acest sens, însă informațiile de care dispunem sunt destul de sumare.

De asemenea, multe instituții bancare de pe raza județului Severin au intrat în patrimoniul statului.

Banca Românească S.A. București, sucursala Caransebeș deținea, la data naționalizării, imobilele din comunele Mărul, Teregova și Luncavița, intrate în proprietatea sa la data de 28 februarie 1944, prin fuziunea cu Banca Banatului, cu suprafața totală de 145 jug. 273 stj.p.⁷⁶

De fapt, în cursul lunii iulie 1948 au început operațiunile de lichidare a sucursalei amintite. Cu acest prilej, au fost descoperite bunuri mobile în valoare de 119.700 lei⁷⁷, la care se adăugau polițe, timbre fiscale, cărți și mărci poștale estimate la suma de 11.353.800 lei⁷⁸. În același timp, au fost blocate conturi în valoare totală de 355.870 lei⁷⁹.

La data de 9 octombrie 1948 a fost încheiat un proces-verbal de inventariere în prezența directorului sucursalei B.N.R. din Lugoj (Pavel Bojin), între lichidatorul Băncii Românești – sucursala Caransebeș (Augustin Munteanu) și directorul Agenției B.N.R. din Caransebeș (Vasile Butiuc), prin care bunurile găsite la sediul sucursalei menționate mai sus au fost evaluate la suma de 130.600 lei⁸⁰.

⁷⁴ *Ibidem*, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, dosar 12, f. nenumărată.

⁷⁵ *Ibidem*, dosar 83, f. 1, 48.

⁷⁶ DJCSAN, fond *Banca Românească S.A. București, sucursala Caransebeș*, dosar 36/1946-1949, f. 9-13, 17-19, 27-29.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar 41/1948-1949, f. 20-24.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar 47/1948-1950, f. 51.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 35.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar 41/1948-1949, f. 42-45.

Deoarece mobilierul și arhiva sucursalei din Lugoj a Băncii Românești se aflau încă în posesia lichidatorului său, acesta urma să finalizeze întreaga operațiune în cursul anului 1950, motiv pentru care instituția centrală, cu acordul expres al Curții Superioare Bancare, se angaja să-i plătească un salariu brut lunar de 1.000 lei, cu începere de la 16 mai 1950⁸¹.

Prima Cassă de Păstrare din Caransebeș a intrat în stare de lichidare la începutul lunii aprilie 1948, Norbert Fischer fiind desemnat în calitate de lichidator al băncii amintite, prin decizia Curții Superioare Bancare nr. 78 din 29 aprilie 1948⁸².

Banca “Albina”, Institut de Credit și Economii S.A. din Sibiu, având mai multe sucursale (București, Brașov, Cluj, Mediaș, Târgu Mureș, Târnăveni, Arad, Timișoara și Lugoj), a fost dizolvată și a intrat în stare de lichidare, în urma decretului-lege nr. 197 (publicat în Monitorul Oficial nr. 186/1948) și în baza deciziei Curții Superioare Bancare nr. 344 din 17 august 1948, numindu-se, în calitate de lichidator al băncii menționate mai sus Ioan Săndulescu, director la B.N.R. Sibiu, iar la sucursala din Lugoj s-a acordat drept de semnătură funcționarului Andrei Păușan⁸³.

Centrala din Sibiu a desființat sucursala din Lugoj în conformitate cu dispoziția circulară a Curții Superioare Bancare nr. 9 din 16 septembrie 1948, aceasta urmând să-și înceteze activitatea la data de 30 septembrie 1948⁸⁴.

“Făgețana”, Institut de Credit și Economii Făget a intrat în procedura de lichidare în baza deciziei Curții Superioare Bancare nr. 192 din 4 iunie 1948, în calitate de lichidator al băncii făgețene fiind desemnat Nicolae Străin, contabil la Agenția B.N.R. Lugoj⁸⁵.

“Cărășana”, Casă de Păstrare Lugoj și-a redus capitalul social la suma de 18.000.000 lei, în urma hotărârii Adunării generale extraordinare din ziua de 29 mai 1948⁸⁶.

Din bilanțul pe semestrul I al anului 1948, rezultă că banca amintită avea participații la alte instituții de credit în valoare de 11.319.187 lei și dispunea de fonduri de amortisment însumând 483.856 lei⁸⁷.

⁸¹ *Ibidem*, dosar 47/1948-1950, f. 127.

⁸² DJTAN, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, dosar 198, f. 18.

⁸³ *Ibidem*, dosar 191, f. 69-70.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 74.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 209, f. 150-151.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 195, f. 420.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 406.

Cu o cifră de afaceri de 336.767 lei, banca menționată mai sus număra 12 angajați la finele lunii martie 1948, dintre care: personal administrativ superior – 2; personal administrativ inferior – 6; lucrători calificați – 3; lucrători necalificați – 1. Majoritatea angajaților instituției de credit lugojene aveau studii de specialitate: Școala Comercială Superioară, Școala Administrativă de notari sau chiar Academia Comercială⁸⁸.

În baza decretului nr. 197, publicat în Monitorul Oficial nr. 186 din 13 august 1948, banca “Cărășana” din Lugoj a intrat în stare de lichidare, fiind numit – în calitate de lichidator – Gheorghe Ucenic, funcționar la Agenția B.N.R. Lugoj, care prelua integral atribuțiile fostului Consiliu de Administrație, format din 4 membri (dr. Nicolae Negrea, dr. Borislav Popovici, Coriolan Lupu și Grigorie Olariu). Institutul de credit menționat mai sus a fost considerat dizolvat de drept prin notificarea făcută la Camera de Comerț și Industrie Lugoj în ziua de 25 august 1948 și prin încheierea Tribunalului Severin – Lugoj nr. 7644/1948⁸⁹.

Desigur, acestea sunt cele mai semnificative exemple în domeniu, rezultate din cercetarea unor fonduri arhivistice.

La fel ca în județul Caraș, întreprinderile industriale și miniere de pe cuprinsul județului Severin au fost naționalizate în cursul lunii iunie 1948, în timp ce instituțiile bancare au intrat în procedură de lichidare, bunurile lor (mobile și imobile) revenind agențiilor locale ale Băncii Naționale.

c) Concluzii:

Naționalizarea principalelor mijloace de producție, prezentată – în stilul triumfalist specific conducătorilor comuniști din epocă – drept adevăratul început al procesului de industrializare și electrificare al țării, în urma trecerii întreprinderilor industriale și unităților bancare în “mâinile poporului muncitor”, a fost determinată de dorința liderilor comuniști români de a deține toate pârghiile vieții economice și a servit intereselor directe ale Uniunii Sovietice în regiune.

Anul 1948 a debutat, și în județul Severin, cu adoptarea unor măsuri ce vizau instituirea controlului statului asupra principalelor unități economice din zonă, în primul rând constituirea Consiliului Economic Județean, investit cu importante atribuții în plan economic și financiar.

Naționalizarea a fost precedată de rechiziționarea bunurilor, mobile și imobile, aparținând fostei familii regale a României, simbol al sistemului politic democratic,

⁸⁸ *Ibidem*, f. 397.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 430, 433.

înlăturat – prin fraudă și abuz – de către minusculul partid comunist român, cu sprijinul masiv și decisiv al Moscovei, la sfârșitul anului 1947.

Imediat după naționalizare a fost consemnată o corespondență destul de bogată între autoritățile centrale și locale, menită să lămurească o serie de aspecte legate de acest act de natură economică, cu evidente conotații politice. S-a pus un accent deosebit, în acest sens, pe categoriile de întreprinderi supuse naționalizării, rolul jucat de administrația locală în cadrul procesului amintit, atribuțiile noilor organe de conducere, sistemul de salarizare și impozitare ș.a.m.d.

Cele mai importante obiective industriale din județul Severin (uzinele Nădrag și Ferdinand/Oțelu – Roșu din cadrul complexului metalurgic T.N.C., “Mundus – Borlova – Armeniș” din Caransebeș, “Fabricile Unite de Butoaie” Caransebeș, etc.) au fost naționalizate în cursul lunii iunie 1948, după ce au fost obligate să livreze o serie de produse în contul Convenției de Armistițiu, care le-au afectat considerabil veniturile proprii și posibilitatea efectuării de investiții pentru sporirea randamentului producției, în timp ce instituțiile bancare, cu rol de creditare a altor sectoare economice din regiune, au intrat în procedură de lichidare, bunurile lor (mobile și imobile) revenind agențiilor locale ale Băncii Naționale.

În concluzie, actul naționalizării și-a atins scopul fundamental, de lichidare a proprietății particulare, și la nivelul județului Severin, toate unitățile industriale, miniere și bancare fiind trecute – în mod automat – în patrimoniul statului, a regimului de “democrație populară”.

THE NATIONALIZATION OF THE MOST IMPORTANT MEANS OF PRODUCTION IN THE SEVERIN DISTRICT

Summary

The nationalization of the main important means of production, presented from a communist point of view as the real beginning of the industrialization process and the electrification too, was determined by the desire of the romanian communists of taking control over the economic life and it served to the Soviet Union.

1948 was the year which started in the Severin district by taking some measures which had in view the state's control over the economic life. First of all it was constituted the Municipal Economic Council.

Before the nationalization process, there were some hard measures like: there were taken away all mobile and imobile goods of the Romanian ex-royal family, which was a symbol of the political system of democracy.

This system was thrown apart by the communist party with the Moscow's support by the end of 1947.

Immediately after the nationalization process, the entire economic life started to be controlled by the political system. There was a special accent taken over the societies.

The most important industrial objectives from the Severin district at some factories, such as: Nădrag and Ferdinand, Oțelu-Roșu of T.N.C., and "Mundus-Borlova-Armeniș" from Caransebeș, all these were nationalized during June 1948, after they were forced to deliver a great number of products. This activity was mentioned in the Convention of Armistice and led to the lack of financial support of these factories.

To sum it up, the act of nationalization has reached its purpose, which was the liquidation of the private property at the level of the Severin district. So, all the industrial and financial unities were taken "under the state's control and the popular democracy" regime.

FILE DIN ISTORIA MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA

Vasile Rămneanțu

Cuvinte cheie: Muzeul Banatului, Timișoara, epoca comunistă, cultura, propaganda

Schlüsselworte: Museum des Banats, Temeswar, kommunistische Zeit, Kultur, Propaganda

După încheierea celui de-al doilea război mondial Muzeul Banatului din Timișoara a trecut printr-un profund proces de reorganizare. Un prim moment deosebit de important a avut loc în anul 1947 când clădirea Castelului Huniade a fost atribuită muzeului. În anii următori a început dificilul proces de repararea a acestui important monument istoric al Timișoarei (aflat într-o stare avansată de degradare), precum și de transferare a colecțiilor muzeale din vechea clădire (Palatul Cultural care s-a dovedit a fi un loc impropriu pentru a le adăposti). Concomitent muzeul trebuia transformat într-o instituție modernă, el suferind în primul rând din cauza lipsei specialiștilor¹. În studiul de față vom încerca să analizăm o parte din activitatea Muzeului Regional al Banatului din anul 1951.

În luna ianuarie 1951 au continuat lucrările pregătitoare pentru amenajarea secției de istorie în clădirea Castelului Huniade. În același timp a fost demontată întreaga colecție de artă aflată în Palatul Cultural, pentru aceste activități fiind executate 168 de ore de muncă voluntară.

În luna următoare au fost mutate în Castelul Huniade din Palatul Cultural, secțiile de etnografie și de artă, fiind necesare un număr de 350 de ore de muncă voluntară pentru aceste operațiuni.

În luna martie s-a terminat repararea și amenajarea sălilor de la parterul Castelului Huniade în vederea instalării secției de istorie. A început terasarea curții din spatele Castelului Huniade. Totodată a demarat strângerea materialului muzeografic în vederea constituirii Muzeului „N. Lenau” din Lenauheim. Au existat însă unele greutăți în această privință. Astfel la 27 martie 1951 Moga era înștiințat că Secțiunea

¹ Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică II, 1918-1948*, Timișoara, Editura Mirton, 2003, p. 236-251. Pentru situația muzeului din anul 1950, Vasile Rămneanțu, *Renașterea unui muzeu. Muzeul Banatului din Timișoara în anul 1950*, studiu aflat în prezent sub tipar în *Analele Banatului*.

de Cultură și Artă a Sfatului Popular Arad urma să pună la dispoziția Muzeului Regional al Banatului obiectele etnografice din comuna Zăbrani pentru a fi expuse la Muzeul din Lenauheim. Dar o adresă a Comitetului pentru Așezămintele Culturale destinată președintelui Sfatului Popular al Regiunii Arad, sublinia că Moga prezentându-se la Secțiunea Culturală Arad pentru a stabili amănuntele privind primirea colecției respective, nu a primit consimțământul reprezentanților Sfatului Popular al Regiunii, aceștia motivând că nu au ordinul din 2 februarie 1951 al Așezămintelor Culturale pentru transferul respectiv. Se cerea să fie luate măsurile necesare pentru ca Moga să nu mai întâmpine greutăți în îndeplinirea sarcinei respective. Și Serviciul Muzee și Monumente a intervenit în acest incident pe lângă Sfatul Popular al Regiunii Arad. Se arăta că reprezentanții Sfatului Popular din Zăbrani au motivat refuzul lor de a ceda obiectele etnografice respective datorită dispozițiilor verbale primite din partea Sfatului Popular al Raionului Lipova de a nu preda nimic deoarece se intenționa organizarea unui muzeu raional. Dar se arăta în continuarea adresei, în cadrul planului cincinal, în vederea stabilirii unor legături de prietenie între români și germani, precum și în lupta contra ațățătorilor la un nou război și contra clicii trădătoare a lui Tito–Rancovici, Comitetul Așezămintelor Culturale a luat hotărârea de a organiza un muzeu important în casa de naștere a poetului german N. Lenau. Momentul politic din perioada respectivă necesita concentrarea forțelor la Lenauheim „localitate către care vor fi ațintite privirile întregii populații germane din țară la deschiderea Muzeului”. Or, colecția din Zăbrani era valoroasă pentru cunoașterea specificului populației germane din această parte a țării. În privința muzeelor din zona Aradului se arăta că a fost identificată o importantă colecție de etnografie românească în casa lui Sever Bocu, fapt pentru care Comitetul pentru Așezămintele Culturale a dat dispoziții pentru transformarea clădirii în muzeu. Muzeul Regional al Banatului a mai primit sarcina din partea autorităților comuniste să organizeze expoziții agricole intinerante care să scoată în evidență superioritatea agriculturii socialiste. Pentru achitarea de această sarcină propagandistică muzeografilor timișoreni au fost nevoiți să confecționeze planșele și hărțile necesare în acest scop, iar în luna martie au deschis o expoziție agricolă în raionul Lugoș (ce avea ca temă campania de însămânțări de primăvară). În raportul de activitate al Muzeului din luna martie, directorul instituției Marius Moga sublinia situația grea cu care se confrunta în privința finanțelor: astfel în martie a fost comunicat bugetul pe anul 1951, fiind alocați doar 597. 400 de lei destinați întreținerii doar a secției de artă și respectiv 415. 500 de lei întreținere pentru Muzeul „Lenau”. În

aceste condiții trei dintre secțiile muzeului nu au primit banii necesari pentru întreținere, Moga întrebându-se cum vor putea funcționa în continuare acestea².

Comitetul pentru Așezămintele Culturale a acordat muzeului în luna martie suma de 25.000 de lei pentru achiziții de colecții și pentru realizarea expozițiilor agricole³.

La 19 aprilie Marius Moga răspundea unui chestionar cerut de către Comitetul pentru Așezămintele Culturale privind situația muzeului. Se preciza că muzeul era adăpostit în Castelul Huniade, mai puțin secția de științele naturale, care se afla în continuare în Palatul Cultural. Problema proprietății Castelului nu a fost încă soluționată, directorul instituției exprimându-și speranța că această clădire va fi trecută în proprietatea muzeului sau a Așezămintelor, ea fiind monument istoric. Localul necesita reparații importante, cerute atât de prezentarea în bune condiții a materialului muzeal, cât și datorită faptului că multe încăperi erau foarte deteriorate. Castelul avea în total 108 încăperi, dintre care 78 erau destinate pentru expunerea colecțiilor muzeale, 5 pentru birouri, 16 pentru depozite, două pentru laboratoare, una pentru bibliotecă și 6 pentru locuințe. Muzeul avea un caracter mixt, cuprinzând patru secții: cea de istorie cu 44.260 de obiecte, secția etnografică cu 1754 de obiecte, artă cu 790 de obiecte și respectiv secția de științele naturii. Caracterul predominant al muzeului era cel științific, întrucât cele trei secții științifice dispuneau de materialul cel mai numeros. Starea de conservare a colecțiilor era în mare parte mulțumitoare. În momentul când urma să se dispună de mai multe încăperi amenajate se putea trece la restaurarea obiectelor care au fost deteriorate din cauza deselor mutări la care au fost supuse. Mobilierul existent la data respectivă era insuficient pentru prezentarea colecțiilor, fiind în foarte mare măsură și impropriu expunerii materialului muzeologic. Colecțiile secțiilor de istorie, etnografie și artă au fost reorganizate în concordanță cu principiile materialismului istoric la secția de istorie și respectiv pe școli, secole, regiuni, la secțiile de etnografie și de artă. Expoziția secției de istorie era completată cu desene și texte explicative. Toate colecțiile erau inventariate, inventarele existând în fiecare secție. Nu existau fișe de obiecte, iar în bugetul pe anul 1951 era prevăzută o sumă pentru tipărirea a 10.000 de fișe, însă prevederea nu a fost aprobată. Muzeul avea 13 salariați, a căror salarizare nu era corespunzătoare. Personalul existent era insuficient, neputându-se organiza nici paza localului și nici siguranța colecțiilor. A fost creat un colectiv de colaboratori amatori ai muzeului pe secții, dar nu activau decât cei de la

² Arhiva Muzeului Banatului, dosar 1/1951. Dosarele cercetate nu au filele numerotate.

³ *Ibidem*.

științele naturale. Personalul celor trei secții științifice a desfășurat recunoașteri și cercetări pe teren în vederea completării colecțiilor muzeale. Au fost organizate două expoziții agricole consacrate campaniei de însămânțări. Datorită reorganizării muzeului precum și a mutării secțiilor de artă și etnografie în Castelul Huniade, muzeul nu a fost deschis publicului în primul semestru decât 45 de zile. Nu existau posibilități locale de îmbunătățire a activității acestei importante instituții de cultură din Timișoara, dar în momentul în care întreaga clădire urma să fie reparată, nu va mai fi întâmpinată nici o greutate în prezentarea materialului muzeal. Moga preciza că era de dorit ca din schema de personal a muzeului pe care a propus-o, să fie aprobată cel puțin încadrarea întregului personal de serviciu și a întregului personal prevăzut pentru Muzeul „Lenau”, programat a fi deschis în aprilie 1951⁴.

M. Moga a fost preocupat pentru angajarea unor specialiști bine pregătiți profesional. Astfel la 5 mai s-a adresat Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei R. P. R., filiala Cluj, pentru a fi recomandate două persoane pentru posturile de asistent la secția de istorie, una pentru istoria R. P. R. și a Banatului și alta pentru istoria antică. La 24 mai muzeul informa Secțiunea Culturală a Regiunii Timișoara că Institutul de Istorie din Cluj-Napoca a propus pentru posturile de asistenți la secția de istorie pe Gui Viorica și pe Ioan Crișan. Deasemenea a fost trimisă o adresă către Muzeul de etnografie al Ardealului de pe lângă Universitatea „Victor Babeș” pentru a recomanda o persoană care să ocupe postul de asistent la secția de etnografie, iar la 24 mai Facultății de Agronomie din Timișoara i s-a solicitat să recomande un absolvent pentru postul de asistent în specialitatea botanică⁵.

În privința reparațiilor care trebuiau executate la Castelul Huniade, la 9 aprilie 1951 a fost înaintat Secției Construcții din cadrul Sfatului Popular Regional proiectul definitiv pentru lucrările de amenajare și perfecționare a Muzeului Regional al Banatului, în valoare de 290.024 de lei pentru a primi avizul necesar în vederea începerii lucrărilor. La 23 aprilie a fost trimis organelor competente spre avizare proiectul definitiv pentru lucrările de transformare și montare de instalații ce urmau a fi executate din fondul de investiții. Se preciza că datorită formalităților a fost pierdut destul de mult timp cu elaborarea și aprobarea acestor documente, fapt ce a prejudiciat activitatea instituției.

În anul 1951 întâlnim deja semnele festivismul de tip comunist care se răsfrâng și asupra muzeului. Astfel a fost întocmit un plan de lucru în cinstea zilei de 8 mai care prevedea organizarea și deschiderea în sălile noi amenajate a trei secții: istorie, etnografie

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

și pictură. În plan mai erau incluse următoarele sarcini: terminarea lucrărilor pregătitoare pentru amenajarea parcului etnografic în grădina Castelului Huniade, organizarea și deschiderea Muzeului din Lenauheim având secțiile de istorie, etnografie și cea privind viața și opera poetului N. Lenau, crearea a două secții noi la Muzeul Raional din Lugoj („de științe naturale și de artă”). În privința expozițiilor agricole intinerante, acestea urmau să fie prezentate în 12 localități din regiune până la data de 8 mai. Trebuia să se întocmească și o gazetă festivă care să oglindească atât însemnătatea zilei de 8 mai, cât și drumul parcurs de Muzeu „datorită îndrumărilor și sprijinului acordat de partid”. Pentru popularizarea Muzeului Regional al Banatului se prevedea întomirea a două fotomontaje ce urmau a fi plasate în centrul orașului⁶.

La 21 mai 1951 apărea directiva Comitetului pentru Așezămintele Culturale privind modul de încadrare a personalului de specialitate din muzee. Se sublinia că pentru angajarea personalului de specialitate (director, șef de lucrări, șef de secție, asistent, preparator, desenator, fotograf, laborant, ghid, bibliotecar) trebuiau avute în vedere persoane corespunzătoare din punct de vedere politic, cât și profesional. Personalul de conducere care direcționa activitatea științifică a muzeelor trebuia să aibă neapărat studii superioare de specialitate. Pentru aceasta trebuia luată legătura cu conducerea instituțiilor de învățământ superior și cu direcția muzeelor de specialitate din centrele universitare. Documentul remarcă faptul că în unele regiuni au fost propuși pentru a activa în muzee oameni necorespunzători, fără studii, proveniți din alte domenii de activitate, iar în unele cazuri au fost propuse persoane înrudite cu diferiți responsabili locali. Arătând nevoia unui personal științific pregătit, comitetul atrăgea atenția că nu va aproba nici o numire care nu corespundea normelor de mai sus. Deasemenea la alcătuirea listelor de propuneri, Sfaturile Populare trebuiau să se consulte neapărat și cu directorii muzeelor „căci nu se poate face numiri de personal fără asentimentul conducătorilor Muzeelor”. Persoanele propuse urmau a fi verificate la nivel local, iar apoi propunerile erau înaintate spre confirmare Comitetului, odată cu datele din care să se poată aprecia studiile, calificarea, felul de comportament și apartenența politică a celor propuși. O altă adresă din 29 mai atrăgea din nou atenția că în unele regiuni nu erau respectate dispozițiile Comitetului pentru Așezămintele Culturale privind completarea schemei de personal a muzeelor, propunerile de angajare făcându-se fără consultarea prealabilă a directorilor de muzee. De aici rezulta că s-au făcut propuneri de persoane incompetente, pe alte considerente decât cele de ordin profesional și științific. Se sublinia din nou necesitatea ca pentru angajarea personalului

⁶ *Ibidem.*

științific să se țină seama în mod obligatoriu de recomandările directorilor Institutelor de Istorie și Filosofie ale Academiei R. P. R. În aceste condiții noua schemă de organizare a Muzeului Regional al Banatului, aprobată de către autoritățile competente la mijlocul lunii mai 1951, cuprindea următorul personal de specialitate: Marius Moga, director și arheolog; Dionisie Linția, șef de secție la științele naturale; Emil Nadra, asistent ornitolog; D. Amărăscu, laborant științele naturale; Francisca Frent, șef de secție etnografie; Rozalia Tiulea, asistent etnografie; Octavia Cioroianu, ghid etnografie; Emil Lenhardt desenator; Gheorghe Ciulei, laborant istorie. Muzeul mai avea patru îngrijitori de secții, un secretar și o dactilografă, un administrator și un portar⁷.

În privința achizițiilor de obiecte muzeografice, la 28 mai a fost trimisă o solicitare către Banca R. P. R. pentru a pune la dispoziția muzeului suma de 300.000 de lei în vederea îmbogățirii colecției de etnografie. Cu această sumă urmau a fi cumpărate din mediul rural din regiunile Severin și Timișoara unelte agricole vechi (pluguri, grape, mașini de despoiat, râșnițe de mână, etc.), unelte necesare pentru confecționarea hainelor (melite, pieptene, furci de tors, mașini de tors, fuse, război de țesut), interioare țărănești (cameră completă cu mobilă țărănească, mobilă de bucatărie, țăst, lăzi țărănești, etc), îmbrăcăminte (costume bărbățești și țărănești).

În ceea ce privește secția de artă, galeria de pictură se afla aranjată în sălile de la etajul al II-lea, fiind grupată astfel: 2 săli aparținând școlii italiene, o sală destinată școlii olandeze, o sală cuprinzând tablouri aparținând școlii de pictură germană, 4 săli în care erau prezentate lucrările pictorilor bănățeni (Wagner-Daniel; Popescu; Fiala-Komlosy; Zaicu-Pop-Ferenczy).

Muzeul Regional al Banatului a fost angajat și în primăvara și vara anului 1951 în organizarea expozițiilor agricole. Astfel potrivit hotărârii conducerii de partid și de guvern din 24 mai 1951 privind sarcinile referitoare la întreținerea culturilor, pregătirea și executarea la timp a strângerii recoltelor și executarea planului de colectări pe anul 1951, muzeelor le revenea sarcina de a organiza în regiunile de care aparțineau expoziții agricole volante. În vederea realizării acestei îndatoriri, Comitetul Executiv al Sfatului Popular al Regiunii Timișoara a dat dispoziții organelor în subordine să colecteze produse agricole și mostre pentru a fi expuse în expozițiile respective. Dar Moga sesiza autoritățile că în momentul în care delegații muzeului s-au deplasat pe teren să ridice materialul, nu au primit nici un fel de produs sau de mostră. Astfel expozițiile au cuprins doar material grafic, ceea ce însemna că ele nu și-au atins scopul prevăzut. Directorul muzeului solicita să se intervină pe lângă Comitetul Executiv al Sfatului

⁷ *Ibidem.*

Popular al Regiunii pentru a se pune la dispoziția muzeului toate datele și materialele necesare organizării unei adevărate expoziții agricole⁸. Într-un alt referat M. Moga revenea asupra acestui aspect. Arătând că aceste expoziții trebuiau să sprijine și să stimuleze atât munca în sectorul agricol socialist cât și antrenarea țăranimii în alcătuirea de întovărășiri, având menirea să evidențieze prin exponatele expuse superioritatea sectorului socialist față de cel individual, autorul referatului sublinia că muzeul nu a primit nici un material pentru organizarea expozițiilor. În consecință delegați ai instituției s-au deplasat la Buziaș, Variaș, Lovrin, Sânnicolau pentru a ridica materialul respectiv, dar autoritățile competente nu au dat nici o importanță ordinului circular al Regiunii în acest sens, iar cei deplasați s-au întors fie fără materialul necesar, fie cu materialul pe care l-au strâns personal de pe câmp. Întrucât prin exponatele pe care le deținea muzeul nu se putea demonstra superioritatea sectorului socialist față de cel individual, se socotea necesară o nouă dispoziție care să-i pună pe muzeografi în posesia produselor ce urmau a fi recoltate pe viitor, precum și a datelor necesare „ilustrării superiorității sectorului socialist” din agricultură⁹.

În privința reparațiilor executate la Castelul Huniade, la 9 iunie a fost înaintată către Sfatul Popular al Regiunii, Secția Construcții, „Situția definitivă” privind lucrările de reparații executate de către Cooperativa de producție Meșteșugărească „Constructorul” din Timișoara în valoare de 647.080 de lei, rugându-se a se dispune recepționarea lucrărilor. Totodată a fost încheiat un contract pentru confecționarea de vitrine necesare realizării expozițiilor muzeale¹⁰.

Luând în discuție golurile existente în cadrul colecției secției de artă, Moga propunea ca lucrările clasicilor români să fie achiziționate prin intermediul Comitetului pentru Artă, Sfatul Popular și Muzeul Regional urmând să-și rezerve dreptul de a aviza fiecare operă propusă a fi inclusă în patrimoniul muzeului. Pe de altă parte, la 5 iunie Secțiunea Financiară a Regiunii Timișoara, Serviciul State, făcea cunoscută

⁸ *Ibidem*, dosar 3/1951. În instrucțiunile date de către Sfatul Popular al Regiunii Timișoara, Secția Agricolă și cea Culturală privind organizarea acestor expoziții se preciza că materialul va fi compus din snopi, plante întregi, spice, boabe, iar în acest scop fiecare G. A. C. trebuia să rezerve 4-5 snopi de păioase, mazăre, rapiță, etc. care urmau a fi uscați și înmagazinați până la ridicarea lor. Mostrele trebuiau să cuprindă toate culturile. În această acțiune erau cuprinse și școlile tehnice agricole, zootehnice, I. C. A. R., I. C. Z., gospodăriile anexe ale sfaturilor populare, ale altor instituții, întreprinderile de îmbunătățiri funciare. Urmău să fie recoltate produse și din loturile particulare, aflate în apropierea celor ale sectorului socialist, vezi dosar 1/1951.

⁹ *Ibidem*, dosar 1/1951.

¹⁰ *Ibidem*.

schema de organizare a Secțiunii de Artă din muzeu transmisă de Ministerul Finanțelor. Potrivit acesteia din schema Muzeului Mixt erau reduse posturile care aparțineau secției de artă¹¹.

Problema (deosebit de importantă) a angajării personalului de specialitate necesar s-a aflat în atenția directorului muzeului cât și a celorlalți factori de decizie, în vara anului 1951. Astfel Muzeul Etnografic al Ardealului de pe lângă Universitatea „Victor Babeș” a propus pentru postul de asistent etnograf pe Zderciuc Boris. La 11 iunie într-un referat Marius Moga propunea în vederea completării schemei de personal a muzeului ca posturile de asistenți la secția de științele naturii să fie completate pe data de 15 iunie cu persoanele propuse de către Institutul de Agronomie din Timișoara. Pentru al doilea post de asistent la secția de istorie trebuia să fie cerut din nou avizul Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei R. P. R. din Cluj, deoarece persoana recomandată inițial era necorespunzătoare. Ioan Crișan urma să fie încadrat pe postul de asistent pe data de 1 iunie. Ținându-se seama de importanța posturilor de ghizi acestea trebuiau completate prin venirea celor două femei care au fost propuse de către Școala Pedagogică germană și a lui D. Dure. Pentru posturile de portar, îngrijitor și mecanic urma să se ceară sprijinul Oficiului de repartizare a brațelor de muncă.

A urmat la 14 iunie 1951 Decizia nr. 147 a președintelui Comitetului Executiv al Sfatului Popular al Regiunii Timișoara, prin care Ioan Crișan era încadrat pe postul de asistent istorie, Elena Irescu era numită ca asistent dendrolog, D. Dure devenea ghidul secției de artă, Andrei Wagmann ghid la secția de istorie. Lui Gheorghe Ciulei i-a încetat angajarea pe data de 15 iunie¹².

În privința achizițiilor de materiale muzeale la 14 iunie a fost realizat tabelul privitor la obiectele și materialul etnografic ce urmau să fie cumpărate din mediul rural într-o primă tranșă, costul ridicându-se la suma de 167. 000 de lei. Printre obiectele etnografice avute în vedere a fi cumpărate se aflau burdic de piele, cămașe și izmene, brâie, cătrânțe, furci de tors, coșuri pentru grâu, o casă țărănească de lemn cu mobilierul necesar, cu unelte agricole, șopru pentru car, cotețe de păsări și de porci¹³.

În cursul trimestrului II colectivele secțiilor de istorie și de etnografie au efectuat 14 cercetări științifice pe teren în urma cărora a fost îmbogățită colecția de etnografie. Au fost cercetate localitățile Hitiaș, Buziaș, Buzad, Sacoșu-Mare, Zăbrani,

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

Sănnandrei. Deplasările au fost efectuate de către M. Moga, F. Fent, I. Crișan și D. Dure.

Totodată au fost transpuse pe hârtie milimetrică motivele ornamentale specifice bănățene și realizate schițele pentru tablourile explicative necesare completării secției de istorie. Din cauza lucrărilor de reparații, muzeul a fost închis pentru public în perioada 1 aprilie-8 mai 1951.

Raportul de activitate al muzeului pe trimestrul III (iulie-septembrie 1951) sublinia că în urma măririi personalului de specialitate atenția a fost îndreptată în direcția completării lipsurilor existente în colecțiile muzeului, astfel încât să se realizeze o prezentare justă a trecutului Regiunii sub toate aspectele. În acest sens s-au efectuat 60 de cercetări pe teren, dintre care 41 au fost efectuate de către personalul secției de științele naturale (recunoașterea și colectarea de material zoologic în localitățile Timișoara, Giroc, Pădureni, Sănnicolau-Mare, Recaș, Topolovățu Mare, realizându-se studii privind migrația păsărilor, măsurători, etc.; în domeniul botanicii au fost efectuate deplasări în jurul Timișoarei pentru colectarea de material în vederea înființării subsecției botanice, iar în domeniul mineralogiei, geologiei și paleontologiei cercetările s-au efectuat în bazinul Mehadieii), 15 de către personalul secției de etnografie (în localitățile Curtea, Jupânești, Balosești, Brănești) și 4 de către personalul secției de istorie. În urma acestora secția de științele naturii s-a îmbogățit cu 1806 piese (dintre care 890 pentru botanică și agrotehnie, 900 pentru paleontologie-mineralogie și 16 pentru zoologie), secția de etnografie cu 502 piese. Concomitent cu cercetările de teren, personalul științific a căutat să pună în valoare, să restaureze și să determine materialul existent în colecțiile muzeului. În acest scop s-a început inventarierea materialului în inventare noi și s-au întocmit fișe pentru fiecare obiect. La secția de istorie au fost refăcute 52 de vase aparținând comunei primitive și sclavagiste, au fost curățate 95 de vase, au fost întocmite 269 de fișe și au fost inventariate din nou 335 de obiecte. A fost elaborat un studiu științific „Tezaurul de monete republicane de la Secusigiu-Arad”. La secția de științele naturii au fost determinate 530 de eșantioane de minerale, fosile, roci, care au fost pregătite pentru inventariere, au fost preparate 9 păsări și au fost introduse în herbar 800 de plante, s-au efectuat experiențe științifice cu privire la dezvoltarea stadială a plantelor descoperite de academicianul T. D. Lasenco „Fotoperiodismul plantelor”. Au fost întocmite lucrările pregătitoare în domeniile zoologie, botanică, mineralogie, geologie și paleontologie pentru prezentarea peisagiului „Valea superioară a Timișului și Valea Cernei”. La secția de etnografie au fost transpuse pe hârtie milimetrică 50 de modele după oprege și ceramică tot în

vederea noii inventarieri. La cabinetul de numismatică s-au întocmit fișe pentru 250 de piese, au fost inventariate din nou 200 de piese și au fost determinate, în vederea inventarierii 500 de piese. Cercetările științifice de teren au fost întreprinse de către F. Fent, H. Bugariu, E. Nadra, D. Lințe, R. Tulea, O. Crâșnic, E. Irescu, acestea cuprinzând localitățile Timișoara, Iablanița, Plugova, Mehadia, Cornea, Globul Craiovei, Jupânești, Curtea, Lovrin, Buzad, Căprioara, Căpâlnaș.

Personalul secției de istorie și etnografie a organizat Muzeul din Lenauheim care a fost inaugurat la 19 august 1951.

Pentru amenajarea sălilor necesare secției de istorie toate depozitele existente în 14 săli de la parterul Castelului Huniade au fost transferate la etajele I și II. Au fost realizate 40 de vitrine necesare expunerii materialului arheologic cât și al celui etnografic. Începând cu mijlocul lunii octombrie erau planificate să fie organizate o serie de lecții și conferințe de specialitate pentru ridicarea nivelului profesional.

Au fost pregătite totodată două expoziții agricole volante, refăcându-se și completându-se materialul vechi. Nebeneficiind de sprijinul Sfatului Popular Regional, expozițiile au fost întocmite, în mare parte, din materialul documentar realizat de către specialiștii muzeului, fiind expuse prea puține produse agricole. Se lucra la pregătirea materialului pentru expoziția de combatere a misticismului.

Muzeul în perioada analizată a întâmpinat și o serie de greutăți. Astfel sumele aprobate pentru deplasările în teren (70.000 de lei pentru întregul an) nu au permis efectuarea recunoașterilor și cercetărilor preconizate. O serie întreagă de materiale necesare unei bune activități a tuturor secțiilor nu au fost repartizate nici până în acel moment. În privința reparațiilor, întreprinderile care au executat lucrările de tâmplărie, de mobilier și de construcție nu au dat cuvenita importanță acestora și drept consecință planul de lucru al muzeului a fost în cea mai mare parte răsturnat¹⁴.

Patrimoniul secției de istorie cuprindea la sfârșitul trimestrului III un total de 49.018 de obiecte (comuna primitivă: 5490 de buc.; sclavagistă: 22.233 buc.; capitalistă: 5087), din care erau expuse 2100, iar depozitate 46.918. Patrimoniul secției de etnografie se situa la 2359 de obiecte (în cursul trimestrului a fost îmbogățit cu 502 de obiecte), fiind expuse 400, și depozitate 1959. Patrimoniul colecțiilor științifice cuprindea la sfârșitul trimestrului 5573 de obiecte (au intrat în timpul trimestrului 1806 de obiecte), dintre care erau expuse 1800 și depozitate 3773¹⁵.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 3/1951.

¹⁵ *Ibidem*. Față de trimestrul al II-lea s-a înregistrat o creștere a patrimoniului. Astfel la secția de etnografie pe trimestrul respectiv existau 1857 de piese, în timp ce în trimestrul III

În ceea ce privește personalul muzeal, la 11 august Wagmann Andrei a fost angajat în calitate de laborant, Sauer Gertruda de ghid la secția de istorie, iar Diodor Dure de ghid la secția de artă. Puțin mai târziu directorul instituției făcea următoarele propuneri pentru completarea posturilor vacante, dar și pentru a se evita eventuala blocare a acestora: pentru postul de șef al secției de artă era propus D. Dure, pentru cel de asistent la secția de istorie Constantin Rudneanu, pentru ghid la secția de artă (vacant datorită avansării lui Dure) Andrei Wagmann. Mai rămânea vacant postul de laborant la istorie, fiind avansat Wagmann. Era adnotat cu creionul faptul că muzeul a cerut Comitetului pentru Artă să dea cuvenita dezlegare pentru încadrarea personalului necesar la secția de artă, dar nu a primit această aprobare deși verbal a primit acordul tocmai pentru a nu fi blocate posturile¹⁶.

Muzeul a mai primit în vara anului 1951 o sarcină politică: organizare unei expoziții cu prilejul sărbătoririi a șapte ani de la 23 august 1944¹⁷.

Patrimoniul Muzeului Regional al Banatului s-a îmbogățit și în toamna lui 1951. La 21 septembrie era trimis Băncii R. P. R. un referat pentru a fi aprobată cumpărarea unui tablou de pictură în ulei realizat de către pictorul I. Ferenczi de la „Consignația”. Plata (4.327 de lei) trebuia să se facă prin virament. Pentru completarea patrimoniului secției de artă Marius Moga s-a adresat Comitetului pentru Artă pentru a interveni pe lângă Ministerul Agriculturii în vederea ridicării de la G. A. S. Banloc a unor obiecte muzeografice valoroase (o noptieră Bidermayer, un dulap din secolul XVIII, 30 de tablouri, trei sculpturi în piatră, porțelanuri, etc, dar și o cameră țărănească maghiară, două tunuri din 1861, o cameră de tortură). O nouă adresă către Banca R. P. R. solicita aprobarea cumpărării a unor tablouri, stampe cu Timișoara, și a unui costum sârbesc din Cralovaț, toate în valoare de 100.000 de lei. Muzeul mai dorea cumpărarea din sectorul particular (solicitând avizul Comitetului pentru Așezămintele Culturale) a unui herbar cuprinzând flora din R. P. R. precum și o parte din flora U. R. S. S.-ului, 42 de stampe și hărți reprezentând Timișoara și Banatul începând din secolul XVIII și până la 1849, două interioare de cameră necesare prezentării secolelor XVIII și XIX, cererea fiind aprobată de către forul de la București¹⁸.

numărul lor s-a ridicat la 2359, iar colecțiile științifice cuprindeau în trimestrul II 3767 de piese, la sfârșitul trimestrului următor numărul lor ajungând la 5573 de piese. Vezi pentru trim. II dosar 1/1951.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 2/1951. Și muzeele raionale erau obligate să organizeze astfel de expoziții.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 3/1951.

Au mai fost achiziționate două volume ale lui N. Lenau, iar de la Ion Stoia Udrea o fotocopie alcătuită din 12 bucăți a hărții Banatului din 1723-1725, după originalul alcătuit de Mercy aflată în K.u.K. Kriegsarchiv din Viena¹⁹.

La 1 octombrie 1951 Marius Moga readucea în discuție problema dezvoltării Muzeului Regional al Banatului. Astfel el sublinia că date fiind sarcinile mereu crescânde ce-i reveneau muzeului atât în privința culturalizării oamenilor cât și a cercetării științifice, personalul instituției trebuia majorat cu 10 angajați: trei asistenți, un modelator machetar, un paznic de noapte, patru pompieri și un tâmplar. Trebuia creat un post de asistent-agrotehnician, pe care să fie angajat un absolvent al Facultății de agrotehnie, necesar atât pentru organizarea corectă a secției de științele naturale, cât și pentru realizarea de expoziții destinate a arăta superioritatea agrotehniei științifice. Se avea în vedere crearea unui post de asistent entomolog care să fie ocupat de către un absolvent al Facultății de științele naturale, necesar a valorifica în mod științific colecțiile de specialitate, precum și a contribui la completarea materialului agrotehnic. Mai era necesară angajarea unui asistent la secția de artă pentru a cerceta pe teren și a organiza în cadrul muzeului „creațiunile artistice ale regiunii noastre în domeniul artelor plastice”. Modelatorul-machetar urma să alcătuiască peisagiile, machetele, mulajele și manechinele absolut indispensabile tuturor secțiilor muzeului²⁰.

Au continuat lucrările de reparații la Castelul Huniade, care prevedeau reparații și completări ale instalației electrice, lucrări de zidărie, amenajări, absolut necesare pentru instalarea secției de etnografie²¹.

La sfârșitul anului 1951 directorul Muzeului Regional al Banatului Marius Moga era invitat de către Comitetul pentru Așezămintele Culturale să prezinte referatul „Rolul muzeului regional în sprijinirea activității muzeale din regiune”. La expunere urmau să asiste 20 de conducători de muzee, întrunirea având drept scop realizarea unui schimb de experiență între conducerile de muzee din țară. În același timp Moga era informat că în luna decembrie 1951 urma să se desfășoare la Timișoara un curs profesional de 10 zile (12-22 decembrie) pentru directorii, personalul științific și tehnic, precum și pentru îndrumătorii muzeelor din Regiunile Gorj, Severin, Timișoara, Arad, Bihor. Conducătorul Muzeului Regional al Banatului trebuia să ia măsurile necesare pentru pregătirea acestei întruniri (amenajarea de săli de cursuri, cazarea și masa participanților, desemnarea celor care vor preda cursurile). Tematica acestor

¹⁹ *Ibidem*, dosar 1/1951.

²⁰ *Ibidem*, dosar 3/1951.

²¹ *Ibidem*, dosar 2/1951.

cursuri era următoarea: sarcinile muzeelor; tipurile de muzeu; tematica secțiilor muzeelor; colecțiile muzeale; colectarea, inventarierea obiectelor muzeale, fișele științifice, organizarea depozitelor; conservarea și restaurarea; mobilierul muzeal; condiții interioare de prezentare, etichetare; legătura muzeelor cu masele; organizare, colectiv de muncă, activitate administrativă; planul grafic al muzeelor, exponate și material ajutător. Îndată după primirea acestei înștiințări Moga a trecut la pregătirea cursului respectiv²².

În anul 1951 a continuat procesul de reorganizare al Muzeului Regional al Banatului, precum și cel de transformare a acestuia într-un muzeu în adevăratul sens al cuvântului. Muzeul avea un caracter mixt, fiind alcătuit din patru secții: istorie, științele naturale, etnografie, artă, predominând caracterul științific al său.

Pentru amenajarea colecțiilor muzeale în Castelul Huniade era nevoie în continuare de reparații ample a clădirii. Trebuia în același timp să fie soluționată o altă problemă deosebit de importantă pentru viitorul muzeului: cea a proprietății Castelului Huniade. Directorul importantei instituții de cultură bănățeană, Marius Moga se pronunța pentru transferarea clădirii în proprietatea muzeului sau în cea a Comitetului pentru Așezămintelor Culturale.

În aceste condiții în cursul anului 1951 a fost demontată întreaga colecție de artă care se afla în vechea clădire a muzeului (Palatul Cultural), aceasta împreună cu colecția de etnografie fiind mutate în Castelul Huniade. Astfel în Palatul Cultural a mai rămas în anul pe care îl analizăm doar colecția de științele naturale. Paralel au continuat lucrările de pregătire în vederea amenajării în clădirea Castelului a secției de istorie.

Potrivit directorului instituției starea de conservare a colecțiilor muzeale era în mare parte mulțumitoare. În momentul în care se dispunea de mai multe încăperi amenajate urma să fie restaurate obiectele muzeale deteriorate din cauza prea multor mutări suferite de-a lungul anilor. Mobilierul muzeal era insuficient și în același timp impropriu expunerii materialului muzeografic. Toate colecțiile erau inventariate, dar, din lipsa banilor, nu s-au putut realiza fișele de obiecte. Pe parcursul anului s-a desfășurat o nouă reinventariere, întocmindu-se și primele fișe pe obiecte. Colecția de istorie era organizată în spiritul materialismului istoric (regimul comunist intervenea deja brutal în domeniul științific), iar cea de artă și etnografie pe școli, secole și regiuni.

²² *Ibidem*, dosar 3/1951.

Personalul de specialitate al muzeului a strâns materialele muzeografice necesare și a organizat Muzeul „Lenau” din Lenauheim, care a fost inaugurat în 19 august 1951.

În ceea ce privește personalul de specialitate al Muzeului Regional al Banatului, acesta era în continuare insuficient. Pe acest fond Comitetul pentru Așezămintele Culturale a elaborat o directivă în care se sublinia obligativitatea ca personalul științific și de conducere al muzeelor să aibă studiile superioare de specialitate. Se arăta că existau cazuri în muzeele din țară în care au fost angajate persoane fără pregătirea necesară, rude cu lideri politici locali. Pentru angajarea muzeografilor trebuiau consultați neapărat directorii muzeelor respective, dar și institutele de învățământ superior din zonă. Desigur se ținea cont și de situația politică a candidatului. Erau cerințe surprinzătoare pentru primii ani de dictatură proletară, când în cultură contau prea puțin criteriile științifice. Din păcate unele dintre aceste cerințe sunt încălcate în România secolului XXI. Aceste directive au reprezentat o adevărată binefacere pentru Marius Moga în eforturile sale de a aduce la muzeu specialiști de valoare. Astfel el s-a adresat instituțiilor de cercetare și de învățământ superior din Cluj-Napoca și Timișoara pentru recomandarea unor tineri absolvenți și au fost angajați la Muzeul Banatului reputatul arheolog de mai târziu Ioan Crișan sau Elena Irescu pe postul de asistent dendrolog. În anul 1951 a crescut numărul specialiștilor din muzeu, deși nu toți aveau studiile de specialitate necesare (pe posturi de ghizi au fost încadrați un învățător sau un funcționar).

Specialiștii muzeului (M. Moga, I. Crișan, F. Fent, H. Bugariu, E. Nadra, D. Linția, O. Crâșnic, R. Țulea, E. Irescu) au întreprins o serie de cercetări științifice pe teren în vederea îmbogățirii patrimoniului muzeal. Printre localitățile cercetate s-au numărat Timișoara, Iablanța, Plugova, Mehadia, Jupânești, Lovrin, etc. În urma acestora patrimoniul muzeului s-a îmbogățit în anul 1951, lucru realizat și prin cumpărarea unor obiecte muzeale valoroase. Concomitent au fost restaurate și determinate materialele muzeografice existente în colecțiile instituției, la secția de științele naturale au fost efectuate experiențe științifice, preparate păsări, introduse în herbar noi plante și a fost pregătită prezentarea „Văii superioare a Timișului și Văii Cernei”. A fost întocmită de asemenea lucrarea „Tezaurul de monete republicane de la Secusigiu-Arad”.

La sfârșitul anului muzeul a primit sarcina organizării unor cursuri pentru pregătirea personalului muzeal. Era o dovadă de recunoaștere din partea autorităților centrale din domeniu a importanței Muzeului Regional al Banatului, dar și o provocare

pentru instituție. Reușita cursurilor determina creșterea prestigiului muzeului, lucru de care acesta avea neapărată nevoie.

Muzeul s-a confruntat în cursul anului 1951 și cu o serie de greutăți. Astfel sumele alocate pentru cercetările științifice de teren au fost insuficiente, ca și cele pentru repararea Castelului Huniade. O serie de materiale necesare pentru buna activitate a muzeului nu au fost repartizate. Întreprinderile care au fost angajate în restaurarea Castelului Huniade nu au dat dovadă întotdeauna de seriozitate în executarea lucrărilor, acest lucru răsfrângându-se în defavoarea organizării și dezvoltării instituției.

Ca și celelalte instituții de cultură din România acelor ani și muzeul timișorean a fost obligat să execute comenzi politice din partea regimului comunist. Astfel a avut sarcina de a organiza expoziții agricole itinerante care să demonstreze superioritatea agriculturii socialiste și a organizat o expoziție dedicată zilei de 23 august.

În ciuda dificultăților financiare, birocratice și politice, Muzeul Regional al Banatului a făcut pași însemnați în anul 1951 spre transformarea sa într-un muzeu modern, meritul principal în acest sens revenindu-i lui Marius Moga.

AU FIL DE L'HISTOIRE DU MUSÉE DE BANAT (TIMISOARA)

Résumé

Au long de l'année 1951 on a continué le procès de réorganisation du Musée Régional du Banat, et aussi celui de sa transformation dans un musée au bon sens de ce terme. Le musée avait un caractère mixte, ayant quatre sections: histoire, sciences naturelles, ethnographie, art, mais avec la prédominance de son caractère scientifique.

Pour l'emménagement des collections muséales dans le Château de Huniade, s'avéraient nécessaires des amples réparations au bâtiment indiqué. En même temps il était nécessaire à résoudre un autre problème pour le futur de cette institution: celui de la propriété du Château de Huniade. Le directeur de cette importante institution de culture, Marius Moga, se prononçait pour confier sa propriété au musée ou au Comité pour les Établissements Culturels.

En ces conditions, au long de l'année 1951 on a démonté toute la collection d'art, qui se trouvait dans l'ancien bâtiment du musée (le Palais Cultural), celle-ci et le patrimoine ethnographique étant abrités dans le Château de Huniade. Ainsi, dans le Palais Cultural avait resté seulement la collection concernant les sciences naturelles.

En parallèle, dans le château se sont continués les travaux pour l'emménagement de la section d'histoire.

Selon l'opinion du directeur de cette institution l'état de conservation des collections était satisfaisante. Au moment où on disposait de l'espace d'exposition nécessaire, il suivait la restauration des objets qui avaient souffert des endommagements au cours des déménagements successifs, qui ont eu lieu à travers du temps. En même temps, le mobilier était insuffisant et impropre pour son usage dans une exposition. Toutes les collections étaient inventoriées mais, sans en disposant des ressources financières, on n'a pas pu réaliser les fiches d'objets. Au long de l'année on a déployé un nouvel inventaire, tout en réalisant les premières fiches d'objets. La collection d'histoire était organisée dans l'esprit du matérialisme historique (le régime communiste intervenait déjà avec brutalité dans le domaine scientifique), les collections d'art et d'ethnographie étant organisées selon des critères chronologiques, en général (écoles, siècles, régions).

Les spécialistes du musée ont collecté les matériaux nécessaires pour organiser le musée *Lenau* à Lenauheim, qui a été inauguré le 19 août 1951.

En ce qui concerne les spécialistes du Musée Régional du Banat, à cette époque-là leur nombre était insuffisant. En ces conditions le Comité pour les Établissements Culturels avait élaboré une directive qui imposait la condition que tout le personnel de spécialité ait des études universitaires. Ce document montrait qu'ils ont existé des musées en Roumanie où on a engagé des personnes sans d'études supérieures, tout en suivant des critères politiques. Pour l'acceptation des muséographes il s'avérait nécessaire le consulte des directeurs des institutions respectives et aussi des institutions universitaires de la zone. Bien sur, on tenait compte de la situation politique du candidat. Ces commandements étaient surprenants pour les premières années de dictature prolétaire, quand dans le domaine culturel les critères scientifiques ne comptaient aucunement. Malheureusement, ces critères sont négligés même dans la Roumanie du XXI^e siècle. Ces critères ont constitué un véritable bienfait pour Marius Moga, dans ses efforts d'apporter des spécialistes hautement qualifiés dans son institution. En ce sens, celui-ci a contacté les instituts universitaires de Cluj-Napoca et de Timisoara pour lui recommander des jeunes étudiants passionnés et enthousiastes qui ont été puis engagés au Musée du Banat, comme par exemple le réputé archéologue du plus tard – Ioan Crisan, ou Elena Irescu dans le poste d'assistante dendrologue. Tout le long de l'année 1951, le nombre des spécialistes a accru, en dépit du fait que

quelques-uns de ceci n'avaient pas les études nécessaires pour leur poste (en qualité de guides ont été engagés un instituteur et un fonctionnaire).

Les spécialistes du musée (M. Moga, I. Crisan, F. Fent, H. Bugariu, E. Nadra, D. Lintia, O. Crasnic, R. Tulea, E. Irescu) ont entrepris toute une série de recherches dans la contrée pour enrichir le patrimoine muséal. Les localités recherchées ont été Timisoara, Iablanita, Plugova, Mehadia, Jupanesti, Lovrin et. En suite de cela le patrimoine du musée s'est enrichi avec des pièces exceptionnelles du point de vue scientifique et cultural, fait possible même par l'acquisition de la population. En même temps, on a restauré et déterminées les pièces trouvées déjà dans les collections. À la section de sciences naturelles on a effectué même des expertises scientifiques, on a préparé des oiseaux pour les exposer, dans les herbiers ont été introduites des nouvelles espèces de plantes et on a présenté l'exposition *La vallée supérieure de Timis et de Cerna*. On a publié l'ouvrage *Le trésor de monnaies républicaines de Secusigiu-Arad*.

En fin d'année le musée avait reçu la tâche de réaliser des cours pour tout le personnel muséal. Cela était une nouvelle preuve de l'appréciation dont on jouissait cette institution de la part des autorités locales. La réussite de cette action était importante pour l'accroissement du prestige du Musée Régional du Banat.

Mais, celui-ci s'est confronté avec toute une série d'impedimenta. Ainsi, les allocations financières n'étaient pas suffisantes pour les recherches sur place et pour les réparations nécessaires au Château de Huniade. Toute une série de matériaux nécessaires pour l'activité du musée n'ont pas été repartissés. Les firmes engagées dans la restauration du Château de Huniade n'ont pas prouvé la correctitude nécessaire à une telle entreprise, ce fait se reflétant d'une manière négative dans l'activité de cette institution.

Comme toutes les autres institutions de culture même le musée de Timisoara a été obligé exécuter des commandes politiques. En ce sens il a fallu organiser des expositions itinéraires pour démontrer la supériorité de l'agriculture socialiste et une autre pour célébrer le jour de 23 août.

En dépit des difficultés financières, bureaucratiques et politiques, le Musée Régional du Banat a connu une ascendance au long de l'année 1951 dans sa marche vers sa transformation dans une institution muséale d'élite, le mérite principal en ce sens revenant au Marius Moga.

RECENZII

Masoneria în Transilvania. Repere istorice, coordonatori Tudor Sălăgean, Marius Eppel, Cluj-Napoca, 2007, 192 p., 22 planșe

Culegerea de studii consacrată masoneriei în Transilvania, sub coordonarea tinerilor istorici clujeni Tudor Sălăgean și Marius Eppel, aduce lumini interesante și nebănuite până acum despre o societate discretă ai cărei membri îi regăsim implicați, uneori actori importanți, în istoria recentă a României. Apariția volumului a fost legată de organizarea și itinerarea la Sibiu, Cluj și Reșița a unei expoziții cu aceeași tematică, cu patrimoniul muzeelor din Sibiu și Cluj-Napoca, dar și cu documente inedite puse la dispoziție de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Un catalog cu „*obiecte masonice din colecția Muzeului Brukenthal – Sibiu*” realizat de Mariana Daneș și Marius Eppel, și un altul cu „*obiecte masonice din colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca*” sub semnăturile Katiușei Pârvan, Tudor Sălăgean, Danielei Comșa, cu bogate ilustrații color întregesc volumul. Abordările propuse în culegerea de studii pentru un spațiu multicultural, așa cum este provincia ardeleană, au vizat momente din istoria masoneriei la sași și maghiari, dar și activitatea masoneriei în rândul elitelor românești din veacul al XVIII-lea și până în perioada recentă. Studiul tânărului istoric Attila Varga „*Dincolo de zidul suspiciunilor. Francmasoneria maghiară: trecut, prezent, viitor*” p. 33-62 este unul consistent, elaborat pe documente de arhivă și parcurgerea acumulărilor scrisului istoric maghiar pe această temă. Merită reținută, din studiul lui Varga, situația masoneriei din Ungaria după intrarea acesteia în spațiul cortinei de fier (p. 59-62): „practic, în perioada 1957-1989, conducerea comunistă din Ungaria a tolerat francmasoneria până la un anumit grad și nu a ridicat piedici de natură legislativă care i-ar fi putut îngreuna activitatea. Mai mult s-a permis multora dintre frați să participe și la felurite reuniuni externe”. O cu totul altă soartă au avut membrii masoneriei române în perioada comunistă cu toate că ambele țări făceau parte din același spațiu politic și ideologic. Studiile lui Nicolae Ioniță „*Francmasoneria română în dosarele Securității. Între*

„Procesul francmasonilor” și problema „Ocultă” p. 121-154, și cel al Cristinei Anisescu „Impactul stereotipurilor și erorile de atribuire privitoare la francmasonerie în documentele întocmite de securitate”, p. 155-171, construite pe documente din fondurile Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, relevă situația dramatică prin care au trecut masonii români după impunerea regimului comunist.

Începutul sfârșitului pentru mișcarea masonică din România a fost marcat în februarie 1937, când la presiunea forțelor de dreapta Marea Lojă Națională din România a hotărât autodizolvarea. Cert este că atunci, cât și în perioada regimului antonescian din România, foștii membrii ai lojilor masonice din România n-au fost arestați, urmăriți și persecutați (Ioniță, p. 122). Lumina Marii Loji Naționale din România s-a reaprins în septembrie 1944 însă pentru o scrută vreme, deoarece după înlăturarea monarhiei și desființarea partidelor politice la 11 iunie 1948, Ministerul de Interne a dispus închiderea lojilor. A început un val de persecuții al cărui moment culminant s-a derulat în cursul perioadei 1951-1953, când Securitatea a identificat francmasoneria cu dușmanul de clasă și a trecut la decapitarea acesteia. Liderii masoni români în frunte cu Constantin Bellu, Mircea Ciupercescu, Paul Brătășanu și alții au fost arestați și condamnați în urma unui proces în noiembrie 1953, cunoscut ulterior drept „procesul francmasonilor”. România a fost prima țară comunistă care a desființat ordinul francmason și a condamnat la ani grei de temniță pe liderii acesteia. O parte din membrii lojilor printre care români de cultură precum Sadoveanu, H. Hulubei, M. Ralea și V. Eftimiu au pactizat cu regimul comunist și au fost folosiți de acesta în scopul promovării noului regim politic în lumea liberă (Ioniță, p. 131). Desființarea lojilor masonice din România la începutul perioadei comuniste, confiscarea bunurilor și lichidarea fizică a liderilor acesteia se înscrie în fapt în procesul amplu de lichidare a elitelor politice, culturale și confesionale ale țării, proces derulat cu o virulență puțin întâlnită în spații vecine din același bloc comunist est european. Acțiunea de supraveghere a membrilor francmasoneriei române rămași în țară s-a derulat pe tot parcursul perioadei comuniste din istoria României, cu intensități crescute în perioadele de criză. Astfel anul 1984 se înscrie ca un moment când se poate marca o recrudescență a activității securității, care a deschis la acest moment dosarul de problemă 1780 de supraveghere a masoneriei sub numele de cod „Ocultă” (Ioniță, 143).

Analiza pe documentele din dosarul „Ocultă” realizată de Cristina Anisescu relevă persistența unor stereotipuri de gândire și limbaj de tipul „dușmanii poporului”,

„dușmani și trădători de patrie”, „uneltiri imperialiste”, „mentalități burgheze” și folosirea distorsionată a conceptelor de „libertate”, „drepturile omului”, „democrație” (Anisescu, p. 160-161).

Masoneria în Transilvania. Repere istorice oferă însă și cititorului interesat de problemă câteva contribuții inedite, clădite pe fondul documentar al unor muzee privitoare la rolul de prim rang jucat de masoni români în evenimente esențiale ale istoriei recente românești. Interesant de semnalat din această perspectivă ni se pare studiul Danielei Comșa și a lui Tudor Sălăgean privitor la relația om politic și masonerie în cazul lui Alexandru Vaida Voievod. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj deține un fond documentar extrem de consistent privitor la activitatea politică a lui Alexandru Vaida Voievod, între care și carnetul de mason emis de Grand Orient de France, loja Ernest Renan din Paris în anul 1919, pentru Alexandru Vaida Voievod. El a devenit membru al lojii pariziene în timpul conferinței de pace de la Paris din anul 1919, când a condus delegația României după retragerea lui I. I. C. Brătianu, cu acordul căruia, după propria mărturie, a intrat în masoneria franceză. Astfel, într-un moment istoric la care se luau decizii fundamentale privitoare la geografia politică a Europei, în urma primei conflagrații mondiale și România trebuia să-și joace impecabil șansa Vaida Voievod în consens cu Brătianu, devenit membru al masoneriei franceze, ceea ce a ușurat demersurile delegației române la Conferința de Pace de la Paris. Cartea de față se adaugă la producțiile istoriografice recente remarcabile, relative la implicațiile masoneriei în viața publică a României și a bătrânului continent european.

Dumitru Țeicu

L'exploitations du sel à travers le temps, edité par Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, Olivier Weller et John Chapman, Centre International de Recherche de la Culture Cucuteni, Piatra-Neamț, Institut d'Archéologie Iasi, Piatra-Neamț, 2007, 328 p.

Sursele de sare, exploatate încă din preistorie au început să fie studiate din anul 1980, printr-o serie de programe de cercetare arheologică. O bună parte dintre acestea au fost efectuate de Muzeul de Istorie și Arheologie din Piatra Neamț prin intermediul Centrului Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni și de Institutul de Arheologie din Iași. Începând cu anul 2000 două echipe internaționale colaborează în acest domeniu: una franceză, condusă de Olivier Weller și una britanică, condusă de John Chapman.

O bună parte a rezultatelor acestor investigații au fost prezentate în cadrul colocviului *Arheologia Pre- și Protoistorică a sării* ce a avut loc în 21-24 octombrie 2004 la Piatra Neamț, organizat de Muzeul de Istorie și Arheologie din Piatra Neamț, Institutul de Arheologie din Iași, Fundația Cucuteni pentru mileniul III București, Fundația Cultural-Științifică Constantin Mătasă din Piatra Neamț. Lucrările cercetătorilor din România, Franța, Marea Britanie, Turcia, Bulgaria, Spania, Italia, Ungaria și Columbia ce au participat la această întâlnire au fost adunate în volumul intitulat *L'exploitations du sel à travers le temps*.

Cele 19 articole dezbate problema exploatării sării începând din preistorie și o abordează atât prin cercetări de teren, cât și prin analize globale, experimente, cercetări etnoarheologice și pluridisciplinare. O altă epocă bine reprezentată este aceea a antichității grecești și greco-romane.

În articolul *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*, Dan Monah și Gh. Dumitroaia prezintă istoricul cercetărilor privind exploatarea sării în preistoria României. Pornind de la primele investigații întreprinse acum mai bine de jumătate de secol, când au fost prezentate primele depozite arheologice de lângă salinele de sare, sunt analizate rezultatele cercetărilor din micro-zona Poduri și micro-zona Lunca-Oglinzi din Moldova. Apoi, sunt înfățișate descoperiri de acest tip făcute în Transilvania și Maramureș. Se discută despre investigațiile etnoarheologice, reuniunile științifice internaționale unde au fost prezentate descoperirile din România și despre importanța colaborărilor cu echipele de cercetători din Anglia și Franța. Rezultate spectaculoase au fost obținute în Moldova, unde a

fost descoperită cea mai veche exploatare de sare din lume, documentată prin datele radiocarbon obținute pentru nivelurile Starcevo–Criș de la Lunca. Rezultatele acestui ansamblu de cercetări sunt importante pentru toți cercetătorii interesați de rolul jucat de sare în viața comunităților preistorice în general.

Un colectiv format din Dorin Nicola, Roxana Munteanu, Daniel Garvăn, Constantin Preoteasa și Gheorghe Dumitroaia prezintă concluziile săpăturilor din anul 2003 întreprinse în situl Soloca –Slatina mare aproape de fântâna cu apă sărată - *Soloca-Slatina Mare (Roumanie). Preuves archeologiques de l'exploitation du sel en préhistoire du du sel*. Pe baza observațiilor stratigrafice și a descoperirilor au semnalat utilizarea acestei surse în timpul culturii Cucuteni, Precucuteni și în evul mediu. Această așezare a fost prima sursă de sare din Moldova, a cărei exploatare a putut fi dovedită din preistorie. Prin săpăturile din 2003 s-a clarificat, în mare parte, stratigrafia acestei așezări și s-a ajuns la concluzia că utilizarea briquetajelor pentru recristalizarea sării, pornind de la saramură, a fost atestată cert numai pentru faza Cucuteni B. În așezare a fost descoperită o importantă cantitate de ceramică aparținând fazei Cucuteni C, atribuită păstorilor din stepă, ceea ce certifică existența unei legături între aceștia și zonele de exploatare a sării, cu atât mai mult cu cât, în așezările obișnuite, ceramica Cucuteni C este sporadică.

Cercetările de la Cucuieți Slatina Veche au fost efectuate în anii 2003 și 2004 de către un colectiv format din Roxana Munteanu, Daniel Garvăn, Dorin Nicola, Constantin Preoteasa și Gheorghe Dumitroaia - *Cucuieți – Slatina Veche. Prehistoric exploitation of a salt resource*. Articolul prezintă rezultatele acestei cercetări și materialele găsite. Pe baza lor au fost determinate perioadele în care sursa de sare de aici a fost intens folosită: neolitic, calcolitic, epoca bronzului și a fierului.

John Chapman și Dan Monah prezintă săpăturile întreprinse în anul 2003, *A seasonal Cucuteni occupation at Siliște – Prohozești*. Considerat ca o așezare sezonieră de exploatare a sării și de tratare a pieilor de animale, acest sit a fost datat într-o fază târzie Cucuteni, cu trei faze de construcție. Aici au fost găsite și fragmente Cucuteni C. Prezența lamelor confecționate din silex pre-balcanic arată că situl de la Prohozești a fost conectat la rețeaua de schimburi inter-regionale, care ar fi putut să includă și apa sărată sau sarea recristalizată.

În *Experiments with salt crystallization* George Bodi a descris un experiment efectuat în vara anului 2002, ce a avut ca scop obținerea prin diverse metode a cristalelor de sare pornind de la apa provenită dintr-o sursă sărată. Bazându-se pe

date etnografice, a încercat să obțină cristale de sare prin cristalizarea directă în foc și prin evaporare în oale executate special. Experimentul a avut un succes parțial.

Olivier Weller, Gh. Dumitroaia, Dan Monah și Laure Nuninger în cadrul unui proiect francez-român - *L'exploitation des sources salées de Moldavie: un exemple de ressource structurante du territoire depuis le néolithique*, bazat pe cercetarea pluridisciplinară, au studiat modul în care omul interacționează cu sursele de sare într-o anumită zonă geografică (cea subcarpatică). Pe lângă arheologi a reunit istorici, etnologi, geomatematicieni, geoarheologi, paleobotaniști, chimiști interesați de apa din sursele de sare. La început prezintă obiectivele și metodele, protocolul de analiză spațială și alegerea metodologiilor de operare față de datele variate. Cu ajutorul datărilor radiocarbon, a paleoanalizelor efectuate asupra împrejurimilor așezărilor și a unui Sistem de Informare Geografică, acest proiect și-a propus să sintetizeze ansamblul observațiilor preistorice, ecologice și antropologice și să elaboreze unul sau mai multe modele spațiale de structurare a teritoriilor preistorice în funcție de exploatarea surselor de sare. Argumentarea se bazează pe cercetările efectuate asupra sursei de sare din așezarea Lunca- *Poiana Slatinei*.

Deosebit de interesante sunt descoperirile efectuate în diverse zone ale Europei. Astfel, o cercetare de pionierat a fost făcută în regiunea celebrului munte de sare de la Cardona (Catalonia, Spania) prezentată de Olivier Weller, Alfons Figuls și Fidel Grandia în lucrarea *Première carrière de sel gemme européenne: Le Vall salina a Cardona (Catalogne, Espagne). Au néolithique moyen (4500-3500 B.C.). Technologie, minéralogie et pétrographie de l'outillage lithique*. În urma unei analize detaliate a uneltelor descoperite aici (morfologică, reconstituirea modului în care au fost folosite și cum s-au distrus) au reușit să reconstituie tehnicile de exploatare a sării din timpul neoliticului mijlociu (4500-3500 BC). Chiar dacă utilajul nu este specializat, repartiția sa spațială sugerează un lanț operațional divizat în spațiu, în cadrul căruia blocurile brute, extrase din cariera deschisă, au fost transportate în așezare, unde au fost apoi prelucrate. Acest obiectiv este cunoscut ca cea mai veche carieră de sare gemă din lume.

Cercetătorii Burçin Erdoðu și Mihriban Özbaşaran prezintă în articolul *White, pure, immaculate and incorruptible: salt in prehistoric central Anatolia*, un raport al rezultatelor preliminariei în cadrul proiectului început în 2003, ce a vizat lacul sărat din regiunea Tüz Gölü, din centrul Anatoliei. Pe baza cercetărilor de arhivă, etnoarheologice și a analizelor de laborator, au urmărit să definească impactul social și cultural al exploatării sării asupra populațiilor ce au trăit în această regiune. Lacul

(85x60 km), se evaporă vara și formează o crustă de sare, groasă de 5-30 cm. Cercetările etnografice de scurtă durată demonstrează un singur mecanism tradițional de exploatare a sării. Spargerea crustei de sare cu utilaje de fier și transformarea în pulbere cu ajutorul pietrei de moară. Sarea a fost întrebuințată în industria pielăriei și pentru conservarea alimentelor. Ceramica descoperită în zona lacului sărat prezintă în compoziție sare cu argilă. Cercetarea întreprinsă în partea de sud a lacului a găsit câteva urme, legate probabil de exploatarea sării.

Pentru a urmări sursele de sare din preistoria Bulgariei - *Salt research in Bulgaria* - cercetările întreprinse de Bisserka Gaydarska și John Chapman iau în considerare estuarele râurilor de la Marea Neagră, sursele de sare cunoscute din estul țării și toponimul *Slatino*. Investigațiile referitoare la eventualele exploatări ale sării în Bulgaria preistorică sunt abia la început, dar autorii consideră că rezultatele sunt promițătoare. Descoperirile de la Provadia-Solnitsata par să confirme această afirmație.

În articolul *Salt and the Trieste Karst (N-E Italy) in prehistory: some considerations*, Emanuela Montagnari Kolelj lansează o ipoteză interesantă prin care leagă folosirea grotelor din carstul de la Trieste de transhumanța pastorilor valahi din zonă. Consideră că acest fenomen este legat de exploatarea sării în zona Marii Adriatice, bazându-se și pe o serie de date ce par să ateste o transhumanță preistorică.

Pentru epoca bronzului, Anthoy Harding întreprinde o cercetare amănunțită asupra acestei probleme - *Salt in late bronze Age Europe* - și ajunge la concluzia că există puține dovezi referitoare la exploatarea sării pentru această epocă. O dată cu prima epocă a fierului situația se schimbă. Avem de-a face cu o adevărată „explozie” a exploatării și circulației sării, cu importante efecte economice, care se vor reflecta și în organizarea socială în Europa.

Magda Mircea și Marius Alexianu, în articolul *A re-evaluation of salt resources for the Cucuteni-Tripolye area*, propun o reevaluare a resurselor de sare utilizate de comunitățile Cucuteni-Tripolye și de păstorii din stepele de la nordul Mării Negre. Carpații Orientali au constituit principala sursă de aprovizionare pentru locuitorii Cucuteni – Tripolye cât și pentru triburile neolitice și calcolitice ce au locuit pe coasta de nord a Mării Negre. Pe baza probelor de natură hidrogeologică, istorică, etnologică și climatică s-a dovedit în această zonă existența sării cristalizate natural, exploatarea pe scară largă și comerțul cu sarea provenită din depozitele din lacuri. În faza de înflorire a acestor culturi sarea a provenit din două zone: lacurile și estuarele sărate

de pe litoral (considerată a fi cea mai importantă) și sursele de sare din Moldova subcarpatică.

Alte articole sunt consacrate exploatării sării în antichitate.

Cristina Carusi face o prezentare a comerțului cu sare în lumea grecească între secolele VI î.e.n. și II e.n., se interesează de sursele de sare, abordează problema recipientelor utilizate în transportul sării, încearcă să stabilească câteva paralele cu Orientul Apropiat. Precizează că sursele grecești atribuie sării o valoare economică limitată, deosebind două tipuri de sare: una utilizată pe plan local și una cu o circulație mai largă.

Pornind de la textele autorilor greci și latini în *Éléments pour une géographie du sel dans l'antiquité*, Bernard Moinier localizează și verifică sursele de sare aflate pe țărmurile Mării Mediterane. Analizează formarea și urmărește extinderea acestei piețe pe măsură ce sarea este utilizată tot mai frecvent în viața de zi cu zi. Ea este un produs bine vândut, larg răspândit și netaxat.

Textele autorilor greci și latini stau la baza articolului *La halothérapie – textes antiques et pratiques actuelles dans la Roumanie Orientale*. Roxana-Gabriela Curcă compară practicile halotherapeutice actuale, descoperite cu ocazia cercetărilor etnografice, și le compară cu prezentările asupra acestui subiect făcute de autorii antici, greci și latini. Coroborarea informațiilor antice și etnografice a permis o discuție referitoare la multiplele utilizări ale sării în medicina naturistă.

Prezentarea făcută de Catalina Restrepo Martinez, *Les salines continentales d'Antioquia – Colombie* analizează exploatarea sării în această regiune, pe baza unui inventar compus din 89 de saline (21 au fost studiate și din punct de vedere chimic, 9 au dispărut din diverse motive). Multe se află într-o stare avansată de degradare. A fost creată o bază de date pentru evaluarea patrimoniului geologic și minier în vederea conservării și face propunerea ca două saline să fie restaurate și conservate.

De la începutul anilor 1990 o echipă formată din Marius Alexianu, Gheorghe Dumitroaia și Dan Monah au întreprins o serie de investigații etnoarheologice în regiunile cu sare subcarpatice din Moldova, cu intenția de a utiliza observațiile etnoarheologice pentru a descifra anumite descoperiri arheologice preistorice. Pentru aceasta au identificat și au localizat pe hartă sursele de sare și au efectuat săpături sistematice. Rezultatele acestei investigații au fost publicate în limba română în anul 1992 și în acest volum *The exploitation of the salt-water sources in Moldavia: an ethno-archaeological approach*.

Aceste cercetări au fost continuate în anul 2004, în cadrul unui proiect interdisciplinar franco-român – *Recherches ethnoarchéologiques sur le sel: Les enquêtes de 2004 et les premiers résultats obtenus dans la zone de Poiana Slatinei à Lunca (départ. Neamț, Roumanie)*. Marius Alexianu și Olivier Weller au efectuat o serie de cercetări etnoarheologice în zonă. Aceste noi cercetări, fondate pe o metodă riguroasă, pe baza chestionarelor deschise, au putut să ofere noi direcții de cercetare și să lărgască ipotezele arheologice asupra exploatării și utilizării vechilor surse de sare.

Volumul se încheie cu un studiu lingvistic semnat de Adrian Poruciuc - *Romanian Huscă („Salt obtained by evaporation of salt water”) explained as an old germanism*. Autorul analizează etimologia cuvântului român huscă (sare umedă) și propune să se renunțe la etimologia tradițională care îl derivă din ucraineanul huska. Acesta trebuie inclus printre termenii care indică existența celor mai vechi contacte (pornind din sec. III-II av. Chr) dintre populația locală și intruși germani, suebo-bastarni.

Și din această sumară prezentare reiese consistența articolelor acestui volum, ce a adus noi date referitoare la exploatarea sării în Preistorie, precum și informații asupra proiectelor în curs din România, Bulgaria și Turcia. Trebuie să subliniem că investigațiile cu un caracter pluridisciplinar nu se limitează la simpla prezentare și analiză a vestigiilor arheologice, ele tind să aprofundeze fenomenele și să explice implicațiile exploatării sării asupra relațiilor sociale, economice și culturale ale comunităților implicate în acest fenomen.

Adriana Radu

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE
ABRÉVATIONS BIBLIOGRAPHIQUES
ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS

Acta MN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Acta MP	= Acta Musei Porolisensis, Zalău
AÉ	= Archaeologiai Értesítő, Budapesta
AIIA	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca
AM	= Arheologia Moldovei, Iași
An B (NS)	= Analele Banatului (serie nouă), Timișoara
CA	= Cercetări arheologice, București
IDR	= Inscripțiile Daciei Romane, București
MCA	= Materiale și cercetări arheologice, București-Oradea-Tulcea
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
St. Com C	= Studii și comunicări de etnografie-istorie, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie locală, Caransebeș

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE PREVENTIVE ÎN SITUL PODUMKA DE LÂNGĂ ORLOVAT

Snezana Marincović

Rezumat. Datele inițiale obținute în timpul acestor săpături sumare au oferit numai informații de bază privind zona, precum și dovada că ea aparține epocii timpurii a Bronzului. Este cert că organizarea acestei așezări se datorează fazei Kostolac-Coțofeni. Rămâne deschisă întrebarea dacă fragmentele ceramice de tip Kostolac-Coțofeni au fost aduse aici sau sunt într-adevăr parte din dovezile privind locuirea membrilor grupului menționat în zona Podumka. Nu a fost observată nicio diferență în ceea ce privește conturul nivelurilor în terenurile cultivate și va fi necesar să luăm în considerare apariția neașteptată a materialelor de tip Vatina. Ipoteza susține că nivelul cel mai vechi aparține fazei menționate, în care grupurile s-au întâlnit și au coabitat și unde a fost găsit material aparținând culturii Verbicioara. Cercetarea celor trei probe nu a dus la răspunsuri adecvate privind limitele așezării, nici la informații detaliate despre posibilul tip de locuire. În vederea realizării imaginii clare a limitelor așezării și a culturii materiale, trebuie să continuăm săpăturile care ne vor aduce rezultate mult mai precise.

O NOUĂ AȘEZARE DIN EPOCA BRONZULUI APARTINÂND GRUPULUI CULTURAL BALTA-SĂRATĂ DESCOPERITĂ LA COȘTEIU (JUD. TIMIȘ) II

Răzvan Pinca, Petru Rogozea

Rezumat. În toamna anului 2004 am început cercetarea arheologică în așezarea de Epoca Bronzului de la Coșteiu (județul Timiș), un sit amplasat aproape de stația feroviară, cunoscută ca zona „Izlazului”. Cercetarea a privit o secțiune de 1/30 m. Rezultatele cercetării au descoperit existența a trei niveluri de locuire: pe primul nivel au fost descoperite fragmente ceramice din secolele XVIII-XX, al doilea conține fragmente ceramice din secolele XVIII-XIX și preistorice, cel de-al treilea conține numai fragmente ceramice preistorice și, de asemenea, o piesă provenind de la un idol antropomorf și o piesă de jasp roșu.

Fragmentele ceramice au fost atribuite grupului cultural Balta Sărată din Epoca Bronzului mijlociu și târziu, faza II-III. Fragmentele provin din castroane, oale, căni etc. Ornamentația constă din decorații imprimate, incizate și în relief.

LOCUIREA DE EPOCA BRONZULUI DE LA PECIU NOU

Floretina Martiș

Rezumat. Cercetarea arheologică întreprinsă pe câmpurile cultivate din jurul satului Peciu Nou ne-au condus la descoperirea unei așezări arheologice aparținând culturii Vatina.

Inventarul găsit aici include piese de ceramică fină, semifină și ceramică uzuală.

Tipul de vase este variat: amfore, cupe, cupe miniaturale, oale, boluri, farfurii rectangulare pentru pește. Ornamentica acestor piese include incizii triangulare, arcade, linii paralele, perforații dispuse în linie. Piese decorative cu incrustații albe au fost probabil aduse aici din alte așezări (importate). Au fost descoperite, de asemenea, două piese plastice: piciorul unui idol antropomorf din ceramică și un idol zoomorf din os.

Uneltele sunt artefacte din piatră cioplită și lustruită. Putem include aici lame, dălți, un topor perforat, reutilizat ca un ciocan făcut din diorit. Uneltele din os sunt reprezentate de dălți, răzuitoare și lame.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN LOCALITATEA SCĂPĂU, JUD. MEHEDINȚI

Gabriel Crăciunescu

Rezumat. Localitatea Scăpău face parte din comuna Devesel, județul Mehedinți, fiind formată din vechile sate Securicea și Scăpău, având împreună o suprafață de 1883 ha. Vechiul sat Securicea, mai întins, este o continuare spre est a satului Securicea, fiind amplasat în zona unde începe Câmpia Bălăcița.

Prima atestare documentară a acestui sat provine din anul 1882, în 1885 fiind atestat primul preot, D. Goliciu. Locuitorii acestei localități au avut chiar și un reprezentant în Adunarea Ad-Hoc a Țării Românești, numit Ioan Roateș. Dar istoria acestei localități este mult mai veche, mărturie fiind descoperirile arheologice fortuite efectuate de-a lungul timpului. Acestea pun în evidență mai multe zone arheologice amplasate pe diferite forme de teren.

I. *La Vărzărie* este un punct situat pe malul Dunării (Pl. IX), în grădina familiei Cristescu. Terenul este în pantă, aici fiind colectate câteva fragmente ceramice aparținând culturii Criș.

II. La est de stațiunea menționată și la o distanță de 2 km de sat există punctul denumit de săteni *Cetățuie*. Din această zonă provin două piese de bronz: un celt și un vârf de lance.

III. *Tarlaua lui Lungu* este un punct situat la vest de vechea localitate Securicea (Pl. IX). Aici s-a descoperit o secure de piatră (Pl. II/2) cu un orificiu de atașament.

IV. La est de localitatea Securicea, pe un teren aparținând țaranului C. Maciuca (Pl. IX) se găsește o stațiune arheologică de epocă romană, descoperită în anul 2005. De asemenea, alte fragmente romane au fost descoperite pe drumul care duce către *Valea Pușului*.

V. Punctul *Stația de pompare* sau *La Godovan* este situat la sud-vest de vechiul sat Scăpău (Pl. IX). În acest loc s-au găsit o serie de materiale fragmentare de factură romană. Materialele de epocă feudală sunt mult mai numeroase, provenind din secolele XII–XIV.

VI. La sud de vechiul sat se găsește punctul *Magaziile CAP* (Pl. IX), situat pe o terasă joasă și nisipoasă, care coboară spre câmpia fertilă de la partea sudică a localității. În acest loc s-au descoperit materiale aparținând fazei mijlocii a culturii Basarabi. De asemenea, s-au colectat materiale aparținând începutului feudalismului (secolele X–XI).

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND EXPLOATAREA ȘI OBȚINEREA AURULUI ȘI A ARGINTULUI ÎN DACIA PREROMANĂ

Bogdan Seculici

Rezumat. Studiul de față încearcă să găsească sursele de aur și argint ale orfevrăriei dacilor.

Numeroasele tezaure de argint descoperite pe teritoriul Daciei care datează din secolul al III-lea î.Hr., până în secolul al II-lea p.Hr., analizele fizice și chimice efectuate pe bijuterii de aur și argint, sursele istorice care se referă la tezaurul regal al dacilor descoperit de împăratul Traian în 106 p.Hr. arată originea aurului și argintului prin exploatarea bogățiilor subsolului Daciei, chiar și prin spălarea nisipului din râuri, chiar dacă existau și alte surse secundare.

Este acceptată de majoritatea istoricilor existența unui monopol regal asupra aurului din Dacia.

Exploatarea aurului și argintului a permis orfevrierilor să își arate măiestria în realizarea bijuteriilor.

ORGANIZAREA INTERNĂ A CASTRULUI DE LA MEHADIA (*PRAETORIUM*). RECONSTRUIREA DATELOR OFERITĂ DE VECHILE BILETE DE SĂPĂTURĂ

Călin Timoc, Carmen Timoc

Rezumat. Tabăra și așezarea romană de la Mehadia joacă un rol important în literatura de specialitate prin relevanța datelor pe care le-a generat. După publicarea săpăturilor exhaustive într-o monografie, din păcate nu a fost posibil să se identifice planul de bază al construcțiilor interioare deoarece s-au pierdut documentațiile.

Aici se întreprinde încercarea unei analize a datelor după hărțile de săpături și după artefactele descoperite. Într-o anexă se prezintă datele după care s-ar putea identifica clădirile cercetate.

Astfel, știm azi că vechile săpături au atins *Principia*, *Praetorium* și poate chiar și două barăci.

CLĂDIRI PUBLICE ȘI PRIVATE DE-A LUNGUL STRĂZILOR ROMANE DIN BANAT

Ovidiu Bozu

Rezumat. La baza străzilor romane din Banat, ca de altfel din întregul *Imperium Romanum*, stăteau șoselele naturale, utilizate de oameni din cele mai vechi timpuri. Pe aceste drumuri populațiile preistorice s-au deplasat, pe ele au fost transportate valori materiale și culturale, pe ele s-au confruntat imperii. Coridorul tectonic Timiș-Cerna, Valea Bistrei și Valea Mureșului au fost căile naturale din sud-vestul României care au stat la baza rețelei de căi de comunicații care s-a dezvoltat în Dacia romană.

Două drumuri romane duceau de la Dunăre – de la Lederata și de la Dierna – în jurul Munților Banatului. Primul drum ducea la vest de acești munți, de-a lungul lor, cel de-al doilea prin coridorul Timiș-Cerna. Ele se întâlneau la Tibiscum, de unde drumul se abătea în direcția Văii Mureșului și Văii Bistrei, spre a conduce către Dacia intracarpatică. Un alt drum roman ducea din sud-vest spre nord-est, prin Depresiunea Bozoviciului, legând cele două rute principale Lederata-Tibiscum și Dierna-Tibiscum.

Pe lângă castelele aflate de-a lungul drumurilor romane din Banat, săpăturile arheologice au mai identificat construcții private, publice și civile, în jurul cărora s-au dezvoltat adevărate așezări umane. Astfel de construcții au fost cercetate la drumul Dierna-Tibiscum, la Băile Herculane, Mehadia, Domașnea, Bucoșnița, Petroșnița, Valea Timișului, Caransebeș și Iaz.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA BUCOȘNIȚA

Adrian Ardeț, Dumitru Țicu

Rezumat. Cercetările arheologice întreprinse la Bucoșnița, în punctul numit *La Numere*, reprezintă un pas mare în cunoașterea zonei, chiar dacă ele nu au fost exhaustive și descoperirile arheologice nu au fost foarte bogate. Aceste cercetări, împreună cu cele de la Petroșnița și Valea Timișului, pot fi incluse într-o zonă mai largă ce va fi studiată ulterior. Susținem că aceasta este foarte probabil locuirea romană *Mascliene*, amplasată la o distanță de 14 mile de Tibiscum. În acest stadiu al cercetărilor presupunem că avem o *villa rustica*.

UN CUPTOR DIN VATRA SATULUI MEDIEVAL RĂDVANI

Ioan Crișan

Rezumat. În cursul campaniilor de săpături arheologice din anul 1995 pe amplasamentul satului medieval Rădvani (sat dispărut din județul Bihor) a fost descoperit un cuptor medieval prevăzut cu un sistem ingenios de suflare pentru întreținerea focului.

Cuptorul avea o destinație menajeră, probabil la coacerea pâinii. Cu ajutorul materialului ceramic, acest cuptor a fost datat în secolul al XII.

RAPORT PRELIMINAR PRIVIND SĂPĂTURILE DE SALVARE DE LA SLATINA TIMIȘ „GURA ILOVEI”

Adriana Radu

Rezumat. Lucrările de modernizare la șoseaua națională DN6, în sectorul Caransebeș–Bahne, au necesitat săpături arheologice, desfășurate în special în zona culoarului Timiș–Cerna.

Situl preistoric de la *Gura Ilovei*, situat pe teritoriul comunei Slatina Timiș, este cunoscut în literatura de specialitate pentru importante sale vestigii eneolitice. Ținând cont de faptul că așezarea preistorică se întinde până la șoseaua națională DN6, a fost necesar să se efectueze săpături de salvare, la marginea drumului, către platou.

Secțiunea S1 (15x20 m), care a avut drept scop delimitarea întinderii așezării eneolitice, a fost trasată în afara spațiului ocupat de această așezare.

După înlăturarea vegetației, de la jumătatea caroului 3, la circa 5m, se conturează o platformă compactă din pietre, puse una peste alta. Lungimea păstrată a acesteia a fost de 9,5 m, având o grosime variabilă, între 0,18-0,26 cm.

Fragmentele ceramice descoperite sunt de factură semifină, mai rar fină și de uzaj comun. Exteriorul, bine șlefuit, prezintă un slip brun-roșiatic, cenușiu, cenușiu-brun, cu o puternică nuanță roșiatică, mai rar cenușie închis sau negru-cenușie.

Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice au fost decorate. Canelurile sunt puțin numeroase. Motivele imprimate formate din S-uri întrepătrunse, imprimate cordate (tehnica falsului cordon), rânduri de puncte, ornamente având forma literei „epsilon”, mici triunghiuri sau romburi imprimate prin ștampilare. Inciziile sunt realizate cu linii adâncite, paralele, cu spații între ele sau combinate unghiular. Acestea formează benzi orizontale, hașurate în rețea, triunghiuri incizate și hașurate, incizii repetate în forma literei C, benzi hașurate prin incizii în V, spirale hașurate. Toate acestea sunt dispuse pe gâtul și corpul vaselor.

După factură, forme și ornamente această ceramică aparține culturii Basarabi. Cele mai bune analogii pot fi găsite în așezarea de la Rovina, din Valea Timișului, și de asemenea printre fragmentele ceramice provenind de la Gornea–Țărmuri și de la Piatra Ilișovei. De asemenea, acestea au corespondențe în toată aria cu descoperiri aparținând culturii Basarabi din gruparea Bosut din Serbia.

În literatura de specialitate, în arealul comunei Slatina Timiș s-a menționat o așezare Basarabi. Aceasta a fost descoperită de Marian Gumă și profesorul Munteanu (din Vârciorova), fiind localizată în punctul denumit *Șesul cu Spini*.

RAPORT PRELIMINAR PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGIE PREVENTIVE DE LA TIMIȘOARA - CASTELUL HUNIAD 2007

Alexandru Rădulescu, Daniela Tănase, Zsuzsanna Köpeczny

Rezumat. Datorită lucrărilor de restaurare a Castelului Huniade, clădire monument istoric, în 2007 au fost realizate săpături arheologice preventive.

Alte cercetări au fost făcute în 1903, cu ocazia lucrărilor de consolidare necesare la acea dată. În 1980, arheologul A. Rădulescu a săpat în zona de NV.

În 2007, cercetarea noastră a vizat zona exterioară a clădirii, mai precis, latura estică. În două secțiuni măsurând 3x10 și 3x22 m, de la turnul de NE la bastionul din SE, a fost săpată fortificația din pământ și lemn a castelului. Am reușit să identificăm câteva faze ale construcției, datând din secolele XVI-XVII. În secțiunea 1, lângă turnul de NE, credem că am descoperit structura unui pod de lemn peste râul Timiș. Un pod plasat în această zonă este, de altfel, reprezentat pe hărțile austriece.

În timpul săpăturilor am colectat numeroase fragmente ceramice, datând din secolele XIV-XV, precum și ceramică otomană smălțuită. Am descoperit, de asemenea, ghiulele făcute din bronz, fier și piatră, fragmente de cuțite, pipe de fumat etc.

În această fază a cercetărilor nu putem trasa un plan detaliat al fortificației care înconjură castelul. Ca urmare, este foarte importantă continuarea săpăturilor pe celelalte laturi ale castelului, precum și în zona sa interioară.

DOUĂ MONEDE MOLDOVENEȘTI PUȚIN CUNOSCUTE DESCOPERITE LA CETATEA SEVERINULUI

Ion Stângă

Rezumat. Autorul revine cu precizări și concluzii privind o emisiune monetară moldovenească, pe care numismații (MBR) o numesc de tipul „domn necunoscut”, sub titlul „emisiune anepigrafică excepțională” (MBR, nr. inv. 462). Monedele figurează în categoria semi-grosz. Una, dintr-o descoperire întâmplătoare, a fost găsită pe malul Dunării, nu departe de *castrum* Drobeta, și aparține unei colecții particulare, alta (nr. inv. II 1977) aparține unui tezaur monetar descoperit în orașul Bistrița în anul 1931, parțial reconstituită în colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier. De fapt, cele două monede moldovenești din Cetatea Severin se dovedesc a fi singurele cunoscute ca aparținând acestui tip. Prezența unei piese a tezaurului, apropiată de emisiunile lui Mircea cel Bătrân asociat cu Petrusian/Petru Stan, datate între 1416–1418, ne permite să atribuim acest tip lui Alexandru cel Bun. Semi-groszurile cunoscute până în prezent (3 piese) ar fi putut fi bătute de Alexandru cel Bun între 1400–1418.

Descoperirea monedelor în perimetrul Cetății Severin se explică prin prezența negustorilor moldoveni sau din Brașov pe drumul ce trecea prin Bran, Câmpulung, Slatina, Craiova, Severin.

ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI

Ioan Marian Țiplic

Rezumat. *Cercetarea istorică la sfârșit și la început de mileniu.* Maniera de scriere a istoriei, de a gândi și concepe trecutul a cunoscut schimbări semnificative în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Prezenta analiză a istoriei la sfârșitul secolului indică un potențial sfârșit al unui ciclu al acesteia.

Maniera de scriere s-a dezvoltat semnificativ, mai cu seamă în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin transformări dinspre orientarea către o istorie lineară, spre una mult mai diversificată, care tratează aspecte diferite, cum ar fi cele sociale, religioase, politice, economice, militare, de mentalitate colectivă etc. În teoria sa privind revoluțiile științifice, Th. Kuhn observa faptul că fiecare epocă este caracterizată de câteva paradigme ce pot explica o serie de fenomene, într-un mod convingător și coerent. Istoriografia romantică a lărgit aria de interes a istoriei venind cu o nouă paradigmă bazată pe principiile lui Herder, care se refereau la restituirea spiritului național, a imaginii de sine și a noilor forme de solidaritate și de instituții. Dar orientarea pozitivistă a determinat o serie de fragmentări ale realităților politice, care nu aveau nicio legătură una cu cealaltă; și ea a promovat conceptul de reintegrare, dar istoria politică a rămas cea privilegiată în detrimentul aspectelor de istorie economică, socială și culturală.

Ian Hodder crede că sunt diverse teorii și metode de abordare datorită aspectelor sociale și istorice ale arheologiei. În anii '80, majoritatea cercetătorilor care studiau istoricul arheologiei și teoriile sale în ultimii 100 de ani, au ajuns la concluzia că arheologia a avut o evoluție ascendentă liniară începând cu istoria culturală și până la arheologia procesuală și post-procesuală. Afirmatia lui Hodder este adevărată numai dacă ne referim la o analiză globală a arheologiei. Dacă ținem seama de cronologie, de divizarea teritoriilor și de ideologii, remarcăm că evoluția teoriilor nu a fost deloc una liniară. Cel mai bun exemplu în acest sens este situația țărilor ex-comuniste, în care vidul teoretic ce a urmat după sfârșitul regimului comunist a generat o diversitate de abordări, de la idei ale școlii cultural istorice și până la idei naționaliste în istorie și arheologie (vezi cazul lui Napoleon Săvescu și teoria tracismului).

Marxismul și influența sa asupra cercetării istorice. Scopul nostru este de a identifica și analiza influența doctrinei lui Marx asupra istoriei și a cercetărilor arheologice. În marxismul clasic schimbarea este explicată prin interacțiunea dintre forțele de producție și cele de schimb. Astăzi, această idee este amendată de adepții așa-numitului post-marxism, atât în Europa cât și în America. Aceștia consideră că marxismul este un concept viabil numai în relație cu noile teorii sociale și antropologice ale structuralismului ori ale relativismului.

Anumiți istoriografi consideră că arheologii Roskams și Saunders au fost influențați semnificativ de ideile marxism-leninismului. În opinia lui Dark, Ian Hodder (1986, 1992) și chiar G. Childe (1949) pot fi încadrați în categoria arheologilor influențați de ideile post-marxiste; în cercetările lor, teoria clasică este asociată cu relativismul și structuralismul, oferind explicații plauzibile pentru schimbările culturale din lume.

Istoriografia școlii *Analelor* are câteva idei comune cu marxismul. Guy Bois a analizat și identificat cel puțin trei aspecte comune:

- a. influența indirectă și producătoare de confuzie a marxismului asupra noii istorii, prin intermediul aspectelor economice, o metodă specifică lui Ernest Labrousse;
- b. influența noii istorii asupra istoricilor marxiști, generatoare de teme de cercetare cum ar fi istoria sensibilității și mentalităților colective;
- c. istoricii marxiști care au asimilat metodele de cercetare.

În arheologia țărilor ex-comuniste, marxismul a avut două principale influențe:

- a. influența ideologică: prin concentrarea pe aspectele sociale și economice în cercetarea arheologică;
- b. cea „barbară”: prin forțarea istoricilor să facă referințe la lucrările clasicilor marxismului, din colecțiile acestora de studii istorice.

Arheologia și istoria medievală a Transilvaniei. Atât timp cât istoriografia românească este preocupată, datorită fluctuațiilor contextului politic, de *deschiderile* sau *închiderile* sale, interesul față de noua abordare istorică variază. Ea urmează, mai mult sau mai puțin evident, o cercetare tradițional marxistă, rar influențată de noile direcții din istoriografia europeană. Ideile noi au fost cu greu acceptate, dar treptat au fost asimilate, mai ales după expansiunea politică și economică ce a urmat „Primăverii de la Praga”, când istoricii români au venit în contact direct cu istoriografia franceză, în timpul Congresului româno-francez.

O nouă perioadă prosperă pentru istoriografia românească este cea de după Revoluția din 1989, când apar și aici teoriile școlii istoriei mentalităților, coordonate de istorici precum Lucian Boia, Stelian Brezeanu, S. Mitu. Dar în noul context socio-politic nu se remarcă o evoluție semnificativă nici pentru arheologia generală nici pentru cea medievală începută la jumătatea secolului al XX-lea. Deși multe discursuri fac referință la nevoia de a scrie o istorie „reală”, ele sugerează și ideea de a începe investigațiile bazate pe dialogul cu lingvistul, arheologul, geograful și diferiți experți în alte ramuri auxiliare ale istoriei.

Arheologia medievală și cea generală au următoarele obiective principale:

- studiul siturilor și al conținutului lor arheologic în timp și spațiu, cu scopul de a reconstitui toate secvențele culturii umane;
- reconstituirea stilului de viață din trecut;
- studiul procesului cultural și explicarea schimbărilor culturale;
- înțelegerea siturilor, artefactelor și a oricărei altei mărturii arheologice în conexiune cu lumea contemporană.

Feminismul și cercetarea arheologică. Sunt multe aspecte ale feminismului în arheologie care merită să fie discutate. În anii 60’ și 70’ ai secolului trecut, feminismul a adus în arheologie o nouă metodă de concepere a realității prin artefactele descoperite, astfel că suprafața unei așezări poate fi divizată în zone cu trăsături masculine sau feminine. Realizând o analiză a așezării de la Glastonbury, datând din Epoca Fierului, David Clarke a făcut o distincție între casele mari și casele mici. El credea că primele erau destinate mai mult activităților masculine, iar cele mici activităților feminine de vreme ce aici erau, în principal, obiecte domestice.

Statisticile arată că la nivel global sunt 25-30% femei-arheolog. După Gilchrist, situația este următoarea: apr. 20% în SUA, apr. 35% în Anglia și Australia și 49% în Norvegia.

Schimbări și direcții în cercetarea arheologică europeană. Arheologia medievală este una dintre cele mai târzii ramuri ale arheologiei și, cu toate acestea, este o istorie veche, care a trecut prin multe schimbări datorate unui număr mare de descoperiri în ultimii 25 de ani.

Dacă arheologia medievală este interesată, putem spune că în Europa de vest a fost o situație mai fericită de vreme ce, începând de pe la mijlocul secolului al XX-lea, arheologii medievaliști și-au constituit asociații profesionale. Membrii acestora au publicat deja volume și periodice dedicate exploatării eficiente a cercetărilor arheologice și a colecțiilor muzeale. Experiența arheologică britanică pare să fie mai reprezentativă pentru înțelegerea situației actuale a arheologiei medievale la nivel european.

D. Hinton prezintă o situație comparativă a Societății pentru Arheologia Medievală între anii de început (anii '50) și anii '80, luând în calcul locurile de muncă ale membrilor asociației. La început, cei mai mulți membri lucrau în rețeaua muzeală, dar în anii '80, numărul acestora s-a redus considerabil, arheologii alegând să muncească în centrele universitare sau în instituțiile de cercetare.

Situația este aceeași și în România, unde s-a constituit recent o asociație a arheologilor medievaliști. Se poate remarca faptul că majoritatea arheologilor își desfășoară activitatea în centre universitare precum Sibiu, București, Cluj, Iași sau în instituții aparținând Academiei Române (București, Cluj, Iași). Din nefericire, numărul total al acestora nu este mai mare de 30.

În ultimii 10 ani a crescut numărul cercetărilor în orașele medievale. Se pare că cercetările arheologice nu au fost însă întotdeauna coordonate de arheologi medievaliști datorită absenței unei conștiințe de sine a activității arheologiei medievale, precum și a unei baze teoretice și a unor școli de arheologie medievală.

Ca rezultat al „Noii arheologii”, cu noile sale teorii și metodologie, a apărut o nouă ramură a arheologiei, numită de E. Higgs arheologia mediului. Această teorie s-a dezvoltat la Cambridge și a început de la ideea că oamenii pot fi studiați ca parte a mediului în care locuiesc, precum și că mediul influențează dezvoltarea lor socio-economică. Noua teorie a fost relativ greu acceptată dar, în prezent, diferite centre de cercetare arheologică își dezvoltă propriul lor program, bazat pe așa-numita *landscape archaeology* (vezi mai multe detalii privind principiile acesteia – Aston, Rowley). Apariția acestei noi abordări în arheologia medievală a schimbat perspectiva asupra aserțiunii lui Sawyer, conform căreia arheologia medievală este o cercetare extrem de scumpă, făcută pentru a studia ceea ce se știe deja.

Cs. Balint crede că în secolul al XX-lea, între anii '50 și '80, arheologia est-europeană a fost obligată să devină o ramură a istoriei mai ales din motive ideologice:

– ca urmare a încercărilor marxiste de a introduce cercetările tipologice în arheologia din țările comuniste, interesul arheologilor s-a îndreptat către analiza problemelor economice și sociale ale civilizațiilor și popoarelor din trecut.

După cel de-al doilea război mondial, datorită schimbărilor politice, majoritatea țărilor est- și central-europene și-au modificat abordarea arheologiei, concentrându-se mai mult pe aspectele „naționale”.

Naționalism și arheologie. În ultimii ani ai secolului al XX-lea, una dintre problemele politicii mondiale a fost conceptul de naționalism, cu alte cuvinte, dezvoltarea ideologiilor naționaliste. Urmare a acestui fapt, și arheologia s-a confruntat cu această problemă și, de-a lungul anilor, s-au făcut remarcate multe concepte naționaliste. Kühnl susține că nicio prezentare sau teză istorică nu poate fi pur științifică; el argumentează prin faptul că toate expunerile, discursurile, conceptele implică o anume orientare politică, astfel că analiza arheologică nu poate constitui o excepție atât timp cât nu poate evita orientarea către un concept politic particular (*die Weimarer Republik*, Hamburg, 1985, p. 7-8).

Relația dintre arheologie și naționalism a devenit și mai evidentă în prima jumătate a secolului al XX-lea, mai cu seamă după primul război mondial, pierzându-și treptat importanța în Europa de vest după cel de-al doilea război mondial.

VELEITĂȚI ȘI OPORTUNITĂȚI ALE NOBILIMII BĂNĂȚENE ÎN TIMPUL LUI SIGISMUND DE LUXEMBURG

Ligia Boldea

Rezumat. Pe plan intern, domnia lui Sigismund de Luxemburg s-a resimțit, în perioada dintre secolele XIV–XV, ca o consecință a ascensiunii fără precedent a „ligilor nobiliare”, oștile regelui încă din perioada *interregnumului*. Pentru a le neutraliza, regele a încercat să își asigure concursul celor mai largi forțe sociale, atenția sa îndreptându-se către pătura mică și mijlocie a nobilimii, locuitorii orașelor, conducătorii comunităților și, în special, către feudalitatea românească care, în zone precum Banat, Hațeg, Maramureș sau Făgăraș, lupta pentru a-și asigura recunoașterea și perpetuarea statutului lor privilegiat. Înfrângerea de la Nicopole a agravat încă o dată relațiile cu marea nobilime, această criză culminând cu revolta baronilor din 1403, când Sigismund a reușit să învingă cu dificultate rebeliunea elementelor insubordonate ale regatului. În timpul acestor evenimente nobilii bănățeni și-au dovedit loialitatea pentru rege, jucând un rol important în înfrângerea acestei revolte, îndeosebi în ceea ce privește voievozii rebeli din Transilvania, Nicolae Czaki și Nicolae Marczaly, ale căror posesiuni principale se găseau în Banat. Este sigură contribuția nobililor de Mâtnic, recompensați de rege în 1404 prin reconfirmarea posesiunii regale Vozești, pe care aceștia au stăpânit-o până în acest moment cu drept cnezial. Deci, se poate aprecia că prima parte a domniei lui Sigismund de Luxemburg oferise, prin implicațiile sale politice și militare, cadrul favorabil pentru afirmarea nobilimii românești bănățene, fiind semnificativ faptul că în această perioadă o bună parte din această categorie socială făcuse translația de la statutul de cnezi către acela de cnezi nobili prin titluri de nouă donație, prin intermediul cărora puterea centrală recompensase aportul militar al acestor elite, considerate în epocă cele mai bune elemente de luptă și rezistență la frontieră.

Una dintre figurile marcante ale istoriei militare din Banat din prima jumătate a secolului al XV-lea a fost cea a celebrului condotier italian Filippo Scolari, descendent al unei familii nobile sărăcite din împrejurimile Florenței, care va avea o strălucitoare carieră la curtea lui Sigismund de Luxemburg. Salvarea regelui din 1403, posibilă prin

curajul său și spiritul său întreprinzător, a avut drept consecință primirea funcției de comite de Timiș, oferită de rege simultan cu paza frontierei în toate conflictele majore ale regatului.

Documentele au păstrat numele câtorva conducători români distinși în timpul acestor războaie: în 1406 Sigismund de Luxemburg a confirmat familia lui Dionisie, fiul lui Ciucă, în posesiunea Mihălenț din districtul Comiat, ca recompensă pentru serviciile militare din mai multe expediții, în special în războiul din Bosnia. În 1413 este confirmată participarea lui Petru Deș de Timișel la campaniile de la Veneția din anii anteriori, acesta dobândind de la comite posesiune regală *Orbagy* din districtul Mehadia. Ca urmare a meritelor militare dovedite în lupta împotriva turcilor la Severin, nobilul Bogdan de Mâtnic este remarcat de către aceeași instanță și, tot în 1420, familia cnezilor de Măgoia a fost confirmată în posesia a trei cnezate pentru fidelele lor servicii militare oferite cu această ocazie.

După moartea lui Filippo Scolari, frontiera sudică a regatului a rămas fără apărare, nici chiar Țara Românească neputând opune forțe notabile ofensivei otomane. Expediția din 1428 și înfrângerea armatei regale sub zidurile cetății Golubăț au produs un grav dezechilibru în sistemul de apărare bănățean. Sub aceste ziduri și-au câștigat recunoștința regelui un mare număr de cnezi nobili români bănățeni, printre care s-au numărat Nicolae și Iacob de Bizerea, Lado de Bizerea și fiii săi, Mihai și Blasiu de Cerna, dar s-a produs și un mare număr de victime, putând aminti aici numele lui Roman și Mihail de Măcicaș. Pentru sacrificiul lor, regele va recompensa toată familia nobilă de Măcicaș, confirmând printr-o nouă donație dreptul lor de posesiune asupra domeniilor strămoșești. În același an, nobilii din familia Deș au fost întăriți în stăpânirea domeniilor Iablanița și *Zalyn*, ca semn de grațitudine pentru fidelele lor servicii militare, în anul următor, din aceleași considerente, ajungându-se la donarea unei curți la Caransebeș pentru familia Bizerea.

De fapt, aceste insuccese au marcat sfârșitul politicii orientale ofensive a regelui Sigismund și trecerea la o strictă apărare pe linia Dunării, fapt care va avea un impact negativ asupra Banatului, slăbit din cauza luptelor și supus la o presine directă din partea puterii otomane. În acest context, Sigismund a recurs la o ultimă soluție, solicitând Ordinului Cavalerilor Teutoni să își asume apărarea frontierei sudice a regatului, prin administrarea cetăților dunărene dintre Belgrad și Severin. În realitate, regele și-a reluat unul dintre planurile sale mai vechi, conturat imediat după înfrângerea de la Nicopole dar, scăderea puterii otomane după înfrângerea de la Ankara și conflictul teutonilor cu regatul polonez a temporizat aplicarea sa. Venirea teutonilor în Banat s-a produs probabil în ultima parte a anului 1429, marele maestru al acestui Ordin, Nicolae de Radwitz, deplasându-se el însuși, însoțit de un număr neprecizat de servitori personali, meșteșugari, pescari și navigatori. Proiectată ca o operațiune de salvare din grava situație în care se găsea regatul maghiar, deplasarea teutonilor în Banat și-a arătat imediat deficiențele. Dacă românii bănățeni au reprezentat până atunci unități în sine, subordonate numai banului de Severin sau comitelui de Timiș, prezența teutonilor însemna subordonarea lor totală acestora și trecerea lor în rolul de forțe auxiliare, folosite la construirea, repararea și la aprovizionarea cetăților. Bineînțeles, imediat au survenit conflicte între nobilii și cnezii români, care se bucurau de o fiscalitate favorabilă până atunci, având și o oarecare autonomie administrativă și juridică, și noul ban de Severin, adică marele maestru Nicolae de Radwitz, produse de insubordonarea primilor față de imixtiunea teutonilor peste autoritățile juridice și impunerea de noi impozite. Este posibil ca revolta nobilului

Lado de Bizerea, nevoit să se refugieze în țara Românească, la curtea lui Dan al II-lea, s-a datorat atât obligației nobililor români de a participa la repararea cetății Deva și de asemenea refuzului de a recunoaște autoritatea lui Nicolae de Radwitz. Totuși, în 1430, nobilii și cnezii români din districtul Almăj au respins jurisdicția banului de Severin, cerând ca procesul dintre Dionisie de Almăj și Emeric de Remetea să fie judecat de regele Sigismund însuși. Incursiunea otomană din 1432, cea mai dificilă pentru teutoni, a determinat sfârșitul misiunii lor la Dunăre, deși opinia câtorva autori privind pasivitatea cnezilor bănățeni nu este susținută din punct de vedere documentar. Se pare că plecarea lor a avut cauze mult mai profunde, printre care se înscrie și distrugerea sistemului de alianțe dunărean creat de Pippo Spano și Dan al II-lea prin soluția defensivă adoptată de Sigismund realizându-se în 1432 o alianță otomano-română (Țara Românească). Astfel, presat de husei în Boemia, de răsculații din Bosnia și Croația și de otomani în sud-est, regele a încercat să reformeze organizarea militară a Ungariei prin legea militară din 1433, care acordase comitatelor bănățene un rol sporit.

OAMENI DIN BANAT ȘI TIMPUL (SEC. XIV–XVII)

Radu Ardelean

Rezumat. Autorul extrage din documentele privind Banatul (regiune acum împărțită între România și Serbia, care posedă 2/3, respectiv 1/3 din teritoriu său) modul de a se raporta la timp al locuitorilor săi în perioada secolelor XIV–XVII. Primele acte întocmite de călugării *litterati* erau datate precis, după calendarul creștin (modificat de papa Grigorie). După Reformă, care a fost adoptată în variantă calvinistă de nobili și burghezi, români în marea lor majoritate, notarii din cetățile/orașele Lugoj și Caransebeș (Timișoara și vestul provinciei fiind cucerite de turci în 1552) utilizau calendarul modern. Dar marea majoritate, analfabetă, se baza numai pe o memorie laxă în materie de timp. De obicei, oamenii ignorau chiar și propria lor vârstă și fixau evenimentele în intervale aproximative, țărani în deosebi.

Trebuie spus totuși că orologiile de turn (ale orașelor sau bisericilor) sunt menționate la Timișoara și Orșova, rămase chiar sub dominația otomană, deși mai puțin precise.

Locuitorii știau oricum să se integreze în cadența anotimpurilor și succesiunii zi/noapte, după care își reglau activitățile, odihna, sărbătorile.

FAMILIA NOBILILOR JOSIKA (IOJICĂ) ÎN SECOLELE XVI–XVII

Dragoș Lucian Țigău

Rezumat. În evul mediu în Banat a trăit o nobilime importantă (*magna nobilitas*), iar Caransebeșul a fost menționat la 1583 ca reședință nobiliară (*rezidenza de nobili*). În cadrul acestor familii nobiliare, familiei Josika i-a revenit un loc aparte. Evoluția familiei

Josika nu poate fi urmărită documentar decât începând cu secolul al XVI-lea. Pentru perioada 1559-1699 găsim dovezi pentru existența a 29 de persoane (printre care 22 de bărbați) care cuprind 5-6 generații. Prin înrudiri cu alte familii nobiliare din Banat (Fiat, Gârleșteanu, Măcicaș) și din Transilvania (Bathori, Barcsai, Rhedei und Teleki), nobilii din familia Josika au reușit să-și consolideze averea și prestigiul social.

În decursul a două secole, această familie a reușit pe diverse căi să stăpânească aproximativ 11 moșii, conace, grădini și castele în comitatele Severin, Hunedoara (Hunyad), Arad. La acestea s-au mai adăugat numeroase proprietăți la Caransebeș și la Alba Iulia. La ele se mai adaugă importante privilegii acordate de autoritatea centrală. După anul 1658, toate moșiile din Banat au fost cucerite de către otomani, în așa fel că familia nu a rămas decât cu satele din comitatul Hunyad.

Membrii familiei au ocupat funcții oficiale și onorifice foarte importante, atât pe planul local al orașului Caransebeș, în comitatul Severin, dar și în administrația centrală din Transilvania: cancelar, mareșal al curții, viceban, ban superior, jude, primari, jurați, ambasadori, castelani, jude al Curții. Ștefan Josika devine cancelar și consilier al principelui Sigismund Báthori. Multe persoane din acest neam nobiliar au dovedit că dispun de un înalt grad de pregătire. Ștefan Josika studiasse la Universitatea iezuită *Collegio Romano* și a corespondat cu papa Clement VIII.

Influența și prestigiul social al nobililor din familia Josika au fost păstrate și după 1700, când familia a părăsit zona Banatului. În secolele XVIII--XIX nobilii de Josika erau componenți ai nobilimii și magnaților Transilvaniei.

BANII LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI ÎN SECOLELE XVI–XVII

Sorin Bulboacă

Rezumat. Acest studiu constituie o primă și ambițioasă încercare de a prezenta într-o cursivitate istorică activitatea politică, diplomatică, militară și confesională a banilor de Lugoj și Caransebeș, având drept țintă intervalul cuprins între anii 1552 și 1658. Este vorba de o perioadă relativ complicată care urmează transformării Banatului de câmpie în pašalâc și supraviețuirii celui din zonele colinare și de munte, cedat otomanilor de ultimul său ban, Acațiu Barcsai. Această lucrare se bazează pe sursele documentare ale epocii, mărturiile călătorilor străini și cronicile medievale care conțin informații despre provincia Banat. Parcimonia surselor și absența studiilor de specialitate au avut drept efect faptul că unele informații despre activitatea unora dintre bani să fie lacunare. În ciuda acestui fapt, succesiunea lor poate fi reconstituită cu o relativă fidelitate, exceptând perioadele bănuite că au fost lipsite de o asemenea funcție în câmpul administrativ al epocii. Atrage atenția faptul că un mare număr de nobili români au reușit să dețină această funcție, dovedind rolul important jucat de elita românească în Principatul Transilvaniei, în timpul secolelor XV-XVII.

MORES ET CEREMONIAS ECCLESIASTIC AS IGNORABANT.
RELIGIE POPULARĂ ÎN COMUNITĂȚILE CATOLICE DIN BANAT ÎN SECOLUL
AL XVII-LEA

Livia Magina, Adrian Magina

Rezumat. Noțiunea de religie populară reprezintă un cadru pentru viața religioasă, construit pe mai multe niveluri. În primul rând putem vorbi despre diferența scris-oralitate; scrisul aparține elitelor și oralitatea aparține oamenilor de rând. Un alt aspect este cel al alterității: catolic-protestant sau catolic-ortodox.

Religia populară poate fi observată la nivelul sentimentului religios, al spațiului sacru sau al percepției obiectului credinței. Spiritualitatea populară înseamnă modalitatea de a descoperi cum au integrat oamenii în experiența lor religioasă elemente aparținând religiei oficiale.

Misionarii iezuiți și franciscani în Banat au avut probleme datorate erorilor denotațiilor celorlalți. Dacă în Transilvania impactul major în viața religioasă venea dinspre Reformă, în Banat influențele veneau dinspre biserica ortodoxă. Aceste erori sunt evidente în viața socială și morală.

Coabitarea cu enoriașii ortodocși i-a făcut pe catolici să acționeze ca și aceștia. Misionarii au încercat să disciplineze viața religioasă a credincioșilor bisericii romano-catolice, conform cu Conciliul Tridentin. Au acceptat câteva superstiții și comportamente scandaloase, dar populația catolică rămânea sub strictă observație în materie de sacrameinte.

După ce misionarii au părăsit Banatul, populația catolică s-a reîntors la obiceiurile sale imorale. Vechile practici nu au fost niciodată eliminate, astfel că succesul misiunilor a fost parțial și temporar.

SITUAȚIA MINERITULUI ȘI METALURGIEI BĂNĂȚENE ÎN PERIOADA 1717-
1733, ANALIZATĂ PRIN PRISMA UNOR DOCUMENTE AFLATE LA
ARHIVELE CURȚII IMPERIALE DIN VIENA

Ovidiu Marinel Koch-Tușiș

Rezumat. După ocuparea Banatului de către Imperiul Habsburgic în anul 1718 acest ținut este organizat după principiile unui domeniu al Camerei aulice și al Curții, iar în sensul economic în conformitate cu premisele gândirii mercantiliste.

Oficiul central responsabil pentru problemele economice și sociale ale Imperiului a fost Camera Aulică, iar oficiul regional local responsabil era Administrația Țării Bănățean. Acestea au acordat mineritului și metalurgiei o atenție deosebită. Organizarea acestora începe cu un Decret al Camerei Aulice din 17 decembrie 1717, fiind continuată și completată prin decrete ulterioare ale Administrației Banatului.

Oficialitățile amintite iau măsuri severe pentru reînceperea activității minelor și instalațiilor siderurgice rămase de pe vremea ocupației otomane din Banat și construiesc noi uzine siderurgice și deschid noi mine, după o tehnologie mult mai progresistă,

dezvoltată în alte zone montanistice ale Imperiului Habsburgic. Concomitent, oficialitățile habsburgice practică o politică de colonizare sistematică, prin care aduc forța de muncă și, în special, personal calificat, provenind din acele zone ale monarhiei care au tradiție în minerit și în siderurgie. Aceștia sunt colonizați în zona Banatului Montan.

Ca bază a articolului meu mi-au servit mai multe documente din Arhiva Camerei Aulice de la Viena care cuprind informații importante despre mineritul și mineralogia din Banat și din nordul Serbiei de azi, documente din perioada 1717-1733.

Aceste documente oferă o bună priveliște de ansamblu asupra situației mineritului și metalurgiei bănățene unde, în perioada în discuție, funcționau minele de cupru de pe lângă Oravița și Moldova Nouă, minele de plumb și de argint de la Dognecea, minele de fier de la Doman și de la Tilfa, din apropierea Bocșei, dar și instalațiile siderurgice constând din topitoriile de cupru de la Oravița și Moldova Nouă, forja de cupru din Ciclova, topitoriile de plumb și de argint de la Dognecea, cuptoarele înalte, topitoria de fier și forjele de fier de la Bocșa, precum și topitoria de sticlă din Calina.

Documentele conțin și informații despre minele și topitoriile de cupru de la Maydanpek și Szenestiza din nordul Serbiei de azi, care și ele făceau parte, pe vremea aceea, din Imperiul Habsburgic, fiind subordonate Administrației Banatului

Documentele oferă și o imagine a situației financiare și economice. Aflăm, de exemplu, câte ceva despre sumele de bani cheltuite de Fiscul Imperial pentru punerea în funcțiune și funcționarea minelor și topitoriilor respective, a uzinelor siderurgice bănățene, precum și despre investițiile pentru instalații industriale noi, de asemenea ceva despre calitatea și cantitatea producției de metale, despre vânzarea acesteia, despre profituri și despre pierderi ale Erariului imperial.

Aflăm, de asemenea, câte ceva despre amplasamentul minelor, despre instalațiile care erau acolo în funcțiune pentru pregătirea minereurilor, despre topitoriile de metal și de sticlă, despre forjele hidraulice și instalațiile hidraulice de mărunțit minereuri, despre forjele pentru prelucrarea metalelor, despre aprovizionarea cu lemne, mangal și alte materii prime necesare, despre baraje, stăvilare și canale de aducțiune a apei necesare instalațiilor hidraulice, despre realizarea transporturilor, procurarea forței de muncă calificată, despre remunerația acestor oameni, dar și despre alte instalații industriale construite în Banat, nu în ultimul rând, despre situația socială și viața religioasă a comunităților de mineri și siderurgiști în zonele montanistice ale Banatului și Serbiei de nord.

ASOCIAȚIUNEA TRANSILVANĂ PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN „ASTRA” – DESPĂRȚĂMÂNTUL BOCȘA

Dumitru Tomoni

Rezumat. Printre numeroasele asociații culturale create la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor în provinciile românești aflate sub dominație străină, cea mai importantă a fost *Astra*, aceasta reprezentând un veritabil focar de cultură pentru românii din Transilvania și Banat, având implicații speciale în viața socială, economică și politică. În 1898, ca urmare a propunerii lui Coriolan Brediceanu, s-a

procedat la constituirea despărțământului Bocșa al acestei societăți, alături de cea de la Lugoj. Până la Marea Unire s-a încercat sprijinirea bibliotecilor școlare, înființându-se biblioteci populare, organizându-se și conferințe în localitățile importante ale acestui despărțământ. Înainte de începutul primului război mondial, în 1913, Comitetul Central a aprobat propunerea subcomitetului privitoare la înființarea unui nou despărțământ la Reșița. În general, activitatea despărțământului Bocșa s-a încadrat în programul cultural desfășurat de Asociație în colaborare cu alte societăți culturale românești din Banat și Transilvania, având drept scop elevarea culturală a românilor în numele idealului lor național.

AUTORITĂȚILE SPECIFICE INSTITUȚIEI ȘCOLARE CONFESIONALE ROMÂNEȘTI DIN COMITATELE CARAȘ-SEVERIN ȘI TIMIȘ, 1900-1918

Angela Dumitrescu

Rezumat. În concordanță cu ordonanțele școlare, corpul profesoral era alcătuit din director, catihet, învățător și învățător suplinitor. Denumirile acestora variază în timp, dar responsabilitățile rămân aceleași.

Totuși, institutelor pedagogice confesionale li s-a atribuit un statut special, în cadrul lor dreptul de administrare, conducere și inspecție fiind exclusiv în mâinile autorităților clericale. Ministerul instrucțiunii exercita asupra școlilor pedagogice inspecția guvernamentală, prin inspectori regali sau comisari ministeriali special numiți în aceste cazuri. Cu toate acestea, dreptul de inspecție al statului era limitat în problemele pedagogice și de legislație. Fiecare școală, fiecare corp profesoral, fiecare director și fiecare profesor aveau, la rândul lor, drepturi limitate de principiile pedagogice și drepturi administrative limitate de principii normative și regulamente interne. Astfel, profesorul avea drepturi depline pe durata orelor, iar corpul profesoral în probleme legate de educație. Desfășurându-și activitatea conform regulamentelor și legislației specifice elaborate de Consiliul Național Clerical, dar în concordanță cu legislația școlară a Ungariei, instituția educațională confesională românească s-a adaptat la noile reglementări referitoare la angajarea corpului profesoral și la stabilirea autorităților specifice de control. Ele aveau un statut special.

Aceste instituții erau instituite de biserici și administrate tot de acestea prin preoți și comunitățile rurale locale, fapt ce a impus școlilor confesionale românești o dublă subordonare: față de stat și față de cler.

VALEA BISTREI ÎN MIȘCAREA NAȚIONAL-CULTURALĂ PENTRU MAREA UNIRE DE LA 1918

Valentin Sandu

Rezumat. Societățile național-culturale din valea Bistrei, biserica, școala, bibliotecile, activitățile unor preoți, dascăli, țărani școliți și muncitori au fost puse în primul rând în interesul națiunii române din Imperiul Habsburgic pentru păstrarea obiceiurilor și cutumelor românești. În acest sens, această zonă este prezentată ca fiind bogată în acțiuni în această direcție, care printre romani au conturat sentimentul național, pregătind Marea Unire de la 1918.

INDUSTRIA CHIMICĂ DIN TIMIȘOARA ÎN PERIOADA 1918–1940

Camil Petrescu

Rezumat. Industria chimică a reprezentat o ramură importantă a economiei timișorene, cu numeroase întreprinderi de profil, unele de referință la nivel național și internațional, dar inferioare altora din aceeași branșă din țările industrializate. Se producea: asphalt, carton asphaltat, mozaic, cărămidă, sticlă. Progresele obținute în acest domeniu pot fi explicate prin tradiția regiunii, folosirea muncitorilor calificați și progresul general al societății românești. Intensa activitate înregistrată în domeniul construcțiilor în orașul Timișoara și în Banat, după 1918, a asigurat o piață convenabilă pentru vânzarea produselor și, în același timp, pentru dezvoltarea producției.

ASPECTE ALE COLECTIVIZĂRII AGRICULTURII ÎN JUDEȚUL CARAȘ. PROCESUL DE COMASARE

Vlad Bălu

Rezumat. Un important aspect al transformării socialiste a agriculturii a fost procesul de comasare a pământului. Pentru ca o fermă colectivă să fie eficientă avea nevoie de o suprafață compactă și acest lucru a fost posibil numai prin dislocarea unui număr de mici proprietari de pământ. Ca procesul să fie cât de rapid posibil, aprobarea privind comasarea a fost dată de Comitetul raional al Partidului Muncitoresc Român și de Comitetul executiv al Consiliului popular raional. Deși procesul a afectat un număr mic de sate din județul Caraș, a fost marcat de abuzuri și incompetență. Câteva familii din Șușca chiar i-au scris lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, plângându-se de abuzuri. La Naidăș, lângă Oravița, țăranii care au refuzat să semneze hârtiile privitoare la schimb, au fost „convinși” de polițistul local. La Zlatița, gospodăria colectivă a luat tot pământul bun și a dat la schimb teren impropriu pentru agricultură. Faptul acesta a împărțit satul în două: cei care erau în ferma colectivă și cei care nu se înscriseră în aceasta. O situație chiar mai rea s-a înregistrat la Rudăria unde, datorită incompetenței și abuzurilor, sătenii au atacat autoritățile locale.

Procesul de comasare a pământului a fost numai un aspect în care s-a făcut simțită intervenția brutală a statului.

NAȚIONALIZAREA PRINCIPALELOR MIJLOACE DE PRODUCȚIE ÎN JUDEȚUL SEVERIN

Eusebiu Narai

Rezumat. Naționalizarea celor mai importante mijloace de producție, prezentată din perspectivă comunistă ca fiind începutul de fapt al procesului de industrializare și de electrificare, a fost determinată de dorința comuniștilor români de a prelua controlul asupra vieții economice și a servit Uniunii Sovietice.

1948 a fost anul în care aceasta a început în județul Severin, prin luarea unor măsuri ce vizau controlul statului asupra vieții economice. În primul rând a fost constituit Consiliul Economic Municipal.

Înainte de procesul naționalizării au fost luate câteva măsuri dure, precum: confiscarea tuturor bunurilor mobile și imobile ale familiei ex-regale a României, care era un simbol al sistemului politic democratic.

Acest sistem a fost înlăturat de Partidul Comunist cu sprijinul Moscovei, la sfârșitul anului 1947.

Imediat după procesul de naționalizare, întreaga viață economică a început să fie controlată de sistemul politic.

Cele mai importante obiective din județul Severin și câțva fabrici precum Nădrag și Ferdinand, Oțelu-Roșu din cadrul T.N.C., și „Mundus-Borlova-Armeniş” de la Caransebeș au fost naționalizate în iunie 1948, după ce au fost obligate să livreze o mare cantitate de produse. Această activitate era cuprinsă în Acordul de armistițiu și a condus la lipsa suportului financiar pentru aceste fabrici.

Pentru a rezuma, actul naționalizării și-a atins scopul, acela de lichidare a proprietății private la nivelul județului Severin. Astfel, toate unitățile industriale și bancare au fost preluate „sub controlul statului” și al regimului „de democrație populară”.

FILE DIN ISTORIA MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA

Vasile Rămneanțu

Rezumat. În cursul anului 1951 a continuat procesul de reorganizare al Muzeului Regional al Banatului și, de asemenea, cel de transformare a sa într-un muzeu în adevăratul sens al acestui termen. Muzeul avea un caracter mixt, având patru secții: istorie, științe naturale, etnografie, artă, dar cu predominanța caracterului său științific.

Pentru amenajarea colecțiilor muzeale în Castelul Huniade se dovedeau necesare ample reparații la clădirea menționată. În același timp, era necesar să se rezolve o problemă pentru viitorul instituției: cea a proprietății Castelului Huniade. Directorul acestei importante instituții de cultură, Marius Moga, se pronunța pentru a încredința proprietatea muzeului sau Comitetului pentru Așezăminte Culturale.

În aceste condiții, de-a lungul anului 1951 s-a demontat colecția de artă, care se găsea în fosta clădire a muzeului (Palatul Cultural), aceasta și patrimoniul etnografic fiind adăpostite în Castelul Huniade. Astfel, în Palatul Cultural rămăsese numai colecția de științe naturale. În paralel, în castel au continuat lucrările pentru amenajarea secției de istorie.

După opinia directorului acestei instituții, starea de conservare a colecțiilor era satisfăcătoare. În momentul în care se dispunea de spații de expunere, urma restaurarea obiectelor care au suferit de pe urma mutărilor succesive. În același timp, mobilierul era insuficient și impropriu pentru folosire într-o expoziție. Toate colecțiile erau inventariate dar, fără a dispune de resurse financiare, nu s-au putut realiza fișele de obiect. În acel an s-a făcut un alt inventar, realizându-se primele fișe de obiect. Colecția de istorie era organizată în spiritul materialismului istoric (regimul comunist intervenea cu brutalitate în domeniul științific), colecțiile de artă și de etnografie fiind organizate după criterii cronologice, în general (școli, secole, regiuni).

Specialiștii muzeului au colectat materialele necesare pentru a organiza muzeul Lenau la Lenauheim, care a fost inaugurat la 19 august 1951.

În ceea ce privește specialiștii Muzeului Regional al Banatului, la acea epocă numărul lor era insuficient. În aceste condiții Comitetul pentru Așezăminte Culturale elaborase o directivă care impunea condiția ca tot personalul de specialitate să aibă studii universitare. Acest document arăta că au existat muzee în România unde s-au angajat persoane fără studii superioare, urmându-se doar criterii politice. Pentru acceptarea muzeografilor se dovedea necesară consultarea directorilor instituțiilor respective și, de asemenea, a instituțiilor universitare din zonele respective. Bineînțeles, se ținea cont de situația politică a candidatului. Aceste comandamente erau surprinzătoare pentru primii ani de dictatură a proletariatului, când în domeniul cultural criteriile științifice nu contau deloc. Din nefericire, aceste criterii sunt neglijate chiar și în România secolului XXI. Aceste criterii au constituit o veritabilă binefacere pentru Marius Moga, în eforturile sale de a aduce specialiști cu înaltă calificare în instituția sa. În acest sens, el a contactat instituțiile universitare din Cluj-Napoca și Timișoara pentru a-i recomanda tineri studenți pasionați și entuziaști, care apoi au fost angajați la Muzeul Banatului ca, spre exemplu, reputatul arheolog de mai târziu – Ioan Crișan, sau Elena Irescu, în postul de asistent dendrolog. De-a lungul anului 1951, numărul specialiștilor a crescut, în ciuda faptului că unii dintre ei nu aveau studiile necesare pentru a ocupa un asemenea post (în calitate de ghizi au fost angajați un învățător și un funcționar).

Specialiștii muzeului (M. Moga, I. Crișan, F. Fent, H. Bugariu, E. Nandra, D. Lintia, O. Crasnic, R. Tulea, E. Irescu) au întreprins o serie de cercetări în regiune pentru a îmbogăți patrimoniul muzeal. Localitățile cercetate au fost Timișoara, Iablanița, Plugova, Mehadia, Jupânești, Lovrin etc. Ca urmare a acestui fapt patrimoniul muzeului s-a îmbogățit cu piese excepționale din punct de vedere științific și cultural, fapt posibil chiar și prin achiziții de la populație. În același timp, s-au restaurat și determinat piesele existente deja în colecții. La secția de știința naturală s-au efectuat expertize științifice, s-au preparat păsări pentru a le expune, în ierbare s-au introdus noi specii de plante și s-a prezentat expoziția *Valea superioară a Timișului și a Cernei*. S-a publicat lucrarea *Tezaurul de monede republicane de la Secusigiu – Arad*.

Spre sfârșitul anului muzeul a primit sarcina să realizeze cursuri pentru tot personalul muzeal. Aceasta era o nouă dovadă a aprecierii de care se bucura această

instituție din partea autorităților locale. Reușita acestei acțiuni era importantă pentru creșterea prestigiului Muzeului Regional Banat.

Dar, acesta s-a confruntat cu o întreagă serie de impedimente. Astfel, alocațiile financiare nu erau suficiente pentru cercetările de teren și pentru reparațiile necesare la Castelul Huniade. O serie de materiale pentru activitatea muzeului nu au fost repartizate. Firmele angajate la restaurarea Castelului Huniade nu au dovedit corectitudinea necesară unei asemenea întreprinderi, acest fapt reflectându-se într-o manieră negativă în activitatea acestei instituții.

Ca toate celelalte instituții de cultură, chiar și muzeul de la Timișoara a fost obligat să execute comenzi politice. În acest sens a trebuit să organizeze expoziții itinerante pentru a demonstra superioritatea agriculturii socialiste și o alta pentru a celebra ziua de 23 august.

PROTECTIVE ARCHEOLOGICAL EXCAVATIONS ON THE SITE IN PODUMKA NEAR ORLOVAT

Sneza
na Marincović

Abstract. The initial data during these brief excavations gave only basic information about the region and the proof that it belonged to the Early Bronze Age. It is certain that the formation of the settlement was done by the members of Kostolac-Coțofeni phase. The question, whether the ceramic fragments of the Kostolac-Coțofeni phase were brought here or they are actually part of the proof of residence of members from the mentioned group in the region of Podumka, remains open. No difference was noticed in the shades of layers in the cultivated levels, and that would be necessary considering the sudden appearance of vatin materials. The assumption is that the oldest level belongs to the mentioned phase in which groups met and cohabited, and where material of Verbicioara culture was found. The research of the three probes have not given adequate answers about the boundaries of the settlement nor detailed data about possible type of residence. In order to acquire the accurate picture of settlement boundaries and material culture we need to continue excavations that would bring more precise results.

A NEW BRONZE AGE SETTLEMENT OF BALTA SĂRATĂ TYPE FROM COȘTEIU (TIMIȘ COUNTY)

Răzvan Pinca, Petru Rogozea

Abstract. In the autumn of 2004 we started archeological research in the Bronze Age settlement from Coșteiu (Timiș County) a site located close to the railway station, known as "Islaz" area. These research referred to a section 1/30m sized. The results of the research discovered three levels of dwelling: on the first one were discovered ceramic fragments from XVIII-XX centuries, the second contains ceramic fragments from XVIII-XIX centuries and prehistorical too, the third contains only prehistorical ceramic fragments and also a piece from an antropomorphical idol and a red jaspered piece.

The ceramics had been ascribed to the Balta Sărată cultural group of the Middle and Late Bronze Age, phase II-III. The fragments come from bowl, pots, jugs, cups etc. Ornamentation of the ceramics consists in stamped, incised and in relief decoration.

THE BRONZE AGE SETTLEMENT FROM PECIU NOU (TIMIȘ COUNTY)

Fl
orentina Martiș

Abstract. The archeological research on the farming fields surrounding the village of Peciu Nou brought us to the discovery of an archeological settlement belonging to the Vattina Culture.

The inventory found here includes pieces of ceramics typesmooth, half-smooth and usual ceramics.

The type of pottery varies: amphoreas, cups, miniatural cups, pots, boulders, rectangular fish plates. The ornaments of those pieces include incisions in triangles, arcades, parallel lines, striae, in lines. The pieces decorated with whitestains were probably brought from other settlements (imported). Two art items were also discovered: the foot of an antropomorph idol in ceramics and a zoomorph bone idol.

Tools are made by chipped and polished stone artefacts. We can include here blades, chisels by silicoflints, perforated axe, reused as a hammer made of diorite. Tools made of bone are represented by burins, scrapers and blades.

DECOUVERTES ARCHEOLOGIQUES DE LA LOCALITÉ DE SCĂPAU, DEP. DE MEHEDINȚI

G
abriel Crăciunescu

Résumé. La localité de Scăpau fait partie de la commune Devesel, dans le département de Mehedinți, étant formée des anciens villages de Securicea et de Scapau, ayant ensemble une surface de 1883 ha. L'ancien village de Scapau, plus étendu, est une continuation vers l'est de l'ancien village de Securicea, étant emplaced dans la zone où il commence la Plaine de Bălăcița.

La première attestation documentaire de ce village provient de l'année 1822, en 1855 étant mentionné le premier prêtre, D. Goliciu. Les habitants de cette localité ont eu même un représentant dans l'Assemblée Ad-Hoc du Pays Roumain, nommé Ion Roateș. Mais l'histoire de cette localité est beaucoup plus ancienne, en témoignage étant les découvertes archéologiques fortuites effectuées au long du temps. Celles-ci mettent en évidence plusieurs zones archéologiques emplacedes sur des différentes formes de terrain.

I. *La Vărzărie* est un point situé sur la rive du Petit Danube (Pl. IX), dans le jardin de légumes de la famille de Cristescu. Le terrain est en pente, y étant collectés quelques fragments céramiques, appartenant à la culture de Cris.

II. À l'est de la station mentionnée et à une distance de 2 km du village, il y a le point dénommé par les habitants *Cetățuie*. De cette zone proviennent deux pièces en bronze: un celt et une pointe de lance.

III. *Tarlaua lui Lungu* est un point situé à l'ouest de l'ancienne localité de Securicea (Pl. IX). C'est ici qu'on a découvert une hache en pierre (Pl. II/2) avec un orifice d'attachement.

IV. À l'est de la localité de Securicea, sur le terrain appartenant au villageois C. Maciuca (Pl. IX), se trouve la station archéologique de l'époque romaine, découverte au long de l'année 2005. Aussi, des autres fragments romains ont été découverts dans la route qui mène vers *Valea Puțului*.

V. Le point *Stația de Pompare* ou *La Godovan* est situé au sud-ouest de l'ancien village de Scăpău (Pl. IX). Sur cette place on a trouvé toute une série de matériaux fragmentaires de facture romaine. Les matériaux de l'époque féodale sont beaucoup plus nombreux, provenant des XIII^e-XIV^e siècles.

VI. Au sud du village ancien se trouve le point *Magaziile CAP* (Pl. IX), situé sur une terrasse basse et sableuse, qui descend vers la plaine fertile de la cote sudique de la localité. Dans cet endroit on a découvert des matériaux appartenant à la phase moyenne de la culture de Basarabi. Aussi, se sont collectés des matériaux appartenant au début du féodalisme (X^e-XI^e siècles av. Ch).

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT L'EXPLOITATION ET L'OBTENTION DE L'OR ET DE L'ARGENT DANS LA DACIE PRÉ-ROMAINE

Bogdan Seculici

Résumé. L'étude ci-jointe essaie de trouver les sources de l'or et de l'argent de l'orfèvrerie des dacs.

Les nombreux trésors d'argent découverts sur le territoire de la Dacie qui datent du III^e-ème siècle a. J.C. -du II^e-ème siècle d'après J. C., les analyses physiques et chimiques effectuées sur les bijoux d'or et d'argent, les sources historiques qui font référence au trésor royal des dacs découvert par l'empereur Traian en 106 d'après J. C. amènent à la conclusion de l'origine de l'or et de l'argent de l'exploitation des richesses du sous-sol de la Dacie, le grincage des sables des rivières même si on existait d'autres sources secondaires.

Il est accepté par la majorité des historiens à la fois l'existence d'un monopole royal sur l'or de la Dacie.

L'exploitation et l'obtention de l'or et de l'argent ont permis aux orfèvres dacs de présenter toute leur habileté pour réaliser les bijoux.

DIE INNERE ORGANISIERUNG DES LAGERS VON MEHADIA (*PRAETORIUM*). DIE REKONSTRUKTION DER DATEN NACH DIE ALTEN GRABUNGSKARTEN

Călin Timoc, Carmen Timoc

Zusammenfassung. Das Lager und die römische Siedlung von Mehadia spielt eine wichtige Rolle in die Fachliteratur durch die Relevanz der Daten, die es vorbringt. Nach der Publizierung der gesamten Ausgrabungen in einer Monographie konnte man leider nicht den Grundplan der Innenbauten bestimmen, wegen dem Verlust der Dokumentation.

Hier versucht man eine Analyse der Daten aus den Grabungskarten der Funde. Ein Anhang dieser Daten stellt eine Identifizierung der erforschten Gebäude vor.

So wissen wir heute, dass die alten Ausgrabungen die *Principia*, *Praetorium* und vielleicht zwei Baracken berührt haben.

ÖFFENTLICHE UND PRIVATE GEBÄUDE AN DEN RÖMISCHEN STRASSEN AUS DEM BANAT

Ovidiu Bozu

Zusammenfassung. Auf der Grundlage der römischen Straßen aus dem Banat, wie übrigens derjenigen aus dem ganzen Imperium Romanum, standen die natürlichen Wege, welche die Menschen seit den ältesten Zeiten benutzt haben. Auf diesen Wegen gingen die vorgeschichtlichen Bevölkerungen, darauf wurden materielle und kulturelle Güter befördert und Reiche haben sich konfrontiert. Der tektonische Korridor Timiș-Cerna, das Bistra- und das Mureș-Tal waren die natürlichen Wege aus Südwestrumänien, welche an der Grundlage des Straßennetzes standen, das im römischen Dakien sich entwickelte.

Zwei römische Straßen führten von der Donau, ab *Lederata* bzw. *Dierna*, um die Banater Berge. Die erste Straße führte westlich von diesen Bergen entlang, die zweite befand sich im Timiș-Cerna-Korridor und sie trafen sich bei Tibiscum, von wo die Straße gegen das Mureș- und Bistra-Tal abbog, um ins innerkarpatische Dakien zu führen. Eine weitere römische Straße führte von Südwesten nach Nordosten, durch die Bozovici-Senke und verband so die zwei Hauptrouten *Lederata-Tibiscum* und *Dierna-Tibiscum*.

Neben den Kastellen, die an den römischen Straßen aus dem Banat standen, identifizierten die archäologischen Ausgrabungen private oder öffentliche zivile Bauten, um die sich echte Siedlungen entwickelten. Derartige Bauten wurden an der Straße Dierna-Tibiscum in Băile Herculane, Mehadia, Domașnea, Buceșnița, Petroșnița, Valea Timișului, Caransebeș und Iaz untersucht.

THE ARCHEOLOGICAL RESEARCHES FROM BUCOȘNIȚA

Adrian Ardeț, Dumitru Țeicu

Abstract. The archeological researches made at Bucosnita at the point called Z-a Numere represent a big step in knowing the area, even if they were not exhausted and the archeological discovers were not very rich. These researches together with the one from Petrosnita and Timiș Valley may be inscribed in a larger area that will be further studied. We say that this is very probably the Roman settlement of Mascliane, which lies at a distance of 14 miles from Tibiscum. In this stage of the research we suppose we have a villa rustica.

UN FOUR MÉNAGER DU VILLAGE MÉDIEVAL RĂDVANI

Ioan Crişan

Résumé. Au cours de la campagne des fouilles archéologiques de l'année 1995 sur l'emplacement du village médiéval Rădvani (village disparu du département de Bihor) a été découvert un four médiéval prévu d'un système ingénieux du soufflage pour l'entretien du feu. Le four avait une destination ménagère, probablement à la cuisson du pain. A l'appui du matériel céramique, le four date du XII-e siècle.

RAPPORT PRELIMINAIRE CONCERNANT LES FOUILLES DE SAUVETAGE DE SLATINA TIMIŞ „GURA ILOVEI"

Adriana Radu

Résumé. Les travaux de modernisation de la chaussée nationale DN6, dans le secteur Caransebeş-Bahna, ont nécessité des fouilles archéologiques, déployées en spécial dans la zone du couloir de Timiş-Cerna.

Le site préhistorique de *Gura Ilovei*, situé dans le territoire de la commune de Slatina Timiş, est connu dans la littérature de spécialité pour ses importants vestiges énéolithiques. En tenant compte du fait que le logement préhistorique s'étend jusqu'à la chaussée nationale DN6, il a été nécessaire de réaliser des fouilles de sauvetage, en marge de la voie vers le plateau.

La section S1 (15x20 m), qui a eu pour but la délimitation de l'étendue de l'établissement énéolithique, a été tracée en dehors de l'espace occupé par cet établissement.

Après l'enlèvement de la végétation, de la moitié du carreau 3, devant le mètre 5, se contourne une plateforme compacte en pierres, mises l'une sur l'autre. La longueur gardée de celle-ci a été de 9,5 m, ayant une épaisseur variable, entre 0,18-0,26 cm.

Les fragments céramiques découverts sont de facture demi-fine, plus rare fine et d'usage commun. L'extérieur, bien poli, présente un slip brun-rougeâtre, gris, gris-brunâtre, avec une puissante nuance rougeâtre, plus rare gris foncé ou noir gris.

La plus grande majorité des fragments céramiques ont été décorés. Les cannelures sont peu nombreuses. Les motifs imprimés formés des rangées de S entrelacés, des imprimés cordés (la technique du faux cordon), rangées de points, des ornements ayant une forme similaire de la lettre „epsilon", des petits triangles ou des rhombes imprimés par estampillage. Les incisions sont réalisées des lignes foncées, disposées en parallèle, avec des espaces entre eux, ou combinées d'une manière angulaire. Celles-ci forment des bandes horizontales hachurées en réseau, des triangles incisés et hachures, des incisions répétées en la forme de la lettre C, des bandes hachurées par des incision en V, des spirales hachurées. Toutes de ceci sont disposées sur le col et le corps de la vaisselle.

Selon la facture, formes et ornements cette céramique appartient à la culture de Basarabi. Les meilleures analogies peuvent être trouvées dans l'établissement de Rovina de la vallée de Timiş et aussi parmi les fragments céramiques provenant de Gornea-

Țărmuri et de Piatra Ilișovei. Aussi, celles-ci ont des correspondances dans toute l'aire avec des découvertes appartenant à la culture de Basarabi du groupement Bosut de la Serbie.

Dans la littérature de spécialité, dans l'aire de la commune de Slatina Timis, a été mentionné un établissement de Basarabi. Celui-ci a été découvert par Marian Gumă et le professeur Munteanu (de Vârciorova), étant localisé dans le point dénommé *Șesul cu spini*.

PREVENTIVE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES "CASTEL HUNIADÉ - TIMIȘOARA" 2007. PRELIMINARY RAPORT

Alexandru Rădulescu, Daniela Tănase, Zsuzsanna Köpeczny

Abstract. Due to the restoration of Castel Huniade, monument building, in 2007 preventive archeological excavations were undertaken.

Other researches were made in 1903, with the occasion of brace works needed at that time. In 1980 archaeologist A. Rădulescu excavated in the NV area.

In 2007 our research pointed the outer space of the building, namely the eastern side. In two tranches measuring 3 x 10 and 3 x 22 m, traced by the NE tower and the SE bastion, we excavated the earthen-wooden fortification of the castle. We succeeded in identifying several phases of construction, dating from the 16-17th centuries. In tranche 1, near the NE tower, we believe we discovered the structure of a wood bridge over the river of Timiș. A bridge placed in this area is represented on Austrian maps as well.

During our excavations we collected many pottery fragments, dating from the 14 -15 centuries, as well as Ottoman glazed pottery. Also we discovered several cannon balls, made of bronze, iron and stone, fragments of knives, smoking pipes etc.

In this phase of the researches we cannot draw up in details the plan of the fortification that surrounded the castle. Therefore it is very important to continue the excavations on the other sides of the castle and in the interiors as well.

DEUX MONNAYES MOLDAVES MOINS CONNUES DÉCOUVERTES DANS LA CITÉ DE SEVERIN

Ion Stângă

Résumé. L'auteur revient avec des précisions et conclusions concernant une émission monétaire moldave, que les numismates (MBR) appellent du type „prince inconnu”, sous le titre „émission anépigraphe exceptionnelle” (MBR, no. inv. 462). Les monnaies figurent dans la catégorie des demi-grosz. L'une, de découverte fortuite, a été trouvée sur le bord du Danube, non loin du *castrum* de Drobeta, et appartient à une collection privée, l'autre (no. inv. II 1977) appartient à un trésor monétaire découvert dans le village de Bistrița en 1931 et partiellement reconstitué dans les collections du

Musée de la Région des Portes de Fer. En fait, les deux monnaies moldaves de la Cité de Severin s'avèrent être les seules connues comme appartenant à ce type. La présence d'une pièce du trésor, clos par des émissions de Mircea le Vieux associé à Petrusian/ Petru-Stan, datées entre 1416-1418, nous permet d'attribuer ce type à Alexandre le Bon. Les demi-grosz connus jusqu'à présent (3 pièces) auraient pu être frappés par Alexandre le Bon dans l'intervalle 1400-1418.

La découverte des monnaies dans le périmètre de la Cité de Severin s'explique par la présence des marchands moldaves ou de Braşov sur la route qui passait par Bran, Câmpulung, Slatina, Craiova, Severin.

ARCHAEOLOGY AND HISTORY AT THE BEGINNING OF THE 3rd MILLENIUM

I

oan Marian Țiplic

Abstract. *History Research at the End and Beginning of Millennium.* The manner of writing history, of thinking and perceiving the past went through significant changes along the last decades of the 20th century. The analysis of history at the end of century shows a potential end of a history cycle.

The manner of writing developed significantly, particularly in the second half of the 20th century going through transformations from an orientation towards a linear history to a more diverse one dealing with different aspects such as social, religious, political, economic, military, mass lines of thoughts, etc. In his theory on scientific revolutions, Th. Kuhn noticed the fact that each age is characterised by several paradigms that may explain a series of phenomena in a very convincing and coherent manner. The Romantic historiography enlarged the interest area of history coming up with a new paradigm based on Herder's principles that referred to restoring the national spirit, the self-image and new forms of solidarity and institutions. But the Positivism trend determined a certain series of fragmentations of political realities with no connection between them; it also promoted the concept of thorough restoration but the political history remained the privileged one to the disadvantage of economic, social and cultural aspects of history.

I. Hodder believes that there are various theories and methods of approach due to social and historical aspects of archaeology. In the '80s, most of the researchers who studied the history of archaeology and its theories within the last 100 years jumped to the conclusion that archaeology had a linear ascending evolution starting from the cultural history up to the process and post process archaeology. Hodder's statement is true only if we refer to a global analysis of archaeology. If we take into account the chronology, the division of territories and the ideologies we notice that the evolution of theories was not linear at all. The best example of this kind is the situation of the ex-communist countries where the theoretical gap that followed after the end of the communist regimes generated a diversity of approaches from the ideas of the school of cultural history up to nationalist ideas in history and archaeology (see the case of Napoleon Savescu and the theory of the Thracians).

The Marxism and its Influence on Historical Research. Our purpose is to identify and analyse the influences of Marxist doctrine in history and archaeological researches. In the classical Marxism the change is explained through the interaction between the production and exchange forces. Nowadays, this idea may be rejected by the followers of the so-called post Marxism both in Europe and America. They consider that the Marxism is a valuable concept only in relation with the new social and anthropological theories of *Structuralism or Relativism*.

Some historiographers consider that the archaeologists Roskams and Saunders were significantly influenced by the Marxist-Leninist ideas. In Dark's opinion, Ian Hodder (1986, 1992) or even G. Childe (1949) may be included in the category of archaeologists influenced by post-Marxist ideas; in their researches, the classic theory is associated with the Relativism and Structuralism offering plausible explanations for the cultural changes in the world.

The Annals School historiography has several common ideas with Marxism. Guy Bois analysed and identified at least three common aspects:

- a. the indirect and confusing influence of Marxism on the new history by means of economic aspects, a method specific to Ernest Labrousse;
- b. the influence of the new history on the Marxist historians generating several themes of research such as the history of sensitivity and mass lines of thoughts;
- c. the Marxist historians who assimilated the methods of research.

In the archaeology of the ex-communist countries Marxism had two main influences:

- a. the ideological one: by focusing on the social and economic aspects in the archaeological research;
- b. the "barbarian" one by forcing the historians to refer to works of the Marxist classics in their collections of history studies.

Archaeology and Transylvanian Medieval History. As far as the Romanian historiography is concerned, due to the fluctuations in the political context, its *openness or closure*, the interest towards the new approach of history varied. It followed more or less evidently a traditional Marxist research rarely influenced by the new trends in the European historiography. The new ideas were hard to be accepted but they were gradually assimilated especially after the period of political and economic expansion that followed the "Spring in Prague" when the Romanian historians came in direct contact with the French historiography during a Romanian-French congress.

A new prosperous period for the Romanian historiography is the period after the Revolution in 1989, when there appeared the theories of thoughts history school coordinated by historians such as Lucian Boia, Stelian Brezeanu, S. Mitu. But in the new socio-political context there cannot be noticed a significant evolution of both general and medieval archaeology starting with the second half of 20th century. Although most of the speeches deal with the need of writing about "real" history; they also suggest the idea of starting the investigation based on the dialogue between the linguist, the archeologist, the geographer and different experts in other auxiliary branches of history.

Medieval Archaeology and General Archaeology have the following main objectives:

- the study of the sites and of their archaeological contents in time and space in order to reconstitute all the sequences of human culture;
- reconstitution of life styles from the past;

- the study of the cultural process and the explanation of cultural changes;
- understanding the sites, artefacts and any other archaeological proofs in relation with the contemporary world.

Feminism and Archaeological Research. There are many aspects of feminism in archaeology that are worth discussing. In the '60s and '70s of the last century, the feminism brought in archaeology a new method of perceiving the reality through the discovered artefacts, thus the areas of a settlement could be divided into areas with male or female features. While doing an archaeological analysis of a settlement dating from the Iron Age at Glastonbury, David Clarke made a distinction between the large and small houses. He assumed that the former ones belonged to more male activities and the latter ones to feminine activities as they were mostly domestic objects.

Statistics show that at global level there are 25-30% women archaeologists. According to Gilchrist's, the situation is the following: in USA approx. 20%, in England and Australia approx 35% and in Norway 49%.

Changes and Trends in the European Archaeological Research. Medieval archaeology is one of the latest branches of archaeology, though it has already an old history and it went through many changes caused by a large number of discoveries within the last 25 years.

As far as the medieval archaeology is concerned, we can say that in Western Europe there was a more fortunate situation as, starting with the middle of the 20th century, medieval archaeologists founded professional associations. Their members had already published volumes and periodicals dedicated to the efficient exploitation of archaeological researches and museum collections. The British archaeological experience seems to be more representative for understanding the present situation of medieval archaeology at European level.

D. Hinton presents a comparative situation between the beginning years (the '50s) and the '80s of The Society for Medieval Archaeology, taking into account the jobs of the members of this association. At the beginning, most members were working for museum networks but in the '80s their number was significantly reduced, archaeologists choosing to work in universities or research institutions.

The same situation is in Romania as well, where recently an association of medieval archaeologists has been founded. It can be noticed that most of archaeologists have activities in university centres such as Sibiu, Bucharest, Cluj, Iasi or at research institutions belonging to the Romanian Academy (Bucharest, Cluj, Iași). Unfortunately their total number is no more than 30 people.

Within the last 10 years, the number of archaeological researches in medieval towns increased. It seems that the archaeological researches were not always coordinated by medieval archaeologists due to the lack of an awareness of the medieval archaeology activity, as well as of a theoretical basis and the existence of medieval archaeology schools.

As a result of "New Archaeology", with its new theories and methodology, there appeared another branch of archaeology called by E. Higgs environmental archaeology. This theory developed in Cambridge and it started from the idea that people can be studied as part of the environment they live in, and that the environment influences their socio-economic development. This new theory was relatively hard to be accepted but, at present, various centres of archaeological research are developing their own programs

based on the so-called *landscape archaeology* (see further details regarding its principles - Aston, Rowley). The appearance of these new theoretical approaches in the medieval archaeology have changed the views on Sawyer's argument that archaeology is an extremely expensive research for studying what is already known.

Cs. Balint believes that in the 20th century, between the '50s and '80s the East-European archaeology was forced to become a branch of history mostly for ideological reasons:

- as a result of the Marxist attempts to introduce the typological research in the archaeology of the communist countries the interest of the archaeologists was oriented towards the analysis of the economic and social problems of the civilisations and peoples in the past.

After the WW II due to the political changes, most Central and East European countries have changed their approach of archaeology focussing more on the "national" aspects.

Nationalism and Archaeology. In the last years of the 20th century one issue of world's politics was the concept of nationalism, in other words, the nationalist ideologies development. As a result, Archaeology also confronted with this issue and along the years there were been noticed a series of nationalist concepts. Kühnl claims that no historical presentation or thesis can be purely scientific; he argues that all discourses, speeches, concepts imply a certain political orientation, so the archaeological analysis may not be the exception as it cannot avoid the orientation towards a particular political concept (*die Weimarer Republik*, Hamburg, 1985, p. 7-8).

The relation between archaeology and nationalism became more evident in the first half of the 20th century, in particularly after the WWI, gradually loosing its importance in Western Europe after WW II.

VÉLÉITÉS ET OPPORTUNITÉS DE LA NOBLESSE BANATIENNE AUX TEMPS DE SIGISMUND DE LOUXEMBOURG

Ligia Boldea

Résumé. Sur le plan intern, la règne de Sigismund de Luxembourg s'est ressenti, dans la période d'entre les XIV^e–XV^e siècles, en conséquence de l'ascension sans precedent des "leagues nobiliaires", hostiles au roi encore de la période de l'*interregnum*. Pour les neutraliser, le roi a essayé s'assurer le concours des plus larges forces sociales, son attention se dirigeant vers la petite et la moyenne couches nobiliaires, les habitants des villes, les dirigeants des communautés et, en special, vers la féodalité roumaine qui, dans des zones comme le Banat, Hațeg, Maramureș ou Făgăraș luttait pour s'assurer la reconnaissance et la perpétuation de leur statut privilégié. La défaite de Nicopole a aggravé encore une fois les relations avec la grande noblesse, cette crise culminant avec la révolte des barons de 1403, quand Sigismund a réussi avec difficulté vaincre la rébellion des éléments insubordonnés du royaume. Pendant ces événements les nobles banatiens ont prouvé leur loyauté pour le roi, jouant un important rôle dans la défaite de la révolte,

surtout en ce qui concerne les vodivodes rebelles de la Transsilvanie, Nicolae Csáki et Nicolae Marczaly, dont les principales possessions se trouvaient en Banat. C'est certe la contribution des nobles de Mâtnic, recompensés par le roi en 1404 leur reconfirmation de la possession royale Vozești, que ceux-ci l'avaient maîtrisé jusqu'à ce moment avec de droit knézial. Donc, on peut apprécier que la première partie de la règne de Sigismund de Louxembourg avait offert, par ses implications politiques et militaires, le cadre favorable pour l'affirmation de la noblesse roumaine banatienne, étant significatif le fait que dans cette période une bonne partie de cette catégorie sociale avait fait la transition du statut de knézes vers celui de knézes nobles par les titres du nouveau don, par l'intermède de qui le pouvoir central avait recompensé l'apport militaire de ces élites, considérées en ces temps-là les meilleurs elements de lutte et de résistance à la frontière.

L'une des figures marquantes de l'histoire militaire du Banat de la première moitié du XV^e siècle a été celui du célèbre condotier italien Filippo Scolari, descendant d'une famille noble appauvrie des entourages de la Florence, qui aura une brillante carrière à la cour du Sigismund de Louxembourg. Le sauvetage du roi de 1403, possible par son courage et par son esprit entreprenant, a eu pour consequence l'acquisition de la fonction de comite de Timiș, offerte par le roi simultanément avec la garde de la frontière danubienne. De ce moment celui-ci commandera les régiments banatiens dans tous les conflits majeurs du royaume.

Les documents ont gardé le nom des quelques dirigeants roumains distingués pendant ces guerres: en 1406 Sigismund de Louxembourg a confirmé la famille de Dionisie, le fils de Ciucă, dans la possession Mihălenț du district Comiat comme récompense pour les services militaires des plusieurs expéditions, en spécial dans la guerre de Bosnie. En 1413 est confirmé la participation du knezes noble Petru Deș de Temeșel aux campagnes de Venise des années antérieures, celui-ci acquérant le titre de comite avec la possession royale *Orbagy* du district Mehadia. En suite des mérites militaires prouvés dans les luttes contre les turcs à Severin le noble Bogdan de Mâtnic est remarqué par la même instance et, toujours en 1420, la famille des knezes de Măgoia a été confirmé dans la possession de trois knezats en récompense pour les fidèles services militaires offertes à cette occasion.

Après la mort de Filippo Scolari, la frontière sudique du royaume est restée sans défense, ni même le Pays Roumain ne pouvant opposer des forces notables contre l'offensive otomane. L'expédition de 1428 et la défaite de l'armée royale sous les murs du fort Golubat ont produit un grave déséquilibre dans le système de défense banatien. Sous ces murs ont gagné la reconnaissance du roi un bon nombre de knezes nobles roumains banatiens, d'entre qui se sont compté Nicolae et Iacob de Bizerea, Lado de Bizerea et ses fils, Mihail et Blasiu de Cerna, mais se sont produits un grand nombre de victimes, y pouvant rappeler les noms de Roman et Mihail de Măcicaș. Pour leur sacrifice, le roi récompensera toute la famille des nobles de Măcicaș, confirmant par un nouveau don leur droit de possession sur les domaines ancestraux. Dans la même année les nobles de la famille Deș ont été renforcés dans la maîtrise des domaines Iablanita et *Zalyn*, en signe de gratitude pour leurs fidèles services militaires, l'année suivante, des mêmes considérantes menant vers le don d'un cour à Caransebeș pour la famille Bizerea.

En fait, ces insuccès ont marqué le fin de la politique orientale offensive du roi Sigismund et le passage vers une stricte défensive au Danube, fait qui aura un impacte négatif sur le Banat, affaibli à cause des luttes et soumis à une pression directe de la part

du pouvoir otoman. Dans ce contexte, Sigismund avait recours à une ultime solution, sollicitant à l'Ordre des Chevaliers Teutons s'assumer la défense de la frontière sudique du royaume, par l'administration des forts danubiens entre Belgrade et Severin. En réalité, le roi avait repris un de ses plus anciens plans, contourné immédiatement après la défaite de Nicopole mais, le décroissement du pouvoir otoman après son défaite de Ankara et le conflit des Teutons avec le royaume polonais, avait temporisé son application. La venue des Teutons en Banat s'est produit probablement dans la dernière partie de l'année 1429, le grand maître de cet Ordre, Nicolae de Radwitz, faisant lui-même le déplacement, accompagné par un nombre imprécis de servants personnels, artisans, pêcheurs et navigateurs. Projeté comme une opération de sauvetage de la grave situation où se trouvait le royaume hongrois, le déplacement des Teutons en Banat avait prouvé immédiatement ses déficiences. Si les Roumains banatiens ont représenté jusqu'alors des unités en soi, subordonnés seulement au ban de Severin ou au comite de Timiș, la présence des teutons avait signifié leur subordination totale aux ceux-ci et leur passage dans le rôle de forces auxiliaires, employées à la construction et à la réparation des forts et aussi dans le ravitaillement. Bien sur, instantanément se sont survenus des conflits entre les nobles et les knezes roumains banatiens, qui réjouissaient d'une fiscalité favorable jusqu' alors, ayant une quelconque autonomie administrative et juridique, et le nouveau ban de Severin, c'est-à-dire le grand maître Nicolae de Radwitz, produits par l'insubordination des premiers face à la tentative d'immixtion des teutons sur les autorités juridique et à l'imposition des nouveaux impôts. C'est possible que la révolte du noble Lado de Bizerea, à la suite de qui celui-ci se réfugie dans le Pays Roumain, à la cour de Dan le II-e, est douée tant à l'obligation des nobles roumains de participer à la réparation de la cité de Deva et aussi au refus de reconnaître l'autorité de Nicolae de Radwitz. Néanmoins, en 1430, les nobles et les knezes roumains du district Almăj ont repoussé la juridiction du ban de Severin, clamant que le procès d'entre Dionisie de Almăj et Emeric de Remetea soit jugé par le roi Sigismund lui-même. L'incursion otomane de 1432, la plus difficile pour les Teutons, a déterminé la fin de leur mission au Danube, bien que l'opinion des quelques auteurs concernant la passivité des knezes banatiens ne soit pas soutenue du point de vue documentaire. Il paraît que leur départ avait eu des causes plus profondes, parmi s'inscrit la destruction du système d'alliances danubien crée par Pippo de Spano et Dan le II-e, par la solution défensive adoptée par Sigismund se réalisant en 1432 une alliance otomane-roumaine (le Pays Roumain). Ainsi, pressé par les hussites en Bohémie, par les ventôses en Bosnie et en Croatie et par les Ottomans en sud-est, le roi a essayé de reformer l'organisation militaire de la Hongrie par la loi militaire de 1433 qui avait accordé aux comitats banatiens un rôle accru.

LES HOMES ET LE TEMPS EN BANAT (XIV-XVII siècles)

Radu Ardelean

Résumé. L'auteur tire des documents concernant le Banat (région divisée maintenant entre la Roumanie et la Serbie, qui possèdent 2/3, respectivement 1/3) le mode de se rapporter au temps de ses habitants pendant les XIV-XVII siècles. Les premiers actes dressés par les moines *literati* étaient datés précisément d'après le

calendrier chrétien (modifié par le Pape Grégoire). Après la Réforme, qui a été adoptée en variante calviniste par les nobles et bourgeois, Roumains en majorité, les notaires des cités/villes Logoj et Caransebesh (Timișoara et l'ouest de la province étant conquis par les Turcs en 1552) utilisait le calendrier moderne. Mais la grande majorité, illettrée, se basait seulement sur la mémoire laxte en matière du temps. D'habitude les hommes ignoraient même leurs âge et fixaient les événements dans des intervalles approximatifs, les paysans surtout.

Faut dire pourtant que des horloges des tours (de cité ou d'église) sont mentionnées à Timișoara et Orșova, restées même sous la domination ottomane, quoique moins précis...

Les habitants savaient toutefois s'intégrer à la cadence des saisons et à la succession jour/nuit, à laquelle se soumettait leur activité, leur repos, leurs fêtes.

DIE FAMILIE DER ADLIGEN JÓSIKÁ IM 16.-17. JAHRHUNDERT

Dragoș Lucian Țigău

Zusammenfassung. Im Mittelalter hat das Banat einen bedeutenden Adel (*magna nobilitas*) gehabt und Karansebesch wurde schon im Jahre 1583 als eine Adelsresidenz (*rezidenza de nobili*) gekennzeichnet. Im Rahmen dieser Eliten hat die Familie Josika einen besonderen Platz gehabt. Die Entwicklung der Familie Josika kann urkundlich nur ab dem 16. Jahrhundert verfolgt werden. Für die Zeitspanne 1559-1699 gibt es Beweise über das Leben von 29 Personen (unter denen 22 Männer), die 5-6 Generationen umfassen. Durch Verschwägerungen mit anderen Adelsfamilien aus dem Banat (Fiat, Gârleșteanu, Măcițaș) und aus Siebenbürgen (Bathori, Barcsai, Rhedei und Teleki) ist es den Adligen der Familie Josika gelungen, ihr Vermögen und soziales Ansehen zu festigen.

Im Laufe von zwei Jahrhunderten ist es dieser Familie gelungen auf verschiedene Arten etwa 110 Landgüter, Landhäuser, Gärten und Schlösser in den Gespanschaften Severin, Hunedoara (Hunyad), Arad zu beherrschen. Es kamen noch zahlreiche Besitztümer in den Städten Karansebesch und Weissenburg/Alba Iulia hinzu. Es sind wichtige von der Zentralautorität gewährte Vorrechte hinzugekommen. Nach dem Jahr 1658 wurden alle Landgüter aus dem Banat von den Osmanen besetzt, so dass die Familie nur mit den Dörfern aus Hunyad blieb.

Die Mitglieder der Familie haben sehr wichtige Ehrenämter und Stellungen innegehabt, sowohl auf der Lokalebene der Stadt Karansebesch und im Komitat Severin, als auch in der Zentralverwaltung von Siebenbürgen: Kanzler, Hofmarschall, Vizebane, Obergespane, Untergespane, Bürgermeister, Geschworene, Botschafter, Schlossherren, Hofrichter und Schiedrichter. Stephan Josika ist der Kanzler und der Berater des Fürsten Sigismund Bathori geworden. Viele Personen haben bewiesen, dass sie einen hohen Ausbildungsgrad haben. Stephan Josika hat an der Jesuitenuniversität *Collegio Romano* studiert und hat mit dem Papst Clemens VIII. im Briefverkehr gestanden.

Der Einfluss und das soziale Ansehen der Adligen Josika bewahrten sich auch nach dem Jahr 1700, als die Familie die Banater Gegend verließ. Im 18.-19. Jahrhundert haben die Adligen Josika zu den Magnaten von Siebenbürgen gezählt.

LES BANS DE LUGOJ ET DE CARANSEBEȘ (XVI^e-XVII^e SIÈCLES)

Sorin Bulboacă

Résumé. Cet étude-ci constitue un premier et ambitieux essai de présenter dans une cursivité historique l'activité politique, diplomatique, militaire et confessionnelle des bans de Lugoj et de Caransebeș, ayant pour cible l'intervalle compris entre les années 1552 et 1658. Il s'agit de la période relativement compliquée qui suit à la transformation du Banat d'en bas en pachalik et la survécue de celui de la zone collinaire et de celui montagneuse, cédé vers les otomaines par son dernier ban, Acațiu Barsai. Cet ouvrage est fondé sur des sources documentaires provenant de l'époque, les témoignages des voyageurs étrangers et les chroniques médiévaux qui portent des informations sur la province de Banat. La parcimonie des sources et l'absence des études de spécialité ont eu pour effet le fait que quelques-unes des informations sur l'activité des quelques-uns des bans soient lacunaires. En dépit de cela, leur succession peut être reconstitué avec une relative fidélité, y exceptant les périodes soupçonnées d'une quelconque manque de cette fonction du champ administrative de l'époque. On attire l'attention le fait qu'on atteste un bon nombre de nobles roumains qui ont réussi détenir cette dignité, prouvant le rôle important joué par l'élite roumaine dans le Principat de Transylvanie pendant les XV^e-XVII^e siècles.

MORES ET CEREMONIAS ECCLESIASTICAS IGNORABANT. POPULAR RELIGION IN THE CATHOLIC COMMUNITIES FROM THE BANAT IN THE 17th c.

Livia Magina, Adrian Magina

Abstract. The notion of popular religion represents a frame for the religious life, build on many layers. First of all, we can talk about the difference writing-speaking; the writing belongs to the elites and the speaking to the ordinary people. Another aspect is that of alterity: Catholic-Protestant or Catholic-Orthodox.

The popular religion can be noticed in religious feeling, in sacred space or in perception of article of faith. The popular spirituality means the modality to find out how the people integrated in their religious experience the elements from the official religion.

The Jesuit and Franciscan missionaries in the Banat had problems with the errors from other denominations. If in Transylvania the major impact in the devotional life came from Reformation, in the Banat the influences came from the Orthodox Church. These errors are obvious in the social and moral life.

The cohabitation with the Orthodox believers made the Catholics to act like them. The missionaries tried to discipline the religious life of the Roman Church believers in way of Tridentine Council. They accept some superstitions or scandalous behaviors, but the catholic population was under strict observation in matter of sacraments.

After the missionaries left the Banat, the catholic population returned to the nasty habits. The ancient practices were never eliminated, so that the success of the missions was a partial and temporary one.

DIE LAGE DES BANATER BERG- UND HÜTTENWESENS IM ZEITRAUM 1717 BIS 1733 – ANALYSIERT ANHAND MEHRERER DOKUMENTE, DIE SICH IM HOFKAMMERARCHIV IN WIEN BEFINDEN

Ovidiu Marinel Koch-Tufiş

Zusammenfassung. Nach der Besetzung des Banats durch das Habsburgische Reich im Jahr 1718 wird dieses zu einer Domäne der Kammer und Krone organisiert und in wirtschaftlicher Hinsicht gemäß den Voraussetzungen der merkantilistischen Denkweise geführt.

Die für die wirtschaftlichen und finanziellen Angelegenheiten des Reiches verantwortliche zentrale habsburgische Behörde der Hofkammer und die Banater Landesadministration als örtliche Behörde schenken dem Banater Bergbau- und Hüttenwesen eine besondere Aufmerksamkeit. Deren Organisation beginnt mit dem Dekret der Hofkammer vom 17. Dezember 1717 und wird durch spätere Dekrete derselben Behörde sowie der Banater Landesadministration fortgesetzt.

Die erwähnten Behörden ergreifen strenge Maßnahmen zur Wiederinbetriebnahme der Bergwerke und Hüttenanlagen aus der Zeit der türkischen Besetzung im Banat und errichten neue Bergwerke und Hüttenanlagen nach einer viel fortgeschritteneren Technik, die in anderen Bergbauregionen des Habsburgischen Reiches entwickelt wurde. Gleichzeitig betreiben die habsburgischen Behörden eine systematische Ansiedlungspolitik, durch welche Arbeitskräfte und besonders ausgebildete Personen - abstammend aus den Gegenden der Monarchie mit Tradition im Bergbau und Hüttenwesen - in die Banater Montanregion kommen.

Als Grundlage für meinen Artikel dienten mehrere Dokumente aus dem Hofkammerarchiv in Wien, die wichtige Informationen über das Berg- und Metallwesen im Banat und Nordostserbien aus der Zeit von 1717-1733 liefern.

Sie geben einen guten Einblick in die Situation der Banater Berg- und Hüttenwerke, zu denen im angeführten Zeitraum die Kupferbergwerke neben Orawitza und Moldova, die Blei- und Silbergruben bei Dognatschka, die Eisenbergwerke bei Doman und Tilfa in der Nähe von Bogschan und die Hüttenanlagen bestehend aus den Kupferschmelzereien bei Orawitza und Moldova, die Kupferschmiede bei Tschiklowa, die Blei- und Silberschmelzereien bei Dognatschka, der Hochofen, die Eisenschmelzerei und die Eisenschmieden bei Bogschan sowie die Glasschmelzerei bei Calina gehören.

Die Dokumente enthalten auch Informationen über die Kupferbergwerke und -schmelzereien bei Maydanpek und Szernestiza in Nordserbien, die damals ebenso zum

Habsburgischen Reich gehörten und der Banater Landesadministration untergeordnet waren.

Die Dokumente liefern einen Einblick in die finanzielle und wirtschaftliche Situation und man erfährt so z. B. etwas über die Geldsummen, die das kaiserliche Finanzamt für den Betrieb der Bergwerke und Metallhütten und für Investitionen in neue Industrieanlagen ausgab, weiters über die Quantität der Metallproduktionen, deren Wert und ihre Vermarktung sowie über Gewinne und Verluste des kaiserlichen Finanzamtes.

Man erfährt etwas über die Lage der Bergwerke, über die Installationen, in denen die Erze vorbereitet wurden, über die Metall- und Glasschmelzereien, über die Hammerwerke, in denen die Metalle verarbeitet wurden und über die Versorgung mit Holz, Holzkohle und anderen notwendigen Rohstoffen und Materialien, weiters über Staudämme und Kanäle, die das Wasser für den Betrieb der verschiedenen industriellen Installationen speicherten und führten, über die Durchführung der Transporte, über die Beschaffung qualifizierter Arbeitskräfte und deren Entlohnung sowie über andere industrielle Anlagen, die im Banat gebaut wurden und nicht zuletzt über die soziale Lage und das religiöse Leben der Gemeinschaft der Berg- und Hüttenleute in den montanistischen Gebieten des Banats und Nordserbiens.

L'ASSOCIATION TRANSYLVAINE POUR LA LITTÉRATURE ROUMAINE ET LA CULTURE DU PEUPLE ROUMAIN *ASTRA* - LA SECTION DE BOCSA

Dumitru Tomoni

Résumé. Parmi les nombreuses associations culturelles créées en fin du XIX^e siècle et au début de celui suivant dans les provinces roumaines trouvées sous domination étrangère, la plus importante a été *Astra*, celle-ci représentant un véritable foyer de culture pour les roumains de la Transylvanie et du Banat, ayant des implications spéciales dans la vie sociale, économique et politique. En 1898, en suite de la proposition de Coriolan Brediceanu, on a procédé à la constitution de la section de Bocșa de cette société, la deuxième à côté de celui de Lugoj. Jusqu'à la Grande Union l'activité de la section de Bocșa n'a pas été constante, connaissant plusieurs étapes, quand on a essayé l'appui des bibliothèques scolaires, en fondant des bibliothèques populaires, organisant des conférences dans les localités importantes de cette section. En avant du début de la première guerre mondiale, en 1913, le Comité Central a approuvé la proposition du sous-comité concernant la fondation d'une nouvelle section à Reșița. En général, l'activité de la section de Bocșa s'est encadrée dans le programme culturel déployé par l'Association en collaboration avec des autres sociétés culturelles roumaines de Banat et de la Transylvanie, ayant pour but l'élévation du niveau culturel des roumains au nom de leur idéal national.

CERTAIN AUTHORITIES OF ROMANIAN SCHOOL INSTITUTIONS IN CARAS-SEVERIN AND TIMIS COUNTIES BETWEEN 1900 AND 1918

A
ngela Dumitrescu

Abstract. According to the school's ordinance the teaching staff was formed by the headmaster, the catechist, the primary schoolmaster and the substitute teacher. The names vary through time, but the duties stay the same.

However, a special statute was attributed to the confesional Pedagogical Institutes in which the right to administrate, to manage and to inspect were exclusively in the hands of the clerical authorities. Over the pedagogical schools the Ministry of instruction exercised a governmental inspection through royal inspectors or ministerial commissaries appointed especially for these cases. Nevertheless, the state's right for inspection was limited when dealing with pedagogical and law issues. Each school, each teaching staff each headmaster and each professor had in turn self-governing rights limited by pedagogical principles and administrative rights limited by normative principles and internal regulations. Therefore, the professor had full rights during his class and the teaching staff in issues related to education. Working according to regulations and to a specific legislation elaborated by the National Clerical Congress, but in accordance with the school legislation of the Hungarian state, the Romanian confesional educational institution adapted itself to the new regulations: reffering to the employment of teaching staff and to the establishment of the specific control authorities. They had a special status.

They were set up by churches and administrated also by them through priests and the local rural communities which imposed the Romanian confessional schools a double subordination: to the state and to the clergy.

DAS BISTRATAL IN DER NATIONAL-KULTURELLEN BEWEGUNG FÜR DIE GROÖE VEREINIGUNG VON 1918

Valentin Sandu

Zusmmenfassung. Die national-kulturellen Gesellschaften aus dem Bistratal, die Kirche, die Schule, die Bibliotheken, die Aktivität mancher Pfarrer, Lehrer, Bauern und Arbeiter wurden ein erster Linie der Handlung der rumänischen Nation aus dem österreichisch-ungarischen Reich für die Bewahrung der rumänischen Sitten und Bräuche gestellt. In dieser Richtung gesehen, hat sich diese Gegend reich an Handlungen vorgestellt, Handlungen, die unter den Rumänen das nationale rumänische Denken vorgezeichnet haben, um so die Große Vereinigung von 1918 vorzubereiten.

L'INDUSTRIE CHIMIQUE DE LA VILLE DE TIMISOARA PENDANT LA PERIODE 1918-1940

Camil Petrescu

Résumé. L'industrie chimique a représenté une branche signifiante de l'économie de Timișoara, outillée par de nombreuses entreprises, les-unes de référence aux niveaux national et international, mais inférieure par rapport à la même branche des pays industrialisés. On produisait: asphalte, carton asphalté, mosaïque, brique, verre etc. Les progress obtenus dans ce domaine peuvent être expliqués par la tradition de la région, l'utilisation des ouvriers qualifiés et le progrès general de la société roumaine. L'intense activité enregistrée au domaine des constructions de la ville de Timișoara et du Banat tout entier, après 1918, a assuré un marché convenable pour la vente des produits et, en même temps, des conditions pour le développement de la production.

SOME ASPECT OF COLLECTIVIZATION IN CARAȘ COUNTY. THE PROCESS OF FUSION OF THE LAND

Vlad Bălu

Abstract. An important aspect of the socialist transformation of agriculture was the process of fusion of the land. For a collective farm to be efficient it needed a compact area and this was possible only by dislocating a number of small landowners. For this process to be as fast as possible, the permission for the fusion was emitted by the Departmental Committee of the Romanian Workers Party and by the Executive Committee of the Departmental Popular Counsel. Although this process affected a small number of villages in Caraș County it was marked by abuses and incompetence. Some families in Susca even wrote to Gheorghe Gheorghiu-Dej to complain about the abuses. At Naidăș, near Oravița, the peasants who refused to sign the exchange papers were "convinced" by the local policeman. At Zlatița the colective farm took all the good land and gave in exchange terrains inproper for agriculture. This fact divided the village in two: the ones who were in the collective farm and the ones that did not join it. An even worse situation was in Rudăria where because of the incompetence and abuses, the villagers attacked the local authorities.

The process of fusion of the land was only one aspect where the brutal intervention of the state was felt.

THE NATIONALIZATION OF THE MOST IMPORTANT MEANS OF PRODUCTION IN THE SEVERIN COUNTY

Eusebiu Narai

Abstract. The nationalization of the main important means of production, presented from a communist point of view as the real beginning of the industrialization proccess and the electrification too, was determined by the desire of the Romanian communists of taking control over the economic life and it served to the Soviet Union.

1948 was the year it started in the Severin county by taking some measures which had in view the state's control over the economic life. First of all it was constituted the Municipal Economic Council.

Before the nationalization process, there were some hard measures like: there were taken away all mobile and imobile goods of the Romanian ex-royal family, which was a symbol of the political system of democracy.

This system was thrown apart by the Communist Party with the Moscow's support by the end of 1947.

Immediately after the nationalization process, the entire economic life started to be controlled by the political system. There was a special accent taken over the societies.

The most important industrial objectives from the Severin county and some factories, such as: Nădrag and Ferdinand, Oțelu-Roșu of T.N.C., and "Mundus-Borlova-Armeniș" from Caransebeș, all those were nationalized during June 1948, after they were forced to deliver a great number of products. That activity was mentioned in the Convention of Armistice and lead to the lack of financial support of those factories.

To sum it up, the act of nationalization reached its purpose, which was the liquidation of the private property at the level of the Severin county. So, all the industrial and financial unities were taken "under the state's control and the popular democracy" regime.

AU FIL DE L'HISTOIRE DU MUSÉE DE BANAT (TIMIȘOARA)

Vasile Rămneanu

Résumé. Au long de l'année 1951 on a continué le procès de réorganisation du Musée Régional du Banat, et aussi celui de sa transformation dans un musée au bon sens de ce terme. Le musée avait un caractère mixte, ayant quatre sections: histoire, sciences naturelles, ethnographie, art, mais avec la prédominance de son caractère scientifique.

Pour l'emménagement des collections muséales dans le Château de Huniade, s'avéraient nécessaires des amples réparations au bâtiment indiqué. En même temps il était nécessaire à résoudre un autre problème pour le futur de cette institution: celui de la propriété du Château de Huniade. Le directeur de cette importante institution de culture, Marius Moga, se prononçait pour confier sa propriété au musée ou au Comité pour les Établissements Culturels.

En ces conditions, au long de l'année 1951 on a démonté toute la collection d'art, qui se trouvait dans l'ancien bâtiment du musée (le Palais Cultural), celle-ci et le patrimoine ethnographique étant abrités dans le Château de Huniade. Ainsi, dans le Palais Cultural avait resté seulement la collection concernant les sciences naturelles. En parallèle, dans le château se sont continués les travaux pour l'emménagement de la section d'histoire.

Selon l'opinion du directeur de cette institution l'état de conservation des collections était satisfaisante. Au moment où on disposait de l'espace d'exposition nécessaire, il suivait la restauration des objets qui avaient souffert des endommagements au cours des déménagements successifs, qui ont eu lieu à travers du temps. En même

temps, le mobilier était insuffisant et impropre pour son usage dans une exposition. Toutes les collections étaient inventoriées mais, sans en disposant des ressources financières, on n'a pas pu réaliser les fiches d'objets. Au long de l'année on a déployé un nouvel inventaire, tout en réalisant les premières fiches d'objets. La collection d'histoire était organisée dans l'esprit du matérialisme historique (le régime communiste intervenait déjà avec brutalité dans le domaine scientifique), les collections d'art et d'ethnographie étant organisées selon des critères chronologiques, en général (écoles, siècles, régions).

Les spécialistes du musée ont collecté les matériaux nécessaires pour organiser le musée Lenau à Lenauheim, qui a été inauguré le 19 août 1951.

En ce qui concerne les spécialistes du Musée Régional du Banat, à cette époque-là leur nombre était insuffisant. En ces conditions le Comité pour les Etablissements Culturels avait élaboré une directive qui imposait la condition que tout le personnel de spécialité ait des études universitaires. Ce document montrait qu'ils ont existé des musées en Roumanie où on a engagé des personnes sans d'études supérieures, tout en suivant des critères politiques. Pour l'acceptation des muséographes il s'avérait nécessaire le consulte des directeurs des institutions respectives et aussi des institutions universitaires de la zone. Bien sur, on tenait compte de la situation politique du candidat. Ces commandements étaient surprenants pour les premières années de dictature prolétaire, quand dans le domaine culturel les critères scientifiques ne comptaient aucunement. Malheureusement, ces critères sont négligés même dans la Roumanie du XXI^e siècle. Ces critères ont constitué un véritable bienfait pour Marius Moga, dans ses efforts d'apporter des spécialistes hautement qualifiés dans son institution. En ce sens, celui-ci a contacté les instituts universitaires de Cluj-Napoca et de Timișoara pour lui recommander des jeunes étudiants passionnés et enthousiastes qui ont été puis engagés au Musée du Banat, comme par exemple le réputé archéologue du plus tard - Ioan Crișan, ou Elena Irescu dans le poste d'assistante dendrologue. Tout le long de l'année 1951, le nombre des spécialistes a accru, en dépit du fait que quelques-uns de ceci n 'avaient pas les études nécessaires pour leur poste (en qualité de guides ont été engagés un instituteur et un fonctionnaire).

Les spécialistes du musée (M. Moga, I. Crișan, F. Fent, H. Bugariu, E. Nadra, D. Lintia, O. Crasnic, R. Tulea, E. Irescu) ont entrepris toute une série de recherches dans la contrée pour enrichir le patrimoine muséal. Les localités recherchées ont été Timișoara, Iablanita, Plugova, Mehadia, Jupanesti, Lovrin etc. En suite de cela le patrimoine du musée s'est enrichi avec des pièces exceptionnelles du point de vue scientifique et culturel, fait possible même par l'acquisition de la population. En même temps, on a restauré et déterminées les pièces trouvées déjà dans les collections. À la section de sciences naturelles on a effectué même des expertises scientifiques, on a préparé des oiseaux pour les exposer, dans les herbiers ont été introduites des nouvelles espèces de plantes et on a présenté l'exposition *La vallée supérieure de Timis et de Cerna*. On a publié l'ouvrage *Le trésor de monnaies républicaines de Secusigiu-Arad*.

En fin d'année le musée avait reçu la tâche de réaliser des cours pour tout le personnel muséal. Cela était une nouvelle preuve de l'appréciation dont on réjouissait cette institution de la part des autorités locales. La réussite de cette action était importante pour l'accroissement du prestige du Musée Régional du Banat.

Mais, celui-ci s'est confronté avec toute une série d'impediments. Ainsi, les allocations financières n'étaient pas suffisantes pour les recherches sur place et pour les

réparations nécessaires au Château de Huniade. Toute une série de matériaux nécessaires pour l'activité du musée n'ont pas été repartissés. Les firmes engagées dans la restauration du Château de Huniade n'ont pas prouvé la correctitude nécessaire à une telle entreprise, ce fait se reflétant d'une manière négative dans l'activité de cette institution.

Comme toutes les autres institutions de culture même le musée de Timișoara a été obligé exécuter des commandes politiques. En ce sens il a fallu organiser des expositions itinéraires pour démontrer la supériorité de l'agriculture socialiste et une autre pour célébrer le jour de 23 août.

En dépit des difficultés financières, bureaucratiques et politiques, le Musée Régional du Banat a connu une ascendance au long de l'année 1951 dans sa marche vers sa transformation dans une institution muséale d'élite, le mérite principal en ce sens revenant au Marius Moga.